

Снежана Ферјанчић

НАСЕЉАВАЊЕ ЛЕГИЈСКИХ ВЕТЕРАНА

СНЕЖАНА ФЕРЈАНЧИЋ
НАСЕЉАВАЊЕ ЛЕГИЈСКИХ ВЕТЕРАНА
У БАЛКАНСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА
I–III ВЕК Н. Е.

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES

SPECIAL EDITIONS 79

SNEŽANA FERJANČIĆ

SETTLEMENT
OF LEGIONARY
VETERANS

IN BALKAN PROVINCES

I-III CENTURY A.D.

Editor in chief
Ljubinko Radenković

BELGRADE 2002

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА 79

СНЕЖАНА ФЕРЈАНЧИЋ

НАСЕЉАВАЊЕ
ЛЕГИЈСКИХ
ВЕТЕРАНА
У БАЛКАНСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА

I–III ВЕК Н. Е.

Одговорни уредник
Љубинко Раденковић

БЕОГРАД 2002

Рецензенти
Академик Слободан Душанић
Проф. др Милена Милин

Лектура
Мирјана Крндија

Коректура
Снежана Ферјанчић

Прелом
Кранислав Вранић

Штампа
Чигоја, Београд

Тираж
600 примерака

Карте
Снежана Ферјанчић

Илустрација на корици
Детаљ са ветеранске надгробне стеле из Виминацијума (IMS II 121)

Књига је штампана захваљујући финансијској подршци Министарства за науку, технологије и развој Републике Србије и Секретаријата за развој и науку Савезне Републике Југославије

С а д р ж а ј

УВОД	9
ГЛАВА 1 ВЕТЕРАНСКЕ КОЛОНИЈЕ	21
ГЛАВА 2 ДЕДУКЦИЈЕ БЕЗ ОСНИВАЊА КОЛОНИЈА	103
ГЛАВА 3 ОКОЛИНА ВОЈНИХ ЛОГОРА И ПОЈЕДИНАЧНО НАСЕЉАВАЊЕ НА ЛИМЕСУ И У УНУТРАШЊОСТИ БАЛКАНСКИХ ПРОВИНЦИЈА	129
ЗАКЉУЧАК	183
SUMMARY SETTLEMENT OF LEGIONARY VETERANS IN BALKAN PROVINCES (I–III CENTURY A.D.)	209
КАТАЛОГ НАТПИСА	233
ТАБЕЛЕ	313
СПИСАК СКРАЋЕНИЦА ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ	323
РЕГИСТАР	337

СНЕЖАНА ФЕРЈАНЧИЋ
НАСЕЉАВАЊЕ ЛЕГИЈСКИХ ВЕТЕРАНА
У БАЛКАНСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА

I–III ВЕК Н. Е.

Издаје

Балканолошки институт САНУ
Кнез Михаилова 35
Београд
тел. 011 639 830
E-mail: balkinst@EUnet.yu

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београда

94(37)

94(398)

355/359(37)(091)

ФЕРЈАНЧИЋ, Снежана

Насељавање легијских ветерана у балканским провинцијама :
I–III век наше ере / Снежана Ферјанчић ; одговорни уредник Љубинко
Раденковић ; [карте Снежана Ферјанчић]. – Београд : САНУ,
Балканолошки институт, 2002 (Београд : Чигоја). – 380 стр. : илуст. ;
21 см. – (посебна издања / Српска академија наука и уметности,
Балканолошки институт ; књ. 79)

На спор. насл. стр.: Settlement of Legionary Veterans in Balkan Provinces. – „Ова књига представља у понечему измењен текст маг. тезе ... одбрањене маја 1998. год на Филоз. фак.“ ... → предговор. – Тираж 600.
– Каталог написан: стр. 233–312. – Summary: Settlement of Legionary Veterans in Balkan Provinces of Roman Empire.
– Библиографија: стр 326–335. Регистри

ISBN 86-7179-035-5

1. Став. насл. на упор. насл. стр.

а) Војска – Римска држава б) Римска држава – Војна историја

COBISS-ID 100495116

ПРЕДГОВОР

Ова књига представља у понечему измењен текст магистарске тезе *Насељавање ветерана у балканским провинцијама у доба раног Царства*, одбрањене маја 1998. године на Филозофском факултету пред комисијом коју су чинили академик Фанула Папазоглу, академик Слободан Душанић и ментор проф. др Мирослава Мирковић. Члановима комисије, као и проф. др Маријани Рицл дугујем искрену захвалност за корисне савете и сугестије приликом припремања рукописа за штампу.

УВОД

Насељавање ветерана у балканским провинцијама Римског царства представља проблем који до сада није посебно истраживан у модерној историографији. Ограничење овог рада на балканске провинције – Панонију, Далмацију, Мезију, Македонију, Тракију и Ахају – налази оправдање пре свега у околности да ове области чине посебну географску целину у оквиру Царства. На северу су омеђене Дунавом, а на западу, југу и истоку Јадранским, Средоземним и Црним морем.

Између балканских провинција постоје знатне разлике у погледу времена оснивања и војне организације, па се према тим чиниоцима могу сврстати у две групе: прву би чиниле Македонија и Ахаја, а другу Панонија, Далмација, Мезија и Тракија. Македонија и Ахаја, које су основане у II веку пре н. е., улазе у ред старих, одавно умиренних провинција. Оне из друге групе настале су знатно касније, у првим деценијама принципата. У годинама након оснивања биле су немирне, а касније су, током неколико векова, непрестано биле изложене упадима варвара. Због тога су имале сталну војну посаду коју су чиниле легије и помоћни одреди. Македонија и Ахаја спадају међу провинције без сталне војне посаде. Оно што, међутим, повезује ове две групе провинција јесте чињеница да је њихова урбанизација, а самим тим и романизација, почела приближно у исто време, у последњим деценијама Републике. Ваља напоменути да је пратила ширење и учвршћивање римске власти на Балкану. Прве колоније, како ветеранске тако и цивилне, никле су у другој половини I века пре н. е. у Ахаји, Македонији и на обали Далмације. Освајањем простора између Македоније на југу и Дунава на северу, под Августом и Тиберијем, процес урбанизације постепено се ширио читавим Балканским полуострвом. За време владе династије Јулијеваца–Клаудијеваца захватио је западну Панонију, која је била најближа Италији, и залеђе далматинске обале, а под Флавијевцима и Трајаном читаву Панонију и Мезију. Насељавање ветерана, а нарочито оснивање војничких колонија, без сумње представља један од фактора

који су утицали на ширење и убрзавање урбанизације и романизације балканских провинција.

Временско ограничење на доба принципата природна је последица околности да епиграфски материјал потиче претежно из тог периода. Такође треба нагласити да војне реформе Диоклецијана и Константина с краја III и почетка IV века представљају прекретницу у организацији римске војске и почетак новог, сасвим различитог поглавља у војној историји Царства.

Сви војници, било да су служили у легијама или помоћним одредима, преторијанској гарди или градским кохортама, од обичних грегарија, па до центуриона, називани су по завршетку војне службе ветеранима.¹ Као синоним за реч *veteranus* коришћен је термин *emeritus*, више пута посведочен у епиграфским изворима.² У изворима за испужене војнике налазимо и термин *missicius*. Момзен (Th. Mommsen) је сматрао да је *missicius* војник отпуштен пре истека службе, услед болести,³ а Мипуле (Mispoulet) да *missicius* значи исто што и *veteranus*.⁴ Данас је опште прихваћено тумачење, које је први изнео Домашевски (A. von Domaszewski), да је *missicius* ветеран који је након истека рока од 16, односно 20 година, задржан још четири године у резерви, *sub vexillo*.⁵

Римска војска је била професионална војска. Дужина службе варијала је зависно од јединице, за легионаре је у доба принципата износила прво 16, затим 20 година. Зна се да је Август 13. године пре н. е. спровео реорганизацију војске и, према казивању Диона Касија, одредио да легионари морају одслужити 16 година.⁶ Године 6. н. е. рок је поново продужен на 20 година, јер војна благајна није располагала довољном количином новца да свим војницима исплати *praemia militariae*. Као други разлог за ово продужење наводи се Августово настојање да оживи организацију војске и традицију из доба Републике.⁷ Побуна панонских и рајнских легија непосредно након Августове смрти, 14. године н. е., о којој говори Тацит, нагнала је Тиберија да врати рок од 16 година.⁸ Међутим, већ неколико година касније војна служба је поно-

¹ Термин *veteranus* био је изузетно ретко употребљаван за центурионе: уп. Domaszewski, *Rangordnung*, 78; Mispoulet, *Dict. des ant.* V 773; Neumann, *RE Suppl.* IX, 1962, 1597, s. v. *veterani*.

² Mispoulet, *loc. cit.* сматра да су *emeriti* сви ветерани, док Neumann, *RE Suppl.* IX 1598 износи мишљење да су то војници који су завршили службу, али још нису били отпуштени. Натпис *ILS* 2313 из Гренобла, на којем се помиње Тит Камулије Лавен *emeritus* легије *III Gallica*, отпуштен уз *honesta missio*, потврђивао би прво тумачење.

³ Mommsen, *CIL* III p. 315 ad n° 2037.

⁴ Mispoulet, *loc. cit.* у нап. 1.

⁵ Domaszewski, *Rangordnung*, 78 и д. Уп. Neumann, *RE Suppl.* IX 1598.

⁶ Dio LIV 25.

⁷ Parker, *Legions*, 212; Neumann, *RE Suppl.* IX 1598 и д.

⁸ Tac. *Ann.* I 51.

во продужена на 20 година. Након истека предвиђеног рока, ветерани су још четири године задржавани у служби, као нека врста резервних јединица. Чинили су *vexillum veteranorum*, који је у мирнодопским условима предводио *curator veteranorum*, а у рату му је заповедао *centurio veteranorum*.⁹

Из текстова угледних правника, сакупљених у Јустинијановом кодексу сазнајемо да су постојале три врсте отпуста из војне службе. Мацер у другој књизи списа *De re militari* бележи: *Missionum generales causae sunt tres: honesta, causaria, ignominiosa. Honestae est, quae tempore militiae impleto datur. Causaria, cum quis vitio animi vel corporis minus idoneus militiae renuntiat. Ignominiosa causa est, cum quis propter delictum sacramento solvitur*.¹⁰ Из његове дефиниције се види да је *missio honesta* представљала отпуст након истека пуног рока службе. Улпијан такође спомиње три главне врсте отпуста, али каже да се *missio honesta* могла добити од цара и пре испуњеног рока службе.¹¹ Уколико је неко отпуштен уз *missio causaria* значи да је услед неке болести или рањавања постао неспособан за вршење војничких дужности. Коначно, *missio ignominiosa* била је последица неког преступа у току службе. Треба истаћи да је *missio causaria*, као и *missio honesta*, сматрана часним отпустом. У тексту једне војне дипломе од 7. марта 70. године стоји: *causarii qui militaverunt in leg(ione) II Adiutrice p(ia) f(ideli), qui bello inutiles facti ante emerita stipendia exauctorati sunt et dimissi honesta missione*.¹²

Ветерани су приликом отпуста, осим плате која им је следовала током година службе и своте предвиђене за трошкове сахрањивања, добијали и *praemia militiae* – новац или земљишни посед. Сходно томе, постојале су две врсте отпуста: *missio nummaria* и *missio agraria*, обе епиграфски посведочене. Прва се, на пример, спомиње на два натписа из Петовиона са почетка II века (19, 20). Дион Касије бележи да је висину своте која је за легионаре износила 12.000 сестерција одредио Август.¹³ Калигула ју је преполовио оптуживши војнике да су похлепни,¹⁴ а Каракала поново повисио.¹⁵ Новац је исплаћиван из војне благајне (*aerarium militare*) у коју су се сливали приходи од пореза на двадесети део наслед-

⁹ О дужини службе и *vexilla veteranorum* уп. Parker, *Legions*, 212 и д.; Betz, *Untersuchungen*, 10 и д.; Domaszewski, *Rangordnung*, 78 и д.; Neumann, *RE Suppl.* IX 1598 и д.; G. Webster, *The Roman Imperial Army*, London 1969, 43 и д.

¹⁰ *Dig.* XLIX 16, 13, 3.

¹¹ *Dig.* III 2, 2: *Multa genera sunt missionum. Est honesta, quae emeritis stipendiis vel ante ab imperatore indulgetur; est causaria, quae propter valetudinem laboribus militiae solvit; est ignominiosa. Ignominiosa autem missio totiens est, is qui mittit addidit nominatim ignominiae causae se mittere.*

¹² *CIL* XVI 10.

¹³ *Dio* LV 23.

¹⁴ *Suet. Cal.* 44.

¹⁵ *Dio* LXXVII 24.

ства (*vicissima hereditatum*) и стоти део свих купопродаја.¹⁶ Ислужени војници који су након отпуста добили новац могли су сами да одаберу место боравка.

Ветерани су приликом отпуста из војске осим новца могли добити и земљишни посед. Ова пракса објашњава се тиме што средства из војне благајне често нису била довољна да се подмире трошкови отпустања.¹⁷ Август је 13. године пре н. е. наредио да се војницима уместо земље даје искључиво новац, али је већ Тиберије обновио додељивање земљишних поседа.¹⁸ Неки истраживачи, међу којима су Бец и Бок, сматрају да је *missio agraria* била уобичајена у I веку и да је напуштена у првој половини II века, за време Хадријанове владе.¹⁹ Насупрот томе, Нојман верује да је додељивање земље упражњавано током читавог принципата, будући да је посведочено и у IV веку. У једном декрету Константина Великог из 320. године спомињу се ветерани који добијају напуштене парцеле: *veterani iuxta nostrum praecceptum vacantes terras accipiant* (CTh VII 20).²⁰

Missio agraria била је у тесној вези са дедукцијама ветерана и оснивањем војничких колонија. То доказује натпис 21 из Петовиона, датовањем око 100. године,²¹ у коме се за Гаја Корнелија Вера, ветерана легије II *Adiutrix*, каже да је *deduct(us) c(oloniam) U(lpian) T(raianam) P(oetovionem) mission(e) agr(aria) II*. Сасвим је јасно да је Вер учествовао у организованом насељавању, будући да се на споменику среће термин *deductus*.²² У даљем тексту натписа помиње се *missio agraria*, што без сумње значи да му је додељена земља на територији Петовиона.²³

ПРЕГЛЕД ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Истраживање насељавања ветерана у провинцијама Римског царства, њиховог положаја и улоге у животу градова у којима су обитавали мора се заснивати, пре свега, на епиграфском материјалу. Стога је у раду на овој теми први корак био прикупљање ветеранских натписа са подручја Паноније, Далмације, Мезије, Македоније, Тракије и Ахаје.

¹⁶ О *missio nummaria* уп. Parker, *Roman Legions*, 246 и д.; Neumann, *RE Suppl.* IX 1605 и д.; Y. le Bohec, *L'armée romaine*, Paris 1990, 239.

¹⁷ Уп. Parker, *Roman Legions*, 246 и д.

¹⁸ Уп. Neumann, *RE Suppl.* IX 1606.

¹⁹ Betz, *Untersuchungen*, 11; Bohec, *L'armée romaine*, 240.

²⁰ Neumann, *RE Suppl.* IX 1606.

²¹ Schober, *Grabsteine*, n° 84.

²² О терминима *deductus* и *deductivus* уп. доле с. 22.

²³ Веза између *missio agraria* и дедукција могла би се открити и на натпису 28 из Петовиона. У трећем реду је стајала слична формула: [*ded(uctus)*] *c(oloniam) [U(lpian) T(raianam) P(oetovinensem)] agr(aria) miss(ione) ho[nest]a*.

Велики број текстова преузет је из збирке *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. Коришћене су, кадгод је то било могуће, и публикације у којима је сакупљена епиграфска грађа појединих провинција. Најстарију од њих представља први том збирке *Antike Inschriften Jugoslawiens* (V. Hoffiller, B. Sarica) из 1938. године. У њој су, са фотографијама, сакупљени и коментарисани латински натписи из југословенских делова Норика и Паноније. Знатан део епиграфске грађе са подручја Паноније обједињен је у четири свеске збирке *Die Römische Inschriften Ungarns*, објављене између 1972. и 1984. године. Прва свеска обухвата Саварију, Скарбантију и део дунавског лимеса између станице *Ad Flexum* и Арабоне (L. Barkóczy, A. Mócsy), друга муниципије Салу, Могентијану, Мурселу и Бригетио (L. Barkóczy, S. Soprony), трећа Бригетио и лимес на истоку, до окуке Дунава (L. Barkóczy, A. Mócsy), а четврта област између Драве и потеза Лусонијум–Алтинум на лимесу (Sz. Burger, F. Fülep). Натписи су објављени са фотографијама, али готово без икаквог коментара.

Већи део епиграфског материјала са територије Горње Мезије сакупљен је у пет до сада издатих томова збирке *Inscriptions de la Mésie Supérieure* (ред. Ф. Папазоглу). Први, објављен 1976. године, обухвата подручје Сингидунума и северозападни део провинције (М. Мирковић и С. Душанић). Други, из 1986. године, посвећен је Виминацијуму и Маргуму (М. Мирковић). У другој свесци трећег тома, која се појавила 1995. године, прикупљен је епиграфски материјал из Равне (*Timacum Minus*) и долине Тимока (П. Петровић). Четврти том, из 1979. године, покрива градове *Horreum Margi*, Ремезијану и Наис (П. Петровић), а шести, из 1982. године, Скупе и подручје Куманова (Б. Драгојевић–Јосифовска). Сваки натпис прати лема, *variae lectiones*, опсежан историјски коментар и фотографија. Читања сачуваних натписа су ревидирана кадгод је то било могуће. Свака свеска садржи обиман историјски увод о историји и развоју одређеног града или области, што подразумева податке о главним изворима, мрежи путева, војној посади, (уколико је била присутна), структури становништва, те социјалном и економском животу.

Натписи са Косова и Метохије, који још увек нису обухваћени збирком *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, преузети су из публикације А. и Ј. Шашела под насловом *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX et inter annos MCMLX et MCMLXX et inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*. Три тома ове збирке објављена су 1963, 1978. и 1986. године. А. и Ј. Шашел су сакупили епиграфски материјал са територије некадашње Југославије, нађен између 1902. и 1970. године. Недостатак ове веома корисне публикације је то што су натписи објављени без фотографија, са врло кратким коментарима и што већина текстова није ревидирана на терену.

Епиграфска грађа са подручја Доње Мезије, из области између Дунава и планине Балкан, прикупљена је у каталогу натписа приложе-

ном на крају студије Б. Герова *Романизмът между Дунава и Балкана*, која је објављивана у Годишњаку Софијског универзитета између 1948. и 1953. године. Геров се ограничио на преузимање текста из других публикација, без фотографија, ређе уз кратак коментар. Ветерански натписи са територија Хистрије, Капидаве и Трезмиса донесени су према издањима из првог и петог тома збирке *Inscriptiile din Scythia Minor*, из 1983, односно 1980. године (D. M. Pippidi, E. Dorutiu–Boila). Споменици у овој збирци публиковани су са лемом, исцрпним коментарима на румунском и фотографијама.

Латинске натписе са подручја Грчке, откривене после објављивања *CIL III*, објединила је 1979. године М. Шашел–Кос под насловом *Inscriptiones Latinae in Graecia repertae, Additamenta ad CIL III*. Текстови су публиковани без фотографија и опширних коментара.

Будући да за Далмацију не постоји једна јединствена збирка која обухвата епиграфску грађу целе провинције, текстови споменика нађених после објављивања *CIL III* преузети су из већ поменутих публикација А. и Ј. Шашела.

За питања којима се бави овај рад биле су корисне и публикације о појединим градовима које доносе и епиграфски материјал. Натписи из Интерцизе на Дунаву, у Доњој Панонији, објављени су са коментарима и фотографијама у првом тому монографије посвећене историји овог града. Натписи са подручја данашње Кутловице сакупљени су у две свеске збирке *Montana* (В. Велков, Г. Александров). Прва свеска, из 1987. године, поред натписа из Дијаниног и Аполоновог светилишта, садржи и преглед историје града и извештај о ископавањима храма између 1968. и 1978. године, а друга, из 1994. године, само епиграфску грађу. Натписи су објављени уз корисне коментаре, а у другој свесци су приложене и фотографије. Публикација *Inscriptions latines de Novae* из 1992. године обухвата део споменика из Нова у Доњој Мезији (V. Božilova, J. Kolendo, L. Mrozewicz). Текстови су пропраћени лемама, фотографијама и обимним коментарима који дају увид у историју овог значајног легијског логора.

Ветерански натписи нађени после објављивања *CIL III* и збирки посвећених појединим провинцијама преузети су из епиграфске периодике и чланака у часописима, као што су *Année épigraphique*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, *Der römische Limes in Österreich*, *Arheološki vestnik* и *Жива антика*.

Нумизматички извори изузетно су значајни за историју колонија у Македонији и Ахаји (Дијум, Филипи, Патре). Представе и легенде на новцу пружају драгоцене податке о начину њиховог оснивања и упућују на закључак да их треба сврстати међу ветеранске колоније. Новац македонских колонија публикован је 1935. у другом тому збирке Х. Геблера (H. Gaebler) *Die antiken Münzen von Makedonien und Paionia*.

Наративни извори пружају мало директних података о насељавању ислужених војника. Углавном је реч о кратким вестима које се тичу

оснивања појединих ветеранских колонија. Најдрагоценији извор у том погледу свакако је трећа књига Плинијевог списа *Historia Naturalis*. Она садржи директне вести и посредне податке о Клаудијевим дедукцијама на територији Паноније, Далмације и Тракије, те оснивању Деултума у Тракији.

* * *

Проблеми везани за насељавање ветерана обрађивани су у модерној историографији пре свега у општим делима посвећеним историји римске војске. Посебну пажњу међу њима заслужује обимни чланак *Legio E.* Ритерлинга (E. Ritterling) у XII тому *RE* (1924). У историјском предговору, овај необично добро информисани научник, дао је на основу епиграфске грађе и података из других извора исцрпну анализу политике насељавања ислужених војника коју су водили цареви од Августа до Хадријана. Неки аспекти насељавања ветерана размотрени су у одељцима који се тичу историје појединачних легија. Ритерлингова студија и данас није застарела и представља основу сваког даљег истраживања.

Насељавање ислужених војника обрађивано је и у чланцима и студијама који се тичу специјално ветерана. Међу њима треба истаћи чланак А. Нојмана (A. Neumann) *Veterani*, објављен у *RE Suppl. IX* (1962). Многоструко је значајна и студија С. Линка (S. Link) *Konzepte der Privilegierung römischer Veteranen* из 1989. године. Премда је преваходно посвећена привилегијама које су уживали војници помоћних јединица, она дотиче и многа питања везана за повластице и статус легијских ветерана.

Поједини научници који су се бавили историјом одређених провинција, области или градова посветили су пажњу и насељавању ветерана, њиховом положају и улози у друштвеном и економском животу. Овде ћемо споменути само најзначајније и најчешће коришћене радове. М. Паван (M. Pavan) је у монографији о Горњој Панонији, *La provincia Romana della Pannonia Superior* (1955), једно поглавље посветио ветеранима, њиховом пореклу и насељавању на територији ове провинције. Истим проблемима бавио се и А. Мочи у књизи о становништву Паноније до Маркоманских ратова, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* (1959). Када је у питању период од друге половине II до краја III века, његова истраживања наставио је Ј. Бакочи у опширном чланку под насловом *The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian* (1964). Мочи је о ислуженим војницима, њиховом насељавању и положају у Панонији још једном говорио у монографији о римским провинцијама Панонији и Горњој Мезији – *Pannonia and Upper Moesia* – из 1974. године.

Од монографија и чланака који се тичу историје појединих градова у Панонији треба истаћи пре свега радове Ј. Шашела и М. Шашел–Кос о Емони. Ј. Шашел је за *RE Suppl. XI* написао опширан чланак о историји Емоне у римско доба. М. Шашел–Кос је недавно, 1995. године, у раду *The 15th Legion at Emona—Some Thoughts* поново дотакла питање да ли Емону треба сврстати међу војничке колоније. Оснивање Клаудијеве ветеранске колоније Саварије обрађено је у књизи Л. Бале (L. Balla) *Die römischen Steindenkmäler von Savaria* (1971). Треба споменути и монографије посвећене историјату појединих војних логора на Дунаву, као што су *Brigetio* Л. Бакочија (1944–1945), *Carnuntum* Е. Свободе (Е. Swoboda) (1939), или *Intercisa I–III* (1954–1957).

А. Бец (А. Betz) је међу првима писао о оснивању ветеранских колонија на територији Далмације. Резултати његових истраживања објављени су у студији *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien* (1939). Питања везана за дедукције и оснивање војничких колонија у Далмацији у првој половини I века, до Клаудијеве владе, посебно је обрадио Г. Алфелди (G. Alföldy) у чланку под насловом *Veteraneneduktionen in der Provinz Dalmatien* из 1964. године. Истом проблематиком поново се бавио у студији *Bevölkerung und Gesellschaft in der römischen Provinz Dalmatien* (1965). Године 1969. објављена је монографија Џ. Џ. Вилкса (J. J. Wilkes), *Dalmatia*, у којој је аутор посебну пажњу посветио како појединачном, тако и организованом насељавању ислужених војника.

О дедукцијама ветерана на подручју Далмације говори се и у низу појединачних радова. Посебно треба истаћи расправу Х. Галштерера (H. Galsterer), *CIL III 2733 und die Entstehung der Kolonie in Aequum*, о оснивању Еквума (1971).

Насељавање ветерана на територији Горње Мезије обрађивано је у оквиру студија које се баве историјом и становништвом ове провинције. Међу најзначајнијима су две књиге А. Мочија: *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior* (1970) и већ поменута *Pannonia and Upper Moesia* (1975). За историју градова на дунавском лимесу нарочито је важна студија М. Мирковић *Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији* (1968). Већ смо нагласили да свака од пет до сада објављених свезака збирке *Inscriptions de la Mésie Supérieure* садржи историјски увод о настанку и развоју одређеног града или области. Нарочита пажња у тим текстовима посвећена је улози и положају ветерана у управи и друштвеном и економском животу. Посебно треба истаћи шести том у којем је сакупљена епиграфска грађа са територије ветеранске колоније Скупи. Историјски увод Б. Драгојевић–Јосифовске пружа податке о уздизању Скупа на ранг колоније и ветеранима који су том приликом насељени на територији града, затим о њиховом положају и улози у градској управи. Када је у питању појединачно насељавање ислужених војника, корисни су и закључци М. Мирковић. Она се у првом и другом тому збирке, између осталог, бавила и статусом ветерана

у насељима крај логора Сингидунума и Виминацијума. П. Петровић је пуну пажњу посветио ветеранима у градовима *Timacum Minus*, *Horreum Margi* и Наису. Настанком војничке колоније Скупи бавио се и Е. Берли (E. Birley) у чланку *The Flavian Colonia at Scupi* (1986). Неке аспекте њеног оснивања размотрио је и С. Душанић у раду *The Frontier and the Hinterland: The Role of Scupi in Domitian's Wars on the Danube* (1996).

Насељавање ислужених војника у Доњој Мезији делимично је расветљено у већ поменутој студији Б. Герова о романизацији на простору између Дунава и планине Балкан *Романизмът между Дунава и Балкана*. Појединачни случајеви дотакнути су у извесном броју чланака и расправа, објављених у истакнутим часописима. Слично је и са насељавањем ветерана на тлу Тракије. Б. Геров је у раду *Römische Bürgerrechtsverleihung und Kolonisation in Thrakien vor Trajan* (1961) посветио нарочиту пажњу дедукцијама у Тракији.

Ветеранске колоније у Македонији и проблеми везани за њихово оснивање детаљно су обрађени у студијама Ф. Папазоглу: *Quelques aspects de l'histoire de la province de Macédoine* (ANRW II 7.1, 1979) и *Les villes de Macédoine à l'époque romaine* (1988). Дедукцијама ислужених војника на подручју Филипа позабавио се П. Колар (P. Collart) у својој монографији о историји овог града.

Проблему насељавања ветерана специјално је посвећена студија Ц. К. Мана (J. C. Mann) *Legionary Recruitment and Veteran Settlement During the Principate* из 1983. године. У њој је проблем насељавања повезан са проблемом регрутације. Ман је своја истраживања ограничио на провинције које су током принципата имале сталну легијску посаду (Африка, Шпанија, Британија, Германија, Далмација, Панонија, Норик и Реција, Мезија, Дакија, Сирија, Палестина, Арабија, Месопотамија и Египат). С обзиром на то да обухвата и подунавке провинције, његова студија била је од посебног значаја за наша истраживања.

Ман је резултате својих истраживања изложио у три поглавља: 1. *Legionary Recruitment and Veteran Settlement in the Late Republic*; 2. *The Evidence for Legionary Recruitment and Veteran Settlement during the Principate*; 3. *The Development of Legionary Recruitment and Veteran Settlement in the Principate*. Њима су додате тридесет три табеле које приказују учесталост регрутације и насељавања ветерана у појединим провинцијама и у великој мери олакшавају коришћење ове студије. У уводном поглављу, које садржи кратак приказ насељавања ветерана у доба позне Републике, највише пажње посвећено је дедукцијама ислужених војника у Италији и провинцијама под Цезаром и Августом. Ова разматрања могу бити изузетно значајна за даља истраживања јер се тичу принципа којима су се поменуте личности руководиле приликом дедукција. Исти принципи важали су и у каснијим временима. Цезар, Август и триумвири оснивали су ветеранске колоније на Сицилији, у Шпанији, Галији, дунавским земљама, Грчкој, Малој Азији, Сирији и Северној Африци. Свакој од поменутих провинција или области посве-

ћен је један одељак. О дедукцијама ислужених војника на територији Илирика, Македоније и Хеладе Ман говори сажето, доносећи само основне податке о времену и начину оснивања појединих колонија. Што се тиче Илирика, он сматра да Август ту није основао ниједну ветеранску колонију – Салона, Епидаурум и Нарона биле би цивилне насеобине, а Емона по свој прилици Тиберијева колонија. Оснивање војничких колонија у Македонији, Ман приписује Августу (Филипи и Дирахјум), Антонију (Пела) и Бруту (Дијум и Касандреја).

За провинције које изучавамо у нашем раду нарочито је значајно друго поглавље Манове студије којим су, између осталих провинција, обухваћени Горњи Илирик тј. Далмација, Панонија и Мезија. Анализирајући прилике у Далмацији, Ман је посебну пажњу посветио колонијама Салони и Нарони. У Салони или њеној најближој околини посведочен је највећи број ветерана. Њихово присуство објашњава се двојачко: неки су морали служити у штабу намесника провинције, док су други у град дошли из својих логора, привучени добрим условима живота. Ниједан од њих није био родом из Салоне. Оснивање колоније Нароне Ман повезује са Тиберијевом дедукцијом, што је у супротности са опште прихваћеним мишљењем у модерној историографији. Он сматра да су војници који су служили у околини Нароне после отпуста оформили заједницу *pagus Scunasticus*. Када је након одласка војне посаде под Тиберијем основана колонија, ветеранима који су већ били насељени на њеној територији додељена је земља. Они су добили нове парцеле или су им само потврђене старе. У оквиру Клаудијеве политике насељавања ислужених војника у Далмацији, Ман је посебно размотрио два питања: учешће ветерана легије *V Macedonica* у дедукцији на месту *Siculi* између Салоне и Трагуријума и време оснивања војничке колоније Еквума. Расправљајући о првом проблему, Ман је нарочиту пажњу посветио почасном натпису из Салоне *CIL III 8753*. Он је мишљења да су ветерани легије *V Macedonica*, посведочени на овом споменику, вероватно учествовали у дедукцији у Сикулима, али нису служили у поменутој јединици, већ у некој далматинској легији док је Прецилије Клеменс Јулијан, који је касније постао и *praefectus castrorum* легије *V Macedonica*, био центурион. Када је у питању време настанка Еквума, Ман оснивање колоније везује за одлазак легије *VII Claudia* из оближњег логора Тилуријума. Уколико је Тилуријум напустила око 56. године, онда је Еквум вероватно основао Нерон. Међутим, Ман такође оставља могућност да је *VII Claudia* напустила Тилуријум убрзо после 42. године и да је до преласка у Мезију око 56. године била стационарирана на неком другом месту у Далмацији. Иако не доноси коначан суд у погледу оснивача Еквума, чини се да је ипак наклоњенији постојећем мишљењу да град треба сврстати међу Клаудијеве колоније.

Подробна анализа ситуације у Панонији у Мановој монографији последица је чињенице да је у овој провинцији посведочен велики број

ветерана, како оних који су учествовали у дедукцијама, тако и оних који су се на одређеним местима населили *viritim* из разноврсних разлога. Изучавајући организовано и појединачно насељавање испуштених војника, Ман је у више случајева кориговао и употпунио досадашња тумачења и предложио нова решења за нека важна питања. Навешћемо само неколико примера. Разматрајући оснивање Саварије под Клаудијем, посебно се задржао на групи ветерана из Карнунтума који су били уписани у трибу *Claudia*, а рођени су у градовима који нису припадали овој триби. Клаудије их је најпре населио у Саварији, где су уписани у поменуту трибу, али су се касније вратили у свој стари логор Карнунтум. Када је у питању Петовио, једина Трајанова колонија у Панонији, Ман посебно разматра питање поновљених дедукција на градској територији. Израз *mission(e) agr(aria) II* из натписа *CIL III 4057* могла би значити да ветеран из легије *II Adiutrix* није насељен приликом оснивања колоније, већ у некој каснијој дедукцији. Ман је, међутим, понудио и друго решење овог проблема. Скраћеница *mission. agr. II* могла би да се разреши и као *mission(e) agr(aria duplicata)*, што би значило да је војник добио двоструко већу парцелу од уобичајене. Други проблем којем је Ман посветио пажњу јесте питање да ли су у Трајановој дедукцији учествовали ветерани на чијим споменицима се помиње *missio nummaria*. Он сматра да они нису били међу првобитним колонистима и да су се у Петовиону населили појединачно јер је *I Adiutrix* ту била стационирана непосредно пре оснивања колоније.

Будући да Мана пре свега интересују ветеранске колоније, у Меизији је нарочиту пажњу посветио Скупима и Ескусу остајући у оквиру прихваћених мишљења. Када је у питању појединачно насељавање испуштених војника у дунавским провинцијама, расправљао је о настанку и развоју канаба код великих легијских логора на Дунаву – Аквинкума, Бригетиона, Виминацијума и Трезмиса и о учешћу ветерана у њиховој управи.

Ман је у оквиру својих истраживања дошао до следећих закључака. У провинцијама Римског царства основан је релативно мали број колонија у односу на број отпуштених војника, а као главни разлог наводи се околност да су ветерани више волели да остану у областима у којима су служили. Стога су се из колонија на чијој територији су добили земљу враћали у близину својих некадашњих логора. Будући да су војници највише волели да остану на месту службе, многе колоније су настале крај напуштених логора где су се ветерани већ од раније насељавали. Испуштени војници су стварали значајне заједнице и у близини логора у којима је још увек постојала посада. Главни разлози задржавања у близини логора јесу дужина службе и околност да су ветерани и пре отпуста заснивали породице.

Манова студија је веома корисна јер пружа општу слику о насељавању ветерана у балканским провинцијама. Аутор је на основу обимне епиграфске грађе и података из релевантних наративних изво-

ра анализирао ситуацију у Далмацији, Панонији и Мезији и у главним цртама приказао организовано и појединачно насељавање ветерана од Тиберијеве владе до краја III века. Разматрајући оснивање појединих војничких колонија и случајеве дедукција без оснивања колоније, скренуо је пажњу на нека веома важна питања. Ту спадају, на пример, проблем повезаности Тиберијеве дедукције и оснивања колоније Нароне или питање поновљених дедукција на територији Петовиона.

Резултати Манових истраживања сумирани су на крају књиге у тридесет три табеле. За сваку провинцију дата је посебна табела за регрутацију и посебна табела за насељавање ветерана. Уколико је провинција подељена, дате су посебне табеле за време пре и после њене поделе. Свака табела подељена је на више хронолошких целина. За сваку легију која је у одређеном периоду била стационирана у датој провинцији Ман је изнео податке о броју ветерана који су се вратили у завичај, као и о онима који су се населили у тој провинцији.

Манове табеле пружају општу слику о времену и учесталости насељавања ветерана у провинцијама Римског царства. Чини се, међутим, да је требало успоставити чвршћу везу између табела и текста. Табеле омогућавају лакши и бржи преглед епиграфског материјала, али је податке који су у њима наведени требало укључити у текст. Да бисмо то потврдили навешћемо један пример. Ман сматра да су тројица ветерана легије *VII Claudia* из Еквума насељена приликом оснивања колоније. У Табели бр. 16, која се тиче насељавања ветерана на подручју Далмације, он наводи и њихове натписе који у тексту недостају.

Досадашњи рад на проблемима насељавања ветерана представља, нема сумње, значајан допринос њиховом проучавању, али пружа и солидну основу за даља истраживања. Враћање појединачним натписима отвара могућност успостављања детаљније слике о организованом и појединачном насељавању ислужених војника у балканским провинцијама. Навешћемо само нека питања која би се могла даље истраживати: веза између дедукција и уздизања неких насеља на ранг колонија; могућности обнављања дедукција на територији неких колонија, међу којима су Саварија и Нарона; почетак и трајање процеса насељавања ислужених војника у неким великим градовима као што су Салона или логори на Дунаву; улога ветерана у градској управи и економском животу итд.

ГЛАВА 1

ВЕТЕРАНСКЕ КОЛОНИЈЕ

Дедукције на подручју Италије и у провинцијама представља ле су уобичајен начин збрињавања ветерана римских легија до првих деценија II века н. е. Војници отпуштени уз *missio agraria* добијали су земљишне поседе, а њихово насељавање обично је било пропраћено оснивањем колоније или уздизањем постојећег насеља на ранг колоније. Оснивање ветеранских колонија у балканским провинцијама почело је под Тиберијем и трајало је до Хадријанове владе. У поглављу које следи биће обрађени натписи ветерана који су учествовали у дедукцијама, као и споменици војника који су се на територијама колонија населили појединачно, руковођени разноврсним разлозима.

ГОРЊА ПАНОНИЈА

САВАРИЈА

Саварија је основана средином I века, за време Клаудијеве владе. Плиније је назива *colonia divi Claudii Sabaria*,¹ а његов податак потврђује и назив *colonia Claudia Savaria*, забележен на епиграфским споменицима.²

Домашевски је сматрао да је Саварија, као завршна тачка саобраћајница у североисточном делу Паноније, заузимала изузетно значајно место у мрежи римских путева у овој провинцији.³ Једна од њих је чу-

---

¹ Plin. *NH* III 146.

² *CIL* III 4070, 4154, 4183, 4194, 11223; *RIU* 99, 136, 139.

³ A. von Domaszewski, *Die Beneficiarerposten und die römischen Strassennetze*, *Westd. Zeit.* 21, 1902, 180.

вени “Тилибарски пут” од Аквилеје до Карнунтума, којим се одвијао трговачки саобраћај између Царства и варвара са друге стране Дунава. Од Саварије су водили и путеви ка Петовиону на југозападу, Могентијани на југоистоку и Бригетиону на североистоку. Насељавање ветерана и оснивање колоније могло би се објаснити настојањем да се осигура безбедност саобраћаја и транспорта робе на раскрсници ових саобраћајница. Мочи је оснивање Саварије повезао са потребом стварања упоришта на доњој деоници “Тилибарског пута” између логора Петовиона и Карнунтума. Није случајно што се Емона, Тиберијева колонија, налазила на пола пута између Аквилеје и Петовиона, а Саварија између Петовиона и Карнунтума. Оснивањем Саварије Клаудије је, према Мочијевом мишљењу, наставио политику започету још у време освајања провинције Паноније.⁴ Насељавање ветерана могло је допринети учвршћивању римске власти и стварању упоришта на територији племена Боја, где је град лежао. Треба имати у виду и намеру да се збрине већи број легионара отпуштених за време Клаудијеве владе. Л. Бала оснивање Саварије датије између 42. и 51. године, у време када је Клаудије у провинцијама спроводио опсежан програм романизације.⁵

Још је Ритерлинг уочио да је Клаудије у Саварији населио ислужене војнике панонских легија. Међу колонисте, према његовом мишљењу, вероватно спадају ветерани *XV Apollinaris* (посведочени на споменицима 11, 12 и 15) и један војник отпуштен из непознате јединице (16).⁶ Ритерлингово мишљење прихватили су Мочи и Бала, посебно истичући споменике двојице ветерана *XV Apollinaris*, Публија Меција Сабина (12) и Луција Невија Руфа (13), на којима је потврђена формула *deduct(us) c(oloniam) C(laudiam) S(avariensium)*.⁷

Из натписа 12 и 13 види се да су Меције Сабин и Невије Руф на територију Саварије доспели у оквиру дедукције. Термин *deductus*, односно *deducticius*, који означава ветерана насељеног у дедукцији, релативно ретко се јавља на епиграфским споменицима Царства.⁸ На Балканском полуострву потврђен је, осим у Саварији, још на територији војничких колонија Петовиона (21, 28) и Скупа (325, 327, 332, 333). Дедукцију у којој су учествовали Публије Меције Сабин (12) и Луције Невије Руф (13) из *XV Apollinaris* требало би повезати са уздизањем насеља на ранг колоније под Клаудијем.

На територији Саварије и у самом граду пронађена су још три споменика ветерана *XV Apollinaris*, датована у I век н. е. (11, 14, 15). Анализа ових натписа указује да су и војници који су на њима посведочени

⁴ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 76.

⁵ Balla, *Savaria*, 23.

⁶ Ritterling, *RE* XII 1252.

⁷ Mócsy, *Bevölkerung*, 37; Balla, *Savaria*, 23.

⁸ Уп. *Diz. ep.* 435 са примерима.

учествовали у Клаудијевој дедукцији. Ман је, не наводећи аргументе, изнео мишљење да је *XV Apollinaris*, пре доласка у Карнунтум, могла бити стационарана у Саварији и да су се неки од њених ветерана својевољно населили у граду.⁹ У Саварији до сада није посведочен ниједан активан припадник ове легије. Поред тога нема основа да се верује да је *XV Apollinaris*, када је крајем 14. или почетком 15. године напустила Емону,¹⁰ најпре доведена у област Боја која се налазила у унутрашњости Паноније. Будући да Боји нису учествовали у устанку далматских и панонских племена 6–9. године н. е., могућност боравка *XV Apollinaris* или неког њеног одреда на њиховој територији ради учвршћивања римске власти и смиривања побуњеника чини се мало вероватном.¹¹ Природно би било очекивати да је *XV Apollinaris* из Емоне одмах пребачена на границу, у Карнунтум на Дунаву.

Време настанка споменика 11, 14 и 15 (I век н. е.) одговара претпоставци да ветерани *XV Apollinaris* који су на њима посведочени припадају групи Клаудијевих колониста. Сва тројица су били Италици. На надгробном споменику Луција Лицинија Лепида наведено је да је рођен у Верони (15). Гентилна имена Алфија Секунда (11) и Секста Утиедија (14) указују да су и они били из Италије. Гентилициј *Alfius* најчешће се јавља у јужној Италији,¹² а гентилициј *Uttiedius*, према Мочију, припада италиским именима.¹³ Осим тога, у легији *XV Apollinaris* током I века најбројнији су били регрути из Италије.¹⁴ Алфије Секундо (11), Секст Утиедије (14) и Лициније Лепид (15) нису се вратили у завичај после часног отпуста из војске, нити су се задржали у близини места службе. Њихово присуство у Саварији најпре би се, према томе, могло објаснити учешћем у дедукцији. Пошто су сва тројица служила у *XV Apollinaris*, за чије ветеране знамо да су учествовали у Клаудијевој дедукцији (12, 13), сматрамо да су и Алфије Секундус (11), Секст Утиедије (14) и Лициније Лепид (15) вероватно насељени том приликом. То би, у Лепидовом (15) случају, потврђивао и податак да је био уписан у трибу *Claudia*. Његов родни град, Верона, припадао је триби *Publilia*.¹⁵ Лепид је вероватно прешао у трибу *Claudia* када се, добивши земљу од Клаудија, доселио у Саварију.

⁹ Mann, *Recruitment and Settlement*, 32.

¹⁰ Уп. ниже с. 38 и д.

¹¹ Mócsy, *Bevölkerung*, 128 истиче да је устанак 6–9. н. е. захватио Далмацију и јужне делове Паноније. Према његовом мишљењу у побуни су, од панонских племена, учествовали само Бреуци.

¹² Уп. Alföldy, *PND*, 57; Mócsy, *Bevölkerung*, 150; Nomenclator, 13.

¹³ Mócsy, *Bevölkerung*, 160.

¹⁴ Уп. Forni, *Reclutamento*, 232; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.1; Table 17.2.

¹⁵ Kubitschek, *Imp. Rom.* 116.

Анализа споменика ветерана *XV Apollinaris* који су откривени у Сомбатељу и околини (11-15) потврђује мишљење да је Саварија основана организованим насељавањем ислужених војника поменуте легије. Једном делу колониста, како су сматрали Мочи и Бала, додељене су земљишне парцеле, док је друга група добила новац.¹⁶ Ваља истаћи, међутим, да нема поузданих доказа да су ветерани насељени у Саварији добили новац. Учесници у дедукцијама широм Царства обично су добијали земљишне поседе, што потврђују и два споменика из Петовиона на којима се уз термин *deductus* спомиње *missio agraria* (22, 28). Стога би било логично претпоставити да су и сви некадашњи војници *XV Apollinaris* приликом дедукције добили земљишне парцеле на градској територији.

Три од укупно пет натписа ветерана *XV Apollinaris* нађена су ван Саварије, у Дожмату (12) и Ондоду (13, 14), западно од града. Први је био је узидан у зид сеоске цркве, а друга два у зидове бунара. Премда су сва три натписа била у секундарној употреби, мало је вероватно да су донети са неког удаљеног места или из Сомбатеља. Сва је прилика да су пренети са поседа ветерана који су лежали у близини локалитета на којима су откривени. Стога би се могло претпоставити да су неки од ветерана, пре свега Меције Сабин (12), Невије Руф (13) и Секст Утиедије (14), живели на својим имањима.¹⁷

Ислужени војници *XV Apollinaris* углавном су, како на основу места налаза споменика сматрају Мочи и Бала, насељавани у источним деловима градске територије. Домороци су потиснути на запад и север територије, где је пронађено мноштво натписа перегрина и где постоје многобројни тумули из доба Царства у којима је сахрањивано домаће становништво.¹⁸ Споменици досељеника тј. странаца концентрисани су у источном делу територије, док су натписи домородаца далеко чешћи у северним и западним областима.¹⁹ На њима се јављају келтска имена, као што су *Eliomarus*, *Suadulla* и друга, која указују да је можда реч о епихорском становништву.²⁰

Модерни истраживачи сматрају да се један број ветерана *XV Apollinaris*, које је Клаудије населио на територији Саварије, вратио у канабе логора у Карнунтуму (53, 54, 66, 67, 69, 72). Као главни доказ узима се споменик Луција Барбија Конститута из Јувавума у Норичу (53). Термин

¹⁶ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 77; Balla, *Savaria*, 23.

¹⁷ Mócsy, *Bevölkerung*, 37 помишља да су епитафи 12 и 13 били постављени на поседима ветерана.

¹⁸ Mócsy, *Bevölkerung*, 38; idem, *Pannonia and Moesia*, 78 sq.; Balla, *Savaria*, 24.

¹⁹ Уп. Balla, *Savaria*, 20, Karte 2: Savaria und Territorium; 3: Fundstelle der Inschriften auf dem ager Savariensis.

²⁰ Уп. *CIL* III 4200, 4223, 4224, 4226, 10937; Mócsy, *Bevölkerung*, 101/1; Balla, *Savaria*, n° 110. За келтско порекло имена уп. Holder, *Sprachschatz*, s. v. *Eliomarus*, *Suadulla*.

deductus или *deducticius*, потврђен на овом натпису, доводи се у везу са Клаудијевом дедукцијом на територији Саварије. Даље, сматра се да су ветерани *XV Apollinaris* из Карнунтума који су припадали триби *Claudia* (54, 66, 67, 69, 72) првобитно насељени на територији Саварије, где су уписани у поменути трибу; касније су одлучили да се врате у близину свог некадашњег логора.²¹

Најпре треба размотрити случај Луција Барбија Конститута из Јувавума (53). Термин *ded(uctus)* или *ded(ucticius)*, посведочен на његовом епитафу, недвосмислено доказује да је учествовао у некој дедукцији на територији Паноније. Како у Карнунтуму и околини није било дедукција ислужених војника, морао је бити насељен на неком другом месту, одакле се вратио у свој некадашњи логор. Његов надгробни споменик оквирно је датован у I век. Ветерани *XV Apollinaris* су у I веку, осим у Саварији, плански насељени на још два места у Горњој Панонији – у Емони и на територији каснијег флавијевског муниципија Скарбанције. Обе дедукције одиграле су се под Тиберијем на самом почетку његове владе.²² Мало је вероватно да Барбије спада међу војнике који су у њима учествовали, јер је у то време *XV Apollinaris* тек премештена из Емоне у Карнунтум. Да је насељен у Емони или на територији Скарбанције, не би имао разлога да се враћа у Карнунтум, јер би његов боравак у логору био сувише кратак. Далеко прихvatљивијом чини се претпоставка према којој је земљу на територији Саварије добио од Клаудија, па се након извесног времена вратио у Карнунтум.

Код двојице од петорице ветерана *XV Apollinaris* из Карнунтума, уписаних у трибу *Claudia*, познат је домицил. Реч је о Луцију Арментијаку из Вероне (67) и Луцију Валерију Кладенсу из Фавенције (69). Ниједан од ова два града није припадао триби *Claudia*. Верона је била увршћена у трибу *Publilia*, док је *Pollia* била триба грађана Фавенције.²³ Неслагање између трибе и домицила могло би се објаснити претпоставком да су Арментијак (67) и Кладенс (69) најпре насељени на територији Саварије, и том приликом су били уписани у трибу *Claudia*, којој је припадао град, па су се касније вратили у Карнунтум. Исто би се могло претпоставити и за преосталу тројицу ветерана *XV Apollinaris* из Карнунтума на чијим споменицима је наведена само триба *Claudia*, без домицила (54, 66, 72). Не треба занемарити ни могућност да су били рођени у градовима уписаним у поменути трибу.

Ветерани *XV Apollinaris* који су одлучили да се врате у Карнунтум, вероватно су продали парцеле које су им додељене приликом дедукције. Њихову жељу за повратком лако је разумети. Природно је да су настojали да се врате у близину логора у коме су провели већи део живота

²¹ Mócsy, *Bevölkerung*, 37; idem, *Pannonia and Moesia*, 77; Mann, *Recruitment and Settlement*, 32.

²² Уп. ниже с. 107 и д.

²³ Kubitschek, *Imp. Rom.* 116 и 96.

служећи у легији и нису желели да остану на месту које нису познавали. Поред тога, у околини Карнунтума имали су много више могућности за бављење различитим пословима и, самим тим, боље услове живота. Тенденција ислужених војника да се врате на место службе посведочена је и у наративним изворима. Тацит бележи да су ветерани које је Нерон населио у Таренту и Анцијуму више волели да се врате у провинције у којима су служили, него да остану у Италији.²⁴

Посебно треба размотрити случај Марка Магија Ингенуа из непознате јединице (16), кога је Ритерлинг сврстао међу учеснике у Клаудијевој дедукцији.²⁵ Фрагмент његовог надгробног споменика оквирно је датован у I век. Магије, који је био рођен у Бетери у Нарбонској Галији, није се вратио у завичај после часног отпуста. Не треба га сврстати међу ветеране који су остали на месту службе, јер у Саварији у I веку није посведочено присуство војних јединица, ни легија или њихових одреда, нити *auxilia*. Сви споменици активних војника из града и околине потичу из II века.²⁶ Стога се као најприхватљивије објашњење Магијевог присуства у Саварији намеће претпоставка да је био један од Клаудијевих колониста.

Насељавање ветерана у Саварији и на њеној територији настањено је и после Клаудијеве дедукције. У том периоду посведочени су ислужени војници легија *I Adiutrix* (6), *X Gemina* (7) и *XIV Gemina* (8-10). Дедукције на територији Саварије настављене су, сматра Бала, и после Клаудијеве владе. То је било неопходно како би се ојачало становништво колоније, јер се део ветерана вратио у Карнунтум. Једну од поновљених дедукција Бала датује на прелаз из I у II век, а као учеснике наводи Луција Валерија Цензорина из *I Adiutrix* (6) и Гаја Јулија Верана из *XIV Gemina* (41).²⁷

Присуство поменутих ветерана у Саварији могло би се и другачије објаснити. Надгробни споменик Валерија Цензорина, ветерана *I Adiutrix*, датован је на крај I или у прве деценије II века (6). Цензорин је обављао дужност конзуларског бенефицијара и вероватно је остао у околини станице у којој је служио.²⁸ У Саварији је, осим његовог натписа, откривено још пет бенефицијарних споменика (један из 208. године и четири из II века). Двојица бенефицијара служила су у легији *X Gemina*, док на натписима преостале тројице није наведена једини-

²⁴ Tac. *Ann.* XIV 27: *veterani Tarentum et Antium adscripti non tamen infrequentiae locorum subvenere, dilapsis pluribus in provincias in quibus stipendia expleverant.* О тенденцији повратка на место службе уп. E. Birley, *Veterans of the Roman Army in Britain and Elsewhere*, *Ancient Society* 13/14, 1982/1983, 265-276.

²⁵ Уп. горе с. 22, нап. 6.

²⁶ *RIU* 67 (= Schober, *Grabsteine*, n° 71), 89 (8); Schallmayer, *BI*, n° 329-333.

²⁷ Balla, *Savaria*, 23.

²⁸ Уп. Ritterling, *RE* XII 1395; Mann, *Recruitment and Settlement*, 33.

ца.²⁹ Поменути споменици пружају полазну тачку за претпоставку да је у Саварији постојала бенефицијарна станица. На то указује и положај града на раскрсници значајних путева; бенефицијарне станице често су биле лоциране дуж важних саобраћајница Царства.³⁰ Изгледа да се у Саварији налазила и царинска станица,³¹ а познато је да су се царинске станице често поклапале са бенефицијарним.³² Валерије Цензорин (6) је вероватно служио у бенефицијарној или царинској станици у Саварији и након часног отпуста остао на месту службе.

Гај Јулије Веран, ветеран легије *XIV Gemina*, био је декурион у Саварији, али је његов надгробни споменик (41) нађен у Карнунтуму. Веран је рођен у граду *Lucus Vocontiorum* у Нарбонској Галији и вероватно се задржао крај логора у коме је служио. Легија *XIV Gemina* била је стационирана у Карнунтуму од почетка II века.³³ Појава да неки ветеран живи у једном граду, а обавља магистратуре или је члан градског већа у другом, посведочена је у балканским провинцијама.³⁴

Остаје да покушамо да одредимо разлоге који су преосталу четворицу ветерана из периода након оснивања колоније навели да се настане у Саварији. Натписи ислужених војника легија *X Gemina* (7) и *XIV Gemina* (8–10) потичу из времена када је политика оснивања ветеранских колонија била напуштена. Надгробни споменици 7 и 8 датовани су око 200. године, односно на крај II века, док је фрагмент вотивне аре 10 настао за владе Септимија Севера или Каракале. Епитаф 9 само је оквирно датован у II век. Присуство четворице ветерана легија *X Gemina* (7) и *XIV Gemina* (8–10) у Саварији могло би се објаснити на различите начине. Можда су служили у бенефицијарној или царинској станици и остали на месту службе. То пре свега важи за Аурелија Романа, рођеног у Антиохији (7). Неке од поменутих ветерана су за Саварију можда везивале породичне везе. Коминија Валагента, жена Тартонија Финитијана (8), вероватно је припадала слоју домаћег становништва, јер носи келтски когномен.³⁵ Тулија Флорентина, која је била удата за Гаја Јулија Јулијана (9), могла би такође бити домородачког порекла. Когномен *Florentinus*, распрострањен у келтским областима, посебно је био карактеристичан за околину Саварије.³⁶ Тартонија Финитијана

²⁹ Schallmayer, *BI*, n° 329–334.

³⁰ Уп. Domaszewski, *Westd. Zeit.* 21, 1902, 158–211.

³¹ De Laet, *Portorium*, 222.

³² K. Patsch, Zur Verwaltung des illyrischen Zolles, *Mitt. DAI* 8, 1893, 193 сакупио је натписе који сведоче о подударању бенефицијарних и царинских станица; уп. De Laet, *Portorium*, 376; Webster, *Roman Imperial Army*, 264.

³³ Уп. ниже с. 132.

³⁴ Уп. 267, 282, 307, 348.

³⁵ Holder, *Sprachschatz* III 85.

³⁶ Уп. Alföldy, *PND*, 205; Nomenclator, 128; L. Barkóczi, The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian, *Acta arch. hung.* 16, 312.

(8), Гаја Јулија Јулијана (9) и Либерала (10) из легије *XIV Gemina* требало би можда сврстати међу ветеране који су се вратили у завичај. Ову претпоставку би у Финитијановом (8) случају поткрепљивао његов гентилициј *Tartonijs* и име његовог оца који се звао *Daiber*. Оба имена припадају келтској ономастици.³⁷

Ветерани легија *I Adiutrix* (6), *X Gemina* (7) и *XIV Gemina* (8–10) нису учествовали у некој дедукцији познијег датума на територији Саварије, већ су се у граду и његовој околини населили из других разлога. Тешко је одредити да ли су остали у близини места службе (у Саварији су се налазиле бенефицијарна и царинска станица) или су се после часног отпуста вратили у завичај. Њихово присуство могло би се објаснити и породичним везама са градом или његовом непосредном околином.

Ветерани насељени на територији Саварије и њихови потомци припадали су имућном слоју становништва. За тројицу сасвим сигурно знамо да су имали робове, будући да се на њиховим споменицима помињу ослобођеници (6, 13, 14). Међу њима се нарочито истиче Секст Утиедије на чијем натпису се помиње четири, а вероватно и више ослобођеника (14).³⁸ Ислужени војници учествовали су и у управи Саварије. Валерије Цензорин, из *I Adiutrix*, био је један од чланова градског већа (6).

Луције Невије Руф је једини учесник Клаудијеве дедукције који је био ожењен (13). Невија Луцида је вероватно била једна од његових ослобођеница, будући да носи исто гентилно име као и супруг. Податак да је само један од колониста из времена Клаудијеве владе имао породицу не треба да чуди, јер је војницима све до владе Септимија Севера било забрањено да склапају бракове.³⁹

Ветерани из каснијег времена скоро су без изузетка били ожењени (6–9). Поново треба истаћи Валерија Цензорина, декуриона колоније Саварије, чија породица је била веома бројна – на његовом споменику набројано је чак петоро деце (6). Његова жена Флавија Инсеквентина могла је бити из Норика, јер је когномен *Insequeptinus* веома чест у овој провинцији.⁴⁰

³⁷ Holder, *Sprachschatz* II 1216, 1738; Mócsy, *Bevölkerung*, 112.

³⁸ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 77 помишља да је могао имати дванаестак робова.

³⁹ О војничким браковима уп. Parker, *Roman Legions*, 237 и д.; М. Mirković, *Die römische Soldatenehe und der "Soldatenstand"*, *ZPE* 40, 1980, 259–271.

⁴⁰ Mócsy, *Bevölkerung*, 177; Nomenclator, 151.

ПЕТОВИО

Петовио је једина Трајанова војничка колонија у Панонији. Назив града, посведочен на натписима, гласи: *colonia Ulpia Traiana Poetovio*.⁴¹ Индиректни подаци о оснивачу Петовиона могу се наћи и у наративним изворима. У Хигиновом спису *De condicionibus agrorum* читамо: *nuper ecce quidam evocatus Augusti . . . cum in Pannonia agros veteranis ex voluntate et liberalitate Imperatoris Traiani Augusti Germanici adsignaret*.⁴² Ритерлинг је међу првима ову вест повезао са уздицањем Петовиона на ранг колоније.⁴³ Његово мишљење прихватио је и Ман, истичући да је Петовио једина Трајанова колонија на подручју Паноније.⁴⁴ Паван је оснивање колоније у Петовиону датовао у време после Првог или Другог дачког рата, када су основане и друге Трајанове колоније у дунавским провинцијама (Рацијарија, Ескус и Сармизегетуза).⁴⁵ На основу Трајанове титуле у Хигиновом тексту, која гласи *Traianus Augustus Germanicus*, Петовио је колонијални статус морао стећи пре Дачких ратова. Да се то збило после 102. године, цар би свакако носио и титулу *Dacicus*, коју је добио у част победе над Дачанима.

Петовио је пре оснивања колоније био легијски логор. Прву посаду чинила је *VIII Augusta*, за коју из Тацитовог излагања о побуну рајнских и панонских легија знамо да је 14. године била у Панонији.⁴⁶ Њено присуство у Петовиону потврђују два натписа из прве половине I века.⁴⁷ У модерној науци раширено је мишљење према којем је *VIII Augusta* средином I века, под Клаудијем, из Петовиона пребачена у Мезију због рата против Трачана и организовања провинције Тракије 45. године.⁴⁸ Као главни доказ за то узима се један натпис из Кастулоне у Шпанији, на коме се спомињу вексилације легија *IV Scythica*, *V Macedonia* и *VIII Augusta* које су се под командом Квинта Галерија Валеријана бориле против Трачана.⁴⁹ Пошто се у тексту изричито спомињу вексила-

⁴¹ *CIL* III 7429; *AIJ* 279, 287, 312, 373, 388. У Петовиону је посведочена и псеудо-триба *Ulpia*: уп. *CIL* III 6700; VI 2579, 18878, 37184 а 12.

⁴² Hyginus, *De condicionibus agrorum*, ed. Lachmann, 1848, p. 121.

⁴³ Ritterling, *RE* XII 1287.

⁴⁴ Mann, *Recruitment and Settlement*, 32, 173, нап. 369.

⁴⁵ Pavan, *Pannonia Superior*, 422, нап. 3.

⁴⁶ Tac. *Ann.* I 16; 23; 30. О легији *VIII Augusta* у Петовиону уп. Filow, *Legionen*, 19, нап. 6; Ritterling, *RE* XII 1645; B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, *GMDS* 20, 1939, 120; idem, *RE* XXI, 1951, 1171, s. v. *Poetovio*; Gerov, Die Rechtstellung der untermösischen Stadt Novae, *Akten des IV internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, Wien 1964, 128; Pavan, *Pannonia Superior*, 382; Mócsy, *Bevölkerung*, 28; idem, *Pannonia and Moesia*, 43; Mann, *Recruitment and Settlement*, 31.

⁴⁷ Schober, *Grabsteine*, n° 21 (= *AIJ* 381), 130 (= *AIJ* 260).

⁴⁸ Ritterling, *RE* XII 1647 и д.; Saria, *GMDS* 20, 1939, 122; idem, *RE* XXI 1171; Pavan, *Pannonia Superior*, 382, нап. 9.

⁴⁹ R. Saxer, Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian, *ES* 1, 1967, n° 7 (= *CIL* II 3272).

ције, овај натпис не можемо сматрати непобитним доказом да је цела *VIII Augusta* била у Мезији. Мезијским трупима је у борби против Трачана вероватно помагао њен одред, послат из Петовиона.⁵⁰ Легија *VIII Augusta* сасвим је сигурно посведочена у Мезији тек 69. године. Тацит је прибележио да су Веспасијанове снаге те године ојачане, пошто су на његову страну прешле трупе у Илирику, најпре *III Gallica*, а затим и друге две мезијске легије, *VII Claudia* и *VIII Augusta*.⁵¹ Можда би долазак ове последње у Мезију требало повезати са одласком *IV Scythica* 57. године.⁵² У провинцији је тада остала само једна легија, *V Macedonica*, те је *VIII Augusta* могла бити доведена као замена за *IV Scythica*.

У Петовио је уместо легије *VIII Augusta* доведена *XIII Gemina* из Виндонисе у Горњој Германији. У новом логору је остала до краја I века, са краћим прекидом 69–70. године, када се најпре у грађанском рату борила на Веспасијановој страни, а затим учествовала у сузбијању Цивилисовог устанка у Галији. Паван помишља да ју је у Петовиону, током 69. и 70. године, можда заменила *XXII Primigenia*.⁵³ Коначни одлазак легије *XIII Gemina* из Петовиона различито се датује у модерној историографији. Ритерлинг је веровао да је отишла око 90. године, како би се укључила у борбе против Свева и Сармата на Дунаву.⁵⁴ Његово мишљење прихватио је Ман, предочивши могућност да је у Петовиону, између одласка легије *XIII Gemina* под Домицијаном и оснивања колоније под Трајаном, можда била стационирана *I Adiutrix*.⁵⁵ Ова претпоставка могла би се довести у сумњу на основу следећих разлога. Опеке са печатом *I Adiutrix* не доказују да је ова легија у Домицијаново доба била у Петовиону. Натпис *[le]g(ionis) IA(diutricis) p(iae) f(fidelis)*⁵⁶ указује да их треба датовати после 98/99. године, јер је *I Adiutrix*, према Ритерлинговом мишљењу, између 98/99. и 117. године добила почасни назив *pia fidelis*.⁵⁷ Поред тога, у Петовиону није посведочено присуство активних војника поменути легије.

⁵⁰ Уп. М. Mirković, The Iron Gates (Đerdap) and the Roman Policy on the Moesian Limes AD 33–117, *Roman Limes*, 33 и д. и eadem, The Legio VIII Augusta in the Balkans, *Novensia* 10, 1998 94 и д. помишља да је *VIII Augusta* под Клаудијем пребачена у Сингидунум, истичући да је овај град средином I века вероватно још увек улазио у састав Паноније, а не Мезије. У Београду су нађене опеке са печатом поменути легије (Mirković, *Roman Limes*, 28 и 34).

⁵¹ Тац. *Hist.* II 85.

⁵² О датуму одласка легије *IV Scythica* из Мезије уп. Filow, *Legionen*, 6, 19; Ritterling, *RE* XII 1557 и д.; Parker, *Roman Legions*, 135 и д.

⁵³ Pavan, *Pannonia Superior*, 386, нап. 2.

⁵⁴ Ritterling, *RE* XII 1715. Уп. М. Abramić, Novi natpisi iz Petovija, *ČZN* 26, 1931, 190.

⁵⁵ Mann, *Recruitment and Settlement*, 32.

⁵⁶ М. Abramić, Archäologische Funde in Pettau, *Jahresh.* 17, 1914, Bbl. 113; J. Szilágyi, *Inscriptiones Tegularum Pannonicarum*, Budapest 1933, p. 14, n° 70.

⁵⁷ Ritterling, *RE* XII 1389.

Сарија је сматрао да је *XIII Gemina* Петовио напустила под Трајаном. На њено присуство у Виндобони, према његовом мишљењу, указује један грађевински натпис, датован између 103. и 106. године (*CIL* III 4566). Ослањајући се на овај споменик и опеке нађене у Виндобони, Сарија је закључио да је *XIII Gemina* премештена непосредно пре првог датованог сведочанства о њеном присуству, а пребацивање је повезао са ојачавањем дунавске посаде у Трајаново доба.⁵⁸

У модерној историографији опште је прихваћено мишљење да је колонија на месту некадашњег логора основана дедукцијом легијских ветерана. Ритерлинг и Сарија су као учеснике у дедукцији навели ислужене војнике легија *I Adiutrix* (19, 20), *II Adiutrix* (21) и *XIII Gemina* (27);⁵⁹ Мочи им је придружио и ветеране *IV Flavia* (23).⁶⁰

Надгробни споменик 21, Гаја Корнелија Вера из *II Adiutrix*, треба због формуле *deduct(us) c(oloniam) U(lpiam) T(raianam) P(oetovionem) mission(e) agr(aria) II* узети као главни и сасвим поуздан доказ да је Трајан на територији Петовиона населио ветеране панонских легија. Термин *deductus* потврђује Верово учешће у дедукцији,⁶¹ а време настанка натписа око 100. године указује на Трајанову владу. Стога претпостављамо да је Гај Корнелије Вер био један од ветерана којима је Нервин наследник доделио земљу на територији Петовиона.

Мочи је надгробни споменик 21 узео као доказ да је на подручју Петовиона било неколико дедукција, али није одредио њихове датуме. Формулу *mission(e) agr(aria) II*, посведочену на поменутом натпису, протумачио је као *missione agraria secunda*, сматрајући да је Вер насељен приликом поновљене дедукције.⁶² Формула *mission(e) agr(aria) II* могла би се протумачити и на други начин. Ман предлаже читање *mission(e) agr(aria) duplicata*, што би значило да је Вер добио двоструко више земље од обичних војника, јер је био *beneficiarius consularis*, односно *duplarius*. Излажући своју претпоставку, Ман се позива на један натпис из Медиоланума, који је настао 29. године н. е., у коме се каже да је Публије Тутилије, ветеран V легије, приликом отпуста добио двоструку

⁵⁸ B. Saria, *RE* XXI 1172; idem, *GMDS* 20, 127 и д. Уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 28; idem, *RE Suppl.* IX, 1962, 614, s. v. *Pannonia*; G. Alföldy, Die Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des I. Jahrhunderts, *Acta arch. hung.* 11, 1959, 137.

⁵⁹ Ritterling, *RE* XII 1287; Saria, *RE* XXI 1172.

⁶⁰ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 118 и д.. О дедукцији уп. Pavan, *Pannonia Superior*, 422; Mann, *Recruitment and Settlement*, 32.

⁶¹ О терминима *deductus* и *deducticius* уп. горе с. 22.

⁶² Mócsy, *Bevölkerung*, 29; idem, *Pannonia and Moesia*, 118. Уп. Schallmayer, *BI*, р. 249 ad n° 300 сматра да се прва дедукција поклопила са уздицањем Петовиона на ранг колоније, а другу датује после 106. године и завршетка Другог дачког рата.

награду (*ILS 2338: accepit ab impe[rat(ore)] praemia dupl[icia]*).⁶³ Мало је вероватно да је Трајан у кратком временском року два пута насељавао ветеране на истом месту, па стога Маново тумачење формуле *mission(e) agr(aria) II* изгледа прихватљивије од оног које је предложио Мочи.

Године 1979. у Птују је пронађен још један ветерански споменик који потврђује да је колонија у Петовиону основана организованим насељавањем испушених војника. Реч је о епитафу Луција Антонија Валенса, из легије *XIII Gemina*, датованом у прву половину II века (28). Четврти ред овог натписа садржи податке значајне за нашу слику о начину оснивања колоније у Петовиону. Већ израз *agr(aria) miss(ione)*, у неоштећеном делу реда, указује на Валенсово учешће у дедукцији. Пошто је натпис 28 датован у прву половину II века, вероватно је реч о Трајановој дедукцији приликом оснивања колоније. У прилог томе ишла би и формула [*de*]d(uctus) c(oloniam) [*U*(lp(ia) m) T(raianam) P(oetovionem)], већ посведочена у Петовиону, на натпису Корнелија Вера (21), за кога смо утврдили да је насељен када је град уздигнут на ранг колоније. Уколико се прихвати предложена реконструкција четвртог реда, јасно је да је и Антоније Валенс (28) био један од учесника у организованом насељавању под Трајаном.

Раније смо истакли да се у модерној историографији верује да је Трајан на територији Петовиона населио ветеране легија *I Adiutrix* (19, 20), *II Adiutrix* (21), *IV Flavia* (23) и, можда, *XIII Gemina* (27). Анализа надгробног споменика 21 показала је да се само за Гаја Корнелија Вера из *II Adiutrix* с разлогом помишља да је један од Трајанових колониста, док се учешће преостале четворице ветерана у дедукцији може прихватити или оспорити на основу неких индиција. Натписи двојице испушених војника *I Adiutrix*, Луција Фанија Квадрата (19) и Луција Гаргилија Феликса (20), настали су вероватно у првим деценијама II века. На оба споменика јавља се израз *missio nummaria*, што значи да су Фаније и Гаргилије приликом отпуста добили новац. То би могло упућивати на закључак да нису учествовали у дедукцији под Трајаном, уколико пођемо од претпоставке да су сви ветерани том приликом од цара добили земљишне поседе на територији Петовиона. На натписима двојице ветерана, за које се с разлогом верује да су учествовали у дедукцији (21, 28), спомиње се *missio agraria*, што значи да су они свакако добили земљишне парцеле. У случају Гаргилија Феликса (20), претпоставку да није један од Трајанових колониста поткрепљивала би и околност да је отпуштен тек после завршетка дачких ратова, а Петовио је колонијални статус стекао пре 102. године. Гаргилије је рођен у Такапи у Африци и вероватно је првобитно регрутован у *III Augusta* са чијим вексилацијама је учествовао у Трајановим ратовима против Дачана.⁶⁴ Након освајања

⁶³ Mann, *Recruitment and Settlement*, 32 и д. *Duplarius* је војник који добија двоструко већу плату од уобичајене: уп. Domaszewski, *Rangordnung*, 69 и д.; Bohec, *L'armée romaine*, 224.

Дакије није се вратио у Африку, већ је прешао у легију *I Adiutrix*, која је до 114. године била стационирана у новооснованој провинцији.⁶⁵ Паралелу за то налазимо у Аквинкуму, у нешто познијем периоду. Тројица војника која су регрутована у легију *III Augusta* у Африци, учествовала су у Маркоманским ратовима Марка Аурелија и потом прешла у *II Adiutrix*. (141, 161, 174а).⁶⁶ Будући да се Гаргилије настанио у Петовиону, могло би се претпоставити да је отпуштен после 117/118. године и повратка *I Adiutrix* у Панонију са истока, где је учествовала у Трајановом походу на Парћане.

Ман такође сматра да Фаније (19) и Гаргилије (20) не спадају међу Трајанове колонисте, јер су отпуштени уз *missio nummaria*, а на њиховим споменицима нема израза *deducticii*. Према његовом мишљењу, отпуштени су између 107. и 114. године, када је *I Adiutrix* већ била у Дакији, а у Петовиону су се населили јер је њихова јединица боравила у том логору кратко време између одласка *XIII Gemina* и оснивања колоније.⁶⁷ Овакво објашњење присуства ветерана *I Adiutrix* у Петовиону тешко је прихватити, јер нема основа да се верује да је ова јединица крајем I и почетком II века била стационирана у Петовиону.⁶⁸

Ако се прихвати мишљење да Фаније (19) и Гаргилије (20) нису учествовали у Трајановој дедукцији, већ су се населили после оснивања колоније, могло би се претпоставити да су одабрали баш Петовио јер је ту већ постојала прилично бројна и добро организована заједница ветерана. Можда их је Петовио привукао и као један од већих градских центара Паноније. Градски живот се развијао још од првих деценија I века: уз легијски логор је веома брзо никло цивилно насеље чији су становници, како је сматрао Мочи, били углавном трговци, пословни људи и ветерани.⁶⁹

Учешће испушених војника лигије *IV Flavia* у Трајановој дедукцији на територији Петовиона представља посебан проблем који, за сада, није могуће решити. У Птују су откривена два натписа ветерана ове јединице: први је био познат још почетком XX века (22), док је други нађен 1953. године (23). Како ниједан од ова два споменика не пружа индикације за прецизније датовање, није било могуће одредити да ли су ветерани (или ветеран – обојица носе исто име, па је могуће да се ради о истој особи) који су на њима посведочени учествовали у Трајановој

⁶⁴ О вексилацијама легије *III Augusta* у дачким ратовима уп. Ritterling, *RE* XII 1282; Mann, *Recruitment and Settlement*, 13 и д.

⁶⁵ Уп. Ritterling, *RE* XII 1390 и д.

⁶⁶ Уп. ниже с. 145.

⁶⁷ Mann, *Recruitment and Settlement*, 33.

⁶⁸ Уп. горе с. 30.

⁶⁹ Mócsy, *Das Territorium Legionis und die Canabae in Pannonien*, *Acta arch. hung.* 3, 1953, 181 и д.; idem, *Bevölkerung*, 29.

дедукцији или су се у Петовиону населили *viritim* после оснивања колоније. Мочи је сматрао да је Силвестер, који је поставио вотивни споменик 22, био пореклом из Далмације и да је насељен у оквиру Трајанове дедукције.⁷⁰

Надгробни споменик 28, о коме је раније било речи, указује да су ветерани легије *XIII Gemina*, која је била стационирана у Петовиону, свакако били међу Трајановим колонистима. На територији града посведочен је још један некадашњи војник ове јединице: Луције Антоније Модесто из Индустрије (27). Његов надгробни споменик оквирно је датован у I век, мада је могао настати и на самом почетку II века. Присуство Антонија Модеста у Петовиону могуће је објаснити на два начина: можда је остао у близини логора у коме је служио или је насељен у оквиру Трајанове дедукције. У прилог другом решењу ишао би и већ наведени податак да су међу Трајановим колонистима сасвим сигурно били и ветерани *XIII Gemina*.

Епиграфски споменици нађени у Птују указују да су на територији Петовиона, приликом уздизања града на ранг колоније, насељени ислужени војници панонских легија. Међу колонистима су без сумње били ветерани *II Adiutrix* (21) и *XIII Gemina* (28), док су се ветерани *I Adiutrix* (19, 20) и *IV Flavia* (22, 23) у граду могли населити и појединачно, после дедукције. На натписима из Птуја помињу се две врсте отпуста: *missio agraria* (21, 28) и *missio nummaria* (19, 20). Абрамић и Мочи су на основу тога закључили да су неким ветеранима додељене земљишне парцеле а другима новац.⁷¹ За сада нема поузданих доказа да је један део ислужених војника насељених на територији Петовиона добио новац. Ветерани на чијим споменицима се помиње *missio nummaria* – Луције Фаније Квадрат (19) и Луције Гаргилије Феликс (20) – могли су се, као што смо то већ предочили, у Петовиону населити *viritim*, после оснивања колоније.

Сарија је сматрао да су ветерани насељени на широј градској територији.⁷² Натписи војника за које се са више или мање основа верује да су учествовали у Трајановој дедукцији, међутим, не допуштају никакве поуздане закључке о распореду ветеранских парцела, јер су скоро сви били су у секундарној употреби. Споменици двојице ветерана који сасвим сигурно спадају међу Трајанове колонисте нису нађени *in situ*: надгробни споменик 21 био је уграђен у зидове парохijske цркве на Словенском Тргу,⁷³ док је епитаф 28 откривен у Ученичком дому.⁷⁴

⁷⁰ Mócsy, *Bevölkerung*, 29; 213, 64/4.

⁷¹ Abramić, *ČZN* 26, 192; Mócsy, *Bevölkerung*, 29.

⁷² Saria, *RE* XXI 1172 и д.

⁷³ J. Klemenc, B. Saria, *Archäologische Karte von Jugoslawien: Blatt Ptuj, Beograd–Zagreb* 1936, 47.

⁷⁴ J. Tušek, *Novi rimski reljefni kameni natpisi iz Ptuja*, *AV* 37, 343.

Ислужени војници панонских легија насељавали су се на територији Петовиона и пре Трајанове дедукције. Из тог времена посведочена су двојица ветерана легије *VIII Augusta* (24, 25) и један из *XI Claudia* (26).

Ветерани легије *VIII Augusta* остали су крај логора у којем су служили. Натписи 24 и 25 датовани су око средине I века, што значи да је њихова активна служба падала у прву половину века, када је *VIII Augusta* била стационирана у Петовиону. Гај Касије Целер није се вратио у родну Кремону (24). Порекло мисиција посведоченог на фрагменту надгробног споменика 25 није било могуће утврдити, јер његово име због знатних оштећења натписа није сачувано. Можда би ветеранима легије *VIII Augusta* (24, 25) требало прикључити и Антонија Модеста из *XIII Gemina* (27) који се, како смо раније истакли, лако могао настанити у близини логора у коме је служио.

Случај Аула Постумија Сенеке из Парме, ветерана XI легије, треба посебно размотрити. Његова надгробна стела, према Абрамићевом мишљењу доказује да су ветерани на територији Петовиона плански насељавани већ средином I века, пре 42. године. Абрамић је искључио могућност да је Постумије један од Трајанових колониста, јер се његова стела по украсима и облику сасвим разликује од споменика ветерана насељених почетком II века. Постумије Сенека је служио у Далмацији, а на територији Петовиона је насељен у дедукцији средином I века.⁷⁵ Абрамићеву претпоставку треба прихватити са извесном дозом резерве. У наративним и епиграфским изворима нема ни директних ни индиректних података о дедукцијама на подручју Петовиона у I веку. Друга два ветеранска споменика из града, датована у I век, припадају легионарима отпуштеним из легије *VIII Augusta* који су очигледно остали на месту службе (24, 25).

Паван је, насупротив Абрамићу, Сенеку (26) сврстао међу Трајанове колонисте.⁷⁶ Ова претпоставка је тешко прихватљива, ако се има у виду да је надгробна стела 26 датована у средину I века. Пошто Сенека није могао учествовати у организованом насељавању под Трајаном, а нема ни основа да се верује да је у Петовио доспео у некој дедукцији у I веку, јасно је да за његово присуство у Петовиону треба тражити друго објашњење. Можда је остао на месту службе.⁷⁷ Приликом расподеле трупа после битке код Акцијума XI легија је додељена војсци Илирика.⁷⁸ Постумије Сенека живео је 85 година, што значи да је његова активна служба захватала крај I века пре н. е. и прву деценију I века н. е. Већ смо истакли да је XI легија у то време била у Илирику. Локација њеног

⁷⁵ Abramić, *Jahresh.* 17, Bbl. 134 и д.

⁷⁶ Pavan, *Pannonia Superior*, 487, нап. 4.

⁷⁷ Mann, *Recruitment and Settlement*, 31 сматра да је Сенека (26) служио у одреду XI легије који је био стациониран у Петовиону.

⁷⁸ Уп. Ritterling, *RE* XII 1691; A. Betz, *Untersuchungen*, 20; Alföldy, *Bevölkerung*, 87; Wilkes, *Dalmatia*, 92 и д.

зимског логора није позната, али би се могло претпоставити да је извесно време пре доласка *VIII Augusta* боравила у Петовиону.⁷⁹

Подаци које смо до сада изложили упућују на закључак да су се ветерани чији споменици потичу из I века настанили у близини места службе. То је готово сигурно у случају Гаја Касија Целера (24) и мисиција коме не знамо име (25) из *VIII Augusta*. За претпоставку према којој је и Аул Постумије Сенека, ветеран XI легије (26), остао крај места службе нема поузданих доказа. Овој групи ветерана требало би, можда, придружити и Луција Антонија Модеста, некадашњег војника *XIII Gemina* (27).

Епиграфска грађа пружа веома мало података о животу ислужених војника у Петовиону и околини. Већина споменика је оштећена, тако да текстови нису у потпуности реконструисани: нпр. у натписима 19, 20, 22, 28 недостају последњи редови, од надгробног споменика 25 недостаје почетак, док је од епитафа 23 сачуван само средњи део текста.

Према подацима са натписа, ниједан од ветерана настањених у Петовиону и околини није засновао породицу. Тројицу су сахранили њихових ослобођеници (19, 24, 26). Фаније Квадрат (19) и Постумије Сенека (26) имали су већи број робова, јер је на њиховим натписима посведочено више ослобођеника. Квадратов споменик поставило је неколико ослобођеника, од којих су двојица позната поименице: *Urbanus* и *Primitivus* (19). Сенеку су сахранили некадашњи робови, Постумија Јукунда и Примигеније (26). Стога би се могло претпоставити да су Фаније (19) и Постумије (26) припадали имућнијем слоју грађана Петовиона. За постављање надгробног споменика Гају Корнелију Веру побринуо се његов наследник Гај Билиеније Виталис (21).

ЕМОНА

Уздизање Емоне на ранг колоније у модерној историографији доводи се у везу са дедукцијом ветерана панонских легија *VIII Augusta* и *XV Apollinaris*. Ово питање је у тесној вези са проблемом постојања легијског логора у Емони у Августово доба. Још је О. Хиршфелд (О. Hirschfeld) крајем XIX века изложио претпоставку да је у Емони у време Августове смрти била стационирана *XV Apollinaris*. Из Тацитовог излагања дознајемо да се ова јединица 14. године н. е., када је избила побуна панонских и рајнских легија, налазила у Панонији, заједно са легијама *VIII Augusta* и *IX Hispana*, али локација њеног зимског логора није позната.⁸⁰ Споменици војника и ветерана *XV Apollinaris* из Љубљане, како је истакао Хиршфелд, потичу из доба раног царства, а у граду

⁷⁹ Ritterling, *loc. cit.* у нап. 78 је нагласио да се на основу избора места насељавања после отпуста не може закључити где је XI легија била стационирана, али је сасвим могуће да је извесно време била у Доњем Илирику.

⁸⁰ Тас. *Ann.* I 16; 23; 30.

су откривене и опеке са печатом ове јединице.⁸¹ Претпоставку о боравку *XV Apollinaris* у Емони прихватио је и разрадио Сарија, предочавајући археолошке и епиграфске доказе. Он је уочио да површина територије обухваћене зидинама античке Емоне тачно одговара површини логора предвиђеног за једну легију и пратећа *auxilia*. На постојање логора указује гвоздено оружје откривено у најстаријем слоју тзв. Примитивијанове куће, као и опеке са печатом *XV Apollinaris*. Од епиграфских споменика, Сарија је споменуо натписе активних војника и ветерана легије (*CIL* III 3835; 3, 4). Нарочиту пажњу поконио је епитафу Тита Јунија Монтана (*AIJ* 173), датујући га у прву половину I века, на основу облика стеле и околности да је у Монтановој каријери изостављена *praefectura cohortis*. Ово звање је од Клаудијеве владе постало обавезни део каријере лица која су припадала витешком сталежу.⁸² Претпоставку о Емони као логору *XV Apollinaris* за Августове владе прихватили су и други истраживачи,⁸³ а посебно би требало истаћи Ритерлингово мишљење о овом проблему. Он је сматрао да је логор *XV Apollinaris* лежао близу границе са Италијом, јер је у Аквилеји посведочен највећи број њених војника, у поређењу са припадницима друге две панонске легије (*VIII Augusta* и *IX Hispana*). Емона је, према његовом мишљењу, вероватно била логор *XV Apollinaris*, премда за то недостају чврсти докази.⁸⁴

У последњих неколико деценија у модерној науци су се појавила мишљења да *XV Apollinaris* није била стационирана у Емони. Овај став је међу првима изложио Ј. Шашел,⁸⁵ а недавно је о томе расправљала и М. Шашел–Кос. Она истиче да надгробни споменик Тита Јунија Монтана (*AIJ* 173), који је Сарија навео као један од главних доказа за присуство *XV Apollinaris* у Емони, нема никаквог значаја за решавање овог питања. Дужност *pro legato* коју је Монтан обављао била је претежно везана за административне послове у областима у којима римска власт још није била консолидована. Према мишљењу М. Шашел–Кос, епиграфски и нумизматички материјал којим модерна наука располаже нису довољни да би се чврсто закључило да је *XV Apollinaris* под Августом била у Емони. Њен логор би можда требало тражити у Сисији. На то би упућивао

⁸¹ O. Hirschfeld, *Inscriptionen aus Carnuntum*, *AEM* 5, 1881, 218, nap. 11.

⁸² B. Saria, *Emona als Standlager der Legio XV. Apollinaris*, *LA* I 251–254.

⁸³ A. von Domaszewski, *Westd. Zeit.* 21, 163 и д.; Parker, *Roman Legions*, 270; A. Betz–H. Kenner, *Ausgrabungen und Funde im Friedhof von Carnuntum*, *RLIO* 18, 1937, 76; Hoffiller–Saria, *AIJ* p. 68; Pavan, *Pannonia Superior*, 382; Mócsy, *Bevölkerung*, 18; idem, *Pannonia and Moesia*, 43; H. Stiglitz, *RE Suppl.* XII, 1970, 1576, s. v. *Carnuntum*; Mann, *Recruitment and Settlement*, 32.

⁸⁴ Ritterling, *RE* XII 1748.

⁸⁵ J. Šašel, *RE Suppl.* XI, 1968, 563, s. v. *Emona* истичући да се логор *XV Apollinaris*, према Цезаровом излагању (Caes. *BG* I 10, 3; VIII 23, 3), налазио у области Аквилеје.

Августов новац са контрамарком *APOL* нађен у Сиску и два епиграфска споменика: епитаф центуриона *XV Apollinaris*, датован у прву половину I века (*CIL* III 10853), и надгробни споменик ислуженог војника исте легије из I века (127a). Овај споменик је откривен у Топуском и на њему је као домицил наведена Сисција, иако је ветеран очигледно био италског порекла. Треба напоменути да М. Шашел–Кос не одбацује сасвим могућност боравка *XV Apollinaris* у Емони, наглашавајући да на војно присуство у граду у првој половини I века указује, између осталог, и фрагмент војничког надгробног споменика без натписа, на коме су представљена одликовања.⁸⁶

За сада нема поузданих доказа који би потврдили мишљење да је легија *XV Apollinaris* под Августом чинила посаду Емоне. Епиграфски налази из града изузетно су оскудни. Два натписа активних војника ове легије, откривена у граду – епитаф Клодије Терције, сестре Гаја Клодија Секунда, војника *XV Apollinaris* (*CIL* III 10769) и вотивна ара коју је Церери посветио Вибије, *frumentarius* исте јединице (*CIL* III 3835+2328¹⁸⁸) – не пружају сигурну основу за такав закључак. Споменик Тита Јунија Монтана (*AIJ* 173) такође не можемо сматрати поузданим доказом, јер није познато у којој јединици је служио. Због тога претпоставку да се логор легије *XV Apollinaris* у Августово доба налазио у Емони или околини, у недостатку чвршћих доказа, треба узети са резервом.

Друго значајно питање везано за оснивање колоније Емоне јесте датум преласка легије *XV Apollinaris* у Карнунтум. Мишљења модерних истраживача о овом проблему су подељена. Новотни (Е. Nowotny) је веровао да је *XV Apollinaris* премештена најкасније 19. године, повезујући њен одлазак из Емоне са оснивањем Ванијевог краљевства међу Маркоманима.⁸⁷ Ритерлинг је сматрао да је на Дунав пребачена на самом почетку I века н. е. или најкасније у првим годинама Тиберијеве владе. Грађевински натпис из 14/15. године који се тиче подизања зидина око града (*ILJug* 303), према његовом мишљењу, искључује могућност да се у Емони истовремено налазио и легијски логор.⁸⁸ Сарија је премештање

⁸⁶ М. Šašel–Kos, The 15th Legion at Emona–Some Thoughts, *ZPE* 109, 1995, 228, 236 и д., 243. Фрагмент војничког надгробног споменика на који се позива М. Шашел–Кос објавила је V. A. Maxfield, A soldier's Tombstone from Emona, *AV* 37, 1986, 279–286.

⁸⁷ E. Nowotny, Die Grabungen im Standlager zu Carnuntum 1908–1911, *RLIÖ* 12, 1914, 174 и д.; Уп. А. Betz, Ausgrabungen und Funde im Friedhof von Carnuntum, *RLIÖ* 18, 1937, 76; J. Szilágyi, Roman Garrisons Stationed at the Northern Pannonian–Quad Frontier Sectors of the Empire, *Acta Arch. hung.* 2, 1952, 207; Pavan, *Pannonia Superior*, 382.

⁸⁸ Ritterling, *RE* XII 1748 и д. Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 43 се одлучио за 14/15. годину, али је навео могућност да је *XV Apollinaris* напустила Емону знатно раније, можда у време када су Маркомани запосели северне делове области Боја.

XV Apollinaris у Карнунтум такође датовао у прве године Тиберијевој влади, повезујући тај догађај са устанком панонских и рајнских легија 14. године н. е. На овај датум, према његовом мишљењу, указују истраживања вршена у Карнунтуму и правилна интерпретација споменика *XV Apollinaris* који су том приликом нађени.⁸⁹

Фрагмент грађевинског натписа *ILJug 303* из Љубљане, чији је значај предочио још Ритерлинг, могао би допринети решавању овог питања. Шашелова реконструкција текста гласи: [*Imp(erator) Caesar divi f(i)lius*] *Augustu[s p(ontifex) m(aximus)]* | [*co(n)s(ul) XIII imp(erator) XXI trib(unicia) potest(ate)*] *XXXVII pate[r patriae]* | [*Ti. Caesar divi Augusti f(i)lius Augu[stus]*] | [*p(ontifex) m(aximus) co(n)s(ul) II imp(erator)*] *VI trib(unicia) potest(ate) XV* [I] ⁵ [*murum turre(s)q(ue)*] *dederunt*. Натпис се тиче подизања зидина око града, а Шашел га је, на основу Тиберијевој титуле, датовао у време између 19. августа 14. и почетка 15. године.⁹⁰ Према његовом мишљењу, овај натпис доказује да је *XV Apollinaris* у време изградње зидина већ била у Карнунтуму, јер је мало вероватно да је учествовала у изградњи бедема, а да то није наглашено у тексту. Поред тога, стил натписа је карактеристичан за споменике који се тичу цивилних радова.⁹¹ Уколико прихватимо Шашелове аргументе, лето 14. године н. е. мора се узети као *terminus ante quem* за премештање *XV Apollinaris* из Емоне у Карнунтум.

Питање оснивача колоније у Емони поделило је модерне истраживаче. Почасни назив *Iulia*, посведочен на епиграфским споменицима,⁹² указује да је могла бити основана под Цезаром или за време владавине неког од царева династије Јулијеваца.⁹³ Момзен је међу првима изложио претпоставку, коју су прихватили други истраживачи, о Емони као Августовој колонији из 34. године пре н. е. Његово мишљење заснивало се на почасном епитету *Iulia*, те близини Поле и Тергесте, колонија

⁸⁹ Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, *GMDS* 20, 1939, 126. Stiglitz, *RE Suppl.* XII 1576 и Swoboda, *Carnuntum*, 31 прихватају 14/15. годину као датум премештања легије *XV Apollinaris* из Емоне у Карнунтум.

⁹⁰ J. Šašel, J. Weiler, Zur Augusteisch–Tiberischen Inschrift von Emona, *Opera Selecta*, 277 и д..

⁹¹ J. Šašel, O najstarejšem napisu iz Emone, *Kronika* 3, 1955, 112 и д.. Уп. М. Šašel–Kos, *ZPE* 109, 237.

⁹² *CIL* II 6087; V 7047; XIII 8735; XIV 2952; *AIJ* 237.

⁹³ Епитет *Iulia* у имену града може се, поред Цезара, Августа, Тиберија и Калигуле, довести у везу и са Јулијом Домном, Максимином Трачанином или Филипом Арапином: уп. В. Galsterer–Kroll, Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum, *ES* 9, 1972, 65. Најстарији споменик на којем је посведочен назив *Iulia Emona* датован је у прву половину II века (*CIL* XIII 8735), па стога не постоји могућност да је Емона колонија неког владара из III века, за чије име се везује епитет *Iulia*.

у Италији које је Август основао 34. године пре н. е.⁹⁴ Сарија је међу првима напустио Момзеново мишљење и изнео тезу према којој је Емона Тиберијева колонија. Август у *RGDA* 28 набраја провинције у којима је оснивао војничке колоније: *Coloniae in Africa, Sicilia, Macedonia, utraque Hispania, Achaia, Asia, Syria, Gallia Narbonensi, Pisidia militum deduxi*. Пошто Илирик није поменут, Сарија је закључио да Август у Илирику није основао ниједну ветеранску колонију. Епитет *Iulia* у називу града, према његовом мишљењу, треба повезати са Тиберијем, а везу између оснивања Емоне, с једне, и Поле и Тергесте у Италији, с друге стране, оповргнути јер су ова два града припадала десетом региону Италије, док Плиније наводи да се Емона налази у Панонији.⁹⁵ Трибу *Claudia*, у коју су били уписани грађани Емоне,⁹⁶ Сарија је повезао са Тиберијем истичући да је Августов пасторак пре адопције припадао роду Клаудијеваца. Емона је, према томе, у трибу *Claudia* уписана у част свог оснивача.⁹⁷

М. Шашел–Кос је недавно поново скренула пажњу научне јавности на претпоставку о Августу као оснивачу колоније Емоне. Епитет *Iulia* и триба *Claudia*, према њеном мишљењу, не представљају поуздане хронолошке индикаторе. Епитет *Iulia* могли су добити и градови основани у много каснијем периоду (III век), док је уписивање нових грађана у одређену трибу зависило од многобројних фактора. Епитет *Iulia* у називу указује да је више него вероватно да је Емона основана под Августом. Триба *Claudia* не противречи овој претпоставци, јер је и оближња Августова колонија *Iulia Concordia* такође била увршћена у ову трибу.⁹⁸

Већ поменути грађевински натпис *ILJug* 303, из друге половине 14. или с почетка 15. године, пружа основу за прихватање претпоставке о Емони као Тиберијевој колонији.⁹⁹ Изградња бедема и постављање натписа могли би се повезати са оснивањем колоније. Да се споменик *ILJug* 303 тицао подизања бедема око логора, логично би било очекива-

⁹⁴ Mommsen, *CIL* III p. 489. Уп. Kornemann, *RE* IV 529; Patsch, *RE* VI 2504, s. v. *Emona*; idem, *Beiträge* V/1, 85; Assmann, *De coloniis*, 23 и д.; Ritterling, *RE* XII 1240. Domaszewski, *Westd. Zeit.* 21, 164, нап. 36 сматра да је колонију у Емони основао Клаудије, истичући да је град био уписан у трибу *Claudia*. Ова претпоставка је мало вероватна, јер су градови које је основао Клаудије обично носили епитет *Claudia*.

⁹⁵ Plin. *NH* III 147: *in ea* (Pannonia) *coloniae Aemona, Siscia*.

⁹⁶ Kubitschek, *Imp. Rom.* 111.

⁹⁷ Saria, *LA* I 246 и д., 251 и д.; idem, *GMDS* 20, 119 и д. Уп. Pavan, *Pannonia Superior*, 418, 436; Mócsy, *Bevölkerung*, 18; idem, *Pannonia and Moesia*, 74; Šašel, *RE* Suppl. XI, 564 и д.; Stiglitz, *RE* Suppl. XII 1576; G. Alföldy, *Noricum*, London–Boston 1974, 57; Mann, *Recruitment and Settlement*, 32.

⁹⁸ M. Šašel–Kos, *ZPE* 109, 227, 231 и д. и нарочито 240.

⁹⁹ Уп. Šašel, *RE* XI 564 и д.; Mócsy, *Bevölkerung*, 18, нап. 12.

ти да је у радовима учествовала и *XV Apollinaris* за коју се сматра да је била стационарирана у Емони и то би било истакнуто у тексту. Будући да се легија не спомиње, можемо претпоставити да се радило о бедемима око цивилног насеља. Природно би било очекивати да је Тиберије наредио да се новооснована колонија учврсти зидинама. Раније смо истакли да је *XV Apollinaris* крајем 14. или почетком 15. године, у време када је натпис постављен, вероватно већ била у Карнунтуму. Колонија је могла бити основана тек пошто је напустила логор, па стога грађевински натпис *ILJug 303*, уколико се заиста односио на подизање зидина око цивилног насеља, иде у прилог претпоставци да Емону треба уврстити у ред Тиберијевих колонија.¹⁰⁰

У модерној историографији прихваћено је мишљење да је Емона основана дедукцијом ветерана *XV Apollinaris* и *VIII Augusta*.¹⁰¹ Пач (С. Patsch) је као учеснике у дедукцији навео ветеране ове две легије (3, 4) и једног војника отпуштеног из непознате јединице (5), чији су споменици откривени у Љубљани.¹⁰² Неки истраживачи, међутим, изразили су сумњу у претпоставку о Емони као искључиво ветеранској колонији. У дедукцији су могли учествовати, како је помишљао Мочи, и цивили из северне Италије (прецизније Аквилеје) и јужне Галије, јер најранији епиграфски материјал сведочи о присуству цивилног становништва.¹⁰³ Емона је, према Шашеловом мишљењу, колонија римских грађана из долине Поа, ојачана насељавањем ислужених војника.¹⁰⁴ М. Шашел–Кос сматра да малобројни ветерански споменици нађени у Љубљани не доказују да је Емона била војничка колонија, а епиграфски материјал из града упућује на закључак да су колонисти махом били цивили из северне Италије. Ветерани су насељавани само спорадично, као у случају Аквилеје. Ислужени војници су се често досељавали у близину постојећих колонија које су им давале земљу на обрађивање, предочава М. Шашел–Кос, наводећи пример ветерана насељених у Љубушком на територији Нароне.¹⁰⁵

Премда у наративним и епиграфским изворима нема директних потврда да је Тиберије војницима отпуштеним из легија *VIII Augusta* и *XV Apollinaris* доделио земљу на територији Емоне, малобројни вете-

¹⁰⁰ М. Šašel–Kos, *ZPE* 109, 240 истиче да *ILJug 303* не доказује да је у време његовог постављања основана колонија, већ само да тада у Емони више није било сталне посаде.

¹⁰¹ Ritterling, *RE* XII 1240; Saria, *LA* I, 254 и д.; Pavan, *Pannonia Superior*, 436; Mócsy, *Bevölkerung*, 18; idem, *Pannonia and Moesia*, 40, 74 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, 32.

¹⁰² Patsch, *RE* V 2504. Pavan, *Pannonia Superior*, 486, нап. 8 такође наводи натписе 3–5 као споменике ветерана насељених приликом дедукције.

¹⁰³ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 75 и д.

¹⁰⁴ Šašel, *RE* Suppl. XI 565.

¹⁰⁵ Šašel–Kos, *ZPE* 109, 232 и 240.

рански споменици из I века, нађени у Љубљани, пружају неке индикације у прилог овој претпоставци. У Емони је епиграфски посведочено присуство четворице ветерана легија *VIII Augusta* (1, 3) и *XV Apollinaris* (3, 4), чији споменици вероватно потичу из прве половине I века н. е. Ниједан од њих није се вратио у завичај после часног отпуста. Једино је на натпису Варија, из *XV Apollinaris*, наведен домицил – Нарбона у Нарбонској Галији (4). Домицил је можда био истакнут и на веома оштећеном епитафу ветерана *VIII Augusta* (1). Последња три сачувана слова у другом реду –*SCA* могла би се двојачко протумачити: као скраћеница за трибу *Sca(ptia)* или као почетна слова неког когномена.¹⁰⁶ М. Шашел–Кос одлучује се за прву могућност, истичући да се триба без когномена често среће на натписима из раног периода у Емони и Аквилеји.¹⁰⁷ Уколико група *SCA* представља скраћени назив трибе, могло би се претпоставити да је ветеран са фрагмента 1 рођен у Италији или у Стобери у Македонији, јер је триба *Scaptia* ван Италије посведочена само у Стобери.¹⁰⁸ Други војник отпуштен из *VIII Augusta*, Тит Калвенције (3), могао би бити Италик, будући да је гентилно име *Calventius* веома често у северној Италији.¹⁰⁹ Подаци о регрутацији *VIII Augusta* почетком I века н. е. поткрепљују Калвенцијево италско порекло. У периоду од Августове до Калигулине владе у овој легији потврђени су само војници из Италије.¹¹⁰ Последњи ветеран из ове групе, Луције Оклације из *XV Apollinaris* (3) вероватно је био из Тарквинија у Етрурији. Термин *Tarquiniensis* могао би представљати његов *origo*, како су сматрали Десау (H. Dessau) и Мочи,¹¹¹ или когномен повезан са пореклом његове породице. Осим тога, ваља напоменути да се гентилициј *Oclatius* најчешће среће у северној Италији.¹¹²

Ветерани легија *XV Apollinaris* и *VIII Augusta*, посведочени на натписима 1, 3 и 4, у Емону су по свој прилици доспели приликом дедукције под Тиберијем. Ниједан од њих четворице није се вратио у завичај, а на учешће у дедукцији указује и време настанка њихових споменика (прва половина I века). У случају Оклација (3) и Варија (4) могло би се претпоставити да су остали на месту службе, будући да је *XV Apollinaris* пре оснивања колоније вероватно била стационирана у Емони. Међутим, ако посматрамо оснивање војничких колонија у близини легијских логора у балканским провинцијама, уочићемо да су дедукције (уз ветеране других јединица) обухватале и војнике отпуштене

¹⁰⁶ За *cognomina* која почињу на *Sca-* уп. Nomenclator, 255 и д.

¹⁰⁷ М. Šasel-Kos, *ZPE* 109, 238 и д.

¹⁰⁸ Kubitschek, *Imp. Rom.* 272.

¹⁰⁹ Alföldy, *PND*, 71; Nomenclator, 62; Mócsy, *Bevölkerung*, 153; Schulze, *LE*, 139, нап. 5.

¹¹⁰ Уп. Forni, *Reclutamento*, 227; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.1.

¹¹¹ Dessau, *ILS* 2264; Mócsy, *Bevölkerung*, 192.

¹¹² Уп. Nomenclator, 206; Alföldy, *PND*, 104.

из легија које су некада чиниле посаду датог логора. Тако су у Ескусу, поред осталих, вероватно насељени и ветерани *V Macedonica*, која је пре дедукције била у том логору. Ислужени војници *XIII Gemina* добили су земљу у околини свог некадашњег логора Петовиона. У Еквуму су насељени ветерани *VII Claudia*, која је била стационирана у оближњем логору Тилуријуму. Стога претпостављамо да су Оклације (3) и Варије (4), отпуштени из *XV Apollinaris*, вероватно припадали групи Тиберијевих колониста. Када је реч о Марку (1) и Титу Калвенцију (3), сасвим је јасно да се нису задржали крај логора у коме су служили. Легија *VIII Augusta* је у првој половини I века, до 45. године, била стационирана у Петовиону, а у Емони није оставила никакве трагове, осим ветеранских споменика 1 и 3. Стога би се с разлогом могло претпоставити да су њени ветерани од Тиберија добили земљишне парцеле на градској територији (1, 3).

Малобројни ветерански споменици из Љубљане не пружају чврсте доказе, већ само индиције, о организованом насељавању ислужених војника легија *VIII Augusta* и *XV Apollinaris* у Емони. На ту претпоставку, осим оскудног епиграфског материјала, указују и неки други елементи.

Дедукција би се могла довести у везу са претпоставком према којој је Емона пре оснивања колоније под Тиберијем била логор *XV Apollinaris*. Већи број ветеранских колонија широм Царства, из I века и првих деценија II века, основан је на местима некадашњих легијских логора, непосредно по одласку војних јединица. У Панонији је то случај са Петовионом, где су после одласка *XIII Gemina*, на самом прелазу из I у II век, насељени ислужени војници панонских легија. Ескус у Доњој Мезији је током I века био логор легије *V Macedonica*. Када је она након 107. године и завршетка ратова против Дачана пребачена у Трезмис, Трајан је на територији града основао колонију, поделивши земљу некадашњим војницима мезијских легија. Клаудије је колонију *Claudia Agrippina* у Доњој Германији основао на месту логора I и XX легије,¹¹³ док је Трајанова *colonia Ulpia Traiana* никла у близини Ветере, некадашњег логора *XXII Primigenia*.¹¹⁴ Амедару и Тевесте у Африци такође треба убројати међу ветеранске колоније које су настале на месту некадашњих логора, јер је у оба града пре дедукције била стационирана *III Augusta*.¹¹⁵ Наведени примери могли би ићи у прилог хипотези да су и у Емони након преласка *XV Apollinaris* у Карнунтум насељени ветерани и да је град том приликом уздигнут на ранг колоније.

¹¹³ Mann, *Recruitment and Settlement*, 25; Ritterling, *RE* XII 1252.

¹¹⁴ Mann, *Recruitment and Settlement*, 26.

¹¹⁵ P. Romanelli, *Storia delle province Romane dell'Africa*, Roma 1959, 293 и д.; J. M. Lassère, *Ubique Populus*, Paris 1977, 250; Mann, *Recruitment and Settlement*, 13.

У време претпостављене дедукције, почетком Тиберијеве владе, легије *VIII Augusta* и *XV Apollinaris* биле су стационаране у Панонији – прва у Петовиону, друга у Карнунтуму – што би такође могло поткрепити мишљење о насељавању њихових ветерана у Емони. Војничке колоније ван Италије углавном су осниване дедукцијом војника отпуштених из легија које су чиниле посаду провинције у којој се налазила колонија. Друге две ветеранске колоније у Панонији (Саварија и Петовио) основане су дедукцијом ветерана панонских легија *XV Apollinaris*, односно *II Adiutrix* и *XIII Gemina*. У Еквуму у Далмацији насељени су некадашњи војници далматских легија *VII Claudia* и *XI Claudia*. Скупи у Горњој Мезији основани су дедукцијом ветерана легија *VII Claudia*, *V Macedonica* и *V Alaudae*, док је Трајан на територији Рацијарије населио ислужене војнике легија *IV Flavia* и *V Macedonica*. Све поменуте јединице су у време оснивања колонија чиниле део мезијске посаде. Ескус, Трајанова колонија у Доњој Мезији, основан је дедукцијом ветерана *V Macedonica* и *I Italica*, које су тада биле стационаране у овој провинцији. Ова појава, природна сама по себи, уочљива је и у другим провинцијама. У шпанским колонијама Емерити, Цезараугусти и Фавенцији, приликом оснивања под Августом, насељени су ветерани легија које су у то време боравиле у Шпанији.¹¹⁶ Афричке колоније, *Oppidum Novum*, Амедара, Мадаур, Ситифис и Тамугади основане су дедукцијом ислужених војника *III Augusta*. Ова легија је од Августове владе била стационарана у Африци.¹¹⁷

Посебно треба размотрити случај Гаја Ветенија, на чијем надгробном споменику није сачуван назив легије у којој је служио (5). Пач и Паван су га сврстали међу учеснике у Тиберијевој дедукцији на подручју Емоне.¹¹⁸ М. Шашел–Кос фрагмент његовог епитафа датује у прву половину I века и сматра да се назив легије може допунити само као *VIII Augusta* или *XV Apollinaris*, јер у Емони није посведочено присуство ветерана других легија.¹¹⁹ Сва је прилика да је Гај Ветеније био Италик. Гентилно име *Vettenius*, веома ретко у провинцијама западног дела Царства,¹²⁰ припада италској ономастици.¹²¹ Ветенијево порекло, време настанка његовог споменика и околност да је вероватно служио у легији *VIII Augusta* или *XV Apollinaris* говоре у прилог претпоставци да припада групи Тиберијевих колониста.

¹¹⁶ Уп. Ritterling, *RE* XII 1458, 1550, 1566, 1599, 1678 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, 28.

¹¹⁷ Уп. Mann, *Recruitment and Settlement*, 13 и д. О легији *III Augusta* уп. Ritterling, *RE* XII 1493–1505.

¹¹⁸ Patsch, *RE* V 2504; Pavan, *Pannonia Superior*, 486, нап. 8.

¹¹⁹ М. Šašel–Kos, *ZPE* 109, 239 и д.

¹²⁰ Гентилициј *Vettenius* посведочен је само једном у Панонији: уп. Nomenclator, 309.

¹²¹ Schulze, *LE*, 101.

Анализа натписа ветерана легија *VIII Augusta* и *XV Apollinaris* (1, 3, 4) показала је да се њихово присуство у Емони најпре може објаснити учешћем у дедукцији, иако не треба сасвим одбацити ни могућност да су се у граду населили *viritim*. Њима треба додати Гаја Ветенија (5) који је по свој прилици служио у једној од две поменуте легије. На дедукцију би могло указивати и то што је Емона вероватно основана на месту некадашњег легијског логора, као и околност да су учесници без изузетка служили у панонским легијама. Узети заједно ови подаци упућују на претпоставку да је Емона војничка колонија или да су ветерани чинили добар део колониста. Основао ју је Тиберије у другој половини 14. или почетком 15. године н. е., пошто је *XV Apollinaris* премештена на Дунав.

У наративним и епиграфским изворима нема никаквих индиција да је у области Емоне било планског насељавања ветерана и после Тиберијеве владе. У II и III веку посведочен је само један војник, отпуштен из легије *XIII Gemina* (2). Надгробни споменик, који је Аурелије Јовин поставио својој жени, потиче из друге половине II или из III века. Легија *XIII Gemina* била је у Апулуму од освајања Дакије до друге половине III века, а затим је, када је Аурелијан 275. године напустио Дакију, премештена у Рацијарију.¹²² У Љубљани су, колико је нама познато, до сада откривена три натписа њених активних војника.¹²³ Шашел их је узео као доказ да су одреди легије *XIII Gemina* у Галијеново доба (253-268) били стационарани у Емони.¹²⁴ Стога би натпис 2 можда требало уже датовати у средину или другу половину III века. Скоро је сасвим сигурно да је Аурелије Јовин остао на месту службе. На то би, осим околности да је служио у јединици чији одреди су, изгледа, извесно време боравили у Емони, указивало и његово порекло. Регрутован је у Горњој Мезији, одакле је са одредима легије *XIII Gemina* прешао у Емону. Након часног отпуста из војске задржао се у близини места службе.

Ветерански натписи нађени у Љубљани кратки су и једноставни и не пружају много података о породицама, улози и положају ислужених војника у животу Емоне. Двојица од петорице ветерана које смо сврстали међу Тиберијеве колонисте могла су бити ожењена. Групу *TIAE* са фрагмента надгробног натписа 1 можда би требало протумачити као крај гентилног имена супруге Марка који је служио у легији *VIII Augusta*. Петронија, која се спомиње на Варијевом надгробном споменику, могла би бити његова жена (4). Остали ветерани из I века нису били ожењени. Надгробни споменик Луцију Оклацију (3) поставили су Тит Калвенције, ветеран *VIII Augusta*, и ослобођеница Оклација Експектата, док је Ветенија (5) сахранио брат Тит.

¹²² Уп. Ritterling, *RE* XII 1716 и д.

¹²³ *CIL* III 1435410; *AIJ* 157; *ILJug* 306.

¹²⁴ Šašel, *RE Suppl.* XI 565. Ritterling, *RE* XII 1722 је скренуо пажњу на споменике *XIII Gemina* из Емоне, истичући да их треба датовати у III век.

Аурелије Јовин, ветеран легије *XIII Gemina*, био је ожењен (5). Његова супруга звала се Аурелија Урса и по свој прилици је била из Горње Паноније, можда баш из Емоне или њене непосредне околине. На то указује пре свега гентилно име *Aurelia*, те когномен *Ursa* који је, према Алфелдију, био веома чест у келтским областима.¹²⁵ Бакочи је уочио да је когномен *Ursus* после Марка Аурелија углавном посведочен у југозападним областима Горње Паноније.¹²⁶

СИСЦИЈА

Модерна историографија Флавијевцима приписује оснивање двају ветеранских колонија у Панонији: Сисције и Сирмијума. Епитет *Flavia*, посведочен на епиграфским споменицима из Сиска,¹²⁷ триба *Quirina*, којој су припадали Веспасијан и његови синови,¹²⁸ и псеудо-триба *Flavia*¹²⁹ доказују да је Сисција колонија једног од владара поменуте династије. Мочи је смаграо да ју је, као и Сирмијум основао Веспасијан, јер се оба града јављају као *origo* сведока на војној дипломи из 73. године (*CIL XVI 18*).¹³⁰ Околност да је неки град наведен као *origo* у војној дипломи не може се, међутим, како је предочио С. Душанић, сматрати поузданим сведочанством о његовом статусу.¹³¹ Мишљење које је изложио Мочи требало би прихватити, али из других разлога. Плинијево излагање могло би бити од велике помоћи при датовању оснивања колоније Сисције. Он каже да су Емона и Сисција колоније у Панонији: *in ea (Pannonia) coloniae Aemona et Siscia*.¹³² Како је спис *Historia Naturalis* завршен најкасније 79. године, Сисција је колонијални статус морала стећи пре тог датума, па би стога њено уздизање на ранг колоније требало приписати Веспасијану.¹³³

У модерној историографији се верује да је Сисција војничка колонија, основана дедукцијом ветерана Равенске флоте. Као главни доказ наводи се војна диплома од 5. априла 71. године, нађена у Салони, у којој стоји да су ветерани Равенске флоте *deducti in Pannoniam* (*CIL XVI 14*). Ову претпоставку је међу првима изложио Ритерлинг, нагласивши да би оснивање колонија Сисције и Сирмијума можда требало повезати са дедукцијом ветерана Равенске флоте у Панонији. Он је на-

¹²⁵ Alföldy, *PND*, 318; Уп. Nomenclator, 321.

¹²⁶ Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 326.

¹²⁷ *CIL III* 4471, 11029.

¹²⁸ Kubitschek, *Imp. Rom.* 271.

¹²⁹ *CIL VI* 32523 б 19; 32624 с 11 и d 24.

¹³⁰ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 112 sq.; idem, *RE Suppl.* IX 597.

¹³¹ Dušanić, *Bassianae and its Territory*, *Arch. Jug.* 8, 1967, 78, n° 59.

¹³² Plin. *NH III* 147.

¹³³ Cf. Kornemann, *RE IV*, 546; Mommsen, *CIL III* p. 501; Assmann, *De coloniis*, 102; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 260; Šašel, *RE Suppl.* XIV 736, s. v. *Siscia*; Dušanić, *Anonimni kvadransi, Numizmatičar* 1, 1978, 37.

вео да су војници отпуштени из Мизенске флоте насељени у Пестуму у Италији, о чему сведоче две дипломе из 71. године (*CIL* III, р. 1959, n° IX; Kubitschek, *Osterr. Arch. Jahresh.* 17, 148 и д.).¹³⁴ Надгробни споменик Марка Миниција Сатурнина, ветерана Равенске флоте, пронађен у Сиску¹³⁵ потврђује, према мишљењу већине истраживача, изложену претпоставку.¹³⁶ Душанић помишља да је дедукција на територији Сисције обнављана у наредним деценијама. Епитет *Aelia*, посведочен у називу града (*CIL* VI 32533 b), према његовом мишљењу, могао би се односити на насељавање ислужених војника под Хадријаном.¹³⁷

За сада нема поузданих доказа о организованом насељавању ветерана Равенске флоте у Сисцији. Податак из дипломе *CIL* XVI 14 из 71. године могао би се односити на било које место у Панонији, а ветерански натпис *CIL* III 3971 не мора имати никакве везе са поменутом дипломом. Миниције Сатурнин је у Сисцију могао доспети из сасвим других разлога, који нису имали везе са дедукцијом. Премда у натпису није наведен његов *origo*, могло би се претпоставити да је рођен у Сисцији. Епитаф је за живота поставио себи, својој жени и деци, и родитељима Миницију Калву и Миницији Приски. Овај податак би можда требало узети као индицију да су његови родитељи, па и он сам, били из Сисције. Познато је да су у Равенској флоти углавном служили регрути из балканских провинција, пре свега Далмације и Паноније. Тацит бележи да је Равенска флота 69. године махом била састављена од морнара из ове две провинције.¹³⁸ Подаци које смо до сада предочили указују на могућност да је Миниције Сатурнин био из Сисције, што би значило да се након службе у Равенској флоти вратио у завичај. Стога се натпис *CIL* III 3971 не може сматрати поузданом потврдом претпоставке према којој су у Сисцији, приликом оснивања колоније, насељени ветерани Равенске флоте.

У Сисцији је, колико је нама познато, посведочен само један легијски ветеран. Реч је о Марку Аурелију Глабриону, конзуларском бенефицијару *XIV Gemina*. Његов епитаф, урезан на саркофагу, потиче с краја II или почетка III века (18). Глабрион је по свој прилици остао у

¹³⁴ Ritterling, *RE* XII 1275.

¹³⁵ *CIL* III 3971: *V(ivus) f(ecit) | M. Minici|us Saturni[nus | ve]t(eranus) ex op[er]ation(e) [cl(assis) | 5 prae]toriae Rave[n]nat(is)] annor(um) [L]XXX [sibi] | et Crispiae Ce[l]e[rinae] | coniugi caris[simae | et] Minicis Cele[ri] | 10 Cert[o] Grat[o]f(iliis) | et] Minicis Ca[lvo et] Pris[ca]e pare[ntibus | b(ene) m(erentibus)] p(osuit).*

¹³⁶ Pavan, *Pannonia Superior*, 436 и нап. 9; Mócsy, *Bevölkerung*, 26; idem, *Pannonia and Moesia*, 112 sq.; Šašel, *RE Suppl.* XIV 734; Dušanić, *Numizmatičar* 1, 40; Mann, *Recruitment and Settlement*, 32 истичући да нема поузданих доказа о дедукцији ветерана.

¹³⁷ Dušanić, *Numizmatičar* 1, 37 и нап. 97.

¹³⁸ Tac. *Hist.* III 12. О регрутацији Равенске флоте уп. C. G. Starr, *Roman Imperial Navy 31 B.C.–A.D. 324*, Cambridge 1960, 74 и д.

граду у коме је служио као *beneficiarius consularis*. Још је Домашевски приметио да је у Сисцији била лоцирана једна од многобројних бенефицијарних станица у Панонији. Радило се о двострукој станици, од изузетног значаја, јер се на натписима *CIL* III 10842 и 10843 спомињу по двојица бенефицијара.¹³⁹ Постојање станице потврђује и велики број бенефицијарних натписа из II и III века откривених у Сиску.¹⁴⁰ У Сисцији је, изгледа, била лоцирана и царинска станица у којој се плаћало за прелаз преко Купе и Саве.¹⁴¹ Дужности конзуларских бенефицијара могле су бити везане и за царинску станицу. На Глабрионово панонско порекло указује гентилно име *Aurelius*, као и податак да у легији *XIV Gemina* у II и III веку преовлађују регрути из Паноније.¹⁴² Његова жена, Септимија Матрона, могла би бити из Сисције или околине. Сматра се да је когномен *Matrona* у Панонији изведен од неког келтског имена.¹⁴³

¹³⁹ Domaszewski, *Westd. Zeit.* 21, 176 и нап. 127. Уп. Mann, *Recruitment and Settlement*, 33 и нап. 379.

¹⁴⁰ Schallmayer, *BI*, n° 302–313.

¹⁴¹ De Laet, *Portorium*, 222.

¹⁴² Уп. Forni, *Reclutamento*, 230 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.3.

¹⁴³ Mócsy, *Bevölkerung*, 181.

ДОЊА ПАНОНИЈА

МУРСА

Хадријан је, попут Трајана, основао само једну колонију у Панонији. Податак Стефана Византинца да је Мурса κτίσμα Ἀδριανοῦ¹⁴⁴ налази потврду у епиграфским изворима. У Осијеку је још 1785. године нађен натпис *CIL* III 3279 који су грађани Мурсе поставили у част Хадријана, оснивача колоније. Назив града, потврђен на епиграфским споменицима, гласи је *colonia Aelia Mursa* (170), а посведочена је и псеудо-триба *Aelia*.¹⁴⁵ Оснивање колоније различито је датовано у модерној историографији. Граф (A. Graf) је навео 121. годину,¹⁴⁶ док се Флус (M. Fluss) одлучио за 124. и Хадријаново путовање кроз Панонију.¹⁴⁷ Бруншмид је на самом крају XIX века изнео претпоставку, коју су прихватили други истраживачи, да је Мурса на ранг колоније уздигнута 133. године. Своје мишљење засновао је на натпису *CIL* III 3280 из 133. године који је поставио сам Хадријан.¹⁴⁸

Већина модерних истраживача претпоставља да је Хадријан, приликом оснивања колоније, на градској територији населио ислужене војнике панонских легија. Међу колонистима су, како је веровао Бруншмид, били и ветерани који су непосредно пре тога добили римска грађанска права.¹⁴⁹ Још је Кубичек (W. Kubitschek), крајем XIX века, из-

¹⁴⁴ Steph. Byz. 458, s. v. Μοῦρσα.

¹⁴⁵ *CIL* VI 3235, 32114, 32542, 32628 a, 37184 c; *AE* 1948, 68.

¹⁴⁶ Graf, *Ant. Geogr.* 66.

¹⁴⁷ M. Fluss, *RE* XVI, 1935, 674, s. v. *Mursa*.

¹⁴⁸ Brunšmid, *Colonia Aelia Mursa*, *VHAD* 4, 1899/1900, 24. Уп. Pinterović, *Mursa*, 53 и д.

¹⁴⁹ Brunšmid, *loc. cit.* у нап. 148.

нео претпоставку према којој је Хадријан у Мурси населио некадашње војнике легије *II Adiutrix*.¹⁵⁰

Епиграфски материјал из Осијека који се односи на ветеране изузетно је оскудан и готово да не пружа никакву основу за потврду хипотезе о дедукцији. На територији града посведочено је присуство тројице ислужених војника (130-132), а само један од њих могао би се повезати са оснивањем колоније под Хадријаном. Реч је о Титу Аурелију Авиту из *II Adiutrix*. Надгробна стела 130, коју је за живота подигао себи и својој жени Улпији Апијани, датована је у прву половину II века. Авит по свој прилици није припадао домаћем становништву, иако је носио гентилно име *Aurelius*. Овај гентилициј је у Панонији био распрострањен тек од времена владе Марка Аурелија, али је посведочен и пре средине II века.¹⁵¹ Авит би могао бити из јужне Галије или северне Италије, где је гентилициј *Aurelius* више пута потврђен и пре друге половине II века.¹⁵² Когномен *Avitus* карактеристичан је за келтске области.¹⁵³

Мочи је Аурелија Авита (130) уврстио међу Хадријанове колониисте.¹⁵⁴ Д. Пинтеровић помишља да је Авит дошао у Мурсу у потрази за повољнијим условима за живот или зато што је био родом одатле, али напомиње и могућност да је припадао групи ветерана које је Хадријан населио на територији новоосноване колоније.¹⁵⁵ Према времену настанка надгробне стеле 130 и претпостављеном пореклу, Авит би можда могао бити један од Хадријанових колонииста. С друге стране, лако је могао остати на месту где је извесно време служио у неком од одреда *II Adiutrix*. Неки истраживачи, међу којима су Флус, Д. Пинтеровић и Ман, верују да је ова легија или неки њен одред крајем I или почетком II века била стационирана у околини Мурсе.¹⁵⁶ Д. Пинтеровић је посебно истакла опеке са печатом *leg(io) II Ad(iutrix) p(ia) f(idelis)* из Осијека које су, према њеном мишљењу, прављене док је одред *II Adiutrix* био у Мурси, под Трајаном и Хадријаном.¹⁵⁷

Године 1783. у Осијеку је пронађен раније поменути натпис *CIL* III 3280 из 133. године, чији текст гласи: *Imp(erator) Caesar di[vi Trai]-*

¹⁵⁰ Kubitschek, *Imp. Rom.* 227. Уп. Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 283; Mann, *Recruitment and Settlement*, 34.

¹⁵¹ Mócsy, *Bevölkerung*, 151; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 294.

¹⁵² Mócsy, *loc. cit.* у нап. 151.

¹⁵³ Alföldy, *PND*, 160 и д.; Nomenclator, 160. Mócsy, *Bevölkerung*, 260, 217/1 и Pinterović, *Mursa*, 81 такође износе мишљење да је Авит, судећи према имену, вероватно био са запада, можда из јужне Галије.

¹⁵⁴ Mócsy, *Bevölkerung*, 75.

¹⁵⁵ Pinterović, *Mursa*, 81.

¹⁵⁶ Fluss, *RE* XVI 675; Pinterović, *Mursa*, 47 и д., 104 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, 34.

¹⁵⁷ Pinterović, *Limesstudien in der Baranja und in Slawonien*, *Arch. Yug.* 9,73 и д.

[ani Parthici fil(ius) | div[i Nervae] | nepos Traianus H[adrianus] | Aug(ustus) pontifex ma[ximus] |⁵ tribunicia potes[tate] | XVII co(n)s(ul) III [per] | leg(ionem) I[I Adi(utricem)]. Овај споменик указује да је *II Adiutrix* одиграла извесну улогу приликом оснивања колоније. У најмању руку је учествовала у изградњи Мурсе, уколико се натпис повеже са подизањем зидина или неке јавне грађевине, као што су то учинили Бруншмид и Пинтеровић.¹⁵⁸ Поменути споменик могао би се, међутим, односити и на оснивање колоније и дедукцију ветерана *II Adiutrix* на њеној територији. У Трајановој колонији Тамугади, у Африци, пронађена су два натписа из 100. године н. е. са сличним текстом: *co[loniam Mar]c[i]anam Tr[ai]anum Th[amuga]di per leg(ionem) III Au[g(ustam) condidit]*.¹⁵⁹ Они упућују на претпоставку да су приликом оснивања колоније на њеној територији насељени ветерани легије *III Augusta*. У том случају би Аурелије Авит, посведочен на надгробној стели 130, могао бити један од Хадријанових колониста. Опште је познато да су војничке колоније широм Царства осниване насељавањем ветерана легија које су биле стационаране у провинцији у којој се налазила и колонија. Примера има много: Саварија и Петовио основани су дедукцијом некадашњих војника панонских легија; у Еквуму су насељени ветерани далматских, а у Скупима и Ескусу ветерани мезијских јединица.

У модерној историографији се претпоставља да су две Хадријанове колоније можда имале везе са планским насељавањем ветерана. На тај начин је, према Асмановом (J. Assmann) мишљењу, основан Екланум у Италији.¹⁶⁰ Ман верује да су један део колониста у Јерусалиму могли чинити ислужени војници, истичући да се логор *X Fretensis* налазио уз западни део градских зидина.¹⁶¹

Подаци којима модерна историографија у овом тренутку располаже не пружају основу за коначно решење питања да ли је Мурса војничка колонија. Ипак, надгробна стела 130, учешће легије *II Adiutrix* у оснивању колоније и околност да је Хадријан, како се чини, основао две ветеранске колоније, указују на могућност да је међу насељеницима било и ислужених војника.

У Осијеку су, поред стеле 130, пронађена још два споменика ветерана који су се у Мурси населили *viritim* (131, 132). Најпре треба размотрити случај Цензоринија Максима, конзуларског бенефицијара непознате јединице. Ара коју је посветио Јупитеру датована је у време око 164. године (132). Максима би вероватно требало сврстати међу ветеране који су се задржали на месту службе. У Мурси се, изгледа, налазила једна од многобројних бенефицијарних станица Паноније. Присуство

¹⁵⁸ Brunšmid, *VHAD* 4, 23 и д.; Pinterović, *Mursa*, 54.

¹⁵⁹ *CIL* VIII 17842, 17843.

¹⁶⁰ Assman, *De coloniis*, 119.

¹⁶¹ Mann, *Recruitment and Settlement*, 41 и д.

бенефицијара епиграфски је посведочено у II и III веку.¹⁶² Станицу треба повезати са истакнутим положајем града у мрежи римских путева на подручју Паноније. Мурса се у спису *Itinerarium Antonini* спомиње четири пута: на путевима Сирмијум–Тревери, Таурунум–Аргенторате, Сисција–Мурса и Сирмијум–Карнунтум.¹⁶³ Домашевски је истакао њен положај на саобраћајници *Aqua Viva–Sirmium* и скренуо пажњу да се од ње одвајао огранак који се код Теутобургијума уливао у пут дуж Дунава.¹⁶⁴ Цензориније Максим, посведочен на вотивној ари 132, по свој прилици је служио у бенефицијарној станици у Мурси, где је и остао након часног отпуста.

На месту службе вероватно се задржао и Марко Аурелије Ахилеј, некадашњи *custos armorum* легије *II Adiutrix* (131). Надгробни споменик његовог сина Диомеда настао је крајем II или почетком III века. Ахилеј је можда био из неке од источних провинција Царства, јер он и његов син носе грчка имена.¹⁶⁵ У легију *II Adiutrix* могао је ступити док је боравила на истоку, борећи се у неком од ратова против Парћана. Пошто је надгробни споменик 131 датован на крај II или почетак III века, чини се да је вероватно регрутован у току рата 162–166. године. Зна се да је *II Adiutrix* учествовала у овом походу,¹⁶⁶ а Ахилеј и други војници из источних провинција уновачени су да би се надокнадили губици које је претрпела у борби против непријатеља. Ахилеј је, као и Цензориније Максим, можда служио у бенефицијарној станици у Мурси.

Податке о породичном стању поседујемо за двојицу ветерана из Мурсе (130, 131). Мочи је, на основу когномена, претпоставио да је Улпија Апијана, жена Аурелија Авита (130), вероватно била пореклом из околине Аквинкума.¹⁶⁷ Авит се њоме оженио док је служио у Аквинкуму и повео ју је са собом када је од Хадријана добио земљу на територији Мурсе. Марко Аурелије Ахилеј такође је засновао породицу, али име његове жене није наведено на натпису 131.

СИРМИЈУМ

Сирмијум је, уз Сисцију, друга колонија у Панонији чије се оснивање приписује владарима династије Флавијеваца. То потврђују назив града *colonia Flavia Sirmium*¹⁶⁸ и псеудо-триба *Flavia*.¹⁶⁹ Већина модер-

¹⁶² Schallmayer, *BI*, n° 413–416.

¹⁶³ *It. Ant.* 232, 6; 243, 5; 265, 5, 10; 267, 1.

¹⁶⁴ Domaszewski, *Westd. Zeit.* 21, 179.

¹⁶⁵ Pape–Benseler, *GEN*, 186; 304.

¹⁶⁶ Уп. Ritterling, *RE* XII 1297 и д., 1449.

¹⁶⁷ Mócsy, *Bevölkerung*, 151.

¹⁶⁸ *CIL* III 753, 3230, 3243, 3242, 6441.

¹⁶⁹ *CIL* VI 32523 b 21; *AE* 1934, 178.

них истраживача сматра да Сирмијум треба убројати међу градове које је основао Домицијан. Овај став је међу првима изнео Асман, нагласивши да је колонија основана после 79. године јер је Плиније, за разлику од Сисције, не спомиње.¹⁷⁰ Мочи је, међутим, уздизање Сирмијума на ранг колоније приписао Веспасијану и датовао га између 70. и 73. године, јер се Сирмијум, заједно са Сисцијом, јавља као *origo* сведока на војној дипломи *CIL XVI 18* из 73. године.¹⁷¹ Чини се да је Сирмијум ипак био Домицијанова колонија. Плиније га спомиње само као *oppidum*, док за Сисцију, чије оснивање се такође везује за неког од владара династије Флавијеваца, каже да је била колонија.¹⁷² Како је Плинијев спис *Historia Naturalis* завршен најкасније 79. године, Сирмијум је статус колоније морао добити између 79. и 96. године. Према мишљењу М. Мирковић, мало је вероватно да се то десило за Титове краткотрајне владе, будући да он није имао никакве везе са Панонијом. С друге стране, Сирмијум је одиграо веома значајну улогу у Домицијановим ратовима на Дунаву 89–92. године. М. Мирковић сматра да је колонијални статус стекао после ових ратова, али истиче да тачан датум није могуће одредити.¹⁷³

У модерној историографији раширено је мишљење да је Сирмијум, као и Сисција, основан дедукцијом ветерана Равенске флоте. Као главни доказ узима се већ поменута војна диплома *CIL XVI 14* из 71. године, у којој се каже да су ветерани Равенске флоте *deducti in Pannoniam*. Мочи је веровао да су послужени војници флоте у Сирмијуму, као и у Сисцији, насељени да би се подстакло развој бродске трговине на Дунаву, и да су вероватно уживали неке повластице у речном саобраћају.¹⁷⁴ У Сирмијуму, колико је нама познато, до сада није пронађен ниједан ветерански споменик који би се могао довести у везу са дедукцијом и потврдити ову претпоставку, па је стога треба примити са резервом. Диплома *CIL XVI 18*, издата једном преторијанцу 73. или 74. године, нађена у Сирмијуму, могла би, помишља Ман, упућивати на хипотезу да су на територију града доведени ветерани преторијанске гарде.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Assmann, *De coloniis*, 108. Уп. Graf, *Ant. Geogr.* 55; Dušanić, *Arch. Yug.* 8, 78, нап. 59; R. Syme, *Hadrian in Moesia*, *AV* 19, 1968, 103.

¹⁷¹ Mócsy, *loc. cit.* у нап. 130. Sašel, *La fondazione delle città Flavie quale espressione di gratitudine politica*, *Opera Selecta*, 332–344 такође убраја Сирмијум међу Веспасијанове колоније.

¹⁷² Plin. *NH* III 147, 148.

¹⁷³ M. Mirković, *Sirmium* I 15.

¹⁷⁴ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 112 и д. Mann, *Recruitment and Settlement*, 174, нап. 367 и Ritterling, *RE* XII 1275 изражавају извесну резерву у погледу претпоставке да је Сирмијум основан дедукцијом ветерана Равенске флоте.

¹⁷⁵ Mann, *loc. cit.* у нап. 174 уз напомену да је то мало вероватно, јер није познато да су преторијанци, после првих година Августове владе, плански насељавани ван Италије.

Године 1909, у Беочину, на територији Сирмијума, откривена је плоча од пешчара која је обележавала границе поседа Тиберија Клаудија Приска, префекта але *I civium Romanorum*. Текст на предњој страни плоче гласи: *Age(r) | vici Iosi|sta ads|ignatus Ti. Cl(audio) Pr|isco pr(a)ef(ecto) | alae I c(ivium) R(omanorum)*. На задњој страни стоји: *C(aput) a(gri) e(xcepti)*.¹⁷⁶ М. Мирковић је овај споменик датовала у I век, истичући да је облик слова карактеристичан за натписе из друге половине I века.¹⁷⁷ Мочи га је узео као главни доказ да је на територији Сирмијума било организованог насељавања ветерана. Клаудију Приску је додељена земља окарактерисана као *ager adsignatus*, узета од села *Iosista*. Термин *ager adsignatus*, како је истакао Мочи, указује да посед није припадао перегрину. Поседи перегриног становништва означавањем су изразима *fines, termini positi* итд.¹⁷⁸ М. Мирковић такође наводи могућност да је Приск био један од ислужених војника који су након Домицијанових ратова на Дунаву насељени на територији Сирмијума.¹⁷⁹ Треба напоменути да се за Клаудија Приска не може сигурно тврдити да је био ветеран, будући да то није наведено на натпису, нити је имплицирано бројем година проведених у војној служби. Уколико је заиста био ветеран але *I civium Romanorum*, који је добио земљу на територији Сирмијума приликом оснивања колоније, то би био један од ретких случајева да у дедукцијама учествују и војници отпуштени из помоћних одреда.¹⁸⁰

У Сремској Митровици и околини до сада није пронађен епиграфски материјал који би потврдио претпоставку о насељавању ветерана Равенске флоте, *помоћних одреда* или легија приликом уздизања града на ранг колоније. Споменици легијских ветерана (127b-129) потичу из знатно познијег периода и не могу се повезати са дедукцијом под Флавијевцима. Ара 127b, посвећена Јупитеру, прецизно је датована у 157. годину. Део надгробног споменика 128 вероватно је настао у другој половини II или у III веку, док би ару 128a требало датовати у II век. Време настанка фрагмента 129 није било могуће одредити.

Готово је сасвим извесно да су ветерани посведочени на натписима 127b и 128a, остали на месту службе. Обојица су били *beneficarii consularis*, а познато је да се у Сирмијуму налазила бенефицијарна станица. Ову претпоставку изнео је још Домашевски, почетком XX века, у свом чувеном раду о односу бенефицијарних станица и мреже римских

¹⁷⁶ Mirković, *Sirmium* I 81, n° 79. Уп. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VHAD* 11, 1910/11, 128, n° 750.

¹⁷⁷ Mirković, *Sirmium* I 82.

¹⁷⁸ Mócsy, *Bevölkerung*, 77. О *ager adsignatus* уп. *Diz. ep.* I 357.

¹⁷⁹ Mirković, *Sirmium* I 16.

¹⁸⁰ О случајевима дедукције ветерана помоћних одреда уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 88 и нап. 42; Dušanić, *Pre-Severan Diplomata and the Problem of "Special Grants"*, *Heer und Integrationspolitik: Die römischen Militärdiplome als historische Quelle*, *Passauer Historische Forschungen* 2, 1986, 227 и д.

путева.¹⁸¹ У Сремској Митровици је до 1988. године пронађен само један бенефицијарни споменик. Реч је о фрагменту данас изубљеног натписа, на коме се спомиње *beneficiarius consularis* (CIL III 6440). Године 1988. у Митровици је, на месту Јупитеровог светилишта, откривено осамдесет бенефицијарних споменика,¹⁸² који ван сваке сумње доказују постојање бенефицијарне станице. У њој су служили Марко Улпије Валенс (127b) и Луције Магије Прокул (128a). Први због гентилног имена *Ulpus* по свој прилици припада домородачком становништву Паноније. Познато је да је Трајан давао грађанска права на територији читаве провинције.¹⁸³ Порекло Луција Магија Прокула није било могуће одредити.

Ислужени војници из натписа 128 и 129 можда су служили у бенефицијарној станици, али су се исто тако могли вратити у завичај после *honesta missio*. Ова друга могућност изгледа прихватљивија у случају Аурелија (128). У Сирмијуму и околини посведочен је велики број лица са гентилним именом *Aurelius*, која припадају домородачком становништву.¹⁸⁴

Малобројни ветерански споменици из Сирмијума не пружају никакве податке о улози и положају ислужених војника у градском животу.

¹⁸¹ Domaszewski, *Westd. Zeit.* 21, 176.

¹⁸² О овом изузетно значајном налазу и бенефицијарној станици у Сирмијуму в. М. Mirković, *Beneficarii consularis in Sirmium*, *Chiron* 24, 1994, 345-404.

¹⁸³ Mócsy, *Bevölkerung*, 114

¹⁸⁴ Уп. Barkoczi, *Acta arch. hung.* 16, 285.

ДАЛМАЦИЈА

ЕКВУМ

У модерној науци опште је прихваћено мишљење да је колонију Еквум у близини Тилуријума основао Клаудије, насељивши ветеране далматских легија на некадашњој територији легије *VII Claudia*.¹⁸⁵ На Клаудија као оснивача указују назив града, *colonia Claudia Aequum*,¹⁸⁶ и псеудо-триба *Claudia*,¹⁸⁷ посведочени на епиграфским споменицима.

Еквум је основан пошто је *VII Claudia* напустила Далмацију.¹⁸⁸ Град је лежао на територији која је припадала легији, око 15 км удаљен од Тилуријума. Ветеранске колоније на местима логора или непосредно уз њих осниване су, по правилу, тек пошто су легије бивале премештене на друго место. Најбољу паралелу у односу на Еквум пружа Трајанова колонија *Ulpia Traiana* у Доњој Германији. Слично као и Еквум, основана је на месту које је било на извесној удаљености од логора – код дањашњег Ксантена, док је логор Ветера лежао код Фирстенбурга.¹⁸⁹ Трајан ју је основао тек пошто је *XXII Primigenia* напустила Ветеру. Примера има

---

¹⁸⁵ Ritterling, *RE* XII 1253; Betz, *Untersuchungen*, 13; В. Gabričević, Arheološki nalazi iz Gale, *VAHD* 55, 1953, 187; Degrassi, *Quattuorviri*, 147 и д.; Alföldy, *Dalmatien*, 119; idem, *Veteranendeduktionen in der Provinz Dalmatien*, *Historia* 13, 179; Wilkes, *Dalmatia*, 242; Galsterer, *CIL* III 2733 und die Entstehung der Kolonie in Aequum, *ZPE* 7, 79 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, 31.

¹⁸⁶ *CIL* III 1323, 9771.

¹⁸⁷ *CIL* III 1435814, XIII 5982.

¹⁸⁸ Galsterer, *ZPE* 7, 89 износи претпоставку да је *VII Claudia*, непосредно пре одласка из Далмације учествовала у изградњи колоније. Његово мишљење заснива се на налазу опека са печатом легије које су датоване у 42–45. годину (уп. Wilkes, *Dalmatia*, 96, нап. 1; G. Alföldy, *Die Verbreitung von Militärziegeln im römischen Dalmatien*, *ES* 4, 1967, 51).

¹⁸⁹ Уп. Н. v. Petrikovits, *RE* VIII A, 1938, 1801–1834, s. v. *Vetera*; C. В. Rüter, *Germania Inferior*, Köln–Graz 1968, 85 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, 26.

још: друга ветеранска колонија у Доњој Германији, *Claudia Agrippina* настала је тек када су I и XX легија напустиле свој дотадашњи логор; Петовио у Горњој Панонији основан је по одласку легије *XIII Gemina*, а Ескус у Доњој Мезији када је *V Macedonica* пребачена у Трезмис.

Да би се барем приближно одредило време оснивања Еквума, потребно је најпре размотрити проблем датовања одласка легије *VII Claudia* из Тилуријума. Њено присуство у Мезији први пут је сигурно потврђено 69. године. Тацит је спомиње међу мезијским легијама које су се те године упутиле у Италију да се боре у грађанском рату.¹⁹⁰ Изгледа да се *VII Claudia* већ 66. године налазила у Мезији: из излагања Јосифа Флавија сазнајемо да је те године у Далмацији боравила само једна легија.¹⁹¹ Реч је, свакако, о легији *XI Claudia*, за коју се поуздано зна да је провинцију напустила тек 69/70. године. У науци се доста расправљало о датуму преласка легије *VII Claudia* из Далмације у Мезију. Х. Неселхауф (H. Nesselhauf) је први претпоставио да је премештена око 45. године, истовремено са доласком легије *VIII Augusta* из Паноније. Као главни аргумент навео је податак да је на веома малом броју споменика војника *VII Claudia* из Далмације наведен почасни назив *pia fidelis* који је добила 42. године.¹⁹² Ритерлинг је сматрао да је *VII Claudia* у Мезију доведена 56/57. године, као замена за легију *IV Scythica* која је послата на исток. Податак из натписа *CIL XIV 3608* из Тибуре о слању једне мезијске легије у Јерменију за време намесништва Плауција Силвана Елијана (60-*ca.* 67)¹⁹³ односи се, према његовом мишљењу, на одлазак *V Macedonica* 62. године, па се мезијска посада до тада састојала из три, а не две легије. Те три легије биле су *V Macedonica*, *VIII Augusta* и *VII Claudia*.¹⁹⁴ Ман се приклонио Ритерлинговом мишљењу, уз претпоставку да је *VII Claudia* напустила Тилуријум убрзо после 42. године, јер се почасни назив *Claudia pia fidelis* у поменутом логору среће само на два од деветнаест споменика. Он сматра да је *VII Claudia* од напуштања Тилуријума до преласка у Мезију 56. године боравила на неком другом месту у Далмацији.¹⁹⁵ Филов (B. Filow) се одлучио за још каснији датум од Неселхауфа и Ритерлинга. Легија *VII Claudia* у

¹⁹⁰ Tac. *Hist.* II 85.

¹⁹¹ Jos. Flavius, *Bell. Iud.* II 370.

¹⁹² H. Nesselhauf, *Die Legionen Moesiens unter Claudius und Nero*, *LA* II 42. Уп. Alföldy, *Historia* 13, 179; Mócsy, *RE Suppl.* XI 1264; Wilkes, *Dalmatia*, 96, нап. 1.

¹⁹³ О намесништву Плауција Силвана у Мезији в. Stein, *Legaten*, 29; Thomsson, *Laterculi*, 124.

¹⁹⁴ Ritterling, *RE* XII 1619. Уп. Parker, *Roman Legions*, 135 и д.; Galsterer, *ZPE* 7, 87 и д. N. Vulić, *Mezijske legije do 68. g. po Hr.*, *Glas SKA* 74, 1907, 288 и д. наводи да је *VII Claudia* била пребачена у Мезију најкасније 66. године, а вероватно одмах по одласку легије *IV Scythica*, 56/57. године.

¹⁹⁵ Mann, *Recruitment and Settlement*, 31.

Мезију је, према његовом мишљењу, дошла 62. године, као замена за *V Macedonica* која је упућена на исток да учествује у Корбулоновом рату против Парћана, јер Мезија није могла да остане са посадом од само једне легије.¹⁹⁶

М. Мирковић је у *IMS II* изнела мишљење да је *VII Claudia* из Далмације у Мезију пребачена између 63. и 66. године. Њен став се заснива на једном одавно познатом натпису који раније није узиман у обзир приликом решавања овог питања. Реч је о граничном камену, постављеном између територија Нединума и Коринијума у Далмацији.¹⁹⁷ Разграничење су извршили војници *VII Claudia*, по наређењу намесника Деценија Гемина, који је Далмацијом управљао од 63. до 67. године.¹⁹⁸ Легија *VII Claudia* могла је, сматра М. Мирковић, у Мезију бити премештена најраније 63. године, јер се у време Геминовог намесништва још увек налазила у Далмацији, али је вероватније да њен прелазак треба датовати око 66. године.¹⁹⁹

Чини се да претпоставку М. Мирковић, према чијем мишљењу је *VII Claudia* из Далмације у Мезију прешла између 63. и 66. године, треба прихватити. Натпис о разграничењу територија Нединума и Коринијума, датован поменом Деценија Гемина у време између 63. и 67. године, недвосмислено показује да је *VII Claudia* у првој половини шездесетих година I века још увек била у Далмацији. Најраније је могла бити премештена 63, а најкасније 65. године, јер се 66. године већ налазила у Мезији. Пошто је Еквум по свој прилици основан тек по одласку *VIII Claudia* из Тилуријума, можда би га требало сврстати међу Неронове колоније. Ову претпоставку су још крајем XIX века изнели Корнеман (E. Kornemann) и Белох (J. Beloch). Корнеман је сумњао да је Еквум Клаудијева колонија, јер га Плиније, који каже да је Клаудије населио ветеране у Сикулима, не спомиње.²⁰⁰ Назив *colonia Claudia Aequum*, сматрао је Белох, не доказује да је град основао Клаудије.²⁰¹

Дедукције ислужених војника посведочене су за време Неронове владавине. Из Тацитовог излагања сазнајемо да је Клаудијев наследник 60. године населио ветеране у Анцијуму и Таренту.²⁰² Четири колоније које је основао (Анцијум, Помпеји, Тегеанум и Путеоли) носиле су назив

¹⁹⁶ Filow, *Legionen*, 21.

¹⁹⁷ Wilkes, *Boundary Stones in Roman Dalmatia I. The Inscriptions*, *AV* 25, 1976, n° 6 (= *CIL III* 9973).

¹⁹⁸ A. Jagenteufel, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Wien 1958, 39-42; Wilkes, *Dalmatia*, 270.

¹⁹⁹ Mirković, *IMS II* p. 36.

²⁰⁰ Kornemann, *RE IV* 545, n° 213.

²⁰¹ J. Beloch, *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt*, Leipzig 1886, 332. Претпоставку о Нерону као могућем оснивачу Еквума изнели су у новије време Wilkes, *Dalmatia*, 114 и Mann, *Recruitment and Settlement*, 31.

²⁰² Tac. *Ann.* XIV 27.

colonia Claudia Neronensis,²⁰³ па би се стога епитет *Claudia* у називу Еквума могао довести у везу како с Клаудијем, тако и са Нероном. Слично је и са псеудо-трибом *Claudia*. Псеудо-триба се узимала према гентилном имену цара коме се одавала почаст као оснивачу или добротвору града, а оба владара су припадала роду Клаудијеваца. У прилог претпоставци о Нерону као оснивачу Еквума ишла би и околност да Плиније град не спомиње као Клаудијеву колонију. С друге стране, када пише о Далмацији, бележи да је Клаудије населио ветеране на месту званом *Siculi*. За Саварију у Панонији изричито каже да је Клаудијева колонија.²⁰⁴ Сходно томе, очекивали бисмо да би Плиније, уколико је и Еквум био Клаудијева колонија, то нагласио. Стога бисмо могли претпоставити да Еквум није основао Клаудије, већ Нерон.²⁰⁵ У том случају, град се првобитно звао *colonia Claudia Neronensis*; други епитет је вероватно био изостављен из назива после Неронове смрти. Ову могућност наводи и Галштерер, истичући да за то нема паралела: колонија ПUTEОЛИ је после Неронове смрти носила назив *Flavia Augusta*.²⁰⁶

У модерној историографији опште је прихваћено мишљење о Еквуму као ветеранској колонији. Ритерлинг је као главни доказ за то навео епитаф Секста Јулија Силвана (219), напоменувши да су у дедукцији вероватно учествовала још двојица ветерана *VII Claudia* (220, 221).²⁰⁷ Алфелди је међу првобитне колонисте сврстао још по једног ветерана из легије *XI Claudia* (223) и але *Claudia Nova* (*ILJug* 1963).²⁰⁸ Како су, међутим, ислужени војници помоћних одреда само изузетно учествовали у дедукцијама,²⁰⁹ мало је вероватно да је ветеран але *Claudia Nova* био један од првобитних насељеника.

Надгробни споменик Секста Јулија Силвана (219) из више разлога заслужује да му се посвети посебна пажња. Силван је вероватно био један од учесника дедукције која је пропратила оснивање Еквума. Фрагмент његовог епитафа оквирно је датован у другу половину I века (219). Силван је рођен у граду *Forum Iulii* у Нарбонској Галији. Премда је служио у *VII Claudia*, мало је вероватно да је остао у близини места службе, јер се у Еквуму по свој прилици обрео тек пошто је легија пребачена у Мезију. Реконструкција петог и шестог реда натписа 219, према којој је едил постао *post col(oniā) ded(uctam)*, указује да је његов

²⁰³ Galsterer-Kroll, *ES* 9, 72, нап. 166.

²⁰⁴ Plin. *NH* III 141 и 146.

²⁰⁵ Pavan, *Dalmazia*, 17 и д. сматра да је Плиније изоставио Еквум из списка ветеранских колонија у Далмацији јер је град под Клаудијем био муниципиј. Колонијални статус стекао је под неким другим владарем, задржавши свој стари назив.

²⁰⁶ Galsterer, *ZPE* 7, 88, нап. 30.

²⁰⁷ Ritterling, *RE* XII 1253; 1619. Уп. Betz, *Untersuchungen*, 13 и д.

²⁰⁸ Alföldy, *Historia* 13, 179, нап. 87.

²⁰⁹ Уп. горе с. 54 нап. 180.

надгробни споменик постављен након оснивања колоније, а самим тим и након одласка *VII Claudia* из Тилуријума и Далмације. Стога би се Силваново присуство у Еквуму најлакше могло објаснити претпоставком о учешћу у дедукцији приликом оснивања колоније.

Силванов епитаф (219) могао би бити веома значајан за нашу слику о начину оснивања Еквума. Уколико је Галстерерова реконструкција шестог реда као [*post col(oniam) ded(uctam) . . .*]²¹⁰ тачна, то би значило да у епиграфским изворима имамо потврду претпоставке према којој је Еквум основан дедукцијом ветерана далматских легија. Наиме, термин *deducta* могао би се довести у везу са планским насељавањем ислужених војника. Познато је да израз *deductus* или *deducticius* у натписима означава ветеране који су учествовали у дедукцијама.²¹¹

Епитаф 219 значајан је и за решавање питања да ли је Еквум основан на новој локацији или на месту где је раније постојало насеље римских грађана. Бец, Алфелди и Вилкс узели су га као главни доказ за постојање конвента римских грађана (*conventus civium Romanorum*), заједнице која није уживала градску аутономију, на месту Еквума пре оснивања колоније.²¹² Деграси (А. Degrassi) и Паван помишљали су да је Еквум пре дедукције уживао статус муниципија.²¹³ Силван је, према мишљењу Галштерера, био *summus curator* конвента провинције Далмације, а не конвента римских грађана у Еквуму. Титула *summus curator* била је резервисана искључиво за људе који су били на челу провинцијског конвента, док су локалним конвентима руководили обични *curatores*. У недостатку епиграфских и археолошких доказа, Галштерер одбацује мишљења о постојању насеља римских грађана на месту Еквума пре оснивања колоније.²¹⁴

Изгледа да би међу првобитне колонисте, уз Јулија Силвана (219), требало убројати и преостале ветеране посведочене у Еквуму и околини. Реч је о ислуженим војницима легија *VII Claudia* (220, 221) и *XI Claudia* (222) чији споменици потичу из друге половине I века.

Гај Октавије Виталис, са надгробног споменика 221, био је из Бриксије у Италији. Порекло Марка Варена Валенса (220) могло би се наслутити на основу гентилиција, трибе и података о регрутацији легије *VII Claudia* у I веку. Гентилно име *Varenus* упућује на Италију или Нарбонску Галију. Алфелди је сматрао да су *Vareni* посведочени у

²¹⁰ Galsterer, *ZPE* 7, 83.

²¹¹ Уп. *rope* с. 22.

²¹² Betz, *Untersuchungen*, 14; Alföldy, *Dalmatien*, 119; Wilkes, *Dalmatia*, 242.

²¹³ Degrassi, *Quattuorviri*, 147; Pavan, *Dalmazia*, 17. Уп. D. Sergejevski, *Rimski kameni spomenici sa Glamočkog i Livanjskog polja*, *GZM* 40, 1928, 91 објавио је један натпис из Вашаровине са Ливањског Поља који је допунио као -- -]SVS | [*municipii*] *Aeq(uensium) p(osuit) l(ibens) m(erito)*.

²¹⁴ Galsterer, *ZPE* 7, 79 и д. и нарочито 85 и д. Mann, *Recruitment and Settlement*, 31.

Далмацији били Италици. Осим тога, истакао је да је овај гентилициј био веома чест у Италији.²¹⁵ С друге стране, гентилно име *Varenus* је у западним провинцијама највише пута посведочено у Нарбонској Галији.²¹⁶ Триби *Voltinia*, у коју је Валенс био уписан, припадали су градови у Италији, Нарбонској Галији и Филипи у Македонији.²¹⁷ Међу војницима *VII Claudia* у првој половини I века потврђени су регрути из Италије и Македоније.²¹⁸ Из Тацитовог излагања сазнајемо да су 65. године регрути за легије Илирика доведени из Нарбонске Галије, Африке и Азије.²¹⁹ Могло би се претпоставити да је регрутација за поменуте јединице у овим областима вршена и у ранијем периоду. Наведени подаци упућују на закључак да је Варен Валенс (220) вероватно рођен у Италији или у Филипима у Македонији, али не треба одбацити ни могућност да је био из Нарбонске Галије. Порекло трећег ветерана, Марка Цецилија Сатурнина, из *XI Claudia* (222), веома је тешко одредити. Гентилно име *Caecilius* и когномен *Saturninus* изузетно су чести у Италији и западним провинцијама Царства.²²⁰ Једину индицију за одређивање Сатурниновог порекла пружају подаци о регрутацији легије *XI Claudia*, у којој је у I веку било највише војника из Италије.²²¹ Стога би се могло претпоставити да је и Цецилије Сатурнин Италик (222).

Ниједан од тројице поменутих ветерана није се вратио у завичај. Премда су Варен Валенс (220) и Октавије Виталис (221) отпуштени из легије *VII Claudia*, која је до 60-их година I века била стационирана у оближњем Тилуријуму, тешко је претпоставити да су остали близу места службе. Да је то био случај, очекивало би се да су се настанили у канабама логора, а не на нешто удаљенијој локацији где пре оснивања колоније није постојало никакво значајније градско насеље. Њихово присуство у Еквуму најпре би се могло објаснити хипотезом да су добили земљишне парцеле на територији новоосноване колоније. Време настанка њихових споменика, у другој половини I века, одговара изнесеној претпоставци. Марко Цецилије Сатурнин (222) служио је у легији *XI Claudia*, која је чинила посаду Бурнума, северно од Еквума и Тилуријума. Сва је прилика да и он припада групи исслужених војника који су добили земљу на територији новоосноване колоније.

Премда у наративним и епиграфским изворима нема директних потврда да је Еквум војничка колонија, резултати анализе ветеранских споменика 219–222, нађених на градској територији, упућују на прет-

²¹⁵ Alföldy, *PND*, 133.

²¹⁶ *Nomenclator*, 300.

²¹⁷ Kubitschek, *Imp. Rom.* 272.

²¹⁸ Forni, *Reclutamento*, 225; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 15.

²¹⁹ *Tac. Ann.* XVI 13.

²²⁰ *Nomenclator*, 58 и 255; Alföldy, *PND*, 68 и 288.

²²¹ Forni, *Reclutamento*, 229; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 15.

поставку о дедукцији ветерана далматских легија *VII* и *XI Claudia*. Они су отпуштени уз *missio agraria* и том приликом су им додељене земљишне парцеле на територији новооснованог града. Позивајући се на места налаза ветеранских споменика, Габричевић је сматрао да су ислужени војници живели на својим имањима око града. Надгробни споменик 220 откривен је у Хрвацима, удаљеним три километра од Читлука (*Aequum*), а епитаф 221 у Главицама, на месту званом Пушчић, пет километара од Читлука.²²²

Фрагмент надгробног споменика 219, о коме је већ било речи, сведочи да су ветерани играли важну улогу у животу нове градске заједнице. Секст Јулије Силван је без сумње био врло угледна и значајна личност. Као први едил колоније учествовао је у градској управи. У Салони, седишту намесника Далмације, био је *IIIvir iure dicundo* и понтифик.

Преостала тројица ветерана вероватно су припадала имућнијем слоју становништва. Марко Варен Валенс (220) и Гај Октавије Виталис (221) поседовали су робове; на то указује околност да су им надгробне споменике поставили ослобођеници. На Валенсовом натпису изричито је наведено да је његов ослобођеник *Secundus* наследник имовине свога господара (220).

Само један ветеран из Еквума био је ожењен. Реч је о Цецилију Сатурнину (222), чија је супруга Вирија била ослобођеница неког Публија. О њеном пореклу немамо никаквих индиција.

САЛОНА

Старији истраживачи, попут Кубичека, Ритерлинга и Беца, убрајали су Салону међу ветеранске колоније.²²³ У новије време нарочиту пажњу овом питању посветио је М. Суић. Остаци лимитације на подручју салонитанског агера, према његовом мишљењу, указују на организовано насељавање ислужених војника. На територији Салоне било је више дедукција, а једна од њих је била Клаудијева, када су ветерани насељени у Сикулима.²²⁴

Један број ветеранских натписа из Сплита и околине могао би се повезати са претпоставком према којој је уздизање Салоне на ранг колоније било пропраћено дедукцијом ислужених војника. Реч је о споменицима ветерана легија *VII Claudia* (242–246), *XI Claudia* (259–261) и *XX Valeria Victrix* (269) датованим у прву половину I века. На четири натписа истакнут је домицил ислужених војника: Тит Сабин је био из Себасте (243), Луције Арунције из Пасимоне у Галатији (244), Луције

²²² Gabričević, *VAHD* 55, 187.

²²³ Kubitschek, *Imp. Rom.* 196 и д.; Ritterling, *RE* XII 1240; Betz, *Untersuchungen*, 13, нап. 35.

²²⁴ Suić, О municipalitetu античке Salone, *VAHD* 60, 1958, 28 и д.; idem, *Zbornik "Zadar"*, 124 и д.

Вегноније из Флоренције (246), а Луције Корнелије из Пелагоније у Македонији (259). Тит Фуфиције (269) могао је, према триби *Pollia*, бити Италик, или можда из Синопе у Битинији и Понту.²²⁵ У случају Гаја Пинарија Скарпа (245) и Кварта Јувенција (261) гентилна имена упућују на италско порекло. Алфелди је сматрао да су породице са гентилицијем *Pinarius* у Салону дошле из Италије,²²⁶ док је гентилно име *Iuventus* веома често у северној Италији.²²⁷ Једини ветеран чије порекло није било могуће ни приближно одредити јесте Гај Валерије, посведочен на надгробном споменику 260.

Ономастичка анализа показује да се ветерани легија *VII Claudia*, *XI Claudia* и *XX Valeria Victrix*, посведочени на натписима 242–246, 259–261 и 269, нису вратили у завичај. Њихово присуство на подручју Салоне могло би се објаснити учешћем у дедукцији приликом оснивања колоније. Томе би одговарало и време настанка поменутих споменика у првој половини I века.

Алфелди и Вилкс су, међутим, уверљиво оповргли мишљење о Салони као војничкој колонији. Алфелди је у студији о дедукцијама ветерана у Далмацији показао да ни Салону нити Нарону, Епидаурум и Јадер не треба уврстити међу ветеранске колоније. Све их је, осим Јадера, према његовом мишљењу, основао Цезар. Ветерани из Августовог времена, посведочени само у Салони и Јадеру, најраније су могли бити отпуштени током последње две деценије I века пре н. е., када су колоније већ увелико биле основане. Алфелди сматра да се Илирик не спомиње у списку провинција у којима је Август оснивао ветеранске колоније (*RGDA* 28), јер колоније у Далмацији нису биле војничке, већ су настале из ранијих полу-градских организација италских досељеника, махом трговаца.²²⁸ Све колоније у Далмацији, наглашава Вилкс, никле су на местима већ постојећих насеља и нема доказа о дедукцији ветерана у време њиховог оснивања.²²⁹

Уколико прихватимо Алфелдијево и Вилксово мишљење морамо претпоставити да су се ветерани легија *VII Claudia* (242–246), *XI Claudia* (259–261) и *XX Valeria Victrix* (269) у Салони и на њеној територији населили појединачно, а не у оквиру дедукције. Неки од њих су вероватно служили у штабу намесника Далмације чије седиште је било у Салони, или у неком од одреда који су од почетка принципата били стационарани у граду.²³⁰ У Салони је, изгледа, била лоцирана и царинска станица. Де Лет (S. J. De Laet) је овај закључак засновао на важности Салоне,

²²⁵ Kubitschek, *Imp. Rom.* 271.

²²⁶ Alföldy, *PND*, 109.

²²⁷ Nomenclator, 156; Alföldy, *PND*, 91.

²²⁸ Alföldy, *Historia* 13, 169 и д.; idem, *Dalmatien*, 102.

²²⁹ Wilkes, *Dalmatia*, 207.

²³⁰ Уп. Ritterling, *RE* XII 1618, 1692; Alföldy, *Dalmatien*, 108.

као најбоље луке на обали Јадранског мора, и фрагменту натписа *CIL* III 12914/12915 на коме се спомиње *statio*.²³¹ Премда није познато када је станица успостављена, могло би се, због значаја Салоне, претпоставити да је постојала већ почетком I века н. е. Неки од ветерана чији споменици су датовани у прву половину I века н. е. можда су обављали дужности повезане са убирањем царина. Коначно, треба истаћи да је међу ветеранима који су посведочени на натписима 242–246, 259–261 свакако било и оних који су, након службе у Тилуријуму и Бурнуму, сталним логорима легија *VII Claudia* и *XI Claudia*, одлучили да се настане у Салони, привучени могућностима за бављење разоврским пословима и добрим условима за живот.

Ислужени војници из каснијег периода, који су служили у легијама *IV Flavia* (238), *V Macedonica* (240, 241), *X Gemina* (255–258), *XI Claudia* (266–267), *XXX Ulpia* (270) или у непознатим јединицама (272–288), нису насељени у некој дедукцији, већ су на територију Салоне или у сам град дошли појединачно, руковођени различитим мотивима.

Посебну групу чине ветерани легије *X Gemina*, чији споменици потичу из друге половине II или из III века (255–258). Готово је сасвим сигурно да су служили у Салони или околини и остали у граду или на његовој територији. Током II и III века у Салони или околини постојала је бенефицијарна станица. То потврђују многобројни натписи пронађени на подручју данашњег Сплита, у Копилицима код Клиса, Солину и Врањићу.²³² Међу бенефицијарима су посведочени и припадници *X Gemina*: један активни *beneficiarius consularis*²³³ и двојица ветерана – Луције Титуленије Респекто (255) и Гај Јулије Доленс (256) – за које је сасвим јасно да су остали на месту службе. Доленс би могао бити пореклом из области насељених трачким становништвом, јер носи когномен који се приписује трачкој ономастици.²³⁴ У бенефицијарној станици су вероватно служила и друга двојица ветерана *X Gemina* чији споменици су откривени у Сплиту (257, 258). О њиховом пореклу нема никаквих индиција.

Још четворица ветерана, могла су вршити неке дужности у Салони. Јулије Луцилије из легије *XI Claudia*, чији надгробни споменик је оквирно датован у другу половину II или у III век (266), можда је служио у бенефицијарној станици, будући да су међу бенефицијарима посведочена два припадника ове јединице.²³⁵ Луција Домиција Валенса (240) и Аурелија (241) из *V Macedonica* не би требало уврстити међу

²³¹ De Laet, *Portorium*, 181.

²³² Schallmayer, *BI*, n° 453, 476–484, 492, 498.

²³³ Schallmayer, *BI*, n° 479.

²³⁴ Detschew, *Thr. Sprachr.* 146 и д. Кајанто, *Cognomina*, 17 сматра да је *Dolens* латинизирани облик трачког имена *Doles*.

²³⁵ Schallmayer, *BI*, n° 453, 483.

ветеране који су се вратили у завичај. У њиховој легији, колико је нама познато, током II и III века није потврђено присуство регрута из Далмације.²³⁶ Стога претпостављамо да су се након часног отпуста из војске настанили у близини места службе. Исто важи и за Јунија Руфа из Хераклеје у Македонији, који је служио у непознатој легији (273). У групу ветерана који су остали на месту службе по свој прилици спада и Гај Масклиније Ромул из непознате јединице (280). Гентилно име *Masclinus* тј. *Masculinius* у Норику се среће далеко чешће него у осталим провинцијама,²³⁷ па стога можемо претпоставити да је Ромул био из Норика. Домиције Валенс (240), Аурелије (241), Јуније Руф (273) и Масклиније Ромул (280) могли су служити у бенефицијарној или царинској станици или, пак, у штабу намесника Далмације.

Марко Антоније Суро, ветеран легије *IV Flavia*, који је надгробни споменик 238 поставио себи, својој жени и ослобођеницима, био је уписан у трибу *Sergia*. Премда је овој триби припадао и део грађана Салоне,²³⁸ мало је вероватно да се након службе у Бурному вратио у завичај. Уколико трибу повежемо са подацима о регрутацији *IV Flavia*, долазимо до претпоставке да је вероватно био Италик. Италија је једино подручје регрутације у коме је посведочена триба *Sergia*.²³⁹ Будући да је епитаф 238 датован на крај I или почетак II века, с разлогом се претпоставља да је Антоније служио у Бурному, те да се након часног отпуста обрео у Салони, привучен повољним условима за живот.

Само двојица ветерана су се вероватно вратила у завичај. Реч је о Аурелију Веру који је одслужио двадесет пет година у легији *XI Claudia* (267) и Марку Верацију Северу, из *XXX Ulpia Victrix* (270). Веров надгробни споменик (267) нађен је између Јесенице и Подстранице, на територији Салоне, према југоистоку. Околност да су га сахранили родитељи, Аурелије Вар и Кандида, упућивала би на закључак да се након отпуста из војске вратио у родни крај. У легији *XI Claudia* током II и III века посведочен је један регрут из Далмације.²⁴⁰

Ситуација са Марком Верацијем Севером, који је надгробни споменик 270 подигао свом сину Северину, нешто је другачија. Легија *XXX Ulpia Victrix* је од 119. године била стационирана у Доњој Германији.²⁴¹ Севера не треба убројати међу војнике који су вршили неку дужност у Салони и околини. Логор легије *XXX Ulpia Victrix* налазио се далеко од Далмације и мало је вероватно да је слала војнике на службу у ову

²³⁶ Forni, *Reclutamento*, 224; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 21.3.

²³⁷ Nomenclator, 180; Alföldy, *PND*, 98.

²³⁸ Kubitschek, *Imp. Rom.* 236.

²³⁹ Уп. Forni, *Reclutamento*, 222; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 15. О трибу *Sergia* уп. Kubitschek, *Imp. Rom.* 272.

²⁴⁰ Forni, *Reclutamento*, 230; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 21.3.

²⁴¹ Уп. Ritterling, *RE* XII 1821 и д.

провинцију. Северово присуство у Салони лакше се може објаснити претпоставком да се након службе на Рајни вратио у завичај. Зна се да је у легији *XXX Ulpia Victrix* било и војника из Далмације.²⁴²

Натписи петнаесторице ветерана не пружају довољно индиција да се одреде разлози њиховог насељавања на подручју Салоне (272, 274–279, 281–288). Сви су отпуштени из непознатих јединица, било да је њихов назив оштећен или уопште није био наведен. Војници са фрагмената 272 и 274, и центурион са натписа 276 служили су у некој од легија, док су остали отпуштени из легија или помоћних одреда. Неки од њих су можда били у служби намесника провинције или су вршили неку дужност у бенефицијарној или царинској станици и остали на месту службе. Други су се вероватно вратили у завичај, док је треће привукла Салона као највећи град Далмације. Нема начина да се утврди која од наведених могућности је најприхватљивија када је реч о ветеранима посведоченим на натписима 272, 274–279, 281–288.

Ветерански натписи из Салоне и околине указују да су се ветерани далматских и других легија појединачно насељавали на подручју града током читавог принципата, почевши од првих деценија I века н. е. Временом су формирали добро организовану заједницу о чијем постојању сведочи надгробни споменик 508 на коме се спомиње *convivium veteranorum sive Martensium*.

Двојица ислужених војника из Салоне играла су значајну улогу у управи других градова Далмације. Аурелије Вер из легије *XI Claudia* био је члан градског већа у Ридеру (267), а Луције Апулеј Монтан, за кога није познато у којој јединици је служио, декурион и *Ilvir* у Еквуму (282).

Податке о породичном стању поседујемо за нешто мање од половине ветерана из Салоне: шеснаест натписа доноси имена супруга (238, 246, 249, 254–256, 258, 264, 265, 268, 270, 280–282, 284, 287), а шест само имена деце (242, 250, 259, 277, 278, 283). Међу ислуженим војницима који су засновали породице налазе се и двојица чији натписи су датовани у прву половину I века. Луције Вегоније је био ожењен Фабрицијом, чије гентилно име није могуће прочитати због оштећења натписа (246). Пошто је когномен *Fabricius* распрострањен у западним провинцијама и Далмацији,²⁴³ његова жена је могла бити рођена у Салони, у породици пореклом са запада. Квинта Хортензија из VII легије сахранила је његова кћи Хортензија Кварта (242). Остали ветерани из прве половине I века, према подацима са натписа, нису имали породице (243–245, 259–261, 269). Марко Антоније Суро из легије *IV Flavia*, чији је споменик настао крајем I или на самом почетку II века, такође је био ожењен. Његова жена Пасија Прима могла би бити са подручја Салоне. Гентилно име *Pasia* у Далмацији и западним провинцијама

²⁴² Forni, *Reclutamento*, 236; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 11.

²⁴³ Alföldy, *PND*, 200; Nomenclator, 123.

Царства посведочено је само на надгробном споменику 238.²⁴⁴ Ваља истаћи да је Крахе (H. Krahe) гентилициј *Passius* уврстио међу имена илирског порекла.²⁴⁵

Премда споменици преостале четрнаесторице ожењених ветерана потичу из познијег периода (II и III век) само две жене носе царска гентилна имена. Елија Гауденција, посведочена на фрагменту надгробног споменика 287, вероватно припада епихорском становништву. Хадријан је грађанска права давао на територији читаве Далмације.²⁴⁶ Аурелија Калисте, жена Сестија Непота, могла би бити пореклом са истока, будући да носи грчки когномен (281).²⁴⁷ Исто би се могло претпоставити и за Калитиху (284) и Тицију Мирсину која је била удата за Титуленија Респекта из легије *X Gemina* (255). Њихова грчка имена – *Callityche* и *Myrsina* – указују на порекло из источних провинција Царства.²⁴⁸ Поред тога, гентилициј *Titius* је у Далмацији посведочен међу досељеницима са истока.²⁴⁹ Целија Боноса, жена Јулија Доленса (256), вероватно потиче из породице која се у Салону доселила из неке од западних провинција. Алфелди је истакао да су *Celii* у Далмацији углавном пореклом са запада.²⁵⁰

Већ смо истакли да већина ветерана из прве половине I века није била ожењена. Тројицу су сахранили ослобођеници (245, 260, 269). Међу ветеранима из каснијег периода поуздано знамо да је само Публије Елије Прокулин имао робове (277). Његов саркофаг поставили су кћи Елија Прокулина и ослобођеник Елије Урбан, који је у натпису означен као наследник.

ЈАДЕР

Један број модерних истраживача убраја Јадер међу ветеранске колоније. Још је А. Бец у својој студији о војној историји Далмације истакао да су у Јадеру, уз Салону, Нарону и Епидаурум, приликом уздизања града на ранг колоније насељени ислужени војници римских легија.²⁵¹ Његово мишљење прихватио је и разрадио М. Суић. Он је уочио да парцеле, чији су трагови сачувани у околини данашњег Задра, по величини одговарају парцелама код Аквилеје које су дељене ислуженим војницима.²⁵² Натписи 289, 290 и 291 из Задра могли би се, на основу

²⁴⁴ Nomenclator, 216; Alföldy, *PND*, 107.

²⁴⁵ Krahe, *PN*, 260.

²⁴⁶ Alföldy, *PND*, 43 и д.; idem, *Dalmatien*, 183.

²⁴⁷ Pape-Benseler, *GEN*, 605.

²⁴⁸ Pape-Benseler, *GEN*, 606, 963.

²⁴⁹ Alföldy, *PND*, 127.

²⁵⁰ Alföldy, *PND*, 68.

²⁵¹ Betz, *Untersuchungen*, 13, нап. 35.

²⁵² Suić, *Zbornik "Zadar"*, 120 и д.

времена настанка и чињенице да се ветерани посведочени на њима нису вратили у завичај, довести у везу са Суићевом претпоставком. Сва три споменика датована су у прву половину I века. За двојицу ветерана поуздано знамо да су били Италици: Секст Атилије је био из Тицинума (289), а Гај Алије из Луке (291). Трећи ветеран, Гај Требије Фирмо (290), могао би такође бити Италик, будући да су гентилициј *Trebius* у Далмацији носиле породице из Италије.²⁵³

Суићева претпоставка о Јадеру као војничкој колонији могла би се довести у сумњу из следећих разлога. *Conventus civium Romanorum* у Јадеру на ранг колоније вероватно је уздигао Август, који је на једном натпису из Задра (*CIL* III 2907) посведочен као *parens coloniae*.²⁵⁴ Август није основао ниједну ветеранску колонију у Далмацији. Већ смо напоменули да се у *RGDA* 28 Илирик не спомиње међу провинцијама у којима је оснивао војничке колоније. Наведени подаци Суићеву хипотезу чине тешко прихватљивом, па је самим тим и мало вероватно да су ветерани легија *VII Claudia* (289), *XI Claudia* (290) и *XX Valeria Victrix* (291) учествовали у дедукцији када је Јадер стекао статус колоније. За њихово присуство у граду требало би наћи друго објашњење.

Већ смо напоменули да се ниједан од тројице ветерана са споменика 289–291 није вратио у завичај. Исто важи и за двојицу ислужених војника непознатих јединица: Луција Фадијена Фуска из Дертоне (293) и Манија Антестија Аукта који је исто тако вероватно био Италик (292). Гентилно име *Antestius* тј. *Antistius* најчешће се јавља у Италији, док је у провинцијама нешто ређе.²⁵⁵ У Далмацији су га носила лица која су се доселила из Италије.²⁵⁶ Присуство ветерана легија *VII Claudia* (289), *XI Claudia* (290), *XX Valeria* (291) и непознатих јединица (292, 293) у Јадеру могло би се најпре објаснити претпоставком да су се задржали на месту службе. У граду је, како се сматра, од почетка I века постојала посада сачињена од одреда далматских легија.²⁵⁷ Као главни доказ за то узима се база коју су у Тиберијеву част 18/19. године поставиле VII и XI легија (*CIL* III 2908). Ваља истаћи да су се неки од задарских ветерана у граду могли настанити и после службе на неком другом месту, руковођени различитим интересима и разлозима. Јадер је свакако пружао боље услове за мирнодопски живот него насеља крај Бурнума и Тилуријума.

²⁵³ Alföldy, *PND*, 128.

²⁵⁴ Mommsen, *CIL* III p. 375; Vulić, *RE* IX, 1914, 556; Pavan, *Dalmazia*, 118 и д.; Alföldy, *Dalmatien*, 78 и д.; Wilkes, *Dalmatia*, 207. Degrassi, *Quattuorviri*, 145 и д. и Saria, *LA* I 250 сматрали су да је Јадер Цезарова колонија. Suić, *Zadar*, 150 и д. и нарочито 152 наводи обе могућности, истичући да му се чини вероватнијим да је оснивач Јадера био Цезар.

²⁵⁵ *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum* I, ed. B. Lörincz et F. Redő, Budapest 1994, 129.

²⁵⁶ Alföldy, *PND*, 58 и д.

²⁵⁷ Alföldy, *Dalmatien*, 79.

Луције Фадијен Фуско (293) једини је засновао породицу. Његова супруга Камурија Пола била је, према Алфелдијевом мишљењу, из Италије.²⁵⁸ Фусков брат Терције такође је служио у римској војсци: био је сигнифер *XVIII Gemina*. У римској војсци су посведочене три легије са бројем XVIII. То су: XVIII, која је уништена у Варовом поразу 9. н. е.; *XVIII Cornelii Spinteri*, која је средином I века пре н. е. била стационирана у Киликији; Антонијева *XVIII Libysa*.²⁵⁹ Фадијен Терције је могао служити само у првој од три наведене јединице.

Гаја Алија из легије *XX Valeria Victrix* сахранила је његова ослобођеница Алија Мете (291). У натпису се само каже да је Алије био њен господар, али се може претпоставити да јој је можда био и муж, будући да су са њим сахрањена и деца Гај Алије Приск и Гај Алије Виталис.

---

²⁵⁸ Alföldy, *PND*, 72.

²⁵⁹ Уп. Ritterling, *RE* XII 1767-1769.

ГОРЊА МЕЗИЈА

СКУПИ

Уздизање Скупа на ранг колоније приписује се династији Флавијеваца. У називу града јавља се епитет *Flavia*,²⁶⁰ док је као триба по сведочена *Quirina*, у коју су били уписани и Веспасијан и његови синови.²⁶¹ Градови су често узимали исту трибу којој је припадао и цар оснивач, како би му одали почаст. У модерној историографији се доста расправљало о питању да ли оснивање колоније треба приписати Веспасијану или Домицијану. Корнеман, Ритерлинг и Пач су међу првима претпоставили да су Скупи Веспасијанова колонија.²⁶² Вулић је, пак, веровао да је колонију основао Домицијан. Скраћеницу *COL. F. F. D.*, посведочену на једном надгробном натпису из Бардоваца (*IMS VI 42*), разрешио је као *col(onia) F(lavia) F(elix) D(omitiana)* и на основу тога закључио да су Скупи Домицијанова колонија. Оставио је, ваља истаћи, и могућност да је Веспасијанов млађи син поново основао или обновио већ постојећу колонију.²⁶³ Мочи је такође због назива *F(lavia) F(elix) D(omitiana)* уздизање Скупа на ранг колоније приписивао Домицијану, пре почетка ратова против Дачана.²⁶⁴ Истог мишљења је и Ман који је скраћеницу *COL. F. F. D.* са натписа из Бардоваца разрешио као *col(onia) F(lavia) F(irma) D(omitiana)*. Као главни аргумент навео је околност да Плиније не спомиње Скупе.²⁶⁵

²⁶⁰ *IMS VI 15, 31 42, 46, 66.*

²⁶¹ Kubitschek, *Imp. Rom.* 238; 272.

²⁶² Kornemann, *RE IV 547*; Ritterling, *RE XII 1247, 1621*; Patsch, *Beiträge V/2* 183.

²⁶³ Vulić, *Antički spomenici u Srbiji, Spomenik XLVII, 1909, 146.*

²⁶⁴ Mócsy, *Moesia Superior*, 67 и д. и нап. 40. Он је помишљао да би скраћеницу *F. F. D.* требало разрешити као *F(lavia) F(elix) D(ardanorum)*, али је на крају одбацио ову могућност не налазећи разлог због кога би тај назив колоније био напуштен. Назив *F(lavia) F(elix) D(omitiana)* напуштен је када је Домицијан осуђен на *damnatio memoriae*. Уп. idem, *Pannonia and Moesia*, 116.

²⁶⁵ Mann, *Recruitment and Settlement*, 37. Assman, *De coloniis*, 108 и д.; Fluss, *RE II A, 1921, 910, s. v. Scupis*; B. Galsterer-Kroll, *ES 9, 173*; H. G. Pflaum, *Remar-*

Године 1982, у *IMS VI* објављен је један натпис који баца ново светло на проблем оснивача Скупа. Реч је о поломљеној мермерној плочи, нађеној у селу Долно Нерези југоисточно од Скопља, још 1948. године (*IMS VI 15*). Б. Драгојевић–Јосифовска реконструисала је четврти ред овог натписа као [*col(oniae) Fl(aviae) (?)*] *F(elicis) Dar(danorum)* и на основу тога закључила да је скраћеница *D.* са натписа из Бардоваца (*IMS VI 42*) тешко могла значити нешто друго, осим *D(ardanorum)*. Због тога је, према њеном мишљењу, претпоставка о Скупима као Веспасијанаовој колонији вероватнија од мишљења да је град колонијални статус стекао под Домицијаном.²⁶⁶ Разрешење скраћенице *D.* као *D(ardanorum)* налази оправдање код Птолемеја који Скупе наводи као један од четири града у Дарданији: καὶ τῆς Δαρδανίας δ πόλεις Ναϊσσός, Ἀρριβάντιον, Οὐλλιανόν, Σκοῦπον.²⁶⁷ Берли такође узима натпис *IMS VI 15* из Долног Нереза као главни доказ да је Скупе основао Веспасијан, у оквиру политике насељавања ветерана.²⁶⁸

Неке индикације указују да би Скупи могли бити и Домицијанова колонија. Најјачи аргумент пружа Плинијева *Historia Naturalis*. У овом спису, завршеном најкасније 79. године, Скупи се не спомињу. То указује да је колонија основана под Титом (што је мало вероватно) или Домицијаном. Тит је владао кратко и није имао везе са Мезијом, док је његов брат Скупе користио као главну базу у ратовима на Дунаву.²⁶⁹ Премда питање оснивача Скупа остаје отворено, претпоставка да је то био Домицијан чини се прихватљивијом.

Модерни истраживачи убрајају Скупе међу војничке колоније. Ово мишљење је међу првима, почетком XX века, изнео Домашевски скренувши пажњу на три ветеранска натписа из Скопља и околине на којима се спомињу *deducticii* (325, 327, 332).²⁷⁰ Ритерлинг је, на основу израза *deductus* и *deducticius*, посведочених на натписима ветерана легије *VII Claudia* (325, 327, 332, 333), сматрао да су Скупи основани дедукцијом исслужених војника поменуте јединице.²⁷¹

---

ques concernant des surnoms impériaux des villes érigées sous les Flaviens et les Antonins en colonies ou municipes, *ZPE* 17, 1975 заступали су мишљење да је Скупе основао Домицијан.

²⁶⁶ В. Драгојевић–Јосифовска, *IMS VI* p. 25 и д.

²⁶⁷ Ptol. *Geogr.* III 9, 4.

²⁶⁸ Birley, *The Flavian Colonia at Scupi*, *ZPE* 64, 210.

²⁶⁹ Уп. Душанић, *The Frontier and Hinterland: The Role of Scupi i Domitian's Wars on the Danube*, *Roman Limes*, 41-51.

²⁷⁰ Domaszewski, *CIL* III p. 1460.

²⁷¹ Ritterling, *RE* XII 1274 и д. Уп. А. N. Sherwin–White, *The Roman Citizenship*, Oxford 1939, 196; Fluss, *RE* II A 910; Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 116 и д.; В. Драгојевић–Јосифовска, *IMS VI* p. 25; Mann, *Recruitment and Settlement*, 37.

На надгробној плочи 333 читамо да је Гај Јулије Понтик *deductus Scup(os)*. Иста формула је вероватно стајала и на надгробном споменику Гаја Јулија Лонгина (332). Гај Рауконије Верекундо (327) био је *deduct[us] ded(uctio)ne*, док је за Квинта Петронија Руфа (325) наведено да је био *deducticius*. Термини *deductus* и *deducticius*, у балканским провинцијама посведочени још на територији војничких колонија Саварије (12, 13) и Петовиона (21, 28), те у Карнунтуму (53) у Панонији, доказују да су четворица ветерана легије *VII Claudia* учествовала у дедукцији на територији Скупа.²⁷² Њихови споменици датовани су у другу половину I века (325, 327, 332), односно сам почетак II века (333), па стога претпостављамо да се дедукција у којој су учествовали поклапала са уздизањем Скупа на ранг колоније под Флавијевцима. Оснивање ветеранских колонија је за време њихове владе представљало уобичајен начин збрињавања испуштених војника. У епиграфским и наративним изворима налазимо директне потврде да је Деултум у Тракији ветеранска колонија.²⁷³ Називи неколицине флавијевских колонија, посведочени у натписима, указују на везу између њиховог оснивања и дедукција. Термин *Veteranorum* у називу Мадаура у Африци недвосмислено доказује да је реч о војничкој колонији.²⁷⁴ На ветеране као првобитне колонисте упућује и епитет *Emerita* у називима Амедаре у Африци и Авентикума у Германији.²⁷⁵ Именица *emeritus* има исто значење као и термин *veteranus*, па стога и епитет *Emerita* треба повезати са дедукцијама испуштених војника. Коначно, зна се да је Веспасијан у близини Јерусалима населио око 800 војника легија које су уништене у устанку у Јудеји, али се претпоставља да том приликом није основао колонију. Цар је, према казивању Јосифа Флавија, наредио да се 800 ветерана насели на месту званом *Emmaus*, тридесет стадија од Јерусалима.²⁷⁶

И већину преосталих ветерана легије *VII Claudia* из Скупа и околине требало би сврстати међу флавијевске колонисте (323, 324, 326, 328–331). То потврђује већ сама околност да су служили у одреду чији припадници су сасвим сигурно учествовали у оснивању колоније. Изложеној претпоставци одговара и време настанка споменика 323, 324, 326, 328–331 – сви су датовани у другу половину или на сам крај I века. Порекло готово свих ветерана који су на њима посведочени је познато. Чак тројица су била из Далмације: Луције Марцијан и Публије Цетеније Клеменс из Салоне (323, 324), а Максим, чији гентилициј није сачуван, из Курикума (328). Двојица ветерана била су регрутована

²⁷² О терминима *deductus* и *deducticius* уп. горе с. 22.

²⁷³ Уп. ниже с. 97.

²⁷⁴ *Colonia Flavia Augusta Veteranorum Madaurensium*: S. Gsell, *Inscriptions latines de l'Algérie I: Inscriptions de la Proconsulaire*, Paris 1922, 2152.

²⁷⁵ *Colonia Flavia Augusta Emerita Ammaedarensium*: *CIL VIII* 302, 308; *Colonia Flavia Constans Emerita Helvetiorum Foederata Aventicum*: *CIL XIII* 5089.

²⁷⁶ Jos. Flavius, *Bell. Iud.* VII 6, 6.

у Италији: Марко Петроније Север у Плаценцији (326) и Тит Абудије Приск у Аквилеји (329). Марко Помпоније Марцел (331) могао би, на основу података о распрострањености трибе *Scaptia*, бити из Италије или Стобере у Македонији.²⁷⁷ С друге стране, можда је био регрутован у некој од источних провинција. У легији *VII Claudia* су током I века најбројнији били Италици, али је исто тако било легионара из Македоније и са истока.²⁷⁸ Само о пореклу Луција Ауфидија Целера са надгробне стеле 330 нема никаквих индиција. Ниједан од ветерана легије *VII Claudia* посведочених на соменицима 323, 324, 326, 328–331 није се после часног отпуста из војске вратио у завичај, нити је остао у близини места службе. Легија *VII Claudia* је у другој половини I века чинила део мезијске посаде, али није била стационирана у Скупима, као што је сматрао Флус, наводећи као главни доказ споменике њених ветерана.²⁷⁹

На основу тога што су сви служили у легији *VII Claudia*, времена настанка споменика и чињенице да се не могу сврстати међу људе који су остали на месту службе, с разлогом можемо претпоставити да су седморица ветерана, који су посведочени на натписима 323, 324, 326, 328–331, на територију Скупа доспели у оквиру дедукције приликом оснивања колоније.

Мочи је помишљао да су у Скупима и околини, поред ветерана *VII Claudia*, насељени и ислужени војници легија *V Macedonica*, *I Italica* и *V Alaudae*. Прва фаза дедукције обухватила је ветеране *VII Claudia*, који су најбројнији, јер су сви били *deducticii* или декуриони, док су остали дошли нешто касније, под Домицијаном или Трајаном. Организовано насељавање могло је трајати неколико година или чак деценија. Прву фазу дедукције Мочи је датовао у време пре Домицијанових ратова против Дачана, јер је обухватила и ветеране легије *V Alaudae* која је уништена на почетку рата, 86. године.²⁸⁰

Ветерани легија *V Alaudae* (321) и *V Macedonica* (322) могли би се повезати са дедукцијом под Флавијевцима. Гај Јулије Велокс из *V Alaudae* рођен је у граду *Lucus Vocontiorum* у Нарбонској Галији (321). Одређивање порекла Луција Апулеја Валенса доноси извесне тешкоће. Са надгробне стеле 322 сазнајемо да је рођен у граду *Berua*, уписаном у трибу *Scaptia*. Б. Драгојевић–Јосифовска истиче да је на територији Римског царства посведочен само један град са називом *Berua*, и то у северној Италији. Валенс је, према њеном мишљењу, био баш из тог града, уписаног у трибу *Scaptia*, а не *Claudia*, како је веровао Кубичек.²⁸¹ Мочи и Берли су помишљали да је Валенс (322) био из Берије у Македо-

²⁷⁷ Kubitschek, *Imp. Rom.* 272.

²⁷⁸ Уп. Forní, *Reclutamento*, 225 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 15.

²⁷⁹ Fluss, *RE* II A 910. Mann, *Recruitment and Settlement*, 37 такође сматра да је *VII Claudia* пре доласка у Виминацијум била у Скупима.

²⁸⁰ Mócsy, *Moesia Superior*, 68. n. 42; idem, *Pannonia and Moesia*, 117.

²⁸¹ В. Драгојевић–Јосифовска, *IMS* VI p. 76. Уп. Kubitschek, *Imp. Rom.* 108.

нији.²⁸² Ни Јулије Велокс (321), ни Апулеј Валенс (322) нису се вратили у родни крај после часног отпуста из војске.

Обојица су служила у јединицама које су током I века чиниле део мезијске посаде. Легија *V Alaudae* најпре је била стационирана у Шпанији, да би већ око 9. године н. е. била премештена у Доњу Германију. Након пораза Вителијевих трупа код Кремоне отпослата је у Мезију, угрожену упадима Сармата и Дачана. Уништена је 86. године у поразу који су Дачани нанели Корнелију Фуску.²⁸³ Легија *V Macedonica* била је у Мезији, у Ескусу, од Клаудијевог доба.²⁸⁴ Већ смо неколико пута истакли да су у оснивању војничких колонија обично учествовали ветерани легија из провинције у којој се налазила и нова колонија. Примери за то су бројни широм Царства, али ћемо овде навести само оне из балканских провинција. У Петовиону и Саварији насељени су ислужени војници панонских, а у Еквуму ветерани далматских легија. Колонија Ескус у Доњој Мезији настала је дедукцијом некадашњих војника мезијских легија *I Italica*, *IV Flavia* и *V Macedonica*. Претпоставци о учешћу двојице ветерана *V Alaudae* и *V Macedonica* у дедукцији приликом оснивања Скупа под Флавијевцима одговара и време настанка њихових натписа у другој половини (321), односно на самом крају I или почетку II века (322).

Споменик Луција Валерија Галена, ветерана легије *IV Macedonica*, датован у I век (320) представља посебан проблем. Пошто је Гален био из Шпаније, из града *Lucus Augusti*, вероватно је регрутован док је *IV Macedonica* још била у овој провинцији. У Могунтијакум је премештена 43. године, као замена за *XIII Gemina* која ја послата у поход на Британију.²⁸⁵ Галеново присуство у Скупима није лако објаснити. Легија *IV Macedonica* осим надгробне стеле 320 није оставила никакве трагове ни у Скупима нити у Горњој Мезији. Стога нема основа за претпоставку да се Гален настанио у близини места где је као активан војник извесно време служио. Мочи је сматрао да се у Скупе доселио пре владе Флавијеваца, јер је легију *IV Macedonica* распустио Веспасијан. Галеново присуство у граду, према његовом мишљењу, указује да је код Скупа и пре Флавијеваца постојало насеље које је можда било близу легијског логора.²⁸⁶ Б. Драгојевић–Јосифовска помишља да се Гален у Скупима населио *viritim*, пре оснивања колоније.²⁸⁷ Тешко је претпоставити да би човек из Шпаније, који је служио у Горњој Германији, после отпуста одабрао да се настани тако далеко на истоку, у Скупима. Берли је предложио до сада најприхватљивије решење овог проблема. Гален је, према

²⁸² Mócsy, *Moesia Superior*, 191, нап. 23; Birley, *ZPE* 64, 213.

²⁸³ Ritterling, *RE* XII 1564 и д.; Filow, *Legionen*, 33 и д.

²⁸⁴ Уп. ниже с. 84.

²⁸⁵ Ritterling, *RE* XII 1551.

²⁸⁶ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 116.

²⁸⁷ В. Драгојевић–Јосифовска, *IMS* VI p. 72.

његовом мишљењу, вероватно један од Веспасијанових колониста. Из Тацитовог излагања се зна да је у Италији 69. године, међу Вителијевим снагама, служила и вексилација легије *IV Macedonica*.²⁸⁸ Гален је могао бити један од њених чланова те тако није био умешан у срамоту коју је легија претрпела на Рајни. Веспасијан га је отпустио у Илирику, где су, према Тацитовом казивању, упућене поражене Вителијеве јединице.²⁸⁹ Берли сматра да је Гален могао бити изабран у групу испуњених војника неколико легија који су као *deducticii* послати у Скупе.²⁹⁰

Присуство Марка Лицинија Оптата, ветерана легије *I Italica* (318), у Скупима веома је тешко довести у везу са оснивањем колоније и дедукцијом. Будући да је његов надгробни споменик настао крајем I века, Оптат је вероватно један од првобитних регрута легије, основане 69/70. године.²⁹¹ То би значило да је отпуштен крајем I века, око 95. године, па је стога мало вероватно да је учествовао у дедукцији која је пропратила оснивање колоније, чак и ако се претпостави да се одиграла под Домицијаном.²⁹² Како онда објаснити његово присуство у Скупима? У граду и околини је посведочено присуство активних војника легије *I Italica*. Године 1970. у селу Злокућани откривен је натпис на коме се спомињу један *miles* и један центурион ове легије (*IMS VI 36*). Ваља истаћи да је она од I века чинила део мезијске посаде: врло брзо по оснивању 69/70. године, дошла је у логор Нове на доњем Дунаву.²⁹³ Б. Драгојевић–Јосифовска помишља да је *I Italica*, пошто је из Италије прешла у Македонију, извесно време, пре доласка у Нове, била у Скупима, не предочавајући никакве разлоге за њен боравак.²⁹⁴ Епиграфски материјал

²⁸⁸ Tac. *Hist.* II, 100; III, 22.

²⁸⁹ Tac. *Hist.* III, 35.

²⁹⁰ Birley, *ZPE* 64, 212.

²⁹¹ О датуму оснивања легије *I Italica* уп. Ritterling, *RE XII* 1408.

²⁹² Е. Birley, *ZPE* 64, 212 истиче питање да ли је ветеран легије *I Italica*, формиране крајем Неронове владе, могао бити изабран међу оне који су насељени у Скупима у доба Веспасијана. Он наводи могућност да је Оптат премештен у *I Italica* из неке друге јединице, а сврха таквог премештања било би јачање легије.

²⁹³ Уп. ниже с. 166.

²⁹⁴ В. Драгојевић–Јосифовска, *IMS VI* р. 24 истичући да натписи *I Italica*, заједно са споменицима ветерана легија *IV Macedonica*, *V Macedonica* и *V Alaudae*, указују на могућност да су Скупи пре Флавијеваца били легијски логор. Fluss, *RE II A* 910 и Mann, *Recruitment and Settlement*, 37 помишљају да је *VII Claudia* пре доласка у Виминацијум била стационарирана у Скупима. Мобсу, *Pannonia and Moesia*, 44 сматра да је у Скупима могла бити *IV Scythica*. I. Mikulčić, *Neilirski elementi među skupskim nalazima na prelazu iz predrimskog u rimsko doba, Sahrnjivanje kod Ilira*, Beograd 1979, 249 истиче мишљење према којем је *IV Scythica* или *V Macedonica* била стационарирана у јужној Дарданији, у близини Скупа. Положај града, његова површина (преко 40 ha) и правилна четвороугаона основа указују, према његовом мишљењу, на постојање логора.

из Нова, указује да је *I Italica* од доласка у Мезију била у овом логору, па стога објашњење присуства њених војника у Скупима, које је изложио С. Душанић, изгледа далеко прихватљивије. Према његовом мишљењу, нема разлога да се очекује да млад војник легије *I Italica*, чији логор су Нове на Дунаву, под нормалним околностима буде стационаран у Скупима. Душанић стога присуство војника легије *I Italica* у граду доводи у везу са Домицијановим ратовима против Дачана и претпоставком да су Скупи служили као главна база војних операција.²⁹⁵ Марка Лицинија Оптата (318), према томе, вероватно треба сврстати међу војнике који су се задржали на месту службе.

Ветерански натписи из Скопља и околине упућују на претпоставку да су приликом оснивања колоније на територији Скупа, поред ветерана *VII Claudia* (323–333), насељени и ислужени војници мезијских легија *V Alaudae* (321) и *V Macedonica* (322). Међу првобитне колонисте требало би по свој прилици уврстити и Валерија Галена из *IV Macedonica* (320). Једини ветеран *I Italica* посведочен у Скупима не припада групи флавијевских колониста и вероватно се задржао на месту где је извесно време служио (318).²⁹⁶

Већина споменика учесника флавијевске дедукције нађена је на територији Скупа, северно од Вардара, у троуглу чије странице чине сама река на југу, Лепенац на западу и Скопска Црна Гора на северу. Локалитети су следећи, почевши од Вардара ка северу: Влае, предграђе данашњег Скопља (322, 329), Бардовци (326, 331, 333), Радишане (323), Бразда (327), Мирковци (332) и Кучевиште (332). Нешто мањи број натписа откривен је јужно од Вардара, у Сопишту (320), Барову (330), Добром Дољу (324) и Моранима (321). За један споменик није сигурно да ли је нађен у Злокућанима или Бардовцима (328). Ваља нагласити да су неки споменици нађени у секундарној употреби (320, 323, 324, 326, 327, 329, 330, 332) и да се због тога закључци добијени анализом њиховог распореда не могу сматрати сасвим поузданима. Локалитети које смо навели груписани су северно од Скупа. Најудаљенији од њих – Кучевиште на северу и Добри Дол на југу – леже десетак километара далеко од града. Изузетак представљају Морани, двадесетак километара ка југоистоку. Наведени подаци указују да су ислуженим војницима додељене парцеле у радијусу од око десет километара око Скупа. Посебну пажњу заслужује надгробни споменик 333 пронађен у Бардовцима, јер пружа основу за хипотезу да су флавијевски колонисти живели на својим поседима у непосредној околини града. У натпису стоји да је

²⁹⁵ Dušanić, *Roman Limes*, 41-51 и нарочито нап. 21.

²⁹⁶ Birley, *ZPE* 64, 12 и д. помишља да су у оснивању колоније насељена и лица која очигледно сматра ветеранима, иако у њиховим натписима за то нема потврде (*IMS* VI 29, 31, 42, 56). Dušanić, *Roman Limes*, 43 и д. побија његово мишљење и њихов боравак у Скупима доводи у везу са Домицијановим ратовима на Дунаву.

Јулије Понтик, ветеран легије *VII Claudia*, *se[pu]ltus est in praedio suo*, па се може претпоставити да је ту и живео.

Домашевски је сматрао да је колонија у Скупима ојачана под Хадријаном или Антонином Пијем. Као главни аргумент за то навео је надгробни споменик једног преторијанца, датован у III век, у коме град носи епитет *Aelia* (*CIL VI 533*).²⁹⁷ Епитет *Aelia*, помишљао је Вулић, можда указује да је Хадријан довео нове колонисте у Скупе, али би се лако могао довести и у везу са његовом посетом граду.²⁹⁸ Епитет *Aelia* у називу града очигледно представља псеудо-трибу и тешко би се могао узети као доказ о обнављању колоније.²⁹⁹ Навођење псеудо-трибе представљало је један од начина одавања почести цару који је учинио неко добро дело за одређени град. Епитет *Aelia* у називу Скупа можда би требало повезати са Хадријановом посетом граду.³⁰⁰ Пошто у литерарним и епиграфским изворима нема никаквих података нити индиција о обнављању колоније под Трајановим наследницима, мишљење које су изложили Домашевски и Вулић треба прихватити са резервом.

Током II и III века на територији Скупа посведочено је присуство само двојице ветерана. Реч је о Аурелију Местрију и Аурелију Местријану, вероватно оцу и сину, који су служили у легијама *VII Claudia* (334) и *IV Flavia* (319). Нема сумње да су се њих двојица, после службе у Виминацијуму, односно Сингидунуму, вратила у родни крај. Обојица носе имена карактеристична за епихорско становништво. Когномени *Mestrius* и *Mestrianus*, према Мајеровом (Е. Mayer) мишљењу, припадају илирској ономастици.³⁰¹ Мочи је истакао да *cognomina* војника са гентилицијем *Aurelius* из Скупа упућују на њихову припадност домаћем становништву.³⁰²

Ислужени војници играли су значајну улогу у управи Скупа од самог оснивања колоније. Двојица ветерана легије *VII Claudia*, који по свој прилици спадају међу флавијевске колонисте, имали су удела у градској власти вршећи највише магистратуре. Луције Марцијан из

²⁹⁷ Domaszewski, *CIL III* p. 1460. Уп. Fluss, *RE II A 910*. Dušanić, *Roman Limes*, 44, нап. 30 наводи могућност да је Гај Јулије Понтик (333) на територију Скупа доспео у некој дедукији после Флавијеваца.

²⁹⁸ N. Vulić, *Rimsko pozorište kod Skoplja, Nekoliko pitanja iz antičke istorije naše zemlje i rimske starine*, Beograd 1961, 20 и д.

²⁹⁹ В. Драгојевић-Јосифовска, *IMS VI 21* истиче да, иако је на једном натпису у називу града посведочен епитет *Ulpia* (*CIL VI 37184* с 14, 11), нико није помислио да су Скупи Трајанова колонија.

³⁰⁰ В. Драгојевић-Јосифовска, *IMS VI 26*. О Хадријановом боравку у Мезији и Скупима в. W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrian*, 1907, 155; N. Vulić, *loc. cit.* у н. 298; Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 139; Garzetti, *From Tiberius to the Antonines*, London 1974, 386–401.

³⁰¹ Mayer, *Ill. Sprache*, 229.

³⁰² А. Mócsy, *Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Moesia Superior, Acta arch. hung.* 11, 1959, 287.

Салоне био је квестор и дуовир (323), а Ауфидије Целер декурион (330) колоније Скупи.

Неки од учесника у дедукцији засновали су породице, што није било уобичајено за ветеране I века (322, 329, 330, 332, 333). Изгледа да су сви ветерани на чијим споменицима су наведена имена супруга били ожењени својим ослобођеницама. То је сасвим сигурно у случају Апулеја Валенса из легије *V Macedonica*; на надгробној стели 322 стоји да је Хесперида била његова ослобођеница. Супруга Абудија Приска, Феликула, такође би могла бити некадашња робинја, будући да на споменику 329 који је подигла мужу, није наведено њено гентилно име.

Надгробне споменике петорици првобитних колониста у Скупима поставили су ослобођеници (321, 323, 324, 326, 328). У натписима 324 и 328 изричито је наглашено да су уједно и наследници преминулих господара. Јулија Велокса (321) сахранио је Гај Јулије Валенс, за кога се каже само да је његов наследник. Велика је вероватноћа да је Валенс био Велоксов некадашњи роб, будући да је носио исти преномен и гентилициј. Ослобођеници су обично узимали исти преномен и гентилно име као и њихови господари.

Видели смо да су надгробне споменике ветеранима који су учествовали у дедукцији под Флавијевцима скоро подједнако често постављали чланови породице (322, 329, 330, 332) или ослобођеници (321, 323, 324, 326, 328). За петорицу испужених војника није познато ко је подигао споменике (318, 320, 325, 327, 331).

Већ смо напоменули да су двојица ветерана из каснијег периода, Аурелије Местрије (334) и Аурелије Местријан (319) по свој прилици били отац и син. Местријан је био ожењен Елијом Респектом, која вероватно припада домаћем становништву, јер носи царско гентилно име. Хадријан је грађанска права у Горњој Мезији давао у Улпијани и Рацијарији.³⁰³

РАЦИЈАРИЈА

Рацијарија је једина Трајанова колонија у Горњој Мезији. Њен пун назив, посведочен на два епиграфска споменика, гласи *colonia Ulpia Traiana Ratiaria*.³⁰⁴ Становништво је било уписано у трибу *Papiria* којој је припадао и сам Трајан.³⁰⁵ Осим тога, на неколико натписа потврђена је и псуудо-триба *Ulpia*.³⁰⁶ Према мишљењу Б. Герова, Рацијарија је на ранг колоније уздигнута због положаја на важној саобраћајници преко Балканског полуострва, која је водила од Лисоса на обали Јадранског мо-

³⁰³ Уп. Mócsy, *Moesia Superior*, 177.

³⁰⁴ *CIL* III 14217, 14499.

³⁰⁵ Kubitschek, *Imp. Rom.* 238.

³⁰⁶ *CIL* VI 2385, 5; 32533 b 22; VIII 2871, 31234

ра до Дунава. Овај пут је представљао најкраћу везу између Јадранског мора и Дунава.³⁰⁷ Према датум када је Рацијарија стекла колонијални статус није могуће прецизно одредити, могли бисмо претпоставити да је то било после Другог дачког рата, када су се прилике на Дунаву стабилизовале и када је у овој области донекле завладао мир.³⁰⁸

У модерној историографији опште је прихваћено мишљење о Рацијарији као ветеранској колонији, иако за то ни у епиграфским нити у наративним изворима нема директних сведочанстава.³⁰⁹ Геров је, супротно већини истраживача, сматрао да оснивање колоније није било пропраћено дедукцијом ислужених војника. Ветеране је у Рацијарији, према његовом мишљењу, вероватно населио Веспасијан. О томе сведочи споменик Ауфидија Пуденса, из легије *VII Claudia* (336), који је Геров датовоао на крај I или почетак II века.³¹⁰ Ова претпоставка мора се довести у сумњу. Рацијарија је колонијални статус стекла под Трајаном, у време када су још увек вршене дедукције ветерана. Оснивање војничке колоније уклапало би се у Трајанову политику урбанизације дунавских провинција. Овом цару се, поред Рацијарије, приписује оснивање још пет ветеранских колонија: Петовиона у Панонији, Ескуса у Доњој Мезији, колоније *Ulpia Traiana* на Рајни у Доњој Германији, Сармизегетузе у Дакији и Тамугадија у Африци.³¹¹ У случају Петовиона, епиграфски материјал недвосмислено доказује да је колонија основана насељавањем ислужених војника. Термин *deductus*, потврђен на натписима 21 и 28, означава учеснике у дедукцијама. *Missio agraria*, која се спомиње на епитафу 28, такође се доводи у везу са организованим насељавањем ветерана.³¹²

М. Мирковић помишља да је у Трајановој дедукцији на територију Рацијарије доспео један ветеран легије *IV Flavia* (335), а можда и неки од ислужених војника *VII Claudia*, чији су натписи нађени у околини града.³¹³ У организованом насељавању учествовали су, према Мочијевом мишљењу, ветерани легија *IV Flavia* и *VII Claudia* (335–339).³¹⁴

³⁰⁷ Геров, Романиз. II 18. Уп. Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 118.

³⁰⁸ Уп. Mirković, *Gradovi*, 76.

³⁰⁹ Ritterling, *RE* XII 1287; Patsch, *Beiträge* V/2 223; Mirković, *Gradovi*, 76; Mócsy, *Moesia Superior*, 109; idem, *Pannonia and Moesia*, 118; Mann, *Recruitment and Settlement*, 37.

³¹⁰ Геров, Романиз. II 18.

³¹¹ Уп. А. v. Domaszewski, Die politische Bedeutung des Traiansbogens in Benevent, *Jahresh.* 2, 1899, 182; Assman, *De coloniis*, 113; Ritterling, *RE* XII 1287; J. Gascon, *La politique municipale de l'Empire Romain en Afrique Proconsulaire de Trajan à Séptime-Sévère*, Rome 1972, 97 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, 26 и 39.

³¹² Уп. горе с. 32.

³¹³ Mirković, *Gradovi*, 76.

³¹⁴ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 118.

У области Рацијарије посведочено је присуство релативно малог броја легијских ветерана. Групу коју је могуће повезати са уздицањем града на ранг колоније под Трајаном чине само тројица ислужених војника легија *IV Flavia* (335) и *VII Claudia* (336, 337). Њихови натписи настали су отприлике у исто време, почетком или у првој половини II века. Сва је прилика да ниједан од ове тројице не припада групи ветерана који су се после часног отпуста из војске вратили у завичај. Ауфидије Пуденс (336) и Валерије Фирмо (337) били су уписани у трибу *Papiria*, којој су припадали грађани Рацијарије, што указује на могућност њиховог повратка у родни град након службе у легији *VII Claudia*. Треба имати на уму, међутим, да је *Papiria* и триба многобројних градова у Италији и провинцијама,³¹⁵ те да у легији *VII Claudia* током I века нису посведочени регрути из Мезије.³¹⁶ Како су у том периоду у поменутој јединици најбројнији били војници из Италије, могли бисмо претпоставити да су Ауфидије Пуденс (336) и Валерије Фирмо (337) лако могли бити Италици. Луције Хереније Герман, који је Дијани посветио споменик 335, вероватно је (према гентилном имену) био из Италије или Далмације.³¹⁷ У легији *IV Flavia* у другој половини I века потврђен је највећи број војника из Италије, неколицина из Галије и по један из Далмације и Горње Мезије.³¹⁸ Герман (335) би лако могао бити из Далмације, пошто је *IV Flavia* током друге половине I века, у време када је он био активан војник, била стационарирана у Бурнуму.

Присуство Луција Херенија Германа (335) у Рацијарији могло би се довести у везу са претпоставком неких истраживача према којој је у граду, пре оснивања колоније, био лоциран легијски логор. Филов је међу првима изнео мишљење да је *IV Flavia*, пре доласка у Сингидунум под Трајаном, била стационарирана у Рацијарији нагласивши да је положај града био од изузетног стратешког значаја у I веку.³¹⁹ На основу његовог мишљења, које су прихватили Сајм (R. Syme), Мочи и Ман,³²⁰ могло би се претпоставити да се Герман настанио у близини свог логора. У Ра-

³¹⁵ Kubitschek, *Imp. Rom.* 270.

³¹⁶ Уп. Forni, *Reclutamento*, 225 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 15.

³¹⁷ Уп. Alföldy, *PND*, 89; Mócsy, *Bevölkerung*, 155.

³¹⁸ Уп. Forni, *Reclutamento*, 222; Mann, *Recruitment and Settlement*, Tables 15, 21.1.

³¹⁹ Filow, *Legionen*, 63 и нап. 7 где наглашава да није познато која јединица је у Рацијарији била пре легије *IV Flavia*, те да су пре поделе провинције Мезије у логору могле бити смештене две легије. А. v. Domaszewski, *Westd. Zeit.* 21, 175 сматра да је још Август у Рацијарију довео легију *V Macedonica*.

³²⁰ R. Syme, Rhine and Danube Legions under Domitian, *JRS* 18, 1928, 49, 55. Idem, The First Garrison of Trajan's Dacia, *LA* I 272 истиче да је Рацијарија добила гарнизон тек под Аурелијаном и да нема никаквих доказа да је пре тога била легијски логор. Mócsy, *Moesia Superior*, 50; idem, *Pannonia and Moesia*, 82 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, 37.

цијарији, колико је нама познато, нису откривени трагови раног војног логора, нити су посведочени активни војници *IV Flavia*. Споменици војника других легија без изузетка потичу из познијег доба, II или III века.³²¹ С обзиром на то да за сада нема доказа нити индиција да је *IV Flavia* или било која друга легија током I века била стационирана у Рацијарији,³²² могућност Германовог (335) останка на месту службе чини се тешко прихватљивом.

Анализа натписа показала је да Херенија Германа из легије *IV Flavia* (335), као и Ауфидија Пуденса (336) и Валерија Фирма (337) из *VII Claudia* не треба сврстати међу ветеране који су се вратили у завичај или остали на месту службе. Њихово присуство на подручју Рацијарије најлакше се може објаснити учешћем у дедукцији која се поклапала са уздицањем града на ранг колоније под Трајаном. Време настанка њихових натписа, почетком или у првим деценијама II века (335–337), сасвим одговара овој претпоставци. Поред тога, сва тројица су служила у легијама које су у време дедукције, почетком II века, чиниле део горњомезијске посаде. Већ смо неколико пута нагласили да су колонисти најчешће бирани из легија стационираних у провинцији у којој је била и колонија.

Међу Трајанове колонисте можда би требало сврстати и Луција Валерија Баса, отпуштеног из легије *VII Claudia* (338). Фрагмент његовог надгробног споменика само је оквирно датован у II век, али је лако могао настати и почетком или у првој половини II века, што би одговарало учешћу у Трајановој дедукцији. Бас би могао бити и домородац – на то би указивало трачко (?) порекло његовог когномена³²³ – који се после службе у Виминацијуму вратио у родни крај. Ваља истаћи да нема никаквих индиција које би превагнуле у корист једног од предложених објашњења.

На територији Рацијарије после Трајанове владе није било организованог насељавања ислужених војника. Ветерани чије је присуство епиграфски потврђено у другој половини II и у III веку досељавали су се појединачно. Могуће их је сврстати у две групе: прву би сачињавали они који су остали у близини места службе, а другу они који су се после отпуста из војске вратили у завичај.

³²¹ *CIL* III 7420; Геров, Романиз . II н° 10; један необјављени натпис (*I Italica*); *CIL* III 6291 (*VII Claudia*); *Известия БАИ* 24, 1961, р. 264, н° 2 (*XI Claudia*); Геров, *op. cit.*, н° 761 (*XVI Flavia Firma*).

³²² М. Mirković, *Gradovi*, 76 помишља да је у Рацијарији или на широј територији града, од времена Флавијеваца била кохорта *I Cisipadensium*. На војној дипломи из 93. године, нађеној у Негованцима, посведочен је један ветеран ове јединице (*CIL* XVI 39). Мирковић сматра да диплома вероватно потиче из близине логора.

³²³ Detschew, *Thr. Sprachr.* 44. Кајанто, *Cognomina*, 244 истиче да реч од које је изведен когномен *Bassus* није латинска.

Сва је прилика да је Марко Аурелије Домиције или Домицијан из *XIII Gemina*, чији је надгробни споменик датован у другу половину II или у III век (341) остао на месту службе. Легија *XIII Gemina* је у доба позног царства била стационарирана у Рацијарији. Сматра се да је у град дошла након 275. године и Аурелијановог напуштања Дакије.³²⁴ У Антолиновом итинерару стоји *Ratiaria, leg(io) XIII Gem(ina)*,³²⁵ док из списка *Notitia Dignitatum* сазнајемо да је у Рацијарији било седиште префекта ове јединице.³²⁶ На територији града откривене су опеке са печатом *(legio) XIII G(emina) Rat(iaria) (CIL III 14597⁴)*. Аурелије (341) је лако могао бити регрутован у Дакији, па је са легијом прешао у Рацијарију, где се настанио након часног отпуста.³²⁷ У том случају његов надгробни споменик требало би датовати у другу половину III века.

Скоро је сасвим извесно да је и Аурелије Писто из непознате јединице (342) остао на месту службе. Његов надгробни споменик датован је у другу половину II или III век. Рацијарија се уз Лом, нешто даље на истоку, убраја међу царинске станице на подручју Илирика. Међу градовима из натписа *CIL III 753*, који су доделили почасту Јулију Капитону, кондуктору *portorii publici Illyrici et ripae Thraciae*, наведена је и Рацијарија. Де Лет сматра да су сви градови (Сирмијум, Ескус, Петовио, Рацијарија, Сармизегетуза, Ромула и Томи) имали пословне везе са Капитоном, односно да су у њима биле лоциране царинске станице.³²⁸ Писто је као *beneficiarius consularis* вероватно служио у самој Рацијарији, где је можда била лоцирана бенефицијарна станица, повезана са *statio portorii*.³²⁹ Вероватно је био пореклом из трачких области, будући да носи трачки когномен.³³⁰

На територији Рацијарије пронађена су два натписа ветерана легије *VII Claudia* који су се вероватно вратили у родни крај (339, 340). Епитаф 339 само је оквирно датован у II или III век, док је надгробни споменик 340 вероватно настао у III веку. Регрутација за легију *VII Claudia* вршена је у читавој Горњој Мезији, па и у области Рацијарије. Међу војницима са латеркулама из Виминацијума, отпуштеним 196. године,

³²⁴ Filow, *Legionen*, 81 и д.; Vulić, *RE* I A, 1914, 261, s. v. *Ratiaria*; Ritterling, *RE* XII 1346, 1720; Syme, *LA* I 272; Mirković, *Gradovi*, 79; Mócsy, *Moesia Superior*, 105.

³²⁵ *It. Ant.* 219, 1.

³²⁶ *Not. dign. Or.* XLII 38: *praefectus leg. XIII Geminae Ratiariae*.

³²⁷ Mócsy, *Moesia Superior*, 105 и нап. 57 истиче Аурелија Домиција као једног од војника који су служили у Рацијарији.

³²⁸ De Laet, *Portorium*, 197. О царинској станици у Рацијарији в. А. v. Domaszewski, *Studien zur Geschichte der Donauprovinzen I: Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrische Grenzzoll*, *AEM* 13, 1890, 136; J. Šašel, *Circitor*, *Opera Selecta*, 352-354.

³²⁹ Patsch, *Mitt. DAI* 8, 1893, 193, нап. 2 наводи Рацијарију као један од примера за поклапање бенефицијарних и царинских станица.

³³⁰ Detschew, *Thr. Sprachr.* 370.

посведочено је тридесет једно лице из Рацијарије (356b). Сва је прилика да су се Нумиторије Сенека (339) и Гај Јулије Емилијан (340) после службе у Виминацијуму вратили у завичај. У Емилијановом случају то потврђује податак да су му надгробни споменик поставили, између осталих, отац Емилије Виталис и брат Дудис. Когномен *Dudis* припада трачкој ономастици.³³¹

Међу ветеранима за које смо претпоставили да припадају Трајановим колонистима (335–338) посведочен је један декурион. Гај Валерије Фирмо из легије *VII Claudia* био је *conscriptus dec(urio) Rat(iariae)* (337). Мочи је сматрао да је реч *col(oniae)* испред *dec(urio)* изостављена јер је било предвиђено да Фирмо буде члан градског већа, али је умро пре дедукције. Дедукција је, према његовом мишљењу, обухватила не само ветеране отпуштене непосредно пре оснивања колоније, већ и неке чија служба је окончана знатно раније.³³² Израз *conscriptus dec(urio)* могао би значити да је Фирмо био у првом саставу сената Рацијарије. Његов син, Гај Валерије Фирмо, био је такође члан градског већа, што упућује на закључак да су ветерани који су насељени под Трајаном и чланови њихових породица играли значајну улогу у животу и управи града.

Гај Валерије Фирмо (337) је једини из групе првобитних колоништа за кога поуздано знамо да је засновао породицу. Луције Валерије Бас је такође могао имати потомство (338). Није сигурно да ли је Луције Валерије Валенс, који му је подигао надгробни споменик, његов син или ослобођеник. Обе варијанте су прихватљиве: за сина је логично да носи очев гентилициј, а врло често и когномен; ослобођеници су по правилу узимали преномен и гентилно име господара, док су своје име задржавали као когномен. И Луције Хереније Герман из *IV Flavia* је можда био ожењен (335). Херенија Секунда, са којом је посветио ару Дијани, вероватно је његова ослобођеница, јер носи исто гентилно име, а није искључено да му је уједно била и супруга. Надгробни споменик Гаја Ауфидија Пуденса је оштећен те немамо података о његовом брачном статусу (336).

Сви ветерани из познијег периода засновали су породице. Жена Аурелија Домиција, некадашњег центуриона *XIII Gemina*, Аурелија Сурила, вероватно припада домаћем становништву (341). Њена породица је римско грађанско право добила под Марком Аурелијем или Каракалом. Име *Surilla* могло би бити трачког, келтског или илирског порекла.³³³ О пореклу Валерије Фавентине, супруге Аурелија Писта (342), нема никаквих индиција. Гентилно име *Valerius* веома је често у свим провинцијама широм Царства.

³³¹ Detschew, *op. cit.* 151.

³³² Mócsy, *Moesia Superior*, 107, нап. 66.

³³³ Detschew, *Thr. Sprachr.* 47; Holder, *Sprachschatz* II 1675; Mayer, *Ill. Sprache*, 326.

ДОЊА МЕЗИЈА

ЕСКУС

Ескус, на ушћу истоимене реке у Дунав, стекао је колонијални статус под Трајаном, што потврђује назив *colonia Ulpia Oesc(ensium)*.³³⁴ Треба напоменути да је град био уписан у трибу *Papiria*, којој је припадао и Трајан³³⁵ те да је на једном натпису посведочена и псеудо-триба *Ulpia*.³³⁶

У Ескусу је током I века била стационарана легија *V Macedonica*. Мишљења о времену њеног доласка подељена су у модерној историографији. Филов је препоставио да је вероватно дошла за Веспасијанове владе, истичући да је сасвим сигурно посведочена од поделе Мезије под Домицијаном.³³⁷ Геров је сматрао да је у Ескусу била од самог доласка на Дунав, за време Августове владавине. Позивао се на надгробни споменик центуриона Резија Хлора, пронађен 1926. године у Гигену, који је датован у прву деценију I века.³³⁸ Према Мочијевом мишљењу, *V Macedonica* је у Ескусу била бар од Тиберијеве владе, ако не и раније, у време кад су Лентул и Цецина Север деловали на Дунаву.³³⁹ Извори за сада не пружају довољно података да се долазак легије *V Macedonica* у Ескус прецизно датује. Њено присуство је први пут посведочено 42. године, на једном грађевинском натпису из Гигена.³⁴⁰ На основу два истоветна натписа из Госпођиног Вира, односно Бољетина, који се тичу изградње пута у Ђердапској клисури (*ILJug 57, 60*) знамо да је *V Macedonica* за-

³³⁴ *CIL III 753 (=ILS 1465), 7429.*

³³⁵ *Kubitschek, Imp. Rom. 237.*

³³⁶ *CIL VI 31146 b.*

³³⁷ *Filow, Legionen, 64.* Уп. С. М. Danoff, *RE XVII, 1937, 2035, s. v. Oescus.*

³³⁸ Геров, Романиз. I 9. Натпис Резија Хлора објавио је И. Велков, Новооткрити старини, *Известия БАН 4, 1926/27, 313.*

³³⁹ *Mócsy, Pannonia and Moesia, 43.*

³⁴⁰ *AE 1957, 286.*

једно са легијом *IV Scythica* под Тиберијем већ била на Дунаву. Можда се већ у то време њен стални логор налазио у Ескусу.

Легија *V Macedonica* остала је релативно кратко у Ескусу, до почетка II века. У модерној науци опште је прихваћено мишљење да је након завршетка Трајанових ратова против Дачана, 107. године пребачена у Трезмис, нешто даље низ Дунав.³⁴¹ Супротно томе, Ван де Верд (H. Van de Weerd) се одлучио за Домицијанову владу и прелазак *V Macedonica* из Ескуса у Трезмис повезао са поделом Мезије. Сматрао је да се у Статијевим стиховима *Silvae V 2*, 136, који говоре о области у коју је упућен млади војни трибун Ветије Криспин, алудира на логор *V Macedonica* у Трезмису.³⁴² Напуштање логора у Ескусу пре је било последица освајања Дакије, него поделе провинције на Горњу и Доњу Мезију. Ескус је након стварања Дакије изгубио некадашњи војни и стратешки значај, који је уживао као један од градова на дунавском лимесу. Разумљиво је да је тада и *V Macedonica* премештена даље низ Дунав, у нови логор на граници. Ваља истаћи да се у свој некадашњи логор вратила 275. године, после напуштања Дакије, и остала све до позне антике.³⁴³

Уздизање Ескуса на ранг колоније, након одласка легије *V Macedonica* било је, како се сматра, праћено дедукцијом ветерана, иако за то нема директних потврда у изворима.³⁴⁴ Геров је, супротно већини истраживача, веровао да на територији града није било организованог насељавања ислужених војника.³⁴⁵ Његово мишљење лако се може довести у сумњу. Оснивање ветеранске колоније уклапа се у Трајанову политику урбанизације дунавских области после освајања Дакије. Трајанову другу колонију на Дунаву, Рацијарију у Горњој Мезији, такође треба убројати у ред војничких колонија. Трајан је, поред тога, само у Доњој Мезији основао још три града: *municipium Tropaeum Traiani*, Марцијанополис и Никополис на Истру. Коначно, познато је да је основао и већи број ветеранских колонија широм Царства. То су, осим две поменуте: Петовио у Горњој Панонији, *colonia Ulpia Traiana* у Доњој Германији и Тамугади у Африци.³⁴⁶ У прилог претпоставци о организованом насељавању ветерана на територији Ескуса ишла би и околност да је, пре него што је стекао статус колоније, у граду била стационирана *V*

³⁴¹ Уп. Filow, *Legionen*, 64; idem, Zur Entstehung des römischen Legionslager in Troesmis, *Klio* 7, 1907, 455 и д.; Ritterling, *RE* XII 1577; Patsch, *Beiträge* V/2 187 и д.; Danoff, *RE* XVII 2034; Betz, *RE* VII A, 1939, 592-593, s. v. *Troesmis*; Геров, Романиз. I 9.

³⁴² Van de Weerd, *Trois légions*, 38.

³⁴³ Ritterling, *RE* XII 1581.

³⁴⁴ Domaszewski, *Jahresh.* 2, 182; Kornemann, *RE* IV 547; Ritterling, *RE* XII 1287; Mann, *Recruitment and Settlement*, 37.

³⁴⁵ Геров, Романиз. II 19.

³⁴⁶ Уп. горе с. 79.

Macedonica. Ветеранске колоније често су осниване поред некадашњих легијских логора. Пошто је *V Macedonica* напустила Ескус после завршетка дачких ратова, дедукцију треба датовати у време између 107. године и завршетка Трајанове владе.

Један број споменика ветерана мезијских легија *I Italica*, *IV Flavia* и *V Macedonica*, нађених у Гигену и околини, могао би поткрепити мишљење према којем је уздизање Ескуса на ранг колоније било пропраћено дедукцијом ислужених војника. Реч је о натписима 397, 399, 406–409, датованим, на основу различитих елемената, на почетак или у прву половину II века. Форни (G. Forni) наводи да су ветерани легије *V Macedonica*, који се нису вратили у завичај дедуковани у Ескус (400–402, 407).³⁴⁷ Ритерлинг сматра да је дедукција обухватила ислужене војнике легија *I Italica* (397), *IV Flavia* (399) и *V Macedonica* (401, 402).³⁴⁸ Настојаћемо да покажемо да су само ветерани посведочени на натписима 407 и 397 могли бити међу Трајановим колонистима, док су се остали (400–402) у Ескусу населили *viritim*, подстакнути разноврсним разлозима.

Најпре ћемо анализирати споменике ислужених војника легије *V Macedonica* који потичу из првих деценија II века (406–409). Порекло ветерана који су на њима посведочени није тешко одредити. Двојица су била из источних провинција: Публије Скрибоније Вар рођен је у Ефесу у Азији (407), а Марко Октавије Домиције у Никомедији у Битинији (408). Гај Јулије Целер је исто тако могао бити са истока (406). У легији *V Macedonica* током I века посведочен је највећи број регрута из источних провинција, док су Италици нешто малобројнији.³⁴⁹ Сходно томе, Гај Валерије Лонгин, чија жена је ару 409 посветила Великој Мајци, могао би такође бити из неке од источних провинција, мада не треба искључити ни могућност да је био Италик. Његово име не пружа никакве индикације о пореклу. Гентилициј *Valerius* био је распрострањен у свим крајевима Царства.³⁵⁰

Ветерани легије *V Macedonica* посведочени на натписима 406–409 могли су након часног отшуста остати на месту службе. Време настанка њихових споменика, у првим деценијама II века, више би одговарало учешћу у организованом насељавању приликом уздизања Ескуса на ранг колоније. Требало би истаћи да су служили у легији која је пре дедукције била стационарирана у Ескусу, а познато је да су у колонијама крај напуштених војних логора у већини случајева насељавани ветерани легија које су чиниле посаду датог логора. Навешћемо само један пример из дунавских провинција, баш из Трајановог доба: на подручје Петовиона дедуковани су ислужени војници легије *XIII Gemina*, која је пре тога била стационарирана у овом граду. Ипак треба напоменути да

³⁴⁷ Forni, *Reclutamento*, 150.

³⁴⁸ Ritterling, *RE* XII 1287.

³⁴⁹ Forni, *Reclutamento*, 224; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 21.1.

³⁵⁰ Alföldy, *PND*, 131 и д.; Mócsy, *Bevölkerung*, 160.

нема чврстих доказа да су Јулије Целер (406), Скрибоније Вар (407), Октавије Апер (408) и Валерије Лонгин (409) припадали групи Трајанових колониста.

Ситуација је нешто јаснија у погледу Квинта Талонија Констанса из Ариминума, отпуштеног из легије *I Italica* (397). Његов надгробни споменик потиче с краја I века или из првих деценија II века. Констанс се није вратио у завичај нити је остао у околини логора у којем је служио. Легија *I Italica* је од самог оснивања, 69/70. године, била стационирана у Новама, на доњем току Дунава.³⁵¹ У Ескусу није оставила никаквих трагова, осим натписа 397, 398 и 406. О надгробном споменику 398 ће нешто касније бити речи. Епитаф 406 је својим родитељима поставио Јулије Кресценс, центурион *I Italica*. Нема сумње да је био стациониран у Новама, а у Ескусу је дошао да би се побринуо за њихову сахрану. Мало је вероватно да је Талоније Констанс, који је био Италик, одлучио да се у Ескусу настани зато што га је привукао град или већ постојећа заједница ветерана. Стога је његово присуство најлакше објаснити претпоставком према којој је у Ескусу доспео када је град стекао колонијални статус.

Слично је и са Титом Тетијем Плотом, ветераном легије *IV Flavia* (399). Вотивна ара коју је посветио Митри могла је настати у I веку или на самом почетку II века. Сасвим је јасно да Тетије није остао у логору у којем је служио. Тешко је претпоставити да се после отпуста из војске вратио у завичај. У другој половини I века, када је он вероватно био активан војник, у легији *IV Flavia* посведочен је само један регрут из Мезије, и то из Виминацијума.³⁵² Плотова порекло није лако одредити. Могао би бити Италик, због когномена *Plotus* и гентилиција *Tettius*; оба имена се често јављају у Италији.³⁵³ Све што смо до сада навели о Тетију указује да би га можда требало уврстити међу ветеране којима је Трајан доделио поседе на територији Ескуса.

Ветеранима легија *V Macedonica* (406–409), *I Italica* (397) и *IV Flavia* (399), за које са мање или више разлога претпостављамо да припадају групи Трајанових колониста, можда би требало придружити и Луција Фирма Валентина из непознате јединице. Његов надгробни споменик датован је у прву половину II века (411). Валентин, који је био из Нарбоне, није се вратио у родни крај. Можда би се могао сврстати међу војнике који су после часног отпуста остали у близини логора, мада датовање његовог надгробног споменика више одговара претпоставци о учешћу у Трајановој дедукцији. Нема начина да се утврди која је од две предложене могућности вероватнија.

³⁵¹ Уп. ниже с. 166.

³⁵² Forni, *Reclutamento*, 222.

³⁵³ Nomenclator, 227; Alföldy, *PND*, 126.

Ветерани су се на територији Ескуса насељавали пре и после оснивања колоније под Трајаном. Ислужени војници легије *V Macedonica*, посведочени на натписима 400–405, дошли су у Ескус у другој половини I века. Геров је сматрао да су се ветерани са споменика 400–402 доселили за Тиберијеве владе, нагласивши да је насељавање почело још под Августом.³⁵⁴ Чини се да ова три споменика, као и остали натписи из ове групе, ипак потичу из нешто каснијег периода. Надгробна плоча 400 датована је у средину I века, епитаф 401 у другу половину I века, а надгробни споменик 405 на сам крај I века. Преостала три натписа из ове групе само су оквирно датована у I век (402–404).

Домицил је наведен на четири споменика. Тројица ветерана били су Италици – Гај Вибије Фронтон био је из Бриксије (401), Гај Аније Милон из Луке (402), а Гај Јулије Лонгин из Хераклеје (404). Квинт Росције Капитон рођен је у Александрији у Троади (400). Порекло Луција Септимија (403) и Луција Варонија Феликса (405) није могуће утврдити, јер су њихова гентилна имена и когномен *Felix* била распрострањена у свим деловима Царства и не пружају никакве индикације. Према подацима о регрутацији легије *V Macedonica* у првој половини I века, могли би бити из Италије, Македоније или неке од источних провинција.³⁵⁵ Сасвим је јасно да су ветерани *V Macedonica*, посведочени на натписима 400–405, остали у околини логора у коме су служили. Ман помишља да су се неки од њих (401, 402, 404) у Ескус доселили док је био легијски логор, те да су укључени у колонију.³⁵⁶

Надгробни споменик Гаја Вибија Фронтонa, ветерана легије *V Macedonica*, заслужује да му се посвети посебна пажња (401). Откривен је у месту Борил, близу кастела *Augustae*, западно од Гигена. У овом утврђењу је, према мишљењу модерних истраживача, у I веку била стационирана *ala Augusta*.³⁵⁷ Могуће је да је Фронтон (401), који је рођен у Бриксији, служио у кастелу и после отпуста остао у његовој околини. То би значило да је у утврђењу *Augustae* у I веку можда боравио и неки одред легије *V Macedonica*.

Споменици ислужених војника који су се на територији Ескуса населили после Трајанове владе нешто су малобројнији у односу на оне из времена пре дедукције. Посведочени су ветерани легија *I Italica* (398) и *XI Claudia* (410) и непознатих јединица (412, 413).

³⁵⁴ Геров, Романиз. I 30.

³⁵⁵ Forni, *Reclutamento*, 224; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 21.1.

³⁵⁶ Mann, *Recruitment and Settlement*, 37.

³⁵⁷ W. Wagner, *Dislokation*, 14 и д. на основу натписа једног коњаника ове але (*CIL* III 12347) који је датован у I век, вероватно пре Клаудијеве владе, због формуле *hic situs est* и когномена који се после Клаудија користио као *signum*. Уп. Tomaschek, *RE* II, 1896, 1232 s. v. *Augustae*, b; Б. Филов, Помощнитъ войски на римската провинция Мизия, *Известия на Българското истор. дружество* 2, 1906, 23; Геров, Романиз. II 22.

Гај Криспин Фирмо из легије *I Italica* (398) спада међу ветеране који су се задржали на месту службе. Његов надгробни споменик настао је у другој половини II или у III веку. Сасвим је јасно да се Фирмо, који је био из Аспенда у Ликији и Памфилији, није вратио у завичај. Натпис 398 нађен је у Челеји на левој обали Дунава, прекопута Гигена. Де Лет је сматрао да је у Челеји тј. античкој Суцидави била лоцирана једна од царинских станица на граници Римског царства, јер се на натпису *CIL III 8042* из Комодовог доба помиње *statio portorii*.³⁵⁸ Гај Криспин Фирмо вероватно је обављао неку дужност у овој станици и ту се задржао после истека службе. Ову претпоставку треба узети са резервом, јер околности под којима је надгробни споменик 398 откривен нису познате, па је лако могао бити донесен са неког другог места.

Сва је прилика да су се ветерани посведочени на натписима 410, 412 и 413 из друге половине II или из III века, након часног отпуста из војске вратили у завичај. То је готово сигурно у случају Аурелија Силвана из легије *XI Claudia* (410). Он је служио у Дуросторуму и вратио се у родни крај. Исто важи и за Аурелија Дригизу из непознате јединице (412). На домородачко порекло ове двојице ветерана указује, пре свега, гентилно име *Aurelius*. Њихове породице могле су добити грађанска права под Марком Аурелијем или Каракалом. Осим тога, ветеран са надгробног споменика 412 носи трачки когномен *Drigisa*.³⁵⁹ Марко Јулије Фронтинијан, који је ару 413 посветио Јупитеру, могао би такође припадати групи повратника у завичај, али не треба одбацити ни могућност да је остао на месту службе, будући да је у Ескусу била лоцирана царинска станица.³⁶⁰

Епиграфски материјал не пружа много података о улози и положају ислужених војника у животу Ескуса. Неки од њих свакако су припадали имућним слојевима. Реч је о ветеранима из чијих натписа сазнајемо да су имали ослобођенике, а самим тим и робове (403, 404, 406, 411, 412). Гај Јулије Хермес, ослобођеник Јулија Лонгина (404) означен је и као наследник свог некадашњег господара. Луције Септимије је био ожењен својом ослобођеницом Меолијом (403). То важи и за Јулија Целера (406) чија жена носи исто гентилно име као и муж, те когномен *Tyche*, веома чест код некадашњих робова.³⁶¹ Луција Фирма из Нарбоне сахранила је његова некадашња робиња Фирмија Секундина (411). Аурелије Дригиза је једини ветеран из познијег периода који је, према нашем знању, имао робове (412). Надгробни споменик њему и његовој жени, као и својој жени и сину, поставио је ослобођеник Аурелије Виталис.

³⁵⁸ De Laet, *Portorium*, 218. Уп. Domaszewski, *AEM* 13, 136.

³⁵⁹ Detschew, *Thr. Sprachr.* 157.

³⁶⁰ Уп. De Laet, *Portorium*, 198.

³⁶¹ Alföldy, *PND*, 315.

Четворица ветерана, чији су натписи датовани у I век, односно прве деценије II века, била су ожењена, али се о пореклу њихових жена не може ништа поуздано рећи (403, 405-407, 409). Када се говори о породицама ветерана који су учествовали у Трајановој дедукцији, ваља напоменути да је Гај Јулије Кресценс, који је подигао надгробни споменик својим родитељима (406), следио оца у војничкој каријери. Био је центурион легије *I Italica*.

Скоро сви ветерани са територије Ескуса из друге половине II или из III века били су ожењени. Податке о брачном стању не поседујемо једино за Марка Јулија Фронтонијана (413). Жена Гаја Криспина Фирма ветерана легије *I Italica* (398) вероватно припада епихорском становништву, јер носи гентилно име *Aurelia*. Њена породица је грађанска права добила од Марка Аурелија или Каракале. Валерија Марција је можда са мужем Аурелијем Силваном дошла у његов завичај (410). У том случају могла је бити рођена у области Дуросторума, логора у коме је Силван служио. Порекло Валерије, која је била удата за Аурелија Дригису, није било могуће утврдити (412). Можда је рођена на територији Ескуса, а можда је дошла са мужем у његов завичај.

МАКЕДОНИЈА

ДИЈУМ

Већина модерних истраживача сматра да је колонију у Дијуму (као и Касандреју) основао Брут пре битке код Филипа. Ово мишљење међу првима је изнео М. Грант (M. Grant), повезујући представу богиње Дијане како гази *vexillum* на реверсу новца из Дијума³⁶² са Брутовим критиковањем Цезарове праксе оснивања војничких колонија у марту 44. године пре н. е. Дијум је ковао новац сличан Брутовим денарима, на којима је представљена Победа како гази скиптар, симбол Цезарове незаконите власти. На аверсу новца из Дијума нема епитета *Iulia* који се веома ретко изоставља из назива колонија које су основали Август и његови наследници. Поред тога, на натпису *CIL* III 592 из Карице код Дијума посведочена је триба *Papiria* у коју је била уписана Касандреја, друга Брутова колонија у Македонији.³⁶³

Према мишљењу Ф. Папазоглу, оснивање колоније у Дијуму планирао је можда још Цезар, а прве колонисте је довео Брут, пре битке код Филипа, 43. или 42. године пре н. е. Ф. Папазоглу скреће пажњу на два веома значајна споменика који колонију Дијум повезују са Августом. Први је почасни натпис из Хадријановог времена, који доноси пун назив града: *colonia Iulia Augusta Diensis* (*CIL* III 7281). У другом натпису Август је назван *parens coloniae*, што би могло значити да је сматран за њеног оснивача (*ILGR* 175). На основу ова два епиграфска сведочанства и назива колоније на новцу – *col(onia) Iul(ia) Diensis*³⁶⁴ – Ф. Папазоглу закључује да је Август довео нове колонисте на територију Дијума. Обнову колоније датује пре 27. године пре н. е., јер се на новцу из Тиберијевог времена град назива *col(onia) Iul(ia) Diensis*, док

³⁶² Gaebler, *Antike Münzen*, p. 60, n° 1.

³⁶³ Grant, *From Imperium to Auctoritas*, 273.

³⁶⁴ Gaebler, *Antike Münzen*, p. 61, n° 6 (Тиберијева влада), 7 (Гордијан III).

је епитет *Augusta* додат тек касније.³⁶⁵ Познато је да је Август у више наврата обнављао колоније својих политичких противника. Само у Македонији је, осим Дијума, обновио другу Брутову колонију Касандреју, и Филипе, које је основао Антоније.³⁶⁶

Сматра се да је Август на територији Дијума населио Италике којима је одузео земљу.³⁶⁷ Ово мишљење заснива се на податку Диона Касија према којем је Октавијан одузео земљу Антонијевим присталицама у Италији и поделио је својим ветеранима. Већини људи који су на тај начин изгубили поседе надокнадио је губитак дозволивши им да се населе у Дирахијуму, Филипима и другде.³⁶⁸ Међу Августовим колонистима у Дијуму и другим градовима било је, како верује добар део модерних истраживача, и ислужених војника. Премда у колонијама нису посведочени појединачни војници који су учествовали у дедукцијама, ветерани су, према Ритерлингу, чинили бар један део колониста. На то, у случају Касандреје, указује новац са представама војничких знамења.³⁶⁹ Колар је такође сматрао да новац Касандреје, са представом *vexilla* између два барјака,³⁷⁰ упућује на закључак да су део насељеника чинили ислужени војници. Посебно је нагласио да је Август насељавао ветеране у градовима Италије и провинција и често их мешао са колонистима цивилима.³⁷¹ Према мишљењу Ф. Папазоглу, војнички натписи и представе војничких ознака на новцу потврђују да је оснивање колонија под Августом било праћено дедукцијама ветерана.³⁷² У прилог томе ишао би и помен Македоније у *RGDA* 28 као једне од провинција у којима је Август оснивао војничке колоније.

Премда у изворима нема директних потврда организованог насељавања ислужених војника под Августом, могло би се претпоставити да су у Дијум том приликом доспела двојица ветерана легија *IV Scythica* (470) и *XIII Gemina* (471). Ф. Папазоглу верује да је Луције Касијан, са вотивног натписа 470, насељен пре 30. године пре н. е.,³⁷³ што би значило да је један од Брутових колониста. Његово присуство у Дијуму могло би се, међутим, лако повезати и са обнављањем колоније под Августом. Споменици 470 и 471 датовани су у прву половину I века, што

³⁶⁵ F. Papazoglou, *Villes*, 109; eadem, *ANRW* II 7.1, 357 и д. Уп. Kornemann, *RE* IV 549; Patsch, *Beiträge* V/1, 154; Vittinghoff, *Kolonisation*, 127 и нап. 6; Mann, *Recruitment and Settlement*, 9.

³⁶⁶ Уп. Collart, *Phillipes*, 235.

³⁶⁷ Vittinghoff, *Kolonisation*, 128 и д.; Papazoglou, *Villes*, 109; eadem, *ANRW* II 7.1, 358; Collart, *Phillipes*, 230.

³⁶⁸ Dio LI 4, 6.

³⁶⁹ Ritterling, *RE* XII 1241.

³⁷⁰ За новац Касандреје на коме су представљена *signa militaria* в. В. V. Head, *Historia Nummorum*, Chicago 1967, 212 и д.

³⁷¹ Collart, *Phillipes*, 231 и д.

³⁷² Papazoglou, *ANRW* II 7.1, 358, нап. 252. Уп. Vittinghoff, *Kolonisation*, 129.

³⁷³ Papazoglou, *ANRW* II 7.1, 340.

одговара претпоставци о учешћу у Августовој дедукцији. Валерије се после часног отпуста није вратио у завичај; на надгробном споменику 471 наведено да је рођен у Верони. Касијаново порекло није могуће одредити.

Тешко је претпоставити да су се Касијан (470) и Валерије (471) настанили у близини града у коме су служили као активни војници. Легије *IV Scythica* и *XIII Gemina* биле су, додуше, од прерасподеле трупа после битке код Акцијума до првих деценија I века н. е. стациониране у Македонији.³⁷⁴ Премда локација њиховог логора није позната, може се претпоставити да се налазио у близини границе. Дијум лежи дубоко у унутрашњости провинције и нема никаквих основа да се верује да је на преласку из старе у нову еру имао било какву сталну посаду. Стога претпостављамо да су Касијан (470) и Валерије (471) могли бити међу војним колонистима којима је Август доделио земљу на територији Дијума, када је обнављао Брутову колонију. За то, нажалост, нема непобитних доказа.

На подручју Дијума епиграфски је потврђено присуство још једног ветерана непознате јединице из познијег периода. Реч је Аурелију Дионисију чији је надгробни споменик (472) датован у другу половину II или III век. Тешко бисмо могли претпоставити да је Дионисије остао на месту службе, јер у Дијуму, колико је нама познато, није било никакве посаде у II и III веку. Стога претпостављамо да се по истеку војне службе вратио у родни крај.

Епиграфски материјал из Дијума који се односи на ветеране изузетно је оскудан и не пружа никакве податке о њиховом положају и улози у животу града. Ниједан од двојице ветерана које смо повезали са обнављањем колоније под Августом није био ожењен (470, 471). Касијан је тестаментом обавезао Гаја Местрија Приска и његовог ослобођеника, Гаја Местрија Плацида да посвете натпис Генију Сената и римског народа (470).

Једини ветеран из познијег периода чије присуство је потврђено на територији Дијума, Аурелије Дионисије (472), вероватно је био ожењен својом ослобођеницом. Сахранили су га и надгробни споменик му поставили наследници *Aurelii Hilarus* и *Lycaro coiux*. Обоје су по свој прилици били Дионисијеви робови, јер носе исто гентилно име као и он. Алфелди је скренуо пажњу да је когномен *Hilarus* био необично чест међу ослобођеницима.³⁷⁵ С друге стране, Хиларус је могао бити и Дионисијев син.

³⁷⁴ уп. Filow, *Legionen*, 6 и д.; Ritterling, *RE* XII 1556, 1711; Papazoglou, *ANRW* II 7.1, 341; eadem, *Villes*, 341, нап. 170.

³⁷⁵ Alföldy, *PND*, 217.

ФИЛИПИ

Филипи се, уз Дијум и Касандреју, убрајају међу најстарије римске колоније у Македонији. Новац из овог града, познат још из XIX века, према мишљењу модерних истраживача, доказује да га је на ранг колоније уздигао Антоније, односно његов легат Квинт Пакувије Руф. На аверсу стоји натпис *A(ntonii) i(ussu) c(olonia) V(ictrix) P(hilippensium)*, док на реверсу читамо: *Q. Paquius Ruf(us) c(oloniae) d(educendae) leg(atus)*.³⁷⁶ Поред тога, представе човека у тоги за плугом, односно само плуга уоквиреног венцем, са реверса два типа новца из Филипа, доводе се у везу са оснивањем колоније.³⁷⁷ Уздизање Филипа на ранг колоније обично се датује непосредно после чувене битке, на крај 42. или у 41. годину пре н. е. и сматра се да је Антоније том приликом на подручју града населио део својих ветерана.³⁷⁸

Модерни истраживачи верују да је Август после битке код Акцијума обновио колонију у Филипима, у складу са политиком према градовима које су основали његови политички противници. То потврђује и легенда *col(onia) Aug(usta) Iul(ia) Phil(ippensium) iussu Aug(usti)* на аверсу новца из Клаудијевог и Комодовог доба.³⁷⁹ Већина научника поновно оснивање колоније у Филипима датује у 30. годину пре н. е.³⁸⁰ Грант, међутим, наглашава да такво датовање није поуздано. Епитет *Augusta* у називу града сведочи да су нови колонисти морали бити доведени после 27. године пре н. е. Августов портрет на једном типу новца, према Грантовом мишљењу, пружа *terminus post quem* за обнављање колоније у Филипима око 2. године пре н. е.³⁸¹

Из казивања Диона Касија знамо да су нови колонисти на територији Филипа били Италици којима је Август одузео земљу да би је поделио ветеранима својих легија.³⁸² Други део насељеника, као и у случају Дијума и других колонија у Македонији, чинили су ислужени војници. Сматра се да новац који је кован у спомен оснивања колоније, са натписом *coh(ortes) prae(toriae) Phil(ippis)* и представом *signa militaria* на аверсу,³⁸³ указује да су међу новим колонистима били и ветерани преторијанске гарде. Они су, према Ритерлингу, насељени још 41. године

³⁷⁶ Gaebler, *Antike Münzen*, 102, n° 10-13.

³⁷⁷ Gaebler, *op. cit.*, 102, n° 10, 12.

³⁷⁸ Collart, *Phillipes*, 224-227; Papazoglu, *Villes*, 407; eadem, *ANRW* II 7.1, 358; Vittinghoff, *Kolonisation*, 128; J. Schmidt, *RE* IX 2233 и д., s. v. *Philippi*; Grant, *From Imperium to Auctoritas*, 275.

³⁷⁹ Gaebler, *Antike Münzen*, p. 103, n° 17, 18.

³⁸⁰ Collart, *Phillipes*, 228; Ritterling, *RE* XII, 1241; Vittinghoff, *Kolonisation*, 128; Papazoglou, *Villes*, 407.

³⁸¹ Grant, *From Imperium to Auctoritas*, 275.

³⁸² Dio LI 4, 6.

³⁸³ Gaebler, *Antike Münzen*, p. 102-103, n° 14-15.

пре н. е.³⁸⁴ Колар је изнео сасвим супротно мишљење. Апијан каже да су Октавијан и Антоније 42. године отпустили велики број војника којима је истекао рок службе, доделивши им земљу и новац; од око 8.000 војника који нису желели отпуст оформили су преторијанске кохорте и међусобно их поделили.³⁸⁵ На овом податку Колар заснива претпоставку према којој су први војни колонисти у Филипима били отпуштени из Антонијевих легија, будући да су преторијанци били они који су и даље остали у служби. У дедукцији су учествовали и ислужени војници XXVIII легије. На то указује епитаф једног њеног ветерана, откривен недалеко од Филипа.³⁸⁶ Податак да је Волкасије, који је посведочен на овом натпису, из трибе *Galeria* прешао у трибу *Voltinia* којој су припадали Филипи, према Коларовом мишљењу, доказује да је био један од првих колониста. Служио је у XXVIII легији коју треба убројати међу јединице чије је људство после битке код Акцијума, а у неким случајевима и после битке код Филипа, распоређено на територији македонских колонија.³⁸⁷

Ветерански натписи нађени у Филипима и околини малобројни су и највећим делом потичу из II или III века, па их стога није могуће повезати са обнављањем колоније под Августом. Само је надгробни споменик Луција Магија, ветерана XIII легије (474) датован у прву половину I века. Ф. Папазоглу претпоставља да је Магије, као и ветеран легије *XIII Gemina* из Дијума (471), отпуштен пре него што је јединица премештена у Германију.³⁸⁸ Магијево порекло није лако одредити: могао би бити из северне Италије или неке од западних провинција (Шпаније или Нарбонске Галије), јер је гентилициј *Magius* највише пута посведочен у тим областима.³⁸⁹ Подаци о регрутацији јединица *XIII Gemina* у првој половини I века упућују на закључак да је вероватно био из Италије.³⁹⁰ Ф. Папазоглу помишља да је, због гентилног имена *Magius*, можда био из Транспаданске Галије.³⁹¹ Када се узму у обзир Магијево порекло, рани датум настанка његовог натписа и податак да је служио у легији *XIII Gemina* која је у првим деценијама принципата боравила у Македонији, његово присуство у Филипима могло би се објаснити учешћем у Августовој дедукцији. То би значило да су приликом обнављања Антонијеве колоније насељени не само ветерани преторијанских кохорти, већ и ислужени војници легија, међу којима је и *XIII Gemina*.

На територији Филипа после Августове владе није било организо-

³⁸⁴ Ritterling, *RE* XII 1241. Уп. Head, *Historia Nummorum*, 218; Vittinghoff, *Kolonisation*, 128.

³⁸⁵ App. *BC* V 3, 11 i 13. Уп. Suet. *Aug.* 13.

³⁸⁶ A. Salač, *Bulletin de correspondance hellénique* 47, 1923, p. 87, n° 5 (*non vidi*).

³⁸⁷ Collart, *Philippe*, 233 и д.

³⁸⁸ Papazoglou, *ANRW* II 7.1, 341.

³⁸⁹ Nomenclator, 174; Alföldy, *PND*, 96; Mócsy, *Bevölkerung*, 156.

³⁹⁰ Forni, *Reclutamento*, 230; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 13.

³⁹¹ Papazoglou, *ANRW* II 7.1, 341, нап. 167.

ваног насељавања ветерана. Ислужени војници, чије је присуство епиграфски посведочено у II и III веку (473-476), доселили су се у Филипе појединачно руковођени различитим мотивима. Посебну пажњу треба посветити Тиберију Клаудију Максиму, ветерану легије *VII Claudia*. Његов надгробни споменик, откривен 1965. године, близу села Грамени, северозападно од Филипа, потиче из прве половине II века (473). Максим је имао врло богату и занимљиву војничку каријеру о којој овде нећемо расправљати. Сасвим је очигледно да није остао на месту службе после часног отпуста. Легија *VII Claudia* је у време његове активне службе, која је падала у последње деценије I века, била стационирана на Дунаву.³⁹² Будући да нема никаквих индиција о Максимовом учешћу у некој дедукцији после обнављања колоније под Августом, с разлогом бисмо могли претпоставити да је рођен на подручју Филипа, где се вратио после истека службе.³⁹³ У легији *VII Claudia* у I веку посведочени су регрути из Македоније.³⁹⁴

Марко Аурелије Луције из легије *II Parthica* (475) и ветеран непознате јединице (476) могли су такође бити из Филипа или околине. Епитаф 475 датован је у III век, а фрагмент надгробног натписа 476 у II или III век. Сва је прилика да су се Аурелије Луције (475) и ветеран чије име није сачувано (476) након часног отпуста из војске вратили у родни крај. Област Филипа у II и III веку није имала никакву војну посаду. Легија *II Parthica* је од оснивања била стационирана у Италији и није имала никакве везе са Македонијом.³⁹⁵ Највећи број њених војника долазио је из Тракије,³⁹⁶ па се може претпоставити да је регрутација вршена и у суседним областима укључујући и Македонију.

У случају ветерана посведочених на фрагментима 477 и 478 није било могуће одредити мотиве насељавања у Филипима, будући да за датовање споменика нити за одређивање њиховог порекла нема никаквих индиција.

³⁹² Уп. ниже с. 159.

³⁹³ Уп. Speidel, *The Captor of Decebalus: A New Inscription from Philippi*, *JRS* 60, 1970, 143.

³⁹⁴ Forni, *Reclutamento*, 225 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 15.

³⁹⁵ Ritterling, *RE* XII 1476.

³⁹⁶ Forni, *Reclutamento*, 219.

ТРАКИЈА

ДЕУЛТУМ

Колонију Деултум у Тракији основали су Флавијевци. На новцу из III века град носи назив *col(onia) Fl(avia) Pac(is) Deulti* или *col(onia) Fl(avia) Pac(is) Deultensium*.³⁹⁷ Исти назив посведочен је и на натпису 485 који је 82. године постављен у част Авидија Квијета, патрона колоније. Нема сумње да Деултум треба сврстати међу војничке колоније. Као главни доказ треба узети већ поменути натпис 485 из кога се види да су на територији града насељени ветерани легије *VIII Augusta: cum militaverimus in leg(ione) VIII Aug(usta) et emer[itis XXV stipendiis] a sacratissimo imp(erator) in coloniam Deultum [deducti simus]*. Плинијево излагање пружа индиректну потврду дедукције на подручју Деултума. У његовом спису *Historia Naturalis* стоји: *Develcon cum stagno, quod nunc Deultum vocatur veteranorum*.³⁹⁸ Геров је сматрао да је задатак ислужених војника у Деултуму био да штите пут који је водио од источне Мезије, преко Хемуса, до Пропонтиде. Оснивање колоније било је, према његовом мишљењу, део Веспасијанове политике јачања дунавског лимеса.³⁹⁹

Деултум се у модерној историографији убраја у ред колонија које је основао Веспасијан.⁴⁰⁰ Ритерлинг је сматрао да се речи *a sacratissi-*

---

³⁹⁷ Н. Cohen, J. C. Egbert, R. Cagnat, *The Coin-Inscriptions and Epigraphical Abbreviations of Imperial Rome*, Chicago 1978, 113.

³⁹⁸ Plin. *NH* IV 45.

³⁹⁹ Gerov, *Römische Bürgerrechtsverleihung und Kolonisation in Thrakien vor Trajan*, *Studii Clasice* 3, 1961, 112.

⁴⁰⁰ Уп. S. Gsell, *Essai sur la regne de l'empereur Domitien*, Paris 1893, 149, нап. 1; Assman, *De coloniis*, 103; Patsch, *Beiträge* V/1 183; Betz, *RE* VI A 461; Gerov, *loc. cit.* у нап. 399; Mann, *Recruitment and Settlement*, 36.

mo imp(eratore) из натписа 485 могу односити само на Веспасијана, јер већ Плиније помиње ову дедукцију.⁴⁰¹ Б. Галштерер–Крол (B. Galsterer–Kroll), за разлику од већине истраживача, убраја Деултум међу Домицијанове колоније.⁴⁰² Почасни натпис 485 датован је у 82. годину, али то не значи да се његово постављање поклопило са дедукцијом ветерана и оснивањем колоније. Кључни аргумент за решавање овог проблема могло би пружити Плинијево излагање. Плинијев податак да се Деултум назива *Deultum veteranorum*,⁴⁰³ без сумње треба повезати са дедукцијом. Будући да је *Historia Naturalis* написана најкасније 79. године, Деултум је морао бити основан пре овог датума. Стога се чини да га ипак треба сврстати међу Веспасијанове колоније.

На подручју Деултума, колико је нама познато, није пронађен ниједан ветерански натпис који би се могао повезати са Веспасијановом дедукцијом.

АПРИ

Већина модерних истраживача верује да је колонију Апри основао Клаудије.⁴⁰⁴ Назив *colonia Claudia Aprensis*, посведочен у епиграфским изворима,⁴⁰⁵ могао би се довести у везу како са Клаудијем, тако и са Нероном. Као *terminus post quem* за оснивање Апра треба узети 45. годину, када је Тракија постала римска провинција. Ритерлинг је међу првима претпоставио да су Апри војничка колонија. То, према његовом мишљењу, потврђује и околност да је град представљао једно од главних упоришта римске власти у новооснованој и још увек немирној провинцији. Као аналогију је навео примере Тингиса и Ликса у Мауретанији.⁴⁰⁶ Ек (W. Eck) је истакао да нема поузданих доказа о организованом насељавању ветерана у Априма, али је то, према његовом мишљењу, врло вероватно.⁴⁰⁷ Ман такође сматра да су у оснивању колоније Апри по свој прилици учествовали ислужени војници мезијских легија, јер је било неопходно учврстити власт у новој провинцији Тракији.⁴⁰⁸

У изворима за сада нема директних потврда нити индиција о орга-

⁴⁰¹ Ritterling, *RE* XII 1275.

⁴⁰² Galsterer-Kroll, *ES* 9, 76.

⁴⁰³ Plin., *loc. cit.* у нап. 398.

⁴⁰⁴ Assmann, *De coloniis*, 102; Ritterling, *RE* XII 1253; A. Betz, *RE* VI A, 1936, 460, s. v. *Thraken*; C. M. Danoff, *Die Thraken auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstantinopels*, *ANRW* II 7.1, 160; W. Eck, *Die Claudische Kolonie Aпри in Thrakien*, *ZPE* 16, 1975, 295, Mann, *Recruitment and Settlement*, 36.

⁴⁰⁵ *CIL* III 386; VI 3177: *Claudia Apris*.

⁴⁰⁶ Ritterling, *RE* XII 1253.

⁴⁰⁷ Eck, *ZPE* 16, 299.

⁴⁰⁸ Mann, *Recruitment and Settlement*, 36. Уп. Betz, *RE* VI A 461. Danoff, *ANRW* II 7.1, 160.

низованом насељавању ветерана римских легија на територији колоније Апри. Колико је нама познато, у граду и околини нађен је само један ветерански натпис. Реч је о надгробном споменику Касија Руфина који је служио у легији *II Adiutrix* (484). Сасвим је јасно да Руфин не може бити један од првобитних колониста, јер је епитаф 484 датован у прве деценије II века. Могућност учешћа у некој каснијој дедукцији такође је тешко прихватљива. Руфина не треба сврстати ни међу ветеране који су се настанили у близини места службе. Легија *II Adiutrix* није имала никакве везе са Тракијом. До 85/86. године била је у Британији, а након тога је пребачена у дунавске области. Од прве деценије II века стационирана је у Аквинкуму у Доњој Панонији. Стога се с разлогом претпоставља да се Касије Руфин (484) после часног отпуста вратио у завичај. Међу првобитним регрутима легије *II Adiutrix*, који су у службу ступили 70. године, посведочена су четворица из колоније Апри у Тракији.⁴⁰⁹ Руфин је био један од чланова градског већа, што указује на закључак да је припадао слоју имућнијих и угледнијих грађана.

⁴⁰⁹ F. Haverfield, *Addimenta quinta ad corporis vol. VII, Ephemeris Epigraphica* 9, p. 539-540, n° 1047-1050; Forni, *Reclutamento*, 217.

АХАЈА

ПАТРЕ

Патре у Ахаји убрајају се међу Августове колоније. То потврђује назив col(onia) A(ugusta) A(roe) Patren(sis), посведочен на реверсу новца. Уз назив су представљени колониста и свештеник како ору, што, према Грантовом мишљењу, симболизује оснивање колоније. На аверсу уз Августов портрет стоји реч pater.⁴¹⁰ Патре су на ранг колоније уздигнуте средином друге деценије I века пре н. е. Ризакис (A. D. Rizakis) овај догађај датује у 16/15. годину пре н. е., повезујући га са почетком Агрипиног путовања по Истоку. Оснивање колоније у Патрама, као и оне у Беритосу, уклапало се у Августову политику према источним провинцијама коју је спроводио принципсов зет.⁴¹¹

Опште је прихваћено мишљење да је уздицање Патра на ранг колоније било пропраћено дедукцијом ветерана римских легија.⁴¹² То потврђују и ветерански натписи нађени у Патрама и на градској територији, датовани у другу половину I века пре н. е. или у прву половину I века н. е. (490–495). Ризакис сматра да је овој дедукцији претходила једна из времена непосредно после битке код Акцијума. Ова претпоставка заснива се на Страбоновој вести према којој су Римљани после победе код Акцијума добар део војника населили у Патрама (Strab. VIII 7, 5 = C 387).⁴¹³

У модерној науци се доста расправљало о легијама које су дале колонисте. Корнеман је сматрао да су у питању X легија и XII *Fulmina-*

---

⁴¹⁰ Grant, *From Imperium to Auctoritas*, 265.

⁴¹¹ Rizakis, *Patras*, 24 и д.

⁴¹² Kubitschek, 245; Kornemann, *RE* IV 550; Assmann, *De coloniis*, 56; Ritterling, *RE* XII 1241; E. Mayer, *RE* XXIII 2209 и д., s. v. *Patrai*; Vittinghoff, *Kolonisation*, 127; Grant, *From Imperium to Auctoritas*, 265; Mann, *Recruitment and Settlement*, 9.

⁴¹³ Rizakis, *Patras*, 25.

та.⁴¹⁴Ритерлинг је помишљао на *X Fretensis* (490) и *XII Fulminata* (492, 493), истичући да је њихово присуство посведочено на новцу.⁴¹⁵Учешће ветерана легије *XII Fulminata* у дедукцији потврђено је на натписима 492–495. На надгробном споменику 490 посведочен је ветеран легије *X EQV*. Ритерлинг је јединицу идентификовао са *X Fretensis*, сматрајући да је њен назив у трећем реду погрешно прочитан.⁴¹⁶Ризакис је показао да назив јединице није искварен и да је реч о легији *X Equestris*, посведоченој у Помпејима и Риму.⁴¹⁷Посебан проблем представља надгробна плоча 491. Како је натпис познат само на основу различитих преписа, није сигурно у којој легији је служио ветеран Гај Аурелије. У *CIL* III 503 назив јединице је прочитан као *LEG XI*. Ман је на основу тога закључио да су у дедукцији на територији Патра учествовали и ветерани XI легије.⁴¹⁸Ризакис је назив легије у натпису 491 прочитао као *X Equestris*, истичући да је присуство ове јединице већ посведочено у Патрама (490; *Patras*, n° 156).⁴¹⁹

Видели смо да су у дедукцији на територији Патра учествовали ветерани легија *X Equestris* (490, 491) и *XII Fulminata* (492–495). Међу колонистима су посведочена и два војника отпуштена из XII легије (491a, 491b). Они су могли служити у *XII Fulminata* или у некој другој јединици. Ризакис помишља да је у питању била Цезарова *XII Antiqua* (основана 58. године пре н. е.), која је у грађанском рату била на Антонијевој страни. Пошто је после битке код Акцијума припала Октавијану, њени ветерани су на натписима употребили назив који је више одговарао новом заповеднику.⁴²⁰ Иако се чињеница да у називу легије нема епитета *Fulminata* не може сматрати сасвим поузданим доказом да је реч о две различите јединице, Ризакисова претпоставка могла би се прихватити из следећег разлога. На територији Патра насељени су ветерани *X Equestris* (490, 491) која је такође била на Антонијевој страни. После битке код Акцијума је распуштена: неки војници су укључени у Октавијанове легије, док су други отпуштени и насељени на територији Патра. Можда је та дедукција обухватила и део војника отпуштених из легије *XII Antiqua*.

Порекло ветерана–колониста из Августовог времена није могуће утврдити. Једини изузетак представља Публије Домиције Орикуло, посведочен на натпису 491b. Он би, на основу трибе *Tromentina* у коју је био уписан и података о регрутацији легија на измаку Републике и

⁴¹⁴ Kornemann, *RE* IV 550.

⁴¹⁵ Ritterling, *RE* XII 1241, 1672, 1705.

⁴¹⁶ Ritterling, *RE* XII 1678.

⁴¹⁷ Rizakis, *Patras*, 26 и 203.

⁴¹⁸ Mann, *Recruitment and Settlement*, 9. Уп. Mayer, *RE* XXIII 2210 и д.

⁴¹⁹ Rizakis, *Patras*, 206.

⁴²⁰ Rizakis, *Patras*, 26.

⁴²¹ Rizakis, *Patras*, 201, нап. 2 наводи могућност према којој би Домиције био из Орикула у Умбрији, али упозорава да су грађани овог града били уписани у трибе *Palatina*, *Arnensis* или *Galeria*.

у првим годинама принципата, могао бити Италик.⁴²¹ Остали натписи не пружају довољно података за одређивање порекла. Сви ветерани носе имена која су била распрострањена широм Царства, па не пружају никакве индикације за одређивање порекла. Исто важи и за податке о регрутацији легија у којима су служили. У *XII Fulminata* у Августово доба посведочен је само један војник чији је *origo* забележен. Реч је човеку из Флоренције у Италији.⁴²²

Изгледа да су колонисти који су насељени на територији Патра могли да бирају да ли ће задржати своју стару трибу или ће бити уписани у трибу *Quirina*, којој су припадали грађани новоосноване колоније.⁴²³ Ветерани на чијим споменицима је посведочена *Quirina* (490–491a, 493–495) изабрали су другу могућност. Ова пракса посведочена је и у Саварији, где је један број Клаудијевих колониста уписан у трибу *Claudia*. Публије Домиције Орикуло одлучио је да остане у својој првобитној триби *Tromentina* (491b).⁴²⁴

Епиграфска грађа не пружа довољно података о улози ветерана и њихових породица у градском животу и управи Патра.

⁴²² Уп. Forni, *Reclutamento*, 230.

⁴²³ Kubitschek, *Imp. rom.* 245.

⁴²⁴ Rizakis, *Patras*, 201 истиче да су колонисти могли да бирају трибу, те да су неки чак били уписани у две трибе истовремено (*CIL* II 4249 = *ILS* 6933).

ДЕДУКЦИЈЕ БЕЗ ОСНИВАЊА КОЛОНИЈА

Организовано насељавање ветерана није увек морало бити пропраћено оснивањем колонија. Модерни истраживачи сматрају да је у балканским провинцијама посведочено неколико таквих дедукција: на подручју Скарбантије у Панонији, на територијама Салоне (*Siculi*), Нароне (код аугзилијарног кастела Бигесте) и у долини Тиција у Далмацији, те у области Филипополиса и Старе Загоре у Тракији. Ове дедукције покривале би временски период од готово три столећа: најстарије су датоване у прве деценије I века, а најмлађе у доба династије Севера. У предстојећем поглављу настојаћемо да покажемо да епиграфски и други извори пружају податке о организованом насељавању ветерана у Панонији и Далмацији, док су претпоставке о дедукцијама без оснивања колоније у Тракији тешко прихватљиве.

ДАЛМАЦИЈА

СИКУЛИ

Једина у изворима поуздано потврђена дедукција без оснивања колоније на подручју балканских провинција одиграла се на територији Салоне. Плиније каже да је Клаудије на месту *Siculi*, између Трагуријума и Салоне, населио ветеране: *Siculi in quem locum divus Claudius veteranos misit*.¹ Булић је Плинијев топоним *Siculi* идентификовао са Биачем између Сплита и Трогира, а данас је то мишљење опште прихваћено.² Сматра се да су у дедукцији учествовали ветерани легије *XI Claudia*, чији су споменици нађени у Биачу (263, 264) и Сплиту (262, 265), и неки од исслужених војника легија *VII Claudia* (247–254) и *V Macedonica* (239) из Сплита и околине.³

¹ Plin. *NH* III 141.

² Bulić, *BD* 9, 1886, 8 (*non vidi*).

³ Ritterling, *RE* XII 1253; Alföldy, *Historia* 13, 177; idem, *Dalmatien*, 108 и д.; Wilkes, *Dalmatia*, 112, 114; Pavan, *Dalmazia*, 207 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, 31.

Аналізу епиграфског материјала из Биача и Салоне, који би се могао довести у везу са Клаудијевом дедукцијом, почећемо од натписа 239. Реч је о надгробном споменику Луција Прецилија Клеменса Јулијана који су поставили ветерани. Премда није наведено из које легије су отпуштени, с разлогом можемо претпоставити да су служили у *V Macedonica* док је Јулијан био њен *praefectus castrorum*.⁴ Индиректну потврду за то налазимо у тексту натписа где стоји: *veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo legato August(i)*. Мемије Регул је од 35. до 44. године био намесник Мезије,⁵ а *V Macedonica* је од Тиберијеве владе била део мезијске посаде. Ветерани посведочени на епитафу 239 отпуштени су из војне службе под Калигулом или Клаудијем (уп. 239), па би их стога требало повезати са дедукцијом у Сикулима о којој говори Плиније. Статус самог Прецилија Клеменса Јулијана представља посебан проблем. Да ли га треба убројати међу ветеране који су добили земљу на територији Салоне или међу активне војнике? На надгробном споменику 239 најпре су набројане његове цивилне дужности и заслуге (*quinquennalis*, понтифик и *flamen*, патрон колоније Салоне), а затим војничке (*primus pilus* и *praefectus castrorum* легије *V Macedonica*). Његово присуство у Салони најлакше би се могло објаснити претпоставком да је био на челу групе ветерана легије *V Macedonica* које је Клаудије населио на територији колоније.

Анализа споменика ислужених војника легија *VII Claudia* (247–253) и *XI Claudia* (262–264) из друге половине I века показале да и њих треба повезати са Клаудијевом дедукцијом. Осам натписа пружа податке о пореклу ветерана. Четворица су била из Италије: Луције Цезије Бас из Пизаурума (247), Гај Лукреције из Вероне (250), Гај Ватиније Капитон из Арецијума (251) и Тит Куртијак из Бононије (252). Гај Куријације Секундо рођен је у Александрији у Троади (248). На споменицима 262–264 наведена је само триба. Луције Тетеније Панса (262) и Луције Песценије Сатурнин (264) били су по свој прилици Италици, јер су трибе *Stellatina* и *Falerna* посведочене само у Италији.⁶ Октавије Хистер (263) био је уписан у трибу *Velina*, којој су припадали градови у Италији и Тараконској Шпанији.⁷ У легији *XI Claudia* у I веку срећемо највећи број регрута из Италије, док су из Тараконске Шпаније потврђена само двојица (по један из Цезараугусте и Калагуриса).⁸ Когномен *Hister* посведочен је само у Италији и једном у Далмацији, а нарочито чест је био у северној Италији.⁹ Стога бисмо могли закључити да је Окта-

⁴ Mann, *Recruitment and Settlement*, 31 сматра да нису служили у *V Macedonica*, већ у некој далматској легији у којој је Прецилије био млађи центурион.

⁵ Stein, *Legaten*, 21–23; Thomasson, *Laterculi*, 123.

⁶ Kubitschek, *Imp. Rom.* 270, 272.

⁷ Kubitschek, *Imp. Rom.* 272.

⁸ Forni, *Reclutamento*, 229 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 15.

⁹ Nomenclator, 145; Alföldy, *PND*, 218.

вије Хистер такође био Италик. Порекло Луција Фабија Сатурнина, кога је сахранио његов пријатељ Тиције Реститута (249), није било могуће одредити. Могао би бити из Тараконске Шпаније. Већ смо истакли да су у легји *XI Claudia* потврђена двојица регрута из ове провинције. Поред тога, когномен *Saturninus* био је двоструко чешћи у Шпанији него у другим провинцијама.¹⁰ Случај ветерана легије *VII Claudia* са фрагмента 253 треба посебно размотрити. Гентилно име у првом сачуваном реду је оштећено, па није сасвим сигурно да је гласило [*Au*]relius, као што је претпоставио Хиршфелд.¹¹ Могло је гласити и *Caerelius*, *Correlius* или *Turrelius*. Сва три гентилиција посведочена су у Далмацији.¹² Уколико се ветеран заиста звао Аурелије, то би био један од ретких случајева да је овај царски гентилициј у провинцијама забележен пре владе Марка Аурелија. Алфелди пре средине II века наводи само једно лице са гентилним именом *Aurelius* у Далмацији, истичући да је читање имена непоуздано.¹³ Реч *Florentia* у четвртном реду фрагмента 253 може се протумачити као домицил или као име неке жене која је била у вези са ветераном. Како је когномен *Florentia* у Далмацији потврђен тек од друге половине II века,¹⁴ тумачење према којем је *Florentia* домицил ветерана чини се прихватљивијим.

Ветерани легија *VII Claudia* и *XI Claudia* са натписа 247–253 и 262–264 нису се након часног отпуста из војске вратили у завичај нити су се населили у близини својих некадашњих логора Тилуријума и Бурнума. Неки од њих су се можда задржали на месту службе: могли су служити у штабу намесника Далмације, чије седиште је било у Салони, или у одредима који су чинили сталну посаду града. Ипак, најлогичније је повезати их са Клаудијевом дедукцијом на подручју Сикула. Њихово порекло и датовање надгробних споменика у другу половину I века у потпуности одговарају овој претпоставци. Поред тога, отпуштени су из далматских легија, а познато је да су у дедукцијама насељавани ветерани јединица које су чиниле део посаде дате провинције. У случају Луција Тетенија Пансе (262), Октавија Хистера (263) и Луција Песценија Сатурнина (264) чињеница да су њихови споменици нађени у Биачу и непосредној околини ишла би у прилог мишљењу према којем спадају међу Клаудијеве колонисте. Епитаф 263 пронађен је у Биачу, 264 у Билама, а 262 у Каштел Штафилићу, врло близу Биача тј. Сикула.

Ветерани легија *VII Claudia* (254) и *XI Claudia* (265) који, према мишљењу модерних истраживача, спадају међу Клаудијеве колонисте из Сикула, могли су се на територији Салоне настанити и појединачно.

¹⁰ Nomenclator, 255.

¹¹ Hirschfeld, *CIL* III 8732.

¹² Nomenclator, 58, 88, 296; Alföldy, *PND*, 68, 78, 129.

¹³ Alföldy, *PND*, 47.

¹⁴ Alföldy, *PND*, 205. Кајанто, *Cognomina*, 233 истиче да је когномен *Florentius* веома чест код хришћана.

Фрагменти њихових надгробних споменика свакако су настали после 42. године, али их није било могуће прецизније датовати (уп. 254, 265). Они не пружају никакве податке о пореклу ветерана нити индиције које би помогле при објашњавању њиховог присуства на подручју Салоне.

Ислуженим војницима легија *VII Claudia* (247–253) и *XI Claudia* (262–264), који су у Сикулима насељени под Клаудијем требало би, можда, додати још Марка Утедија Салубијана Гаја Петилија Аманда из *XIV Gemina* (268) и једног ветерана непознате легије (271). Њихови епитафи датовани су у I век. Петилије Амандо (268), који је био из Игувијума у Норичу, није се вратио у завичај. Мало је вероватно да се задржао у близини места службе. Ритерлинг и Бец су, додуше, сматрали да је *XIV Gemina* извесно време, током 68. и 69. године, боравила у Далмацији, где ју је довео Галба. Након битке код Бедријакума враћена је у Британију.¹⁵ Вилкс, насупрот томе, заступа мишљење да су војници ове легије у Далмацији служили тек у III веку.¹⁶ Боравак *XIV Gemina* у Далмацији 68/69. године, који није поуздано доказан, био је сувише кратак да би Петилије Амандо одлучио да се насели у овој провинцији. Изгледа да се његово присуство на територији Салоне најпре може објаснити претпоставком према којој је ту доспео у оквиру неке дедукције. Стога би га можда требало уврстити међу Клаудијеве досељенике у Сикулима.

Споменик 271 поломљен је са свих страна, тако да су од натписа сачувана само четири непотпуна реда. Ветеран, чије име није сачувано, био је Италик, из Атесте. Према није познато у којој легији је служио, околност да се није вратио у завичај, као и време настанка споменика (I век) наводе на претпоставку да је насељен приликом Клаудијеве дедукције у области Сикула. С друге стране, можда се на подручје Салоне доселио *viritim*, подстакнут сасвим другим разлозима. Могао је, на пример, служити у штабу намесника провинције или у градском гарнизону. Исто тако је могуће да је одабрао Салону као највећи и најразвијенији град Далмације са dobrим условима за живот и изгледима за бављење различитим пословима. Нема начина да се утврди која од наведених могућности је највероватнија.

Већ смо напоменули да је Прецилије Клеменс Јулијан (239) вршио свештеничке дужности и магистратуре у Салони. Био је понтифик и фламен тј. свештеник царског култа. Израз *quinquennial(is) designatus* у трећем реду натписа 239 значи да је био одређен да буде *duovir quinquennialis*, што представља једну од најзначајнијих магистратура у колонијама и муниципијима.¹⁷ О Јулијановом високом положају и угледу сведочи и околност да је био патрон колоније Салоне. Податке о улози ветерана у

¹⁵ Ritterling, *RE* XII 1731 и д.; Betz, *Untersuchungen*, 55 и д.

¹⁶ Wilkes, *Dalmatia*, 119 и д.

¹⁷ *O duoviri quinquennales* уп. Lillienam, *RE* V, 1903, 1798–1842, s. v. *duoviri*; G. H. Stevenson, *Roman Provincial Government*, Oxford 1939, 172.

управи града налазимо на још два споменика. Гај Петилије Амандо из легије *XIV Gemina* (268) такође је припадао утицајним грађанима. Био је члан градског већа, квестор и понтифик. Гај Куријације, ветеран легије *VII Claudia* (248), *scriba Salonis*, вероватно је радио у штабу намесника провинције Далмације.

Ослобођеници се спомињу само на четири натписа ветерана за које претпостављамо да су насељени у Клаудијевој дедукцији у Сикулума. Петилија Секундина, жена Петилија Аманда (268), вероватно је била његова ослобођеница, јер носи исто гентилно име као и муж. Највећи број ослобођеника посведочен је на надгробном споменику Гаја Лукреција из легије *VII Claudia* (250). Он је за живота поставио епитаф себи, своме сину Провинцијалу, ослобођеницама Фирмили и Тихи, те свим другим ослобођеницима. На основу тога можемо закључити да је поседовао већи број робова. Гај Ватиније Капитон из исте легије постао се да се припреми гроб за њега и његову ослобођеницу Ватинију Феликулу (251).

Ако изузмемо надгробни споменик 268, о коме је већ било речи, на још пет натписа налазимо податке о брачном и породичном стању учесника у Клаудијевој дедукцији (249, 250, 254, 264, 265). Супруга ветерана који је посведочен на фрагменту 254, Нерија Пиерис, могла би због когномена бити из области у којима се говорило грчким језиком.¹⁸ Порекло Марије Квинте, жене Луција Песценија Сатурнина (264) и Квинтије, жене Луција Барбија (265), није било могуће одредити. Коначно, изгледа да је и Луције Фабије Сатурнин, ветеран легије *VII Claudia*, био ожењен. Клаудија Еухе којој је за живота подигао надгробни споменик 249 могла би бити његова жена. Занимљиво је напоменути да је била ослобођеница Клаудија Алипа, ослобођеника цара Клаудија.

БИГЕСТЕ

У модерној историографији опште је прихваћено мишљење према којем су у околини Бигесте, утврђења *auxilia* на путу између Бурнума и Тилуријума на реци Требијату¹⁹ под Тиберијем насељени ветерани римских легија. Међу првима га је изнео Момзен, позивајући се на натписе 224, 231 и *CIL* III 1813.²⁰ Пач је, поред већ познатих натписа из времена пре 42. године, истакао и надгробну стелу 229, откривену 1908. године код Хардомиља.²¹ Претпоставка о дедукцији потврђена је када

¹⁸ Уп. Pape-Benseler, *GEN*, 1195.

¹⁹ О убикацији Бигесте в. Bojanovski, *Problem ubikacije Bigeste*, *GZM* 27/28, 1973, 303-311.

²⁰ Mommsen, *CIL* III p. 291.

²¹ Patsch, *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien VIII*, *WMBH* 12, 1912, 133. Уп. Ritterling, *RE* XII 1243 и д.

су на Турском гробљу у Љубушком, близу кастела, нађене две мермерне плоче са дедикацијама Августу и Тиберију из времена Тиберијеве владе (223, 223а). Оне доказују да је Августов наследник на месту *pagus Scunasticus*, које се налазило на територији Нароне, населио испужене војнике. Речи *veterani*. . . *quibus colon(ia) Naronit(ana) agros dedit* указују да је земљу за испужене војнике купио од колоније Нароне. Већ је Август од муниципија у Италији и провинцијама куповао земљу за насељавање ветерана.²² Ову праксу доцније су наставили и други цареви I века. О томе сведочи Тацитов податак да је сваком грађанину Капуе и Нуцерије исплаћено по 400 сестерција када су у овим градовима 57. године насељени испужени војници.²³ Циљ дедукције у области Бигесте, према Алфелдијевом мишљењу, било је пре збрињавање ветерана, него ојачавање постојећег насеља.²⁴ Вилкс је, на супрот томе, сматрао да су испужени војници на територији Нароне насељени како би се ојачало становништво град.²⁵

Ман дедукцију у околини Бигесте повезује са оснивањем колоније Нароне. Натписи 225 и 230, према његовом мишљењу, због високих *stipendia* доказују да је у Нарони био стационаран *vexillum veteranorum*.²⁶ Тиберије је након одласка овог одреда на градској територији населио некадашње легионаре, што потврђују дедикације 223 и 223а из Љубушког, и том приликом основао колонију Нарону. Учесници дедукције добили су, сматра Ман, нове земљишне парцеле на територији колоније или су им само потврђене парцеле које су већ поседовали.²⁷ Из натписа 223 и 223а јасно се види да је Нарона у време насељавања ветерана већ уживала статус колоније, па се стога њено оснивање не може повезати са Тиберијевом дедукцијом. Нарона је основана вероватно још за Цезарова живота, као што су показали Вилкс и Алфелди. Епитет *Iulia* у називу колоније, према њиховом мишљењу, сведочи да је основана пре 27. године пре н. е., док податак да је уписан у трибу *Tromentina* указује на Цезара као оснивача.²⁸

²² *RGDA* 16.

²³ *Tac. Ann.* XIII 31.

²⁴ Alföldy, *Historia* 13, 176.

²⁵ Wilkes, *Dalmatia*, 112 и д.

²⁶ Ritterling, *RE* XII 1618 је сматрао да је у околини Нароне био стационаран *vexillum veteranorum* легије *VII Claudia*. I. Војановски, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Сарајево 1988, 120 и д. истиче да су у логору у Хумцу биле стационаране вексилације легија *IV Flavia*, *VIII Augusta* и *I* и *II Adiutrix*. Натписи 223 и 223а сведоче да је под Тиберијем ту био и *cuneus veteranorum*.

²⁷ Mann, *Recruitment and Settlement*, 30 и д.

²⁸ Alföldy, *Dalmatien*, 135; idem, *Historia* 13, 169; Wilkes, *Dalmatia*, 245. Уп. Saria, *LA* I 250. У модерној историографији доста се расправљало о проблему оснивача Нароне. Mommsen, *CIL* III p. 291; Kornemann, *RE* IV 529; Vittinghof, *Kolonisation*, 125 и д.; Patsch, *Zur Geschichte und Topographie von Narona, Schriften der Balkankommission* 5, 1907, 28 веровали су да је Нарона Августова колонија. Degrassi, *Quattuorviri*, 144 и Mann, *loc. cit.* у нап. 27 помишљали су на Тиберија као оснивача.

Већ смо напоменули да је Пач сматрао да су на територији Нароне насељени ветерани легије *VII Claudia*. Ритерлинг је прихватио његово мишљење и скренуо пажњу на два натписа: 224 и 231.²⁹ На територији која је припадала античкој Нарони откривено је девет надгробних споменика ветерана *VII Claudia* (224–231). Алфелди их је све сврстао међу Тиберијеве колонисте, додајући још и натписе *CIL* III 1813 и 8493.³⁰

Сви натписи ветерана *VII Claudia* из околине Љубушког и Хумца датовани су у прву половину I века. Само је надгробни споменик 231 настао после 42. године. Готово сви ветерани на чијим натписима је наведен домицил били су са истока Царства. Луције Риције, Луције Атилије (224) и Тит Варије (230) били су из Песинунта у Галатији, Луције Домиције Аквила и његов син Гај Домиције (225) из Милијаде, као и Луције Хереније (226). Луције Опије (228) рођен је у Конани, а Гај Лициније (230а) у Синопи. Марко Ливије са надгробне стеле 229 био је из Алора у Македонији. Само један од десеторице ветерана чије је порекло познато био је Италик. Реч је о Публију Ласту Сцеви из Флоренције, посведоченом на надгробној стели 231. Гај Валерије Денто (227) једини је ветеран легије *VII Claudia* за кога није познат *origo*. Крахе и Мајер су његов когномен прочитали као *Denio* и сматрали да је реч о илирском имену.³¹ На фотографији натписа, међутим, јасно се види да име гласи *Dento*.³² *Dento* је релативно редак латински когномен, у подједнакој мери распрострањен на читавој територији Царства.³³ Према подацима о регрутацији легије *VII Claudia* у првој половини I века³⁴ и учесталости когномена, Валерије Денто би најпре могао бити из Италије или са истока.

Ниједан од ветерана легије *VII Claudia* са натписа 224–231 није се вратио у завичај нити се настанио у близини Тилуријума, логора у којем су служили. Њихово присуство у области Бигесте могло би се повезати са Тиберијевом дедукцијом. Време настанка споменика 224–230а, прва половина I века, у потпуности одговара овој претпоставци. Међу Тиберијеве колонисте не треба сврстати једино Ласта Сцеву, јер је његов надгробни споменик настао после 42. године (уп. 231).

Према Бецу и Абрамићу, на територији Нароне одиграле су се две дедукције: прва под Августом, вероватно 14. године пре н. е. у којој су учествовали ветерани VII легије посведочени на натписима 224–226 и 228, нађеним код Хумца и Љубушког, и друга, под Тиберијем, што

²⁹ Ritterling, *RE* XII 1243 и д.

³⁰ Alföldy, *Historia* 13, 173.

³¹ Krahe, *PN*, 41; Mayer, *Ill. Sprache*, 119.

³² Фотографију је објавио А. Zelenika, *Nalaz rimskog nadgrobnog spomenika u Humcu kod Ljubuškog*, *GZM* 15-16, 1960-1961, 323-324.

³³ Kajanto, *Cognomina*, 238; Nomenclator, 101; Alföldy, *PND*, 187.

³⁴ Forni, *Reclutamento*, 225; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 15.

потврђује дедикација ветерана *pagi Scunastici* (223, 223a).³⁵ Мишљење о организованом насељавању ветерана за време Августове владе засновано је на Кунцовој (О. Cuntz) претпоставци према којој су војници VII легије из источних провинција регрутовани још за Антонијевог живота. У војну службу ступили су, сматрао је Кунц, између 35. и 32. године пре н.е.; отпуштени су вероватно између 10. године пре н. е. и 6/7. године н. е. Регрутовани су као перегрини, а грађанска права су добили тек по часном отпусту и том приликом су узимали имена истакнутих Антонијевих присташа.³⁶ Форни и Алфелди су у новије време побили Кунцову претпоставку. Форни је скренуо пажњу да је већина војника са истока била из Галатије, која је тек 25. године пре н. е. постала римска провинција. Тешко је замислити да је Антоније могао регрутовати војнике у сувереним и самосталним државама. Околност да неки од њих носе гентилиције познатих личности из доба позне Републике, према Форнијевом мишљењу, не имплицира увек личну везу.³⁷ Алфелди је велики број војника са истока у VII легији објашњавао њеним боравком у Македонији или некој источној провинцији на самом почетку принципата. Споменике из Далмације датовао је најраније у 6. годину н. е., када је VII легија дошла у ову провинцију.³⁸

Бецова и Абрамићева претпоставка могла би се довести у сумњу, јер је мало вероватно да су од две одвојене дедукције сачувани само појединачни надгробни споменици (224–226, 228) из прве, а из друге само две истоветне дедикације Августу и Тиберију (223, 223a). Већ смо нагласили да је Алфелди сматрао да се натписи из околине Бигесте не могу датовати пре 6. године н. е. Висока *stipendia* у пет случајева (33 године: 225; 30 година: 226; 29 година: 230; 27 година: 230a; 26 година: 229) указују да су војници остали у служби и након истека предвиђеног рока. Вероватно су учествовали у сузбијању далматско-панонског устанка 6–9. године н. е. и задржани у служби још извесно време после тога, како би се осигурала и учврстила власт у побуњеним крајевима.³⁹ Отпуштени су, по свој прилици, тек после велике побуне легија у Илирику и на Рајни 14/15. године н. е., када је дошло до масовног отпуштања легионара којима је одавно истекао рок службе.⁴⁰ То је врло вероватно у случају Луција Риција из Песинунта (224), који је регрутован најраније 25. године пре н. е., када је основана провинција Галатија. Тада је могао имати најмање 17 година, а поживео је 60,

³⁵ Betz, *Untersuchungen*, 11 и д.; Abramić, *Dva historijska natpisa iz antikne Dalmacije, Известия БАН* 16, 1950, 237.

³⁶ O. Cuntz, *Legionäre des Antonius und Augustus aus dem Orient, Jahresh.* 25, 1929, 70–81.

³⁷ Forni, *Reclutamento*, 62 и д.

³⁸ Alföldy, *Historia* 13, 174.

³⁹ Уп. Ritterling, *RE* XII 1618.

⁴⁰ Уп. Alföldy, *Historia* 13, 175.

што значи да није могао бити сахрањен пре 18. године н. е. Из свега наведеног могло би се закључити да су ислужени војници легије *VII Claudia*, чије је присуство на територији Нароне посведочено на натписима 224–230а, учествовали у Тиберијевој дедукцији и да су неки од њих (ако не и сви) припадали групи ветерана *pagi Scunastici* која је поставила дедикације 223 и 223а.

Посебно треба размотрити случај двојице ветерана *XV Apollinaris* чији су надгробни споменици током седамдесетих година XX века нађени у Љубушком, на територији античке Нароне (233, 234). Премда на натпису 233 у називу легије нема епитета *Apollinaris*, сигурно је реч о овој јединици. У римској војсци постојале су две легије са бројем XV: *XV Apollinaris* и *XV Primigenia*. Другу јединицу можемо одмах одбаци-ти, јер је основана тек 39. године н.е., а Гавијев натпис потиче из прве половине I века (уп. 233). Поред тога, *XV Primigenia* није имала никакве везе са Далмацијом и Илириком: била је стационирана у Германији и уништена је 69/70. године у Цивилисовом устанку.⁴¹ Легија *XV Apollinaris* је од оснивања била део посаде Илирика. Најпре је била стационирана у Емони, да би 14/15. године н. е. била пребачена у Карнунтум на Дунаву.⁴² Ни она није оставила значајнијих трагова у Далмацији; поред натписа 233 и 234, приписује јој се још фрагмент једног споменика из Асерије (*CIL III 15026*).⁴³ Гавије је, дакле, по свој прилици служио у *XV Apollinaris*, што потврђује и околност да је на територији Нароне нађен још један споменик ветерана ове јединице (234).

Како објаснити присуство двојице ветерана *XV Apollinaris* у околини Бигесте, далеко од Емоне и Карнунтума? Сасвим је извесно да се Луције Гавије (233) и Луције Примо (234) нису вратили у завичај после часног отпуста из војске. Први је био из Вероне, док се порекло другог може само наслутити. Вероватно је био Италик, јер су у Августово доба у *XV Apollinaris* преовлађивали регрути из Италије, мада би могао бити и из Нарбонске Галије и Македоније.⁴⁴ Чињеница да није реч о усамљеном случају насељавања једног ветерана, већ двојице, указује да су Луције Гавије (233) и Луције Примо (234) на територију Нароне вероватно доспели у оквиру неке дедукције. Хронолошки гледано, њихови споменици се поклапају са планским насељавањем које је Ти-

⁴¹ Ritterling, *RE XII* 1758–1760.

⁴² Уп. горе с. 38 и д.

⁴³ I. Vojanovski, *Dva rimska vojnička natpisa iz okolice Ljubuškog (Novi natpis veterana leg. XV Apollinaris)*, *Tribunia* 5, 1979, 43, нап. 5 истиче да мишљење према којем фрагмент 233 припада *XV Apollinaris* треба узети са извесним опрезом, јер је камен оштећен иза броја XV. С друге стране, он наводи да је од свих легија које би дошле у обзир (XVI, XVII, XVIII) само *XV Apollinaris* имала везе са Далмацијом. Уп. Betz, *Untersuchungen*, 52.

⁴⁴ Уп. Forni, *Reclutamento*, 232; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.1.

берије спровео после 14/15. године н. е. Ову претпоставку, међутим, у недостатку чвршћих доказа, треба прихватити са резервом.⁴⁵

Раније смо напоменули да Публија Ласта Сцева, ветерана легије *VII Claudia* који је посведочен на надгробном споменику 231, не би требало уврстити међу Тиберијеове колонисте. Слично је и са Марком Антонијем Максимом, некадашњим сигнифером легије *XI Claudia* (232). Натписи 231 и 232 оквирно су датовани у другу половину I века. Ласта Сцева је поживео 60 година, а Максим 50; обојица су у војној служби провела по 30 година. Према овим подацима, први је могао бити рођен најраније 15, а други око 5. године пре н.е., па самим тим нису могли бити регрутовани пре средине прве, односно друге деценије I века н. е. Дакле, у време када је Тиберије населио ветеране VII легије на територији Нароне, Сцева и Максим су у најбољем случају били активни војници, а можда још нису ни ступили у службу.

Сасвим је јасно да се ни Сцева (231) ни Максим (232) нису вратили у родни крај након часног отпуста из војске. Први је био из Флоренције, док би други такође могао бити Италик, јер је Италија у првој половини I века била главно подручје регрутације за XI легију.⁴⁶ Њихово присуство на територији Нароне могло би се објаснити на више начина. Алфелди је сматрао да би споменике 231 и 232, уз фрагмент 235 (о коме ћемо касније говорити), требало узети као доказ о поновљеној дедукцији на подручју Бигесте, коју је датовао у време Клаудијеве владе.⁴⁷ Ласта Сцева (231) и Антоније Максим (232) могли су учествовати у планском насељавању ислужених војника на територији Нароне, док је за Бебија (235) то мало вероватно. Време поновљене дедукције, нажалост, није могуће прецизно одредити, а и сама дедукција, у недостатку чвршћих доказа, за сада мора остати у домену претпоставке. Ласта Сцева (231) и Максим (232) су можда обављали неке дужности или задатке на подручју Нароне, па су остали на месту службе. Вилкс сматра да су у Бигести и Нарони постојале бенефицијарне станице.⁴⁸ Премда натписи бенефицијара потичу из II или III века,⁴⁹ могло би се претпоставити да је станица успостављена знатно раније. Нарона је лежала на путу који је спајао Салону и Дирахујум, а од ње су се одвајали огранци ка Мостару и Коњицу. Положај града у мрежи римских путева у Далмацији оправ-

⁴⁵ Bojanovski, *Tribunia* 5, 46 и д. наводи и могућност службе у одреду ветерана у Хумцу, позивајући се на Ритерлингово мишљење према којем је у Бигести био смештен *vexillum veteranorum* легије *VII Claudia* (уп. Ritterling, *RE* XII 1618). Бојановски је скренуо пажњу на сличну ситуацију у Аквилеји, где су у вексилацији *XV Apollinaris* посведочени и ислужени војници.

⁴⁶ Уп. Forni, *Reclutamento*, 229; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 15.

⁴⁷ Alföldy, *Historia* 13, 176 и д. Wilkes, *Dalmatia*, 248 другу дедукцију на подручју Бигесте датује у време Клаудијеве владе.

⁴⁸ Wilkes, *Dalmatia*, 126.

⁴⁹ Schallmayer, *BI*, n° 494–497.

давао би хипотезу према којој је бенефицијарна станица постојала већ у I веку. С друге стране, Ласто Сцева (231) и Антоније Максим (232) могли су у Нарону доћи због могућности за бављење различитим пословима и добрих услова за живот. Можда их је привукла и развијена заједница ветерана. Коначно, не треба сасвим одбацити ни могућност да се Максим (232) у Нарони настанио због породичних веза. Његова жена Јулија Сабина могла је бити рођена на подручју града. Стога мишљење да су Ласто Сцева из легије *VII Claudia* (231) и Антоније Максим из *XI Claudia* (232) на територију Нароне доспели приликом неке дедукције после Тиберија треба прихватити са опрезом.

Бебије, који је посведочен на фрагменту 235, вероватно је служио у *XI Claudia* или *XX Valeria Victrix*. Пошто нема поузданих индиција да је фрагмент његовог епитафа настао после 42. године (уп. 235), не би га требало безусловно доводити у везу са ветеранима који су на територију Нароне доспели у другој половини I века (231, 232). Бебије је лако могао бити насељен у ранијем периоду. Можда је био један од Тиберијевих колониста, јер су у дедукцији, изгледа, учествовали не само ветерани *VII Claudia*, већ и ислужени војници других легија, међу којима је била и *XV Apollinaris*.

Коначно, треба споменути и случај Гнеја Магија из непознате јединице. Неки елементи указују да би његов надгробни споменик можда требало датовати у прву половину века (уп. 236). Магије би, према томе, могао бити један од Тиберијевих колониста. О његовом пореклу нема никаквих индиција.

Тиберије је на територији Нароне, око кастела Бигесте, населио ветеране римских легија. На то пре свега указују дедикације ветерана *pagi Scunastici* 223 и 223а, датоване на почетак Тиберијеве владе. У дедукцији су учествовали ислужени војници легије *VII Claudia*, чији натписи потичу из прве половине I века (224–230а), као и ветерани *XV Apollinaris* (233, 234). Поред тога, групи Тиберијевих насељеника можда припадају још двојица ветерана непознатих јединица (235, 236). Земља за ислужене војнике вероватно је купљена од колоније Нароне. Споменици ветерана легија *VII Claudia* (231) и *XI Claudia* (232) из друге половине I века указују на могућност дедукције и после Тиберијеве владе. Ову претпоставку, међутим, треба узети са опрезом, јер се присуство ветерана посведочених на натписима 231 и 232 у околини Бигесте може објаснити на више различитих начина.

Натписи ветерана из I века пружају мало података о њиховом животу и имовинском стању. Поуздано знамо да су само тројица имала робове. Публије Ласто Сцева (231) поседовао је већи број робова, јер се на његовом натпису спомињу једна ослобођеница, Ласта Апикула, и двојица ослобођеника, Феликс и Диодор. Гај Валерије Денто (227) из *VII Claudia* сахранио је своју некадашњу робинју чије име није сачувано. Луције Гавије, ветеран *XV Apollinaris*, за живота је поставио надгробни споменик своје брату Марку и ослобођенику Хилару (233).

Податке о породичном стању ветерана налазимо на три натписа (224, 225, 232). Најбројнију породицу имао је Луције Риције из Песинунта (224). Са њим су сахрањени његова жена Марција Максима, синови Валенс и Гал и ћерка Була. Марција би могла бити из породице која се доселила из Италије. Гентилно име *Marcus* у Далмацији у доба раног царства носили су углавном Италици.⁵⁰ За постављање епитафа 224 побринуо се Луције Атилије, ветеран легије *VII Claudia*, коме је Риције био стриц или ујак. Порекло Јулије Сабине, жене Марка Антонија Максима (232), није могуће тачно утврдити. Можда би могла бити из редова домаћег становништва. Луције Домиције Аквила из легије *VII Claudia* за живота је подигао надгробни споменик себи и свом сину Луцију Домицију (225).

На широј територији Нароне пронађен је само један ветерански натпис из познијег периода. Реч је о надгробној стели 237 из Доњег Села код Коњица, на десној обали Неретве,⁵¹ датованој у другу половину II или у III век. Пошто у изворима нема доказа нити индиција о постојању сталне војне посаде у околини Коњица, Тита Аурелија Карва треба сврстати међу војнике који се се вратили у завичај. На то, поред гентилног имена *Aurelius*, указује и илирски когномен *Carvus*.⁵²

РОШКИ СЛАП

На левој обали Крке, у близини водопада Рошки Слал, пронађена су три натписа ветерана легија *IV Macedonica* и *XI Claudia*, урезана у живу стену (312–314). Присуство ислужених војника на обали Тицијуса тумачено је на различите начине у модерној историографији. Пач и Флус су надгробни споменик Апинија Квадрата центуриона ветерана легије *IV Macedonica* (312) узели као доказ да су на територији Скардоне пре Веспасијанове владе насељени војници отпуштени из поменуте јединице.⁵³ Ритерлинг је, расправљајући о истом споменику, навео два могућа објашњења Квадратовог присуства на обали Тицијуса. Квадрат је командовао одредом ветерана који је у време далматско-панонског устанка 6-9. године н. е. привремено боравио у Далмацији, или је био дедукован на територију Скардоне.⁵⁴ Бец је одбацивао могућност орга-

⁵⁰ Alföldy, *PND*, 97 и д.

⁵¹ Alföldy, *Dalmatien*, 134 и д. сматра да је Коњиц био на територији Нароне. Wilkes, *Dalmatia*, 277 наглашава да је Коњиц можда био део територије муниципија *Bistue Vetus* у долини Раме.

⁵² Alföldy, *PND*, 172; Mayer, *Ill. Sprache*, 181; R. Katičić, *Das mitteldalmatische Namengebiet*, *ŽA* 12, 1963, 265.

⁵³ Patsch, *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien II*, *WMBH* 5, 1897, 218; Fluss, *RE* II A, 1921, 356, s. v. *Scardona*.

⁵⁴ Ritterling, *RE* XII 1553.

низованог насељавања ислужених војника на левој обали Тицијуса, истичући да у Скардони нема никаквих трагова ветеранске колоније.⁵⁵

У новије време сасвим је преовладало мишљење да су ветерани легија *IV Macedonica* и *XI Claudia*, посведочени на натписима 312–314, нађеним код Рошког Слапа, и на надгробном споменику 315 из Мратова, на ово подручје доспели дедукцијом за време Августове владе. Алфелди је уз поменуте натписе навео и споменике двојице евоката.⁵⁶ Присуство ислужених војника на обалама Крке, према његовом мишљењу, треба довести у везу са планским дедукцијама 6–9. године, када је било неопходно да се обезбеди долина Тицијуса која је представљала једину комуникацију између колонија на обали и Бурнума у унутрашњости. Други пут, *Via Gabiniana*, није се могао користити због Андетријума, једног од упоришта побуњеника. Алфелди је сматрао да је у то време у Скардони био одред легије *XI Claudia*, чији задатак је био да штити саобраћај на путу Салона–Трагуријум–Скардона–Бурнум. Сличну улогу играо је и одред ветерана у Асерији, на путу Јадер–Бурнум. Ветерани насељени на левој обали Тицијуса обезбеђивали су саобраћај на деоници пута Салона–Бурнум и старали се о снабдевању гарнизона у Бурнуму.⁵⁷ Вилкс је сматрао да су ислужени војници са натписа 312–315 насељени после 9. године н. е. и да су имали улогу гарнизона, јер је међу њима посведочен један *centurio veteranorum* (312). Ови ветерани су штитили пут дуж Тиција, који је пре изградње *Via Gabiniana* представљао једину везу између Бурнума и јадранске обале.⁵⁸

Пре него што се упустимо у анализу натписа 312–315, требало би истаћи да су сви споменици нађени у области која је интензивније урбанизована тек од друге половине I века: Скардона и Ридер су муниципији из времена Флавијеваца,⁵⁹ док је канабе логора у Бурнуму на ранг муниципија уздигао тек Хадријан.⁶⁰ Једино градско насеље у поменутој области у првој половини I века, када су настали споменици 312–315, била је Варварија, која је муниципалну самоуправу стекла под Тиберијем.⁶¹

⁵⁵ Betz, *Untersuchungen*, 48.

⁵⁶ *CIL* III 2816 код Рошког Слапа: *C. Turranius | C. f(i)lius Severus | evoc(atus) Aug(usti) | [L]atrae aram |⁵ posuit*; *CIL* III 14321² из Островице: *Marti Aug(usto) | sacr(um) | C. Terentius | Celsus evoc(atus) |⁵ Aug(usti) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

⁵⁷ Alföldy, *Historia* 13, 171 и д.; idem, *Dalmatien*, 86 и д. О путевима у Далмацији в.: Е. Раšалић, *Römische Strassen in Bosnia und Herzegowina*, *Arch. Jug.* 3, 1959, 61-73; I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Сарајево 1974.

⁵⁸ Wilkes, *Dalmatia*, 111 и д.

⁵⁹ Уп. Alföldy, *Dalmatien*, 86 и 97; Wilkes, *Dalmatia*, 102 и 290; Pavan, *Dalmazia*, 273 и д.

⁶⁰ Уп. Alföldy, *Dalmatien*, 88; M. Zaninović, *Burnum: Castellum–municipium*, *Diadora* 4, 1968, 127; Wilkes, *Dalmatia*, 218; Suić, *Zadar*, 233.

⁶¹ Уп. Alföldy, *Das Leben der dalmatinischen Städte in der Zeit des Prinzi-pats*, *ŽA* 12, 1963, 329; idem, *Dalmatien*, 71 и д.; Wilkes, *Dalmatia*, 216 и д.;

Споменици 312–315 датовани су у прву половину I века. Ниједан од четворице ветерана који су на њима посведочени није се вратио у родни крај. Тројица су рођена у Италији: Апиније Квадрат у Фавенцији (312), Марко Фраксаније у Регијуму Лепидуму (314), а Аул Сенције у Аречијуму (315). Тит Цилије био је из Ларанде у Малој Азији (313). Поменуте ветеране не би требало уврстити међу војнике који су после истека службе остали у близини логора. Натписи 312–314 откривени су *in situ*, урезани у живу стену близу водопада Рошки Слуп на Крки. Само је надгробни споменик 315 нађен нешто даље од реке, у Мратову, између Бурнума и Рошког Слупа, али у секундарној употреби искоришћен као поклопац за гроб код цркве Св. Мартина. Стога с разлогом можемо претпоставити да је донесен са неког другог места, можда са поседа ветерана који се налазио на обали Тицијауса, код места *Petra Longa*. Да су ветерани легије *XI Claudia* (313–315) остали у близини логора у коме су служили, споменици би вероватно били нађени у канабама Бурнума или њиховој непосредној околини. На обалу Тицијуса доспели су вероватно у оквиру дедукције која није била пропраћена оснивањем колоније. Овакви случајеви посведочени су неколико пута у провинцијама Илирика: у Сикулима на територији Салоне, у Бигести на територији Нароне у Далмацији, и у области Скарбанције у Панонији.

Надгробни споменик Апинија Квадрата (312) заслужује нарочиту пажњу. Легија *IV Macedonica*, у којој је био *centurio veteranorum*, била је у првој половини I века стационирана у Шпанији.⁶² Њено присуство у Далмацији посведочено је само на надгробном споменику 312. Беџ је веровао да је Апиније Квадрат после часног отпуста својевољно дошао у Далмацију,⁶³ док су Ритерлинг и Домашевски помишљали да је могао командовати одредом *IV Macedonica* који се борио против побуњеника 6–9. године н. е.⁶⁴ Мало је вероватно да би један Италик, који је служио у Шпанији, одабрао да се насели у Далмацији, на месту где није постојало неко значајније градско насеље. Он је морао бити у некој вези са овим подручјем, или барем са провинцијом у којој је живео по истеку службе. Због тога претпоставка коју су изнели Ритерлинг и Домашевски изгледа прихватљива, иако у изворима не налазимо потврду да је одред ветерана легије *IV Macedonica* учествовао у борбама у Далмацији 6–9. године н. е. Треба имати на уму да се за Квадрата у натпису 312 каже да је био *centurio veteranorum*. Овај израз указује да је вероватно

487 и д. М. Suić, *Municipium Varvaria, Diadora 2*, 1960–61, 184 и д. сматра, за разлику од већине истраживача, да је Варварија муниципални статус добила за Цезаровог живота, можда већ крајем његовог проконзулата у Илирику.

⁶² Уп. Ritterling, *RE XII* 1549 и д.

⁶³ Betz, *Untersuchungen*, 48.

⁶⁴ Ritterling, *RE XII* 1553; Domaszewski, *Rangordnung*, 79.

заповедао одредима ветерана који су задржани *sub vexillo* у ратним приликама.⁶⁵ Квадратов чин и овлашћења најпре би требало повезати са далматско-панонским устанком 6-9. године н. е. и ванредним приликама које је изазвао у Далмацији. Пошто смо предочили могућу везу између Квадрата и Далмације, остаје да покушамо да одредимо разлоге његовог насељавања баш у области Рошког Слапа. Сва је прилика да Квадрата (312), као и ветеране легије *XI Claudia* (313-315), не треба сврстати међу војнике који су после отпуста остали на месту службе. Његов боравак у Далмацији био је сувише кратак да би одлучио да се ту насели после отпуста. Очекивало би се да вратио у завичај, или у Шпанију, где је као војник легије *IV Macedonica* провео већи део живота. Стога би се могло претпоставити да је Квадрат, заједно са ветеранима из свог одреда, након угушења побуне и постепеног смиривања прилика, насељен у оквиру неке дедукције, можда баш оне у којој су учествовали и ислужени војници *XI Claudia* са натписа 313–315. То би уједно био и један од ретких случајева да у планском насељавању учествују ветерани легија које нису биле стациониране у провинцији у којој су добили земљу.

Време насељавања ветерана легија *IV Macedonica* (312) и *XI Claudia* (313–315) у долини Тиција могуће је приближно одредити. У томе могу помоћи подаци о дужини службе Тита Цилија (313) и Марка Фраксанија (314). Фраксаније је служио 25 година, што значи да је отпуштен после 6. године н. е., када је рок службе повећан са 16 на 25 година.⁶⁶ Одликовања која су набројана у његовом епитафу, вероватно је добио за подвиге и храброст исказану у борбама против побуњеника 6–9. године. Цилије је у војсци провео чак 38 година, што указује на ванредне околности службе тј. на могуће учешће у сузбијању далматско-панонског устанка. Ваља истаћи да ни Фраксаније ни Цилије нису могли бити отпуштени у време устанка, када су Римљанима биле потребне све снаге којима су располагали. Познато је да су током побуне у војску поново позвани ветерани и да су чак регрутовани и ослобођени робови.⁶⁷ Фраксаније и Цилије су, према томе, морали бити отпуштени после 9. године н. е. Сва је прилика да су после угушења устанка задржани у служби још извесно време, што је било разумљиво будући да је било неопходно учврстити римску власт у побуњеним областима.⁶⁸ Подаци које смо до сада навели упућују на претпоставку да су Фраксаније (314) и Цилије (313) отпуштени уз *missio agraria* и насељени у околини Рошког Слапа, на левој обали Тицијуса, крајем Августове или на самом почетку Тиберијеве владе. Ваља истаћи да је у Далмацији, на подручју Нароне, посведочен један случај планског насељавања вете-

⁶⁵ Domaszewski, *loc. cit.* у нап. 64.

⁶⁶ О дужини службе уп. горе с. 10 и д.

⁶⁷ Vell. Pat. II 110, 7; Suet. Aug. 25. Уп. Dio LV 31, 1-2.

⁶⁸ Alföldy, *Historia* 13, 174 и д. наводи да ни војници панонских легија нису отпуштени из службе после угушења устанка 9. године н. е.

рана без оснивања колоније под Тиберијем.⁶⁹ Можда је и насељавање ислужених војника у долини Тицијуса представљало део Тиберијеве политике збрињавања ветерана у Далмацији.

Написи ветерана легија *IV Macedonica* (312) и *XI Claudia* (313-315) из околине Рошког Слапа не пружају никакве податке о њиховом друштвеном статусу или породичном стању.

---

⁶⁹ Уп. горе с. 107 и д.

ГОРЊА ПАНОНИЈА

СКАРБАНТИЈА

Дедукција испужених војника у области Скарбанције, под Тиберијем, представља једини случај организованог насељавања ветерана без оснивања колоније у Панонији. Зна се да је Скарбанција муниципални статус стекла тек за владе Флавијеваца, у другој половини I века. Назив града *municipium Flavium Augustum Scarbantia* или само *municipium Flavia Scarbantia* забележен је на епиграфским споменицима.⁷⁰ Грађани су били уписани у трибу *Quirina*, којој су припадали и Веспасијан и његови синови.⁷¹

У модерној историографији опште је прихваћено мишљење да је Тиберије на подручју Скарбанције населио ветеране. Ритерлинг је нарочит значај придавао називу *oppidum Iulia Scarbantia* код Плинија⁷² и међу првима епитет *Iulia* повезао са Августовим наследником. Натписи из времена пре Клаудија, нађени у области града, према његовом мишљењу, сведоче о планском насељавању испужених војника легије *XV Apollinaris*, која је била стационирана у Панонији, по свој прилици већ под Тиберијем. Уз одавно познате споменике 115 и 118, Ритерлинг је скренуо пажњу на још три, нешто касније откривена натписа: 114, 117 и 119.⁷³ Паван је такође сматрао да је Тиберије на подручју Скарбанције населио ветеране *XV Apollinaris* (114, 115, 117, 118).⁷⁴

Мочи је, насупрот Ритерлингу и Павану, веровао да је Тиберије у области Скарбанције населио ветеране помоћних одреда, скренувши пажњу на два натписа: епитаф Тиберија Јулија Руфа из але *Scubulorum* и надгробни споменик Гаја Петронија из але *Gemelliana*.⁷⁵ Ову дедукцију

---

⁷⁰ *CIL* III 4192, 4243.

⁷¹ Kubitschek, *Imp. Rom.* 271 и д.

⁷² Plin. *NH* III 146.

⁷³ Ritterling, *RE* XII 1243.

⁷⁴ Pavan, *Pannonia Superior*, 487.

⁷⁵ H. Hofmann, Römische Grabsteine aus Walbersdorf bei Ödenburg, *Jahresh.* 12, 1909, 233: *Ti. Iulius | Rufus | milit(avit) ala | Scub(ulorum) stip(endiorum) L |⁵ vixit an(nis) XXCV | h(ic) s(itus) e(st) | Iulia Ti. filia) Ruf(i)lla | v(iva) f(ecit) sibi et*

повезао је са Тиберијевим ванредним мерама за збрињавање ветерана којима је давно истекао рок службе.⁷⁶ Како су ветеранима помоћних јединица само у изузетним приликама додељиване земљишне парцеле,⁷⁷ изложено претпоставку требало би прихватити са резервом.⁷⁸ Присуство Гаја Петронија и Јулија Руфа у околини Скарбанције могло би се објаснити и на други начин. Можда су после часног отпуста остали у близини места службе. Вагнер (W. Wagner) је, баш на основу епитафа Јулија Руфа, сматрао да је ала *I Scubulorum* након устанка 6–9. године н. е. била стационирана у земљаном утврђењу код Валберсдорфа са задатком да штити део пута од Скарбанције ка Виндобони.⁷⁹ Ала *Gemelliana* је такође могла бити стационирана у околини Скарбанције. У прилог претпоставци да су у близини града биле смештене помоћне јединице могли бисмо навести и чињеницу, коју су посебно истакли Домашевски и Мочи, да је кроз ову област и саму Скарбанцију пролазила мрежа значајних путева. Код Скарбанције се од “Ћилбарског пута” који је повезивао Аквилеју и Карнунтум одвајао пут ка Виндобони и даље дуж Дунава ка Лауријакуму.⁸⁰ Задатак помоћних одреда на подручју Скарбанције, међу којима су можда биле и але *Gemelliana* и *I Scubulorum*, био би да штити одређене деонице ових саобраћајница.

Ветерани легије *XV Apollinaris*, посведочени на натписима 114–118 нађеним на територији Скарбанције, могли су у ту област доспети у оквиру неке дедукције коју је на основу времена настанка споменика могуће оквирно датovati у I век н. е. Ниједан од петорице поменутих ветерана није се вратио у завичај. Њихово порекло дало би се наслути из триба које су наведене у свим натписима. Салвије Ебутије (114) и Луције Котоније Кампан (117) били су уписани у трибу *Pollia*; триба Марка Вибија била је *Aniensis* (115), Квинта Лурија Максима *Pupinia* (116), а Секста Прокулеја Руфа *Lemonia* (118). Руф би могао бити рођен у Италији, будући да триба *Lemonia* није посведочена у провинцијама (118). Лурије Максим је такође вероватно био Италик или, можда, из Бетере у Нарбонској Галији. Триби *Pupinia* припадали су неки градови у Италији и Бетера у Нарбонској Галији. У трибу *Aniensis* били су упи-

patri; 239: *C. Petronius C. filius* | *domo Mop|sisto an(norum) LXXIII* |⁵ *stip(endiorum) XXVI missus* | *ala Gemelliana* | *h(ic) s(itus) e(st)* | *Urbana lib(erta) et | coniu(x) pos(u)it.*

⁷⁶ Mócsy, *Bevölkerung*, 88; idem, *Pannonia and Moesia*, 73. Dušanić, *The Issue of Military Diplomata under Claudius and Nero*, *ZPE* 47, 1982, 158 и д. и нап. 33 сматра да је Гај Петроније из але *Gemelliana* у области Скарбанције насељен под Нероном.

⁷⁷ Уп. горе с. 54, нап. 180.

⁷⁸ Уп. Barkóczy, *RIU* I р. 141 истиче да није сигурно да је Тиберије на територији Скарбанције населио ветеране помоћних одреда.

⁷⁹ Wagner, *Dislokation*, 65 и д.

⁸⁰ Domaszewski, *Westd. Zeit.* 21, 177; Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 115.

сани градови у Италији, *Forum Iulii* у Нарбонској Галији, Цезараугуста у Шпанији и Александрија у Троади у Азији. *Pollia* је такође триба многих градова на Апенинском полуострву, али и Синопе у Битинији и Понту.⁸¹ Уколико ове податке повежемо са околношћу да су у *XV Apollinaris* почетком и у првој половини I века потврђени регрути из Италије, који су најбројнији, те Нарбонске Галије и Македоније,⁸² долазимо до закључка да је Вибије, чија је триба била *Aniensis* (115), по свој прилици био Италик, или је можда његов завичај *Forum Iulii* у Нарбонској Галији. Салвије Ебутије (114) и Котоније Кампан (117), из трибе *Pollia*, вероватно су били Италици.

Ман уважава Ритерлингово мишљење о учешћу ветерана *XV Apollinaris* (114–118) у Тиберијевој дедукцији, али наводи и могућност да су служили у одреду ове легије у Скарбантији и да су после отпуста остали на месту службе. Као доказ за постојање посаде у Скарбантији узима надгробни споменик Луција Целија Тулиона, који је био *missicius* легије *XIV Gemina* (113), истичући да је у граду можда био смештен *vexillum veteranorum*.⁸³ Фрагмент епитафа 113, међутим, датован је у II век, док су сви натписи ветерана *XV Apollinaris* (114–118) настали у I веку, па је стога тешко повезати ове две групе споменика. Будући да се Скарбантија налазила на путу који је повезивао Петовио са логорима на Дунаву, Виндобоном и Карнунтумом, природно би било очекивати да је још од времена успостављања ове важне саобраћајнице у I веку у граду или његовој околини био стационаран неки одред чији је задатак био да обезбеђује саобраћај. Међутим, нема доказа да је посаду давала баш *XV Apollinaris*. На читавом подручју града откривен је само један споменик активног војника ове легије (*RIU* 192), који није довољан да би се закључило да је у граду или околини боравило њено одељење. Петроније Верекундо је лако могао бити са територије Скарбантије, пошто му је надгробни споменик поставила мајка.

Изгледа да би за присуство ветерана *XV Apollinaris* (114–118) на подручју Скарбантије требало потражити другачије објашњење него што је Манова претпоставка о задржавању у близини места службе. На њихово учешће у дедукцији указивала би и околност да су служили у легији која је током I века била стационарирана у Панонији, а познато је да су ветерани за дедукције бирани из јединица које су давале посаду у датој провинцији.

Пре него што покушамо да одредимо време организованог насељавања ветерана *XV Apollinaris* (114–118) у области Скарбантије, неопходно је истаћи мишљење модерних истраживача према којем је ту и пре оснивања муниципија под Флавијевцима постојало насеље римских грађана. На то указује већ поменуто место код Плинија, где се Скарбан-

⁸¹ Kubitschek, *Imp. Rom.* 270-271.

⁸² Forni, *Reclutamento*, 232; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.1.

⁸³ Mann, *Recruitment and Settlement*, 32 и нап. 358.

тија назива *oppidum Scarbantia Iulia*.⁸⁴ Још је Домашевски почетком XX века приметио да епитет *Iulia* сведочи о значају који је насеље уживало већ у Августово доба, те да слично као у случају Емоне упућује на закључак да је ту постојала заједница римских грађана.⁸⁵ Мочи је сматрао да термин *oppidum* не означава ништа друго до аутономну заједницу римских грађана који су ту живели. Епитет *Iulia*, према његовом мишљењу, указује на стицање аутономије под Тиберијем. Секст Секстилије Сенекион, чији надгробни споменик потиче с краја I века,⁸⁶ био је један од декуриона опидума, а не муниципија.⁸⁷

Ритерлинг је, као што смо већ напоменули, међу првима епитет *Iulia* повезао са насељавањем ветерана *XV Apollinaris*. Чини се да је ова веза сасвим оправдана. Епитет *Iulia* тешко би се могао довести у везу са Августом, јер је Панонија коначно умирена тек након устанка 6–9. године н. е., неколико година пред његову смрт. Поред тога, Август на подручју Паноније није основао ниједну ветеранску колонију. Илирик, у чији састав је улазила Панонија, у *RGDA* 28 није наведен међу провинцијама у којима је Август насељавао испужене војнике. Епитет *Iulia* уз име Скарбанције могао би се повезати још са Тиберијем и Калигулом. Калигулу можемо одмах одбацити, будући да није познато да је оснивао градове у Панонији, тако да остаје само Тиберије. Почасни епитет *Iulia* упућује на неку везу између њега и Скарбанције. Сигурно је да није у питању стицање пуне градске самоуправе, јер се зна да је град муниципални статус добио тек под Флавијевцима. Међутим, епитет *Iulia* могао би се односити на дедукцију ветерана. То би значило да је Тиберије у близини постојеће заједнице римских грађана населио испужене војнике, а успомена на то сачувана је у називу *Scarbantia Iulia*. Међу колонистима су вероватно били и ветерани *XV Apollinaris*, чији споменици су нађени на територији града (114–118).

Још један рани ветеран из Скарбанције могао би припадати Тиберијевим колонистима. Надгробни споменик 119, који је Тит Сариолен, ветеран непознате јединице, подигао својој жени Комагенији Ингенуи, пронађен је 1911. године и био је познат још Ритерлингу.⁸⁸ Оквирно је датован у I век, а уже би се могао датовати у прву половину I века (уп. 119). Сариолен се није вратио у завичај по истеку војне службе. Триба *Polli*, у коју је био уписан, наводи на претпоставку да је вероватно био Италик или из Синопе у Понту и Битинији.⁸⁹ Време настанка његовог

⁸⁴ Plin. *NH* III 146.

⁸⁵ Domaszewski, *Westd. Zeit.* 21, 177 и д.

⁸⁶ Уп. Schober, *Grabsteine*, n° 140.

⁸⁷ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 73 и д. О вези између *oppida* и муниципија в. cf. E. Schönbauer, *Municipia und Coloniae in der Prinzipatszeit*, *Anzeiger des phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akad. der Wissenschaften* 2, 1954, 17 и д.; Sherwin-White, *The Roman Citizenship*, 170 и д.

⁸⁸ Ritterling, *RE* XII 1243.

⁸⁹ Kubitschek, *Imp. Rom.* 271.

надгробног споменика и могуће порекло одговарају претпоставци да је у област Скарбантије доспео приликом организованог насељавања ветерана под Тиберијем.

Споменици 114, 115, 118 и 119, према Мочијевом мишљењу, сведоче да је у области Скарбантије било више дедукција у првој половини I века; натписи 116, 117 и можда *CIL* III 4246 указују да су настављене и даље током I века.⁹⁰ Ваља истаћи да надгробни споменик *CIL* III 4246 није ветерански; поставио га је Статије Грато, центурион легије *XIV Gemina*, своме истоименом сину. На натписима 114–118 спомињу се искључиво ветерани *XV Apollinaris*, док у случају војника посведоченог у епитафу 119 није познато из које јединице је отпуштен. Подаци које смо досад изложили пружају основу за закључак да су сви ветерани *XV Apollinaris* (114–118) насељени у исто време (под Тиберијем) те се њихови споменици тешко могу узети као доказ да је на територији Скарбантије било више дедукција током I века.

У Скарбантији су пронађена два ветеранска натписа које би можда требало повезати са неком каснијом дедукцијом. Реч је о надгробним споменицима Луција Калавија Виталиса из *I Aditrix* (109) и Публија Помпеја Колона из легије *IV Flavia* (111). Оба натписа садрже елементе због којих их треба датовати на крај I или сам почетак II века (уп. 109, 111). Ни Калавије ни Помпеј нису рођени у Панонији. Први је био из Никополиса у Епиру, јер су становници овог града припадали триби *Sergia*,⁹¹ док је други био из Вијене у Нарбонској Галији. Нема основа да се поуздано одреде разлози њиховог насељавања у Скарбантији. Могућност задржавања у близини места службе чини се мало вероватном. У Скарбантији и околини, колико је нама познато, до сада није посведочено присуство активних војника легија *I Aditrix* и *IV Flavia*, нити њихових одреда. Стога се најприхватљивијом чини претпоставка да су Калавије (109) и Помпеј (111) у област Скарбантије доспели приликом неке поновљене дедукције.

Друга дедукција ислужених војника на територији Скарбантије могла се одиграти крајем I века. Из епитафа 111 сазнајемо да је Помпеј Колон поживео седамдесет година; будући да је преминуо крајем I или на самом почетку II века, вероватно је један од првобитних регрута легије *IV Flavia*, који су у службу ступили приликом њеног оснивања 70. године. Пошто је одслужио предвиђени рок, отпуштен је по свој прилици под Домицијаном или чак Трајаном. То би могло значити да је један од ове двојице царева ветеранима легија, међу којима је била *IV Flavia*, можда доделио земљу на територији муниципија Скарбантије.

У Скарбантији и околини потврђено је и присуство ветерана који су се доселили *viritim* (110, 112, 113). Разлоге који су их навели да одаберу баш Скарбантију као место боравка није лако одредити.

⁹⁰ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 73 и д.

⁹¹ Уп. Kubitschek, *Imp. Rom.* 246.

Најпре ћемо скренути пажњу на случај Луција Целија Тулиона, који је био *missicius* легије *XIV Gemina* (113). Његов надгробни споменик оквирно је датован у II век. Као што смо раније нагласили, Ман је сматрао да је Целије служио у одреду ветерана који је био стациониран у Скарбантији. Међутим, он је могао служити и у Карнунтуму, сталном логору *XIV Gemina*. Умро је у тридесет петој години живота, пре истека предвиђеног рока службе. Сва је прилика да је отпуштен због болести или рањавања, уз *missio causaria*,⁹² и да се вратио у завичај, где је и сахрањен. Околност да је у исти гроб положен и његов брат Луције Целије Пупион, који је поживео четрдесет година, упућује на закључак да је њихова породица живела у области Скарбантије.⁹³

Натписи 110 и 112 потичу из друге половине II или из III века. Сва је прилика да се Аурелије Купит, ветеран легије *I Adiutrix*, посведочен на фрагменту епитафа 110, вратио у завичај после службе у Бригетиону. Његова мајка Аурелија Атула носи келтски когномен.⁹⁴ Гентилно име *Aurelius* такође указује на домородачко порекло нашег ветерана. Сам Купит или његова породица добили су грађанска права од Марка Аурелија или Каракале. Поред тога, требало би нагласити да током II и III века у легији *I Adiutrix* преовлађују регрути из Горње Паноније.⁹⁵

Разлоге који су Публија Елија Романа, ветерана *X Gemina* (112), навели да се настани на подручју Скарбантије нешто је теже одредити. Можда се након службе у Виндобони вратио у завичај. С друге стране, не треба одбацити ни могућност да је остао на месту службе. У Скарбантији је епиграфски посведочено присуство активних војника *X Gemina*. Реч је о вотивном натпису конзуларског бенефицијара из 227. године.⁹⁶ Овај натпис и још један бенефицијарни споменик⁹⁷ могли би се узети као основа за претпоставку о постојању бенефицијарне станице у Скарбантији у III веку. Већ смо нагласили да је град заузимао важно место у мрежи римских путева у Панонији, а познато је да су бенефицијарне станице често биле лоциране на раскрсницама путева.⁹⁸ Ваља истаћи да је Граф сматрао да су у Скарбантији били стационирани одреди легије *X Gemina*, јер су у граду и околини откривене опеке са њеним печатом.⁹⁹

⁹² О *missio causaria* уп. горе с. 11.

⁹³ Уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 224, 111/3 истиче да је сасвим јасно да је Целијева породица живела у Скарбантији, јер се ради о мисицију а не ветерану. Ritterling, *RE* XII 1740 сврстава Целија у групу војника који су рођени у месту где је споменик нађен или су ту били настањени.

⁹⁴ Holder, *Sprachschatz* I 277.

⁹⁵ Forni, *Reclutamento*, 215 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.3.

⁹⁶ Schallmayer, *BI*, n° 315

⁹⁷ Schallmayer, *BI*, n° 316.

⁹⁸ Уп. Domaszewski, *Westd. Zeit.* 21, 158–211.

⁹⁹ Graf, *Ant. Geogr.* 74.

Натписи ветерана који су могли учествовати у дедукцијама на подручју Скарбантије не пружају много података о њиховом друштвеном статусу или брачном стању. Са надгробног споменика 117 сазнајемо да је Котоније Кампан, ветеран *XV Apollinaris*, био задужен за организовање игара у Скарбантији (*magister ludorum*). Његова супруга звала се Котонија Прима. Исто гентилно име упућује на закључак да је била његова ослобођеница. Когномени *Fortunatus*, *Torquatus* и *Servatus*, из једанаестог и дванаестог реда натписа 117, могли би представљати имена Кампанових синова или ослобођеника. Комагија Ингенуа, жена Тита Сариолена (119) могла би бити из Паноније или Норика. Когномен *Ingenius* среће се врло често у келтским областима, а највише пута је посведочен у Норику, затим у Панонији.¹⁰⁰

На надгробном споменику 110 набројани су чланови породице Аурелија Купита, ветерана легије *I Adiutrix*, који се након часног отпуста вратио у завичај. Већ смо нагласили да је његова мајка Аурелија Атула вероватно била домородачког порекла. Купитова жена, Валерија Јулија, такође је могла припадати слоју домаћег становништва. О евентуалном пореклу њене породице нема никаквих индиција, будући да су имена *Valerius* и *Iulius* била распрострањена у свим областима Царства.

---

¹⁰⁰ Nomenclator, 151; Alföldy, *PND*, 222; J. Šašel, C. Vindonius Successus, *ŽA* 5, 1955, 136 и д. Mócsy, *Bevölkerung*, 153 сматра да је гентилно име *Comagius* келтског порекла.

ТРАКИЈА

ФИЛИПОПОЛИС

У Аклану југоисточно од Филипополиса откривена је вотивна ара 485, коју је Гај Минуције Лето, ветеран легије *VII Claudia* из Антиохије, 76. године н. е. посветио *deo* Μηδυζει. Ова ара, према Ритерлингу, доказује да је Веспасијан у Филипополису населио ветеране *VII Claudia*, али није основао колонију. Епитет *Flavia*, који носи град и трибу *Quirina* становника Филипополиса Ритерлинг је повезао са Веспасијановом дедукцијом.¹⁰¹ Његово мишљење прихватио је Геров, истичући да на дедукцију ветерана под Веспасијаном и Трајаном указује и околност да је Филипополис једини град у Тракији који је од Домицијанове до Хадријанове владе ковао новац са грчким и латинским натписима.¹⁰² Један ветерански натпис никако се не може сматрати поузданим доказом да је на територији Филипополиса било организованог насељавања испужених војника. За такав закључак неопходне су даље потврде у епиграфским и другим изворима.

Минуцијево присуство у области Филипополиса могло би се објаснити и на други начин. У селу Мараша, близу града, пронађен је епитаф конзуларског бенефицијара из II века.¹⁰³ Овај споменик упућује на претпоставку да је у Филипополису или околини можда била лоцирана бенефицијарна станица. Град је лежао на траси једног од најзначајнијих путева Царства, који је повезивао Виминацијум и Визант.¹⁰⁴ Минуције је могао служити у овој станици.

---

¹⁰¹ Ritterling, *RE* XII 1274.

¹⁰² Gerov, *Studii Clasice* 3, 113

¹⁰³ Schallmayer, *BI*, n° 667.

¹⁰⁴ Miller, *Itin. Rom.* 536. Уп. *It. Ant.* 136, 4.

AUGUSTA TRAIANA

Бец је сматрао да су на територији града *Augusta Traiana* (Стара Загора) под Александром Севером насељени ветерани. Овај закључак заснован је на споменику од 13. новембра 233. године, на коме се спомињу *veterani consistentes Augusta Traiana*.¹⁰⁵ Геров је помишљао да су ислужени војници на подручју града насељени још за време династије Флавијеваца, јер је становништво било уписано у трибу *Quirina*.¹⁰⁶ У изворима, међутим, било епиграфским, нумизматичким или наративним нема никаквих индиција о организованом насељавању ветерана на територији града *Augusta Traiana*. Натпис из 233. године не мора представљати непобитан доказ дедукције, будући да су *veterani consistentes* посведочени и на другим местима, за која поуздано знамо да нису била обухваћена планским насељавањем ветерана (Аквинкум: 497; Трезмис: 426; Хистрија: 498–504; Абритус: 505). Поред тога, организовано и планско насељавање бивших војника у провинцијама Царства престало је много пре првих деценија III века. Познато је да је последњи цар који је оснивао ветеранске колоније Хадријан. Стога се Бецово и Геровљево мишљење о дедукцији ислужених војника у области насеља *Augusta Traiana* у Тракији под Александром Севером, односно Флавијевцима, чини мало вероватним.

На овом подручју пронађен је само један ветерански споменик, који сведочи о појединачном насељавању. Реч је о вотивном натпису Аурелија Тимотеја (486) нађеном у Крану близу Старе Загоре. Натпис је по свој прилици био посвећен Аполону, будући да се налазио у Аполоновом храму. Датован је у другу половину II или III век. Аурелије Тимотеј служио је у некој легији или помоћном одреду и вратио се у родни крај након часног отпуста.

---

¹⁰⁵ Betz, *RE* VI A 461.

¹⁰⁶ Gerov, *Studii Clasice* 3, 114.

ГЛАВА 3

ОКОЛИНА ВОЈНИХ ЛОГОРА И ПОЈЕДИНАЧНО НАСЕЉАВАЊЕ НА ЛИМЕСУ И У УНУТРАШЊОСТИ БАЛКАНСКИХ ПРОВИНЦИЈА

Први век и прве деценије II века, до Хадријанове владе, у балканским провинцијама представљају доба оснивања војничких колонија. У Панонији и Далмацији забележено је и неколико случајева дедукција које нису биле повезане са оснивањем колонија. Укупан епиграфски материјал из балканских провинција, међутим, упућује на закључак да су ветерани ипак најчешће одлучивали да се настане у близини места службе. Хронолошки гледано, ова пракса посведочена је током читавог принципата, од I до III века. Највећи број испуштених војника задржавао се у насељима која су никла крај легијских логора у Панонији и Мезији, или у великим градским центрима, као што је Салона, док су се малобројни настањивали у мањим утврђењима и градовима.

ГОРЊА ПАНОНИЈА

ВИНДОБОНА

Виндобона је први логор у Горњој Панонији, на путу низ Дунав. Првобитно је била логор помоћних одреда, да би на самом крају I века добила легијску посаду.¹ На прелазу из I у II век, у Виндобони су се за

---

¹ Сматра се да је у Виндобони најпре била стационирана *ala Sulpicia*, затим *ala I milliaria Britannica*, чији се логор налазио у непосредној близини каснијег легијског логора: уп. А. Neumann, *RE IX A*, 1961, 59-62, s. v. *Vindobona*; Wagner, *Dislokation*, 21 и д.

кратко време смениле три легије. Прва је била *XIII Gemina*, која је на почетку Трајанове владе премештена из Петовиона.² Већина модерних истраживача верује да је ова јединица Виндобону напустила већ 101. године, ради учешћа у рату против Дачана, те да је уместо ње у логор доведена *XIV Gemina*.³ Легија *XIII Gemina* је неоспорно учествовала у првом Трајановом походу на Дакију, али се после тога вратила у Виндобону. О томе сведочи грађевински натпис *CIL* III 4566 из времена између 103. и 106. године.⁴ Када је 105 године, поново избио рат са Дачанима, *XIII Gemina* је заувек напустила Виндобону. Од 106. године чинила је део посаде у новооснованој провинцији Дакији. У Виндобону је уместо ње поново доведена *XIV Gemina*, чији је боравак кратко трајао. Сматра се да је на самом крају Трајанове владе, око 114. или 115. године, пребачена у Карнунтум, као замена за *XV Apollinaris* која је послата у рат против Парћана. Уместо легије *XIV Gemina* у Виндобону је доведена *X Gemina*, која је ту остала до позне антике.⁵

Сви ветерански натписи из Виндобоне и околине, осим надгробног споменика 34, припадају војницима отпуштеним из легије *X Gemina* (29–33). Иако није познато у којој јединици је служио ветеран потврђен на епитафу 34, може се претпоставити да је реч о *X Gemina*, јер је споменик датован у другу половину II или III век, дакле у време када је поменута јединица била стационирана у Виндобони. Осуство натписа ветерана легија *XIII Gemina* и *XIV Gemina*, које су у логору биле крајем I и почетком II века, могло би се објаснити њиховим краткотрајним бораваком.

Сви натписи ветерана легије *X Gemina* оквирно су датовани у другу половину II или у III век (уп. 29–33). Порекло легионара који су на њима посведочени није било могуће прецизно одредити. Према подацима о регрутацији током II и III века, већина њих је вероватно била из Горње Паноније или можда Норика.⁶ Тројица носе царске гентилиције (*Julius*: 32, 34; *Ulpus*: 30) и по свој прилици припадају староседелачким породицама Паноније. Од нецарских гентилних имена посведочена су *Attilius* (31), *Titius* (33) и *Septimius* (29). Ветерани који су их носили потичу из породица које су се у Панонију доселиле из других области. Једино би Септимије Целзин, који је својој жени поставио надгробни споменик 29,

² Уп. горе с. 31.

³ Ritterling, *RE* XII 1716, 1738; Szilágyi, *Acta arch. hung.* 2, 212; Pavan, *Pannonia Superior*, 387; Alföldy, *Acta arch. hung.* 11, 140; Mócsy, *RE* Suppl. IX 615.

⁴ Neumann, *RE* IX A 73 сматра да је *XIV Gemina* у Виндобони заменила легију *XIII Gemina* око 106. године.

⁵ Ritterling, *RE* XII 1683; 1738; Szilágyi, *Acta arch. hung.* 2, 212; Neumann, *RE* IX A 74 и д.; Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 99; idem, *RE* Suppl. IX 615 и д.; Swoboda, *Carnuntum*, 43.

⁶ Forni, *Reclutamento*, 229; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.3.

могао представљати изузетак, јер је Септимије Север спроводио обимну политику давања грађанских права перегрином становништву Паноније. Његова породица можда је припадала епихорском становништву, а грађанска права добила је од поменутог цара.⁷ Сви ветерани посведочени у Виндобони и околини остали су у близини места службе.

За већину ислужених војника из Виндобоне и околине поседујемо податке о породичном стању (29, 32–34). Царска гентилна имена њихових жена упућују на закључак да вероватно припадају слоју домаћег становништва. Породице Аурелије Урусале (29) и Аурелије Секундине (34) могле су добити грађанска права од Марка Аурелија или Каракале. Септимије Север је вероватно доделио грађанска права Септимији Флори (32) и Септимији Луцили (33) или њиховим породицама.

КАРНУНТУМ

Карнунтум се убраја међу најстарије римске логоре на Дунаву. Х. Штиглиц (H. Stiglitz) истиче да је утврђење, према казивању Велеја Патеркула, требало да послужи као база Тиберију приликом похода против Маробода.⁸ Тада је, према њеном мишљењу, подигнут први стални, а не привремени логор на Дунаву.⁹ Уколико је логор заиста постојао од 6. године н. е., није познато који одреди су у њему боравили.

Прва јединица чије је присуство у Карнунтуму посведочено ван сваке сумње била је легија *XV Apollinaris*. Доведена је из Емоне непосредно после Августове смрти, у време када је граница Царства већ била премештена на Дунав.¹⁰ Карнунтум лежи на месту где “Ћилибарски пут” прелази преко реке, те је један од задатака посаде био да штити саобраћај на путу. Мочи је помишљао да је *XV Apollinaris* вероватно требало да контролише Маркомане, чије је краљевство северно од Дунава могло представљати опасност по римску државу.¹¹

Легија *XV Apollinaris* остала је у Карнунтуму све до Трајанових ратова против Парћана, са краћим прекидом 60-их година I века. Године 62. придружила се Корбулоновој војсци на истоку, а у њеном некадашњем логору заменила ју је *X Gemina*, која је дошла из Шпаније. У јесен 68. године, Галба је легију *X Gemina* вратио натраг у Шпанију, а на њено место у Карнунтуму довео новоосновану јединицу *VII Gemina*. Она је

⁷ О Северовој политици додељивања грађанских права у Панонији в. Mócsy, *Zum Gentiliz der Neubürger unter Septimius Severus*, *Festschrift A. Betz*, 402 и д.; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 295.

⁸ Vell. Pat. II 109, 5.

⁹ H. Stiglitz, *RE Suppl.* XII 1576.

¹⁰ Уп. горе с. 38 и д.

¹¹ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 92.

ту остала до 69. године, када се као и *XIII Gemina* прикључила Веспасијановој војсци. После битке код Кремоне у Карнунтум је уместо легије *VII Gemina* дошла *XXII Primigenia*. Она је била на страни Вителија, а његове трупе је Веспасијан после победе распршио по Илирику, како нас обавештава Тацит.¹² Коначно, година 71. донела је повратак *XV Apollinaris* у стари логор, док је *XXII Primigenia* пребачена на Рајну.¹³

Карнунтум је био стални логор *XV Apollinaris* за време владавине Флавијеваца и Трајана. Сматра се да га је напустила крајем Трајанове владе, око 114. године, да би учествовала у рату против Парћана и више се није вратила. У Карнунтум је уместо ње доведена *XIV Gemina*, која је ту остала до позног доба.¹⁴ Беџ је веровао да је *XIV Gemina*, или један њен део, боравила у Карнунтуму и пре коначног преласка крајем Трајанове владе. Позивајући се на споменике из логора, датоване у I век, њен боравак у Карнунтуму датовао је на крај I или почетак II века и повезао га са ратовима на Дунаву.¹⁵

У Карнунтуму и на његовој територији посведочени су ветерани више легија: *I Adiutrix* (35–37), *X Gemina* (38, 39), *XIV Gemina* (40–50) и *XV Apollinaris* (51–72). На надгробном споменику 57, поред Секста Петиција из *XV Apollinaris*, помиње се још један ветеран за кога није наведена јединица. Како је натпис датован у I век (уп. 57), вероватно је служио у *XV Apollinaris*. Споменици 73–77 припадају услуженим војницима непознатих јединица. Гај Петилијен, посведочен на натпису 73, вероватно је отпуштен из *XV Apollinaris*, будући да је његов споменик настао у I веку, можда чак пре 50. године (уп. 73). Назив легије у петом реду аре 74, коју је Валерије Руф посветио Хераклу, је оштећен; сачувани су само бројеви *X* и *I*. Најприхватљивија допуна назива јединице гласила би *leg(ionis) XI[III Gem(inae)]*, будући да је ова легија у време настанка споменика, почетком III века, била стационирана у Карнунтуму. Преостала три споменика (75–77), према датовању, вероватно припадају ветеранима исте јединице. Две вотивне аре, посвећене Јупитеру (75) и Марсу (76) потичу приближно из истог периода тј. из друге половине II или III века, док је фрагмент треће (77) само оквирно датован у II или III век.

Ветерани легије *XV Apollinaris* оставили су највећи број споменика у Карнунтуму и околини (51–73). Ниједан од њих не може бити много млађи од првих деценија II века тј. времена када је легија напустила логор. Нарочито је значајан надгробни споменик 51 из прве половине I

¹² Tac. *Hist.* III 35.

¹³ О боравку легија *X Gemina*, *VII Gemina* и *XXII Primigenia* у Карнунтуму током 60–их година I века уп. Ritterling, *RE* XII 1630 и д., 1680 и д., 1801 и д.

¹⁴ Ritterling, *RE* XII 1738 и 1754; Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 91 и д., 99 и д.; idem, *RE Suppl.* IX 615 и д.; Alföldy, *Acta arch. hung.* 11, 113 и д.

¹⁵ Betz, *RLIÖ* 18, 1937, 78 и д.

века, јер указује да је насељавање ислужених војника у близини логора у Карнунтуму, почело врло брзо по доласку *XV Apollinaris*. Натписи 52–60 настали су у I веку. Надгробни споменик 52 датован је у другу половину I века, а епитаф 58 у исти период или сам почетак II века. Три натписа (61–63) вероватно су настала крајем I или почетком II века. Фрагмент епитафа 64 и део надгробне стеле 65 само су оквирно датовани у I или на сам почетак II века. Знатна оштећења која су претрпела ова два споменика онемогућила су њихово прецизније датовање. Када се говори о времену настанка натписа ветерана *XV Apollinaris* из Карнунтума, треба напоменути да велику групу чине споменици преузети из Мочијеве студије *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannen–Kriegen* (Budapest, 1959), за чије датовање није било довољно података. Реч је о натписима 66–72, оквирно датованим у I или на почетак II века.

Када се говори о ислуженим војницима легије *XV Apollinaris* из Карнунтума и околине, одмах треба издвојити групу од шест ветерана, за које се претпоставља да су насељени приликом Клаудијеве дедукције на територији Саварије, те да су се касније вратили у Карнунтум (53, 54, 66, 67, 69, 72). У случају Барбија Конститута, посведоченог на фрагменту надгробног натписа 53, то потврђује израз *deductus*, а код ветерана са споменика 67 и 69 на то указује околност да су били уписани у трибу *Claudia*, иако су рођени у градовима који јој нису припадали. Групи Клаудијевих колониста из Саварије, који су се вратили у близину свог магичног логора Карнунтума, припадају вероватно и ислужени војници потврђени на натписима 54, 66 и 72, премда не треба сасвим одбацити ни могућност да су остали на месту службе.¹⁶

Остали ветерани *XV Apollinaris*, чији су споменици нађени у Карнунтуму и околини, одлучили су да се настане у близини места службе. Код већине њих било је могуће одредити порекло; домицил је наведен у девет натписа (51, 52, 55, 58, 60, 61, 65, 68, 71), док на три споменика налазимо само трибу (57, 59, 63, 73). Најбројнији су Италици: Гај Педусије је био из Кремоне (51), Гај Арунције Примо из Хасте (52), Марко Валерије Албан из Еквикула (55), Гај Фрутиције Серен из Патавијума (61), а Клаудије из Фавенције (65). Међу Италике треба вероватно убројати и Гаја Аненија (57), Гаја Петилијена (73), Публија Квинција (59) и Викторија (63). Они су били уписани у трибе *Lemonia*, *Publilia* и *Oufentina*, а ниједна од њих није посведочена ван Италије.¹⁷ Осим тога, међу регрутима *XV Apollinaris* у I веку најбројнији су били Италици.¹⁸ Двојица ислужених војника потичу из Сирије: Гај Ауфидије Сура из Хелиополиса (60), а Публије Сестије Валенс из Кира (68). Луције Лон-

¹⁶ Уп. горе с. 25.

¹⁷ Kubitschek, *Imp. Rom.* 271.

¹⁸ Уп. Forni, *Reclutamento*, 232; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.1.

гиније Валенс рођен је у колонији *Claudia Ara Agrippinensium* у Доњој Германији (58), а Гај Валерије Секундо у Вирунуму у Норику (71). Надгробни споменик Секста Петиција (57) доноси извесне тешкоће при одређивању порекла. На основу трибе *Lemonia* и података о регрутацији *XV Apollinaris* претпоставили смо да је Гај Аненије вероватно био Италик. Исто важи и за самог Петиција. Његова триба *Arnensis* посведочена је у Италији, Африци и Цезарејској Мауританији, али у *XV Apollinaris* није потврђено присуство регрута из Африке.¹⁹

Порекло ветерана посведочених на споменицима 56, 62 и 64 није било могуће одредити. У случају Гаја Курија Валерија (56) и Децима Мисценија Верекунда (62) гентилна имена могла би указивати на италско порекло. Гентилициј *Curius* често се среће у Италији, док је у провинцијама нешто ређи.²⁰ Гентилно име *Miscenius* тј. *Mescenius*, јавља се у Риму и северној Италији.²¹

Од двадесет четворице ветерана *XV Apollinaris* из Карнунтума, укључујући и оне који су првобитно насељени у Саварији, само за неколицину имамо податке о породичном стању (53, 56, 61, 66, 67, 69, 71–73). Порекло њихових жена, уколико су поменуте на натписима, тешко је одредити. Јунија, жена Фрутиција Серена (61), могла је бити рођена у породици која се доселила из Шпаније. Гентилно име *Iunius* у западном делу Царства најчешће је у Шпанији.²² Име њеног оца, које гласи *Albicus*, посведочено је само једном, и то баш у Шпанији.²³ Жена Валерија Секунда (71) вероватно припада домаћем становништву Паноније (можда је рођена баш у близини Карнунтума), будући да носи келтски когномен *Suadulla*.²⁴ Алија Хесперис, која је била удата за Валерија Кладенса (69) могла би бити из провинција у којима се говорило грчким језиком, јер носи грчки когномен.²⁵ Луције Арментијак из Вероне био је ожењен својом ослобођеницом Аптом (67).

Ослобођеници се спомињу на још два натписа ветерана *XV Apollinaris* из Карнунтума (51, 54). Они су се побринули да њихови некадашњи господари буду сахрањени. Надгробне споменике двојици ислужених војника поставили су саборци (57, 68). То је сасвим сигурно у случају Секста Петиција, јер се у његовом епитафу (57) изричито спомиње Гај Аненије, такође ветеран *XV Apollinaris*. Исто важи и за Сестија Валенса из епитафа 68 кога је сахранио активни војник по имену Коминије Авит.

Другу групу ветеранских споменика из Карнунтума, по бројности, чине натписи војника отпуштених из легије *XIV Gemina* (40–50, 74–77),

¹⁹ Уп. Forni, *loc. cit.* у нап. 18; Mann, *loc. cit.* у нап. 18.

²⁰ Alföldy, *PND*, 80.

²¹ Mócsy, *Bevölkerung*, 157; Alföldy, *PND*, 99.

²² Nomenclator, 155.

²³ Nomenclator, 12.

²⁴ Holder, *Sprachschatz* II 1643 и д.

²⁵ Pape–Benseler, *GEN*, 394 и д.

која је током II и III века била стационарирана у логору. Сви њени натписи потичу из II или III века. Три су прецизно датована поменом конзула у 199. (40), 201. (43) и 211. годину (44). Фрагмент 45 настао је за владе Септимија Севера или Каракале, док аре 46 и 46а потичу из времена владе Максимиана Трачанина (235–238). Остали натписи датовани су мање прецизно. Два су настала почетком II века, у првим годинама боравка легије *XIV Gemina* у Карнунтуму (41, 42) Надгробни споменици 47 и 48, као и вотивне аре 75 и 76, датовани су у другу половину II или III век, док време настанка осталих натписа није било могуће одредити прецизније од II или III века (49, 50, 74, 77).

Сви ветерани легије *XIV Gemina*, посведочени у Карнунтуму и околини, остали су у близини свог некадашњег логора. Домицил је истакнут само на три споменика – на натписима 41 и 42 с почетка II века, и епитафу 48 из друге половине II или III века. Гај Јулије Веран био је из града *Lucus Vocontiorum* у Нарбонској Галији (41), док је Марко Антоније Целер био из Тицинума у Италији (42). Марко Аурелије Афик, посведочен на надгробном споменику 48, био је из Никополиса. Фorni и Ман сматрају да је реч о Никополису на Истру, у Доњој Меизији.²⁶ Порекло осталих ветерана легије *XIV Gemina* није могуће прецизно утврдити. Војници који су носили царска гентилна имена *Ulpius* (46, 77), *Aelius* (45) и *Aurelius* вероватно су из Паноније. Исто се може претпоставити и за Септимија Алкида из натписа 50, који би могао бити рођен у околини Карнунтума. Карнунтум је 194. године уздигнут на ранг колоније, што је било праћено обимним давањем грађанских права на широј територији града.²⁷ Епитаф 50 потиче из III века, из времена када се регрутација за легију *XIV Gemina* вршила углавном на територији логора. Слобода је нагласио да се легија од Хадријанове владе попуњавала војницима из околине Карнунтума, док су регрути из суседних области и провинција били нешто ређи.²⁸ Калетоније Секундо (76) је можда рођен у Панонији: гентилициј *Caletonius* келтског је порекла, а потврђен је само једном, и то у Панонији.²⁹ Марко Анхарије Секундин (40) могао би бити из Далмације. Ару Немези и Дијани поставио је 199. године, што значи да је његова активна служба падала отприлике у другу половину II века, време када су у легији *XIV Gemina* служили регрути из Паноније и суседних провинција.³⁰ Поред тога, гентилициј *Ancharius* у провинцијама западног дела Царства највише пута је посведочен баш у Далмацији.³¹

²⁶ Forni, *Reclutamento*, 197; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.3.

²⁷ Уп. Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 208; Mócsy, *Festschrift A. Betz*, 405.

²⁸ Swoboda, *Carnuntum*, 41 и д.

²⁹ Holder, *Sprachschatz* I 698; Mócsy, *Bevölkerung*, 152; Nomenclator, 61.

³⁰ Уп. Forni, *Reclutamento*, 231 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.1.

³¹ *OPEL* I 107.

Од ветерана легије *XIV Gemina* сачувани су углавном вотивни споменици, те је сасвим разумљиво што су подаци о њиховом породичном стању веома оскудни. Само за четворицу знамо да су засновали породице (46, 47, 48, 50). Жена Аурелија Афика са надгробног споменика 48 била је, због гентилног имена Септимија, вероватно из околине Карнунтума. Већ смо напоменули да је уздизање града на ранг колоније 194. године било пропраћено обимним давањем грађанских права домаћем становништву. Ваља истаћи да је син Улпија Аманда (46) по имену Улпије Амандијан, такође служио у легије *XIV Gemina*.

У Карнунтуму је епиграфски посведочено и присуство ветерана легија које нису чиниле сталну посаду логора – *I Adiutrix* (35–37) и *X Gemina* (38, 39). Њихови натписи настали су у II или III веку. Најстарија је надгробна стела 35, датована у прве деценије II века. Епитаф 36 и фрагмент надгробне стеле 37 потичу из II века. Надгробни споменик 38 настао је у првој половини или средином II века, док је епитаф 39 датован у другу половину II или III век.

Ветерани легија *I Adiutrix* и *X Gemina*, посведочени на натписима 35–39, служили су по свој прилици у штабу намесника Горње Паноније. Након часног отпуста из војске одабрали су да се настане у близини места службе. Њихово порекло није могуће одредити. За Корнелија Ингенуа би се могло претпоставити да је рођен у Норику, где је когномен *Ingenius* био необично чест (37).³²

У Карнунтуму је епиграфски посведочено постојање ветеранских колегија, којима су руководили магистри (46а, 506). Фрагмент 506, на којем је потврђен *collegium veteranorum centonariorum*, указује на везу између ветеранских и занатских колегија. То би могло значити да су се ислужени војници делом бавили и занатством.

БРИГЕТИО

У модерној историографији се сматра да су у Бригетиону, који се сврстава међу најстарије војне логоре у Панонији, од средине I века били стационарани помоћни одреди.³³ Прва легија, *I Adiutrix*, дошла је по свој прилици у последњој деценији I века. Силађи (J. Szilágyi) је њен привремени боравак у Бригетиону датовао око 92. године, позивајући се на натписе 78 и 84.³⁴ Алфелди сматра да је *I Adiutrix* морала учествовати у Домицијановим ратовима против Германа и Сармата, између 89. и 92. године, иако за то нема директних потврда у изворима. Њено учешће у борбама против Квада 97. године потврђује натпис Квинта Атија Приска, војног трибуна *I Adiutrix*, који је од Нерве добио одликовања за подвиге

³² Уп. Alföldy, *PND*, 222; J. Šašel, *ŽA* 5, 1955, 136 и д.

³³ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 49 и д.

³⁴ Szilágyi, *Acta arch. hung.* 2, 201.

у рату против Свева (*ILS 2720*). Будући да је ратно стање на фронту у северној Панонији трајало непрекидо од 89. до 97. године, *I Adiutrix* је могла бити на лимесу, у Бригетиону, већ од 89. године. Алфелди посебно наглашава да неки њени споменици из логора потичу с краја I века и да их не треба повезивати са каснијим боравком, од 117. године.³⁵

Легија *I Adiutrix* није се дуго задржала у Бригетиону. Након учешћа у Трајановим ратовима против Дачана постала је део посаде новоосноване провинције. У Бригетиону су се у размаку од неколико година сменила две легије. Од 101. до 106. године ту је била *XI Claudia*, која је премештена из Виндонисе у Германији. Заменила ју је, за кратко време, новооснована *XXX Ulpia*. Године 114. упућена је на исток, у оквиру војске за рат против Парћана, а потом је одведена у логор Ветеру у Доњој Германији. Легија *I Adiutrix*, која је учествовала у походу против Парћана, вратила се 117/118. године у Панонију са Хадријаном, и поново дошла у Бригетио, где је остала до позног доба.³⁶

У Бригетиону и околини епиграфски је посведочено само присуство ислужених војника *I Adiutrix* (78–101). Одсуство натписа ветерана друге две легије, *XI Claudia* и *XXX Ulpia*, може се објаснити њиховим краткотрајним боравком у логору. Сви ветерански натписи откривени у Бригетиону и на његовој територији потичу из II или III века тј. времена када је *I Adiutrix* била стационирана у логору. Стога можемо претпоставити да су и војници отпуштени из непознатих јединица (102–108) служили у поменутој легији.

Најстарији ветерански натпис из Бригетиона, епитаф Марка Мунација Плацида (78), датован је на крај I или сам почетак II века. Његов значај почива у томе што указује да је насељавање ислужених војника у Бригетиону и околини почело врло брзо по доласку прве легијске посаде. Судећи према датовању споменика, Мунације је у Бригетиону био стациониран приликом првог боравка легије *I Adiutrix*, између 80-их година I века и 101. године. Будући да је био из Иконијума у Галатији, сасвим је јасно да је после часног отпуста из војске остао на месту службе.

Већина натписа ветерана легије *I Adiutrix* и непознатих јединица из Бригетиона и околине само је оквирно датована у II или III век, на основу различитих критеријума (79–86, 88, 90–101, 103–108). Нешто прецизније датовање било је могуће само у случају три вотивна споменика из времена владе династије Севера. Вотивна ара 102 прецизно је датована у 232. годину, док је ара 87 Либеру и Либери посвећена 202, 205. или 208. године. Трећа ара, посвећена Јупитеру (89), припада влади Александра Севера.

³⁵ Alföldy, *Acta arch. hung.* 11, 127 и д., 138. Syme, *LA I 269* и Patsch, *Beiträge V/2*, 41 и д. су такође сматрали да је *I Adiutrix* на Дунав дошла и пре 97. године.

³⁶ Ritterling, *RE XII 1392* и 1697; Patsch, *RE III*, 1899, 848, s. v. *Brigetio*; Graf, *Ant. Geogr.* 91 и д.; Pavan, *Pannonia Superior*, 389; Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 92, 99; idem, *RE Suppl. IX 615* и д.

Сви ветерани посведочени у Бригетиону и околини остали су у близини логора у коме су служили као активни војници. Само два натписа доносе директне податке о њиховом пореклу. Са надгробног споменика 78 сазнајемо да је Марко Мунације рођен у Иконијуму у Галатији. Марко Улпије Кастрензис, који је ару 94 посветио Јупитеру и двојци августа, био је уписан у трибу *Fabia*. Оштећени домицил у шестом реду натписа Бакочи је допунио као [*Rom*]a, што је у складу са трибом.³⁷ Мало је вероватно да је Улпије заиста био рођен у Риму. Царско гентилно име *Ulpius* указује на неку од провинција. Ара 94 постављена је после 161. године, када је Луције Вер проглашен за августа. Сходно томе, Улпије није могао бити регрутован пре почетка II века. Познато је да је у легијама, још од последњих деценија I века, служио знатно већи број провинцијалаца него Италика.³⁸ У самој *I Adiutrix* у доба Флавијеваца и Трајана посведочена су само двојица Италика, а од Хадријанове владе ниједан.³⁹ Подаци о регрутацији легија и гентилициј *Ulpius* упућују на закључак да је Улпије (94) вероватно био из неке од провинција. Триба *Fabia*, у коју је био уписан, веома ретко се среће ван Италије. Потврђена је у Македонији (Хераклеја Синтичка) и у Сирији (Беритос, Хелиополис).⁴⁰ Стога би се могло претпоставити да је наш ветеран био из неке од источних провинција.

Вотивна ара 107, посвећена Јупитеру, пружа неке индикације за одређивање порекла Аурелија Виталиса. У шестом и седмом реду стоји да ју је поставио *pro se et Tolesibus*. Мочи је помишљао да етник *Toleses* треба повезати са фригијским племеном *Τολησεῖς*, јер је у Бригетиону у III веку, међу војницима и цивилима, посведочен велики број људи из источних провинција.⁴¹ Уколико прихватимо његово мишљење, можемо претпоставити да је Виталис био из јужне Фригије, из племена *Τολησεῖς*. Луција Валерија Руфа (79), уписаног у трибу *Palatina*, Мочи је уврстио међу Италике.⁴² Пошто је надгробни споменик 79 датован на почетак или у прву половину II века, Руфова активна служба падала је у другу половину I века или на прелаз из I у II век. Подаци о регрутацији *I Adiutrix* у том периоду – за време владе Флавијеваца и Трајана у легији су служили и Италици⁴³ – одговарају Руфовом италском пореклу.

Порекло осталих ветерана из Бригетиона могуће је само наслутити на основу анализе ономастичког материјала. Двадесеторица носе

³⁷ Barkóczy, *RIU* 684.

³⁸ Уп. Forni, *Reclutamento*, 65 и д.

³⁹ Forni, *Reclutamento*, 215 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, Tables 17.2, 17.3, 18.1.

⁴⁰ Kubitschek, *Imp. Rom.* 270.

⁴¹ Mócsy, *RE Suppl.* XI 1268. Ο *Τολησεῖς* | F v: A. Schulten, *RE* VI A, 1937, 1672-1673, s. v. **Τολησεῖς**.

⁴² Mócsy, *Bevölkerung*, 245, 164/16.

⁴³ Уп. горе нап. 39.

царска гентилна имена: најзаступљенији су *Aurelii* (82, 87, 88, 93, 95, 106), следе *Iulii* (83, 90, 99, 105), *Ulpii* (97, 98, 100, 108) и *Septimii* (89, 103, 104), те по један *Claudius* (91), *Flavius* (85) и *Aelius* (102). Ветерани са гентилним именом *Aurelius* вероватно потичу из околине града. Њихове породице или они сами добили су грађанска права од Марка Аурелија или Каракале. Остали ислужени војници који су носили царске гентилиције по свој прилици нису били из породица са територије града, будући да до владе Марка Аурелија у Бригетиону и околини није било обимнијег давања грађанских права.⁴⁴ Они би најпре могли бити из Горње Паноније, или неке од суседних провинција. У легији *I Adiutrix* је током II и III века посведочен највећи број регрута из Горње Паноније и појединачни случајеви из суседних области (Доња Панонија, Мезија, Дакија).⁴⁵ Ветерани са гентилицијем *Iulius* и *Flavius* вероватно су пореклом из западних крајева Паноније, где су владари династија Јулијеваца–Клаудијеваца и Флавијеваца давали грађанска права.⁴⁶

Међу ветеранима који нису носили царска гентилна имена налазимо двојицу који би могли бити из Паноније: Публија Сенекионија Луцијана (86) и Луција Самуковија (101). Гентилно име *Senecionius*, које се релативно ретко среће у натписима – посведочено је једном у Норичу и једном у Панонији⁴⁷ – вероватно је келтског порекла, будући да су у келтској ономастици посведочена имена *Senecianus*, *Senecio*, *Senecionius* и друга.⁴⁸ Други гентилициј, *Samuconius*, према Холдеровом (А. Holder) мишљењу, такође спада међу келтска имена.⁴⁹ Сва је прилика да је Луције Антистије Белицијан био из Норика (92). Келтски когномен *Bellicianus* највише пута је посведочен у Норичу.⁵⁰ Преостала четворица ислужених војника са нецарским гентилним именима (*Valerius*: 80, 84; *Maccius*: 81; *Rennius*: 96) потичу из породица које су се у Панонију, а можда и у околину Бригетиона, доселиле из других крајева. О њиховом пореклу нема никаквих индиција.

Изгледа да су ветерани играли значајну улогу у управи канаба Бригетиона. Међу њима су посведочена двојица декуриона. Из епитафа 79 сазнајемо да је Луције Валерије Руф био *dec(urio) Br(igetionensium)*, квестор и *magister* исте заједнице. Вотивну ару 80 Меркуру је посветио сигнифер Валерије Марин, који је такође био *dec(urio) Br(igetione)*. Поменути ветерани су свакако били декуриони и магистрати канаба, а не

⁴⁴ Уп. Barkóczi, *Acta arch. hung.* 16, 271 и д.; Mócsy, *Bevölkerung*, 57 и д.

⁴⁵ Forni, *Reclutamento*, 215 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, Tables 17.1, 17.2, 18.1.

⁴⁶ Уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 113 и д.

⁴⁷ *Nomenclator*, 260.

⁴⁸ Уп. Holder, *Sprachschatz* II 1473 и д.

⁴⁹ Holder, *Sprachschatz* II 1347.

⁵⁰ *Nomenclator*, 47. О имену *Bellicianus* в. Holder, *Sprachschatz* I 388; Barkóczi, *Acta arch. hung.* 16, 307.

муниципија. Њихови натписи настали су у II веку, а Бригетио је на ранг муниципија уздигнут почетком III века, под Септимијем Севером или Каракалом.⁵¹ Стога је сасвим јасно да су Валерије Руф (79) и Валерије Марин (80) учествовали у управи канаба.⁵²

Тринаестиорица ветерана из Бригетиона засновала су породице (79, 83, 84, 88, 90–93, 95, 96, 101, 104, 106). Седам жена носи царска гентилна имена (*Iulia*: 92; *Claudia*: 83; *Aelia*: 93, 104; *Aurelia*: 91, 95, 96). Њихово порекло могло би се наслутити баш на основу ових гентилиција. Слично као у случају ветерана, жене са гентилним именом *Aurelia* вероватно су рођене на територији Бригетиона, у породицама које су грађанска права добиле од Марка Аурелија или Каракале. Остале су вероватно из породица које су се у околину Бригетиона доселиле из других области. Већ смо нагласили да су владари династије Јулијеваца–Клаудијеваца давали грађанска права само у западним областима Паноније, те би се могло претпоставити да су Јулија Прокула (92) и Клаудија Секундина (83) биле из тих крајева. Порекло две жене са нецарским гентилним именима, Марције Руфине (88) и Гелије Квинтиле (90), сеже до Италије или неке од западних провинција. Коначно, Анима, жена Аурелија Руфа (79) могла би бити из домородачке породице. Кајанто (J. Kajanto) сматра да је когномен *Animus* можда келтског порекла.⁵³

Ослобођеници се спомињу на релативно малом броју споменика (78, 87, 90, 106). На надгробном споменику 90 двојица ослобођеника изричито су означена као наследници свога господара Јулија Прокула. Ваља истаћи да је један од њих, по имену Јулије Примсион, био аугустал муниципија Бригетиона.

* * *

Распоред ветеранских натписа у Горњој Панонији наводи на закључак да је највећи број ислужених војника живео у насељима крај легијских логора на Дунаву. Њихово присуство на другим местима само је спорадично посведочено. Ветерански споменици откривени су на територијама муниципија Невидунума (120, 121), Андаутоније (122, 123), Сале (124), Могентијане (125) и Мурселе (126, 127). Углавном је реч о појединачним налазима који не пружају довољно података о учешћу ислужених војника у урбанизацији и романизацији тих области, управи или економском животу појединих градова.

⁵¹ Уп. ниже с. 248.

⁵² Уп. Mócsy, *Acta arch. hung.* 3, 184.

⁵³ Kajanto, *Cognomina*, 365. Уп. Holder, *Sprachschatz* I 152.

Једини изузетак представља надгробни споменик 127а из Топуског, датован у прву половину II века. Луције Валерије Верекундо, ветеран *XV Apollinaris*, рођен је у Сисцији и вероватно је служио у бенефицијарној станици у Топуском. На њено постојање указује налаз два натписа из II века, на којима се спомињу *beneficiarii consularis*,⁵⁴ као и околност да Топуско лежи на траси римског пута од Аквилеје до Сисције. Идентификовано је са *Ad Fines*, последњом станицом на овом путу пре Сисције.⁵⁵ Из натписа 127а сазнајемо да је део трошкова око сахране и постављања споменика Верекунду на себе преузео колегиј ветерана. Овај податак указује да је у Топуском тј. станици *Ad Fines*, већ од првих деценија II века, постојала добро организована заједница ислужених војника која је играла значајну улогу у животу римског насеља.

---

⁵⁴ Schallmayer, *BI*, n° 336, 337.

⁵⁵ *It. Ant.* 274, 6.

ДОЊА ПАНОНИЈА

АКВИНКУМ

У Аквинкуму су, слично као и у Виндобони и Бригетиону, током I века били стационарани помоћни одреди.⁵⁶ Крајем 80-их година I века логор добија сталну легијску посаду. У њему је у време избијања ратова против Дачана и Германа на Дунаву под Домицијаном, према Павану, вероватно била стационарана *XXI Rapax*, која је доведена из Германије.⁵⁷

Алфелди је у својој студији о распореду дунавских легија крајем I века детаљно размотрио проблем легијске посаде у Аквинкуму. Према његовом мишљењу, у време Домицијанових ратова против Германа и Сармата, од 88. године, у Аквинкуму су биле стационаране легије *II Adiutrix* и *IV Flavia*. Боравак прве потврђују надгробни споменици једног центуриона и двојице војника, датовани у Домицијаново доба,⁵⁸ и опеке које носе епитет *Dom(itiana)* нађене у Будимпешти. О боравку легије *IV Flavia* у Аквинкуму Алфелди расправља нешто детаљније. Учествујући у борбама против варвара у Панонији, између 88. и 101. године, ова јединица је била стационарана у Аквинкуму. На то указују опеке са печатом *LEG III FL* из Будимпеште, нађене у слоју који потиче с краја I или почетка II века. Поред тога, у Аквинкуму је посведочено присуство извесног Луција Невија Кампана, који је био *praefectus castrorum* легије *IV Flavia*. Кампан је за собом оставио две вотивне аре: једна је посвећена Силвану,⁵⁹ а друга *Dis Maioribus Sanctis*.⁶⁰ Алфелди

---

⁵⁶ J. Szilágyi, *RE Suppl.* XI, 1968, 71, s. v. *Aquincum* истиче да су у Аквинкуму биле стационаране ала *I Hispanorum*, почетком I века, затим *ala Asturum*, средином I века, ала *Hispanorum Auriana* у доба Флавијеваца, те *ala Frontoniana* око 80. или 85. године.

⁵⁷ Pavan, *Pannonia Superior*, 387, нап. 3.

⁵⁸ V. Kuszinsky, *Budapest Régiségei* 7, 1900, 21 и д. (*non vidi*).

⁵⁹ Kuszinsky, *Budapest Régiségei* 8, 1904, 162, n° 1. и д. (*non vidi*).

⁶⁰ *CIL* III 3468.

сматра да ова два споменика потичу с краја I века, из времена првог боравка легије *IV Flavia* у Аквинкуму. Према његовом мишљењу, начин израде аре посвећене Силвану и облик појединих слова веома су блиски једном грађевинском натпису из Аквинкума који се тиче изградње логора, датованом на основу помена Домицијана у време између 89 и 92. године.⁶¹ Стога и две вотивне аре Луција Невија Кампана треба датовати у исти период. Опеке легије *IV Flavia* и натписи на којима се помиње *praefectus castrorum* доказују, према Алфелдијевом мишљењу, да је ова јединица од 88. године боравила у Аквинкуму заједно са вексилацијама *II Adiutrix*. Алфелди верује да је *IV Flavia* у логору остала све до 101. године, када је послата да ратује против Дачана.⁶² Мочи је прихватио његово мишљење о истовременом боравку *IV Flavia* и вексилација *II Adiutrix* у Аквинкуму, истичући да су прилике на Дунаву и панонској граници између 89. и 93. године биле толико тешке да не би било изненађујуће да је Аквинкум имао посаду састављену од већег броја јединица.⁶³ М. Мирковић, међутим, побија мишљење према којем је *IV Flavia* на самом крају I века била у Аквинкуму. Она истиче да је мало вероватно да њени споменици из логора потичу с краја I или почетка II века. Натписи *CIL III 3468* и *Budapest Regisegei 8*, 1904, р. 162, н° 1, које Алфелди наводи као главне доказе, настали су крајем II или почетком III века, док опеке са печатом *IV Flavia* није могуће прецизно датовати.⁶⁴

Сматра се да је за време Трајанових ратова против Дачана у Аквинкуму била *X Gemina*, која је доведена из Германије. Ритерлинг је истакао да њени натписи и опеке, нађени у Будимпешти, потичу из времена пре поделе Паноније, око 105. године. Стога је заступао мишљење да је *X Gemina* у Аквинкуму била кратко време после Првог дачког рата.⁶⁵

Средином прве деценије II века, око 105. или 106. године, у Аквинкуму је поново дошла *II Adiutrix*, да би ту остала све до позне антике. Ритерлинг је њен долазак повезао са стварањем Доње Паноније као посебне провинције, око 105. године,⁶⁶ а Мочи са завршетком Трајанових ратова против Дачана.⁶⁷

У Аквинкуму и околини пронађени су многобројни натписи испуњених војника легија *II Adiutrix* (135–174) и *X Gemina* (175–176). Вете-

⁶¹ *CIL III 143572*.

⁶² Alföldy, *Acta arch. hung.* 11, 128-136, 139 и д.

⁶³ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 86; idem, *RE Suppl. IX 614*. Уп. Szilágyi, *RE Suppl. XI 71*.

⁶⁴ М. Mirković, *IMS I* р. 28 и д., нап. 8.

⁶⁵ Ritterling, *RE XII 1683*. Уп. Mócsy, *RE Suppl. IX 614* и д.; Szilágyi, *RE Suppl. XI 73*.

⁶⁶ Ritterling, *RE XII 1445* и д.

⁶⁷ Mócsy, *RE Suppl. IX 616*.

рани непознатих јединица су вероватно служили у *II Adiutrix*, јер њихови натписи потичу из времена њеног боравка у логору (уп. 177–186).

Прецизно датовани споменици ветерана легије *II Adiutrix* релативно су малобројни. Десет натписа датовано је именима конзула у 156. (133), 161. (134), 207. (140), 211. (141), 216. (142), 218. (143), 219. (144), 235. (145), 240. (177) и 243. годину (178). Вотивна ара 146 посвећена је Јупитеру између 209. и 211. године, када је Доњом Панонијом управљао Гај Јулије Кастин, док натписи 147–150 потичу из времена владавине Септимија Севера или Каракале. Група од осам натписа датована је, на основу различитих критеријума, у III век (151–155, 162, 167, 179), а група од петнаест споменика у другу половину II или у III век (156–160, 163–166, 180–184). Време настанка осталих натписа ветерана *II Adiutrix* из Аквинкума и околине није било могуће одредити прецизније од II или III века (168–174, 185).

Надгробним споменицима ислужених војника легије *II Adiutrix* који су датовани на почетак II века (135, 136, 138, 139) треба посветити нарочиту пажњу, јер би могли покрепити раније изложено мишљење да је *II Adiutrix*, или неки њен део, била у Аквинкуму између 88. и 101. године. Они такође наводе на закључак да је насељавање ветерана у Аквинкуму почело врло брзо пошто је логор добио сталну легијску посаду.

Сви ветерани легије *II Adiutrix*, чије је присуство епиграфски посведочено у Аквинкуму и околини, остали су на месту службе. Међу најстаријим споменицима ветерана *II Adiutrix* из Аквинкума и околине налазимо три натписа на којима је истакнут домицил. Гај Валерије Секундо био је из Емоне (135), Марко Бебилије или Бебидије Фронтон из Еквума у Далмацији (136), а Публије Елије Луко из Тесалонике (137). Други ветеран који се помиње на надгробном споменику 136, Дасимије, могао би такође бити из Далмације. На далматско порекло указује гентилициј *Dasimius* који, како су сматрали Крахе и Мајер, припада илирској ономастици.⁶⁸ Занимљиво је да и три споменика из каснијег периода, II или III века, садрже податке о пореклу ислужених војника (166, 170, 183). Гај Полије Марцијан је рођен у Мурси (170), док у другом реду епитафа Аурелија Муцијана стоји *domo T(h)racia* (183). Марко Аурелије Месоријан би, на основу трибе *Sergia* и података о регрутацији легије *II Adiutrix* у II и III веку, могао бити из Паноније, Далмације или Галатије (166).⁶⁹

Нарочиту пажњу треба посветити надгробним споменицима Гаја Јулија Рогата (141), Публија Ситија Мустiola (161) и Марка Гранија Дата (174a). Мустiol и Граније су рођени у Африци – први у Тевести,

⁶⁸ Krahe, *PN*, 35 и д.; Mayer, *Ill. Sprache*, 112.

⁶⁹ О триби *Sergia* в. Kubitschek, *Imp. Rom.* 272. О регрутацији легије *II Adiutrix* у II и III веку в. Forni, *Reclutamento*, 218; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.4.

а други у Суфетули. Са вотивне аре 141 сазнајемо да је Рогат најпре служио у легији *III Augusta*, али је каријеру окончао као ветеран *II Adiutrix*. Сва је прилика да је и он био из Африке, јер су афричке провинције у II и III веку представљале главни извор регрута за *III Augusta*.⁷⁰ Како су Мустиол, Граније и Рогат доспели у Доњу Панонију и Аквинкум? Познато је да су у маркоманским ратовима Марка Аурелија учествовале вексилације легије *III Augusta*.⁷¹ Након завршетка поменутих ратова нису се вратиле у Нумидију, већ су њихови војници прешли у *II Adiutrix*, која је претрпела велике губитке у борби против варвара.⁷² То потврђује фрагмент епитафа једног војника *II Adiutrix* из Аквинкума који је рођен у Амедари у Африци,⁷³ као и натписи исслужених војника *II Adiutrix* нађени у Африци.⁷⁴ Нарочито је значајан и натпис *CIL VIII 16553* из Тевесте на коме је посведочен [*ce*]nturio [*armam*]entarius [*leg(ionis)*] *secundae Adiutricis pro[ba]tus in leg(ione) III Aug(usta)*. Подаци које смо до сада навели упућују на закључак да су тројица ветерана *II Adiutrix* из Африке – Рогат (141), Мустиол (161) и Граније (174а) – у Панонију доспели са вексилацијама *III Augusta* које су се под командом Марка Аурелија бориле против Маркомана. По завршетку маркоманских ратова прешли су путем транслације у *II Adiutrix* и војничке каријере завршили као њени ветерани. У случају Гаја Јулија Рогата, ову претпоставку потврђује и време настанка аре 141, која је Јупитеру посвећена 211. године, што значи да је Рогатова активна служба падала у другу половину II века.

Ономастичка анализа података које пружају неки споменици могла би бити од користи у одређивању порекла ветерана легије *II Adiutrix* из Аквинкума и околине. Аурелије Аулупор (160) и Тит Арсеније Сита (167) су трачког порекла, јер обојица носе трачка имена.⁷⁵ Исто би се могло претпоставити и за Јулија Херкулана, посведоченог на надгробном споменику 186. Когномен *Herculanus* је био веома распрострањен у областима које је насељавало трачко становништво.⁷⁶ Подаци о учесталости овог имена у западним провинцијама наводе на закључак да је Јулије вероватно био са подручја Мезије.⁷⁷ Тиберије Клаудије Дасије (138) и Марко Улпије Дасијан (158), вероватно су илирског порекла, јер носе илирска *cognomina*.⁷⁸ Когномен *Dasius* највише пута је посведочен у Далмацији; често се среће и у Панонији и Горњој Мезији.⁷⁹ Клаудије

⁷⁰ Mann, *Recruitment and Settlement*, 12–15; Tables 1–3.

⁷¹ *ILS* 2747.

⁷² Ritterling, *RE* XII 1449; Saxer, *ES* 1, p. 43.

⁷³ *CIL* III 13372.

⁷⁴ *CIL* VIII 14605, 25740, 25894, 27512.

⁷⁵ Detschew, *Thr. Sprachr.* 37 и д., 452 и д.

⁷⁶ Alföldy, *PND*, 215.

⁷⁷ *Nomenclator*, 142.

⁷⁸ Krahe, *PN*, 36 и д.; Mayer, *Ill. Sprache*, 121 и д.; Alföldy, *PND*, 185 и д.

Спектат (179) могао је бити рођен у Норику, јер је когномен *Spectatus* у западном делу Царства далеко најраспрострањенији у овој провинцији (посведочен је шеснаест пута).⁸⁰ Треба напоменути да је у легији *II Adiutrix*, током II и III века, било регрута из свих наведених области.⁸¹

У случају Елија Флоријана (146), Публија Елија Провинцијала (152) и Аурелија Флоријана (177) имена, комбинована са подацима о регрутацији легије *II Adiutrix*,⁸² упућују на припадност домородачком становништву Паноније. Когномени *Florianus* и *Provincialis* најчешће се срећу у Панонији.⁸³ За Флавија Татора (139), Луција Септимија Верана (143) и Аурелија Матура (146) могло би се претпоставити да су из Норика или Паноније, јер су имена *Maturus*, *Tutor* и *Veranus* највише пута посведочена у Норику, али се често срећу и на подручју Паноније.⁸⁴ Когномен *Maturus* припада келтској ономастици.⁸⁵ Кајанто је когномен *Veranus* сврстао међу латинска имена,⁸⁶ док је Мочи сматрао да је вероватно изведено од неког келтског имена на *Ver-*.⁸⁷ Коначно, Аурелије Хијеракс (148) и Аурелије Папија (153) су по свој прилици регрутовани у областима у којима се говорило грчким језиком (или потичу из породица које су се доселиле из тих области). Њихова *cognomina* припадају грчкој ономастици.⁸⁸

Тројица ветерана легије *II Adiutrix* вероватно су рођена у Аквинкуму или његовој непосредној околини. Реч је о Луцију Касију Регулијану, чији је надгробни споменик нађен у Вачу, северно од Аквинкума (155), Аурелију Респекту (162), чији је епитаф откривен у Верешвару, и Елију Сатурнину (173). Когномен *Regulianus* није посведочен ни у једној другој западној провинцији осим Паноније,⁸⁹ а Мочи је истакао да се среће само у околини Аквинкума.⁹⁰ Ветеран са натписа 162 могао би, због гентилиција *Aurelius*, припадати домаћем становништву Паноније. Помен његових родитеља, Септимија Јануарија и Септимије Квинте, упућује на хипотезу да је његова породица живела у Аквинкуму или околини. Исто важи и за Елија Сатурнина, сина Септимија Квадрата и Септимије Пусине (173). Родитељи двојице поменутих ветерана (или

⁷⁹ *Nomenclator*, 98.

⁸⁰ *Nomenclator*, 272; Mócsy, *Bevölkerung*, 173.

⁸¹ Forni, *Reclutamento*, 218; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.4.

⁸² У легији *II Adiutrix* у II и III веку најбројнији су регрути из Паноније: уп. Forni, *Reclutamento*, 218.

⁸³ *Nomenclator*, 128 и 234.

⁸⁴ *Nomenclator*, 182, 297, 306.

⁸⁵ Holder, *Sprachschatz* II 482 и д.

⁸⁶ Kajanto, *Cognomina*, 253.

⁸⁷ Mócsy, *Bevölkerung*, 195.

⁸⁸ Papé-Benseler, *GEN*, 536, 1129 и д.

⁸⁹ *Nomenclator*, 242.

⁹⁰ Mócsy, *Bevölkerung*, 186.

њихове породице) добили су грађанска права од Септимија Севера. Познато је да је овај цар приликом уздицања Аквинкума на ранг колоније 194. године⁹¹ спроводио политику обимног давања грађанских права перегрином становништву.⁹²

Порекло преосталих ветерана легије *II Adiutrix* може се само наслутити на основу њихових гентилних имена. Ветерани који носе царске гентилиције *Ulpus* (133, 150, 154, 165, 168, 172, 180), *Aelius* (139, 151, 156, 173, 186), *Septimius* (184) и *Aurelius* (144, 157, 159, 163, 182) припадају домаћем становништву Паноније. *Ulpus* би могли бити из било ког дела провинције, док се за војнике са гентилним именима *Aelius*, *Septimius* и *Aurelius* може претпоставити да су из околине Аквинкума. Већ смо раније истакли да је Септимије Север давао грађанска права у области Аквинкума када је град уздигао на ранг колоније, а сличну политику пре њега водио је и Хадријан. Он је цивилном насељу у близини логора доделио статус муниципија и том приликом је домаћем становништву давао римска грађанска права.⁹³ Мало је вероватно да *Iulii* (134, 164, 178) спадају међу ветеране пореклом из Паноније, јер је познато да владари династије Јулијеваца–Клаудијеваца нису додељивали грађанска права у Панонији. Они би, као и шесторица војника који нису носили царска гентилна имена (142, 147, 171, 174, 181, 185), могли бити пореклом из неке од балканских провинција у којима се вршила регрутација за легију *II Adiutrix* (Далмација или Тракија) или можда са истока Царства.

Већ смо истакли да је у Аквинкуму, осим некадашњих војника легије *II Adiutrix*, епиграфски посведочено и присуство ветерана *X Gemina*. Епитаф 175 настао је око 100. године, док је надгробни споменик 176 датован на почетак II века. Оба натписа треба повезати са боравком *X Gemina* у Аквинкуму у време Трајанових дачких ратова, у првим годинама II века. Очигледно је да су Тиберије Клаудије Сато (175) и Луције Валерије Пуденс (176) остали у близини логора где су служили: Сато је био из Камбодунума у Рецији, а Пуденс из Парме.

У канабама логора у Аквинкуму постојала је значајна и добро организована заједница ветерана. То потврђује вотивна ара из Будима, коју су Вулкану посветили *vet(erani) et c(ives) R(omani) co(n)s(istentes) ad leg(ionem) II Adiutricem* (497). Ислужени војници који су живели у

⁹¹ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 194 и Mann, *Recruitment and Settlement*, 34 истичу да је Аквинкум 198. године сигурно уживао статус колоније; то је посведочено на натпису *CIL III 14347*. Године луструма, када се бирају *duoviri quinquennales*, падају у четврту и девету годину сваке деценије – *duoviri* су посведочени 214. и 259. (*CIL III 10439, 10440*) – па је 194. прва одговарајућа година за оснивање колоније под Септимијем Севером.

⁹² Уп. Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 277; Mócsy, *Festschrift A. Betz*, 405.

⁹³ Mócsy, *Bevölkerung*, 71; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 277. О оснивању муниципија в. Szilágyi, *RE Suppl.* XI 76.

Аквинкуму били су повезани са занатским колегијима. За сахрану Гаја Валерија Секунда (135) и Гаја Јулија Доната (169) побринуо се *collegium fabrum et centonariorum*. Ова веза могла би указивати на претпоставку да су се неки од ветерана из Аквинкума бавили занатством и били чланови занатских колегија. Два натписа сведоче о положају и утицају ветеранских породица у градском животу и управи. Реч је о надгробним споменицима 152 и 154 из III века. Син Улпија Виктора, некадашњег војника *II Adiutrix*, Улпије Викторин, био је квестор колоније (154). Публије Елије Провинцијал, који је носио исто име као и његов отац, вршио је високу свештеничку дужност у Аквинкуму: из натписа 152 сазнајемо да је био *sev(ir) col(oniae) Aq(uinci)*.

Двадесет пет натписа доноси податке о породицама ветерана легија *II Adiutrix* и *X Gemina* из Аквинкума и околине. Порекло жена, када су њихова имена наведена у натписима, није лако одредити. Само се за Аурелију Марцију, супругу Марка Улпија Дасијана, отпуштеног из *II Adiutrix*, зна да је била из Аквинкума, јер је то наглашено на њеном надгробном споменику (158). Жене које носе царска гентилна имена (*Ulpia*: 175; *Aelia*: 156; *Aurelia*: 158, 162, 165, 184) потичу из породица које су живеле у Панонији. Флавија Агате (151) вероватно је пореклом из области у којима се говорило грчким језиком, јер носи латинизирани облик грчког когномена Ἐλαῦσι*.⁹⁴ Породица Аурелије Домнине (183) могла се у Панонију доселити из источних провинција. Име *Domminus*, према Бакочијевом мишљењу, можда је пореклом из Сирије.⁹⁵ Преци жена које нису носиле царска гентилна имена, а чији споменици су оквирно датовани у II или III век (148, 172, 173, 180) по свој прилици су у Панонију дошли из Италије или неке од западних провинција. Октавија Ревока са надгробног споменика 180 носи келтски когномен.⁹⁶

Синови тројице ветерана служили су, као и њихови очеви, у легији *II Adiutrix* (151, 155, 157). Елије Елијан, који је надгробни споменик 151 поставио својим родитељима Публију Елију Марцијалу и Флавији Агати, доспео је до највиших војничких дужности: био је префект *II Adiutrix* и *protector Augusti*. Као заповедник легије *II Adiutrix* и протектор цара Галијена посведочен је и на дедикацији Хераклу из кастела *Ulcisia Castra* (RIU 871).

ULCISIA CASTRA

Ulcisia Castra је последњи у низу кастела на Дунаву, северно од Аквинкума. Сталну посаду логора давали су помоћни одреди, док је за владе Филипа Арапина (244-249) у њему био стационаран и одред легије *II Adiutrix*. О томе сведочи дедикација Генију поменутој јединице

⁹⁴ Pape–Benseler, *GEN*, 5.

⁹⁵ Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 310 и д. Уп. Pape–Benseler, *GEN*, 318.

⁹⁶ Holder, *Sprachschatz* II 1181; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 322.

чији почетак гласи: [*In h(onorem) d(omus) d(ivinae) Genio leg(ionis) II Adi(utricis) p(iae) f(idelis) Philippianae*, а затим следе имена војника.⁹⁷ У Сент-Андреји и околини пронађен је сразмерно велики број споменика ветерана легије *II Adiutrix* (193–199) у односу на друге кастеле дуж Дунава, са изузетком Интерцизе. Фрагмент надгробног споменика 194 откривен је у Помажу, југозападно од града. Раније се налазио у замку Телеки, што значи да је био у секундарној употреби. Сва је прилика да је пренет из Сент-Андреје тј. некадашњег утврђења *Ulcisia Castra*.

Натписи ветерана легије *II Adiutrix* нађени у Сент-Андреји покривају период од два stoleћа. Најстарији потичу с краја I или почетка II века (193–195) и изузетно су значајни јер указују да је насељавање ислужених војника у кастелу *Ulcisia Castra* почело веома рано, још крајем I или у првим деценијама II века. Надгробна плоча 196 и стела 197 вероватно су настале у II веку, а епитаф 198 у другој половини II века или у III веку. Фрагмент надгробне стеле 199 само је оквирно датован у II или III век.

Тројица од седморице ветерана легије *II Adiutrix* из кастела *Ulcisia Castra* рођена су ван Паноније. Тит Флавије је био из колоније Агрипине на Рајни (194), Марко Аурелије Домицијан из Анкире (198), а Јулије Руф из Далмације (195). Сва је прилика да ни Марко Атије Руф није рођен у Панонији. Његов надгробни споменик (193) датован је на крај I или почетак II века, што значи да је регрутован у другој половини I века, када у легији *II Adiutrix* није било војника из Паноније.⁹⁸ Подаци о регрутацији и гентилно име *Atius* указују на Италију или неку од западних провинција.⁹⁹ Ветерани посведочени на натписима 193–195 и 198 нису се вратили у завичај после истека службе, нити су учествовали у некој дедукцији. Могућност планског насељавања ветерана прапраћеног оснивањем колоније на територији активног легијског логора, у овом случају Аквинкума, потпуно је искључена. Дедукција без оснивања колоније исто тако не долази у обзир јер су такви случајеви у балканским провинцијама посведочени или на територији великих развијених колонија – ислужени војници су под Тиберијем насељени на територији Нароне, а под Клаудијем на територији Салоне – или у областима где нису постојала значајнија градска насеља. У ову групу спадају дедукције у области флавијевског муниципија Скарбанције у Панонији и Рошког Слапа у долини Тиција у Далмацији, за Тиберијеве владе. Поред тога, сви наведени случајеви насељавања које није пратило оснивање колоније забележени су у првој половини или средином I века, а натписи 193–195 настали су, у најбољем случају, крајем I века. Према томе, присуство ветерана легије *II Adiutrix* (193–195, 198) у утврђењу *Ulcisia Castra* може се објаснити само претпоставком да су остали на месту

⁹⁷ RIU 879.

⁹⁸ Forni, *Reclutamento*, 217; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 17.2.

⁹⁹ Alföldy, *PND*, 63; Mócsy, *Bevölkerung*, 151.

службе. Нема разлога да се овој групи не додају и ислужени војници потврђени на споменицима 196, 197 и 199. Њихово порекло је тешко одредити. Публије Елије Провинцијал је можда рођен на територији Аквинкума, у околини логора (196). Раније смо истакли да је Хадријан цивилно насеље у близини логора уздигао на ранг муниципија, и да је том приликом домаћем становништву у великом обиму давао римска грађанска права.¹⁰⁰ Когномен *Provincialis*, који се ретко среће ван Паноније, најчешћи је баш у околини Аквинкума.¹⁰¹

Ветерани легије *II Adiutrix*, чији су споменици (193–199) нађени у Сент-Андреји, вероватно су служили у кастелу *Ulcisia Castra*. То би значило да су одреди поменуте легије у овом утврђењу били стационарани и пре владе Филипа Арапина, током читавог II и III века. Будући да су најстарији натписи датовани на крај I или почетак I века (193–195), можемо претпоставити да је *II Adiutrix* давала људство за кастел *Ulcisia Castra* од првих година свог боравка у Аквинкуму тј. од последњих година I века.

У Сент-Андреји су пронађена још два ветеранска споменика (200, 201). Пошто није познато из којих јединица су војници посведочени на њима отпуштени, није било могуће утврдити да ли су се задржали на месту службе или су се вратили у родни крај. Њихови натписи не пружају никакве индикације за решавање овог проблема. Најлогичније је претпоставити да су служили у помоћним одредима који су давали посаду за кастел *Ulcisia Castra*.¹⁰²

Епиграфски материјал из Сент-Андреје пружа податке о породичном стању шесторице ветерана (193, 194, 196–199). Само једна жена носи царско гентилно име *Iulia* (197), али вероватно припада породици која се у Панонију доселила из Италије или неке од западних провинција. На то упућује чињеница да Август и његови наследници, Тиберије и Калигула, нису давали грађанска права у Панонији.¹⁰³ Исто се може претпоставити и за породицу Помпеје Валентине (196). Сва је прилика да је Мира, којој је муж Марко Атије Руф подигао надгробни споменик 193, рођена у Панонији, можда на територији Аквинкума. Име *Mira* могло би бити келтско, будући да су у келтској ономастици потврђени облици *Miro(n)* и *Mirus*.¹⁰⁴ Кајанто га међу латинским именима наводи уз знак питања, напомињући да је можда реч о облику когномена *Myra*.¹⁰⁵ Када се говори о ветеранским породицима у кастелу *Ulcisia Castra*, ваља истаћи да је син Елија Прокула, некадашњег припадника *II Adiutrix*, био сигнифер исте легије (197).

¹⁰⁰ Mócsy, *Bevölkerung*, 71; Barkóczi, *Acta arch. hung.* 16, 277.

¹⁰¹ Mócsy, *Bevölkerung*, 186.

¹⁰² У логору је у III веку била стационарирана *cohors I milliaria nova Severiana Surorum sagittariorum*: Wagner, *Dislokation*, 187.

¹⁰³ Уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 113.

¹⁰⁴ Holder, *Sprachschatz* II 599 и д.

¹⁰⁵ Кајанто, *Cognomina*, 276.

ИНТЕРЦИЗА

У Интерцизи, на територији Аквинкума, откривен је један број натписа ветерана легија *I Adiutrix* (205) и *II Adiutrix* (206–208) који могу бити значајни за историју овог кастела. Пре него што пређемо на анализу епиграфског материјала, требало би истаћи да је у Интерцизи од почетка II века до маркоманских ратова Марка Аурелија била стационирана кохорта *I Alpinorum*, а затим кохорта *I Hemesenorum*.¹⁰⁶

Сва је прилика да су се ветерани легија *I Adiutrix* (205) и *II Adiutrix* (206–208) настанили крај логора у коме су служили као активни војници. Њихови натписи потичу из II или III века. Најстарији надгробни споменик, с почетка II века (206), упућује на закључак да је појединачно насељавање ветерана у Интерцизи почело веома рано, већ у првим деценијама II века. Епитафи 205 и 207 датовани су у другу половину II или III век, а надгробни споменик 208 само оквирно у II или III век.

Марко Хереније Пуденс (206) из Апамеје у Сирији није се после истека службе вратио у родни крај. Филеп је сматрао да је имао неке везе са кохортом *I Hemesenorum* која је била стационирана у Интерцизи.¹⁰⁷ Овакво тумачење Херенијевог присуства у граду тешко је прихватити, јер надгробни споменик 206 потиче из времена када кохорта *I Hemesenorum* још увек није била у логору. Она је у Интерцизу дошла тек након маркоманских ратова Марка Аурелија.¹⁰⁸ Нема основа да се верује да је Пуденс у Интерцизу доспео приликом неке дедукције, иако је његов споменик настао у време када организована насељавања ветерана још нису сасвим престала. Већ смо напоменули да је Интерциза лежала на територији Аквинкума, а могућност дедукције на територији активног легијског логора сасвим је искључена. Пуденсово присуство у Интерцизи најлакше се може објаснити претпоставком према којој се настанио на месту службе. Исто важи и за Марка Аурелија Александра, Марка Аурелија Аурелијана (207), Луција Елија Ингенуила (208) из *II Adiutrix*, те Аурелија Гајана (205) из *I Adiutrix*. Сви су они могли служити у бенефицијарној или царинској станици у Интерцизи. Постојање бенефицијарне станице доказује велики број натписа на којима се спомињу *beneficiarii consularis*, међу којима су посведочени и припадници легија *I Adiutrix* и *II Adiutrix*.¹⁰⁹ Према мишљењу Де Лаета, у Интерцизи је била лоцирана и једна од царинских станица на Дунаву.¹¹⁰

¹⁰⁶ Barkóczy, *Intercisa* I, 48 и д.; idem, *Acta arch. hung.* 16, 281; Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 195; Graf, *Ant. Geogr.* 106 и д.; Vulić, *RE* IX, 1916, 1609, s. v. *Intercisa*; Pavan, *Pannonia Superior*, 391 и д.; J. Fitz, *RE Suppl.* IX, 1962, 99 и д., s. v. *Intercisa*.

¹⁰⁷ Fülep, *Intercisa* I 271.

¹⁰⁸ Уп. нап. 106.

¹⁰⁹ Schallmayer, *BI*, n° 394–406.

¹¹⁰ De Laet, *Portorium*, 195.

Епитаф Марка Херенија Пуденса с почетка II века (206) могао би бити од користи у настојању одређивања времена успостављања бенефицијарне станице у Интерцизи. Натписи на којима се спомињу *beneficarii consularis* потичу (без изузетка) с краја II или из III века. Уколико прихватимо хипотезу да је Хереније Пуденс остао на месту службе, те да је могао вршити неку дужност у бенефицијарној станици долазимо до закључка да је она вероватно успостављена већ у првим деценијама II века.

Већина војника из непознатих јединица вероватно је служила у кохорти *I Hemesenorum* која је у другој половини II и у III веку чинила сталну посаду Интерцизе. Овој претпоставци одговара и време настанка споменика 209–213. С друге стране, неки од њих су могли служити у бенефицијарној или царинској станици у Интерцизи. Не треба сасвим одбацити ни могућност да су се поједини, након службе на неком другом месту, у легијама или помоћним одредима, вратили у завичај. Нема основа да се утврди које је од наведених објашњења најприхватљивије.

Мали број натписа пружа податке о породичном стању ветерана који су се настанили у Интерцизи (205, 207, 208, 212). Са надгробног споменика 212 сазнајемо да је Аурелија Нарданоза, жена Аурелија Ма-наје, била из Арменије (*cives Armeniaca*). Са истока је била и Клаудија Монимоза, супруга Луција Елија Ингенуила (208). Когномен *Monimosa* изведен је од семитског имена¹¹¹ њеног оца, *Monimus*, за које Бакочи сматра да је сиријског порекла.¹¹² Порекло Аурелије Руфине са епитафа 207 није могуће одредити. Треба напоменути да је Аурелије Гајан свакако био ожењен, али оштећења натписа 205 не допуштају да се сазнају имена његове супруге и деце. Марко Аурелије Валеријан, син Марка Аурелија Александра из легије *II Adiutrix* (207), служио је у кохорти *I Hemesenorum*.

* * *

Већина некадашањих војника легије *II Adiutrix* одлучивала је да се након часног отпуста настани у близини Аквинкума. Ова тенденција је сасвим природна, будући да су већи део живота проводили у логору и нису желели да се врате у давно напуштени завичај. Анализа натписа из Сент-Андреје и Дунајувароши показала је да су ветерани *I Adiutrix* (205) и *II Adiutrix* (193–199, 206–208) служили у кастелу *Ulcisia Castra* или у бенефицијарној или царинској станици у Интерцизи. Најстарији натписи са ових локалитета допринели су датовању почетка

¹¹¹ Alföldy, *PND*, 248. Уп. Pape–Benseler, *GEN*, 943.

¹¹² Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 318 и д.

процеса појединачног насељавања у овим насељима. У утврђењу *Ulcisia Castra* тај процес је почео крајем I или почетком II века, а у Интерцизи у првим деценијама II века. Натписи ветерана *II Adiutrix* из Сент-Андреје (193–199) пружају основу за закључак да су њене вексилације, чије присуство је ван сваке сумње посведочено у време Филипа Арапина, у кастелу боравиле и током читавог II века.

Посебну групу ветеранских споменика са подручја Доње Паноније чине натписи нађени у утврђењима и станицама на путу дуж Дунава. Реч је о следећим локалитетима, идући низводно од границе са Горњом Панонијом: Солва (189), *Pon(t)e Navata* (190), Цирпи (191, 192), Кампона (202), *Matrica* (203), Барачка (204), Белчке (214), Лусонијум (215), *Ad Statuas* (216), Акуминкум (217) и Таурунум (218). Присуство ветерана у Доњој Панонији епиграфски је посведочено још само у области муниципија *Comijana* (188). Већина поменутих ветерана отпуштена је из легије *II Adiutrix*. Природно је претпоставити да су готово сви служили у Аквинкуму, па би их стога требало сврстати међу војнике који су се вратили у завичај. У прилог томе могли бисмо навести податак да је регрутација за *II Adiutrix* вршена у околини Аквинкума или у војним постајама на Дунаву, јужно од логора.¹¹³ Двојица ветерана на чијим споменицима је истакнут домицил – Максим из Сирмијума (214) и Аурелије Прокул из Хемесе (216) – вероватно су остала у кастелима помоћних одреда или станицама на путу у којима су служили. Ваља истаћи да поменути натписи не пружају податке који би допринели расветљавању процеса насељавања ветерана на дунавском лимесу или читавој Доњој Панонији, нити њихове улоге у урбанизацији и романизацији области у којима су нађени.

---

¹¹³ Mann, *Recruitment and Settlement*, 33.

ГОРЊА МЕЗИЈА

СИНГИДУНУМ

У модерној историографији се сматра да је Сингидунум имао војну посаду од самог почетка I века н. е. Премерштајн (A. von Premerstein) га убраја међу *praesidia* на Дунаву успостављена после Лентуловог рата против Дачана.¹¹⁴

У Сингидунуму је, према Момзену, од времена доласка на Дунав била стационирана *IV Scythica* или *V Macedonica*.¹¹⁵ Сајм је сматрао да је у логору можда извесно време боравила и *II Adiutrix*, наводећи да је одредима мезијских легија у рату против Свева и Сармата 92. године заповедао трибун ове јединице.¹¹⁶ Алфелди прихвата његово мишљење и боравак легије *II Adiutrix* у Сингидунуму датује у период између 86. и 89. године.¹¹⁷ Већ смо напоменули да М. Мирковић помишља да је *VIII Augusta* под Клаудијем из Петовиона пребачена у Сингидунум.¹¹⁸

Прва легија чије је присуство сасвим сигурно потврђено у Сингидунуму била је *IV Flavia*, која је ту остала све до позне антике. Птоlemeј је помиње уз назив града: Σιγγίδουνον, λεγίωv δ' Φλαυία.¹¹⁹ До 86. године налазила се у Бурнуму у Далмацији, да би потом била пребачена на Дунав. Мишљења о локацији њеног првог логора су подељена. Већ смо истакли да су неки истраживачи, попут Филова и Мана, помишљали да је крајем I века била стационирана у Рацијарији,¹²⁰ док је Пач њен

---

¹¹⁴ A. von Premerstein, Die Anfänge der Provinz Moesien, *Jahresh.* 1, 1898, Bbl. 170.

¹¹⁵ Mommsen, *Römische Geschichte* V, Berlin 1894, 194, нап. 1.

¹¹⁶ Syme, *JRS* 18, 48 и д. Уп. Patsch, *Beiträge* V/2, 47.

¹¹⁷ Alföldy, *Acta arch. hung.* 11, 121.

¹¹⁸ Уп. горе нап. 50, с. 30.

¹¹⁹ Ptol. *Geogr.* III 9, 3.

¹²⁰ Уп. горе с. 80 и д.

први логор на Дунаву тражио у Дуросторуму.¹²¹ Мочи је сматрао да је *IV Flavia* по одласку из Далмације најпре могла бити у Рацијарији, да би затим 89. године била премештена у Аквинкум.¹²² Ритерлинг и Флус су помишљали да је у Домицијаново доба била у Виминацијуму, заједно са легијом *VII Claudia*. Слично мишљење заступа и М. Мирковић, истичући да је *IV Flavia* била једина легија у Виминацијуму у периоду између 86. и 98. године.¹²³ Алфелди је такође сматрао да је најпре била у Виминацијуму, те да је од 88. до 101. године боравила у Аквинкуму.¹²⁴

Легија *IV Flavia* учествовала је у Трајановим ратовима против Дачана; након освајања Дакије остала је као део посаде у новооснованој провинцији. Ритерлинг је њен боравак у Дакији датовао између 102. и 107. године, ослањајући се на опеке са печатом *LEG III F F* и натписе тројице центуриона (*CIL III 1353, 1480, 7904*) које због скраћеног назива *F(lavia) F(elicis)* датује у доба Трајанове владе. На вотивном споменику *CIL III 7904* посведочен је Гај Авидије Нигрин, намесник Дакије између 102. и 107. године. Ритерлинг је претпоставио да је *IV Flavia* у то време била у Сармизегетузи. Када је 107. године коначно организована нова провинција, легија је враћена у Мезију.¹²⁵

М. Мирковић истиче да натписи легије *IV Flavia* из Сингидунума не пружају довољно података за прецизно датовање њеног доласка из Дакије. Најстарији споменик *IMS I 26* према њеном мишљењу потиче из периода после дачких ратова. Разлог за успостављање легијског логора у Сингидунуму она тражи у стратешком значају места које је лежало прекопута области Јазига. М. Мирковић наглашава да *IV Flavia* није могла бити у Сингидунуму пре почетка Хадријанове владе.¹²⁶

У Сингидунуму и околини посведочено је само присуство ветерана легије *IV Flavia* (343–354). Из ње су вероватно отпуштена и двојица војника непознатих јединица (353, 354). Ваља истаћи да су ветерански натписи са територије Сингидунума и из самог града релативно малобројни. Најстарији је надгробни споменик 343 из прве половине II века, а најмлађи надгробна стела 354 с краја III или почетка IV века. Ова два натписа су веома значајна јер први сведочи да је насељавање ветерана *IV Flavia* у Сингидунуму почело одмах по приспећу поменуте легије у логор, док други доказује да је тај процес још увек трајао крајем III и почетком IV века.

¹²¹ Patsch, *Beiträge* V/2, 46.

¹²² Уп. горе с. 143.

¹²³ Уп. ниже с. 159 и д.

¹²⁴ Alföldy, *Acta arch. hung.* 11, 118 и д.

¹²⁵ Ritterling, *RE* XII 1544. D. Benea, *Din istoria militara a Moesiei Superior si a Daciei*, Cluj–Napoca 1983, одлучила се за 114. годину као датум повратка легије *IV Flavia* у Горњу Мезију.

¹²⁶ Mirković, *IMS I* p. 30. Šašel, *Probleme und Möglichkeiten onomastischer Forschung, Opera Selecta*, 92 датује натпис 343 у II век.

Када је реч о осталим натписима ветерана легије *IV Flavia* из Београда и околине, најпрецизније је датован надгробни споменик 346 који потиче из доба владе Септимија Севера или Каракале. Епитаф 344 не би могао бити много млађи од средине II века. Највећи број ветеранских натписа датован је само оквирно: надгробни споменик 345 у II, а надгробне стеле 347 и 352 у III век. Четири натписа потичу из друге половине II или из III века (348, 349, 351, 353), док је надгробна стела 350 датована у II или III век.

Будући да су ветерани, чији су споменици нађени у Београду и околини, отпуштени из легије *IV Flavia* нема сумње да су сви остали у близини места службе. Настанили су се у канабама или цивилном насељу недалеко од логора. Домицил је наведен само на надгробној стели 345: Кресценс, чије гентилно име није сачувано, био је из Скупа. М. Мирковић сматра да Аурелије Атик, који је ару 348 посветио Јупитеру, не припада домаћем становништву. На основу когномена *Atticus* могао би, према њеном мишљењу, бити пореклом из северне Италије.¹²⁷

Имена осталих ветерана пружају врло мало података за одређивање њиховог порекла. Марко Аурелије Папија (349) и Публије Елије Дионисије (352) могли би бити истока. Обојица носе грчка *cognomina*.¹²⁸ Већ смо нагласили да је надгробна стела 349 датована у III век, а епитаф 352 у другу половину II или III век. Легија *IV Flavia* (или њени одреди) учествовала је у ратовима на истоку током II и III века,¹²⁹ те су Папија и Дионисије могли бити регрутовани приликом неког од тих похода да би се надокнадили губици које је јединица претрпела. Гај Валерије Валенс, са надгробне стеле 347, могао би исто тако бити пореклом из источних провинција. На то, према мишљењу М. Мирковић, указују име његове ћерке *Apphion*, распрострањено у источној Фригији, и украси на споменику.¹³⁰ М. Мирковић помишља да је Луције Калпурније Терције (343) у легију *IV Flavia* можда ступио док је била стационирана у Далмацији, истичући да су *Calpurnii* веома бројни у Истри и Либурнији.¹³¹ Време настанка надгробног споменика 343 (прва половина II века) одговарало би овој претпоставци.

Преостали војници који носе царска гентилна имена *Ulpius* (350) и *Aurelius* (346, 351, 353, 354) вероватно долазе из породица које припадају епихорском становништву Горње Мезије, или су из неке од суседних провинција. Познато је да је Трајан давао грађанска права на територији читаве Горње Мезије, а нарочито у Рацијарији приликом оснивања војничке колоније, и у области Улпијане. *Aurelii* су у ред римских грађана

¹²⁷ Mirković, *IMS* I p. 53

¹²⁸ Pape-Benseler, *GEN*, 307 и д.; 1129. Barkóczi, *Acta arch. hung.* 16, 320 сматра да је име *Papia* преузето из источних провинција.

¹²⁹ Ritterling, *RE* XII 1545 и д.; Mirković, *IMS* I p. 30.

¹³⁰ Mirković, *IMS* I p. 70.

¹³¹ Mirković, *IMS* I p. 63.

увршћени под Марком Аурелијем или Каракалом.¹³² М. Мирковић наводи могућност да је Марко Улпије Манлијан (350) дошао из Паноније, Норика или Реције тј. из области у којима је била распрострањена формула *perpetuae securitati*, неуобичајена за горњомезијске натписе. На основу типологије његове надгробне стеле она закључује да би најпре могао бити из Паноније.¹³³ На надгробном споменику Аурелија Виктора (354), међу личностима којима је подигнут епитаф, спомиње се и његов отац Аурелије Алпин па стога можемо претпоставити да је Виктор био рођен баш у Сингидунуму или на његовој територији.

Вотивна ара 348 пружа највише података о статусу и улози ветерана легије *IV Flavia* у Сингидунуму. Тит Аурелије Атик, који је ару посветио Јупитеру, Мајци Земљи, Либеру и Либери, био је сигнифер поменуте легије. Вулић је помишљао да би скраћеницу *P. K.* у седмом реду натписа требало разрешити као *p(raefectus) k(astrorum)*.¹³⁴ М. Мирковић, међутим, сматра да је такво разрешење неприхватљиво, јер је овај положај био доступан само примипиларима.¹³⁵ Аурелије Атик је након напуштања војне службе узео учешћа у управи Сингидунума, где је био *quinquennalis*, и Сирмијума, где је био члан градског већа. Мирковић сматра да је био *quinquennalis* муниципија, иако за то нема чврстих доказа.¹³⁶ У модерној историографији се дуго веровало да је Сингидунум муниципални статус стекао после 169. године, јер се на латеркулуму из Виминацијума, који доноси имена војника регрутованих 169, а отпуштених 195, не спомиње као домицил (356b). Премерштајн и Вулић су на основу овог податка закључили да насеља која нису наведена на споменику нису уживала градску аутономију.¹³⁷ М. Мирковић је изнела другачије мишљење. Изостављање Сингидунума из латеркулума из 195. године не може се узети као сигуран доказ да насеље пре 169. године није уживало статус муниципија јер је списак непотпун – у њему недостају називи око стотинак градова – и због тога што је сасвим јасно да 169. године регрутација није вршена на подручју читаве Горње Мезије. На латеркулуму нема ни Виминацијума, ни Улпијане, иако су ова два града у то доба имала муниципалну самоуправу. Према мишљењу М. Мир-

¹³² Уп. Mócsy, *Moesia Superior*, 176 и д.

¹³³ Mirković, *IMS* I p. 62.

¹³⁴ Vulić, *Spomenik XLVII*, 142, n° 62.

¹³⁵ Mirković, *IMS* I 16.

¹³⁶ Mirković, *Gradovi*, 44; eadem, *IMS* I p. 31.

¹³⁷ Ladek–Premmerstein–Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien, Jahresh.* 4, 1901, Bbl. 84 и д. Уп. М. Fluss, *RE* III A, 1927, 235; Mócsy, *Acta arch. hung.* 11, 300; idem, *Moesia Superior*, 33. Mann, *Recruitment and Settlement*, 38 сматра да је Сингидунум статус муниципија стекао почетком III века, истичући натпис *CIL* III 10495, на коме се спомиње декурион колоније Аквинкума и муниципија Сингидунума.

ковић, Сингидунум је ранг муниципија стекао већ у првој половини II века. На то указује надгробни споменик *IMS I 47* Марка Улпија Трофима, који је био *o(rnatus) o(rnamentis) dec(urionalibus) mun(icipii) Sing(iduni)*. Трофим је, као аугустал, био један од Трајанових ослобођеника, а његов натпис би се могао датовати у доба Трајана, Хадријана или Антонина Пија. Мирковић сматра да последњег владара треба одмах одбацити, будући да није имао никакве везе са урбанизацијом дунавских области, те да су муниципиј у Сингидунуму основали Трајан или Хадријан. Она се одлучује за Хадријана, због његове политике према великим логорима на Дунаву. Познато је да је на ранг муниципија уздигао насеља крај логора у Карнунтуму, Аквинкуму и Виминацијуму.¹³⁸ Једини споменик на коме је Сингидунум посведочен као колонија потиче из 287. године (*IMS I 20*). Град је колонијални статус стекао у III веку, можда, како сматра М. Мирковић, у исто време кад и Виминацијум, 239. године.¹³⁹ Вотивна ара 348 не пружа елементе за прецизније датовање од друге половине II или III века, па према томе нема поузданих основа да се закључи да је Аурелије Атик био *quinquennalis* муниципија. Он је ову магистратуру лако могао вршити и у колонији.

С. Душанић је недавно предложио ново разрешење скраћенице *P. K.* и нову интерпретацију Атикових дужности. Седми ред натписа 348, према његовом мишљењу, треба читати као *p(raefectus ?) k(anabarium ?) q(uin)q(uennalis) Sing(iduni)*. Атикове дужности квинквенала канаба биле су повезане са давањем у закуп земљишта које је припадало насељу. Вероватно се старао за прикупљање *vectigalia* у околини логора. Душанић помишља да је Атик имао везе и са рудницама на Авали, у близини Сингидунума, а његов декурионат у Сирмијуму повезује са *argentariae Pannonicae*, којима се управљало из овог града.¹⁴⁰

Већина ветерана из Сингидунума била је ожењена. Улпија Пија, супруга Аурелија Максима (351), рођена је у Виндобони. У Сингидунум је дошла заједно са својом мајком Улпијом Гајом. Жена Марка Улпија Манлијана, Елија Флора (350), могла је бити из Паноније, јер је когномен *Florus* (од дунавских провинција) најчешћи у Панонији.¹⁴¹ Распрострањеност когномена *Ingenius* у дунавским провинцијама упућује на претпоставку да је Ларсинија Ингенуа (352) била из Норика.¹⁴² Елија Јуста (349) и Аурелија Викторија (354) вероватно су припадале домаћем становништву Горње Мезије, јер носе царска гентилна имена.

¹³⁸ Mirković, *IMS I* p. 31 и д. О Хадријановој политици уздизања војних логора на Дунаву на ранг муниципија в. Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 139 и д.

¹³⁹ Mirković, *IMS I* p. 32.

¹⁴⁰ Dušanić, *The Legions and the Fiscal Estates in Moesia Superior: Some Epigraphical Notes*, *AV* 41, 1990, 588 и д.

¹⁴¹ *Nomenclator*, 128.

¹⁴² Šašel, *ŽA* 5, 136 и д.; *Nomenclator*, 151.

Сва је прилика да је Јуста била баш из Сингидунума, јер носи гентилициј *Aelia* – оснивање муниципија под Хадријаном вероватно је било пропраћено обимним давањем грађанских права. Породица Аурелије Викторије добила је грађанска права од Марка Аурелија или Каракале. Три жене које нису носиле царске гентилиције (*Petronia*: 369; *Valeria*: 370, 371) потичу из породица које су се на територију Сингидунума доселиле из неке друге провинције, можда чак и из Италије.

ВИМИНАЦИЈУМ

Други легијски логор у Горњој Мезији, када се иде низ Дунав, био је Виминацијум. У њему је, како су сматрали Премерштајн и Вулић, одмах након пребацивања из Дарданије на Дунав, око 15. године, можда била стационирана *IV Scythica* или *V Macedonica*.¹⁴³ Према мишљењу М. Мирковић, мало је вероватно да је Виминацијум за време Тиберијеве владе био један од легијских логора на Дунаву. Дачани су у то време продирали на југ кроз долине Тимока и Поречке реке, па су Римљани вероватно штитили ове пролазе и обалу Дунава источно од Ђердапа. Виминацијум је стратешки значај добио тек од Домицијанове владе, када су Римљани почели да воде офанзивну политику према Дачанима.¹⁴⁴

Сталну посаду Виминацијума чинила је легија *VII Claudia*. Најстарији војни споменици из Костолца и околине указују да је логор успостављен већ крајем I или на самом почетку II века.

У Виминацијуму је, поред натписа легионара *VII Claudia*, откривен и велики број споменика друге горњомезијске легије *IV Flavia*. Неки од њих потичу из II или III века и треба их повезати са периодима када је *IV Flavia* замењивала легију *VII Claudia* која је учествовала у ратовима на истоку Царства. Један број натписа датован је, међутим, у последње деценије I или на почетак II века,¹⁴⁵ што указује на присуство *IV Flavia* у Виминацијуму на прелазу из I у II век.

У модерној историографији се доста расправљало о редоследу боравка легија *IV Flavia* и *VII Claudia* у Виминацијуму крајем I и почетком II века. Ритерлинг, Флус и Сариа сматрали су да је *VII Claudia* одмах по преласку из Далмације у Мезију доведена у Виминацијум, где јој се после 86. године придружила и *IV Flavia*. То потврђују опеке са печатом *LEG III F F*, које због скраћенице *F(lavia) F(elix)* треба датовати у доба пре Хадријанове владе, као и натписи активних војника.¹⁴⁶ Ово мишљење прихватио је и Алфелди, истичући да је *IV Flavia* у Виминацијуму

¹⁴³ Premerstein–Vulić, *Jahresh.* 4, Bbl. 104–105.

¹⁴⁴ Mirković, *IMS* II p. 35.

¹⁴⁵ *IMS* II 86–89, 93, 325.

¹⁴⁶ Ritterling, *RE* XII 1543 и д.; Fluss, *RE* III A 234; Saria, *RE* VIII A, 1938, 2174, s. v. *Viminacium*. Уп. Bratanić, *AV* 4, 1953, 285.

боравила релативно кратко, од доласка у Мезију 86. године, па до 89. године, када је морала да га напусти, јер је Домицијан забранио да две легије буду у истом логору.¹⁴⁷ Пребачена је у Аквинкум, где је остала све до почетка Трајанових ратова против Дачана.¹⁴⁸

М. Мирковић такође прихвата мишљење да је *IV Flavia* 86. године доведена у Виминацијум. Поред натписа *IMS* II 86, 89 и 93, на које је пажњу скренуо још Ритерлинг, она истиче још два споменика, први пут објављена 1986. године: *IMS* II 87 и 88. Сви наведени натписи потичу с краја I или почетка II века тј. из времена између 86. године и Трајанових дачких ратова, када је *IV Flavia* чинила посаду Виминацијума. М. Мирковић, међутим, одбацује претпоставку о истовременом боравку легија *IV Flavia* и *VII Claudia* у Виминацијуму и сматра да је боравак прве претходио боравку друге јединице. Тацит, из чијег излагања сазнајемо да је *VII Claudia* 69. године била у Мезији, не наводи локацију њеног логора.¹⁴⁹ У Виминацијуму је пронађен само један натпис легионара *VII Claudia* који треба датовати пре Трајанове владе (*IMS* II 101), док је на доњем Дунаву откривен извештај број њених споменика с краја I или почетка II века. У Силистрији су, на пример, нађене опеке са печатом *LEG VII C P F*.¹⁵⁰ М. Мирковић стога верује да би први логор легије *VII Claudia* по доласку у Мезију можда требало тражити на доњем току Дунава и да је у Виминацијуму пребачена под Трајаном, у оквиру припрема за ратове против Дачана.¹⁵¹

Можда би се проблем редоследа боравка легија *IV Flavia* и *VII Claudia* у Виминацијуму могао решити на следећи начин: *IV Flavia* је у логор дошла одмах по приспећу у Мезију, 86. године, па је затим око 89. године премештена у Аквинкум, док је у Виминацијум доведена *VII Claudia*, која је пре тога могла бити стационирана на доњем Дунаву. У прилог изложеној претпоставци ишла би и надгробна плоча *IMS* II 101, чији значај за решавање овог питања је истакла М. Мирковић. Она представља најстарији натпис легије *VII Claudia* из Виминацијума и једини који је треба датовати у време пре Трајанове владе. Сматра се да је настала у другој половини I века, али не пре 80-их година, због одсуства посвете *Dis Manibus* и једноставног облика споменика.¹⁵² Уколико прихватимо предложено датовање, могли бисмо претпоставити да *VII Claudia* пре осамдесетих година II века није била у Виминацијуму.

У Виминацијуму и на његовој територији пронађени су натписи ветерана легија *IV Flavia* (355, 356), *VII Claudia* (357–372), и непознатих

¹⁴⁷ Suet. Dom. 7.

¹⁴⁸ Alföldy, *Acta arch. hung.* 11, 118 и д.

¹⁴⁹ Tac. *Hist.* II 85.

¹⁵⁰ *CIL* III 145972.

¹⁵¹ Mirković, *IMS* II p. 36 и д.

¹⁵² Mirković, *IMS* II pp. 36, 126.

јединица (373–378). Време настанка споменика 374 и 375, о чему ће касније бити речи, упућује на претпоставку да су Петроније и Аурелије Секундин служили у *VII Claudia*. Ветеран који је посведочен на фрагменту надгробног споменика 373 могао је служити у *IV Flavia* или *VII Claudia*. Његов натпис датован је само оквирно у прву половину II века.

Најстарији ветерански споменици са територије Виминацијума припадају легији *VII Claudia* и потичу из прве половине II века (357–359). Они указују да су се ислужени војници у канабама и околини логора насељавали већ у првим деценијама II века. Могло би се претпоставити да је овај процес отпочео нешто раније, можда већ у другој половини 80–их година I века, када је у Виминацијуму по свој прилици била *IV Flavia*, премда за то, за сада, нема поузданих доказа. Насељавање ветерана у другим логорима на Дунаву – у Карнунтуму, Бригетиону, Аквинкуму, Ескусу и Трезмису – почињало је, по правилу, врло брзо по приспећу првих легија.

Само један натпис из Виминацијума датован је сасвим прецизно именима конзула. Реч је о фрагменту надгробног споменика 363 из 224. године. Нешто прецизније је датовано још пет ветеранских натписа. Надгробна стела 362 потиче с краја II века, а у II веку су вероватно настали и епитаф 360 и вотивна ара 361. Надгробни споменик 374 датован је у III век, а епитаф 367 није могао настати после 239. године и уздицања Виминацијума на ранг колоније. Остали ветерански споменици из Костолца и околине само су оквирно датовани у II или III век.

Origo је познат у случају двојице ислужених војника легије *VII Claudia*. Марко Валерије Валенс (359) био је уписан у трибу *Fabia*, а рођен у Хераклеји. М. Мирковић напомиње да није сигурно да ли је реч о Хераклеји Синтичкој или Хераклеји у Линкестиди, будући да су оба града припадала триби *Fabia*,¹⁵³ или, пак, о Хераклеји у Тракији.¹⁵⁴ Гај Теренције Катул био је из Вирунума у Норичу (363).

Пре него што пређемо на разматрање проблема порекла ветерана легије *VII Claudia* на чијим споменицима није наведен домицил, ваља истаћи да је у Костолцу крајем XIX века пронађен један натпис, сломљен на два дела, који пружа драгоцене податке о регрутацији поменуте јединице у II веку. Реч је о чувеном латеркулуму са списком војника који су регрутовани 169, а отпуштени 195. године (356b). Подаци о домицилу сачувани су за 142 војника. Најбројнији су били легионари из Горње Мезије, било их је око 102 или 104. Знатно мањи број регрута долазио је из других балканских провинција – Доње Мезије, Далмације и Македоније – те из Дакије и са истока Царства. Међу војницима није посведочен ниједан регрут из Италије или неке од западних провинција.

¹⁵³ F. Papazoglou, *Héraclée* 1, 1961, 17 и д.

¹⁵⁴ М. Mirković, *IMS* II 134.

Неколицина ветерана легије VII *Claudia* могла би бити из неке од источних провинција Царства. У случају Луција Аурелија Андроника (364), Марка Аурелија Хелиодора (366) и Публија Елија Антиоха (369) на то указују грчка *cognomina*.¹⁵⁵ Реч ταῦτα на крају епитафа Аурелија Виталиса и његове жене Аурелије Македоније (365), која представља скраћени облик формуле ὁ βίος ταῦτα, према мишљењу М. Мирковић, открива везу са областима где се говорило грчким језиком.¹⁵⁶ То би могло значити да је Виталис био пореклом са истока.

Квинт Хелвије Проб (358) био је по свој прилици из Далмације. Гентилициј *Helvius* и когномен *Probus* веома су чести у овој провинцији.¹⁵⁷ Време настанка надгробног споменика 358, у првој половини II века, одговара овој претпоставци. Проб је вероватно у легију VII *Claudia* ступио док се налазила у Далмацији, дошао је са њом у Мезију и после часног отпуста остао у Виминацијуму. С друге стране, не треба одбацити ни могућност да је био потомак (можда и син) неког војника који је регрутован у Далмацији.

Осморица преосталих ветерана из Виминацијума носе царска гентилна имена (*Iulius*: 357, 361, 370; *Aelius*: 360, 367; *Aurelius*: 362, 375), а тројица друге гентилиције (*Petronius*: 374; *Valerius*: 368, 371). *Aelii* и *Aurelii* су вероватно из Горње Мезије или неке од суседних провинција. Исто важи и за двојицу ветерана са гентилним именом *Valerius*. Код Тита Аурелија Меркатора и Тита Аурелија Квинта (362), те Марка Валерија Сперата (367) подаци о распрострањености *cognomina* указују на порекло из области насељених келтским становништвом.¹⁵⁸ У складу са подацима латеркулума из 195. године (356b), у обзир најпре долази Горња Мезија, мада ни Панонија ни Норик не могу бити сасвим искључени, иако се насеља из ове две провинције не јављају у поменутом списку. Публије Елије Приск (360) и Елије Виталис (368) могли би бити из самог Виминацијума или околине. Они или њихове породице могли су добити грађанско право када је Хадријан цивилно насеље код логора уздигао на ранг муниципија.¹⁵⁹ Осим тога, треба скренути пажњу да међу војницима отпуштеним 195. године налазимо петорицу поред чијих имена је наведено *kas(tris)*, што значи да су рођени у канабама или околини логора.¹⁶⁰ Ветерани са гентилним именом *Iulius* (357, 361, 370)

¹⁵⁵ Pape-Benseler, *GEN*, 88, 98, 456. Mócsy, *Moesia Superior*, 154 сматра да је Марко Аурелије Хелиодор (366) вероватно био са истока, из области у којима се говорило грчким језиком.

¹⁵⁶ Mirković, *IMS* II p. 140.

¹⁵⁷ Alföldy, *PND*, 89, 273; Mócsy, *Bevölkerung*, 155, 186; *Nomenclator*, 14, 233.

¹⁵⁸ Уп. *Nomenclator*, 187, 239, 272; Alföldy, *PND*, 246, 280, 300.

¹⁵⁹ Уп. Mirković, *IMS* II p. 47 и д.

¹⁶⁰ О термину *castris* в. Vittinghoff, Die rechtliche Stellung der *canabae legionis* und die Herkunftsangabe *castris*, *Chiron* 1, 1970, 299-318; Mirković, *ZPE* 40, 259-271.

вероватно воде порекло од породица које су се у Горњу Мезију доселиле из других провинција, јер владари династије Јулијеваца–Клаудијеваца нису у Мезији водили политику додељивања грађанских права.¹⁶¹ Исто важи и за Петронија (374) који би могао бити пореклом из Италије или неке од западних провинција.

Већ смо истакли да су у Виминацијуму пронађена два споменика ветерана легије *IV Flavia*. Вотивна ара 355 потиче из времена Септимија Севера или Каракале, док је надгробни споменик 356 само оквирно датован у II или III век. Време настанка натписа 355 и 356 не допушта да се повежу са претпостављеним боравком *IV Flavia* у Виминацијуму у другој половини 80–их година I века. Јасно је да потичу из времена када је *IV Flavia* замењивала легију *VII Claudia*, која је привремено напустила логор како би учествовала у неком од ратова на границама Царства. Познато је да је *VII Claudia* узела учешћа у многобројним походима током II и III века, као што су ратови на истоку које су водили Трајан, Луције Вер и Север Александар, Маркомански ратови Марка Аурелија или борба за превласт између Септимија Севера и његових противника.¹⁶² Аурелије Гај, чија вотивна ара је датована у време Септимија Севера или Каракале (355), могао је у Виминацијуму служити у време грађанских ратова под Септимијем Севером.

Порекло двојице ветерана легије *IV Flavia* није могуће прецизно одредити. Аурелије Гај (355) је вероватно био из Горње Мезије или неке од суседних провинција, јер носи царски гентилициј. Луције Патерније Јануарије (356) могао би, на основу гентилног имена, бити из породице која се доселила из Галије. Гентилициј *Paternius* најчешће се среће у провинцијама *Gallia Belgica* и *Gallia Lugdunensis*.¹⁶³

Међу ветеранским натписима из Виминацијума посебно је занимљив кенотаф Марка Валерија Сперата, конзуларског бенефицијара легије *VII Claudia* (367). Он је после часног отпуста био декурион муниципија Виминацијума. Затим је поново ступио у активну војну службу и као префект кохорте *I Aquetanorum* учествовао у походу Септимија Севера на Британију. Међу члановима градског већа у Виминацијуму посведочен је још један ветеран легије *VII Claudia*. Реч је о Гају Јулију Валенсу, који је ару 361 посветио Митри. Пошто је ара датована у другу половину II века, јасно је да је Валенс био декурион муниципија. Виминацијум је на ранг колоније уздигнут тек 239. године.¹⁶⁴

Дванаест ветерана из Виминацијума засновало је породице: имена жена позната су у осам случајева (356, 358, 365, 367, 370-372, 374), док се на натписима преостале четворице помињу само деца (357, 360, 364, 375). Међу супругама ислужених војника посведочена је само јед-

¹⁶¹ Уп. Mócsy, *Moesia Superior*, 176.

¹⁶² Ritterling, *RE* XII 1622; Mirković, *IMS* II p. 38.

¹⁶³ *Nomenclator*, 216.

¹⁶⁴ Уп. Mirković, *IMS* II p. 48 и д.

на жена са царским гентилним именом. Реч је о Аурелији Македонији (356), чији је муж, Аурелије Виталис, вероватно био из неке од источних провинција. Македонија би такође могла бити сличног порекла. Опија Агате (370) вероватно потиче из породице која се доселила из источних области Царства, јер носи грчки когномен.¹⁶⁵ Ебутија Табуртила, жена Гаја Валерија Максима (371) можда је била пореклом из неке од области насељених келтским становништвом. Когномен *Taburtilla* могао би бити келтски, будући да суфикс *-illo* у келтској ономастици означава деминутив.¹⁶⁶ Преостале четири жене са нецарским гентилним именима (*Iunia*: 356; *Pontia*: 358; *Lucia*: 367; *Marcia*: 374) вероватно су рођене у породицама које су се у Горњу Мезију и на подручје Виминацијума доселиле из других крајева Царства.

Синови ветерана из Виминацијума следили су очеве у војничкој каријери. Луције Валерије Целзо (372), син Луција Валерија Квинтијана, и Аурелије Марцијан, за кога није могуће утврдити да ли је био син Тита Аурелија Меркатора или Тита Аурелија Квинта (362), служили су као и њихови очеви у легији *VII Claudia*. Није познато у којој јединици је служио Јулије Бас из натписа 370, јер читање назива легије у деветом реду није поуздано. М. Мирковић наводи три могућности: *I Italica*, *III Parthica* и *IV Flavia*.¹⁶⁷ Луције Аурелије Салвијан, који је сахранио свога оца Луција Аурелија Андроника, био је *librarius consularis*, мада није наведено у којој је легији је обављао ову дужност (364).

Ослобођеници се спомињу на веома малом броју ветеранских натписа из Виминацијума (359, 360, 369). На споменицима 360 и 369 изричито је наглашено да су били наследници својих некадашњих господара.

* * *

Највећи број ветерана горњомезијских легија *IV Flavia* и *VII Claudia* задржавао се у насељима крај логора Сингидунума и Виминацијума. Њихово насељавање почело је крајем I и почетком II века и трајало током више од два stoleћа.

Присуство ислужених војника на другим местима у Горњој Мезији ретко је посведочено. Реч је о појединачним налазима или малим групама натписа који се тешко могу искористити при изучавању проблема везаних за насељавање ветерана или урбанизацију и романизацију Горње Мезије. Ветерани легије *VII Claudia* из Наисуса (380, 381), Ђуприје (385) и Равне (386, 387) вероватно су се, након службе у Виминацијуму,

¹⁶⁵ Pape-Benseler, *GEN*, 5.

¹⁶⁶ Holder, *Sprachschatz* II 34.

¹⁶⁷ Mirković, *IMS* II p. 144.

вратили у завичај. Подаци о пореклу војника са латеркулума из 195. године (356b) показују да је регрутација за легију *VII Claudia* у највећој мери вршена на подручју Горње Мезије. Не треба, међутим, занемарити ни могућност задржавања у близини места службе. Натписи ветерана непознатих јединица из Улпијане (379), Наисуса (382-384), Сочанице (384a), Равне (388-393), Талијате (395) и са Космаја (396) подједнако лако би могли припадати војницима који су остали где су служили, као и онима који су се вратили у родни крај.

Из ове групе натписа треба издвојити фрагмент надгробног споменика 394 из Рама, датован у II или III век. Скоро је сасвим извесно да се Клаудије Валенс после отпуста из *VII Claudia* задржао на месту службе. Присуство легијске посаде у Раму епиграфски је потврђено: у зиду турског утврђења пронађен је вотивни натпис који је Јупитеру посветила вексилација *VII Claudia* и њен заповедник Гај Лициније Руфин (*CIL* III 8099). М. Мирковић узима овај натпис као доказ да су у Раму били стационарани одреди поменуте легије.¹⁶⁸ Поред тога, у кастелу је откривен и већи број опека са њеним печатом.¹⁶⁹ Сва је прилика да је Тиберије Клаудије Валенс (394) служио у неком од одељења легије *VII Claudia* у Раму.

---

¹⁶⁸ Mirković, *Gradovi*, 100.

¹⁶⁹ *CIL* III 6324, 6325, 8071, 8275.

ДОЊА МЕЗИЈА

НОВЕ

Нове су први легијски логор у Доњој Мезији када се Дунавом иде низводно од Ескуса. У њему је најпре била стационарирана легија *VIII Augusta*, која је средином I века из Петовиона у Панонији пребачена у Мезију. Пошто најстарији споменик *VIII Augusta* из Нова потиче из Нероновог времена (Геров, Романиз. I н° 2), њен прелазак би, према Ритерлинговом мишљењу, требало повезати са одласком *IV Scythica* из Мезије, 57. године.¹⁷⁰ Легија *VIII Augusta* није се дуго задржала у Новама. У јесен 69. године придружила се Веспасијановој војсци, а после битке код Кремоне отпослата је у Рим и више се није враћала у Мезију.¹⁷¹

У Нове је, уместо *VIII Augusta*, доведена легија *I Italica*, једна од Вителијевих јединица које су после пораза код Кремоне, према Тацитовом казивању, распршене по Илирику.¹⁷² Епиграфски материјал из Нова указује да је *I Italica* од доласка у Мезију била смештена у овом логору. Ритерлинг је нагласио да је у Новама била већ за Веспасијанове владе, скренувши пажњу на натписе *CIL* III 7441 и 6232 из Веспасијановог или, најкасније, Трајановог доба.¹⁷³ Надгробни споменици тројице ветерана *I Italica* из првих деценија II века (414–416) потврђују Ритерлингово мишљење. Активна служба ветерана који су на њима посведочени падала је у другу половину или последње деценије I века.

У Стеклену и околини откривен је релативно мали број ветеранских споменика. Петорица војника отпуштени су из легије *I Italica* (414–418), а по један из легија *XI Claudia* (420) и *XIII Gemina* (420). Вете-

---

¹⁷⁰ Ritterling, *RE* XII 1649. О времену преласка легије *VIII Augusta* из Паноније у Мезију уп. горе с. 29 и д.

¹⁷¹ Уп. Ritterling, *RE* XII 1641–1664.

¹⁷² Tac. *Hist.* III 35.

¹⁷³ Ritterling, *RE* XII 1410.

рани непознатих једница вероватно су служили у *I Italica* (417, 421–425) која је до позне антике чинила сталну посаду логора. То пре свега важи имагинифера посведоченог на фрагменту 424. Иако назив легије у којој је служио није сачуван, вероватно је у питању била *I Italica*.¹⁷⁴

Насељавање ветерана око Нова, према расположивом епиграфском материјалу, почело је крајем I века и у првим деценијама II века и наставило се током II и III века. Најстарији ветерански споменици из Стеклена припадају ислуженим војницима легије *I Italica* и потичу, као што смо раније нагласили, с почетка или из прве половине II века (414–416). Још само два натписа датована су нешто прецизније: са. 205–211. године (422), односно у доба Александра Севера (417). Остали споменици ветерана легије *I Italica* из Стеклена и околине датовани су само оквирно у II или III век (418, 421–425).

Ветерани легије *I Italica* (414–418) и они за које претпостављамо да су у њој служили (417, 421–424) настанили су се у околини логора након часног отпуста из војске. Најстарији натписи из ове групе пружају непосредне податке о пореклу ислужених војника: Гај Брутије Гоуто био је из Вирунума у Норику (414), Гај Јулије Магно из Анкире у Галатији (415), а Север, чије гентилно име није сачувано, из Ескуса у Доњој Мезији (416).

Анализа ономастичког материјала пружа малобројне податке о пореклу неколицине ветерана легије *I Italica* (417, 418, 421, 423). Флавије Децебал и Аурелије Јануарије (417) су по свој прилици рођени у Доњој Мезији, можда баш у околини Нова. Код првог на то указује когномен *Decebalus*, посведочен по једном у Панонији и Британији, и три пута у Доњој Мезији.¹⁷⁵ Други ветеран носи царски гентилициј *Aurelius*, што значи да је његова породица добила грађанска права од Марка Аурелија или Каракале. Бешел (F. Beuchel) је помишљао да је Луције Корнелије Фронтон (418), због имена *Mampsalachanus* које носи његов син, био из Африке и да је регрутован пре Хадријанове владе.¹⁷⁶ Когномен *Mampsalachanus* посведочен је ван Африке (у западним провинцијама) само једном у Доњој Мезији, баш у епитафу 418.¹⁷⁷ Могло би се претпоставити да је Луције Корнелије Фронтон у *I Italica* регрутован док је учествовала у савлађивању немира који су око 150. године избили у Мауретанији.¹⁷⁸ У том случају, надгробни споменик 418 требало би уже датовати у последње деценије II века. Питање порекла бившег центу-

¹⁷⁴ Kolendo, *ILN*, p. 29 и 74 у коментарима натписа n° 12 (=422) и 43 (=424) истиче да су ова двојица ветерана служила у *I Italica*.

¹⁷⁵ Nomenclator, 99.

¹⁷⁶ Beuchel, *Legio I Italica*, Lipsiae 1903, 74.

¹⁷⁷ Nomenclator, 176.

¹⁷⁸ О учешћу *I Italica* у савлађивању немира у Мауретанији в. Ritterling, *RE* XII 1413.

риона са фрагмента 421 могло би се двојако решити. Геров је веровао да је *Tauriscus* грчко име,¹⁷⁹ што би могло значити да је био из неке од области у којима се говорило грчким језиком, можда из Македоније или источних провинција. С друге стране, Флус је изнео мишљење да је овај ветеран припадао келтском племену Тауриска, које је живело на подручју Норика и Паноније.¹⁸⁰ Публије Елије, посведочен на фрагменту надгробног споменика 423, могао би бити из неке од провинција насељених келтским становништвом, јер носи келтски когномен *Gerrus*.¹⁸¹ О пореклу преостале тројице ветерана легије *I Italica* нема никаквих индикација. На натписима 424 и 425 имена војника су избрисана, док за гентилно име *Staboratius* (422) нисмо нашли паралеле у нама доступној епиграфској грађи.

У Стеклenu је пронађен доњи део вотивне плоче коју је непознати ветеран легије *XI Claudia* посветио Јупитеру за спас цара (419). Поменути фрагмент није било могуће датовати прецизније од II или III века. Присуство ислуженог војника *XI Claudia* у Новама могло би се објаснити на два начина. Можда је остао у логору у коме је извесно време боравио за време активне службе. Ову могућност наводи и В. Божилова, истичући да натпис *ILN 67*, чији текст гласи *leg(io) XI Cl(audia) fe(liciter)*, и опеке из времена Трајанових ратова против Дачана сведоче о боравку *XI Claudia* у Новама.¹⁸² С друге стране, наш ветеран се можда вратио у завичај после службе у Дуросторуму. Друго објашњење је теже прихватити, јер је у Новама био логор *I Italica*, па је логично очекивати да је на територији града вршена регрутација за ову јединицу, а не за друге доњомезијске легије.

Још је теже објаснити зашто се Аурелије Маценије из Кападокије (420), који је служио у легији *XIII Gemina*, настанио баш у Новама. Надгробни споменик 420 датован је у другу половину II или у III век. Меценијево присуство у Новама могло би се објаснити претпоставком да је обављао неку дужност у логору и остао у његовој околини или су га за ову област везивале породичне тј. брачне везе. Не треба сасвим занемарити ни могућност да се вратио у завичај. Легија *XIII Gemina* била је стационирана у Дакији, а међу њеним регрутима у II и III веку посведочена су и лица из балканских провинција: Мезије, Тракије и Далмације.¹⁸³ Нема начина да се утврди које од предложених решења је највероватније.

¹⁷⁹ Геров, Романиз. II н° 50.

¹⁸⁰ Fluss, *RE V A*, 1934, 1 и д.

¹⁸¹ Holder, *Sprachschatz I* 2010. Когномен *Gerrus* могао би бити и сарматског порекла: уп. Pape-Benseler, *GEN*, 247.

¹⁸² Božilova, *ILN*, р. 39. О опекама легије *XI Claudia* у Новама в. Т. Samowski, *Die Ziegelstempel aus Novae I. Systematik und Typologie*, *Archeologia* 34, 1983, р. 39, pl. VII (*non vidi*).

¹⁸³ Forni, *Reclutamento*, 231; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 23.

Релативно мали број ветерана из Нова засновао је породице; имена жена наведена су на три натписа (416–418), док је на фрагменту надгробне плоче 420 споменут само син. Порекло ветеранских супруга може се само наслутити. Аурелија Квијета, која је била удата за Флавија Децебала (417), припада домаћем становништву Доње Мезије. Њена породица је римско грађанско право добила од Марка Аурелија или Каракале.¹⁸⁴ Марција Марцела (416) и Вибија Марција (418) потичу из породица које су се на територију Доње Мезије доселиле из других области, можда из Италије или неке од западних провинција.

ДУРОСТОРУМ

Сматра се да је легијски логор у Дуросторуму успостављен за време Домицијанове владе. У њему је, према Пачовом мишљењу, око 71. године била стационирана *V Alaudae*. Када је уништена 86. године, као замена је доведена *IV Flavia*.¹⁸⁵

Прва легија чије је присуство ван сваке сумње потврђено у Дуросторуму била је *XI Claudia*. Сматра се да је у логору сигурно била за време Хадријанове владе. Домашевски је први скренуо пажњу на натпис *CIL III 7474*, из доба Антонина Пија, на коме се спомињу *c(ives) R(omani) et consistentes (!) in canabis Aelis leg(ionis) XI Claud(iae)*. Епитет *Aeliae* у називу канаба, према његовом мишљењу, указује да је *XI Claudia* у Дуросторум дошла под Хадријаном.¹⁸⁶ Филов је истакао да је *XI Claudia* већ 122. године била у Доњој Мезији, јер није побројана међу горњогерманским легијама које су дале вексилације за Хадријанов рат у Британији.¹⁸⁷ Њено премештање повезао је са преласком *V Macedonica* из Ескуса у Трезмис за Трајанове владе.¹⁸⁸ Ритерлинг је веровао да је *XI Claudia* из Паноније у Доњу Мезију премештена 105. или 106. године, а као главни разлог навео је почетак Другог дачког рата или слабљење мезијске посаде одласком једне легије на исток, где је било неопходно јачање римских снага због стварања провинције Арабије.¹⁸⁹ Ван де Верд је долазак *XI Claudia* из Паноније у Доњу Мезију довео у везу са Хадријановим ратом против Сармата и Роксолана (117–118. године) када је Мезија била озбиљно угрожена нападима варвара.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Božilova, *ILN*, p. 94 сматра да је Квијета грађанска права добила Каракалиним едиктом.

¹⁸⁵ Patsch, *Beiträge V/2*, 3, 46 и д.

¹⁸⁶ Domaszewski, *CIL III* p. 1349.

¹⁸⁷ *ILS* 2726.

¹⁸⁸ Filow, *Legionen*, 65 и д.

¹⁸⁹ Ritterling, *RE XII* 1698. Уп. Patsch, *Beiträge V/2*, 187; Parker, *Roman Legions*, 158; Геров, Романиз. II 52.

¹⁹⁰ Van de Weerd, *Trois légions*, 187 и д.

О насељавању ислужених војника легије *XI Claudia* око Дуросторума сведоче само два вотивна натписа које је посветио Гај Антоније Херкулан, ветеран и некадашњи *custos armorum* поменуте јединице (425a и 425b). Оба споменика су прецизно датована: 425b постављен је 209. године, а 425a између 198 и 209. године. У натпису 425b наведена су имена седморице ветерана за које се с разлогом може претпоставити да су служили у легији *XI Claudia*, иако то није изричито наглашено.

Ветерани посведочени на натписима 425a и 425b задржали су се на месту службе. Будући да су у легији *XI Claudia* током II и III века углавном преовлађивали регрути из Доње Мезије и Тракије,¹⁹¹ можемо претпоставити да је већина поменутих ветерана била са тог подручја. Порекло неколицине могло би се наслутити на основу ономастичке анализе података из натписа. Гај Антоније Херкулан и Кокеј Херкулан су вероватно рођени у Мезији. Когномен *Herculanus*, изузетно чест у трачким областима,¹⁹² највише пута је посведочен у овој провинцији.¹⁹³ Од преосталих шест војника, само један носи царски гентилициј. Реч је о Аурелију Асклепијаду, који би могао бити из Доње Мезије. Његова породица добила је грађанска права од Марка Аурелија. Ветерани са нецарским гентилним именима (*Publicius*, *Valerius*, *Cornelius* и *Belicius*), као и Јулије Јулијан, потичу из породица које су у Доњу Мезију дошле из других провинција. Публиције Криспин и Јулије Јулијан могли би бити пореклом из неке од области насељених келтским становништвом, јер су имена *Crispinus* и *Iulianus* била распрострањена на тим подручјима.¹⁹⁴ Гентилно име *Belicius* изузетно је често у Норику, што упућује на претпоставку да је Белиције Елијан вероватно рођен у породици досељеника из ове провинције.¹⁹⁵

Натписи 425a и 425b не пружају никакве податке о друштвеном положају ветерана у Дуросторуму, нити о њиховој улози у градској управи.

ТРЕЗМИС

Легијски логор у Трезмису на Дунаву, чију сталну посаду је чинила легија *V Macedonica*, постојао је током већег дела II века. Према мишљењу неких истраживача, у Трезмису је пре доласка легије био лоциран логор помоћних одреда.¹⁹⁶

¹⁹¹ Forni, *Reclutamento*, 230; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 21.3.

¹⁹² Уп. Alföldy, *PND*, 215.

¹⁹³ *Nomenclator*, 142.

¹⁹⁴ Alföldy, *PND*, 183, 223 и д.

¹⁹⁵ Уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 152.

¹⁹⁶ Wagner, *Dislokation*, 58 и Геров, Романиз. I 41 сматрају да је у Трезмису била стационарирана ала *I Pannoniorum*.

Најстарији споменици легије *V Macedonica* из Трезмиса потичу из времена Хадријанове владе. Реч је о две дедикације које су за Трајановог наследника посветили војници отпуштени 134. године (*ISM V 137*) и *veterani et cives Romani consistentes ad canabas legionis V Macedonicae* (426). Раније смо истакли да је у модерној историографији прихваћено мишљење према којем је *V Macedonica* из Ескуса у Трезмис прешла за Трајанове владе, након завршетка дачких ратова у оквиру прерасподеле трупа на доњем Дунаву.¹⁹⁷ У новом логору је остала једва нешто више од пола столећа; 170. године, када је из ње отпуштен извесни Марцијан (430), већ се налазила у Дакији. Најмлађи датован споменик легије *V Macedonica* у Трезмису је ара посвећена Јупитеру из 162. године (*ISM V 159*). Филов, Пач и Ритерлинг датовали су њен прелазак из Доње Мезије у Дакију око 167. године, повезујући га са реорганизацијом три дачке провинције након маркоманских ратова.¹⁹⁸

Сматра се да су у Трезмису, после одласка *V Macedonica*, биле стационаране вексилације друге две доњомезијске легије, *I Italica* и *XI Claudia*.¹⁹⁹ У Иглици су откривени споменици тројице центуриона *I Italica* из друге половине II века и опеке са њеним печатом.²⁰⁰ Присуство одреда *XI Claudia* посведочено је на фрагменту грађевинског натписа из II или III века.²⁰¹

На територији Трезмиса потврђено је само присуство ислужених војника легије *V Macedonica* (426–437). У њој су вероватно служила и двојица ветерана непознатих јединица (438, 439). У случају Сенција Понтика (439), на то указује податак да су и његова браћа Јулије Понтик и Сенције Понтик били војници поменуте легије.

Сви ветерански споменици из Трезмиса настали су у II веку. Као *terminus post quem* за њихово датовање треба узети прве године II века тј. време када је *V Macedonica* доведена у нови логор на Дунаву. Најстарији споменик, вотивна ара 426, настао је за време Хадријанове владе. Он пружа сасвим поуздан доказ да је насељавање ветерана у канабама Трезмиса почело у првој половини II века, одмах по доласку легије *V Macedonica*. Овај закључак потврђује још неколико натписа из прве половине II века (427, 431–433, 438). Од осталих ветеранских споменика из Иглице и околине, најпрецизије је датована ара посвећена Јупитеру за спас Антонина Пија и Марка Аурелија Вера 160. године (428). Друга дедикација Јупитеру за спас истих владара настала је између 139. и 161. године (429). Фрагмент вотивног споменика 430 датован је у последње деценије II века. Остали ветерански натписи датовани су само оквирно у II век (434–437, 439).

¹⁹⁷ Уп. горе с. 85.

¹⁹⁸ Filow, *Legionen*, 77 и д.; Patsch, *Beiträge V/2*, 148; Ritterling, *RE XII* 1578 и д.

¹⁹⁹ Уп. Beuchel, *Legione I Italica*, 76; Patsch, *Beiträge V/2*, 149; Betz, *RE VII A 593-4*; Filow, *Legionen*, 82; Ritterling, *RE XII* 1412

²⁰⁰ *CIL III* 778, 6176, 6185, 6239c.

²⁰¹ *CIL III* 6196.

Десет натписа доноси домицил ветерана, што је сразмерно велики број у односу на материјал из других легијских логора, где је тај проценат знатно мањи. Најмногобројнији су ислужени војници са истока Царства. Тит Флавије Валенс (433) и Сенције Понтик (439) били су из Амастриса у Битинији и Понту, Тит Флавије Александар (427) и Гај Антистије Валенс (432) из Анкире у Галагији. Валерије Фирмо (435) је рођен у Никеји, док је као *origo* Тиберија Клаудија Приска (438) наведена Хемеса у Сирији. Луције Лициније Клеменс (428) такође је био са истока Царства. Његов домицил је у *AE* 1960, 337 допуњен као *Ni[copoli ?]*. Не може се, међутим, сасвим поуздано тврдити да је био баш из Никополиса; могао би лако бити и из Никеје, тим пре што је међу ветеранима легије *V Macedonica* већ посведочен један из овог града (435). Двојица војника била су из Доње Мезије. Гај Јулије Сатурнин (436) рођен је у Ескусу, а Тит Валерије Марцијан (430) у самом Трезмису. На почетку Марцијановог епитафа као *origo* стоји *cas(tris)*, док се у једанаестом и дванаестом реду јасно каже да се вратио у завичај: *revers(us) at lares suos*. Коначно, ветеран са фрагмента надгробног споменика 434, чије име није сачувано, рођен је у неком од градова које је основао Трајан, јер у другом сачуваном реду стоји *MO VLP*, што је Домашевски допунио као *[do]lmo Ulp(ia)*.²⁰² Е. Доруту-Боила сматра да *origo* у другом реду треба реконструисати као *Ulp(ia) [Oesci ?]*.²⁰³

Порекло преостале петорице ветерана из Трезмиса није могуће одредити. Гај Валерије Пуденс (426) могао би бити из неке од источних провинција или Италије. Вотивна ара 426 потиче из Хадријановог времена, што значи да је у легију *V Macedonica* ступио вероватно у другој половини I века, када су у њој посведочени војници са истока и Италици.²⁰⁴ Публије Валерије Клеменс и Луције Коминије Валенс (429), и Публије Елије (437) можда су рођени на територији Доње Мезије. На то би код прве двојице указивао податак да су у легији *V Macedonica* у II веку најбројнији били регрути из Доње Мезије,²⁰⁵ а код трећег чињевица да носи царско гентилно име. С друге стране, Елије би могао бити и из неке од суседних провинција или са истока Царства.

Ветерански натписи из Трезмиса пружају драгоцене податке о улози ислужених војника у градској управи и угледу који су њихове породице уживале. Вотивна ара 426 значајна је из два разлога. Формула *vet(erani) et c(ives) R(omani) cons(istentes) ad canab(as) leg(ionis) V M[ac(edonicae)]* указује да је већ за Хадријанове владе код логора постојало развијено цивилно насеље – *canabae* – у којем су живели ислужени војници легије *V Macedonica* и цивили. Поред тога, ара 426, уз натписе

²⁰² Domaszewski, *CIL* III 7507.

²⁰³ Dorutiu-Boila, *ISM* V 203.

²⁰⁴ Forni, *Reclutamento*, 224; Геров, Романиз. I 21 и д.; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 21.1.

²⁰⁵ Forni, *loc. cit.* у нап. 204.

427 и 428 сведочи да је канабе веома рано, већ у првој половини II века, имало квази-муниципалну организацију. Један од дедиканата био је едил Туције Елијан. Тит Флавије Александер и Луције Лициније Клеменс, који су Јупитеру посветили аре 427 и 428, били су *quinquennales canabensium*. Клеменс је поред тога био и декурион. На натписима из Трезмиса потврђена су и тројица ветерана који су били магистри канаба. Реч је о Гају Валерију Пуденсу (426), Публију Валерију Клеменсу и Луцију Коминију Валенсу (429).

Ветерани из Трезмиса обављали су и важне свештеничке дужности. Извесни Виталис, чије гентилно име није сачувано, био је *sacerdos provinciae*, врховни свештеник царског култа Доње Мезије (431).²⁰⁶

Из епиграфског материјала сазнајемо да су деветорица ветерана из Трезмиса засновала породице (427, 428, 432–437). Имена њихових супруга не пружају поуздану основу за одређивање порекла. Жене са нецарским гентилним именима (*Atilia*: 432; *Decuria*: 435; *Scribonia*: 436; *Valeria*: 433) биле су из породица које су се у Доњу Мезију, и вероватно околину Трезмиса, доселиле из других провинција. Исто важи и за једину жену са царским гентилицијем (*Julia*: 427), јер владари династије Јулијеваца–Клаудијеваца нису давали грађанска права на територији Мезије.²⁰⁷ Лицинија Венерија, супруга Луција Лицинија Клеменса (428), могла би бити његова ослобођеница, будући да носи исто гентилно име као и муж.

* * *

Учесталост ветеранских споменика у Новама и Трезмису упућује на закључак да су ветерани после отпуста углавном одлучивали да остану на месту службе. Њихов избор је лако разумети: у логорима су провели већи део живота, а *canabae* су им пружала повољне услове за бављење различитим пословима и повратак цивилном животу. Недоступност епиграфске грађе из Дуросторума онемогућила је доношење било каквих закључака о насељавању ветерана у овом граду.

Распоред ветеранских натписа на територији Доње Мезије указује да су се испужени војници радо насељавали и у великим грчким градовима на обали Црног Мора, као што су Томи (443–452) и Хистрија (453, 454), али и у унутрашњости провинције – у области Монтане (440–442), Никополиса (455–460), Марцијанополиса (461), Утума (462), Капидаве (463), Цијуса (464), Абритуса (465) и Чумаковаца (466–469). За већину поменутих ветерана није било могуће утврдити да ли су се задржали на месту службе или су се вратили у родни крај. Изузетак

²⁰⁶ О *sacerdotes provinciae* в. Philipp, *RE I A*, 1920, s. v. *sacerdotes*.

²⁰⁷ Уп. Mócsy, *Moesia Superior*, 176.

представљају ислужени војници легија *V Macedonica* и *XIII Gemina* из Томија (444–446) и *V Macedonica* из Хистрије (453, 454), који су се вероватно настанили у градовима у којима су служили као активни војници. У оба града су, изгледа, биле лоциране бенефицијарне и царинске станице.²⁰⁸

Натписи из градова на обали Црног мора и подручја јужно од Дунава, на жалост, чак и када није реч о појединачним налазима, не пружају довољно података о почецима и трајању процеса насељавања ветерана у овим областима, нити о напредовању урбанизације и романизације у Доњој Мезији.

---

²⁰⁸ О бенефицијарним станицама в. Mann, *Recruitment and Settlement*, 38. О царинским станицама в. Domaszewski, *AEM* 13, 1890, 135; De Laet, *Portorium*, 205 и д., 210.

ДАЛМАЦИЈА

БУРНУМ

У Бурнуму, код данашњег Кистања, током I века сменило се неколико легија, а прва је била *XX Valeria Victrix*. Према опште прихваћеном мишљењу, *XX Valeria Victrix* давала је посаду за Бурнум на самом почетку I века. Ова претпоставка заснива се на надгробном споменику Салвија Фребрана Бакула, центуриона *XX* легије (*CIL* III 2836). Пач га је датовао у време пре 6. године н. е. јер јединица не носи почасни назив *Valeria Victrix*.²⁰⁹ Легија *XX* није дуго остала у Далмацији: напустила ју је 10. године, када је прекомандована на Рајну, како би се надокнадио губитак који је римска војска претрпела услед Варовог пораза у Теутобуршкој шуми.²¹⁰

Након одласка *XX Valeria Victrix*, у Бурнум је доведена XI легија. Ритерлинг је веровао да је од почетка Августове владе чинила део посаде Илирика. Након поделе Илирика на Горњи и Доњи, 7/8. године, остала је у Доњем Илирику тј. Далмацији. Легије *XX Valeria Victrix* и XI биле су, према Ритерлинговом мишљењу, кратко време заједно стациониране у Бурнуму.²¹¹ Треба напоменути да су далматске легије, VII и XI, 42. године добиле почасни назив *Claudia pia fidelis*, јер су у побуну намесника Далмације, Арунција Скрибонијана, остале верне Клаудију.²¹² Легија *XI Claudia* остала је у Бурнуму до 69. године, када се придружила Отоновој војсци. После битке код Бедријакума враћена

---

²⁰⁹ Patsch, *RE* III, 1899, 1069, s. v. *Burnum*. Betz, *Untersuchungen*, 57 истиче да одсуство епитета *Valeria Victrix* не представља поуздан критеријум за датовање, будући да су они често изостављени и на споменицима из каснијег периода.

²¹⁰ Patsch, *RE* III 1069.; Ritterling, *RE* XII 1770 и д.; Betz, *Untersuchungen*, 57; Wilkes, *Dalmatia*, 93; Suić, *Zadar*, 232, нап. 4.

²¹¹ Ritterling, *RE* XII 1691.

²¹² Parker, *Roman Legions*, 123; Wilkes, *Dalmatia*, 451.

је за кратко време у свој стари логор, да би га коначно напустила 70. године, када је стала на страну Веспасијана. После битке код Кремоне упућена је на Рајну да се бори против Цивилиса и више се није вратила у Далмацију.²¹³

Уместо легије *XI Claudia* у Бурнум је доведена *IV Flavia*. Њено присуство потврђују натписи и опеке са печатом *LEG III F F* нађене у Бурнуму и Смрдџелима, где се налазила циглана.²¹⁴ Чини се да је *IV Flavia* одмах након оснивања 70. године доведена у Далмацију, где је остала до 86. године, када је пребачена у Горњу Мезију. Филов и Ритерлинг повезали су њено премештање са учешћем у Домицијановим ратовима на Дунаву и поделом Мезије.²¹⁵

У модерној историографији прихваћено је мишљење да је у Бурнуму извесно време провела и легија *VIII Augusta*, али се њен боравак различито датује. Ваља истаћи да је у Ивошевцима нађен само један натпис војника ове легије (*ILJug 2818*). Пач је помишљао да је *VIII Augusta* у Далмацији била средином II века и њену делатност везивао за устанак који је под Антонином Пијем избио на северу провинције.²¹⁶ Ритерлинг је њен боравак у Далмацији датовао у време владе Марка Аурелија, када је Италији и Далмацији претила опасност од упада германских племена са леве обале Дунава.²¹⁷ Вилкс је сматрао да је *VIII Augusta* у Бурнуму вероватно била у I веку, између одласка *XI Claudia* и доласка *IV Flavia*, или после премештања ове друге у Горњу Мезију; није искључио могућност да је *VIII Augusta* у Бурнуму била и касније, у време Маркоманских ратова Марка Аурелија.²¹⁸ Слично мишљење заступао је и Алфелди. Први боравак легије *VIII Augusta* у Далмацији датовао је у 69. годину, сматрајући да су њене вексилације током II и III века чиниле део далматске посаде.²¹⁹ Коначно, ваља истаћи да Бојановски, на основу резултата добијених анализом споменика активних војника и ветерана *VIII Augusta* из Далмације, помишља да је она у време устанка 6-9. године н. е. била у Далмацији, можда баш у Бурнуму. Њен други боравак датује око 69. године, истичући да се тада задржала веома кратко, јер је марширала ка Италији.²²⁰

²¹³ Уп. Ritterling, *RE* XII 1690 и д.; Betz, *Untersuchungen*, 20 и д.; Alföldy, *Historia* 13, 168; idem, *Dalmatien*, 87; Wilkes, *Dalmatia*, 96 и д.; Zaninović, *Diadora* 4, 122.

²¹⁴ *CIL* III 2021, 14995, 15110 a, b; Patsch, *WMBH* 7, 1900, 79 и д.

²¹⁵ Filow, *Legionen*, 46; Ritterling, *RE* XII 1541 и д. Уп. Patsch, *RE* III 1069, s. v. *Burnum*; Betz, *Untersuchungen*, 47 и д.; Alföldy, *Historia* 13, 168; idem, *Dalmatien*, 87; Zaninović, *Diadora* 4, 122; Wilkes, *Dalmatia*, 97; Suić, *Zadar*, 233.

²¹⁶ Patsch, *Legio VIII Augusta u Dalmaciji*, *GZM* 7, 1894, 143 и д.

²¹⁷ Ritterling, *RE* XII 1659.

²¹⁸ Wilkes, *Dalmatia*, 115 и д.

²¹⁹ Alföldy, *Zu den Inschriften der Legio VIII Augusta in Dalmatia*, *VAHD* 82, 1989, 201-206.

²²⁰ Bojanovski, *Legio VIII Augusta u Dalmaciji*, *AV* 41, 1990, 699-712.

У Бурнуму и околини откривен је веома мали број ветеранских споменика у односу на дунавске логоре. Двојица војника отпуштена су из легије *XI Claudia* (294, 295). Њихови споменици датовани су у другу половину I века. Ветерани непознатих јединица посведочени на натписима 295 и 296 могли су служити у *XI Claudia* или *IV Flavia*. На то указује време настанка њихових споменика у другој половини I века.

Четворица ветерана за које се зна или претпоставља да су служили у *XI Claudia* или *IV Flavia* (294–296) одабрали су да после часног отпуста остану у близини Бурнума. Један од њих је био Италик из Аретијума (296), док је Квинт Валерије Нигер (294) рођен у граду *Forum Iulii* у Нарбонској Галији. Тит Валерије Гија, посведочен у епитафу 295, можда је регрутован у некој од келтских области. Когномен *Gia*, који није потврђен ван Далмације,²²¹ могао би припадати келтској ономастици у којој је посведочено име *Gio(n)*.²²² За Валерија Прокула из истог натписа (295) можемо, у складу са подацима о регрутацији легије *XI Claudia* у првој половини и средином I века,²²³ претпоставити да је рођен у Италији.

Алфелди је сматрао да подаци о дужини службе и годинама живота ветерана из Бурнума, који су посведочени на натписима 294 и 295, упућују на закључак да су задржани *sub vexillo* и да се нису населили у канабама.²²⁴ Дужина службе наведена је само на надгробном споменику 294: Валерије Нигер је служио 24 године, а преминуо је у четрдесет петој години живота, вероватно непосредно након отпуста. Чињеница да није испунио предвиђени рок службе могла би се објаснити претпоставком да је можда отпуштен уз *missio causaria*, јер је због болести или рањавања постао неспособан за даљу службу.²²⁵ Исто важи и за Валерија Прокула (295) уколико је заиста умро са 29 година. Међутим, ваља истаћи да је први знак броја *LXXX* у другом реду натписа 295 могао бити *L*, а не *I*. У том случају Прокул је поживео 80 година и одслужи читав војни рок. Стога не треба одбацити могућност да су се ветерани посведочени на споменицима 294 и 295 након истека службе населили у канабама логора.

Присуство малог броја ветерана у канабама Бурнума могло би се објаснити пре свега претпоставком да су им далеко привлачније биле велике колоније на обали Јадранског мора, као што су Салона и Јадер. Ови градови су пружали много више могућности за живот и бављење различитим пословима него насеље које се развијало близу Бурнума. Поред тога, треба имати у виду да је легијски логор у Бурнуму постојао релативно кратко у односу на друге велике логоре у балканским провинцијама.

²²¹ Nomenclator, 136.

²²² Уп. Holder, *Sprachschatz* I 2022.

²²³ Уп. Forni, *Reclutamento*, 229; Mann, *Recruitment and Settlement*, Table 15.

²²⁴ Alföldy, *Historia* 13, 168.

²²⁵ О *missio causaria* уп. горе с. 11.

Од четворице ветерана из Бурнума, чији споменици потичу из I века, Валерије Прокул и Тит Валерије Гија из натписа 295 могли су имати породицу. Из текста није јасно у каквим односима су били са Луцијем Валеријем Максимом, који се, како се чини, побринуо за постављање споменика, а нејасни су и односи са Валеријом Прокулином. Прокулина би могла бити Прокулова кћи, јер носи когномен изведен од имена *Proculus*. Деца су често добијала когномен изведен од очевог или мајчиног имена. Остала двојица ислужених војника нису имала породице. Ветерана из Аречијума сахранио је његов роб или ослобођеник Ерасто (296), а за постављање надгробног споменика Квинта Валерија Нигера (294) постарали су се наследници Гај Понције и Квинт Гусије.

У близини Бурнума откривен је само један ветерански натпис из времена када Далмација више није имала сталну легијску посаду. Реч је о надгробном споменику Елија Месијана, ветерана непознате јединице (297), датованом у другу половину II или III век. Месијаново присуство у Бурнуму могло би се објаснити на два начина. Можда је служио у неком од помоћних одреда који су ту били стационирани током II и III века тј. у кохортама *III Alpinorum* или *I Belgarum*.²²⁶ С друге стране, Месијан је могао служити и у некој од легија, пре свега у Панонији или Горњој Мезији, па се после часног отпуста вратио у завичај. Царски гентилиј *Aelius* указује да је његова породица грађанска права добила од Хадријана. Сматра се да је Хадријан канабе Бурнума уздигао на ранг муниципија већ у првим годинама своје владе. Градско веће му је 118. године посветило почасни натпис *CIL III 9890*. Стицање муниципалне аутономије било је пропраћено давањем грађанских права домаћем становништву.²²⁷ Ваља истаћи да Елије носи и когномен *Messianus*,²²⁸ који је од свих провинција западног дела Царства највише пута посведочен баш у Далмацији.²²⁹ Стога би можда требало прихватити претпоставку да се Елије Месијан након службе у некој од легија вратио у завичај. О пореклу његове жене Тесоније Јулијане нема никаквих података. Гентилно име *Tessonia*, колико је нама познато, посведочено је само на овом споменику.²³⁰

²²⁶ О војној посади Бурнума у II и III веку в. Wilkes, *Dalmatia*, 470 и д.; Suić, *Diadora* 2, 1960-61, 192.

²²⁷ Alföldy, *Dalmatien*, 88; Wilkes, *Dalmatia*, 217 и д.; Zaninović, *Diadora* 4, 127; Suić, *Zadar*, 233.

²²⁸ Krahe, *PN*, 73 и Mayer, *Ill. Sprache*, 227 когномен *Messianus* убрајају међу илирска имена. Alföldy, *PND*, 246 истиче да је у Далмацији делимично изведен од илирског имена. Kajanto, *Cognomina*, 150 сматра да *Messianus* припада латинској ономастици.

²²⁹ Nomenclator, 187.

²³⁰ Nomenclator, 286; Alföldy, *PND*, 126. Уп. Shulze, *LE*, 98.

ТИЛУРИЈУМ

Сталну посаду за Тилуријум током већег дела I века давала је легија *VII Claudia*. Према мишљењу модерних истраживача у логору је пре ње боравила *IX Hispana*. Као главни доказ наводи се надгробна стела 299 из Гардуна, која се приписује једном њеном ветерану.²³¹

Кунц и Бец су веровали да је VII легија у Далмацију дошла већ око 15. године пре н. е. Своју претпоставку засновали су на околности да је међу њеним војницима из раног периода посведочен велики број људи из источних провинција. Они су регрутовани још под Антонијем, па су после његовог пораза пришли Августу.²³² Данас је у модерној историографији опште прихваћено мишљење да је VII легија у Тилуријум доведена у време великог устанка у Далмацији и Панонији, 6–9. године н. е. Пре тога је чинила део македонске посаде.²³³ После нешто више од пола столећа, у првој половини 60-их година I века, *VII Claudia* је напустила Тилуријум и прешла на Дунав, у Мезију.²³⁴

После одласка легије *VII Claudia* у Тилуријуму су биле стациониране помоћне јединице. Ван де Верд је помишљао да је у логору после 66. године био одред друге далматске легије, *XI Claudia*, истичући опеку са печатом *LEG XI C P F* из Гардуна.²³⁵ Ритерлинг је такође помишљао да су у Тилуријуму, након одласка *VII Claudia*, боравила одељења *XI Claudia*.²³⁶

У Гардуну су, колико је нама познато, пронађена само два ветеранска натписа (298, 299). Гнеј Домиције, посведочен на надгробном споменику 298, служио је у *VII Claudia*, док се за Секста Корнелија (299) сматра да је отпуштен из *IX Hispana*. Хиршфелд је међу првима изнео претпоставку да реч *nonan(orum)* у трећем реду натписа 299 указује да је Корнелије служио у *IX Hispana*.²³⁷ Оба споменика датована су у прву половину I века.

Нема сумње да су Гнеј Домиције (298) и Секст Корнелије (299) остали на месту службе. У Домицијевом случају то је очигледно, јер је у натпису као домицил наведен Песинунт у Галатији. Секст Корнелије (299) је био уписан у трибу *Camilla*, што упућује на закључак да је био Италик. У провинцијама није посведочен ниједан град чији су становници припадали поменутој триби.²³⁸ Будући да је Секст Корнели-

²³¹ Ritterling, *RE* XII 1665; Mócsy, *RE Suppl.* XI 1263, s. v. *Tilurium*; Wilkes, *Dalmatia*, 94.

²³² Cuntz, *Jahresh.* 25, 70 и д.; Betz, *Untersuchungen*, 8.

²³³ Ritterling, *RE* XII 1616 и д.; Alföldy, *Historia* 13, 174; Mócsy, *RE Suppl.* XI 1263 и д.

²³⁴ Уп. горе с. 58.

²³⁵ Van de Weerd, *Trois légions*, 127 и д.

²³⁶ Ritterling, *RE* XII 1693.

²³⁷ Hirschfeld, *CIL* III p. 2770. Уп. Ritterling, *RE* XII 1665.

²³⁸ Kubitschek, *Imp. Rom.* 270.

је вероватно био Италик, сасвим је јасно да се, након часног отпуста, није вратио у завичај. Његово присуство у Гардуну може се објаснити једино претпоставком да је остао на месту службе.

Оскудан епиграфски материјал не пружа никакве податке о улози ветерана у животу Тилуријума. Једино је јасно да се ислужени војници нису у већем броју насељавали у канабама логора. Већина њих се вероватно одлучивала за неки од великих градова на обали Јадранског мора, где су постојали далеко повољнији услови за живот и бављење различитим пословима. Ваља истаћи да је Алфелди сматрао да се ветерани чије присуство је посведочено у Тилуријуму, слично као и у Бурнуму, нису настанили у канабама, већ су задржани у служби *sub vexillo*.²³⁹ За то нема никаквих поузданих доказа.

* * *

Ветерани далматских легија нису се радо задржавали у близини својих логора. Премда се оскудност епиграфске грађе која се тиче ислужених војника у Бурнуму и Тилуријуму може оправдати релативно кратким боравком легија, општи је утисак да су ветерани, после часног отпуста, много више волели да се настане у неком од великих градова на обали Јадранског мора, него да остану на месту службе. Ова тенденција је сасвим разумљива када се има у виду да су колоније на обали мора пружале повољне услове за повратак цивилном животу.

Највећи број ветерана у Далмацији посведочен је на територији Салоне. Веће групе споменика нађене су и у области Нароне и Еквуму. О насељавању ветерана у овим градовима говорили смо у претходим поглављима. Известан број ветеранских натписа расејан је по локалитетима на обали Јадранског мора и у унутрашњости Далмације. Они покривају временски период од готово три столећа, али не пружају много података о процесима урбанизације и романизације у Далмацији. Изгледа да би већину ветерана са тих натписа требало сврстати међу људе који су се вратили у завичај. Реч је о војницима отпуштеним из легија *VII Claudia* и *VIII Augusta* и непознатих јединица из Арбе (300), Нединума (302), Фертинијума (304), Делминијума (306), околине Сарајева (309, 309а), муниципија *Malvesiatium* (310), муниципија *S.* (311), околине Добоја (316) и Приједора (317). Ветерани легија *VII Claudia* из Асерије (303) и *XI Claudia* из Нова (307, 308) вероватно су остали на месту службе.

Само два споменика могла би бити од значаја за истраживање улоге ислужених војника у животу и управи далматских градова. Из епитафа 305 сазнајемо да је Марко Насидије Секундо, ветеран и *beneficiarius consularis* легије *X Gemina*, био декурион неког муниципија. Пошто је саркофаг са натписом нађен у селу Липа, десетак километара југозападно од Ливна, природно је помислити да је муниципиј у трећем

²³⁹ Alföldy, *Historia* 13, 168.

реду Пелва која се лоцира на Ливањском пољу.²⁴⁰ На надгробном споменику 307, нађеном у Имотском (*Novae*) стоји да је Гај Апулеј Етруско из XI легије био *decurio allectus Saloniae*. Појава да ветеран живи у једном граду, а магистратуре и дужности декуриона обавља у другом, већ је неколико пута посведочен у балканским провинцијама (41, 267, 282, 347). Натпис 307 сведочи о угледу који је Апулеј Етруско уживао не само у Новама где је обитавао, већ и у Салони.

---

²⁴⁰ Као главни доказ за убикацију Пелве на Ливањском пољу узима се фрагмент натписа *ILJug 1806* из села Гржавци код Босанског Грахова. Alföldy, *Dalmatien*, 157 допунио је назив муниципија као [Pe]lv., што је прихваћено од стране већине истраживача. Уп. Wilkes, *Dalmatia*, 269, 290.

ЗАКЉУЧАК

Насељавање исслужених војника римских легија у балканским провинцијама почело је у доба позне Републике и трајало је, без прекида, током читавог принципата. Анализа епиграфског материјала показала је да би се ветерани, према мотивима и разлозима који су их навели да се настане на одређеном месту, могли сврстати у три велике групе. Прву чине ветерани насељени у дедукцијама, другу и уједно највећу, они који су се настанили у близини места службе, а трећу они који су се вратили у завичај.

Дедукције су биле карактеристичне за период од друге половине I века пре н. е. до првих деценија II века н. е., али је у њима учествовало само 18 % од 530 епиграфски посведочених ветерана. Почети појединачног насељавања ветерана у балканским провинцијама сежу у прву половину I века н. е. Епиграфски материјал показује да су током читавог принципата војници најчешће одлучивали да остану на месту службе. Више од половине од укупног броја ветерана задржало се у близини логора или станица у којима су служили (56%), док се веома мали број вратио у завичај (10%). Поред тога, треба нагласити да за 16% ветерана није било могуће одредити из којих разлога су се населили на одређеном месту.

Насељавање ветерана на Балкану почело је у другој половини I века пре н. е. на југу полуострва, у Македонији и Ахаји. За владе првих Јулијеваца–Клаудијеваца исслужени војници су се насељавали у областима које су биле ближе Италији и до извесног степена романизоване – у великим градовима на обали Јадранског мора (Салона, Нарона, Јадер) и око легијских логора Бурнума и Тилуријума у Далмацији, и у западним пределима Паноније (Емона, подручје Скарбантије, логор Петовио). Од средине I века н. е. насељавање ветерана, како организовано тако и појединачно, постепено се проширило на све балканске провинције.

Организовано и појединачно насељавање ветерана у појединим провинцијама није ишло истим током нити је било у једнакој мери

заступљено. Прве дедукције посведочене су у другој половини I века пре н. е. и за време Августове владе на територији Македоније и Ахаје, давно умирених провинција на југу Балканског полуострва. Епиграфски материјал не пружа никакве индиције да се са оснивањем војничких колонија у овим провинцијама наставило и после Августа. У дедукцијама је насељено 46% од укупног проценат до сада познатих ветерана. Према сачуваном материјалу, проценат ветерана који су се од I до III века појединачно настанили у Македонији и Ахаји износи 54%, знатно мање него у дунавским провинцијама (77% у Панонији, 67% у Мезији). Преваходно је реч о људима који су се након службе вратили у завичај, што би се могло објаснити чињеницом да у Македонији и Ахаји одавно није било сталне легијске посаде, а војници су најчешће одлучивали да остану на месту службе.

Епиграфска грађа из других провинција пружа нешто другачију слику. Насељавање ветерана у Далмацији и Панонији почело је отприлике у исто време и то почетком I века н. е., а у Мезији средином I века н. е. Међу најраније посведоченим ветеранима има оних који су учествовали у дедукцијама, али и оних који су остали на месту службе. Ова сличност ограничена је само на I век и могла би се објаснити околношћу да су у поменутим провинцијама од почетка I века н. е. биле стациониране легије. Организовано насељавање ветерана у Далмацији, било да је било праћено оснивањем колоније или не, ограничено је на I век н. е. тј. доба владавине Јулијеваца–Клаудијеваца. У тим дедукцијама насељено је 33% од укупног броја потврђених ветерана. Појединачно насељавање почело је у првој половини I века н. е. у градовима на обали Јадранског мора и око легијских логора Бурнума и Тилуријума, а касније се проширило на читаву провинцију. Највише војника остало је на месту службе (33%), док се мањи број вратио у завичај у Далмацији (11%).

Ветерани су се у Далмацији у највећем броју насељавали у великим градовима на обали Јадранског мора или у њеном непосредном залеђу и око легијских логора. Највећа концентрација забележена је у Салони (50%); следе колоније Нарона (16 %), Јадер (5 %), Еквум (4 %) и логори Бурнум и Тилуријум (10 %). Остали ветерани раштркани су по различитим локалитетима у унутрашњости провинције. Будући да је реч о појединачним налазима, није било могуће створити јаснију слику о учесталости насељавања ислужених војника у унутрашњости Далмације.

Организовано насељавање ислужених војника у Панонији посведочено је у првим деценијама I века н. е. и то у западним областима провинције које су биле најближе Италији. За разлику од Далмације, панонске дедукције нису биле ограничене на прву половину и средину I века н. е., већ су трајале све до Хадријанове владе. Упркос чињеници да је у Панонији основан највећи број ветеранских колонија, релативно мали број натписа може се повезати са дедукцијама – свега 12%. Колико је нама познато у Сисцији и Сирмијуму, градовима који се у модерној

науци убрајају међу војничке колоније, није пронађен ниједан натпис који би се могао повезати са дедукцијама, док је у Мурси откривен само један такав споменик. Појединачно насељавање испужених војника у Панонији почело је у првој половини I века н. е. Најстарији ветерански натписи из ове групе пронађени су у Карнунтуму на Дунаву, где је у првој половини I века н. е. била стационирана легија *XV Apollinaris*. Сасвим је разумљиво што је највећи број ветерана у Панонији остао на месту службе (72%), јер је ова провинција од самог почетка принципата имала легијску посаду. Свега 5% ветерана посведочених у Панонији могло би се сврстати међу оне који су се након војне службе на неком другом месту вратили у завичај. На крају треба истаћи да за 11% ветерана није било могуће одредити разлоге насељавања.

Најстарији ветерански натписи у Панонији, из прве половине или средине I века н. е. пронађени су на западу провинције, што упућује на закључак да су се испужени војници најпре насељавали у областима које су биле ближе Италији и до извесног степена романизоване. Ту су основане две колоније: Емона под Тиберијем и Саварија под Клаудијем. Поред тога, Тиберије је, чини се, ветеране населио и на територији потоњег муниципија Скарбантије. Известан број ветерана задржао се у Карнунтуму и Петовиону, легијским логорима из I века н. е. Током друге половине I и у II–III веку насељавање ветерана проширило се на читаву Панонију.

Највећи број испужених војника у Панонији посведочен је у пограничном појасу дуж Дунава: 61% у легијским логорима и 14% у мањим кастелима. Следе колоније Саварија, Петовио, Емона, Сирмијум и Мурса, те муниципиј Скарбантија са укупно 20% ветерана. Преосталих 5% отпада на друге градове и насеља.

И организовано и појединачно насељавање ветерана у Далмацији и Панонији почело је отприлике у исто време, почетком I века н. е. У Мезији је почетак појединачног насељавања претходио оснивању првих војничких колонија. Најстарији натпис који се доводи у везу са појединачним насељавањем је надгробни споменик једног ветерана легије *V Macedonica* из Ескуса, из средине I века н. е. (400). Дедукције су на подручју Мезије биле ограничене на доба Флавијеваца и Трајана. У њима је насељено само 14% ветерана, 57% остало је на месту службе, док се 11% вратило у завичај. У 18% случајева није било могуће одредити разлоге насељавања. Највећу групу и овде чине војници који су се задржали на месту службе јер је Мезија, као и Панонија од раног принципата имала сталну легијску посаду. Епиграфска грађа указује да су се први ветерани у Мезији настанили око Ескуса на Дунаву средином I века н. е. Интензивније насељавање почело је под Флавијевцима и Трајаном када су основане колоније Скупи и Рацијарија, и у првој половини II века крај легијских логора Сингидунума, Виминацијума, Нова и Трезмиса.

Меџијски ветерани најчешће су се насељавали у близини дунавских логора, где је пронађено нешто више од половине укупног броја познатих натписа (54%). Процент испуњених војника у Скупима, Рацијарији, Наисусу, Равној, Томију и Марцијанополису указује да се значајан део њих настањивао и у градским центрима широм провинције (34%).

ОРГАНИЗОВАНО НАСЕЉАВАЊЕ ВЕТЕРАНА

Дедукције ветерана у балканским провинцијама почеле су у доба позне Републике, у другој половини I века пре н. е. и обично су биле пропраћене оснивањем колонија. Сматра се да је од средине I века пре н. е. до Хадријанове владе у балканским провинцијама основано петнаест војничких колонија. То су: Дијум, Филипи, Патре, Емона, Саварија, Еквум, Апри, Сисција, Сирмијум, Скупи, Деултум, Петовио, Рацијарија, Ескус и Мурса. Дедукције су, међутим, директно потврђене само у случају четири града – Деултума, Саварије, Петовиона и Скупа. Насељавање ветерана у Деултуму спомиње се на оштећеном месту важног почасног натписа 485: *sacratissimo imp(eratore) in coloniam Deultum [deducti simus...]*. Поред тога, Плиније град назива *Deultum veteranorum* (Plin. NH IV 45), што указује на његову повезаност са планским насељавањем испуњених војника. Изрази *deductus* (12, 13 21, 28, 53, 327, 332, 333) и *deducticius* (325) на споменицима из Саварије, Петовиона и Скупа означавају учеснике у дедукцији. Осим тога, на два натписа из Петовиона спомиње се *missio agraria* (21, 28), што значи да су војници добили земљишне парцеле на територији града.

Премда у изворима нема директних сведочанстава о начину оснивања Емоне, Мурсе, Еквума, Рацијарије, Ескуса, Дијума, Филипа и Патра, ветерански натписи са подручја ових градова упућују на закључак да их вероватно треба уврстити међу ветеранске колоније. С друге стране, епиграфска грађа из Сисције, Сирмијума и Апра не пружа никакве индикације о евентуалном насељавању бивших легионара. Могуће је да су у Сисцији и Сирмијум доведени ветерани Равенске флоте или помоћних одреда. Остаје да даља истраживања на подручју ових градова потврде тачност претпоставки о начину њиховог оснивања.

Најстарије ветеранске колоније на Балкану, Дијум и Филипи у Македонији, основане су на самом крају грађанских ратова I века пре н. е. Август их је обновио након победе над Антонијем, населивши нове колонисте. Ритерлинг, Колар и Папазоглу закључили су на основу нумизматичких извора, да су међу новим колонистима, поред Италика којима је одузета земља, били и легијски ветерани. Премда је епиграфски материјал који би се могао повезати са обнављањем колонија у Дијуму и Филипима изузетно оскудан, неколико натписа ишло би у прилог овој претпоставци. Натписи 470, 471 из Дијума и 474 из Филипа можда указују да су том приликом земљу на територији колонија добили некадашњи

војници легија *IV Scythica* и *XIII Gemina*. Сва три натписа датована су оквирно у прву половину I века н. е. Ветерани који се на њима спомињу не могу се уврстити међу оне који су остали на месту службе, иако су *IV Scythica* и *XIII Gemina* на преласку из старе у нову еру вероватно биле стационаране у Македонији. Међутим, логично би било очекивати да су легије биле негде на граници, ближе немирном подручју јужно од Дунава, а не у Филипима и Дијуму где су нађени натписи. Присуство тројице ветерана у Дијуму и Филипима могло би се, према томе, најпре објаснити претпоставком да су насељени у Августовој дедукцији.

Средином последње деценије I века пре н. е. Август је на ранг колоније уздигао Патре и на градској територији населио ислужене војнике легија *X Equestris* (490, 491) и *XII Fulminata* (492-495). На натписима 491a и 491b посведочена су двојица ветерана XII легије. Они су могли служити у *XII Fulminata* или у Цезаровој *XII Antiqua*, која је у грађанском рату била на страни Антонија.

Уздизање Емоне на ранг колоније под Тиберијем доводи се у везу са преласком *XV Apollinaris* у Карнунтум, крајем 14. или почетком 15. године н. е. Пач је први изнео мишљење да су тада у Емони насељени ветерани легија *XV Apollinaris* и *VIII Augusta* (3, 4) и један војник из непознате јединице (5). Анализа натписа показала је да би поменути ветерани могли припадати групи Тиберијевих колониста. Премда дедукција није директно посведочена, на то указују следећи елементи: истовременост настанка свих поменутих споменика (прва половина I века н. е.), околност да се нису вратили у завичај и да су служили у легијама које су у време дедукције давале посаду за Панонију. Не би, међутим, требало запоставити ни могућност да су бивши војници легије *XV Apollinaris* из натписа 3 и 4 остали на месту службе.

Клаудије је у балканским провинцијама основао две колоније: Саварију у Панонији и Апре у Тракији. Плиније за Саварију изричито каже да је Клаудијева насеобина (Plin. *NH* III 146: *colonia divi Claudii Sabaria*), док је у називу Апра забележен епитет *Claudia* (CIL III 386). Епиграфска грађа из Саварије пружа несумњиве доказе да је овај град војничка колонија и да су у њеном оснивању учествовали ветерани легије *XV Apollinaris*. На натпису 13 и вероватно 12 потврђена је формула *deduct(us) c(oloniam) C(laudiam) S(avariensium)* која доказује да су ислужени војници *XV Apollinaris* насељени на територији Саварије и да дедукцију треба повезати са оснивањем колоније под Клаудијем. У Сомбатељу и околини пронађена су још четири споменика који би, према датовању, могли припадати првобитним колонистима (11, 14–16). У случају натписа 11, 14 и 15 то потврђује већ сама околност да су војници служили у легији *XV Apollinaris*. Поменути ветерани нису се вратили у завичај нити су се настанили на месту где су служили, јер *XV Apollinaris* пре приспећа у Карнунтум није била стационарана у Саварији. Њихово присуство у граду и околини може се најпре објаснити претпоставком

да су насељени при Клаудијевој дедукцији. Епиграфски материјал не потврђује претпоставку да је на територији Саварије било дедукција и после Клаудијеве владе.

Ритерлинг и Ман убрајају Апре међу Клаудијеве војничке колоније, повезујући дедукцију са потребом учвршћивања римске власти у новооснованој провинцији. Колико је нама познато, у Априма до сада није пронађен ниједан натпис који би потврдио ово мишљење. Ветеран потврђен на епитафу 484 није могао бити међу Клаудијевим колонистима јер је служио у легији *II Adiutrix* која је основана тек 68/69. године н. е.

Међу Клаудијеве ветеранске колоније у модерној историографији убраја се и Еквум у Далмацији. Епитет *Claudia* у називу града и триба *Claudia* могли би се односити и на Нерона. Претпоставка о Нерону као оснивачу Еквума заснива се на следећим аргументима. За време његове владе посведочене су две дедукције ислужених војника – у Анцијуму и Таренту (Гас. *Ann.* XIV 27). Даље, колонија Еквум основана је тек пошто је легија *VII Claudia* напустила Тилуријум, који се налазио на око 15 километара удаљености од новог града. Будући да је *VII Claudia* из Далмације у Мезију пребачена тек у првој половини 60-их година I века, а не за време Клаудијеве владе, Еквум је по свој прилици Неронова колонија.

Надгробни споменик 219 Секста Јулија Силвана могао би бити од изузетне важности за нашу слику о начину оснивања Еквума. Уколико је у шестом реду стајало *post col(oniam) ded(uctam) creatus*, то би потврдило претпоставку да је Еквум основан дедукцијом ислужених војника. Израз *deducta* могао би се повезати са планским насељавањем ветерана и терминима *deductus* и *deducticius*, који су посведочени на натписима из Саварије (12, 13), Петовиона (21, 28), Карнунтума (53) и Скупа (325, 327, 332, 333). Парцеле на територији новог града добили су ветерани далматинских легија *VII Claudia* (219–221) и *XI Claudia* (222).

Владарима династије Флавијеваца у модерној историографији приписује се оснивање неколико војничких колонија у балканским провинцијама: Сисције и Сирмијума у Панонији, Скупа у Мезији, и Деултума у Тракији. Епиграфски извори пружају непобитне доказе само за Скупе и Деултум, док за Сисцију и Сирмијум таквих доказа нема.

У модерној историографији се доста расправљало о проблему оснивача Скупа. Вулић је сматрао да су Скупи Домицијанова колонија, на основу скраћеног назива града *COL F F D* који је разрешио као *col(onia) F(lavia) F(elix) D(omitiana)* (*IMSVI* 42). Б. Драгојевић Јосифовска је претпоставила да скраћеница *D* у називу града значи *D(ardanorum)* и да стога, оснивање Скупа треба приписати Веспасијану. Питање оснивача Скупа остаје отворено, иако се чини да би можда требало прихватити Вулићеву хипотезу. Плиније Старији не помиње Скупе у свом спису *Historia Naturalis* што би могло значити да су Скупи ипак Домицијанова колонија.

Анализа епиграфског материјала показала је да су на територији Скупа сасвим сигурно насељени ветерани легије *VII Claudia* и можда *IV Macedonica*, *V Alaudae* и *V Macedonica*. На четири натписа некадашњих легионара *VII Claudia* посведочен је термин *deducticius* (325), односно *deductus* (327, 332, 333). Сва четири споменика датована су у другу половину I или на почетак II века, па се може претпоставити да се дедукција поклапала са оснивањем колоније под Флавијевцима. На територији Скупа посведочено је присуство још седморице ветерана легије *VII Claudia* које би требало сврстати међу првобитне колонисте (323, 324, 326, 328–331). Њихови натписи потичу из истог времена као и они који припадају учесницима у дедукцији. Ниједан од њих није се вратио у завичај. Мало је вероватно да су остали на месту службе, јер *VII Claudia* у другој половини I века н. е. није била стационирана у Скупима. Остаје, према томе, да се њихово насељавање у граду веже за оснивање колоније.

Мочи је сматрао да су у Скупима, поред ветерана *VII Claudia*, насељени и ислужени војници легија *I Italica*, *V Macedonica* и *V Alaudae*. Они су, према његовом мишљењу, на територију града доспели у некој каснијој дедукцији, под Домицијаном или Трајаном. Двојица ветерана легија *V Macedonica* (322) и *V Alaudae* (321) могла би се повезати са дедукцијом под Флавијевцима. Војник отпуштен из *I Italica* (318) остао је по свој прилици у близини места службе и није имао никакве везе са дедукцијом. Из војске је отпуштен крајем I века н. е., тако да је тешко могао бити у групи првобитних колониста у Скупима, чак и под претпоставком да се дедукција одиграла за време Домицијанове владе. Берли помишља да би међу ветеране који су дедуковани на територију Скупа требало уврстити и Валерија Галена из *IV Macedonica* (320). Он је био изабран у групу ветерана неколико легија који су као *deducticii* послати у Скупе. Ова претпоставка се чини прихватљивом, јер најбоље објашњава присуство некадашњег припадника легије *IV Macedonica* у Скупима.

Времену Флавијеваца припада и колонија Деултум у Тракији. Будући да се град помиње код Плинија, претпоставља се да га је основао Веспазијан. Епиграфски и наративни извори пружају непосредне податке о начину оснивања Деултума. У почасном натпису 485 из 82. године н. е. стоји да су у колонији насељени ветерани легије *VIII Augusta*. Плиније град назива *Deultum veteranorum* (Plin. *NH* IV 45), што свакако треба повезати са организованим насељавањем ислужених војника. На територији Деултума, колико је нама познато, до сада није пронађен ниједан ветерански натпис који би се могао довести у везу са дедукцијом и оснивањем колоније.

Флавијевцима се у модерној науци приписује и оснивање војничких колонија Сисције и Сирмијума у Панонији. Епиграфски и други извори, међутим, не пружају никакве индикације за претпоставку да су на територији ова два града приликом њиховог уздизања на ранг

колонија насељени ветерани римских легија. Малобројни ветерански натписи (Сисција: 18; Сирмијум: 127а–129) припадају војницима који су се у Сисцији и Сирмијуму настанили у II и III веку и немају везе са организованим насељавањем под Флавијевцима.

У модерној историографији раширена је претпоставка да су на територији Сисције и Сирмијума под Флавијевцима насељени ветерани Равенске флоте. Као главни доказ наводи се војна диплома из 71. године н. е. у којој се каже да су ветерани Равенске флоте *deducti in Pannoniam* (CIL XVI 14). Поред тога, у Сиску је пронађен један натпис који се доводи у везу са дедукцијом (CIL III 3971). Ипак, чини се да претпоставку о насељавању услужених војника Равенске флоте у Сисцији и Сирмијуму треба узети са извесном дозом резерве. Мишљење неких истраживача (Мочи и Мирковић) о дедукцији ветерана помоћних јединица на територији Сирмијума остаје отворено док се не нађу нови докази који би га потврдили или оповргнули.

У недостатку поузданих и чврстих доказа, све претпоставке о начину оснивања Сисције и Сирмијума треба прихватити са опрезом. Једино истраживања на подручју ових градова могу показати да ли их треба сврстати међу војничке колоније.

Трајан је, у оквиру политике урбанизације дунавских области, основао три ветеранске колоније у балканским провинцијама – Петовио у Панонији и вероватно Рацијарију у Горњој Мезији и Ескус у Доњој Мезији. Само за Петовио поуздано знамо да је основан дедукцијом услужених војника. Термин *deductus* који се јавља на натписима 21 и 28 то директно потврђује. Споменик 21 треба посебно истаћи због формуле *deduct(us) c(oloniam) U(lpian) T(raianam) P(oetovionem)*. Будући да се може датovati на прелаз из I у II век н. е. организовано насељавање ветерана у Петовиону морало би се повезати са уздизањем града на ранг колоније. Натписи 21 и 28 доказују да су том приликом на градској територији насељени некадашњи војници легија *II Adiutrix* и *XIII Gemina*.

Модерни истраживачи верују да је Трајан у Петовиону населио и ветеране легија *I Adiutrix* (19, 20) и *IV Flavia* (23). Мало је вероватно да су двојица ветерана *I Adiutrix* (19, 20) насељена у Трајановој дедукцији. На њиховим споменицима изричито се каже да су отпуштени уз *missio nummaria*, што је тешко ускладити са дедукцијом и добијањем земљишних поседа. Они су се у Петовиону по свој прилици настанили после оснивања колоније, можда због тога што је у граду већ постојала добро организована заједница ветерана. Натпис 23 не пружа довољно података који би потврдили претпоставку да је организовано насељавање под Трајаном обухватило и ветеране легије *IV Flavia*.

Неки истраживачи су сматрали да је на територији Петовиона било више дедукција. Према Абрамићевом мишљењу, ветерани су у граду насељени и пре Трајана, средином I века н. е. Наративни и епиграфски извори не пружају никакве индикације за то. Аул Постумије Сенека, на

чији надгробни споменик (26) се позивао Абрамић, вероватно је остао на месту где је као активан војник служио, слично као и двојица ветерана легије *VIII Augusta* (24, 25). Мочи је хипотезу о поновљеним дедукцијама на територији Петовиона засновао на натпису 21 у којем се спомиње *missio agraria secunda*, али их није датовао. Формула *missio agraria II* могла би се протумачити и на други начин. Могла би значити, на пример, као што предлаже Ман, да је ветеран добио двоструко више земље од осталих војника.

Међу Трајанове ветеранске колоније треба убројати Рацијарију и Ескус на доњем току Дунава, премда за то нема директних потврда у изворима. О овом питању је у модерној науци доста расправљано, али у суштини се тешко може оспорити да се ради о Трајановим колонијама. Обе су могле бити основане након освајања Дакије, када су се прилике на Дунаву стабилизовале. Мочи је сматрао да су на територији Рацијарије насељени ислужени војници легија *IV Flavia* (335) и *VII Claudia* (336–339). Чини се да су само тројица ветерана из ове групе (335, 336, 337) припадала Трајановим колонистима. Њихови натписи оквирно су датовани на почетак или у прву половину II века, што у потпуности одговара времену дедукције. Ветерани су вероватно били Италици и нису се вратили у завичај. Могућност њиховог останка на месту где су служили такође треба одбацити. Легија *VII Claudia* је у време њиховог насељавања већ била стационирана у Виминацијуму. Када је у питању *IV Flavia*, мало је вероватно да је пре доласка у Сингидунум била стационирана у Рацијарији. У граду није посведочено присуство њених активних војника, нити су откривени остаци раног легијског логора. Друга двојица некадашњих војника легије *VII Claudia* (338, 339) које је Мочи навео као учеснике у дедукцији вероватно су се вратила у завичај након службе у Виминацијуму.

И Ескус је на ранг колоније могао бити уздигнут након освајања Дакије, пошто је *V Macedonica* пребачена даље низ Дунав у Трезмис. Том приликом су на територији града насељени ветерани мезијских легија *V Macedonica* (406–409), *I Italica* (397) и *IV Flavia* (399). Тројица ветерана *V Macedonica* (406–409), према времену настанка споменика (прве деценије II века н. е.), вероватно су насељена у оквиру Трајанове дедукције. Натписи 400–405 датовани су у I век, па би се ветерани потврђени на њима могли сврстати међу оне који су остали у близини логора у којем су служили.

Епиграфски материјал упућује на претпоставку да је Трајан на територији Ескуса по свој прилици населио и војнике отпуштене из легија *I Italica* (397) и *IV Flavia* (399). Сасвим је сигурно да двојица ветерана чије присуство је посведочено у Ескусу нису остала на месту службе. Легија *I Italica* била је од самог оснивања стационирана у Новама, на доњем току Дунава, а *IV Flavia* је у првим деценијама II века н. е. најпре била у Дакији, затим у Сингидунуму. За ветерана са вотивне аре 399

могло би се претпоставити да се вратио у завичај, али је то ипак мало вероватно. У време његове активне службе тј. у другој половини I века у легији *IV Flavia* посведочен је само један регрут из Мезије.

Хадријан је, за разлику од свог претходника Трајана, основао само једну војничку колонију у балканским провинцијама. Реч је о Мурси, на чијој територији су насељени ислужени војници легије *II Adiutrix*. Епиграфска грађа из Осијека и околине само делимично поткрепљује ову претпоставку. У Осијеку су, колико је нама познато, пронађена четири ветеранска натписа (130-133). Само један од њих, 130, могао би се довести у везу са оснивањем колоније.

* * *

Планска насељавања ислужених војника у балканским провинцијама нису увек била пропраћена оснивањем колонија. Такви случајеви посведочени су на подручју Скарбантије у Панонији, на територијама Салоне и Нароне и у области Рошког Слапа у Далмацији. Дедукције без оснивања колоније временски су ограничене на рани период, до средине I века н. е. Треба истаћи да је дедукција директно посведочена само у Сикулима на територији Салоне. Плиније, наиме, бележи да је Клаудије у месту које се зове *Siculi* населио ветеране (Plin. *NH* III 141). Дедукција на територији Нароне, на подручју Бигесте, индиректно је потврђена у двама дедикацијама које су Августу и Тиберију посветили *veterani pagi Scunastici* (223, 223а). Сва је прилика да их је Тиберије населио на територији Нароне и да је земљу за њих купио од поменуте колоније. Претпоставке о дедукцијама ислужених војника на подручју флавијевског муниципија Скарбантије у Панонији и код данашњег Рошког Слапа у Далмацији заснивају се на епиграфском материјалу са ових локалитета.

Хронолошки гледано, прва дедукција без оснивања колоније извршена је у долини Тицијуса код Рошког Слапа, на подручју које је касније било обухваћено територијама муниципија Варварије, Скардоне и Ридера. Она је различито датована у модерној науци. Пач и Флус су је датовали у време Веспасијанове владе, а Алфелди и Вилкс у последњу деценију Августове владе. Епитафи 313 и 314 могли би бити од помоћи у решавању овог питања. Двојица ветерана легије *XI Claudia* отпуштена су неколико година после угушења далматско-панонског устанка 6–9. године н. е. када су се прилике у побуњеним областима стабилизовале. Стога се њихово насељавање у долини Тиција може датовати у последње године Августове или прве године Тиберијеве владе.

На дедукцију у долини Тицијуса указивали би натписи ветерана легија *IV Macedonica* (312) и *XI Claudia* (313-315), датовани у прву половину I века н. е. Ниједан од четворице ветерана није се вратио у завичај након часног отпуста. Мало је вероватно да су ислужени војници *XI*

Claudia (313–315) остали у близини места службе. Њихов логор налазио се у Бурнуму, а у околини Рошког Слапа, колико је нама познато, до сада није пронађен ниједан натпис активних војника поменути легије. Стога бисмо могли претпоставити да су на ово подручје доспели у оквиру неке дедукције. Посебно значајним се чини натпис 312 Апинија Квадрата који је био *centurio veteranorum* и (како се претпоставља) у време далматско-панонског устанка 6-9. године н. е. командовао одредом ветерана. Након смиривања прилика у овом делу Царства, вероватно је, заједно са ветеранима легије *IV Macedonica* којима је заповедао, добио земљу у долини Тицијуса.

Две дедикације из Љубушког, које су *veterani pagi Scunastici* посветили Августу и Тиберију (223, 223а), упућују на претпоставку да су ислужени војници насељени и на територији Нароне. Тиберије им је у области *pagus Scunasticus* доделио земљишне поседе које је купио од колоније Нароне. Претпоставка да је дедукција била пропраћена оснивањем колоније, могла би се оспорити јер се из натписа 223 и 223а јасно види да је у време насељавања ислужених војника колонија већ постојала.

У модерној историографији заступљено је мишљење да је на територији Нароне било више дедукција које се различито датују. Бец и Абрамић су претпоставили да се радило о две узастопне дедукције под Августом и Тиберијем. Мало је вероватно да су од прве сачувани само појединачни надгробни споменици ветерана легије *VII Claudia* (224–226 и 228), а од друге само две истоветне дедикације Августу и Тиберију (223, 223а). Ветерани из натписа 224–226 отпуштени су вероватно тек после велике побуне легија у Илирику и на Рајни, тако да нису могли бити насељени под Августом. У случају натписа 225 и 226 на такав закључак упућују висока *stipendia*. Ови ветерани су се свакако борили против побуњеника у Далмацији 6-9. године н. е. и остали су у служби још неколико година након тога јер је било неопходно учврстити римску власт у побуњеним областима.

Епиграфски материјал имплицира да је Тиберијева дедукција обухватила ветеране легија *VII Claudia* и *XV Apollinaris*. На територији Нароне пронађено је десет споменика који би се могли довести у везу са дедукцијом (224–230а, 233–235). Подаци о пореклу указују да се ниједан од војника није вратио у завичај. Сви натписи су оквирно датовани у прву половину I века, што одговара времену Тиберијевој дедукције. Стога се може претпоставити да ову групу од десет ветерана треба сврстати међу оне који је Тиберије населио на територији Нароне.

Споменици ветерана легија *VII Claudia* (231) и *XI Claudia* (232) из друге половине I века указују да су ислужени војници на подручју Нароне плански насељавани и после Тиберијевој владе. Алфелди и Вилкс другу дедукцију датују у време Клаудијевој владе. Присуство ислужених војника из натписа 231 и 232 могло би се објаснити и на други начин. Можда су служили у Нарони или су једноставно одлучили да се населе

у великом граду који је пружао могућности за бављење разноврсним пословима. Не треба одбацити ни могућност да су у Нарону доспели захваљујући породичним везама.

За Тиберија се у модерној историографији везује и насељавање ислужених војника у Панонији, на подручју каснијег флавијевског муниципија Скарбантије. У области Скарбантије пронађена је група од пет натписа ветерана легије *XV Apollinaris* (114–118) који би се могли повезати са неком дедукцијом. Подаци са споменика указују да се ни један од њих није вратио у завичај. Они се не би могли сврстати међу легионаре који су остали на месту службе, јер епиграфски и други извори не пружају никакве индикације о присуству одреда *XV Apollinaris* на територији Скарбантије. Остаје, према томе, да се претпостави да су после часног отпуста из војске добили земљишне поседе у области Скарбантије.

Дедукција која је обухватила ветеране легије *XV Apollinaris* са натписа 114–118 могла би се везати за време Тиберијеве владе. Надгробни споменици 114 и 115 датовани су у прву половину или средину I века. Остали натписи (116–118) су само оквирно датовани у I век, тако да су лако могли настати и у првој половини века. Насељавање ислужених војника се не доводи у везу са стицањем градске аутономије. Истина, у Плинија, Скарбантија се појављује са епитетом *Iulia* (Plin. *NH* III 146). Међутим, у питању је *oppidum*, а не муниципиј који је основан тек под Флавијевцима. Епитет *Iulia* морао би се, према томе, повезати са насељавањем ветерана на овој територији, а не са уздизањем Скарбантије на ранг муниципија.

Насељавање ислужених војника код Сикула, на територији Салоне, везује се за Клаудија. Вест о томе налазимо код Плинија, који каже да је Клаудије населио ветеране на месту званом Сикули, између Трагуријума и Салоне (Plin. *NH* III 141). Сматра се да је дедукција обухватила војнике далматских легија *VII Claudia* и *XI Claudia* и мезијске *V Macedonica*. Један број ветерана далматских легија чији су споменици нађени у Сплиту и околини могао би припадати Клаудијевим колонистима. Реч је о осморици војника из *VII Claudia* (247–254) и четворици из *XI Claudia* (262–265). Сви споменици, изузев 253 и 254 које није било могуће прецизније датовати због знатних оштећења, потичу из друге половине I века.

Ветерани посведочени на надгробном споменику 239 отпуштени су из легије *V Macedonica*, која се налазила под легатом Публијем Мемијем Регулом, намесником Мезије између 35. и 44. године. Клаудије им је након часног отпуста вероватно доделио земљу у области Сикула. Прецилије Клеменс Јулијан, центурион и *praefectus castrorum* легије *V Macedonica*, коме су ветерани поменуте јединице посветили натпис 239, вероватно је био на челу колониста ове легије који су насељени у Сикулима, али није јасно да ли је тада већ био цивилно лице или још увек активан војник.

Епитаф 268 из I века или са самог почетка II века могао би указивати на учешће ветерана легије *XIV Gemina* у Клаудијевој дедукцији

у Сикулима. Ову претпоставку треба узети са опрезом, јер се присуство њеног ветерана може двојачко објаснити. За сада није могуће утврдити да ли је остао на месту службе или је учествовао у организованом насељавању. У прилог првој могућности говори податак да је *XIV Gemina* током 68. и 69. године извесно време боравила у Далмацији. С друге стране, чини се да је његов боравак у Далмацији био сувише кратак да би одлучио да се ту настани.

* * *

Организовано насељавање ветерана у балканским провинцијама трајало је од средине I века пре н. е. до Хадријанове владе, али није било подједнако заступљено у свим провинцијама. Дедукције, пропраћене оснивањем колоније или не, биле су знатно чешће у дунавским провинцијама, које су током читавог принципата имале легијску посаду. На њиховој територији основано је седам ветеранских колонија у времену између Тиберијеве и Хадријанове владе. Поред тога, посведочен је и један случај насељавања испуштених војника без оснивања колоније. На територији Далмације извршене су четири дедукције, а само једна је била пропраћена оснивањем колоније. Све четири датоване су у прву половину или средину I века, дакле у време када су у Далмацији биле стациониране римске легије. У изворима нема никаквих индиција да се организовано насељавање у Далмацији наставило и након што је у другој половини I века постала *provincia inermis*. Најмањи број дедукција посведочен је у Ахаји, Македонији и Тракији. У Ахаји је основана једна ветеранска колонија, а у Македонији и Тракији по две. Мали број дедукција у односу на дунавске провинције и Далмацију могао би се објаснити околношћу да ниједна од ових провинција није имала сталну легијску посаду. Ахаја и Македонија су биле одавно умирене. Ветерани су у њима насељавани на самом почетку принципата, за време Августове владе, вероватно у оквиру програма збрињавања војника отпуштених у годинама након битке код Акцијума. Организовано насељавање ветерана у Тракији било је ограничено на средину и другу половину I века н. е. и треба га повезати са потребом умиривања новостворене провинције и учвршћивања римске власти.

Већа учесталост дедукција у провинцијама које су имале сталну легијску посаду могла би се објаснити на следећи начин. Панонија и Мезија биле су пограничне провинције којима је непрекидно претила опасност од упада варварских племена. Ветерани који су насељавани на њиховој територији могли су бити позвани у службу у случају велике опасности и прихватити се одбране својих насеља у случају продора непријатељских трупа. Дедукције у Далмацији, из времена Тиберијеве владе, на територији Нароне и у долини Тиција могли бисмо довести у везу са потребом сређивања прилика и учвршћивањем римске власти након великог далматско-панонског устанка.

Дедукције су преваходно обухватале ветеране оних легија које су чиниле посаду провинције у којој су насељени. Тако су у Панонији, у Емони, Петовиону, Мурси и Скарбантији насељени некадашњи припадници панонских легија *VIII Augusta*, *XIII Gemina*, *XV Apollinaris* и *II Adiutrix*. Земљу на територији Скупа, Рацијарије и Ескуса добили су војници отпуштени из легија које су у време оснивања ових колонија чиниле део мезијске посаде: *I Italica*, *IV Flavia*, *V Alaudae*, *V Macedonica* и *VII Claudia*. У дедукцијама у Далмацији учествовали су ветерани легија *VII Claudia* и *XI Claudia*. Обе су током већег дела I века биле стационаране у овој провинцији.

Ветеранске колоније су често осниване у близини напуштених легијских логора. Ова пракса, распрострањена широм Царства, посведочена је и у балканским провинцијама. Четири колоније основане су на местима или у непосредној близини некадашњих логора: Емона и Петовио у Панонији, Еквум у Далмацији и Екусус у Мезији. Анализа епиграфског материјала показала је да су дедукције на овим местима обухватале војнике отпуштене из легија које су давале посаду за логоре. Тако су у Емони насељени ветерани легије *XV Apollinaris* (3, 4). Она је почетком Тиберијеве владе премештена из Емоне у Карнунтум на Дунаву. Земљу на територији Еквума добили су бивши војници легије *VII Claudia* (219–221), која је до 60-их година I века давала посаду за оближњи Тилуријум. Међу Трајановим колонистима у Петовиону посведочени су ветерани *XIII Gemina* (21, 28), која је у другој половини I века била стационарана у поменутом логору. Исти владар је ветеране легије *V Macedonica* (406–409) населио у Екусусу, њеном логору из друге половине I века.

Приликом додељивања земље предност је, изгледа, давана управо ветеранима легије која је била стационарана у одређеном логору. Најбољи пример за то је Екусус. Од шесторице ветерана за које претпостављамо да су учествовали у Трајановој дедукцији, четворица су служила у *V Macedonica* (406–409), која је до освајања Дакије била у Екусусу, а само по један у *I Italica* (397) и *IV Flavia* (399). Сличну ситуацију налазимо у Еквуму и Петовиону. Од тројице војника чији натписи се могу довести у везу са дедукцијом у Еквуму, један је служио у легији *XI Claudia* (222), која је била стационарана у Бурнуму, а двојица у *VII Claudia* (220, 221), која је чинила посаду Тилуријума. Међу Трајановим колонистима у Петовиону, према расположивом епиграфском материјалу, било је више ветерана легије *XIII Gemina* у односу на остале јединице. Ова пракса је можда била резултат настојања појединих царева да што је више могуће смање проценат ветерана који су напуштали додељене парцеле и враћали се у околину логора. За сразмерно мали број ветерана из балканских провинција (18%) знамо или претпостављамо да су учествовали у дедукцијама. Таква ситуација могла би се објаснити чињеницом да су војници више волели да остану у околини логора у коме су служили, што је сасвим природно, јер су ту провели већи део живота, а многи су заснивали и породице.

Неки од дедукованих ветерана враћали су се у околину логора у којима су служили. Ова појава посведочена је како међу испуњеним војницима који су насељени у Италији, тако и међу онима из провинција. Пишући о дедукцијама у Анцијуму и Таренту под Нероном, Тацит каже: *Veterani Tarentum et Antium adscripti non tamen frequentiae locorum subvenere, dilapsis pluribus in provincias, in quibus stipendia expleverant* (Тас. *Ann.* XIV 27). Већ смо истакли да је Клаудије испуњеним војницима *XV Apollinaris* доделио земљу у Саварији и основао колонију. У Карнунтуму је, међутим, пронађена једна група натписа некадашњих војника *XV Apollinaris* за које се претпоставља да су припадали Клаудијевим колонистима који су се вратили у Карнунтум јер су ту служили (53, 54, 66, 67, 69, 72). Термин *deductus* за ветерана на натпису 53 указује да је насељен *iussu principis*. Разлог враћању на место службе лежи у томе што су ветерани често, још за време активне службе, заснивали породице. Даље, многи од њих су били незадовољни квалитетом земље коју су добијали и једва су чекали да је напусте. Изгледа да су често добијали неплодну, јалову земљу. Тацит извештава да су се војници који су се 14. године н. е. побунили у Панонији жалили да после отпуста остају још у служби и ако све то преживе *trahi adhuc diversas in terras, ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant* (Тас. *Ann.* I 17). Поред тога, треба имати на уму да су већи део живота проводили у логорима, па им није одговарало да се након часног отпуста селе у потпуно непознат град.

Подаци о месту налаза споменика у два града, Саварији и Скупима, могу се искористити за утврђивање распореда ветеранских парцела. Изгледа да су биле концентрисане у одређеним деловима градских територија. У Саварији су се војничке парцеле налазиле на делу градске територије где имамо сразмерно мало трагова домаћег становништва. Оно је приликом насељавања ветерана по свој прилици било потиснуто или премештено у северне и западне делове градске територије. У Скупима су, како би се дало закључити према распореду споменика, ветеранске парцеле биле концентрисане северно од самог града, у радијусу од око 10 километара. Натписи 333 из Скупа и 315 из долине Тиција у Далмацији указују на претпоставку да су неки испуњени војници живели на својим поседима.

Епиграфски материјал из балканских провинција омогућава стварање неких општих закључака о сврси и циљевима дедукција. Оне су представљале изузетан начин збрињавања војника који су након часног отпуста морали поново да се врате животу цивила. Земљишне парцеле које су добијали пружале су им основу за брже и лакше укључивање у токове цивилног живота. Поред тога, дедукције су биле и јефтин начин збрињавања испуњених војника. Војна благајна веома често није располагала средствима довољним за исплаћивање њихових *praemia*. Земља за ветеране често је купована од локалног становништва. Август је, на пример, 30. и 14. године пре н. е. од муниципија у Италији и про-

винцијама куповао парцеле на којима је населио своје ветеране (*RGDA* 16). Ова пракса настављена је и у потоњим временима. Два натписа из Љубушког (223, 223а) упућују, како се претпоставља, на закључак да је Тиберије за ветеране које је населио на територији Нароне земљу купио од колоније. Ислужени војници су често насељавани на освојеним територијама, на земљи која је једноставно конфискована од локалног становништва, како показује пример Камулодунума у Британији (Тас. *Ann.* XII 32). У том случају, држава није имала никаквих трошкова око набавке земље.

Политика планског насељавања ветерана без сумње је доприносила урбанизацији балканских провинција и убрзавала процес романизације перагриног становништва. Неке од војничких колонија основане су на трасама и раскршћима виталних путева Царства. Емона, Петовио и Саварија налазиле су се на чувеном “Ћилибарском путу” који је спајао Аквилеју и Карнунтум. Рацијарија и Ескус леже на путу дуж Дунава, а Деултум на путу од источне Мезије до Пропонтиде. Поменуто колоније основане су у настојању да се осигура безбедност саобраћаја и транспорта робе. Насељавање ветерана у провинцијама доприносило је учвршћивању римске власти и стварању упоришта у тек освојеним областима. Као пример можемо навести Апре и Деултум у Тракији, основане непосредно по освајању ове области. Дедукције ветерана у Саварији и Скарбантији могле су имати за циљ стварање упоришта на подручју панонског племена Боја. Организовано насељавање ислужених војника у Далмацији, на територији Нароне и код Рошког Слапа у долини Тиција, под Тиберијем, по свој прилици је било повезано са настојањем да се учврсти римска власт након устанка 6-9. године н. е. и да се колоније на обали Јадранског мора заштите од евентуалних напада племена из унутрашњости.

ПОЈЕДИНАЧНО НАСЕЉАВАЊЕ ВЕТЕРАНА

Највећи број отпуштених легионара задржавао се у близини места на којима су служили (56%), било да је реч о легијским логорима или мањим кастелима и бенефицијарним или царинским станицама. Ова тенденција, уочљива током читавог принципата у свим провинцијама које су имале сталну легијску посаду, природна је и сасвим разумљива. Војници су више волели да остану на месту на којем су провели већи део живота, него да се врате у давно напуштени завичај. Многи од њих засновали су породице и нису желели да их напусте. Готово у свим балканским провинцијама са легијском посадом највећа концентрација ветерана уочљива је управо у близини великих логора. У Панонији тај проценат износи 86%, а у Мезији 83% од укупног броја војника који су се након часног отпуста настанили у близини места службе. Једини изузетак представља Далмација, где се у околини логора задржало свега 18% ветерана. Ислужени војници далматских легија радије су се

настањивали у некој од колонија на обали Јадранског мора, где су им се пружале прилике за бављење разноврсним пословима, него што су остајали у Бурному или Тилуријуму.

Почеци појединачног насељавања исслужених војника у близини легијских логора у Панонији и Далмацији временски се поклапају са првим дедукцијама у овим областима. Најстарији ветерански натписи из Карнунтума (51) и Тилуријума (298) потичу из прве половине I века н. е. Организовано насељавање војника у Панонији и Далмацији почело је у истом периоду, за време Тиберијеве владе. Ситуација у Мезији је нешто другачија; ту је почетак појединачног насељавања за неколико деценија претходио првим дедукцијама. Надгробна плоча 400 из Ескуса представља доказ да је појединачно насељавање ветерана почело средином I века н. е. Прва дедукција у Мезији посведочена је тек под Флавијевцима, када је основана војничка колонија Скупи.

Епиграфски материјал из околине легијских логора пружа податке о хронолошким границама насељавања исслужених војника, а у неким случајевима могао би допринети да се расветле и друга питања везана за њихову историју. Насељавање ветерана у већини логора дуж Дунава отпочело је, по правилу, одмах након доласка првих легија и трајало током читавог принципата. У Карнунтуму су исслужени војници почели да се настањују већ у првим деценијама I века н. е., непосредно по приспећу *XV Apollinaris* из Емоне. То потврђује најстарији ветерански натпис из прве половине I века н. е. (51). У Карнунтуму је, поред многобројних натписа ветерана легија *XV Apollinaris* (51–72) и *XIV Gemina* (40–50), које су у I и II/III веку давале сталну посаду, посведочено и присуство ветерана *I Adiutrix* (35–37) и *X Gemina* (38, 39). Они су вероватно служили у штабу намесника Горње Паноније чије седиште је било у Карнунтуму.

У Бригетиону, надгробни споменик 78 упућује на закључак да је насељавање ветерана почело крајем I или почетком II века, кратко време након приспећа легије *I Adiutrix* у логор.

У Аквинкуму два споменика с почетка II века (135, 136) показују да је насељавање ветерана почело убрзо пошто је логор добио легијску посаду. Поменути натписи иду у прилог Алфелдијевом и Мочијевом мишљењу да је *II Adiutrix* (или њене вексилације) у Аквинкуму боравила већ у време Домицијанових ратова на Дунаву. Будући да су натписи 135 и 136 датовани на почетак II века, активна служба наших ветерана у Аквинкуму падала би у другу половину I века.

У близини Сингидунума има сведочанстава о насељавању ветерана већ почетком II века н. е. Надгробни споменик 343, из прве половине II века упућује на закључак да су ветерани *IV Flavia* у Сингидунуму почели да се насељавају одмах по њеном приспећу у логор, након Трајанових дачких ратова. Надгробну стелу 354 треба узети као потврду да су се ветерани у канабама логора задржавали и крајем III или почетком IV века.

Епиграфска грађа из Виминацијума указује да су се ветерани легије *VII Claudia* у околини логора настањивали од првих деценија II века. Два најстарија ветеранска натписа потичу из прве половине II века (357, 358). Према аналогiji са другим логорима на Дунаву, могло би се претпоставити да је насељавање ислужених војника у Виминацијуму почело нешто раније, на самом крају I века, након доласка легије *VII Claudia*. Натписи ветерана *IV Flavia* (355, 356) не могу се довести у везу са краткотрајним боравком ове легије у Виминацијуму у другој половини 80-их година I века. Вотивна ара 355 настала је за време владавине Септимија Севера или Каракале, а надгробни споменик 356 датован је само оквирно у II или III век. Сва је прилика да су ветерани са поменутих натписа служили у одредима *IV Flavia* који су током II или III века замењивале легију *VII Claudia* када би привремено, због учешћа у неком ратном походу, напуштала матични логор.

Почетак насељавања ислужених војника у логорима на доњем Дунаву, Ескусу и Трезмису, поклапа се са доласком легије *V Macedonica*. Она је најпре била стационирана у Ескусу, где је дошла у првој половини I века н. е., вероватно за време Тиберијеве владе. Надгробна плоча 400 из средине I века сведочи да је насељавање ветерана почело врло брзо по њеном приспећу. У оквиру прерасподеле трупа на доњем Дунаву након освајања Дакије, *V Macedonica* је пребачена из Ескуса у Трезмис. Присуство ислужених војника у Трезмису први пут је посведочено већ под Хадријаном. Из времена његове владе сачувана је дедикација 426 коју су му посветили *vet(erani) et c(ives) R(omani) cons(istentes) ad canab(as) leg(ionis) VM[ac(edonicae)]*. Изгледа да је насељавање ислужених војника у Трезмису постепено јењавало након одласка легије *V Macedonica* у Дакију, 60-их година II века. Ниједан ветерански натпис из Трезмиса није млађи од краја II века н. е.

Ситуацију у Далмацији тешко је истражити, јер је епиграфски материјал из Бурнума и Тилуријума изузетно оскудан. Малобројни натписи ветерана *VII Claudia* (298) и *XI Claudia* (294, 295) ипак упућују на претпоставку да је насељавање ислужених војника на територији далматских логора углавном било ограничено на I век тј. време када је Далмација имала легијску посаду.

Хронолошке границе насељавања ветерана није било могуће одредити у Виндобони у Горњој Панонији и Новама и Дуросторуму у Доњој Мезији, због оскудности расположивог епиграфског материјала.

Подаци о местима налаза споменика на територији легијских логора не пружају основу за решавање проблема да ли су ветерани живели у канабама, у цивилним насељима која су постојала упоредо са канабама или на широј територији логора. Међутим, текст појединих натписа могао би допринети расветљавању овог питања. Тако, на пример, две дедикације (једна из Трезмиса, друга из Аквинкума) упућују на претпоставку да је барем један део некадашњих легионара живео у канабама. На првој (426) помињу се *vet(erani) et c(ives) R(omani)*

cons(istentes) ad canab(as) leg(ionis) V M[ac(edonicae)]. Без сумње је реч о ислуженим војницима који су живели у канабама Трезмиса. На ари из Аквинкума посвећеној Вулкану (497) срећемо сличан текст: *vet(erani) et c(ives) R(omani) co(n)s(istentes) ad leg(ionem) II Adiutricem* који би се могао односити на ислужене војнике из канаба. Неки од ветерана живели су на имањима у околини градова. На то указује податак да је један војник отпуштен из непознате јединице сахранио жену *in praedio suo* у близини Томија (449).

Међу ветеранима који су се задржали у близини места службе најбројнији су, као што је напред речено, били они који су се настанили у близини легијских логора (75%). Другу, знатно мању групу чине војници који су служили на другим местима: у кастелима помоћних одреда, бенефицијарним или царинским станицама (25%).

Посебно треба истаћи насељавање поред кастела *Ulcisia Castra* и Интерцизе. Премда су њихову сталну посаду чинили помоћни одреди, у њима је посведочено присуство релативно високог броја легијских ветерана. Натписи 192–194 из утврђења *Ulcisia Castra* пружају основ за претпоставку да су неки одреди легије *II Adiutrix*, чије је присуство у кастелу потврђено у III веку, ту били стационирани и знатно раније, већ на прелазу из I у II век. Поменути споменици датовани су на крај I или почетак II века и припадају легионарима који су сасвим сигурно остали на месту службе. За историју Интерцизе од извесног значаја могао би бити епитаф једног ветерана легије *II Adiutrix* који је рођен у Апамеји у Сирији (205). Он је по свој прилици остао на месту службе. У Интерцизи је постојала бенефицијарна станица у којој су посведочени војници легије *II Adiutrix*, па се стога може претпоставити да је и наш ветеран служио у њој.

Када се говори о појединачном насељавању ветерана у градовима који нису имали легијску посаду, посебно пада у очи њихова изузетно висока концентрација у Салони: чак 50% од укупног броја ветерана посведочених у Далмацији. Салона је била највећи град и лука Далмације, па је стога сасвим разумљиво што је привлачила велики број ислужених војника. Њима су се пружале широке могућности за бављење разноврсним пословима и повратак цивилном начину живота. Насељавање ислужених војника у Салони почело је већ у првој половини I века, што доказују натписи 242–246, 259–261 и 269. Временом се у граду развила значајна ветеранска заједница чије постојање потврђује спомен *convibitum (!) veteranorum* (507). Мањи број ветерана чији споменици су нађени у Сплиту и околини вероватно је учествовао у Клаудијевој дедукцији у Сикублима (23%), док већи део припада групи појединачно насељених војника (77%). Најбројнију групу међу ветеранима који су се населили *viritim* чине они који су се задржали у близини места службе (45%). Реч је о ветеранима легија *V Macedonica* (240, 241), *VII Claudia* (242–246), *XI Claudia* (259–261, 266), *X Gemina* (255–258), *XX Valeria Victrix* (269) и непознатих јединица (273, 280) чији натписи припадају широком

временском распону од прве половине I до III века. Они су могли служити у штабу намесника Далмације, чије је седиште била Салона, или у некој од јединица које су чиниле посаду града. Неки од њих су можда обављали одређене дужности у царинској или бенефицијарној станици у Салони. С друге стране, ветерани далматинских легија *VII Claudia* и *XI Claudia* чији споменици су датовани у прву половину I века н. е. (242–246, 259–261) могли су се у Салони настанити након завршетка службе у Бурнуму и Тилуријуму, привучени условима за живот које је пружао велики град на обали Јадранског мора.

ПОРЕКЛО ВЕТЕРАНА

Поуздане податке о пореклу поседујемо само за 23% од укупног броја ветерана посведочених у балканским провинцијама у доба принципата. Када су у питању учесници у дедукцијама, домицил је познат у 48% случајева. Ветерански натписи из балканских провинција указују на закључак да су у планском насељавању у скоро подједнакој мери учествовали Италици (47%) и провинцијалци (53%). Дедукције из времена владе Јулијеваца-Клаудијеваца обухватале су једнак број Италика (50%) и провинцијалаца (50%). У другој половини I века и у првим деценијама II века овај однос се променио у корист војника регрутованих ван Италије. Међу ветеранима који су насељени под Флавијевцима и Трајаном посведочено је 38% Италика и 62% провинцијалаца. Ова слика је у складу са подацима о регрутацији римских легија у I веку и почетком II века. На самом почетку принципата Италија је давала највећи број регрута. За време Клаудија и Нерона у легијама је служио скоро исти број Италика и провинцијалаца, да би од владавине Флавијеваца, број Италика постепено опадао.

Дедукције су, када су у питању ветерани рођени ван Италије, обухватале само људе из источних и романизованих западних провинција. Највише их је било са истока (42%), затим из Нарбонске Галије (25%), Далмације (13%), Норика (8%), Македоније (4%) Ахаје (4%) и Шпаније (4%). Као посебан проблем издваја се веома висок проценат источњака у раним дедукцијама на подручју Далмације. Међу ветеранима легије *VII Claudia* насељеним на територији Нароне посведочена су шесторица из Мале Азије (224–226, 228, 230, 230a). Анализа њихових споменика показала је да су по свој прилици насељени под Тиберијем, што значи да је њихова активна служба падала у време Августове владе. Како је *VII Claudia* пре доласка у Далмацију била стационирана у Македонији, могли бисмо претпоставити да су наши ветерани регрутовани за време њеног боравка у овој провинцији.

Прецизне податке о пореклу ветерана који су се задржали на месту службе поседујемо само за 24% војника; 27% од тога чине Италици, а чак 73% провинцијалци. Анализа података о пореклу даје слику која је у складу са општим подацима о регрутацији легија током принципа-

та. Ветерани из Италије посведочени су само у I веку, у време када су Италици у већем броју служили у дунавским и далматским легијама. У Мезији је њихов број једнак броју провинцијалаца (50%), док је у Панонији нешто мањи и износи 41% према 59%. У Далмацији је број Италика међу ветеранима незнатно већи и износи 54% према 46% провинцијалаца. Ваља истаћи да у II и III веку у панонским и мезијским легијама није посведочен ниједан Италик.

Провинцијалце међу ветеранима балканских легија који су остали на месту службе срећемо током читавог принципата. У I веку посведочени су људи из балканских (Македонија – 2, Далмација – 2, Панонија – 2), западних (Норик – 3, Нарбонска Галија – 3; Германија – 2) и источних провинција (Сирија – 3, Галатија – 3, Азија – 2). Присуство ислужених војника из балканских и западних провинција, пре свега Норика и Нарбонске Галије које су тада већ достигле висок степен романизације, одговара подацима о регрутацији легија у I веку. Поред Италије, највећи број регрута долазио је управо из романизованих западних провинција. Посебну пажњу, међутим, заслужује релативно висок проценат ветерана са истока у Далмацији (50%) и Панонији (30%). У Далмацији су сви служили су у легији *VII Claudia*. Њихови споменици датовни су у рани период – прву половину I века – па стога можемо претпоставити да су регрутовани у време када је *VII Claudia* била у Македонији. Присуство регрута са истока у панонским легијама нешто је теже објаснити. Двојица војника из Карнунтума, чији споменици су оквирно датовани у I или сам почетак II века, могла су бити регрутована у време када је *XV Apollinaris* боравила на истоку, између 62. и 71. године (60, 68).

Међу ветеранима који су се настанили у близини места службе у II и III веку посведочено је 44% људи из дунавских и балканских провинција које су у овом периоду представљале главно подручје за регрутацију панонских и мезијских легија (Доња Мезија – 5; Доња Панонија – 3; Горња Мезија – 2; Македонија – 2; Трачанин – 1). Источне провинције заступљене су са 43% ветерана (Сирија – 3, Галатија – 3, Азија – 3, Битинија и Понт – 2, Кападокија – 1, Ликија и Памфилија – 1). Готово сви војници са истока служили су у легијама које су биле стационарне у Доњој Мезији. Подаци о регрутацији доњомезијских легија у II и III веку показују да су оне биле попуњаване у готово једнакој мери из балканских и источних провинција. На крају треба напоменути да преосталих 13% ветерана који су се задржали на месту службе отпада на Африку (3) и Норик (1).

ОРГАНИЗАЦИЈЕ ВЕТЕРАНА И ЊИХОВА УЛОГА
У ГРАДСКОМ ЖИВОТУ

У многим насељима, од колонија до аугзилијарних кастела, постојале су јаке и веома добро организоване заједнице исслужених војника. На натписима су потврђени *veterani et cives Romani consistentes* и ветеранска *collegia*. Тенденција удруживања и повезивања, ради међусобног помагања, лако је разумљива и природна, јер су исслужени војници били руковођени заједничким интересима.

Заједнице исслужених војника посведочене су пре свега поред легијских логора на Дунаву. Већ поменута дедикација Хадријану из Трезмиса коју су посветили *veterani et cives Romani consistentes ad canabas legionis V Macedonicae* (426) ван сваке сумње доказује постојање једне такве заједнице у канабама овог логора. Исслужени војници су били добро организовани и повезани и у Аквинкуму, где је пронађена ара 497 коју су Вулкану посветили *veterani et cives Romani consistentes ad legionem II Adiutricem*. *Veterani consistentes* посведочени су и у Дуросторуму, на вотивном натпису 425а.

У Аквинкуму и Карнунтуму (46а, 506) епиграфски је потврђено и постојање *collegia veteranorum* на чијем челу су стајали магистри. Ветерански колегији били су удружења верске природе која су се углавном старала о сахранама својих чланова, често носећи све трошкове. Фрагмент натписа 506 из Карнунтума, на коме се спомиње *collegium veteranorum centonariorum* значајан је и због тога што указује на повезаност ветерана са занатским колегијима. Ова веза потврђена је још у Аквинкуму и кастелу *Ulcisia Castra*, где су пронађени епитафи који сведоче да се *collegium fabrum et centonariorum* побринуо за сахрану ветерана легије *II Adiutrix* (135, 169, 194). Поменути натписи могли би пружити полазну тачку за претпоставку да су се ветерани бавили занатством и због тога били чланови занатских колегија.

Ветеранске заједнице нису постојале само у легијским логорима, већ и у мањим кастелима и насељима која нису имала сталну легијску посаду. Једна дедикација Хераклу (505) указује да су ветерани који су живели у канабама кастела Абритуса у Доњој Мезији формирали посебну заједницу. У тексту натписа срећемо формулу сличну оној из Трезмиса – *veterani et c(ives) R(omani) et consistentes Abrito ad c[an(abas)]*. Удружење исслужених војника у станици *Ad Fines* (Топуско), близу границе Горње Паноније и Далмације, старало се о сахрањивању својих чланова. Део трошкова за постављање надгробног споменика Луцију Валерију Верекунду из *XV Apollinaris* сносио је, како у натпису стоји, *collegius (!) veteranorum* (127а). Салона је, као највећи градски центар у Далмацији, привлачила велики број исслужених војника, па је сасвим природно да је у граду постојало удружење ветерана. На натпису 507 спомиње се *convivium (!) veteranorum sive Martensium*. Исслужени војници који су живели на подручју Хистрије у Доњој Мезији формирали су посебну заједницу у једном од викуса на градској територији. То доказују деди-

кације које су поставили *veterani et cives Romani et Bessi consistentes ad vicum Quintionis*, нађене на подручју Хистрије (498–504).

Ислужени војници узимали су учешћа у управи градова и насеља у којима су живели, вршећи разноврсне, често веома високе магистратуре и дужности. У колонијама и муниципијима најчешће су били декуриони, а било је и оних којима су повераване и највише магистратуре. Декуриони су потврђени у Саварији (6, 41), Еквуму (282), Салони (268, 307), Скупима (330), Сирмијуму (348) Рацијарији (337), Андаутонији (123), Ридеру (267), Пелви (305) и Виминацијуму (361, 367). Њима треба додати ветерана који је био *buleuta* у граду Томи на обали Црног мора (449).

Ветерани као високи градски магистрати потврђени су једино у колонијама. Луције Апулеј Монтан је био дуовир у Еквуму (282), а Луције Марцијан из *VII Claudia* дуовир и квестор у Скупима (323). Прецилије Клеменс, који је по свој прилици био на челу групе ветерана легије *V Macedonica* које је Клаудије населио у Сикулима, био је одређен да буде *duovir quinquennalis* у Салони (239). Гај Петилије Амандо из *X Gemina* вршио је квестуру у истом граду (268). Први едил у Еквуму и *quattuorvir iure dicundo* у Салони био је Секст Јулије Силван, ветеран *VII Claudia* (219). Аурелије Атик, ветеран легије *IV Flavia, quinquennalis* Сингидунума могао је ову магистратуру вршити у муниципију или колонији, јер је натпис 348 само оквирно датован у другу половину II или III век.

На натписима више пута налазимо податке о ветеранима који су живели у једном насељу, а дужност декуриона или високе магистратуре обављали у другом. Тако је Гај Јулије Веран, који се населио у Карнунтуму, био члан градског већа у Саварији (41). Аурелије Вер из Салоне био је декурион у Ридеру (267), док је Гај Апулеј Етрusco живео у Новама у Далмацији, а у Салони је био *allectus decurio* (307). Луције Апулеј Монтан из Салоне био је декурион и дуовир колоније Еквума (282). Из вотивне аре 348 сазнајемо да је Аурелије Атик, *quinquennalis* Сингидунума, био члан градског већа у Сирмијуму.

Натписи ветерана који су били магистрати или декуриони канаба легијских логора заслужују нарочиту пажњу. Највише их је пронађено у Трезмису, где је током већег дела II века била стационарана *V Macedonica*. Двојица њених ветерана били су *quinquennales canabensium* – Тит Флавије Александар (427) средином II века н. е., прецизније између 147. и 155. године, а Луције Лициније Клеменс (428) 160. године. Поред квинквенала, у Трезмису су посведочени и магистри канаба. Ову дужност су између 139. и 161. године вршили Валерије Клеменс и Коминије Валенс, такође ветерани *V Macedonica* (429). Ветеране који су учествовали у управи канаба срећемо и у Бригетиону. Валерије Руф (79) из *I Adiutrix* био је квестор и *magister*, а Валерије Марин (80) из исте легије декурион канаба. Натписи на којима се спомињу декуриони и магистрати канаба изузетно су значајни јер потврђују да су ова

насеља крај великих логора имала квази-муниципалну организацију, са одговарајућим магистратурама и градским већем.

Неки од ислужених војника обављали су и свештеничке дужности. Највиши положај заузимао је Виталис, ветеран *V Macedonica* из Трезмиса (431). Био је *sacerdos provinciae* – свештеник царског култа у Доњој Мезији. Од осталих звања посведочени су понтифици и један фламен у Салони (219, 239, 268), те један аугур у Трезмису (448). Један ветеран легије *IV Flavia* из Ескуса, из II века, био је свештеник Митриног култа – *pater sacrorum* (399).

ПОРОДИЦЕ ВЕТЕРАНА

Неки од ислужених војника, како оних који су учествовали у дедукцијама, тако и оних који су насељени појединачно, заснивали су породице (42% од укупног броја познатих на натписима у балканским провинцијама). Гледано хронолошки, у I веку и у првим деценијама II века број ожењених био је далеко мањи од броја неожењених ветерана – првих је било 32%, а других 68%. У II и III веку овај однос се изменио у корист ожењених, тако да се њихов број готово изједначио са бројем ветерана који нису имали породице и износи 51% према 49%.

Организовано насељавање ислужених војника у балканским провинцијама било је ограничено на I век и прве деценије II века, па је стога, ако се има у виду однос ожењених и неожењених ветерана у овом периоду, сасвим разумљиво што су међу учесницима дедукција превагу имали они који нису засновали породице (67%). Најмањи број ожењених ветерана посведочен је у дедукцијама из времена Јулијеваца–Клаудијеваца (28%), док је под Флавијевцима, Трајаном и Хадријаном незнатно порастао и износи 40%.

Међу војницима који су се појединачно насељавали, однос између ожењених и неожењених готово је истоветан и износи 44% према 56%. Међутим, и у овој групи ветерана уочљива је велика разлика између I века и првих деценија II века, с једне, и познијег периода с друге стране. Током I века и на почетку II века, само 31% бивших војника имало је породице. Њихов број се од првих деценија II века знатно повећава тако да их је у познијем периоду (II-III век) било 51%, док је проценат ветерана који се нису женили износио 49%.

Порекло жена некадашњих војника само је изузетно наведено у натписима. Улпија Пија, која је била удата за Аурелија Максима из *IV Flavia*, била је из Виндобоне (351), док је Аурелија Марција рођена у Аквинкуму, где је и живела с мужем Марком Улпијем Дасијаном, ветераном *II Adiutrix* (158). На надгробном споменику Аурелије Нарданозе стоји да је била *cives Armeniaca* (211). Подаци о учесталости гентилних имена и *cognomina* омогућују да се наслути порекло неких ветеранских супруга или, што је далеко чешће, њихових породица. Чини се да су ислужени војници углавном женили у областима у којима су се населили. Неке од њихових супруга су без сумње припадале епихорском

становништву, док су се породице других доселиле из других крајева. У највећем броју случајева није било могуће прецизно одредити која од ове две могућности је вероватнија. Подаци добијени ономастичком анализом указују на претпоставку су се ислужени војници далеко чешће женили римским грађанкама, него женама перегриног порекла.

Када се говори о породицама ветерана, треба скренути пажњу на праксу да синови следе очеве у војничкој каријери. Такви случајеви потврђени су у веома малом броју у I веку и почетком II века (19% од укупног броја потврђених случајева), док су у каснијем периоду знатно учесталији (81%). Синови ветерана најчешће су служили у истим легијама као и њихови очеви. Ова појава посведочена је у Карнунтуму (*XIV Gemina*: 46), Бригетиону (*I Adiutrix*: 95), Аквинкуму (*II Adiutrix*: 151, 155, 157), Виминацијуму (*VII Claudia*: 364, 372), Ескусу (*V Macedonica*: 400), Кампони (*II Adiutrix*: 201), Бигести (*VII Claudia*: 225), те насељу *Horreum Margi* (*VII Claudia*: 385) и кастелу *Timacum Minus* (*VII Claudia*: 387). Сви наведени натписи, изузев 225 из Бигесте, датовани су у II или III век, када су легије највећим делом попуњаване из провинција у којима су биле стациониране, и то пре свега регрутима из околине логора или пограничне зоне. Због тога је сасвим разумљиво што је највећи број случајева поклапања службе у истој легији оца и сина посведочен баш у великим легијским логорима на Дунаву (67%).

Синови ветерана служили су, додуше знатно ређе, и у различитим јединицама од својих очева. Међу њима су посведочена двојица преторијанаца и двојица припадника помоћних одреда. Син Мулонија Вера, ветерана легије *X Gemina* који је служио у Невиодунуму, био је *equus praetorianus* (121). У преторијанској гарди је служио и син Сенција Сатурнина из Стоба у Македонији (479). Синови двојице ветерана легије *II Adiutrix* из Кампоне (202) и Интерцизе (207) служили су у помоћним одредима: први вероватно у кохорти *milliaria Numidarum*, а други у кохорти *Hemesenorum*.

Синови ислужених војника узимали су учешћа у градској управи, што би могло указивати на углед ветеранских породица. Тако је Гај Валерије Фирмо из натписа 337 попут свога оца, ветерана легије *VII Claudia*, био декурион у Рацијарији. Син Марка Улпија Виктора из легије *II Adiutrix*, Марко Улпије Викторин био је квестор колоније Аквинкума (154). У натпису 448 стоји да је Гај Арије Квинтијан из Томија, син ветерана чије име није познато, два пута био дуовир муниципија Трезмиса. Луције Аурелије Суро, син истоименог ветерана непознате јединице из Никополиса на Истру био је *buleuta civitatis IVS* (460). Нажалост, назив заједнице је оштећен и није га могуће реконструисати.

SETTLEMENT OF LEGIONARY VETERANS IN BALKAN PROVINCES (I–III CENTURY A.D.)

S u m m a r y

Legionary veterans' settlement in Balkan provinces began in the last decades of the Republic and continued throughout the Principate. Discharged legionaries could be divided into three distinct groups: a) *deducticii*, b) veterans that settled where they had served and c) veterans that returned to their homeland.

Although deductions were common from the latter part of the first century B.C. to the first decades of the II century A.D., only 18% of 530 veterans attested by inscriptions participated in them. Individual settlement in Balkan provinces reaches back to the first half of the first century A.D. Inscriptions have shown that discharged legionaries frequently had chosen to remain where they had served (56%), whereas those that had returned to their homeland were relatively few in number (10%). In 16% of all cases, the veterans' reasons for settling in one particular place have remained unknown.

Veteran settlement in Balkan provinces has begun in the second half of the first century B.C. in Macedonia and Achaëa. During the reign of the first Julio-Claudian emperors, discharged legionaries had settled in the fairly romanised areas such as the city centres on or near the Adriatic coast (Salona, Naronna and Iader), the legionary fortresses of Burnum and Tilverium in Dalmatia, and the western parts of Pannonia (Emona, vicinity of Scarbantia, Poetovio). From the middle of the first century A.D., organised and individual veteran settlement had gradually extended to all Balkan provinces.

The deductions and individual settlement have had different starting points in each of the Balkan provinces. Moreover, in some provinces, the settlement *iussu imperatoris* prevailed over the individual settlement and in some provinces, it was the opposite. The first deductions were attested in the second half of the first century B.C. and during Augustus' reign in the pacified provinces of Macedonia and Achaëa. Inscriptions have shown that all veteran colonies in those two provinces antedate Augustus' death. The *deducticii* of Macedonia and Achaëa have comprised 46% of the known discharged legionaries. The percentage of those veterans that settled of their

own accord during the Principate (I-III century A.D.) has amounted to 54% and has been considerably lower than the corresponding percentage in the Danube provinces (77% in Pannonia, 67% in Moesia). It has appeared that most of the men from the same group had returned to their homeland after the honourable discharge from the army.

Inscriptions have indicated that the situation in other Balkan provinces was somewhat different. Discharged legionaries were settling in Dalmatia and Pannonia as early as the beginning of the first century A.D., while in Moesia that process started around the middle of the same century. The earliest group of veterans has comprised both the *deducticii* and those that had chosen to remain where they had served. Since that situation has been encountered only in the first century A.D., an explanation could be sought in the fact that all three provinces have had legionary garrisons since the beginning of the Principate. Dalmatian deductions, involving 33% of the known number of veterans, have been limited to the reigns of the Julio-Claudian emperors. On the other hand, individual settlement, dating back to the first half of the first century A.D., and starting in the coastal cities and around the legionary fortresses of Burnum and Tilverium, has extended gradually to the whole province. The majority of veterans attested in Dalmatia had chosen to settle near the place of their service (33%), while only 11% were legionaries of Dalmatian origin who had returned to their native lands.

It has appeared that in Dalmatia veterans preferred to settle in big coastal centers or around legionary fortresses. The highest concentration of discharged soldiers has been recorded in Salona (50%), followed by the colonies of Narona (16%), Iader (5%) and Aequum (4%), and the camps of Burnum and Tilverium (10%). The remaining veterans (15%) had been dispersed throughout the interior of the province. Scant epigraphic evidence has been insufficient to form a clear picture about the reasons of their settlement.

Veteran deductions in Pannonia commenced in the first decades of the first century A.D. in the westernmost areas of the province closest to Italy. Unlike Dalmatia, they had not ceased after Claudius' reign, but had continued up to Hadrian's. However, the inscriptions relating to Pannonian deductions have been relatively rare (12%). To my best knowledge, suitable evidence has been completely lacking in Siscia and Sirmium, while Mursa has yielded only one such monument (130). Despite that fact, modern scholars have been convinced that all three towns had been veteran colonies. Individual settlement of the discharged legionaries in Pannonia started in the first half of the first century A.D. The earliest evidence has come from Carnuntum, the fortress of XV Apollinaris since Tiberius' reign. The high proportion of veterans remaining in the province (72%) is easily explained by the presence of garrisons throughout the Principate. The number of soldiers returning to their homeland in Pannonia after the honourable discharge amounts to only 5% of all the known cases. Finally, it must be stated that the settlement modalities of 11% of veterans remain unexplained.

The earliest known inscriptions, dating from the first half of the first century A.D., and originating from western Pannonia, have indicated that veterans at first had settled in the romanised areas close to Italy. The colonies of Emona and Savaria were established under Tiberius and Claudius respectively. Moreover, it seems that Claudius deducted some veterans to the vicinity of the later Flavian municipium of Scarbantia. Even at such an early period, a certain proportion of discharged soldiers had remained near legionary fortresses such as Carnuntum and Poetovio. During the latter part of the first century A. D., veterans had started settling in other areas of the province as well.

The highest number of veterans in Pannonia during the Principate has been found in the frontier zone along the Danube: 61% near the legionary fortresses and 14 % in auxiliary *castella*. The colonies of Savaria, Poetovio, Emona, Sirmium, and Mursa, together with the municipium of Scarbantia, had harboured 20% of the veterans, while the remaining 5% had settled in smaller communities in the interior of the province.

The situation in Moesia had differed from the one in Pannonia and Dalmatia where, as we have just seen, organised and individual veteran settlement had started almost at the same time. The tombstone of a soldier discharged from V Macedonica and deceased in Oescus around the middle of the first century A.D. (400) has indicated that individual settlement had preceded the foundation of veteran colonies. Moesian deductions have been limited to the Flavian epoch and the reign of Trajan and comprised only 14% of all the known veterans. As many as 57% of the former soldiers serving in Moesia had remained at the place of their service; 11% had belonged to the category of Moesia-born soldiers that had returned to their homeland. It was impossible to determine the reasons for settlement for 18% of the veterans.

Epigraphic evidence has suggested that the first veterans that had settled in Moesia were those attested in Oescus around the middle of the first century A.D. The process gained impetus under the Flavians and Trajan with the foundation of colonies at Scupi and Ratiaria.

Moesian veterans have shown a marked fondness for settling in the vicinity of legionary fortresses along the Danube (54%). Epigraphic evidence from Scupi, Ratiaria, Naissus, Tomi, and Marcianopolis has indicated that a considerable number of discharged soldiers had chosen to settle down in the civic centres throughout the province (34%).

VETERAN DEDUCTIONS

Veteran deductions in the Balkan provinces, reaching back to the end of the Republic, were usually accompanied by a grant of colonial status to an existing settlement or to a newly founded one. According to modern scholars, between the mid-first century B.C. and Hadrian's reign, fifteen

veteran colonies have been planted in that region: Dium, Philippi, Patrae, Emona, Savaria, Aequum, Apri, Siscia, Sirmium, Scupi, Deultum, Poetovio, Ratiaria, Oescus and Mursa. The deductions, however, have been firmly attested only in four cases: in Deultum, Savaria, Poetovio, and Scupi. Veteran settlement in Deultum has been confirmed both by epigraphic evidence and ancient authors. An important but damaged honorific inscription (485) from Rome reads: *a sacratissimo imp (eratore) in coloniam Deultum [deducti simus...]*. Pliny's words *Deultum veteranorum* imply a connection between the town and an organised veteran settlement (Plin. *NH* IV 45). The terms *deductus* (12, 13, 21, 28, 53, 327, 332, 333) and *deducticius* (325) recorded in inscriptions from Savaria, Poetovio and Scupi had proven that the veterans in question had been settled by deduction. Two monuments discovered at modern-day Ptuj (Poetovio) mention a *missio agraria* (21, 28), proving thus that the discharged legionaries obtained land allotments on the territory of Poetovio.

Although direct evidence has been completely lacking for Emona, Mursa, Aequum, Ratiaria, Oescus, Dium, Philippi, and Patrae, epigraphic evidence has suggested that those towns had been veteran colonies as well. Inscriptions and ancient authors have offered no data concerning possible deductions of discharged soldiers in Siscia, Sirmium and Apri. Veterans of the Ravenna fleet or auxiliary units could have been settled in Siscia and Sirmium. Further research at those sites should validate different opinions concerning the way of their foundation.

The earliest veteran colonies in the Balkan provinces were Dium and Philippi in Macedonia, founded at the end of the civil wars that ended the Roman republic. Augustus had settled new colonists in those sites after Actium. Numismatic evidence has suggested that along with the Italians whose land in Italy was allotted by the emperor to his soldiers, Augustan colonists included some legionary veterans as well.¹ Although epigraphic evidence relating to the re-foundation of Dium and Philippi under Augustus is extremely scarce, a few inscriptions seem to support the theory of deduction. Inscriptions 470, 471 from Dium and 474 from Philippi imply that Augustus granted plots of land to the veterans of at least two legions: IV Scythica and XIII Gemina. All three inscriptions date back to the first half of the first century A.D. Although both legions were stationed in Macedonia in the first years of the Principate, their veterans should not be included among those that remained where they had served. It is an improbable assumption that IV Scythica and XIII Gemina garrisoned Dium and Philippi rather than some fortresses in the frontier zone closer to the non-pacified territory south of the Danube. We have been therefore led to the conclusion that the three veterans from Dium and Philippi took part in Augustus' deduction.

¹ Cf. Ritterling, *RE* XII 1241; Collart, *Phillipes*, 231, 233 sqq.; Papazoglou, *ANRW* II 7.1, 358, n. 252.

Augustus granted colonial status to Patrae ca. 15 B.C. and settled the veterans from the legions X Equestris (490, 491) and XII Fulminata (492-495) in its territory.² Inscriptions 491a and 491b mention veterans of a *legio XII*. They could have served in XII Fulminata or in Caesar's XII Antiqua, which supported Anthony during the civil war.

The transfer of XV Apollinaris from its camp in Emona to Carnuntum under Tiberius in 14/15 B.C. had been followed by the establishment of a colony at the former site. Patsch was the first to suggest that the veterans of XV Apollinaris and VIII Augusta (3, 4) and one soldier discharged from an unknown unit (5) had been settled in Emona at that time.³ A close examination of adduced epigraphic evidence supports that theory. All three inscriptions belong to the first half of the first century A.D. The veterans mentioned in them, recruited in Narbonese Gaul (4) and probably Italy (4, 5), had not returned to their homeland. They had served in the legions stationed in Pannonia at the time of the suggested deduction. It has been well known that the bulk of veteran colonists in any site mostly had come from the legions that garrisoned the given province at the time of the foundation of the colony. However, we should not neglect the possibility that the men from XV Apollinaris (3, 4) remained where they had served.

Claudius seems to have founded two veteran colonies in the Balkan provinces: Savaria in Pannonia and Apri in Thrace. Pliny explicitly states that Savaria is Claudius' foundation (*Colonia divi Claudii Sabaria*: Plin. *NH* III 146), and the term *Claudia* in the title of Apri (*CIL* III 386) suggests the same conclusion. Epigraphic monuments discovered at Savaria and its environs supply irrefutable evidence that the town had been a veteran colony, inhabited by soldiers discharged from XV Apollinaris. That has been proven by the formula *deduct(us) c(oloniam) C(laudiam) S(avariensium)* attested on monuments 13 and probably 12. Modern Szombathely and its territory yielded four more inscriptions that could have belonged to the Claudian colonists (11, 14-16). In the case of the men attested on monuments 11, 14, and 15 that has been confirmed by the fact that they had all served in XV Apollinaris. None of them returned to their homeland (they had all been recruited in Italy) and they certainly had not settled where they had served, as has been argued by modern scholars, since XV Apollinaris has not been stationed in Savaria prior to its arrival at Carnuntum.

According to the Hungarian scholar L. Balla, veteran deductions in the territory of Savaria continued after the reign of Claudius.⁴ His opinion has been based on inscriptions of soldiers discharged from I Adiutrix (6) and XIV Gemina (41). However, those two veterans could have settled in Savaria at their own initiative. It is possible that the one from I Adiutrix (6) served in the beneficiary station at Savaria.

² Cf. Rizakis, *Patras*, 24 sqq.

³ Patsch, *RE* V 2504.

⁴ Balla, *Savaria*, 23.

Ritterling and Mann have counted Apri among Claudius' veteran colonies, arguing that it was planted in order to consolidate the control over the newly formed province of Thrace. According to Mann, the colony was established by the deduction of soldiers discharged from the Moesian legions.⁵ Despite the complete lack of epigraphic evidence, that opinion seems plausible.

Although Aequum in Dalmatia has usually been included among Claudius' colonies, the honorific title *Claudia* and the tribe *Claudia* could point to Nero as its founder as well. The following facts might support the second hypothesis. According to Tacitus, Nero had settled veterans at Antium and Tarentum (Tac. *Ann.* XIV 27). Aequum was apparently founded only after VII Claudia left its fortress of Tilurium, some 15 km away from the new colony. Our sources have allowed a relatively precise dating of its transfer to Moesia. An inscription registering a boundary settlement between Corinium and Nedinum has indicated that VII Claudia had still been in Dalmatia during the governorship of Decennius Geminus (63-67 A. D.).⁶ Josephus, on the other hand, has stated that in 66 A.D. Dalmatia had been left with only one legion (Jos. Flavius, *Bell. Iud.* II 370), and that warrants the conclusion that the advance of VII Claudia from Dalmatia to Moesia had taken place sometime between 63 and 66 A.D. If that was indeed the case, then Aequum should be included among Nero's colonies.

The Sex. Iulius Silvanus' fragmentary funerary monument (219) might be of considerable importance for defining the way in which Aequum was founded. If the line six read *post col(oniam) ded(uctam) creatus*, as suggested by Galsterer,⁷ that would mean that the colony was founded by veteran deduction. Plots of land in the territory of Aequum were allotted to veterans of VII Claudia (219-221) and XI Claudia (222).

According to modern scholars, Flavian emperors had founded four veteran colonies in the Balkan provinces: Siscia and Sirmium in Pannonia, Scupi in Moesia, and Deultum in Thrace. Deductions at Scupi and Deultum have been directly attested by ancient sources, while the evidence for Siscia and Sirmium has been completely lacking.

The identity of the Flavian emperor who established the colony at Scupi has been the subject of a lively scholarly discussion. Interpreting the abbreviated title *COL. F. F. D.* as *col(onia) F(lavia) F(elix) D(omitiana)* (*IMS* VI 42), Vulić thought it was founded by Domitian.⁸ B. Dragojević-Josifovska interpreted the latter *D.* as standing for *D(ardanorum)* and ascribed the foundation of the colony to Vespasian. The problem has remained unsolved for now, although the first hypothesis has seemed more reasonable. Since

⁵ Ritterling, *RE* XII 1253; Mann, *Recruitment and Settlement*, 36.

⁶ Wilkes, *Boundary Settlements in Roman Dalmatia I. The Inscriptions*, *AV* 25, 1976, n° 6.

⁷ Galsterer, *ZPE* 7, 79 sqq.

⁸ Vulić, *Spomenik* XLVII, 1909, p. 146.

Pliny, whose *Historia Naturalis* was finished in 79 A.D., has omitted to mention Scupi, the place might have indeed obtained colonial status from Domitian.

According to abundant epigraphic evidence, colonists at Scupi had been discharged from VII Claudia, and probably IV Macedonica, V Alaudae and V Macedonica. The terms *deducticius* (325) and *deductus* (327, 332, 333) have been attested on four monuments of veterans of VII Claudia. Since the inscriptions have been dated to the latter part of the first century or to the beginning of the II century A.D., the deduction probably had coincided with the foundation of the colony under the Flavians. Seven more discharged legionaries of VII Claudia from Scupi and its territory should probably be considered as Flavian colonists (323, 324, 326, 328-331). None of them returned to their homeland, as has been inferred from their *origo* stated on almost all the monuments. Neither of them did remain where they had served, since VII Claudia had not been stationed in Scupi under the Flavians. We have concluded that they had been settled in Scupi precisely at the moment the town had been granted colonial status.

According to Mócsy's opinion, veterans of the legions I Italica, V Macedonica and V Alaudae had also been settled at Scupi and its territory. That second deduction took place under Domitian or Trajan.⁹ Epigraphic evidence has indicated that legionaries discharged from V Macedonica (322) and V Alaudae (321) might have been deducted to Scupi by the Flavians. However, the presence of a veteran of I Italica (318) in Scupi possibly needs another explanation. Since he has been discharged at the end of the first century A.D., he can hardly be considered as one of the original Flavian settlers. He had therefore probably remained near the place where he had served. Valerius Galenus from IV Macedonica (320) has been added by Birley to the group of Flavian veterans. According to his opinion, Galenus was deducted to Scupi along with the other men of his unit.¹⁰

The foundation of the colony of Deultum in Thrace also belongs to the Flavian epoch. Epigraphic evidence and ancient authors have supplied irrefutable proof that the colony had been founded by veteran settlement. Pliny's definition of the town as *Deultum veteranorum* (Plin. *NH* IV 45) has indicated a deduction, possibly under Vespasian. The honorific inscription 485 from 82 A.D. clearly shows that the colonists have served in VIII Augusta. Archaeological excavations in the territory of Deultum have not yielded any veteran monuments that might be connected with a suggested Flavian deduction.

According to the commonly held opinion, Vespasian or one of his sons had established the colonies in Siscia and Sirmium in Pannonia. Epigraphic and other evidence, however, has not corroborated the theory that

---

⁹ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 117.

¹⁰ Birley, *ZPE* 64, 212.

the granting of colonial status had been accompanied by veteran settlement. Rare monuments of discharged legionaries belonged to men that had settled in Siscia and Sirmium at their own initiative in the II and III century A.D. (Siscia: 18; Sirmium: 127a-129).

Followed by other modern scholars, Ritterling believed that Siscia and Sirmium had been settled by Ravenna fleet veterans. That opinion has been based on two pieces of epigraphic evidence. A military diploma from 71 A.D. states that some veterans of Ravenna fleet have been *deducti in Pannoniam* (*CIL XVI* 14). The funerary inscription *CIL III* 3971 from Siscia possibly belonged to one of those original settlers.¹¹ However, that has remained hypothetical. The same holds true for the theory concerning the settlement of auxiliary veterans in the territory of Sirmium, articulated by Mócsy and M. Mirković.¹² The question has to remain open until it is corroborated or refuted by new evidence.

Three veteran colonies in the Balkan provinces date from Trajan's reign (Poetovio in Pannonia, Ratiaria in Upper Moesia and Oescus in Lower Moesia). Their establishment should be viewed as part of the emperor's policy of urbanization of the Danube regions. Organised settlement has been directly attested only in Poetovio by the term *deductus* found on two monuments belonging to men discharged from II Adiutrix (21) and XIII Gemina (28).

It has been generally considered that the colonists in Poetovio had originated from other legions as well. Ritterling and Saria suggested that they had been veterans of I Adiutrix (19, 20), and Mócsy added the men discharged from IV Flavia (23).¹³ The two veterans from I Adiutrix could have hardly taken part in Trajan's deduction. *Missio nummaria*, attested in their inscriptions, suggests that they have received money and not allotments of land. Trajan's settlers undoubtedly obtained allotments of land in the city's territory, as had been corroborated by another monument mentioning a *missio agraria* (28). Two veterans from I Adiutrix had probably settled in Poetovio at their own initiative, some time after the establishment of the colony. Their choice might be explained by the fact that the veteran community had already grown strong and had been well organised. The monument 23 has offered no decisive arguments in favour of soldiers discharged from IV Flavia as participating in Trajan's deduction.

According to modern scholars, several deductions had taken place in the territory of Poetovio. Abramić dated the first one to the middle of the first century A. D.¹⁴ The veteran from XI Claudia, whose funerary monument has been adduced by Abramić as a decisive proof for the early deduction (26),

¹¹ Ritterling, *RE XII* 1275.

¹² Mócsy, *Bevölkerung*, 77; Mirković, *Sirmium I* 16.

¹³ Ritterling, *RE XII* 1287; Saria, *RE XXI* 1172; Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 118.

¹⁴ Abramić, *Jahresh.* 17, Bbl. 134 sqq.

possibly simply remained where he had served. After Actium, XI Claudia had been stationed in Illyricum. Although the exact location of its camp has been unknown, it has been conceivable that it had spent some time at Poetovio before the arrival of VIII Augusta. The formula *missio agraria II*, recorded in inscription 21, has provoked a lively scholarly discussion. According to Mócsy, it should be understood as a proof of repeated deductions in the territory of Poetovio.¹⁵ On the other hand, Mann suggested that the veteran with the *missio agraria II* had received the double allotment than an ordinary soldier. He was discharged as a *beneficiarius consularis* and therefore was ranked as a *duplarius*.¹⁶

Despite the lack of direct evidence, Ratiaria and Oescus on the lower Danube should also be counted among Trajan's veteran colonies. They had been probably founded after the annexation of Dacia when peace was finally established on the Danube. According to Mócsy, men discharged from IV Flavia (335) and VII Claudia (336-339) had been settled in Ratiaria.¹⁷ It appears that only three of them were Trajan's colonists (335-337). Their monuments date from the end of the first century or the beginning of the II century A.D. They were probably Italians who had not returned to their homeland. It has been hard to believe that they had remained where they had served. At the time of their settlement, VII Claudia had been already transferred to Viminacium. As for IV Flavia, some scholars supposed that it had been stationed in Ratiaria prior to its advance to Singidunum. That has been highly improbable, since, as far as we have known, Ratiaria has not yielded any early inscriptions of IV Flavia. Furthermore, the existence of an early legionary fortress in the town has not been borne out by archaeological excavations. Two other veterans of VII Claudia known from Ratiaria (338, 339) probably returned to their hometown after serving in Viminacium.

Oescus has also been granted colonial status after the annexation of Dacia, when V Macedonica had been transferred downstream to Troesmis. Veterans of the Moesian legions V Macedonica (406-409), I Italica (397) and probably IV Flavia (399) were settled in its territory. Their monuments have been dated to the first decades of the II century A.D. The possibility that they remained where they had served must be ruled out, seeing that they were all Orientals or Italians. According to Ritterling and Forni, veterans of V Macedonica attested on monuments 400-402 were among Trajan's colonists as well.¹⁸ Those inscriptions belonged to the first century A.D. and therefore predated Trajan's deduction. It has seemed much more probable that the veterans in question had chosen to settle where they had served.

---

¹⁵ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 118.

¹⁶ Mann, *Recruitment and Settlement*, 32.

¹⁷ Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 118.

¹⁸ Ritterling, *RE* XII 1287; Forni, *Reclutamento*, 150.

Epigraphic evidence has suggested that veterans of I Italica (397) and IV Flavia (399) had been among Trajan's original colonists at Oescus. It is certain that the two men have not remained near the place of their military service. In the beginning of the II century A.D. I Italica was stationed in Novae and IV Flavia in Dacia and then in Singidunum. We must not disregard the possibility, however slight, that the veteran who had dedicated the altar 399 returned to his hometown.

Hadrian established only one veteran colony in the Balkan provinces. Kubitschek and Brunšmid were the first to argue that the emperor settled veterans of II Adiutrix in Mursa.¹⁹ That theory has been partly corroborated by epigraphic evidence from modern Osijek and its surroundings. As far as we have known, only one of the four veteran monuments found in the town (130-133), the funerary stele 130, might refer to the establishment of the colony.

* * *

Veteran settlement in Balkan provinces has not always been accompanied by a grant of colonial status. Such deductions have been attested in the area of Scarbantia in Pannonia, on the Salona and Naronia territories, and in the vicinity of Roški Slap on the river Krka in Dalmatia. They were chronologically limited to the early Principate. None of them took place after the middle of the first century A.D. Only the deduction at Siculi, on the territory of Salona, has been directly attested by ancient sources. Pliny has stated that the emperor Claudius had settled veterans at a place called Siculi (Plin. *NH* III 141). The deduction at Bigeste on the territory of Naronia has been attested only by epigraphic evidence. *Veterani pagi Scunastici*, dedicators of two identical altars to Augustus and Tiberius (223, 223a), were settled in the territory of Naronia by Tiberius. They had obtained allotments of land that the emperor had bought from the colony. The deductions in the area of the Flavian municipium of Scarbantia and in the vicinity of Roški Slap have been implied by available epigraphic evidence.

The earliest deduction took place in the vicinity of Roški Slap in the valley of the river Titius (Krka). Its exact date has been much discussed among modern scholars. Patsch and Fluss dated it as late as the time of Vespasian, while Alföldy and Wilkes opted for the last decades of Augustus' reign.²⁰ It has seemed that the epitaphs 313 and 314 might offer the solution to that problem. The two veterans of VII Claudia had been discharged a few years after the great revolt in 6-9 A.D., when the Roman rule in Dalmatia was

¹⁹ Kubitschek, *Imp. rom.* 227; Brunšmid, *VHAD* 4, 1899/1900, 24.

²⁰ Patsch, *WMBH* 5, 1897, 218; Fluss, *RE* II A, 356; Alföldy, *Dalmatien*, 86; Wilkes, *Dalmatia*, 111 sq..

consolidated. Their settlement in the Titius valley should therefore be dated to the last years of Augustus' or the beginning of Tiberius' reign.

Epigraphic evidence from Titius valley indicates that the settlers served in IV Macedonica (312) and XI Claudia (313-315). All veteran monuments found in that area are dated to the first half of the first century A.D. None of the men returned to their homeland. It seems unlikely that the veterans of XI Claudia remained where they had served. The headquarters of their legion were at Burnum and, as far as we know, the presence of XI Claudia or its detachments has not been attested in the vicinity of Roški Slap. That suggested that men discharged from that unit had taken part in a deduction. The epitaph 312 has offered valuable data concerning the deduction at Roški Slap. Apinnius Quadratus commanded a veteran detachment during the great Dalmatian-Pannonian revolt as a *centurio veteranorum*. When the situation was pacified, the veterans of IV Macedonica under his command had probably obtained allotments of land in the Titius valley.

Two dedications from Ljubuški set up by *veterani pagi Scunastici* (223, 223a) indicate that discharged soldiers were settled on the territory of Naron. Tiberius gave them allotments of land that he had bought from the colony. Mann's conclusion that the establishment of the colony at Naron coincided with the deduction under Tiberius must be reviewed. The inscriptions 223 and 223a have clearly proven that the colony had already existed at the time of the deduction.

Modern scholars have believed that several deductions had taken place on the territory of Naron. Betz and Abramić dated them to Augustus' and Tiberius's reign respectively.²¹ Their attempt to distinguish the two deductions, based on the presumption that the settlers' funeral monuments (discharged from VII Claudia: 224-226 and 228) had belonged to the first and two identical dedications to Augustus' and his heir to the second one, is unpersuasive. Veterans attested on inscriptions 224-226 had probably been discharged after the revolt of the legions in Illyricum and on the Rhine and they could not have been settled under Augustus. In the case of monuments 225 and 226 that is implied by unusually high *stipendia*. The veterans certainly took part in the suppression of the revolt in 6-9 A.D. and their service had been prolonged for a few years in order to consolidate the control over the rebellious regions.

It has appeared that Tiberius had settled the veterans of VII Claudia and XV Apollinaris near Bigeste on the territory of Naron. Ten monuments from the town and its surroundings might refer to that deduction (224-230a, 233-235). None of the men attested on them returned to their homeland after *honesta missio*. They had been recruited in the eastern provinces, Macedonia or Italy. Since their monuments have dated from the first half of the first century A.D., it has seemed certain that they had taken part in the Tiberian deduction.

---

²¹ Betz, *Untersuchungen*, 11 sq.; Abramić, *Известия БАИ* 16, 237.

Funerary inscriptions of veterans of VII Claudia (231) and XI Claudia (232) from the second half of the first century A.D. indicate that a second deduction might have taken place in the territory of Narona. Alföldy and Wilkes dated it to the reign of Claudius.²² Their presumption seems fairly probable, but the presence of veterans attested on monuments 231 and 232 on the territory of Narona might have another explanation. They could have settled at their own initiative. Both of them had probably been recruited in Italy. They could have served in the beneficiary station or they simply had chosen Narona because, being one of the largest towns in Dalmatia, it offered ample business opportunities. It is also possible that they settled in their wives' hometown.

According to modern scholars, Tiberius settled veterans in the territory of Scarbantia in Pannonia. That *oppidum* received municipal status under the Flavians, but in Pliny it bears the epithet *Iulia* (Plin. *NH* III 146). The epithet, suggesting a connection between Tiberius and the *oppidum*, might refer to a veteran deduction.

Ritterling believed that soldiers discharged from XV Apollinaris had been among Tiberius' settlers.²³ Five inscriptions from Scarbantia and its territory featuring veterans of that unit (114-118) seem to refer to a deduction. None of those veterans returned home after *honesta missio*. Contrary to what has been suggested by some modern scholars, they should not be considered as men who remained where they had served. Epigraphic evidence and other sources offer no grounds to conclude that any detachments of XV Apollinaris were stationed in the vicinity of Scarbantia. All those facts have pointed to the conclusion that the veterans of XV Apollinaris mentioned on monuments 114-118 had taken part in the deduction. Since their monuments have belonged to the first half of the first century A.D. it has seemed certain that the deduction had taken place under Tiberius's reign.

Pliny has stated that the emperor Claudius had settled the discharged legionaries at Siculi between Tragurium and Salona (Plin. *NH* III 141). Modern scholars believe that the Claudian deduction in the territory of Salona included veterans of Dalmatian legions VII Claudia and XI Claudia, and Moesian V Macedonica.²⁴ Eight men from the Dalmatian legions, whose monuments have been discovered in modern Split and its surroundings, might have belonged to Claudian settlers (VII Claudia: 247-254; XI Claudia: 262-265). All the inscriptions, with the exception of 253 and 254, date back to the second half of the first century A.D.

Soldiers that set up a dedication to L. Praecilius Clemens Iulianus were discharged from V Macedonica (239). They had served in Moesia under P. Memmius Regulus, legate between 35 and 44 A.D. Claudius seems to have

²² Alföldy, *Historia* 13, 176; Wilkes, *Dalmatia*, 248.

²³ Ritterling, *RE* XII 1243.

²⁴ Ritterling, *RE* XII 1253; Alföldy, *Dalmatien*, 108 sq.; Wilkes, *Dalmatia*, 112, 114; Pavan, *Dalmazia*, 207 sq.; Mann, *Recruitment and Settlement*, 31.

brought them to Dalmatia and awarded them land allotments in the vicinity of Siculi. That deduction was probably supervised by Praecilius Clemens, *centurio* and *praefectus castrorum* of V Macedonica.

The funerary inscription 268, dated to the second half of the first century A.D., could indicate that veterans of XIV Gemina had also taken part in the Claudian deduction at Siculi. However, it has remained uncertain whether the veteran remained where he had served or had been deducted. The former possibility has seemed more probable since XIV Gemina presumably had spent some time in Dalmatia in 68 and 69 A.D.

* * *

Veteran settlement *iussu principis* in the Balkans spanned more than a century, but it had not been distributed equally in all provinces. Deductions, with or without the establishment of a colony, had been most frequent in the Danube provinces, garrisoned by Roman legions throughout the Principate. In the period between Tiberius' and Hadrian's reign seven veteran colonies were founded in Pannonia and Moesia. Discharged legionaries were also deducted to the vicinity of Scarbantia, but the town had not obtained colonial status. In Dalmatia there were four attested deductions, but only the one in Aequum was accompanied by the foundation of a colony. All four deductions had taken place in the period when the province was garrisoned by VII Claudia, XI Claudia, and IV Flavia. Our sources have not supported the conclusion that organised veteran settlement continued after it had become a *provincia inermis* in the second half of the first century A.D. Compared to the Danube provinces and Dalmatia, the veteran deductions were fairly rare in the southern part of the Balkan peninsula. In Achaea we have found only one veteran colony, and two in Macedonia and Thrace each. That disproportion could be explained by the circumstance that none of the southern provinces had had a permanent legionary garrison. Veteran deductions in Achaea and Macedonia, which had been pacified quite a long time ago, took place only at the beginning of the Principate. They should be considered as a part of Augustus' program for providing land for his soldiers discharged after Actium. In Thrace, organised veteran settlement was limited to the middle and the second half of the first century A.D. It was induced by the necessity to consolidate the control over the newly formed province.

Settlers were usually chosen from among the veterans of legions that garrisoned the province in which the deduction took place. Thus, ex-soldiers of Pannonian legions VIII Augusta, XIII Gemina, XV Apollinaris and II Adiutrix were settled in Emona, Poetovio, Mursa, and at the vicinity of Scarbantia in Pannonia. Most of the colonists in Scupi, Ratiaria and Oescus were discharged from I Italica, IV Flavia, V Alaudae, V Macedonica and VII Claudia. All those units were stationed in Moesia at the time of the colonies'

establishment. Deductions in Dalmatia included veterans of VII Claudia and XI Claudia, which garrisoned the province during the first century A.D.

Throughout the Empire, veteran colonies often arose at or near the sites of former legionary fortresses. Epigraphic evidence has shown that the colonies near the vacated camps of Emona, Poetovio, Aequum and Oescus had been inhabited by soldiers discharged from the local legions. Thus, colonists in Emona served in XV Apollinaris (3, 4), which was transferred to Carnuntum at the beginning of Tiberius' reign. The legion VII Claudia was stationed in Tilurium in Dalmatia until 63-66 A.D. Its veterans obtained allotments of land in the territory of the newly established colony of Aequum, some 15 km away from their former station (219-221). Trajan's deduction in Poetovio included soldiers discharged from XIII Gemina (21, 28), which garrisoned the town in the second half of the first century A.D. Veterans of V Macedonica took part in the deduction at the site of their former camp of Oescus (406-409).

It appears that veterans from the legion that garrisoned the vacated fortress had a slight advantage over other colonists when it came to land distribution. Oescus has been a good example. Among the six veterans that possibly belonged to the group of Trajan's original settlers, four had served in the legion V Macedonica (406-409), which garrisoned Oescus until the conquest of Dacia. Inscriptions from Aequum and Poetovio have left a similar impression. Of the three possible participants in the deduction at Aequum two had served in VII Claudia at the nearby fortress of Tilurium (220, 221), and in Poetovio veterans of XIII Gemina had outnumbered the colonists from other legions. That policy could be interpreted as a result of the efforts some emperors took to reduce the percentage of men abandoning their allotments of land and returning to the vicinity of their former fortresses.

Nevertheless, some veterans deducted to Italy or the provinces had returned to their former stations. Tacitus had confirmed that. Speaking of Nero's deductions in Antium and Tarentum, the historian states: *Veterani Tarentum et Antium adscripti non tamen frequentiae locorum subvenere, dilapsis pluribus in provincias, in quibus stipendia expleverant* (Tac. Ann. XIV 27). To that example we could add the case of some Claudian colonists at Savaria: discharged from XV Apollinaris they preferred to return to their camp at Carnuntum. Six monuments from Carnuntum could belong to such men (53, 54, 66, 67, 69, 72). The term *deductus* on inscription 53 has proven that the veteran has been settled *iussu principis*. Various reasons might persuade deducted veterans to leave the colonies and return to the fortress where they had served. Some had set up households in the neighbourhood of the camps and were not willing to leave them. Others were dissatisfied with the quality of assigned land. That has been concluded from Tacitus's account of the revolt of the legions on the Rhine and in Pannonia in 14 A.D. According to the historian, the soldiers had complained that on the discharge they had been *trahi adhuc diversas in terras, ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant* (Tac. Ann. I 17). We should also bear in mind

that they had usually served most or all of their twenty-five years service in one station, and that after the discharge they had probably felt little inclination to completely unfamiliar surroundings.

In the cases of Savaria and Scupi, the find spots of monuments might be helpful in establishing the territorial distribution of allotments assigned to veteran colonists. It has appeared that the allotments had been concentrated in certain parts of town territories. In the case of Savaria we have found them in areas yielding only slight traces of indigenous population. When the veterans were deducted to Savaria, the natives had been probably pushed back or transferred to the northern and western parts of the urban territory. As for Scupi, epigraphic evidence has indicated that the veteran allotments had been located north of the town in a radius of approximately 10 km. Veterans presumably lived on their properties and were buried there. One of the Flavian colonists in Scupi was buried *in praedio suo* (333). Another veteran from the vicinity of Roški Slap was killed on his land at Petra Longa on the river Titius (315).

Epigraphic evidence from the Balkan provinces has allowed us to devise some conclusions on the aims and purposes of deductions. They represented a convenient expedient for putting the soldiers back on the tracks of civilian life. Allotments of land certainly made the transition easier. Moreover, deductions had put comparatively little stress on the *aerarium militare*, which often had lacked money needed for soldiers' *praemia*. Discharged soldiers were frequently deducted on conquered territory. The land was simply confiscated from the natives, as in the Claudian colony of Camulodunum in Britain. Tacitus had informed us that the colony had been settled *in agros captivos* (Tac. *Ann.* XII 32). In such cases, the government had had no expenses in procuring the land. On the other hand, it had been common for an emperor to buy land for veteran allotments from the local inhabitants. Augustus, for example, had bought the land for his veterans from the municipia of Italy in 30 and 14 B.C. (*RGDA* 16). Dedications 223 and 223a from Ljubuški seem to imply that Tiberius had provided allotments for his veteran settlers by buying them from the colony of Narona.

Continuous policy of veteran deductions undoubtedly contributed to the process of urbanisation of Balkan provinces and to the romanisation of natives. A number of colonies were founded along important roads or at the vital intersections and they had played an important role in the economic life of the provinces. Thus, Emona, Poetovio and Savaria had been situated on the famous "Amber road" from Aquileia to Carnuntum. Ratiaria and Oescus had lain on the road along the Danube, and Deultum on the road from eastern Moesia to Propontis. Those colonies had been probably planted with the intention of securing the traffic and transport of goods. Veteran deductions also contributed to the consolidation of control in the provinces by establishing strongholds in the newly conquered areas. Such was the case of Apri and Deultum in Thrace. Both colonies were founded shortly after the annexation of the Thracian kingdom. The aim of deductions in Savaria and Scarbantia

might have been the establishment of strongholds on the territory of the Pannonian Boii. Organised veteran settlement in Dalmatia, under Tiberius, in the territory of Narona and in the vicinity of Roški Slap in Titius' valley, had probably been related to the emperor's efforts directed toward the consolidation of the Roman rule after the rebellion in 6-9 A.D. The emperor also might have had in mind the protection of the coastal towns from the attacks of the tribes, which had been inhabiting the interior of the province.

INDIVIDUAL VETERAN SETTLEMENT

Inscriptions have shown that most veterans preferred to remain where they had served (56 % of the total 530). That tendency has been attested throughout the Principate. Soldiers naturally preferred to settle where they had dwelt for the most part of their lives rather than to return to long forgotten hometowns. Many had set up households with local women and had been unwilling to leave them. Veterans settled both in the vicinity of legionary and auxiliary fortresses and at beneficiary and customs' stations. In most of the Balkan provinces, the highest concentration of veterans has been found in the vicinity of legionary fortresses. In Pannonia their number has amounted to 86 %, and in Moesia to 83 % of all the veterans remaining in the province. Dalmatia has seemed to be an exception. Epigraphic evidence has shown that only 18 % of the veterans had stayed in Tilurium and Burnum. It has appeared that they had preferred to settle down in colonies on the Adriatic coast, where plenty business opportunities had been offered.

In Pannonia and Dalmatia, deductions and individual settlement of discharged legionaries started at approximately the same time. The earliest known veteran inscriptions from Carnuntum (51) and Tilurium (298) belong to the first half of the first century A.D. The first deductions in Pannonia and Dalmatia had been attested under Tiberius and Claudius. The situation in Moesia was somewhat different, since *viritim* settlement had begun some time before the deductions. The funerary inscription 400 from Oescus has indicated that veterans had started to settle at their own initiative around the fortress of V Macedonica as early as the middle of the first century A.D., while the organised settlement had started with the Flavian deduction in Scupi.

Plentiful epigraphic evidence from legionary fortresses has allowed us to determine the chronological frame of veteran settlement and, in some cases, has shed additional light on their military history. In most of the Danube fortresses, veterans had begun to settle shortly after the arrival of the first legions and had continued doing so during the whole Principate. Funerary stele 51 from the first half of the first century A.D. has suggested that the first veterans had started settling in Carnuntum a few years after XV Apollinaris had been transferred from Emona. In addition to the numerous

veteran monuments of the legions XV Apollinaris (51-72) and XIV Gemina (40-50) that garrisoned it during the Principate, Carnuntum has yielded a few inscriptions of soldiers discharged from I Adiutrix (35-37) and X Gemina (38, 39). Those two legions had been stationed elsewhere. Their veterans had presumably served in the staff of the legate of Upper Pannonia.

Veteran settlement in Brigetio seems to have started shortly after the arrival of I Adiutrix at the end of the first century A.D. The earliest preserved veteran inscription has been the epitaph 78 dated to the beginning of the II century A.D.

Two monuments discovered in modern Budapest (135, 136) have indicated that the veteran settlement at Aquincum had begun as soon as the fortress had received a legionary garrison. Funerary inscriptions 135 and 136, mentioning the veterans of II Adiutrix, seem to support the theory, articulated by Alföldy and Mócsy, that that legion or one of its vexillations had been stationed in Aquincum as early as Domitian's wars on the Danube.²⁵ Since those monuments have been dated to the beginning of the II century A.D., our veterans must have served in Aquincum under the Flavians.

Singidunum has also yielded epigraphic evidence which might be helpful in determining the beginning of veteran settlement. Monument 343, dated to the first half of the II century A.D., suggests that the first veterans had started settling in the vicinity of Singidunum as soon as IV Flavia had been brought to its new camp after the Dacian wars of Trajan. Funerary stele 354 has proven that the process of settlement in the *canabae* of Singidunum had still lasted in the III and IV century.

The earliest veteran inscriptions from Viminacium date back to the first half of the II century A.D. (357, 358). Despite the lack of direct evidence, we could assume that veteran settlement near the fortress had begun some time earlier, probably after the arrival of VII Claudia at the end of the first century A.D. Two monuments of soldiers discharged from IV Flavia (355, 356) bear no relation to the legion's temporary stay in Viminacium at the beginning of Domitian's reign. The altar 355 had been dedicated to *Dio Eroni* under Septimius Severus or Caracalla, and the epitaph 356 after Marcus Aurelius's reign. Veterans attested on those monuments had probably served in detachments of IV Flavia, which had temporarily garrisoned the fortress of Viminacium in the absence of VII Claudia. Its participation in various wars during the II and III century A.D. has been well attested.

In Oescus and Troesmis, the beginning of veteran settlement had coincided with the arrival of V Macedonica. Its first station, since Tiberius' reign, had been Oescus. The inscription 400, dated to the middle of the first century A.D., has showed that settlement of discharged soldiers began shortly after the unit's arrival. When Trajan had reallocated the legions on the lower

---

²⁵ Alföldy, *Acta arch. hung.* 11, 128–136; Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 86.

Danube after the conquest of Dacia, V Macedonica advanced to Troesmis. The presence of its veterans in the town has been attested under Hadrian's reign. *Vet(erani) et c(ives) R(omani) cons(istentes) ad canab(as) leg(ionis) V M[ac(edonicae)]* dedicated the altar 426 to him. According to available epigraphic data, veteran settlement in Troesmis had slowly subsided after V Macedonica had been transferred to Dacia, at the beginning of Marcus Aurelius's reign. Troesmis yielded no veteran monuments after the end of the II century.

Scant epigraphic evidence has allowed no certain conclusions on the chronological frame of veteran settlement in Burnum and Tilurium. Inscriptions of VII Claudia (298) and XI Claudia (294, 295), however few, still have implied that settlement had been limited to the first century A.D., i. e. the time when Dalmatia had a permanent legionary garrison.

Lack of epigraphic evidence prevented us from determining the chronological frame of veteran settlement in Vindobona in Upper Pannonia, and Novae and Durostorum in Lower Moesia.

Where did the veterans live: in *canabae* and in civilian settlements that developed in their vicinity, or in the countryside? Some inscriptions appear to shed some light on that problem. Two dedications from Troesmis and Aquincum suggest that some of the discharged soldiers at least dwelt in *canabae*. The first one had been dedicated to Hadrian by *vet(erani) et c(ives) R(omani) cons(istentes) ad canab(as) leg(ionis) V M[ac(edonicae)]* (426). There is no doubt that veterans of V Macedonica had lived in the *canabae* of Troesmis. A similar text on the altar dedicated to Vulcanus (497) from Aquincum – *vet(erani) et c(ives) R(omani) co(n)s(istentes) ad leg(ionem) II Ad(iutricem)* – might also refer to discharged soldiers who lived in the *canabae*. It appears that some of the veterans had resided on their properties in the countryside. A man discharged from an unknown unit buried his wife *in praedio suo* in the vicinity of Tomi in Lower Moesia (449).

If we consider the veterans that remained where they had served, we can see that 75 % of them settled near legionary fortresses and only 25% inhabited other places, such as *castella*, and beneficiary and customs' stations. Veteran settlement at auxiliary forts of Ulcisia Castra and Intercisa has been well attested by epigraphic material, which sheds some light on their history. Detachments of II Adiutrix were stationed in Ulcisia Castra during the III century (*RIU* 879 from the reign of Phillip the Arab). Monuments 192-194 from modern Szentendre (Ulcisia Castra) have suggested that its vexillations could have been present in the fort as early as the beginning of the II century A.D. All three inscriptions probably have belonged to legionaries that had remained where they had served. The epitaph of a veteran of II Adiutrix originating from Apamea in Syria (205) might be important for the history of Intercisa. It has indicated that the beneficiary station, attested by numerous inscriptions, had been established as early as the beginning of the II century A.D.

Epigraphic evidence from towns lacking a permanent legionary garrison has shown that the highest concentration of discharged soldiers has been

recorded in Salona. The fact that 50% of all veterans attested in Dalmatia had chosen to settle there has not been surprising. Being the largest urban centre and port in Dalmatia, Salona naturally attracted many discharged legionaries. It offered plentiful business opportunities and a comfortable civilian way of life. Veteran settlement in Salona had begun in the first half of the first century A.D., as inscriptions 242-246, 259-261 and 269 have shown. Eventually, discharged soldiers formed a *convivium veteranorum* on the epitaph 507. It seems that the majority of veterans attested in Split and its environs settled of their own accord, although some of them belong to the Claudian colonists at Siculi (77% compared to 23%). Men discharged from V Macedonica (240, 241), VII Claudia (242-246), XI Claudia (259-261, 266), X Gemina (255-258), XX Valeria Victrix (269) and unknown units (273, 280) probably remained where they had served (45% of the total number attested in Salona). They could have been charged with some duties in the *officium* of the Dalmatian legate or they could have served in some unit that garrisoned the town. Some of them probably served in the beneficiary or customs' station at Salona. Veterans of Dalmatian legions VII Claudia and XI Claudia, whose monuments have been dated to the first half of the first century (242-246, 259-261), could have come from Tilverium or Burnum to Salona because of more positive life conditions and business opportunities.

ORIGIN OF VETERANS

Epigraphic evidence has supplied direct information on the origin in the cases of 23% of veterans attested in the Balkan provinces. Italians and provincials equally had participated in the organised settlement, but their numbers had varied from the end of the Republic to Hadrian's reign. Julio-Claudian deductions involved an equal number of Italians (50%) and provincials (50%). Under Flavians and Trajan, the proportion shifted in favour of men recruited in the provinces (62% compared to 38% Italians). That picture corresponds to data concerning legionary recruitment up to Hadrian's reign. Italy supplied the uppermost number of recruits in the first decades of the Principate. Under Claudius and Nero, the number of recruits from Italy and the provinces had been almost equal, and then, from the Flavians onwards, it had shifted in favour of the latter areas.²⁶

When we turn to veterans who remained where they had served, we could see that 27% of them were Italians and 73% had been enlisted in the provinces. The high proportion of provincials in the army of Balkan provinces is in accordance with the data on legionary recruitment during the Principate

---

²⁶ Forni, *Reclutamento*, 65 sqq.

in general. Veterans originating from Italy have been attested only in the first century A.D., when the Danubian and Dalmatian

Legions were recruited mostly among Italians. Their number in Moesia equals the number of provincials (50%). In Pannonia, there has been fewer Italians (41%) than men from the provinces (59%), and in Dalmatia, their number is slightly higher (54% compared to 46%). During the II and III century, no Italians had been attested in Pannonian and Moesian legions.

As for veterans enrolled in the provinces during the first century, we could see that they had come from the Balkans (Macedonia – 2, Dalmatia – 2, Pannonia – 2), from the West (Noricum – 3, Narbonese Gaul – 3; Germania – 2) and East (Syria – 3, Galatia – 3, Asia – 2). A relatively high percent of veterans of eastern origin in Dalmatian (50 %) and Pannonian (30 %) legions deserves special attention. In Dalmatia they had all served in VII Claudia. Since their monuments have been dated to the first half of the first century A.D. we could assume that they had been recruited when the legion was stationed in Macedonia. The presence of Orientals in Pannonian legions has been harder to explain. Two veterans from Carnuntum, whose monuments belong to the first century or to the beginning of the II century, could have been recruited between 62 and 71 A.D., while XV Apollinaris was in the East (60, 68).

The veterans who had remained where they had served in the II and III century, mostly came from Danubian and Balkan provinces (44%). Those regions had supplied most of the recruits for Pannonian and Moesian legions (Lower Moesia – 5; Lower Pannonia – 3; Upper Moesia – 2; Macedonia – 2; Thracian – 1).²⁷ A comparatively large number of veterans (43 %) originated from the eastern provinces as well (Syria – 3, Galatia – 3, Asia – 3, Bithynia and Pontus – 2, Cappadocia – 1, Lycia and Pamphylia – 1). Almost all of them had served in legions that garrisoned Lower Moesia. The remaining 13% of veterans were born in Africa (3) and Noricum (1).

COLLEGIA VETERANORUM AND VETERANS' ROLE IN TOWN ADMINISTRATION

It appears that strong and well-organised veteran communities had developed in towns throughout the Balkan provinces. Their existence has been well attested by inscriptions mentioning *veterani* and *cives Romani* or veteran *collegia*.

Veteran communities have been epigraphically attested in legionary fortresses along the Danube. Ex-legionaries usually formed a *conventus* to-

---

²⁷ On recruitment of legions in Balkan provinces during the Principate cf. Mann, Table 15, Table 17.1–17.4, Table 21.1–21.3.

gether with the *cives Romani*, as has been attested by a dedication to Hadrian from Troesmis set up by *veterani et cives Romani consistentes ad canabas legionis V Macedonicae* (426). Discharged soldiers had been well organised in Aquincum as well. The existence of their community has been proven by the altar 497 which had been dedicated to Vulcanus by *veterani et cives Romani consistentes ad legionem II Adiutricem*. *Veterani consistentes* have also been attested in Durostorum (425a).

According to epigraphic evidence, *collegia veteranorum* have existed in Aquincum and Carnuntum (46a, 506). Those *collegia funeratica* took care of their members' burials. A fragmentary inscription 506 from Carnuntum, mentioning a *collegium veteranorum centonariorum* is rather important because it has implied a relation between veterans and artisan organisations. The connection has also been attested in Aquincum and Ulcisia Castra. Epitaphs from those towns have shown that *collegia fabrum et centonariorum* had buried three veterans of II Adiutrix (135, 169, 194). Such monuments have seemed to indicate that some of the discharged soldiers had been artisans.

Veteran communities had existed not only in the vicinity of legionary camps, but also by auxiliary forts and settlements without a permanent garrison. In Abritus in Lower Moesia, a dedication to Heracles (505) has suggested that veterans living in *canabae* had formed a separate community. A veteran organisation in *Ad Fines* (Topusko), near the border between Upper Pannonia and Dalmatia, had buried its members. Burial expenses for L. Valerius Verecundus, discharged from XV Apollinaris, had been partly paid by a *collegius (!) veteranorum* (127a). Taking into consideration that Salona had been the largest city center in Dalmatia, it had attracted many veterans who soon enough formed a strong community. The funerary inscription 507 mentions a *convivium (!) veteranorum sive Martensium*. At the other end of the Balkans, in the territory of Histria on the lower Danube, veterans inhabiting one of the *vici* had formed a distinct community with the local Bessi. Its existence has been attested by several dedications set up by *veterani et cives Romani et Bessi consistentes ad vico Quintionis* (498-504).

Discharged soldiers had often occupied high positions in colonial and municipal administration. They had been members of *ordo decurionum* and occasionally served as high officials. Veteran decurions have been recorded in Savaria (6, 41), Aequum (282), Salona (268, 307), Scupi (330), Sirmium (348), Ratiaria (337), Andautonia (123), Rider (267), Pelva (305), Viminacium (361, 367), and Tomi (449).

Veterans as the highest urban officials have been attested only in colonies. Therefore, for instance, L. Appuleius Montanus had been a *duovir* in Aequum (282), and L. Marcianus of VII Claudia a *duovir* and *quaestor* in Scupi (323). The leader of the veterans of V Macedonica deducted to Siculi by Claudius, Precilius Clemens had been chosen to be a *quinquennialis* in Salona (239). G. Petilius Amandus from X Gemina had held the quaestorship in Salona (268). Sex. Iulius Silvanus, who had been discharged from VII Claudia, was the first aedile in Aequum and a *quattuorvir iure*

dicundo in Salona (219). Aurelius Atticus, from IV Flavia, attested as a *quinquennialis* in Singidunum, held that post either in the municipium or in the colony.

Epigraphic evidence has shown that some veterans had resided in one town, but had been decurions or high magistrates in another. Thus C. Iulius Veranus, residing in Carnuntum, served as a decurion at Savaria (41). Aurelius Verus from Salona held the same position at Rider (267), and C. Appuleius Estruscus, a resident of Novae in Dalmatia, has been attested in Salona as a *decurio allectus* (307). L. Appuleius Montanus from Salona was a *duovir* and decurion in the colony of Aequum (282). Finally, Aurelius Atticus held high positions in two towns: he was a *quinquennialis* in Singidunum and a member of the city council in Sirmium (348).

Inscriptions mentioning veterans as magistrates and decurions of *canabae* next to legionary fortresses deserve special attention. Troesmis, the station of V Macedonica during the II century A.D., is a good example. Two veterans of V Macedonica have been attested as *quinquennales canabarium* – T. Flavius Alexander (427) between 147 and 155 A.D. and L. Licinius Clemens (428) in 160 A.D. Epigraphic evidence from Troesmis has testified that the veterans had been *magistri* of the *canabae*. Valerius Clemens and Cominius Valens, both discharged from V Macedonica, had held that position during the reign of Antoninus Pius (429). Veterans had attained high positions in the *canabae* of Brigetio as well. Valerius Rufus (79), from I Adiutrix, was a *quaestor* and a *magister*, and Valerius Marinus (80), from the same unit, served as a decurion. Monuments referring to decurions and magistrates *canabarium* attract our attention as a proof that those settlements in the vicinity of legionary fortresses had a quasi-municipal organisation.

Legionary veterans have also been attested as priests of diverse cults. A certain Vitalis discharged from V Macedonica (431) had held the highest priesthood. He was a *sacerdos provinciae* – a priest that took care of the imperial cult in Lower Moesia. Epigraphic material has also recorded *pontifices* and one *flamen* in Salona (219, 239, 268) and an augur in Troesmis (448). The only veteran of IV Flavia attested in Oescus was a priest of Mithras (399).

VETERAN FAMILIES

Epigraphic evidence from Balkan provinces has suggested that a comparatively high percentage of veterans (almost a half) was married and had families (42% of the total number attested in Balkan provinces). That percentage is valid in general, but it has considerably varied during the Principate. It seems that during the first century A.D. and in the first decades of the II century, most men had chosen to remain unmarried. Their number amounts to 68% compared to 32% of married ones. The situation had changed

considerably in the II and III century, when the number of the married and unmarried veterans had been almost identical (51% to 49%).

Among the veterans who had taken part in deductions, unmarried ones (67%) prevailed over those that had formed families (33%). From the chronological point of view, married men were the fewest among Julio-Claudian colonists (28%), while their number slightly increased under the Flavians, Trajan, and Hadrian (40%).

Among the veterans who settled *viritim*, the number of the married and unmarried ones had been almost equal (44% compared to 56%). However, that group also has displayed a considerable difference between the early Principate and II and III century. In the first century, the number of the married veterans had been relatively small (31%). It had increased considerably from the first decades of the II century when it had reached 51%.

The origin of veterans' wives has been seldom recorded on inscriptions. One of those rare cases has been a case of Ulpia Pia, who was born in Vindobona and married Aurelius Maximus (351). Aurelia Marcia from Aquincum lived in her hometown with her husband Ulpius Dassianus (158). Finally, Aurelia Nardanosa was a native of Armenia (*cives* (!) *Armeniaca*: 211). The frequency of certain names (gentilicia and cognomina alike) has allowed us to speculate about the origin of certain women or, in most cases, of their families. It has appeared that discharged soldiers usually married local women. Some of them undoubtedly belonged to native population, while others originated from families that migrated from other parts of the Empire. Epigraphic evidence has also suggested that veterans had preferred Roman citizens to peregrine women. Women bearing native names had been extremely rare among veterans' *coniuges*.

On closer examination of veteran families, we have concluded that the sons of the discharged soldiers often followed their fathers' in military career. In the first century and in the beginning of the II century A.D., such cases had been rare (19%), while they had increased in number during the II and III century (81 %). Veterans' sons usually served in the same legions as their fathers. That practice has been attested at Carnuntum (XIV Gemina: 46), Brigetio (I Adiutrix: 95), Aquincum (II Adiutrix: 151, 155, 157), Viminacium (VII Claudia: 364, 372), Oescus (V Macedonica: 400), Campona (II Adiutrix: 201), Bigeste (VII Claudia: 225), Horreum Margi (VII Claudia: 385), and Timacum Minus (VII Claudia: 387). All those inscriptions, with the exception of 225 from Bigeste, belong to the II or III century A.D. At that time, legions were recruited in provinces that they had garrisoned and most of the new recruits had been enlisted in the vicinity of the legionary fortresses or in the frontier zone. So the cases of sons following their fathers in military career have been most common in legionary stations along the Danube (67%).

Veterans' sons occasionally had served in different units than their fathers. Among those, we have found two praetorians and two auxiliary soldiers. The son of Mullonius Verus, a veteran of X Gemina who had been

stationed at Neviodunum, was an *eques praetorianus* (121). The son of Sentius Saturninus from Stobi had also served in the praetorian guard (479). Veterans of II Adiutrix from Campona (202) and Intercisa (207) had sent their sons to the auxiliary units: to the *cohors milliaria Numidarum* and *cohors Hemesenorum* respectively.

The fact that veterans' sons held high positions in places of their residence seems to imply that veteran families had been distinguished. C. Valerius Firmus was a decurion in Ratiaria, just as his father was before him (337). The son of M. Ulpus Victor, a veteran of II Adiutrix, held the quaestorship in the colony of Aquincum (154). The inscription 448 states that C. Arius Quintianus from Tomi, whose father's name has not been preserved, was a duovir of the municipium of Troesmis twice. L. Aurelius Suro, a son of a soldier discharged from an unknown unit, from Nicopolis ad Istrum, was a *buleuta civitatis IVS* (460). The name of the community has been impossible to reconstitute.

Translated by
Snežana Ferjančić

КАТАЛОГ НАТПИСА

ДАТОВАЊЕ НАТПИСА

Истраживање проблема везаних за насељавање ислужених војника у балканским провинцијама заснива се, пре свега, на епиграфским изворима. Први корак у анализи ветеранских натписа био је њихово датовање. Када споменик није пружао индикације за другачије мишљење, преузимано је датовање које су предложили други истраживачи.

Веома мали број натписа прецизно је датован поменом конзула, царева или провинцијских намесника. Већина споменика датована је само оквирно, док је у неким случајевима било могуће одредити само *terminus post quem* за њихов настанак. Овде ћемо укратко изложити основне критеријуме за датовање.

Датовање већине натписа заснива се на формулама које су карактеристичне за одређени временски период.

Формула *hic situs est* карактеристична је за натписе I века, премда се у Панонији и Мезији повремено среће и почетком II века, заједно са посветом *Dis Manibus*.¹ У Далмацији је уобичајена на војничким натписима из I и с почетка II века, док се у унутрашњости провинције среће све до III века.²

Посвета *Dis Manibus* јавља се крајем I или почетком II века, а сасвим уобичајена постаје од средине II века.³ У Далмацији се у

---

¹ Schober *Grabsteine*, 11; Petrović, *Paleografija*, 79 и д.; Димитров, *Надробните плочи*, 17 и д.

² Alföldy, *PND*, 28.

³ Schober, *op. cit.*, 11; Petrović, *op. cit.*, 79 и д.; Димитров, *op. cit.*, 13 и д.; Alföldy, *op. cit.*, 28.

нескраћеном (*Dis Manibus*) или мало скраћеном облику (*Dis Manib.*, *Dis Man.*) може срести и у другој половини I века.⁴

Пуна именска формула која, поред *tria nomina* и филијације, садржи трибу и домицил, била је у већини провинција у употреби до почетка II века. Истицање порекла навођењем трибе и домицила престаје после Хадријанове владе. Одсуство когномена у ономастичкој формули карактеристично је широм царства за споменике из прве половине или средине I века. Одсуство преномена у имену могло би указивати на познији датум настанка неког натписа. Преномен из ономастичке формуле нестаје отприлике средином или у другој половини II века.⁵ Трочлана именска формула (преномен, гентилно име и когномен) карактеристична је за мезијске натписе II века.⁶

Изрази *annorum* за године живота и *stipendiorum* за године проведене у војничкој служби карактеристични су за панонске и далматинске натписе I и II века. Од краја II или почетка III века користе се изрази *vixit annis*, односно *militavit annis*.⁷

Формула *in fronte*, односно *in a(gro) p(edes)* + цифра, која означава мере гробнице, јавља се у Далмацији на споменицима из I и с почетка II века, док је у каснијем периоду изузетно ретка.⁸

Формула *testamento fieri iussit* карактеристична је за далматинске натписе из I и прве половине II века.⁹

Формула *hoc monumentum heredem non sequitur* среће се на далматинским надгробним споменицима из I и прве половине II века.¹⁰

Формула *vivus fecit*, карактеристична је за далматинске натписе из I века или са почетка II века.¹¹

Pientissimus, incomparabilis, carissimus и други слични епитети којима се изражавају особине покојника карактеристични су за далматинске натписе познијег периода тј. друге половине II и III века.¹²

Израз *memoriae* и формула *bene merenti posuit* јављају се на мезијским натписима II и III века.¹³

⁴ Alföldy, *loc. cit.* у нап. 3.

⁵ Schober, *op. cit.*, 9 ид.; Petrović, *op. cit.*, 73, 78; Alföldy, *op. cit.*, 27 ид.; Димитров, *op. cit.*, 15.

⁶ Петровић, *op. cit.*, 78; идем, Епиграфска саопштења, *Старинар* 19, 1968, 303; Димитров, *op. cit.*, 15 ид.

⁷ Petrović, *op. cit.*, 78; идем, Епиграфска саопштења, *Старинар* 19, 1968, 303; Димитров, *op. cit.*, 15 и д.

⁸ Alföldy, *op. cit.*, 30.

⁹ Alföldy, *op. cit.*, 28.

¹⁰ Alföldy, *op. cit.*, 30.

¹¹ Alföldy, *op. cit.*, 29.

¹² Alföldy, *op. cit.*, 29.

¹³ Petrović, *Paleografija*, 79, 83; Димитров, *Надгробните плочи*, 18.

Поједина гентилна имена, пре свега царска, и *cognomina* пружају *terminus post quem* за датовање већег броја споменика. Уколико је у натпису посведочено гентилно име *Aurelius*, треба га датовати у другу половину III или у III век, јер је овај гентилициј у свим балканским провинцијама чешћи тек од владе Марка Аурелија.¹⁴ Гентилно име *Ulpus* упућује на време после Трајанове, а *Aelius* после Хадријанове владе. Гентилициј *Septimius* у Панонији упућује на III век, јер је Септимије Север у великом обиму давао грађанска права peregrinum становништву Паноније.¹⁵

Када су у питању нецарски гентилицији и *cognomina*, учесталост неких имена може помоћи у датовању натписа. Навешћемо само два примера: гентилно име *Titulenus* посведочено је у Далмацији тек од друге половине II века.¹⁶ Когномен *Firminus* у Панонији се често среће тек после владе Марка Аурелија.¹⁷

Прецизнијем датовању натписа могу допринети и почасни називи легија. Уколико легија носи епитет *Antoniniana*, споменик је настао под Септимијем Севером или Каракалом.¹⁸ Епитети *Severiana* и *Alexandriana* указује на владу Александра Севера (222-235), *Maximiniana* на владу Максимиана Трачанина (235-238), а *Philippiana* на владу Филипа Арапина (244-249).

Легије VII и XI добиле су 42. године почасни назив *Claudia pia fidelis* јер су у побуни намесника Далмације Арунција Скрибонијана остале верне Клаудију.¹⁹ Скраћеница *F(lavia) felix* у називу IV легије карактеристична је, према Ритерлинговом мишљењу, за време до Трајанове и Хадријанове владе, док се касније употребљава само *F(lavia)* или *Fl(avia)*.²⁰

¹⁴ Mócsy, *Bevölkerung*, 151., Alföldy, *PND*, 46 ил.

¹⁵ Уп. Mócsy, *Zum Gentiliz der Neubürger under Septimius Severus*, *Festschrift A. Betz*, 402 и д.; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 295.

¹⁶ Alföldy, *PND*, 291.

¹⁷ Mócsy, *Bevölkerung*, 174; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 312.

¹⁸ М. Mirković, *Septimius Severus und die Legio VII Claudia Antoniniana*, *AV* 28, 183-187; В. Lörincz, *Zur Datierung des Beinamens Antoniniana bei Truppenkörpern*, *ZPE* 48, 142-148.

¹⁹ Уп. Ritterling, *RE* XII 1249, 1617; Parker, *Roman Legions*, 94; Wilkes, *Dalmatia*, 451.

²⁰ Ritterling, *RE* XII 1548.

ГОРЊА ПАНОНИЈА

ЕМОНА

Легија VIII Augusta

1. М. Šašel-Kos, ZPE 109, 1995, 238
Део надгробног споменика, нађен у
Љубљани (Емона).

] | [- - -] M. An[- - -] | [- - -] Q. f(i)lius
Sca(ptia tribu ?) [- - -] | [- - -] vet(era-
nus) leg(ionis) V[III - - -] | [- - -]
t(estamento) f(ieri) i(ussit) si[bi et - - -]
[⁵ [- - -] tiae [- - -

Прва половина или почетак I века,
на основу облика слова и формула у
тексту: М. Šašel-Kos, loc. cit.

Легија XIII Gemina

2. CIL III 3844

Надгробни споменик, нађен у Љу-
бљани.

D(is) I(nferis) M(anibus) | Aurelius |
Iovinus | veter(anus) leg(ionis) [⁵ XIII
Gem(inae) | mil(es) torquatus | et dupla-
rius | EMESIS SVP | Aurel(iae) Urse |
coiugi | karissime.

8 – EMESIS s(ibi) v(ivus) p(osuit) AIJ
172; e Moes(ia) Superior(e) Dessau,
ILS 2434.

Друга половина II или III век, на
основу гентилног имена Aurelius.

Легија XV Apollinaris

3 CIL III 3845

Надгробни споменик, нађен у Љу-
бљани.

L. Oclatius Tar|quiniensis vet(era-
nus) | leg(ionis) XV h(ic) s(itus) e(st)
| T. Calventius | T. f(i)lius vet(eranus)
leg(ionis) VIII | et Oclatia L. l(iberta)
| Expectata de | suo posuerunt.

I век, на основу формуле hic situs
est и одсуства посвете Dis Manibus.
Натпис би се могао датovati у прву
половину I века, јер у имену ветера-
на нема когномена.

4. CIL III 3847 (=10757)

Део надгробне стеле, нађен у Љу-
бљани.

[.] Vario T. f(i)lio | Pap(iria) Narbo[na]
| vet(erano) leg(ionis) XV | an(norum)
LX | Pet[r]oniae | [- - -] RTON

I век, на основу пуне ономастичке
формуле и одсуства посвете Dis
Manibus. Пошто је у имену ветерана
нема когномена, натпис би се могао
датovati у прву половину I века.

Непознате јединице:

5. CIL III 3848

Део надгробног споменика, нађен у
Љубљани.

C. Vettennius [C. f(i)lius] | veteranus
leg(ionis) [- - -] | h(ic) s(itus) es[t] | mo-
numentu[m] | T. Vettennius [C. f(i)lius] |
frater ob pie[t(atem) - - -]

Прва половина I века, на основу
облика слова: М. Šašel-Kos, ZPE
109, 240.

САВАРИЈА

Легија I Adiutrix

6. CIL III 4191

Надгробни споменик, нађен у Сом-
бателу (Саварија).

L. Val(erius) L. f(i)lius Cl(audia)
Cens|orinus dec(urio) c(oloniae) C(la-
udia) S(avariae) item | vet(eranus)
leg(ionis) I Ad(iutricis) ex b(ene)f(ici-
ario) co(n)s(ularis) | an(norum) vac.
v(ivus) f(ecit) s(ibi) et Flaviae Inse[⁵qu-
entinae coni(ugi) an(norum) LX et Va-
l(eri)is Censoriniano an(norum) vac.
| Florentino an(norum) vac. Venerio |
an(norum) vac. Veterano an(norum)
vac. et Cen|sorinillae an(norum) vac.
filis itemq(ue) |¹⁰ lib(ertis) lib(erta-
busque) suis.

Као terminus post quem за настанак
овог споменика мора се узети 68.
година, када је основана легија I
Adiutrix (уп. Ritterling, RE XII 1381).

На основу помена трибе у именској формули и одсуства посвете *Dis Manibus*, натпис би се могао датovati на крај I или у прве деценије II века (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 219; Schallmayer, *Bl*, n° 334 датује споменик у прву половину II века, а Balla, *Savaria*, n° 156 у II век).

Легија *X Gemina*

7. CIL III 10920 = 4182

Надгробни споменик, нађен у Сент-Кираљу, југоисточно од Сомбатеља.

M. Aurel(ius) | Romanus | dom(o) Antioc(hia) | vet(eranus) leg(ionis) X G(eminae) v(ivus) f(ecit) |⁵ sib(i) et Aeriae | Sabinae coni(ugi) | an(norum) LX et M. Aurelio | Romaniano filio | et Aureliae Valeriae coniug(i).

Око 200. године: Schober, *Grabsteine*, n° 72.

Легија *XIV Gemina*

8. CIL III 4184

Надгробни споменик, нађен у Сомбатељу.

D(is) M(anibus) | Comminia Vala|genta an(norum) vac. v(iva) f(ecit) sibi et | Tartonio Secundi⁵[no mil(iti) leg(ionis)] XIII G(eminae) de[fun]cto in expediti|one incomparabili | pietate an(norum) XXV mater in|felicissima et Tar(tonio) Finiti¹⁰ano Daiberi vet(erano) an(norum) LXX et | Com(minio) Optato mil(iti) l(egionis) XIII an(norum) | [- - -

Крај II века: Schober, *Grabsteine*, n° 239.

9. CIL III 4187

Надгробни споменик, нађен у Сомбатељу.

D(is) [M(anibus)] | C. Iul(ii) Iuliani | vet(erani) leg(ionis) XIII G(eminae) | an(norum) LX et Tulliae |⁵ Florentinae | an(norum) vac. Iulia Flo|ra filia et he|res fac(iendum) cur(avit).

II век, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *annorum*.

10. CIL III 4173

Део вотивне аре, нађен у Сомбатељу.

Liberall[is] | vet(eranus) leg(ionis) | XII-II G(eminae) A|nt(oniniana) v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)].

Владавина Септимија Севера или Каракале, на основу почасног епитета *Antoniniana* који носи легија.

Легија *XV Apollinaris*

11. CIL III 4171

Део вотивног споменика, нађен у Сомбатељу.

[Numine] ostenso p(osuit) | C. Alfius L. fil(ius) | Secundus | veteranus |⁵ leg(ionis) XV Apol(linaris).

Средина или друга половина I века, према аналогiji са другим споменицима *XV Apollinaris* из Сомбатеља.

12. CIL III 10921 (=4189)

Надгробни споменик, нађен у Дождмаћу, западно од Сомбатеља.

*P. Maecius P. fil(ius) | Sabinus | vet(eranus) leg(ionis) XV Apol(linaris) | dom(o) Serg(ia) deduct(us) |⁵ ann(orum) LX h(ic) s(itus) e(st) t(estamento) f(ieri) i(ussit) arbitratu) | M. [D]omit[i]ani QCAO | [- - -]ED[- - -] 4 – deduct[us] или deductus) [c(oloniam) C(laudiam) S(avariensium) Balla, Savaria, n° 95. Према фотографији, коју је објавио Бала (*op. cit.* Bild 78), у четвртог реду би пре било места за два слова – CC – него за три – CTV. Будући да је формула *deduct(us) c(oloniam) C(laudiam) S(avariensium)* већ посведочена на надгробном споменику 13 чини се да би било оправдано прихватити други предлог за реконструкцију четвртог реда.*

I век, на основу одсуства посвете *Dis Manibus* и именске формуле која садржи трибу.

13. RIU 145

Надгробни споменик, нађен у Ондоу, западно од Сомбатеља.

L. Naevius Ter. | f(ilius) Rufus Me-

di(iolano) | vet(eranus) leg(ionis) XV Apol(linaris) | deduct(us) c(oloniam) C(laudiam) S(avariensium) an(norum) LXXV ⁵ *h(ic) s(itus) e(st) | et Naeviae Lucidae | coniugi suae t(estamento) f(ieri) i(ussit) | L. Naevius Silvanus | lib(ertus) fac(iendum) cur(avit) |* ¹⁰ *l(ocus) m(onumentum) q(uo)q(ue) | v(er-sus) p(edes) XX.*

7 – *t(itulum) AE 1972, 414.*

I век, на основу именске формуле у којој је наведен домицил ветерана и одсуства посвете *Dis Manibus*.

14. RIU 146

Надгробни споменик, нађен у Ондо-ду, западно од Сомбатеља.

Sex. Utti[e]d(ius) C. f(ilius) | Claudia | Celer vet(eranus) | ⁵ *leg(ionis) XV Apol(linaris) | ann(or)um LXX h(ic) s(itus) e(st) | t(itulum) f(ieri) i[u]ssit | sibi et Ut(t)iedi(a)e | Fus(cae ?) l(iber-tae) et Valent(iae) ?) |* ¹⁰ *Provinciae l(iber)tae | Repentinae | ver[...]id[...] | ...]ae | [...]ilvae | [...]tura | [...]ius et [...]c | [...] nepotis.*

I век, на основу именске формуле која садржи трибу, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus* на почетку натписа.

15. RIU 56

Део надгробног натписа, нађен у Сомбатељу.

L. Licinius | L. f(ilius) Clau(dia) Lepid(us) | natus dom(o) | Verona vet(eranus) | ⁵ *leg(ionis) XV Apol(linaris).*

4 – *Viruno Schober, Grabsteine, n° 25.* На фотографији натписа (Balla, *Savaria, Bild 77*) јасно се види да између првог слова у реду – *V* – и следећег делимично сачуваног слова – *R* – има више простора него што је потребно за слово *I*. На крају речи, пре групе *VET*, распознаје је слово *A*. Домицил ветерана, према томе, гласио је *Verona*.

Око 100. године: Schober, *loc. cit.*

Непознате јединице:

16. CIL III 4122

Део надгробног споменика, нађен у Сомођивару, јужно од Балатона, где је пренесен из Саварије (уп. Ritterling, *RE XII, 1232*).

M. Magiu[s] | M(arci filius) Pup(inia) | [I]ngenuus PETER | veteranus p(osu-it ?) | [- - -

3 – *[B](a)eter(ris) Mócsy, Bevölke-rung, 217, n° 72/1.*

I век, на основу именске формуле и одсуства посвете *Dis Manibus*.

17. CIL III 4158

Део votивног споменика, нађен у Сомбатељу.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Q. Petic[i-us] | Seren[us] | veter(anus) | ⁵ *d(onum) [d(edit)].*

I век или почетак II века. Једини критеријум за датовање овог натписа пружа претпоставка да је Петиција био Италик, заснована на учесталости његовог гентилиција и когномена. Оба имена најчешће се јављају у Италији (уп. Nomenclator, 220 и 263).

СИСЦИЈА

Легија XIV Gemina

18. CIL III 3970

Надгробни споменик, нађен у Сиску (Сисција).

M. Aurel(ius) Glabrio | vet(eranus) leg(ionis) XIII G(eminae) ex b(ene)ficario) | co(n)s(ularis) vivus sibi et | Septimiae Matronae | coniugi fecit.

Крај II или почетак III века, на основу облика слова: Brunšmid, *Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VHAD 10, 205, n° 343.*

ПЕТОВИО

Легија I Adiutrix

19. AIJ 374

Надгробни натпис, нађен у Птују (Петовио).

L. Fa[n]ni[u]s L. filius) | Cl(audia) Quadratus | opti[o] leg(ionis) I Adi(utricis) | p(iae) fidelis missi[o]n[e]⁵ nummaria missus] | P[.....] ann(orum) [.....] | liber[tus] .....] | Urba[nus] ? .....] |¹⁰ Iust[.....] IR[.] SI [.] | I [.] A [.....] | Primiti(v)us lib(ertus) f(aciendum) c(uravit).

Почетак II века, на основу концепције натписа, помена *missio nummaria* и епитета *pia fidelis* у називу легије: Abramić, Novi natpisi iz Petovija, ČZN 26, 1931, 191 и д., н° 13. Предложено датовање поткрепљују именска формула у којој је наведена триба и одсуство посвете *Dis Manibus*.

20. AIJ 375

Надгробни споменик, нађен у Птују.

D(is) M(anibus) | L. Gargilius L. filius) | Quirina Felix | [T]acapis veteranus leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) fidelis |⁵ missus missione | nummaria ann(orum) L | L. S. L[- - -].

II век, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *annorum*. Именска формула, са подацима о пореклу, не дозвољава да се натпис датује касније од прве половине II века.

Легија II *Adiutrix*

21. CIL III 4057

Надгробни споменик, нађен у Птују.

C. Cornelius C. filius) | Pom(ptina) Dert(ona) Verus | veteranus leg(ionis) II Ad(iutricis) | deduct(us) c(oloniam) U(lpianam) T(raianam) P(oetovionem) |⁵ mission(e) agr(aria) II | milit(avit) b(ene)ficiarius co(n)s(ularis) | annor(um) L h(ic) s(itus) e(st) | test(amentum) fier(i) ius(sit) | heres | C. Billienius Vitalis | f(aciendum) c(uravit).

Око 100. године: Schober, *Grabsteine*, н° 84.

Легија IV *Flavia*

22. ILJug 340

Вотивни споменик, нађен у Птују.

Victoriae | Aug(ustae) sac(rum) | C.

Cassi⁵us Silvester | veteranus leg(ionis) III | F[l(aviae) fel]icis | [pro salut]e |¹⁰ [- - -

Почетак III века: Bratanić, *Nove najdbe iz Ptuja*, AV 41, 285, н° 3. Назив легије III *Fl(avia) felix* могао би указивати на нешто ранији датум тј. доба пре Трајанове или Хадријанове владе.

23. CIL III 4056

Део надгробног споменика, нађен у Птују.

] | ex dec(urione) al(ae) | C. Cassius | Silvester veteranus | leg(ionis) III Fl(aviae) ex sign(ifero) | [- - -

Једини критеријум за датовање овог натписа у време после Трајанове или Хадријанове владе пружа назив легије у коме нема епитета *felix*.

Легија VIII *Augusta*

24. CIL III 10878

Надгробна стела, нађена у Птују.

C. Cassius | C. filius) Celer | Anie(n)sis Cremona) | veteranus leg(ionis) VIII | Aug(ustae) an(norum) XL | h(ic) s(itus) e(st) | h(eres) et Tuce l(iberta) | posuerunt.

Средина I века: Schober, *Grabsteine*, н° 1.

25. Z. Šubić, AV 28, 1977, p. 98, н° 15

Део надгробног споменика, нађен у Птују.

] | missic(io leg(ionis)) | VIII Aug(ustae) | her(edes) posierunt!)

Средина I века: Šubić, *loc. cit.*

Легија XI *Claudia*

26. AIJ 379

Надгробна стела, нађена у Птују.

A. Postumius | Sp. filius) Seneca | dom(o) Parma | veteranus missi(cius) |⁵ leg(ionis) XI ann(orum) XXCV | h(ic) s(itus) e(st) | Postumia Iu|cunda et | Primitigenius |¹⁰ posierunt (!) | liberti.

Средина I века: Schober, *Grabsteine*, н° 21.

Легија XIII Gemina

27. CIL III 10877

Надгробни споменик, нађен у Пту-
ју.

*L. Antonius | L(ucii filius) Pol(lia) Mo-
des|tus Industria | vet(eranus) leg(ion-
is) XIII Gem(inae)*

I век или почетак II века, на основу
пуне именске формуле и одсуства
посвете *Dis Manibus*.

28. AE 1986, 562

Надгробни споменик, нађен у Пту-
ју.

*D(is) M(anibus) | L. Antonio COL CA-
RAS | Valenti ve[t(erano)] leg(ionis) XI-
[II] Gem(inae) | [- - -]C[- - -] agr(aria)
miss(ione) ho[- - -]t | A[- - -] in ag(ro)
L. Antonio Fortunato III [- - -] | h(oc)
m(onumentum) h(eredem) [n(on)]
s(equetur).*

4 – [*ded(uctus)*] *c(oloniam) [U(lpam)
T(raianam) P(oetovinem)]*.

II век, на основу посвете *Dis Mani-
bus*. Именска формула у којој су на-
ведени триба и домицил не допушта
да се натпис датује касније од прве
половине II века.

ВИНДОБОНА

Легија X Gemina

29. CIL III 4574

Надгробни споменик, нађен у Бечу
(Виндобона).

*D(is) M(anibus) | Aurel(iae) Ursul(ae)
con(iugi) | carissimae ann(or)um |
XLVI L. Sep(timius) Celsinus | vet(era-
nus) l(egionis) X G(eminae) vi(v)us sibi
| et suis | fecit.*

Друга половина II или III век, на
основу гентилног имена *Aurelius*.
Датовање поткрепљује и когномен
Celsinus који се у Панонији често
среће тек после владавине Марка
Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*,
169). Формула *annorum* указивала
би на нешто ранији датум тј. другу
половину II века.

30. CIL III 4553

Вотивна ара, нађена у Гересдорфу,
на широј територији Виндобоне.

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Ulpius
Valen[tinus] vete(ranus) | le[g(ionis)] X
G(eminae) vo(tum) |⁵ so(hvit) l(a)e(tus)
li(bens) | m(erito) [c(um)] s(uis).*

II или III век, на основу гентилног
имена *Ulpius*. Натпис би се могао
прецизније датovati у другу поло-
вину II или III век, јер се когномен
Valentinus у Панонији чешће јавља
тек после владе Марка Аурелија (уп.
Mócsy, Bevölkerung, 194).

31. CIL III 6485a

Вотивна ара, нађена у Бечу.

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | pro sal(ute)
| Aug(usti) At[t(ilius)] | Severus |
ve(teranus) l(egionis) X G(eminae) |
v(otum) s(olvit).*

II или III век, на основу помена ле-
гије *X Gemina* (уп. с.). Одсуство
преномена у имену ветерана могло
би упућивати на другу половину II
или III век.

32. CIL III 11305

Надгробни споменик, нађен у Велму,
на широј територији Виндобоне.

*D(is) M(anibus) | C. Iul(ius) Valerius
vet(eranus) l(egionis) X G(eminae)
| vi(v)us fecit s(ibi) et Sept(im)iae
| Flor(a)e coniugi p(ientissimae)
d(e)functae) an(nis) L | et Iulio Floro
filio d(e)functo) an(nis) V.*

II или III век, на основу посвете *Dis
Manibus* и помена легије *X Gemina*.
Гентилно име *Septimius* могло би
указивати на III век.

33. CIL III 14360

Надгробни споменик, нађен у Бечу.

*[Septi]m(iae) Lucillae qu(a)e vixi[t
ann(is)] | XXII Titius Suc(c)essu[s] |
vet(eranus) leg(ionis) X G(eminae)
coniugi [cari]s[simae] [e]t Titi(i) Suc-
ce- [sus] ⁵ et] Lucil[li]anus et Pot[it]a
matri dulcissim(ae) p(osuerunt).*

Друга половина II или III век. Ког-
номен *Lucillus* чешће се јавља у

Панонији тек после владе Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 179; Varkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 316). На познији датум, вероватно III век, указује формула *vixit annis*.

Непознате јединице:

34. CIL III 4573

Надгробни споменик, нађен у Бечу. *D(is) M(anibus) | Aur(eliae) Secun(din)a(e) | C. Iul(ius) Primitivus vet(era)nus m(issus) h(onest) m(issione)*.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

КАРНУНТУМ

Легија *I Adiutrix*

35. CIL III 11222

Надгробна стела, нађена у Дојч-Алтенбургу.

C. Iul(io) Valenti vet(erano) leg(ionis) I Ad(iutricis) an(norum) | LVII et Iuliae Iuliae (!) coni(ugi) | eius an(norum) XXXVI et Iul(iae) Valen(tinae) filiae eorum an(norum) XXX |^s et Iul(io) Cassiano an(norum) [...] C. Iul(ius) | Praetorinus pa[renti]bus et sorori c[arissimis] | fecit.

Почетак II века, на основу формуле *annorum* и одсуства посвете *Dis Manibus*.

36. CIL III 4489

Надгробни споменик, нађен у Дојч-Алтенбургу.

G. Victor(ius) Urso | vet(eranus) leg(ionis) I Adiutricis) | Iul(iae) Hispani[llae] | coniugi eius ipsi |^s sibi faciendum | curaverunt.

II век: Schober, *Grabsteine*, n° 208.

37. CIL III 14092

Део надгробне стеле, нађен у Дојч-Алтенбургу.

] | NICISET Cassi[ae Cresc?]entinae P. | [Cassi(i) S]abini filia (!) | [- - - Corn]elius Ingen|^s[uus vet(eranus) ? le]g(ionis) pri(i)mae Ad(iutricis) | [pa]rentibus ? et Cor[n]eliae | [- - -

II век: Mócsy, *Bevölkerung*, 232, 153/1.

Легија *X Gemina*

38. Mócsy, *Bevölkerung*, 233, 153/24

Надгробни споменик, нађен у Петронелу.

L. Valerius Pap(iria) Verinus Tra(iana) vet(eranus) leg(ionis) X Gem(inae).

Натпис је морао настати после Трајанове владе, јер је као домицил ветерана уписаног у трибу *Papiria* наведена *Traiana*. Без сумње је реч о граду који је основан под Трајаном. Натпис би, на основу пуне именске формуле, требало датovati у прву половину или средину II века.

39. AE 1951, 65

Надгробни споменик, нађен у Парндорфу, југоисточно од Карнунтума.

D(is) M(anibus) | Iulio Faustino | vet(erano) leg(ionis) X G(eminiae) ex c(ustode) a(rmorum).

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus*. Одсуство преномена у именској формули могло би указивати на другу половину II или III век.

Легија *XIV Gemina*

40. CIL III 14076

Вотивна ара, нађена у Петронелу.

Nemesi | Reg(inae) et | Dean(a)e sa(crum) | M. Anc(harius) Se|^scundinius | n(actus) m(issione) h(onestam) vet(eranus) leg(ionis) | XIII G(eminiae) v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)] | Anul(lino) et Fr[ont(]one) co(n)s(ulibus).

199. година. Конзули су били Публије Корнелије Анулин и Марко Ауфидије Фронтон (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 952).

41. CIL III 11223

Надгробна стела, нађена у Петронелу.

D(is) M(anibus) | C. Iul(ius) C. fl(iilius) Vol(tinia) | Luco Vocontiorum | Veranus vet(eranus) |^s leg(ionis) XI[II] G(eminiae) d(ecurio) c(oloniae) C(laudiae) S(avariae) | an(norum) LX h(ic) s(itus)

- e(st) | t(estamento) [f(ieri)] i(ussit) | Val(erius) Vitalis | municeps et her(es) |¹⁰ f(aciendum) c(uravit).*
 Почетак II века, на основу формуле *hic situs est* и посвете *Dis Manibus*. Предложено датовање поткрепљује именска формула у којој су наведени триба и домицил ветерана.
42. CIL III 11209
 Надгробна стела, нађена у Карнунтуму.
[D(is)] M(anibus) | M. Antoni [. f(ili)] | P(p)apiria Cele[r]is | [T]icino ve[t(era)ni] |⁵ l[eg(ionis)] XIII G(eminae) M(artiae) [V(ictricis)] | Au[...]cus [et] Cit[us] | lib[e]rti | [f(aciendum)] c(uraverunt).
 Почетак II века, на основу пуне именске формуле и посвете *Dis Manibus*.
43. CIL III 15191
 Вотивна ара, нађена у Карнунтуму.
Nemesi Aug(ustae) | C. Publ(ius) Censorinus ve[t(era)nus] leg(ionis) | XIII G(eminae) ex opti⁵one cust(odiarum) v(otum) s(olvit) | l(ibens) l(aetus) m(erito) | Muciano et Fa(b)iano co(n)s(ulibus).
 201. година. Конзули су били Луције Аније Фабијан и Марко Ноније Арије Муцијан (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 954).
44. CIL III 4441
 Вотивна ара, нађена у Петронелу.
Silvanab(is) et | Quadribis Aug(ustis) sacrum | C. Antonius Valentinus | vet(era)nus leg(ionis) XIII G(eminae) murum a fu⁵ndamentis cum suo int(ro)ito et porticum cum | accubito vetustate conla(bsum) impendio suo restitu[it] Gentiano et Basso co(n)s(ulibus).
 211. година. Конзули су били Теренције Генцијан и Помпоније Бас (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 59).
45. CIL III 14358¹³
 Део натписа, нађен у Карнунтуму.
] Ael(ius) Vi[talis] ? | vet(era)nus l[eg(ionis)] XIII G(eminae) ? |
- Ant(oniniana) | [- - -]*
 Влада Септимија Севера или Каракале, на основу епитета *Antoniniana* у називу легије.
46. CIL III 11135
 Вотивна ара, нађена у Карнунтуму.
[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] | Dolich(eno) | pro sal(ute) | [Imp(eratoris) Caes(aris)] C. | [Iul(ii) Ver(i) M]ax⁵[imini P(ii)] F(elicis) | [invic(ti) Au]g(usti) | [. Ulp]ius | [? A]m[a]ndianus | mil(es) leg(ionis) |¹⁰ XIII G(eminae) | librari[u]s | numeris | cus(tos) arm(orum) | signif[er] |¹⁵ optio | o[cta]v[a] ? | pr(incipis) pr(ioris) | candidatus | numini |²⁰ cum U[l]pio | Amando | [ve]t(era)no le[g(ionis)] s(upra) s(criptae) p[osuit] ?].
 Влада Максимиана Трачанина (235–238).
- 46a. CIL III 11189
 Вотивна ара, нађена у Дојч-Алтенбургу.
Pro salute d(ominorum) n(ostrorum) imp(eratorum) | [- - -] | [- - -] | [- - -] |⁵ [- - -] Aug(ustorum duorum) to[tius]que domus divi[n]ae in honorem col(legii) | conveter(anorum) L. Cass(ius) Flor[e]ntinu[s] vet(era)nus leg(ionis) XIII G(eminae) |¹⁰ M(aximini)anae ex c(ustode) a(rmorum) | mag[ister] coll(egii) s(upra) s(cripti) devotu[s] | numini maiesstati (!).
 Влада Максимиана Трачанина (235–238).
47. AE 1982, 776
 Надгробни споменик, нађен у Дојч-Алтенбургу.
[D(is)] M(anibus) | Aviae Ingenuae | et Aureliae Alexandri[ae] et Aur(elio) Procliano | et Aur(eliae) Barbillae M. Aur(elius) | Alexander vet(era)nus leg(ionis) XIII | coniugi et fil(i)s carissimis.
 Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
48. CIL III 4458
 Надгробни споменик, нађен у Дојч-Алтенбургу.

- Marcus Aur(e)l(ius) | Aficus Rediti | filius vet(eranus) leg(ionis) XIII G(eminae) | domo Nicapolis vi⁵vos (!) sib[i] et Septimi|ae Crispinae coniugi meae et Aure|liae Augustae filiae qui meae qui¹⁰etavit an(n)orum | quinque et Aure[l]iae Septuminae lib|ertae meae ann|orum LXX III v¹⁵ivos (!) sibi fe[c]it.*
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
49. CIL III 4449
Део вотивног споменика, нађен у Петронелу.
[- - -] | *Aug(ustae) ?) L. Vib(ius) | [M]arcellinus | vet(eranus) leg(ionis) ⁵ XIII G(eminae) M(artiae) [V(ictricis)] | v(otum) s(olvit).*
II или III век, на основу помена легије *XIV Gemina* која је у Карнунтум дошла крајем Трајанове владе (уп. с.).
50. AE 1973, 433
Надгробни натпис, нађен на широј територији Карнунтума, у Виндену ам Зе.
Sep(timius) Alcides | vet(eranus) leg(ionis) XIII G(eminae) | Iul(iae) Victorinae coiuci (!) pien|tissim(a)e an(norum) XXX | viridiarium suo | impendio faciendum) s(uravit).
Формула *annorum* и одсуство преномена у имену ветерана указују на II век. Одсуство посвете *Dis Manibus* упућивало би на нешто ранији датум, можда средину II века.
- Легија *XV Apollinaris*
51. CIL III 11229
Надгробни споменик, нађен у Петронелу.
C. Pedusius | M. f(iilius) Ani(ensis) Crem(ona) | veter(anus) leg(ionis) XV Apollinaris) | anno(rum) LX stip(endiorum) XXIII ⁵ h(ic) s(itus) e(st) | Amanda l(iberta) pos(u)it | invida mors rapuit fato | crudelis iniquo nec licuit pretium | [su]mere militiae non tantum ¹⁰ [carae curam a]equam ut reddere
pos[sem | libertae] et dignae plurima | [quam] foveat] huic precor in | [longum extendan]t sua filia so|[rores ac nostros ad]eat [saepe memor cineres].
Прва половина I века: Schober, *Grabsteine*, n° 35.
52. CIL III 4455
Надгробни споменик, нађен у Петронелу.
C. Arrunt[ius C. f(iilius) Polli]a | Asta Prim[us veteranus] ⁵ leg(ionis) XV Apollinaris) | ann(orum) LXXXV | h(ic) s(itus) e(st) | fil(ius) p(atr) p(ientissimo) p(osuit).
3 – (H)asta Mócsy, *Bevölkerung*, 235, 154/12; 8 – *f(iilius) p(ro) p(ietate) p(osuit)* Schober, *Grabsteine*, n° 42.
Друга половина I века: Schober, *loc. cit.*
53. CIL III 4461
Део надгробног споменика, нађен у Петронелу.
L. Barb[ius L. f(iilius)] | Cla(udia) Con[stitui]tus I(u)va(v)o [vet(eranus) leg(ionis) | XV Apollinaris) ded(uctus ?)] ⁵ ann(orum) LX h(ic) [s(itus) e(st)] | Q. Barbiu[s] | [- - -
4 – *ded[uc(ticius)]* Mócsy, *Bevölkerung*, 235, 154/20.
I век, на основу пуне именске формуле, формуле *his situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.
54. AE 1934, 269
Надгробни споменик, нађен у Карнунтуму.
M. Geminius | M(anii filius) Cla(udia) vet(eranus) | leg(ionis) XV Apollinaris) | an(norum) L h(ic) s(itus) e(st) ⁵ M. Geminius | Aria p(atrono) p(osuit).
I век, на основу формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Натпис би можда требало датовати у прву половину или средину I века, јер у именованој формули ветерана нема когномена.
55. AE 1977, 620
Надгробни споменик, нађен у Петронелу.

- M. Valeri|us M. f(i)lius* | *Cl(audia) Albanus* | *Aeq(uiculis) vet(eranus)* |⁵ *leg(ionis) XV Ap(ollinaris) | an(norum) LX h(ic) s(itus) e(st) | t(estamento) f(ieri) i(ussit) h(eres) f(aciendum) c(uravit)*.
I век, на основу пуне именске формуле, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.
56. АЕ 1982, 770
Надгробни споменик, нађен у Петронелу.
C. Curi(us) Placi|dus an(norum) XX h(ic) s(itus) | e(st) Curius Valeri|s vet(eranus) leg(ionis) XV Apo(llinaris) et | Cavia Nice posue|runt filio suo et | sibi.
I век, на основу формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.
57. АЕ 1988, 930
Надгробни споменик, нађен у Петронелу.
Sex. Peticius | Sp. f(i)lius Arn(ensi) eq(ues) | leg(ionis) XV Apo(l)linaris an(norum) | XLVI stip(endiorum) |⁵ *XXVI h(ic) s(itus) e(st) | testamento fieri | iussit arbitrato | M. Corneli(i) M. f(i)lii Ani(ensi) | C. Anaeni(i) L. f(i)lii Lem(onia) | veterani*.
I век, на основу именске формуле у којој је наведена триба, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Одсуство когномена у именима посведоченим на натпису указује на прву половину или средину I века.
58. CIL III 4475
Надгробни споменик, нађен у Петронелу.
L. Longinius | Vale(n)s Cl(audia) Ar(a) | mil(es) l(egionis) XV Apo(llinaris) ve|teran(us) an(norum) XXXX.
I век или почетак II века, на основу именске формуле која садржи трибу и домицил и одсуства посвете *Dis Manibus*.
59. CIL III 11094 (=4478)
Део надгробног споменика, нађен у Петронелу.
P. Quint[us] | P(ubl)ii f(i)lius Publi(lia) veter(anus) | leg(ionis) XV Apo(llinaris) | anno(rum) LX | [- - -
I век, на основу именске формуле у којој је наведена триба и одсуства посвете *Dis Manibus*.
60. CIL III 11210
Надгробни споменик, нађен у Петронелу.
C. Aufidi|us L. f(i)lius Quir(ina) | Sura do|mo Heupo(li) |⁵ *veteranu[s] | [l]eg(ionis) XV Apo(llinaris)*.
4 – *Heliopoli* Domaszewski, Ausgrabungen in Carnuntum, *AEM* 10, 1886, n° 10.
I век, на основу именске формуле која садржи податке о пореклу ветерана и одсуства посвете *Dis Manibus*.
61. CIL III 11220
Надгробни споменик, нађен у Дојч-Алтенбургу.
D(is) M(anibus) | C. Fruti(cio) Sere(no) | C. f(i)lio Patavi vet(erano) | leg(ionis) XV Apo(llinaris) a[n]n(orum) |⁵ *vac. vivo patri | matri Iuni(i) | [Al]buci fil(iae) an(norum) | XLI et L. C. Fruti(cii) Sere(ni) fil(ius) patri* |¹⁰ *matri pos(uit)*.
Почетак или прва половина II века, на основу посвете *Dis Manibus*. Натпис не би требало датovati касније од прве половине II века због именске формуле која садржи податке о пореклу.
62. CIL III 14358²¹
Надгробни споменик, нађен у Карнунтуму.
D(is) M(anibus) | D. Miscenio | Verecund[o] | vet(erano) leg(ionis) XV |⁵ *Apo(l)linaris*.
Почетак или прва половина II века, на основу посвете *Dis Manibus* и помена легије *XV Apollinaris*, која је у Карнунтуму била до последњих година Трајанове владе (уп. с. 132).

63. CIL III 11123

Део надгробног споменика, нађен у Карнунтуму.

[*D(is)*] *M(anibus)* | *Victori[us]* | *Fo-
vienti[anus] vet(eranus)* |⁵ [*leg(ionis)*
XV Apo(llinaris) TED[.]T | impicleti
? | [- - -

3 – *Ou[]fenti[n]a Domaszewski, CIL
III 11123*

Почетак или прва половина II века,
на основу посвете *Dis Manibus* и
помена легије *XV Apollinaris*, која је
у Карнунтуму остала до последњих
година Трајанове владе (уп. с. 132).

64. CIL III 4485

Део надгробног споменика, нађен у
Петронелу.

] | *vet(eranus) leg(ionis) XV Ap(ollina-
ris) | ann(or)um LXXXV h(ic) s(itus)*
e(st) | et Val(erio) Rufo | [- - -

Једини критеријум за датовање овог
фрагмента у I век или на почетак II
века пружа формула *hic situs est*.

65. CIL III 11214

Део надгробне стеле, нађен у Дојч-
Алтенбургу.

[. .] *C[la]ud[us] [i]o Po[l(lia) | F]av(entia)
vet(erano) | [L]eg(ionis) XV Ap(ollina-
ris) | [. . .] Claud(ius) [. . .]* | [- - -]
| [- - -

I век или почетак II века. Натпис
не би могао бити много млађи од
почетка II века, будући да именска
формула садржи трибу и домицил
ветерана.

66. Mócsy, *Bevölkerung*, 235, 154/10

*C. Arestius C. f(ilius) Cla(udia) Firmus
vet(eranus) 40, Vettia Sabina et filii.*

I век или почетак II века, на осно-
ву именске формуле која садржи
трибу.

67. Mócsy, *Bevölkerung*, 235, 154/11

*L. Armentiacus L. f(ilius) Cla(udia)
domo Verona 55, C. Plotius Primus,
Arta liberta et coniunx.*

I век или почетак II века, на основу
пуне именске формуле, у којој су на-

ведени триба и домицил. Одсуство
когномена у имену ветерана могло
би указивати на прву половину или
срдину I века.

68. Mócsy, *Bevölkerung*, 238, 154/73

*P. Sestius P. (filius) Col(lina) Vales
Cyro vet(eranus) 50, Cominius Avitus
mil(es).*

I век или почетак II века, због пуне
именске формуле.

69. Mócsy, *Bevölkerung*, 238, 154/83

*L. Valerius L. (filius) Cla(udia) Cladens
domo Faventia vet(eranus) 50, Allia L.
f(ilia) Hesperis.*

I век или почетак II века, на основу
пуне именске формуле.

70. Mócsy, *Bevölkerung*, 238, 154/85

*Silvano, C. Valerius Maximus vet(era-
nus).*

Нема индиција за датовање натписа.

71. Mócsy, *Bevölkerung*, 238, 154/89

*C. Valerius C. f(ilius) Secundus domo
Cl. Vir(uno) vet(eranus), Suadulla,
Secundina (Tochter), Iulius Tertius, L.
Viri. Verec(undus) heredes.*

I век или почетак II века, због
именске формуле у којој је наведен
домицил.

72. Mócsy, *Bevölkerung*, 239, 154/94

*P. Vinucius P. f(ilius) Cl. Rufus vet(era-
nus), Vinucia P. f(ilia) Quarta 35.*

I век или почетак II века, на основу
именске формуле у којој је наведена
триба.

Непознате јединице

73. Mócsy, *Bevölkerung*, 240, 155/24

*C. Petillienus L. f(ilius) Lem(onia)
vet(eranus) eq(ues), Cassia Modesta,
Tochter: Petilliena Ingenua.*

I век или почетак II века, на основу
именске формуле у којој је наведен
домицил. Натпис би можда требало
датовати у прву половину I века, јер
у именској формули ветерана нема
когномена.

74. Betz, RLIÖ 18, 1937, n° 40

Вотивна ара, нађена између Поцној-зидла и Гатердорфа, на територији Карнунтума.

Herculi | *Conserv[a]tori Va[l(erijs)] | Rufus ve[t(eranjs)]* |⁵ *l(egionis) XL. . . .* | *v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus)*].

Почетак III века: Betz, *loc. cit.*

75. CIL III 14087

Вотивна ара, нађена у Карнунтуму.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | C. Iul(ius) Vel(re)cundus) vet(eranjs) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Друга половина II или III век, на основу когномена *Verecundus* који се у Панонији пре Марка Аурелија среће само близу границе са Нориком (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 195).

76. CIL III 4411

Вотивна ара, нађена у Петронелу.

Marti | Caleto|nius Se|cundus |⁵ *vet(eranus) ex | duplikar(io) | v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito)*.

Једину индикацију за датовање овог натписа на крај II или у III век пружа одсуство преномена у именској формули.

77. CIL III 4450

Део вотивне аре, нађен у Петронелу.

] | *Ulp(ius) T[e]l|renti|us vet(eranjs) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

II или III век, на основу гентилног имена *Ulp(ius)*.

БРИГЕТИО

Легија *I Adiutrix*

78. CIL III 11030

Надгробни споменик, нађен у Сењу (Бригетио).

M. Munat|us M. f(iilijs) Coll(ina) | Placidus Ic|conio veter(anus) |⁵ leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) | an(norum) L h(ic) s(itus) e(st) T(e)r|t(i)us Abascan|tus DMESIC (!) | patrono be|¹⁰nemerenti.

8 – *do(mo) M(o)esic(us)*: E. Maionica, R. Schneider, Bericht über eine Reise im westlichen Ungarn, *AEM* 1, 1877, 153 и д.

Почетак II века, на основу поменалегије *I Adiutrix*, која је у Бригетио дошла у последњим деценијама I века (уп. с.), пуне именске формуле, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.

79. RIU 596

Надгробна стела, нађен у Сењу.

D(is) M(anibus) | L. Val(erio) L. f(ilio) | Palat(ina) Rufo | vet(erano) leg(ionis) I dec(urioni) Br(igetionensium) |⁵ quaes(tori) et mag(istro) ann(orums) | LXX et An|i]mae ? coniug|i] eiu[s] | L(ucius) Val(erijs) LU[- -]anus | hered[es] [- -] IT | f(aciendum) c(uraverunt).

Почетак или прва половина II века, на основу облика споменика. Слични споменици из овог периода нађени су у Интерцизи и Аквинкуму (уп. Schober, *Grabsteine*, n° 123-126). Датовање би могло бити поткрепљено поменом трибе у именској формули ветерана.

80. CIL III 4298

Вотивна ара, нађена у Сењу.

Mercurio | sacrum | ex viso M. Val(erijs) Marinus | vet(eranjs) leg(ionis) I Ad(iutricis) |⁵ p(iae) f(idelis) ex sign(ifero) | dec(urio) Bri(getione) qui | magistrat | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

II век, после Хадријанове владе: Mócsy, *Acta arch. hung.* 3, 184.

81. RIU 656

Вотивна ара, нађена у Саку, јужно од Сења.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Iunoni | Minervae | L. Mac(cius ?) Celer |⁵ vet(eranjs) leg(ionis) I ex b(eneficario) tr(ibuni).

Друга половина II века: Schallmayer, *BI*, n° 317.

82. CIL III 11024

Надгробни споменик, нађен у Сењу.
*D(is) M(anibus) | [B]ononius | Vitalis an(norum) XL | [M. ? Aur(elius)] Ianuari^sus vet(eranus) leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) fidelis | [- - -] e]t A[e]lia Ingenua | marito suo pien[*t*]issimo posuer(unt).*

6--[--]ONISINVS Barkóczy, *RIU* 539.
 Крај II века: Schober, *Grabsteine*, n° 129.

83. CIL III 4352

Надгробна плоча, нађена у Хетењу на левој обали Дунава, прекопута Сења.

D(is) M(anibus) | C. Iul(ius) Lo[n]g[us]us ve[t(eranum)] | leg(ionis) I Ad(iutricis) |^s CK(audiae) Secun[dinae] c[on]iugi et | sibi vivo | fecit.

II век, на основу облика споменика (уп. Schober, *Grabsteine*, n° 123–127).

84. CIL III 11035

Надгробни споменик, нађен у Сењу.

[Va]l(eriae) Firmin(ae) an(norum) VI | L. Val(erius) Longin(us) an(norum) III | con(iugi) et fil(iis) p[er]iis(simis) | L. Val(erius) Longinus |^s vet(eranus) I(egionis) I A(diu(tricis) p(iae) fidelis) vi(vus) et s(ibi) fecit.

Једину индицију за датовање натписа у II век пружа формула *annorum*.

85. RIU 456

Вотивна ара, нађена у Сењу.
Nundin(ae) | Aug(ustae) | T. Flavius | Clemens |^s vet(eranus) leg(ionis) I A(diu(tricis) p(iae) fidelis) | ex iussu.

II век, на основу облика слова.

86. RIU 580

Надгробна стела, нађена у Сењу.
D(is) M(anibus) | P. Senecionio Lucia|no vet(erano) leg(ionis) I Ad(iutricis) an(norum) | L. Sept(imius) Valerianus can^sdid(atu)s leg(ionis) s(upra)s(crip(tae) heres et adfinis | bene merenti fecit.

II век, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *annorum*.

87. CIL III 4297

Вотивна ара, нађена у Сењу.
Liber(o) et Lib(erae) | Aug(ustis) pro sal(ute) | M. Aur(elii) Teren(tiani) | vet(erani) I(egionis) I Ad(iutricis) Aur(elius) |^s Demophilus | libert(us) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) | imp(eratoribus) d(ominis) n(ostris) Sev(eris) | [c]o(n)s(ulibus).

202, 205. или 208. година, када су конзули били Септимије Север и Каракала, односно Септимије Север и Гета (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 955, 958, 961).

88. CIL III 4312

Надгробни споменик, нађен у Сењу.

D(is) M(anibus) | Aur(elii) Adiutor(is) | vet(erani) leg(ionis) I A(diu(tricis) S(everianae) m(issi) h(onestas) | m(issione) qui v(ixit) ann(os) L Mar^scia Rufina con[i]unx et her(es) et Aur(elius) | Vibius fil(ius) f(aciendum) c(uraverunt).

Почетак III века: Schober, *Grabsteine*, n° 220. Епитет *Severiana* у називу легије указује на владу Александра Севера (222–235).

89. RIU 419

Вотивна ара, нађена у Сењу.
[I(ovi) O]ptimo M(aximo) | Aug(usto) sac(rum) | Iunoni Reg(inae) | Minervae L. |^s Sept(imius) Cupitus | veteranus | leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) fidelis) S(everianae) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Влада Александра Севера (222–235), на основу почасног епитета *Severiana* који носи легија.

90. CIL III 11027 (= 4322)

Надгробни споменик, нађен код Та-те, јужно од Сења.

D(is) M(anibus) | M. Iul(io) Proculo | vet(erano) leg(ionis) I Ad(iutricis) mil(itavit) an(nos) | XXVI corni(culario) trib(uni) an(nos) |^s XVI vixit an(nos) LXXX Iul(ius) | [P]rimio [a]ug(ustalis) m(unicipii) Bri[g(etionis)] | [e]t Iul(ius) Eutyches | [li]be[r]ti et

heredes | [et] *Gellia Quintilla* |¹⁰ *coniux bene mere(n)t(i)* | [fa]c(iendum) *cur(averunt)*.

III век, на основу помена муниципија. Раније се сматрало да је Бригетио муниципални статус стекао под Каракалом, јер је на вотивној ари *CIL* III 11007 из 217. године посведочен као *municipium Brigetio Antoninianum* (Patsch, *RE* III 850; Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 221; idem, *RE* Suppl. IX 600; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 274). Фрагмент вотивне плоче *RIU* 773, из 205. године, указује да би уздизање Бригетiona на ранг муниципија требало датовати у време Септимија Севера (уп. Barkóczy, *Beiträge zum Rang der Lagerstadt am Ende des II und Anfang des III. Jahrhunderts, Acta arch. hung.* 3, 1953, 201 и д.).

91. *CIL* III 4275

Надгробни натпис, нађен у Алсогали, јужно од Сења.

D(is) M(anibus) aeternae quieti et perpetuae securitati Aurel(iae) Ael(ternae) coniugi rarissimae | quae vixit ann(os) XXX et Tib. Cl(audio) Ma|⁵cedoni qui vixit ann(is) X menses III | et Cl(audiae) Iustinae quae vixit ann(os) III | menses VI et Cl(audiae) Ligurinae quae vixit ann(s) I menses VII fili(i)s eius et Ulp(iae) | Faventinae Tib. Cl(audius) Valentinus vet(eranus) e|¹⁰x c(ustode) a(rmorum) leg(ionis) I Ad(iutricis) et coniugi et fili(i)s et soc(rui) karissimis | f(aciendum) c(uravit).

III век, на основу гентилиција *Aurelius* и формуле *vixit annis*.

92. *CIL* III 4311

Надгробни споменик, нађен у Сењу.

D(is) M(anibus) | et memoriae L. Antist(i)i | Belliciani vet(erani) leg(ionis) I Adiut(ricis) et Iuliae Proculae eius |⁵ Luci(i) Antisti(i) Bellicus | mil(es) leg(ionis) II Adiut(ricis) b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) | et Bellicianus mil(es) leg(ionis) | s(upra)s(criptae) exactus officii praesidis parentibus

karissim|¹⁰is f(aciendum) c(uraverunt).

Друга половина II века или III век, на основу титуле *praeses* која је први пут посведочена 144. године (уп. Ensslin, *RE* Suppl. VIII 599).

93. *CIL* III 4313

Надгробни споменик, нађен у Сењу.

D(is) M(anibus) M. Aur(elio) Candido q(uondam) vet(erano) ex | imag(inifero) leg(ionis) I Adi(utricis) m(isso) h(onesta) m(issione) Aelia | Mercatilla uxor et Aur(elius) | Emeritus filius et heredes | f(aciendum) c(uraverunt).

Друга половина II века или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

94. *CIL* III 10960

Вотивна ара, нађена у Тати, јужно од Сења.

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] et Conservato[ri] | [p]ro salute | d(ominorum) n(ostrorum) | [A]ug(ustorum duorum) |⁵ [M(arcus) U]lp(ius) Fabia | [Cast?]rensis | [Rom]a vet(eranus) | [leg(ionis)] I Adiut(ricis) | [ex vo]to fecit.

Друга половина II или III век. Помен двојице августа пружа *terminus post quem* за датовање натписа. Марко Аурелије је први цар који је озваничио избор савладара, прогласивши Луција Вера за августа 161. године.

95. *CIL* III 11021

Надгробни споменик, нађен у Сењу.

D(is) M(anibus) | Aur(elio) Plotiano mil(iti) | leg(ionis) IA(diutricis) st(ipendiorum) V an(norum) XXV | Aur(elius) Iulius vet(eranus) et Aur(elia) |⁵ Festina pare(n)tes vivi | f(aciendum) c(uraverunt).

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Формуле *annorum* и *stipendiorum* указивале би на нешто ранији датум.

96. *RIU* 441

Вотивна плоча, нађена у Сењу.

Matre Magne | Aug(ustae) | Renn(ius)

- Candidus* | *vet(eranus) leg(ionis) I Ad(iutricis) et Aur⁵elia Marcellina* | *pro salute sua et | eiorum (!) ex vo[to | res]tituerunt* | [*v(otum)*] *s(olverunt) l(ibentes) m(erito)* |¹⁰ [---]A[---]
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Когномен *Candidus*, који је у Панонији распрострањен у III веку (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 168), могао би пупућивати на познији датум.
97. RIU 451
Вотивна ара, нађена у Сењу.
Cautopati | *M. Ulpius* | *Castrensis* | *vet(eranus) leg(ionis) I Ad(iutricis)* |⁵ *f( ) e( ) p( )*.
5 – f(ecit) e(t) p(osuit) AE 1953, 2a.
II или III век. Митрин култ је у Панонији почео да се шири од прве половине II века. Најстарији споменик је ара из Карнунтума (*Vermasseren, Corp. mithr. n° 1718*) коју је Меркелбах датовао између 100. и 114. године (*Merkelbach, Mithras*, 148).
98. RIU 452
Вотивна ара, нађена у Сењу.
Cauti | *M. Ulpius* | *Castrensis* | *vet(eranus) leg(ionis) I Ad(iutricis)* |⁵ *f( ) e( ) p( )*.
5 – f(ecit) e(t) p(osuit) AE 1953, 2a.
II или III век, на основу података о ширењу Митриног култа (уп. 97).
99. CIL III 11002
Вотивна ара, нађена у Сењу.
Silvano | *Domest(ico)* | *Iul(ius) Fusci-* | *vet(eranus) leg(ionis)* |⁵ *I Ad(iutricis) pr(o) se | et pr(o) su(is) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.
II или III век, на основу помена легије *I Adiutrix* (уп. с.). Одсуство преномена у именској формули ветерана могли би указивати на нешто познији датум.
100. RIU 664
Вотивна ара, нађена у месту Керње, на територији Бригетиона.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Iunoni
- Reg(inae) | sac(rum) M. Ulp(ius) | Silvester vet(eranus)* |⁵ *leg(ionis) I Ad(iutricis) ex | optio[n]e spe[?]* [---].
II или III век, на основу гентилног имена *Ulp(ius)*.
101. Barkóczy, Brigetio, n° 49
Део надгробног споменика, нађен у Сењу.
D(is) [M(anibus)] | L. Sam[uconio - -]ro vet[erano] | leg(ionis) I Im[. . .] | co[niugi - - -] | [- - -]
II или III век. Једину индицију за датовање овог натписа пружа посвета *Dis Manibus* на почетку текста.
- Непознате јединице:
102. RIU 398
Вотивна ара, нађена у Сењу.
[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) | Ael(ius) Mar[ci]anus | vet(eranus) v(otum) s(olvit) l(ibens) | m(erito) Lupo |⁵ *et Maxi-* | *mo co(n)s(ulibus)*.
232. година. Конзули су били Луције Вирије Лупо и Луције Марије Максим (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 985).
103. RIU 641
Вотивна ара, нађена у Ачу (*Ad Statuas*), на територији Бригетиона.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Iunoni Rel[eg(inae)] | Sep(timius) Ursuli[nus] ve[t(eranus)] |⁵ *vo[t(um) s(olvit)]*.
Крај II или III век, јер у именској формули нема преномена. Гентилициј *Septimius* указује на III век.
104. RIU 583
Надгробни споменик, нађен у Сењу.
D(is) M(anibus) Sep(timius) Messor vet(eranus) Ael(iae) Magnill(ae) con[iu]gi an(norum) L Sep(timius) Messorino | et Primo fili(i)s bene merentibus.
III век, према облику слова.
105. CIL III 10985
Вотивна ара, нађена у Сењу.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Iul(ius) Me[ssius] vet(eranus) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Крај II или III век. Когномен *Messius* чешће се јавља у Панонији тек после владе Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 182).

106. CIL III 4318

Надгробни споменик, нађен у Сењу.

Aureliae Victoridae | libertae et Hermetioni alumno | Aurelius ⁵ *Heutici-nus | vet(eranus) ex b(ene)ficiario leg(ati)*.

Друга половина II или III век, на основу гентилиција *Aurelius*.

107. CIL III 10982

Вотивна ара, нађена у Сењу.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | pro salute | imp(eratorum) d(ominorum) n(ostorum) | Aug(ustorum duorum) ⁵ *Aur(elius) Vitalis | vet(eranus) pro se et | Tolesibus | omnibus v(otum) s(olvit) l(ibens) | m(erito)*.

Друга половина II или III век, на основу гентилиција *Aurelius*.

108. RIU 626

Део вотивног споменика, нађен у Леањивару (*Celamantia*), на територији Бригетиона.

] | [p]ro salut[e] | [A]ug(ustorum duorum) M. Ulp(ius) | Mar[c]us ve[t(eranus)] | [- - -

Друга половина II или III век, на основу помена двојнице августа (уп. 94).

СКАРБАНТИЈА

Легија I *Adiutrix*

109. RIU 182

Надгробни споменик, нађен у Шопронју (Скарбантија).

L. Calavius | L. filius) Sergia | Nicopolis | Vitalis ⁵ *veteranus | leg(ionis) I an(norum) LV | h(ic) s(itus) e(st)*.

Крај I или почетак II века. Помен легије I *Adiutrix*, која је основана 68. године (уп. Ritterling, *RE* XII 1381 и д.), пружа *terminus post quem* за датовање овог натписа. Пуна имен-

ска формула, формула *hic situs est* и одсуство посвете *Dis Manibus* не дозвољавају да се споменик датује касније од самог почетка II века.

110. RIU 212

Надгробни споменик, нађен у Силу, на широј територији Скарбантије.

[Aur(eliae)] Cupitae an(norum) | XXII et [Aur(eliae).....] | an(norum) VIII [Aur(elius)] Cupi[t]us ve[t(eranus)] ex | aqu[i]l(ifero) leg(ionis) I Ad(iutricis) [et] Val(eria) Iul[i]a ⁵ *f[il]i(i)s miserab[il]i[te]s parentes et | [Aur(eliae)] A[tt]u[lae] m[at]ri Cupiti e[st] [Aur(elio)] | Victori filio vi[ve]nti et Aureliae Lupulae | nur(ui) f(aciendum) c(uraverunt)*.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius* и когномена *Iulius* који се у Панонији често јавља после владе Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 177). Формула *annorum* могла би упућивати на нешто ранији датум настанка.

Легија IV *Flavia*

111. CIL III 4245

Надгробни споменик, нађен у Шопронју.

P. Pompeius P. filius) | Volt(inia) Colonus | Viana vet(eranus) leg(ionis) III | F(laviae) felicis) an(norum) LXX h(ic) s(itus) e(st) ⁵ *t(estamento) f(ieri) i(ussit) arb(itratu) Pompe|iae Fuscae l(ibertae)*.

Крај I или почетак II века. Као *terminus post quem* мора се узети 70. година, када је основана легија IV *Flavia* (уп. Ritterling, *RE* XII 1540 и д.). Натпис не би требало датovati касније од првих деценија II века, због именске формуле у којој су наведени триба и домицил, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.

Легија X *Gemina*

112. CIL III 4232

Вотивна ара, нађена у Шопронјехиди, северно од Шопронја.

Dianae s(acrum) | P. Ael(ius) Ro|manus

vet(eranus) | ex act(ario) |⁵ leg(ionis) X G(eminae) | v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito).

III век, на основу звања *actarius* које је први пут посведочено под Септимијем Севером (уп. Seeck, RE I 301).

Легија XIV Gemina

113. RIU 183

Део надгробног споменика, нађен у Шопроњу.

[L. C]oelius | [T]ulli[o] miss(icius) | leg(ionis) XIII G(eminae) a(nnorum) XXXV | L. Coelius Pu⁵pio a(nnorum) XL Val(erius) Maxim[us] | [- - -]T[- - -]

II век, према облику слова.

Легија XV Apollinaris

114. RIU 194

Надгробни споменик, нађен у Шопроњу.

Salvius | Aebutius Sex. f(ilius) | Pol(lia) vet(eranus) leg(ionis) XV | an(norum) L h(ic) s(itus) e(st) |⁵ L. Lucillius | heres fecit.

Средина I века: Schober, Grabsteine, n° 51.

115. CIL III 4247

Надгробни споменик, нађен у Шопроњу.

M. Vibius | C. f(ilius) Anie(n)sis | vet(eranus) leg(ionis) XV | Apol(linaris) an(norum) XXX |⁵ h(ic) s(itus) e(st) t(estamento) f(ieri) i(ussit) arbi- t[r(atu)] L. Larti | et T. Mursi h(eredum).

I век, на основу формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Одсуство когномена у именским формулама указује на прву половину или средину I века.

116. CIL III 4229

Надгробни споменик, нађен у месту Репчесемере, југоисточно од Шопроња.

Q. Lurius | Q. f(ilius) Pup(inia) | Maximus | vet(eranus) leg(ionis) XV |⁵

ann(orum) LXV | h(ic) s(itus) e(st) | t(estamento) f(ieri) i(ussit).

I век, на основу именске формуле у којој је наведена триба, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.

117. RIU 185

Надгробни споменик, нађен у Шопроњу.

L. Cotonius | C. f(ilius) Pol(lia) Campanus vet(eranus) | leg(ionis) XV Apol(linaris) |⁵ magister lud(orum) | an(norum) LXXVII | h(ic) s(itus) e(st) | Coton(ia) Prima | L. coniugi et |¹⁰ sibi viva fecit | Fortunatus Tor[q]uatus] Serva[t]us [- - -] | cur[a]ve[runt] | ERUNTQNMELIORA[- - -]MSE[- - -] ROS | vixi servat me securus quoque | nunc contegor hic tumulo.

I век, на основу именске формуле у којој је наведена триба, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.

118. CIL III 4235

Вотивна ара, нађена у Шопроњу.

Iovi O(ptimo) M(aximo) sacrum | Sex. Proculcius L. f(ilius) | Lem(onia) Rufus vet(eranus) leg(ionis) XV | posuit.

I век или почетак II века, на основу именске формуле у којој је наведена триба. Прокулеј је тешко могао бити отпуштен после 114. године, када је XV Apollinaris отишла из Паноније у Кападокију (уп. Ritterling, RE XII 1754).

Непознате јединице:

119. RIU 184

Надгробни споменик, нађен у Шопроњу.

Comag[enia] | C. f(ilia) Ingenua | ann(orum) XXX h(ic) s(ita) e(st) | T. Sarrionus |⁵ L. f(ilius) Pollia vetera(nus) | co(n)iugi sua v(ivus) f(ecit).

I век, на основу именске формуле у којој је наведена триба, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Одсуство когномена у имену

ветерана могло би указивати на прву половину или средину I века.

НЕВИОДУНУМ

Легија I *Adiutrix*

120. CIL III 3902

Вотивни споменик, нађен у Требњи (*Praetorium Latobicorum*), на територији Невиодунума.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | C. Novetius Restitutus vet(eranus) leg(ionis) |⁵ I Adiutricis) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) | v(otum) s(olvit).

Друга половина II или III век. Бенефицијарна станица *Praetorium Latobicorum* у којој је служио Новеције, посведочена је први пут 158. године (уп. В. Saria, *RE XXII*, 1954, 1638, s. v. *praetorium Latobicorum*).

Легија X *Gemina*

121. ILJug 332

Надгробни споменик, нађен код Тржишча, на територији Невиодунума.

C. Mullonius Ve[r]us vet(eranus) leg(ionis) X G(eminae) fecit s(ibi) s(uisque) vi(v)us | [Ad n]omen suum subiecit [M.] | Mulloni {et} Secundian[i] f(ili) |⁵ sui o(biti) eq(uitis) praet(oriani) stip(endiorum) VIII | an(norum) XXV.

Прва половина или средина III века: Šašel, *Epigraphica, AV 11-12*, 1960/61, 205, n° 26.

АНДАУТОНИЈА

Легија XIII *Gemina*

122. ILJug 1133

Надгробни споменик, нађен у Шнитарјеву (*Andautonia*).

Sex. Valerius | Sec(undi) f(ilius) Quir(ina) Sec(undus) Med(iolano) | vet(eranus) leg(ionis) XIII Gem(inae) |⁵ [Va]l(erius) Victori(nus) f(ilius) ei|us h(eres) f(aciendum) c(uravit).

I век, на основу пуне именске формуле и одсуства посвете *Dis Manibus*.

Непознате јединице:

123. AIJ 474

Вотивна ара, нађена у Петровини, на територији Андаутоније.

D(eae) Nem(esi) Reg(inae) Aug(ustae) sac(rum) | Iul(ius) Victorinus vet(eranus) | [d(ecurio)] mun(icipii) And(autonensium) cum suis | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Као *terminus post quem* при датовању овог натписа мора се узети доба Флавијеваца, јер је тада основан муниципиј Андаутонија (уп. Мобсу, *Pannonia and Moesia*, 115; Šašel, *RE Suppl. XII 74* и д., s. v. *Andautonia*). Једину индикацију за нешто прецизније датовање пружа одсуство преномена у именској формули, карактеристично за период после средине II века.

САЛА

Легија I *Adiutrix*

124. CIL III 4148

Надгробни споменик, нађен у Залавару, на територији Сале.

C. Iulius | Severinus | vet(eranus) leg(ionis) I Adiutricis) | viv(us) fecit sibi et |⁵ Straboniae Victo|rinae coniugient|tissimae (!) annor(um) XXX | et C. Ulpio Licinio | amico optimo.

7 – XXXX Schober, *Grabsteine*, n° 138.

Око 100. године: Schober, *loc. cit.*

МОГЕНТИЈАНА

Легија II *Adiutrix*

125. AE 1976, 553

Надгробни споменик, нађен у Папкесу, на територији Могентијане.

T. Fl(avius) T. f(ilius) Qu(i)r(ina) Iustinus | vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) dom(o) | Sirm(io) | ann(or)um LXX sibi et Iuliae | Optatae coniugi |⁵ VIVE-AS f(aciendum) c(uravit) d(e)d(icatum) ?) | Laterano et Rufino co(n)s(ulibus).

197. година. Конзули су били Тит Секстије Латеран и Луције Куспије Руфин (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 950).

МУРСЕЛА

Непознате јединице:

126. RIU 278

Део надгробног споменика, нађен у Панонхалми, на територији Мурселе.

Sellene | *an(norum) XXX[X?]* | *L. Attius* [- - -] | *vet(eranus) leg(ionis)* [- - -] |⁵ *con(iugi) [pientissimae]*.

Једину индикацију за датовање овог натписа пружа формула *annorum* која је у Панонији била у употреби до краја II века.

127. CIL III 4268

Вотивна ара, нађена у Четењу, на територији Мурселе.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | [*et Lu[n(oni)] Reg(inae)*] | *C. Iu[l(ius)]* | *Maximi*⁵ *anus ve[t(eranus)]* | *ex sig(nifero)* | *Victor(ino)* | *et Seve[ro] co(n)s(ulibus)*.

200. година. Конзули су били Тиберије Клаудије Север Прокул и Гај Ауфидије Викторин (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 953).

AD FINES

Легија *XV Apollinaris*

127a. ILJug 3117

Надгробни споменик, нађен у Топуском (*Ad Fines*).

D(is) M(anibus) | *L. Val(erio) L. filio Verec|undo domo Sisc(ia)* | *vet(erano) leg(ionis) XV Apol(linaris) an(norum)* |⁵ *LXV quominus in* | *funus expensum* | *erat quod colle|gius veteranorum* | *contulit ad titu*¹⁰ *lum* | *h(ic) s(itus) e(st)*.

Почетак или прва половина II века, на основу именске формуле у којој је наведен домицил, посвете *Dis Manibus* и формуле *hic situs est*.

ДОЊА ПАНОНИЈА

СИРМИЈУМ

Непознате јединице:

127b. Mirković, Chiron 24, 1994, n° 1

Вотивна ара, нађена у Сремској Митровици (Сирмијум).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | *M. Ulpius* | *Valens b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)* | *miss(us) honest(a)* |⁵ *mission(e) Barb(aro)* | *et Regulo co(n)s(ulibus)* | *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

157. година: уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 910.

128. CIL III 10229

Надгробни споменик, нађен у Сремској Митровици.

D(is) [M(anibus)] | *Aurelia v[iva] fe*⁵ *[cit mem[oriam] sibi]* | *et q(uondam) Aur(elio)* [- - -] |⁵ *vet(era)[no]* | *mar[ito]*.

Друга половина II или III век, на основу гентилиција *Aurelius*.

128a. Mirković, Chiron 24, 1994, n° 59

Вотивна ара, нађена у Сремској Митровици.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | *dis deabus(que)* | *L. Magius* | *Proculus* |⁵ *vet(eranus) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis)* | *missus honesta* | *missione Id(ibus) dec(embribus)* | *v(otum) s(olvit) h(oc) d(ie) (?) l(ibens) m(erito)*.

Нема индикација за датовање овог натписа. Можда би га, на основу палеографских одлика, требало датовати у II век.

129. ILJug 3018

Део вотивне аре, нађен у Сремској Митровици.

[*I(ovi)*] *O(ptimo) M(aximo) | Valerius Floren|tinus vet(eranus) | [- - -*
Нема индиција за датовање овог натписа.

59) која је прецизно датована у 164. годину: Pinterović, *op. cit.* 60.

АКВИНКУМ

МУРСА

Легија II *Adiutrix*Легија II *Adiutrix*

133. АЕ 1988, 943

130. CIL III 3283

Надгробна стела, нађена у Осијеку (Мурса).

T. Aur(elius) Avitus | vet(eranus) leg(ionis) II Adi(utricis) | ann(or)um LXXVI vivos (!) | sibi et Ulpiae |⁵ Appianae con|iugi pientissimae | vivi sibi posue|runt.

Прва половина II века: Schober, *Grabsteine*, n° 260. Средина или друга половина II века: Pinterović, *Mursa*, 81. У прилог Шоберовом датовању иде и одсуство посвете *Dis Manibus* на почетку текста.

Део вотивне аре, нађен у Будимпешти (Аквинкум).

|| [- - - *ex voto pos(uerunt) veterani* или *pos(uit) M. Ulp(ius) | Quietus vet(eranus) ?) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) | | cives | [- - - qui] milit(avit) ili milit(averunt) in le[g(ione) II Adi(utrice)] |⁵ sub Iall(io) Ba[ss]o leg(ato) | Aug(usti) pr(o) pr(aetore) e[t - - -] | Martiale [tr(ibu)no] leg(ionis) s(upra)s(criptae) | | quod ho(nesta) m[iss(ione) miss(i) s(unt) или m(issus) e(st)] | M. Ulp(ius) Quietus [vet(eranus) ex - - - или q(ui) supra] | ded(icatum) VI Id(as) Iu[n]ias или -l(ias) Silvano] |¹⁰ et Augurino [co(n)s(ulibus)].*

131. CIL III 10270

Надгробни споменик, нађен у Осијеку.

D(is) [M(anibus)] | M. Aur(elius) D(iomedes ?) | qui vixit an[n(os) . . .] | mens(es) VIII dies [. . .] |⁵ M. Aur(elius) Achilleus [vet(eranus)] | ex cust(ode) armor(um) leg(ionis) II | Adiut(ricis) vivos (!) fecit filio karissimo.

Крај II или почетак III века, на основу облика слова, гентилног имена *Aurelius* и грчких *cognomina*: Pinterović, *Limesstudien in der Baranja und in Slawonien*, *Arch. Jug.* 9, p. 64, n° 3.

3 – *cives R[omani] qui*; 5-6 – *e[t App(io) Cl(audio)] | Martiale AE 1976, 542.*

8. јун или 8. јул 156. године. Конзули су били Марко Цејоније Силван и Гај Серије Аугурин (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 909).

Непознате јединице:

134. CIL III 13369

Вотивна ара, нађена у Будимпешти.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et [I]u[n]([n]oni) Reg(inae) | sacrum [I]u[l]i(ius) Vale|rius vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) | vot(um) [pr]o suis l(ibens) m(erito) M. [A]nto(nino) III et L. [Vero] co(n)s(ulibus).

132. АЕ 1973, 447

Вотивна ара, нађена у Осијеку.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Censorinus | Maximus | b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) | acc(epta) missione | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Око 164. године, јер је по облику слова слична вотивној ари бенефицијара легије IV *Flavia* (Pinterović, *Mursa*,

161. година. Конзули су били Марко Аурелије, по трећи пут, и Луције Вер, по други пут (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 914).

135. CIL III 10519 (=3569)

Надгробни споменик, нађен у Вачу, северно од Аквинкума.

C. Val(erio) C. fil(io) Claudi(a) | Secundo Aemon(a) | vet(erano) leg(ionis)

- II Adi(utricis) an(norum) LX | h(ic) s(itus) e(st) coll(egium) fabr(um) |⁵ et cento(nariorum) pos(uit).*
Почетак II века, на основу именске формуле која садржи податке о пореклу, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.
136. АЕ 1967, 367 (= АЕ 1965, 43)
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
M. Baeb[idio или -ilio M. ?] f(ilio) Tro|mentina [Front?]oni Ae|quo ex [Dalm(atia) arm(orum)] custo|di vet(erano) l(eg(ionis) II Adi(utricis)) an(norum) L |⁵ h(ic) s(itus) e(st) Dasimius [. . . v]et(eranus) leg(ionis) eiu[s]|dem her[es qui] fuit in | collegio vet(eranorum) c(oll(ega ?) opti)mi (?) vet(erani) | [l(eg(ionis) eiusd[em] secun-]dum | [v]olunt[atem te]stament(i) |¹⁰ [fa(cie)ndum) c(uravit)].
Почетак II века, на основу именске формуле у којој су наведени триба и домицил, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus* (уп. Alföldy, *Zu neuen Inschriften aus Aquincum*, *ES* 4, 1967, 54 датује натпис око 110/120. године).
137. CIL III 10500
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | P. Ael(ius) Cla(udia) Lucus | Thessa(Ionica) vet(eranus) leg(ionis) | II Ad(iutricis) et P. Ael(ius) |⁵ Lycus vet(eranus) leg(ionis) | eiusd(em) aeres | amico | bene merenti | fecit.
Прва половина II века: Schober, *Grabsteine*, n° 166.
138. CIL III 10511
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | Ti. Cl(audius) Dasius v[et(eranus)] le[g(ionis) II] | Ad(iutricis) h(ic) s(itus) e(st) vixit an[n(is) - -] | Cl(audia) Irene liber[t]a no[m]i[n]e colleg(ii) Cereris | patrono pientissimo | et sibi f(aciendum) c(uravit).
- Почетак II века, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *hic situs est*.
139. АЕ 1969/70, 482
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | Fl(avius) Tutor vet(eranus) leg(ionis) | II Ad(iutricis) [p(iae) f(idelis)] | h(ic) s(itus) Ael(ius) |⁵ Attius vet(eranus) leg(ionis) ei[us]de[m] h(eres) f(aciendum) c(uravit).
Прва половина II века, на основу гентилног имена *Aelius*, формуле *hic situs* и посвете *Dis Manibus*.
140. CIL III 3509
Део натписа, нађен у Будимпешти.
] | missus hone[sta] mission[e] | Apro et Ma[ximo] co(n)s(ulibus) ex |⁵ voto | [p(osuit)].
207. година. Конзули су били Аније Максим и Луције Септимије Апер (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 960).
141. CIL III 10419
Вотивна ара, нађена у Будимпешти.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | C. Iul(ius) Rog(at)us mil(es) leg(ionis) III Aug(ustae) vet(eranus) |⁵ leg(ionis) II Adi(utricis) | ex voto | ara(m) posuit | libens Gen[t]iano et Basso | co(n)s(ulibus).
211. година. Конзули су били Теренције Генцијан и Бас (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 964).
142. CIL III 3526
Натпис нађен у Будимпешти.
Excubitorium ad tutel(am) | signor(um) e[t] imagin(um) sacrar(um) | P. Turran(ius) Firminus vet(eranus) ex | cornic(ulario) leg(ionis) II Adi(utricis) Anto[⁵]ninianaе p(ecunia) s(ua) a solo res[t]ituit] | Sabino II e[t] Anullino co(n)s(ulibus).
216. година. Конзули су били Публије Катије Сабин и Публије Корнелије Анулин (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 969).
143. CIL III 3344
Вотивна ара, нађена у Секешфехервару, југозападно од Аквинкума.

- I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | L. Sep(timus) Veranus | [v]et(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) | [p]ro voto su[s⁵c]epto in ex[⁵]p[⁵]editione | [P]arthica | imp(eratore) Antonino e[⁵]t Oclatio co(n)s(ulibus).*
218. година. Конзули су били Макрин и Оклације Адвенто. Макрина је 8. јуна заменио Елагабал (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 971).
144. CIL III 3484
Вотивна ара, нађена у Будимпешти.
Nemesi | Aug(ustae) M. Aur(elius) | Valens | quot CLAVI |⁵ vovit vet(eranus) p[⁵]o[s(uit)] | leg(ionis) II Ad(iutricis) Anto(niniana) | imp(eratore) d(omino) n(ostro) Antoni|no II Sacer|dote co(n)s(ulibus).
4 – *calligatus* или *in caliga* Mommsen, CIL III, 3484; *clavicularius* ?).
219. година. Конзули су били Елагабал и Квинт Тинеј Сацердот (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 972).
145. AE 1962, 111
Вотивна ара, нађена у Будимпешти.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | lustro | Aur(elii) Pis|onis |⁵ p(rimi)p(ili) leg(ionis) II | Ad(iutricis) Aur(elius) Do|natus me[nsor] или mi[l(es)] | emeritus l(egionis) | [ei]usd[em] (?) | [v]otum] s(olvit) l(ibens) m(erito) |¹⁰ Severo et Quint(iano) | co(n)s(ulibus).
235. година. Конзули су били Гнеј Клаудије Север и Луције Тиберије Клаудије Аурелије Квинтијан (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 988).
146. CIL III 10360
Вотивна ара, нађена у Будимпешти.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | pro salute | d(ominorum) n(ostorum) Aug(ustorum) duorum) et C. Iul(ii) | Castini leg(ati) Aug(ustorum) duorum] |⁵ pr(o) pr(aetore) equites) sing(ulares) c(uram) a(gente) | Aur(elio) Victorino 7(centurione) leg(ionis) | II Ad(iutricis) admin(istrante) Aur(elio) Bito | dec(urione) Ael(ius)
- Florianus | Aur(elius) Maturus v(eterani) ?) f(ecerunt) |¹⁰ ex voto.*
209–212. године, када је Гај Јулције Кастин био намесник Доње Паноније (уп. Dobó, *Verwaltung*, 80–82).
147. CIL III 3559
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | C. Petil(ius) Firmus ve[t(eranus)] | ex b(ene)f(iciario) praef(ecti) leg(ionis) II | Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) Ant(oniniana) C. Petil(ius) [F]irmi⁵nianus et Petilia [- - -]
Влада Септимија Севера или Каракале, на основу почасног епитета *Antoniniana* у називу легије.
148. CIL III 15161
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | Aurelius Ierax vet(eranus) | leg(ionis) II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) [A]n[t]on[in]ianae Vettiae Fortunat(a)e co[n]iugi carissim(a)e pientissim(a)e |⁵ faciendum curavit.
Влада Септимија Севера или Каракале, на основу почасног епитета *Antoniniana* у називу легије.
149. AE 1962, 110
Вотивна ара, нађена у Будимпешти.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | P. Ael(ius) Carus | vet(eranus) leg(ionis) II | Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) Ant⁵oniniana(e) | pro salute | sua suorum|que omnium | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).
Влада Септимија Севера или Каракале, на основу почасног епитета *Antoniniana* у називу легије.
150. AE 1969/70, 532
Вотивни споменик, нађен у Секешфехервару, југозападно од Аквинкума.
I(ovi) [O(ptimo) M(aximo)] | Ulp(ius) [- - -] | vet(eranus) leg(ionis) [II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis)] | Ant[oniniana] |⁵ p[ro se et suis] ? | I[- - -]M [- - -] | M[- - -]

- Влада Септимија Севера или Каракале, на основу почасног епитета *Antoniniana* у називу легије.
151. CIL III 3529
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | memoriae P. Ael(ii) Martialis q(uon)d(am) | vet(erani) ex [c(ustode)] a(rmorum) leg(ionis) II Adi(utricis) patris et Flaviae Agathes matris Aelius |⁵ Aelianus praefectus leg(ionis) s(upra)s(criptae) | protector Aug(usti) parentibus | carissimis regressus ad | lares patrios f(aciendum) c(uravit).
Друга половина III века. Звање *protector Aug(usti)* први пут је посведочено под Галијеном, средином III века (уп. Diesner, *RE Suppl.* XI 1115). Уколико је Елије Елијан посведочен и на *RIU* 871 из Сент-Андреје, натпис би требало датовати у време Галијенове владе.
152. CIL III 3527
Надгробни споменик, нађен у Вачу, северно од Аквинкума.
P. Ael(io) Iusto ann(or)um III et Aeliae Verinae | annor(um) VII P. Ael(ius) Provincialis vet(eranus) | leg(ionis) II Adi(utricis) avos et P. Ael(ius) Provinci|alis sev(ir) col(oniae) Aq(ui)nci et Aelia Concor|⁵dia parentes fil(i)s dulcissim|is fecerunt.
III век, на основу помена колоније. Аквинкум је колонијални статус стекао под Септимијем Севером, вероватно 194. године (уп. Mócsy, *Pannonia and Moesia*, 194; Mann, *Recruitment and Settlement*, 34).
153. CIL III 3533
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
Memoriae q(uondam) M. [Aureli(i) ...] aug(ustalis) col(oniae) Aq(ui)nci vixit an(nos) XL M. M. Aureli(i) Augendus et Amandus liberti et heredes ex voluntate testamenti curantibus Decim(io) Dion[y]sio aug(ustali) col(oniae) s(upra)s(criptae) et Aur(elio) Papia vet(erano) leg(ionis) II Adi(utricis) f(aciendum) c(uraverunt).
III век, на основу помена колоније Аквинкум (уп. 152).
154. АЕ 1965, 119
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) M. Ulpio Victori quonda(m) | vet(erano) leg(ionis) II Adi(utricis) qui vix(it) ann(is) LV et M. Ulp(io) Victo|rino qu(a)estori col(oniae) Aq(ui)ncensis et Ulp(iae) Victorin(a)e | quond(am) fili(i)s eius M. Aur(elius) Marcellinus nepos | et heres perfaciendu(m) curavit.
III век, на основу помена колоније Аквинкум (уп. 152).
155. CIL III 3543
Надгробни споменик, нађен у Вачу, северно од Аквинкума.
L. Cassio Pudenti quond(am) | mil(iti) leg(ionis) [II A]d(iutricis) adiutori offic(i) | corniculariorum co(n)s(ularis) | stip(endiorum) XIII qui vixit ann(is) XXXII |⁵ L. Cassius Regulianus vet(eranus) | leg(ionis) II Ad(iutricis) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) pater infe|licissus (!) filio piissimo f(aciendum) c(uravit).
Почетак III века: Schallmayer, *BI*, n° 427.
156. CIL III 3376
Надгробни споменик, нађен у Валу, југозападно од Аквинкума.
D(is) memoriae q(uondam) P. Ael(ii) Firmini M(anibus) | qui vixit ann(is) VI-II mensibus | VII diebus XV P. Ael(ius) Firmini|anus vet(eranus) leg(ionis) II Adi(utricis) pater |⁵ et Aelia Domitina mater | filio dulcissimo facie|ndum curaverunt.
Друга половина II или III век. Когномен *Firminus* чешће се јавља у Панонији после владе Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 174; Barkóczi, *Acta arch. hung.* 16, 312). Формула *vixit annis* указивала би на нешто познији датум.
157. CIL III 3538
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
Memoriae (obiti) M. Aureli(i) | Mel-

- liti librari(i) leg(ati) leg(ionis) | II Adi(utricis) vix(it) ann(is) XVIII stip(endiorum) | III M. Aur(elius) Martialis vet(eranus) |⁵ ex signif(ero) leg(ionis) s(upra)s(criptae) filio d[u]lcis|simo f(aciendum) c(uravit).*
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Формула *vixit annis* указује на познији датум.
158. CIL III 3540
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | memoriae q(uondam) Aureliae | Martiae dom(o) Aq(uinco) vix(it) ann(is) | XLI d(iebus) III M. Ulp(ius) Dasianus | vet(eranus) leg(ionis) II Adi(utricis) coniug(i) karissimae |⁵ f(aciendum) c(uravit).
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. На познији датум упућивала би формула *vixit annis*.
159. CIL III 10474
Део votivне аре, нађен у Будимпешти.
[- - -] | *Aurel(ius) | Maximus vet(eranus) |⁵ [le]g(ionis) II | [Adi(utricis)].*
Друга половина II или III век, на основу гентилиција *Aurelius*.
160. CIL III 10504
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | Aur(elio) Aulupori | vet(erano) leg(ionis) II Ad(iutricis) [p(iae) f(idelis)] | Aur(elius) Vitalis | [- - -]
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Чињеница да је Аулупор био трачког порекла указује на III век. У то време је у панонским легијама служио већи број регрута из Тракије (уп. Mann, *Recruitment and Settlement*, 66 и д.; Table 17. 4).
161. CIL III 10515
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | Iul(ia) Dom(n)ia ? [et] | Iul(ia) Iuli(a)na s(oror) | Iul(ius) Iulianus [vet(eranus)] | leg(ionis) II ex c(ustode) [a(rmorum)] |⁵ vivus an(n)orum] | LXXX | s(it) t(erra) t(ibi) l(ewis).
- D(is) M(anibus) | P. Sittio P. fil(io) Papiria Teve[ste] ex Africa Mustiolo | vet(erano) leg(ionis) II Adi(utricis) qui vixit an(nis) LXXX |⁵ P. Sitt(ius) Donatus Mustiolo et Faustina her(edes) per Siti[um Theo] | doretus patrem fecerunt.*
Друга половина II или почетак III века. Ситије Мустиол, који је рођен у Тевести у Африци, дошао је у Панонију са вексилацијама легије *III Augusta* у време маркоманских ратова Марка Аурелија. По склапању мира, прешао је у *II Adiutrix*, која је у току рата претрпела велике губитке (уп. с. 144 и д.).
162. CIL III 10569
Надгробни споменик, нађен у Верешвару, на територији Аквинкума.
Aur(elius) [R]espectus vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) m[is]sus honesta missione et Aur(eliae) [L]anuariae coniugi eius et Aureliis Respectiano et Supero filiis et Aur(eliae) Superae filiae [ei]us vivo sibi posuerunt et Sep(timio) [L]anu[ri]o quond(am) patri et Sep(timiae) Qui[nt]iae [quond(am) matri et Sep(timio) Martino q(uondam) q[ui] mili[t]avit.
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
163. CIL III 13366 (=3462)
Votivна ара, нађена у Будимпешти.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Dulceno | Heliopolitan(o) | sacru[m] fecit T. |⁵ Aureli(us) Secu(ndus) | vete(ranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) p(iae) [f(idelis)] | pro se et suis posu(it) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
164. CIL III 13373
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
Iul(ia) Dom(n)ia ? [et] | Iul(ia) Iuli(a)na s(oror) | Iul(ius) Iulianus [vet(eranus)] | leg(ionis) II ex c(ustode) [a(rmorum)] |⁵ vivus an(n)orum] | LXXX | s(it) t(erra) t(ibi) l(ewis).

- Друга половина II или III век. Когномен *Iulianus* чешће се среће у Панонији после владе Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 177). Име *Iulia Domna* указује на владавину Септимија Севера.
165. CIL III 14350
Део надгробног споменика, нађен у Будимпешти.
D(is) [M(anibus)] | M. Ul[p(ius) - - - v]ete(ranus) leg(ionis) | II Ad(iutricis) p(iae) [f(idelis) qui v]ixit | ann(is) LX [- - - si]bi et Aur(eliae) |⁵ Iul(iae) ADO [- - - con]iugi eius | f(aciendum) c(uravit).
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
Формула *vixit annis* упућивала би на познији датум.
166. AE 1967, 372
Део надгробног споменика, нађен у Будимпешти.
D(is) [M(anibus)] | M. Aur(elius) M. [f(ilius) Serg(ia)] | Messo[rianus] | vet(eranus) leg(ionis) | I Ad(iutricis) Du]bitat(a)e et [- - - | con]iugi p[ri]ssimae] | [- - -
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
Крај II века, на основу облика слова: Alföldy, *ES* 4, 1967, 58.
167. CIL III 3435
Вотивна ара, нађена у Вачу, северно од Аквинкума.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | T. Arsinus | Sita vete(ranus) | leg(ionis) II Ad(iutricis) |⁵ v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).
II или III век, на основу помена легије *II Adiutrix*, која је била стационарна у Аквинкуму (уп. с. 143).
Арсинијево претпостављено трачко порекло (уп. с. 145) могло би допринети датовању натписа у нешто познији период, можда на крај II или у III век. Трачани се у панонским легијама у већем броју појављују у III веку (уп. 160).
168. CIL III 3453
Вотивна ара, нађена у Будимпешти.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Ulp(ius) Roman(us) | vet(eranus) leg(ionis) II | Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) |⁵ v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).
II или III век. Као *terminus post quem* при датовању овог натписа треба узети Трајанову владу, због гентилног имена *Ulpus*.
169. CIL III 3554
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
C. Iulius V[...].ius | Donatus vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) a[n(norum) L]X | coll(egium) fab(rum) et cento(nariorum) |⁵ pos(uit).
II или III век. Формула *annorum* указивала би на нешто ранији датум настанка.
170. CIL III 3560
Надгробни споменик, нађен у предграђу Будимпеште.
D(is) M(anibus) | G. Pollio G. filio domo col(onia) Ael(ia) | Mursa Martiano vet(erano) leg(ionis) II Ad(iutricis) | ex c(ustode) a(rmorum) qui vixit ann(is) LX C. Pollii Martin[is]ianus et Marcelina et Martina | fil(i)i et heredes patri piissimo f(aciendum) c(uraverunt) | os(sa).
II или III век, на основу помена колоније Мурсе која је основана под Хадријаном (уп. с. 49). Формула *vixit annis* могла би указивати на нешто познији датум.
171. CIL III 10420
Вотивна ара, нађена у Будимпешти.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Lucretius | Priscus | vet(eranus) leg(ionis) II |⁵ Ad(iutricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)].
II или III век, на основу помена легије *II Adiutrix*, која је од првих деценија II века била стационарна у Аквинкуму (уп. с. 143).

172. CIL III 15165

Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.

D(is) M(anibus) | Ulpiae Optatae M. Ulp(ius) Opta|tus vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) et Ulpia | Marcia et Nasidia Severa | parentes filiae pientissimae |⁵ q(uae) vix(it) anno(s) I m(enses) VII d(ies) XXII.

II или III век. Гентилно име *Ulpus* указује да као *terminus post quem* треба узети Трајанову владу. На нешто познији датум указивала би формула *vixit annos*.

173. AE 1965, 46

Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.

Ael(ius) Saturninus vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) et | Tul(lia) Sprata coniux et Aelius | Florianus et Ael(ius) Verus fil(ii) Ael(ia) Sa|turnina soror Sep(timius) Q(u)ad(r)atus |⁵ pater vix(it) annis LXXX et Sep(timia) Pusina | mater vix(it) annis LXXX et Ael(iae) Lol(rine) con(iugi) vi(xit) annis XXV et Saturae fil(iae) vix(it) ann(is) IIII viv(u)s sibi et suis f(aciendum) c(uravit).

II или III век, на основу гентилног имена *Aelius*. Гентилициј *Septimius* указује на III век. Септимије Север је давао грађанска права на територији Аквинкума (уп. Mócsy, *Festschrift A. Betz*, 405; Alföldy, *ES* 4, 1967, 56).

174. AE 1975, 690

Вотивна ара, нађена у Будимпешти.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | S. Arrius | Super ve[t(eranus) | leg(ionis)] II [A(d)iutricis] p(iae) f(idelis) |⁵ v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus).

II или III век, на основу помена легије *II Adiutrix*.

174a. CIL III 3680

Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.

M. Granio | Dato vet(erano) leg(ionis) | II Ad(iutricis) domo | Africa Sufe|⁵tla

Granii | Martinus et | Felix liberti | vivo patrono | optimo pecun(ia) |¹⁰ sua t(estamento) f(aciendum) c(uraverunt).

Друга половина II или почетак III века, на основу афричког порекла ветерана (уп. 161).

Легија *X Gemina*

175. CIL III 15162

Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.

Tib. Tiberi(i) f(ilius) | Cla(udius) Satto Ca|mboduno | vete(ranus) leg(ionis) X G(eminae) |⁵ h(ic) s(itus) e(st) an(norum) LX | Ulpia Ursula | coniugi pient(issimo) t(itulum) p(osuit).

Око 100. године: Schober, *Grabsteine*, n° 109.

176. AE 1965, 121

Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.

D(is) M(anibus) | L. Var(ius) Pude(n)s | vet(eranus) leg(ionis) X G(eminae) | domo Parm(a) |⁵ (vixit) an(nis) LX h(ic) s(itus) e(st) | Maria Gei s(erva) | coniugi pient(issimo) | p(osuit).

Почетак II века, на основу посвете *Dis Manibus*, формуле *hic situs est* и именске формуле у којој је наведен домицил.

Непознате јединице:

177. CIL III 3474

Вотивни споменик, нађен у Будимпешти.

Minitrae (!) | Aur(elius) Florian|us vet(eranus) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) | pro salutem |⁵ meam et omnium meorum | numini eius | didicavi (!) Sabino | II et Venusto co(n)s(ulibus).

240. година. Конзули су били Сабин и *Se[lius ?]* Венусто (уп. Degrassi, *Fa-sti consolari*, 993).

178. CIL III 10427

Вотивна ара, нађена у Будимпешти.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | et Iunoni | Reginae Iul(ius) | Quintus vet(eranus) |⁵ ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) |

- v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) | Arriano et | Papo co(n)s(ulibus).*
243. година. Конзули су били Луције Аније Аријан и Гај Цервоније Папо (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 996).
179. CIL III 3564
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
*D(is) M(anibus) | Septimia Vale (!) | viva sibi et | Septimi(a)e Mar⁵tin(a)e fil(iae) d(e)f(unctae) | an(norum) XV item | C[*l*(audio)] Spectato | vet(erano) | coniugi fecit.*
Крај II или III век, на основу гентилног имена *Septimius*. Септимије Север је давао грађанска права домаћем становништву на територији Аквинкума (уп. Mócsy, *Festschrift A. Betz*, 405).
180. CIL III 10522
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
Octaviae Revoccae coniugi | sanctissimae q(uae) vixit ann(is) XXV | M. Ulp(ius) Natalis vet(eranus) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) et | Marci Ulp(i) Octavianus et | Sabinianus fil(i) piissimi.
Друга половина II или III век. Когномен *Sabinianus* чешће се јавља у Панонији после владе Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 188; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 322). На познији датум указивала би формула *vixit annis*.
181. CIL III 10537
Део надгробног споменика, нађен у Будимпешти.
Ael[iae] | Dom[- - - ux(ori) ?] | et Magi(is) [- - -] | Emerito [fil(i)s ?] | C(aius) Magius [- - -] | vet(eranus) le[g(ionis) II Adi(utricis) - - -] | [- - -]
Друга половина II или III век. Когномен *Emeritus* чешће се јавља у Панонији после владе Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 173; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 311).
182. CIL III 14348
Део надгробног споменика, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | Aur(elio) Vibiano | veterano leg(ionis) | per Aur(elium) Bavila | fil(ium) e[t] libertum | [- - -]
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
183. АЕ 1962, 109
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
Aurel(io) Muciano vet(erano) | domo T(h)racia qui vixit ann(is) LXX | m(ensibus) X dieb(us) III Aurelia | Domnina coniux pientis | simo f(aciendum) c(uravit).
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. На III век указује формула *vixit annis*.
184. АЕ 1965, 120
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | Sep(timio) Messiano | vet(erano) ex b(ene)f(iciario) leg(ati) | qui vixit ann(is) LX m(ensibus) VII d(iebus) V Aur(elia) Ver[a] | marito digni[s] | simo ob merit[a] | f(aciendum) c(uravit).
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius* и когномена *Messianus*, који се у Панонији чешће јавља после Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 182). На нешто познији датум указивала би формула *vixit annis*.
185. CIL III 15164
Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.
D(is) M(anibus) | Manil(ius) Roga[tus] vet(eranus) et Eli[a] (!) | Dubitata Ze⁵buca fil(ia) ann(or)um X paren(tes) vivi | fec(er)unt.
II или III век, на основу гентилног имена *Aelius*. На нешто ранији датум указивала би формула *annorum*.
186. ВI 428
Надгробни натпис, нађен у Валу, југозападно од Аквинкума.

D(is) M(anibus) | [Ael(iae) Se]cund|inae fil(iae) Ael(ii) Secundi|ni vet(erani) ex <b>(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) q(uae) vix(it) |⁵ an(nis) XXIII d(iebus) XXX et II Ael(ius) | Caesianus <b>(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) con|iugi dulcis<s>im<a>e | f(aciendum) c(uravit).

II или III век, на основу гентилног имена *Aelius*. Формула *vixit annis* указивала би на познији датум.

187. CIL III 3551

Надгробни споменик, нађен у Будимпешти.

Hic qu(i)escunt duas (!) matres duas (!) filias | numero tres faciunt et advenas II parvulas qui (!) | suscitabit cuius condicio est Iul(ius) Herculanus | vet(eranus) f(aciendum) c(uravit) in re sua.

Нема поузданих индиција за датовање овог натписа. Текст би могао упућивати на познији датум, можда III век.

СОПИЈАНЕ

Легија II *Adiutrix*

188. CIL III 3314

Надгробни споменик, нађен у Мађарсеку, на територији Сопијана.

D(is) M(anibus) | Sep(timius) Probatus | vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) | vixit ann(is) XLV et |⁵ Sep(timiae) Bonatae con(iugi) | eiusdem et Septimio | Probiano et Prob[...e] | et Respecto et Pro|culino fil(i)is Aur(elius) |¹⁰ Servatus genero | optimo filiae et | nepotibus e[t] Aur(eliae) | Respectae c(oniugi) p(ientissimae) m(emoriam) p(osuit).

5 – *Bonatae*; 7 – *Probil(l)ae* A. Sz. Bürger, F. Fülep, *RIU* 1004.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Формула *vixit annis* и гентилициј *Septimius* указују на III век.

СОЛВА

Легија II *Adiutrix*

189. RIU 775

Део вотивне аре, нађен у Естергому (Соља).

] | Regin(a)e | Aur(elius) Respectus | vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) | ex voto posuit |⁵ aram | d(at) d(edicat) | Agricola | et Clementino | co(n)s(ulibus).

230. година. Конзули су били Луције Вирије Агрикола и Секст Кације Клементин Присцилијан (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 983).

PON(T)E NAVATA

Непознате јединице:

190. RIU 805

Део надгробног споменика, нађеног у Вишеграду (*Ponte Navata*).

[---] AES [---] | [aedific]arunt e[---] | [---] Ca[pitone] vet(erano) et Tib.[---] | [---]us Aur(elius) Eutices |⁵ [---]us [---] | [---]us [---]

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

ЦИРПИ

Легија II *Adiutrix*

191. CIL III 10580

Вотивна ара, нађена у Дунабогдању (Цирпи).

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] | M. Aur(elius) Cel(erinus) vet(eranus) | leg(ionis) II Ad(iutricis) |⁵ p(iae) f(idelis) Se[v(erianae)] b(ene)f(iciarius) | trib(uni) una | cum suis | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) | [[Imp(eratore) Caes(ari) M. Aur(elio) S]¹⁰evero Alexandr]] | o Dione co(n)s(ulibus).

229. година. Конзули су били Север Александар и Дион Кације (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 982).

Непознате јединице:

192. RIU 832

Вотивна ара, нађена у Дунабогдању. *Silvano Silvestro | Aug(usto) | Iul(ius) Secundi|nus vet(eranus) tem⁵plum spa|tio mino|ri amplia|vit | de s(uo) l(ibens) m(erito) |¹⁰ Aemilia|no et A|quilin|o co(n)s(ulibus).*

249. година. Конзули су били Фулвије Емилијан и Луције Невије Аквилин (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 1002).

ULCISIA CASTRA

Легија II *Adiutrix*

193. RIU 913

Надгробни споменик, нађен у Сент-Андреји (*Ulcisia Castra*).

Mira Crescen|tis fil(ia) an(norum) XXX t(itulum) p(osuit) | M. Atius Rufus vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) sibi |⁵ et con(iugi) b(ene) m(erenti) pos(uit).

Крај I или почетак II века, на основу облика споменика и слова. Представа кола са четири точка која вуку два коња карактеристична је за панонске споменике с краја I или почетка II века (уп. Schober, *Grabsteine*, p. 170). На рани датум указује и одсуство посвете *Dis Manibus* на почетку текста.

194. RIU 939

Надгробни споменик, нађен у Помажу, близу Сент-Андреје.

T. Fl(avius) T. fil(io) Cl(audia) [- - -] | Agrip(p)inien[si eq(uiti) ili mil(iti) leg(ionis) II] | Ad(iutricis) misso [hon(esta) mis]sione vix(it) a[nn(is) - - -] |⁵ T. Fl(avius) Senecae [- - -] | Primitivae e[st - - -] | vivae T. Fl(avius) L [- - -] | Verus fl(avius) - - -.

Крај I или почетак II века, на основу именске формуле која садржи податке о пореклу и одсуства посвете *Dis Manibus*.

195. RIU 908

Надгробни споменик, нађен у Сент-Андреји.

I(ulius) Rufus do(mo) D[alm]a[ta] | vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) an(norum) LX | coll(egium) fabr(um) et cento(nariorum) | pos(uit).

Крај I или почетак II века, на основу домицила и одсуства посвете *Dis Manibus*.

196. CIL III 14354¹

Надгробни споменик, нађен у Сент-Андреји.

D(is) M(anibus) | P. Ael(ius) Provin|cialis ann(or)um LXXX | vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) ex |⁵ signif(ero) sibi et P|ompeiae Vale|ntinae quo|ndam uxori vi(v)us fecit.

II век, на основу облика слова.

197. RIU 885

Надгробна плоча, нађена у Сент-Андреји.

[D(is)] M(anibus) | [Ael(io ?) P]roculo sig(nifero) leg(ionis) II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) | ann(or)um - - -] et Iul(iae) Optat(a)e eius vivae [Ael(ius) ? | - - -] s(vet(eranus) leg(ionis) s(upra) s(criptae) pater et Ael(ia) M[- - - |⁵ mater par]ent(es) fil(io) karissimo et Ael(io или -ia) Procul[- - - | nepoti] vivi sibi et Proculo s(upra) s(cripto) f(aciendum) c(uraverunt).

II век, на основу облика слова.

198. RIU 889

Надгробни споменик, нађен у Сент-Андреји.

D(is) M(anibus) | M. Aur(elius) Domitianus vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) domo Ancyra vivos (!) | sibi fecit adiutantibus nepo⁵tes suos filies filios Gregorio et Laurentio fratres.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

199. RIU 916

Део надгробне стеле, нађен у Сент-Андреји.

D(is) M(anibus) | Nonio Ianuario | vet(erano) leg(ionis) II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) et | Ael(l(iae) ?) VC[- - -] V[- - -]

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus*. Одуство преномена у именској формули могло би указивати на познији датум тј. другу половину II или III век.

Непознате јединице:

200. RIU 892

Део надгробног споменика, нађен у Сент-Андреји.

D(is) [M(anibus)] | Aur(elius) [- - -] | vet(eranus)[- - -] vixi[t ann(is) - - -] | COT [- - -]

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

201. RIU 943

Вотивни споменик, нађен у Пилишсанту, западно од Сент-Андреје.

Sil(vano) Dom(estico) | Iul(ius) Crispinian(us) | vet(eranus) v(otum) |⁵ s(olvit) l(ibens) m(erito).

Нема индикација за датовање овог споменика.

КАМПОНА

Легија II *Adiutrix*

202. CIL III 3398

Надгробни споменик, нађен у Тетеву (Кампона).

M. Iul(io) Probo vet(erano) leg(ionis) | II Ad(iutricis) qui vix(it) ann(is) LIII | patri et C. Iul(io) Honorato | mil(iti) coh(ortis) milliariae) N(umidarum ?) stip(endiorum) III fr(atr) |⁵ qui vixit ann(is) XXII et | Aeliae Decoratae matri | viva(e) C. Iul(ius) Probianus | can(didatus) leg(ionis) s(upra) s(criptae) quam et | ceteri fratres patri et frat[ri et] | matri viv(a)e fac(iendum) curaverunt.

Друга половина II или III век, на основу когномена *Decoratus* који се у Панонији чешће јавља после владе Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 171).

MATRICA

Легија II *Adiutrix*

203. AE 1980, 712

Део вотивног споменика, нађен у Сазхаломбати (*Matrica*).

]| [- - - pro salute] | cive rom[an] | orum (!) territ(orii) | Matric[ensium] |⁵ Ael(ius) Vic[ti]or vet(eranus) | leg(ionis) | II Ad(iutricis) | Pater[-no - - -]

Уколико је *Paterno* у последњем сачуваном реду име конзула, натпис је могао настати 233, 267. или 268. године (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, р. 64 и д., 72).

БАРАЧКА

Легија II *Adiutrix*

204. CIL III 10370

Вотивна ара, нађена у Барачки.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Ulp(ius) Ophelimus | vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) | [- - -] C |⁵ [.] IMA[- - -] C | [- - -] | [- - -] | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

II или III век. Једину индикацију за датовање пружа гентилно име *Ulp(ius)*.

ИНТЕРЦИЗА

Легија I *Adiutrix*

205. Intercisa I 29

Надгробни споменик, нађен на левој обали Дунава, прекопута Интерцизе.

D(is) [M(anibus)] | Aur(elio) Gaiano vet(erano) | leg(ionis) | I Ad(iutricis) vix(it) annos LXX e[t...] | Valentina vix(it) [...] | Aur(eliae) Gaianae et [...] |⁵ Iassiano str(atore) | leg(ati) leg(ionis) II Ad(iutricis) | [vix(it)] ann(is) XL stip(endiorum) XX[...] (?) | es et desi[de]rat[us] | Da[...]ae p[os]uit | marito dul[cis] (simo).

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. На познији датум упућивала би формула *vixit annis*.

Легија II *Adiutrix*

206. Intercisa I 25

Надгробни споменик, нађен у Интерцизи.

- M. Herrenio | Pudenti vet(erano) | leg(ionis) II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) | ann(or)um LXXVIII do|mo Claudia | Apemie coll(egium) | cultor(um) p(osuit).*
Почетак II века: Schober, *Grabsteine*, n° 126.
207. Intercisa I 117
Надгробни споменик, нађен у Интерцизи.
M. Aur(elio) Alexandro vet(erano) leg(ionis) II Ad(iutricis) q(ui) v(ixit) ann(is) LXX et M(arci) | Aureliae Rufinae (coniugi) eius q(uae) v(ixit) ann(is) LX et M. Aur(elio) | Valeriano mil(iti) coh(ortis) milliariae) Hem(ese-norum) q(ui) v(ixit) ann(is) XXV fil(io) et M(arci) | Aureliae Valerianae q(uae) v(ixit) ann(is) XVIII fil(iae) eor(um) |⁵ M. Aur(elius) Aurelianus vet(eranus) leg(ionis) s(upra) s(criptae) exstratore co(n)s(ularis) | cognatis dignissimis.
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
208. CIL III 10320
Надгробни споменик, нађен у Интерцизи.
D(is) M(anibus) | Claudiae Monimosae | Monim(i) q(uondam) Aglavi vet(erani) fil(iae) quae | vix(it) an(nis) L Ael(ius) Ingenuilis |⁵ vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) coniugi rarissim(a)e.
4 – *Ingenuitis* Intercisa I 336.
II или III век, на основу гентилног имена *Aelius*. Формула *vixit annis* указује на III век.
- Непознате јединице:
209. Intercisa I 332
Вотивни споменик, нађен у Интерцизи.
Dis oimnibus (!) | Sabinus vet(eranus) | Sabinianus | vet(eranus) ex vot(o) |⁵ bosuit (!).
III век: Barkóczy, *Intercisa I* p. 45.
210. CIL III 10237
Вотивна ара, нађена у Рач-Алмашу, северно од Интерцизе. Пренесена из
- Интерцизе: уп. R. Fröhlich, *Römische Inschriften aus Pannonia Inferior und Superior*, *AEM* 14, 1891, 52.
Deo Libero | Pattri (!) | Aur(elius) Me|aximus (!) |⁵ vet(eranus) v(otum) s(olvit) [|l(ibens)] | m(erito).
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
211. Intercisa I 353
Вотивна ара, нађена у Интерцизи.
Libero Patri | Aur(elius) Mo|rtimus | vet(eranus) pro s|⁵alute (et) s(uorum) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Füller, *Intercisa I* p. 264 датује споменик у III век.
212. Intercisa I 38
Надгробни споменик, нађен у Интерцизи.
Aureliae Nardanosae | cives Armen(iaca) vix(it) ann(is) | XLIII Aur(elius) Manaia ve(teranus) mari(tus) et | Aurel(ius) Tata Pusintulus |⁵ fi(lius) m(emoriae) posu(erunt).
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
213. CIL III 10314
Надгробни споменик, нађен у Интерцизи.
D(is) M(anibus) | M. Ulp(io) | Iuliano | vet(erano) ex (centurione) |⁵ vix(it) an(nis) LXIII.
Друга половина II или III век. Когномен *Iulianus* чешће се среће у Панонији после владе Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 177).
- БЕЛЧКЕ
- Легија II *Adiutrix*
214. CIL III 3320
Надгробни споменик, нађен у месту Белчке, близу Лусонијума.
[Comino Flavi]|a Sirmi(o) Maximo | quondam vet(erano) ex sig(nifero) | leg(ionis) II Ad(iutricis) et Comin(a)e

⁵ *Maximillae fil(iae) eius | et Aeliae Proculinae | uxori eius | [F]l(avius) Nov[e]llianus.*

1-2 – [- - -]ri *Quiri[n]a Sirmi(o)*; 8 – [A]el(ius) *Nov[e]llianus RIU 1017.*

II век: Mócsy, *Bevölkerung*, 258, 207/1.

ЛУСОНИЈУМ

Легија II *Adiutrix*

215. CIL III 3321

Део надгробног споменика, нађен у Лусонијуму.

[. .]ERES | [- - -] | [et] *Flaviae P. fil(iae) Firmi[n]ae | et Fl(aviae) Firmae fil(i)is* ⁵ *[Fl(avius)] Firmus vet(eranus) leg(ionis) | II Ad(iutricis) | pientiss[i]-m[is].*

Друга половина II или III век. Једину индикацију за датовање пружа когномен *Firminus*, распрострањен у Панонији тек после владе Марка Аурелија (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 174; Barkóczy, *Acta arch. hung.* 16, 312).

AD STATUAS

Легија II *Adiutrix*

216. CIL III 3301

Надгробни споменик, нађен у Вардомбу (*Ad Statuas*).

D(is) M(anibus) | Aur(elio) Proculino mil(iti) | qui vixit annos XXXV | dies L Aur(elius) Proculus ⁵ *vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) nation(e) | Surus domo Heme[sa] cum Cl(audia) Candida | parentes filio ka[r]issimo posu¹⁰erunt cum Ae[l(l)ia] Ius[t]ina coniu[gi].*

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Формула *vixit annos* указивала би на нешто познији датум.

АКУМИНКУМ

Легија II *Adiutrix*

217. ILJug 1053

Надгробни споменик, нађен на обали Дунава, код Сланкамена (Акуминкум).

[- - -] | *Aur(elius) Sup[er] vet(eranus) | leg(ionis) II Ad(iutricis) | m(issus) h(onesta) m(issione) | Apro et Ma[ximo] co(n)s(ulibus) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

207. година. Конзули су били Луције Аније Максим и Септимије Апер (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 58).

ТАУРУНУМ

Легија IV *Flavia* (?)

218. ILJug 3004

Надгробни натпис, нађен у Земуну (Таурунум).

D(is) M(anibus) [s(acrum)] | C. Iul(ius) Serenus vet(eranus) l(eg(ionis) III Fl(aviae) felicis] | sarcophagum cond[edit] et] vi(v)us posuit ann(is) LXXX m[ensib(us)] | [. .] d(iebus) V s(epultus) Iul(ias) Heracliam et S[abi]nillam et Aurel(iam) Reg[inam] ⁵ *uxorem.*

1 – veter[± 5]; 3 – conde[tivum]; 4 – S[ere?]nillam; 5 – Reg[am ?] Dušanić, *Novi i revidirani natpisi istočnog Srema*, *ŽA* 17, 1967, n° 8.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

ДАЛМАЦИЈА

ЕКВУМ

Легија VII Claudia

219. Galsterer, ZPE 7, 1971, 85

Део надгробног споменика, нађен у Читлуку (Еквум) код Сиња.

Sex(tus) Iu[lius Sex. f(i)lius] | Ani(ensi) Silva[nus Foroiuliens(is)] | summus c(urator) [c(ivium) R(omanorum) prov(inciae) Dalm(atiae) | suffragio [eorum factus] |⁵ leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) aed[ilis col(oniae) Claudiae Aequi ab | ordine primus [post col(oniam) ded(uctam) creatus] | III vir i(ure) d(icundo) pont(ifex) [in col(onia) Salona annorum - - -] | in ag[ro] p(assum) [- - - in fronte p(assum) - - -] | h(oc) s(epulcrum) h(eredem) [ext(ernum) non seq(uitur)].

3 – *suffragio [eorum factus vet(eranus) ?]*

Натпис је настао после 42. године, јер легија носи почасни назив *Claudia pia fidelis*. На основу именске формуле која садржи трибу и *origo*, података о размерама парцеле и одсуства посвете *Dis Manibus* на почетку текста, требало би га датовати у другу половину I века.

220. CIL III 9761

Надгробни споменик, нађен у Хрвацима код Читлука.

M. Varenus | M. f(i)lius Vol(tinia) Valens ve|ter(anus) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) t(estamento) f(ieri) i(ussit) | arbitrato M. Vare⁵ni Secundi liberti idem|que heredis.

I век, на основу именске формуле у којој је наведена триба, формуле *testamento fieri iussit* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Епитети *Claudia pia fidelis* у називу легије указују на другу половину I века.

221. CIL III 14946

Надгробни споменик, нађен у Главичама код Сиња.

C. Octavius | C. f(i)lius Fabia Vital[i]s | domo Brixiae | vet(eranus) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) |⁵ h(ic) s(itus) e(st) | testamento f(ieri) i(ussit) | arbitrato Octavi|ae Secundae lib(er-tae) | suae.

I век, на основу именске формуле у којој је наведен домицил, формула *hic situs est* и *testamento fieri iussit* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Натпис треба датовати у другу половину I века, јер легија носи почасни назив *Claudia pia fidelis*.

Легија XI Claudia

222. ILJug 748

Надгробни споменик, нађен код Гале, близу Читлука.

M. Caecilio | Saturni|no vet(erano) leg(ionis) XI | C(laudiae) p(iae) f(idelis) et |⁵ Viriae P. l(ibertae) uxori [- - -] | [- - -]

Средина или друга половина I века, на основу назива легије: Gabričević, *VAHD* 55, 184 и д.

НАРОНА

223. ILJug 114

Плоча од кречњака, нађена у Љубушком, на територији Нароне.

Divo Augusto et | Ti(berio) Caesari Aug(usti) f(ilio) Aug(usto) | sacrum | veterani pagi Scunast(ici) |⁵ quibus colon(ia) Naronit(ana) | agros dedit.

Почетак Тиберијеве владе.

223а. ILJug 113

Плоча од кречњака, нађена у Љубушком, на територији Нароне.

[Divo] Augusto et | [T]i(berio) Caes[ar]i Aug(usti) f(ilio) Aug(usto) | sa[cr]um | veterani pagi Scunastic(i) |⁵ quibus colonia Naronit(ana) | agros dedit.

Почетак Тиберијеве владе.

Легија VII *Claudia*

224. CIL III 1818

Надгробни споменик, нађен у Читлуку, североисточно од Вида (Нарона).

L. Riccius L. f(i)lius Vel(ina) | Pessinunte ann(or)um LX vet(eran)us | Marcia Maxima uxor | L. Riccius L. f(i)lius Valens |⁵ *L. Riccius L. f(i)lius Gallus | Riccia L. f(i)lia*] *Bulla | h(ic) s(it)i s(unt) | L. Atilius L. f(i)lius Vel(ina) veter(an)us leg(ionis) VII | avunculo suo posuit et sibi.*

I век, на основу формуле *hic siti sunt*, пуне именске формуле и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, указује на прву половину I века.

225. CIL III 8487

Натпис урезан у стену у Филовачи, близу Љубушког.

L. Domitius L. f(i)lius A[n(i)ensi | Aquila vet(eran)us leg(ionis) VII | domo Myliada | stip(endiorum) XXXIII vi(vus) f(ē) c(it) | sib(i) |⁵ et C. Domitio [L. f(i)lio] A[n(i)ensi | [. . .] ovicino mil(iti) [le]g(ionis) I[II] | [s]tip(endiorum) XX h(onesta) m(issione) [m(isso)] | [- - -

I век, на основу именске формуле која садржи трибу и домицил и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, указује на прву половину I века.

226. CIL III 8488 (=6364)

Натпис је урезан у стену близу Љубушког.

L. Herenni)us L. f(i)lius Pap(iria) | Muliade | vet(eran)us leg(ionis) VII |⁵ an(nor)um LX sti(pendiorum) | XXX h(ic) s(it)us e(st).

I век, на основу пуне именске формуле, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, указује на прву половину I века.

227. ILJug 670

Надгробна стела, нађена у Хумцу (Бигесте).

P[. . . . .] a[at[. . . . .] fa]to rapta h(ic) s(it)a e(st) | C. Valerius C. f(i)lius Den[⁵to veter(an)us leg(ionis) VII lib(ertae) | suae posuit.

I век, на основу формуле *hic sita est*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, указује на прву половину I века.

228. ILJug 1916

Надгробни споменик, нађен у Хумцу.

L. Oppius L. f(i)lius] Ser(gia) Segninus domo Conana vet(eran)us leg(ionis) VII annor(um) LXX.

I век, на основу пуне именске формуле. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, указује на прву половину I века.

229. ILJug 1920

Надгробна стела, нађена код Хардомиља, близу Љубушког.

M. Livius M. f(i)lius Pal(atina) dom(o) Aloro veteranus leg(ionis) VII an(nor)um L stip(endiorum) XXVI h(ic) s(it)us e(st) t(estamento) f(ieri) i(us)sit).

I век, на основу пуне именске формуле и формула *hic situs est* и *testamento fieri iussit*. На прву половину I века указује назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, као и одсуство когномена у имену ветерана.

230. ILJug 1921

Надгробна стела, нађена код Хардомиља, близу Љубушког.

T. Varius T. f(i)lius | Vel(ina) domo | Pessinunte | vet(eran)us leg(ionis) VII |⁵ an(nor)um L sti(pendiorum) XXIX | h(ic) s(it)us e(st) her(es) pos(uit).

I век, на основу формуле *hic situs est* и пуне ономастичке формуле. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, и одсуство когномена у имену ветерана указују на прву половину I века.

230a. Betz, Untersuchungen, n° 58
Надгробни споменик, нађен у Хум-
цу.

*C. Licinius C. filius Fab(ia) domo
Sinope vet(eranus) leg(ionis) VII an(nor-
um) L stip(endiorum) XXVII.*

I век, на основу пуне именске форму-
ле. Назив легије, без почасних епи-
тета *Claudia pia fidelis*, и одсуство
когномена у имену ветерана указују
на прву половину I века.

231. CIL III 1814

Надгробни споменик, нађен у Виду.
*P. Lastus A. filius Scaeva | domo Flo-
rentia | eques vet(eranus) leg(ionis)
VII [C(laudiae)] p(iae) fidelis | an-
nor(um) LX stip(endiorum) XXX et
Lastae* ⁵ *P. I(ibertae) Apiculae P. La-
sto Felici | P. Lasto Diodoro lib(ertis)
t(estamento) fieri) i(ussit).*

I век, на основу формуле *testamento
feri iussit*, пуне именске формуле и
одсуства посвете *Dis Manibus*. Нат-
пис треба датovati у другу половину
I века, јер легија носи почасни назив
Claudia pia fidelis.

Легија XI *Claudia*

232. Zelenika, GZM 15–16, 1961, p.
325

Надгробна стела, нађена у Борасима
код Љубушког.

*M. Antonio | Maximo signif(ero) | ve-
ter(ano) leg(ionis) XI Cl(audiae) p(iae)
fidelis | anno(rum) L stip(endiorum)
XXX* ⁵ *et Iuliae Sabinae | C. Antonius |
Augurinus | filius fieri) c(uravit).*

Натпис треба датovati после 42. го-
дине, због епитета *Claudia pia fidelis*
у називу легије. Одсуство посвете
Dis Manibus указује на другу поло-
вину I века.

Легија XV *Apollinaris*

233. АЕ 1979, 444

Надгробни споменик, нађен у Љу-
бушком.

*L. Gavius L. filius Pub(lilia) Ve|rona
vet(eranus) leg(ionis) XV se | vivo fecit |
et M. Gavio fratri* ⁵ *et liberto Hilario.*

Прва половина I века: Војановски,
Tribunia 5, 1979, 45. Одсуство когно-
мена у именској формули одговара
предложеном датовању.

234. АЕ 1979, 445

Део надгробног споменика, нађен у
Љубушком.

[. . .] | *L. Luc[- - -] | C. filius Prim-
[us] | vete(ranus) leg(ionis) | XV
Apollin[is]naris* [- - -

1 – *Luc[ceius], Luc[ilius], Luc[ius]* или
Luc[retius]. Сва наведена имена по-
сведочена су у Далмацији (Alföldy,
PND, 94–95)

Прва половина I века: Војановски,
Tribunia 5, 1979, 45.

Непознате јединице:

235. CIL III 1811

Део надгробног споменика, нађен
у Нарони.

Baebius [- - -] | *vet(eranus) leg(ionis)
XI* [- - -] | [- - -] *M*[- - -] | *L. Baebius* ⁵
Baebia p[a]r[entes] ? - - -

2 – *vet(eranus) leg(ionis) XI Cl(audi-
ae) p(iae) fidelis*): Alföldy, *Dalmatien*,
146, нап. 26.

Једину индикацију за датовање пружа
реконструкција назива легије коју је
предложио Алфелди. Уколико се при-
хвати, споменик би требало датovati
у време после 42. године. Одсуство
посвете *Dis Manibus* указује би на
другу половину I века.

236. CIL III 1815

Надгробни споменик, нађен у Ви-
ду.

*Cn. Magius Cn. filius | Palat(ina) ve-
teranus | [h(ic)] s(itus) [e(st)].*

I век, на основу формуле *hic situs est*.
Одсуство когномена у именској фор-
мули указује на прву половину века.

237. ILJug 1744 (=89)

Надгробна стела, нађена у Доњем
Селу, код Коњица.

*D(is) M(anibus) | T. Aur(elius) Nepos
| fil(ius) et Aur(elia) Ur|sina con(iunx)
t(estamento) p* ⁵ *osuer(unt) T. Aur(elio)*

| *Carvo vete|rano an(norum)* | LXX.
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. На познији датум упућује и когномен *Ursinus*, који се у Далмацији чешће среће тек од средине II века (уп. Alföldy, PND, 317).

САЛОНА

Легија IV Flavia

238. CIL III 2004

Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
M. Antonius M. filius | *Ser(gia) Surus vet(eranus)* | *leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis) t(estamento) f(ieri) i(ussit) sibi et* | *Pasiae Primae* |⁵ *uxori et* | *lib(ertis) lib(ertabusque) et* | *Hermeti* | *in f(ron-te) p(edes) XII in ag(ro) p(edes) XIX* | *h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equitur)*.

Друга половина I века или сам почетак II века. Као *terminus post quem* мора се узети 70. година, када је основана легија IV Flavia (уп. Ritterling, RE XII 1540 и д.). Пуна именска формула, формула *testamento fieri iussit*, подаци о мерама парцеле на крају текста и одсуство посвете *Dis Manibus* не дозвољавају да се натпис датује касније од првих деценија II века.

Легија V Macedonica

239. CIL III 8753 (=2028)

Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
L. Praec[i]l[i]o L. filio Clementi | *Iuliano* | *pontif(ici) quinquennal(i) desig(nato)* | *flamini patron(o) coloniae* |⁵ *primipilari leg(ionis) V Macedonicae* | *praefect(o) castrorum* | *leg(ionis) eiusdem veterani qui* | *militaver(unt) sub P. Me[mm]io Relgulo legato August(i) et mis* |¹⁰ *si sunt Q. [L]ut[ati]o Lusio Saturnino* | *M. Seio Verano co(n)s(ulibus) curam geren|tibus Ti. Claudio Celso Ti. Aug(usti)* | *M. Tauritio Marcello* | *(ocus) d(atus) p(ublice)*.

Средина или друга половина I века. Квинт Лутације Лузије Сатурнин и Марко Сеј Веран били су *consules suffecti* између 39. и 44. године (уп. Degrassi, Fasti consulari, p. 11). Публције Мемције Регул је као *legatus pro praetore* управљао Мезијом од 35. до 44. године (уп. Thomasson, *Laterculi*, 123; Stein, *Legaten*, 21–23).

240. ILJug 2089

Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
D(is) M(anibus) | *L. [D]omitius* | *[V]alens ve[t(eranus)]* | *leg(ionis) V Mac(edonicae) et a[.] ?* |⁵ *afa b(?)* | *C. Offoni[us ?]* | *Domiti[.]* | *C(aius) Domi[.]* | *ann(or)um* | [- - -]
7 – *Domitius ?*

Крај II века: Šašel, ILJug 2089. На познији датум настанка, у II или III веку, указивала би формула *Dis Manibus* на почетку текста.

241. CIL III 13907

Надгробна плоча, нађена у Сплиту.
D(is) [M(anibus)] | *Aurel(ius) M[- - -]* | *vet(eranus) leg(ionis) V[Mace]donica[e qui]* |⁵ *vixit [annis - - -]* | [- - -]
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius* и формуле *vixit annis*.

Легија VII Claudia

242. CIL III 2033

Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
Q. Hortensio | *Q. filio vet(erano) leg(ionis)* | *VII h(ic) s(itus) e(st)* | *Hortensia* |⁵ *Q. filia Quarta et* | *L. Corellius [u]c[undus] patri* | *posuere*.
I век, на основу формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, и одсуство когномена у имену ветерана указују на прву половину I века.

243. CIL III 2048

Надгробни споменик, нађен у Сплиту.

- T. Sabinus T. f(i)lius* | *Fab(ia) domo* | *Sebaste vete(ranus)* | *leg(ionis) VII ann(or)um LVI* |⁵ *sti(pendiorum) XXXII* | *h(ic) s(itus) e(st)*.
I век, на основу формуле *his situs est*, именске формуле у којој су наведени триба и домицил, и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, и одсуство когномена у имену ветерана указују на прву половину I века.
244. ILJug 2091
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
L. Arruntius | *domo Passimoe* | *ann(or)um LV* | [*vet(eranus) ?*] *leg(ionis) VII h(ic) (situs) e(st)* |⁵ [*testament]o fieri iussit* | [- - -]
I век, на основу формуле *testamento fieri iussit, hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, и одсуство когномена у имену ветерана указују на прву половину I века.
245. ILJug 2280
Део надгробног споменика, нађен у Сплиту.
Pinaria C. lib(erta) | [[- - -]] | *patrono suo* | *C. Pinario Scarpo* |⁵ [*ve]t(erano) leg(ionis) VII et filio* | [- - -]
Једину индикацију за датовање натписа у прву половину I века пружа назив легије у коме нема епитета *Claudia pia fidelis*.
246. CIL III 9712
Надгробни споменик, нађен у Биачу (*Siculi*), између Сплита и Трогира.
L. Vegnonius | *L. f(i)lius vet(eranus) leg(ionis) V[II]* | [*d]om(o) Florent[ia]* | [- - -] *opaena F[a]b[ri]cia se vi[va]* | [*si]bi et vir[o]* | *e(gregio ?)* | *hic s(itus) est*.
I век, због именске формуле у којој је наведен домицил, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, и одсуство когно-
- мена у имену ветерана указују на прву половину I века.
247. CIL III 2014
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
L. Caesius L. f(i)lius | *Cam(illia) Bassus* | *domo Pisauri* | *vet(eranus) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idel- is)* |⁵ *an(norum) LIII stip(endiorum) XXXIII* | *h(ic) s(itus) e(st) t(estamento) fieri i(ussit) h(eres) p(osuit)* | *in fr(onte) p(edes) VI in a(gro) p(edes) X*.
I век, на основу пуне именске формуле, формула *testamento fieri iussit* и *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Будући да легија носи почасни назив *Claudia pia fidelis*, натпис треба датovati у другу половину I века.
248. CIL III 2019
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
C. Curiatius T. f(i)lius Serg(ia) | Secun- dus dom(o) Augusta | *Troade vet(eran- us) leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idel- is)* | *scriba Salonis annor(um) LXV h(ic) s(itus) e(st)* |⁵ [*in fr(onte) p(edes) [- - -] in agr(o) p(edes) XX*.
I век, на основу пуне именске формуле, формуле *hic situs est*, података о мерама споменика и одсуства посвете *Dis Manibus*. Натпис треба датovati у другу половину I века, јер легија носи почасни назив *Claudia pia fidelis*.
249. CIL III 2022
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
L. Fabius L. f(i)lius Satur|ninus vet(era- nus) leg(ionis) VII [C(laudiae) p(iae)] f(idel- is) | *v(ivus) f(ecit) sibi et Claudiae [T]i(berii) | Claudi(i) A[ll]ypi I(iberti) Caesaris* |⁵ *libertae Euclae h(ic) s(iti) s(unt) | loc(um) don(avit) C. Titius | Res- titutus amicus* | *h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equitur)*.

- I век, на основу формула *hic situs est* и *hoc monumentum heredem non sequitur*, и одсуства посвете *Dis Manibus*. Натпис треба датovati у другу половину I века, јер легија носи почасни назив *Claudia pia fidelis*.
250. CIL III 2041
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
C. Lucretius | vet(eranus) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) | domo Verona v(ivus) fecit | sibi et Provinciali filio) et ⁵ Firmillae et Tyche lib(ertis) suisque omnibus | in fr(onte) p(edes) X in agr(o) p(edes) XX.
I век, на основу формуле која изражава мере споменика, домицила, формуле *vivus fecit* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Легија носи почасни назив *Claudia pia fidelis*, па споменик треба датovati у другу половину I века.
251. CIL III 8764
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
C. Vatinius | Sex. filius Capito | vet(eranus) leg(ionis) VII | C(laudiae) p(iae) f(idelis) dom(o) Arreti | ⁵ v(ivus) fecit | sibi et | Vatinae Feliculae libert(ae).
I век, на основу облика слова: Hirschfeld, CIL III, 8764. После 42. године, на основу назива легије са епитетима *Claudia pia fidelis*.
252. CIL III 14244¹
Надгробни споменик из Равене, пренет из Сплита.
T. Curtiacus | T. filius Lem(onia) Bon(onia) | vet(eranus) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) | h(ic) s(itus) e(st) t(estamento) f(ieri) [i(ussit)].
I век, на основу именске формуле у којој су наведени триба и домицил, формула *testamento fieri iussit* и *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, са почасним епитетима *Claudia pia fidelis*, указује на другу половину I века.
253. CIL III 8732
Део надгробног споменика, нађен у Сплиту.
] | [- - -] [Au]reli(i) [vet(erani)] | [le]g(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) | [st]ip(endiorum) XXX | [- - -] Florentia [- - -] | [- - -]
1 – [Cae]relius, [Cor]relius, [Tur]relius ?
Натпис је настао после 42. године, јер легија носи почасни назив *Claudia pia fidelis*. Могао би се датovati у другу половину I века, према аналогiji са другим натписима легије VII *Claudia*. На територији Салоне није пронађен ниједан споменик ветерана ове јединице који би се могао поуздано датovati у познији период.
254. ILJug 2600
Део надгробног споменика, нађен у Сплиту.
] | vet(erano) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) | Neria Pieris | coniugi suo | et sibi.
Једину индигију за датовање овог натписа после 42. године пружају почасни епитети *Claudia pia fidelis* у називу легије. На основу аналогije са другим споменицима легије VII *Claudia* из Сплита и околине требало би га датovati у другу половину I века (уп. 253).
- Легија X *Gemina*
255. CIL III 2677
Надгробни споменик, нађен у Трогиру.
D(is) M(anibus) | L. Titulenio | L. filio Respecto | vet(erano) b(ene) f(iciario) leg(ionis) X | ⁵ Gem(inae) | Titia Myrsine | m[ari]to [k]ar(issimo).
Друга половина II или III век, на основу помена легије X *Gemina*. Њени споменици, нађени у Салони, датовани су према изгледу и облику у другу половину II или у III век (Abramić, *Speculatores i beneficiarii* na nekim solinskim natpisima, *Starinar* III/1, 62; уп. Betz, *Untersuchungen*,

- 53). Гентилно име *Titulenus* у Далмацији је посведочено тек од друге половине II века (уп. Alföldy, *PND*, 291).
256. CIL III 8745
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
C. Iulius | Dolens | veter(anus) leg(ionis) | X Gem(inae) ex b(ene)ficiario co(n)s(ularis) |⁵ et Caelia | Bonosa | vivi sibi | posuerunt.
Крај II века, према облику слова: Hirschfeld, *CIL* III 8745. Когномен *Dolens* среће се у Далмацији само после владе Марка Аурелија (уп. Alföldy, *PND*, 190).
257. ILJug 2045
Вотивна ара, нађена у Сплиту.
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | C. [I]ul-[i]us [. . .] | [I]o[vinus] [vete]ranus |⁵ [I]eg(ionis) [X] Gem(inae) e[. . . . .] | io sacru[m ex voto ?] | solv[it].
5 – *e[x actar]io* или *e[x duplar]io* или *e[x signifer]o* Bulić, *Iscrizioni inedite trovate nelle macerie delle rovine di Salona lungo la ferrovia campestre negli anni 1905 e 1906, BD* 30, 1907, 39; *e[x b(ene)ficiario] c[o](n)s(ularis)]* Betz, *Untersuchungen*, n° 235.
Друга половина II или III век, на основу помена легије *X Gemina* (уп. 255).
258. ILJug 2207
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
D(is) [M(anibus)] | Valer(io) V[. . . . .] | ti veter[ano] leg(ionis) | X Gem(inae) [p(iae) f(idelis) . . .] |⁵cia Vi[ctori] | na c[on]iugi bene mer[enti] [. . . . .] | ria T[. . . . .].
2 – 3 *V[ehemen] | ti*; 4 – 5 *[Mar] | cia*; 6 – 7 *[Vale] | ria* Bulić, *Iscrizioni inedite, BD* 29, 1906, 12; 2 – 3 *V[alen] | ti* Alföldy, *PND*, 319.
Друга половина II или III век, на основу помена легије *X Gemina* (уп. 255).
- Легија *XI Claudia*
259. CIL III 2017
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
L. Corneli[us] L. f(i)lius Mae(cia) | Pelagonia ve[teranus] | leg(ionis) XI | ann(or)um XLV stip(endiorum) XXV | h(ic) s(itus) [e(st)] fili(us) p(osuit).
I век, на основу формуле *hic situs est*, именске формуле у којој су наведени триба и домицил, и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, и одсуство когномена у имену ветерана указују на прву половину I века.
260. CIL III 2056
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
C. Valerio | vet(erano) leg(ionis) XI P. | Valerius l(ibertus) | patrono [p(osu- it)].
I век, на основу одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, и одсуство когномена у имену ветерана указују на прву половину I века.
261. CIL III 8579 (=2037)
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
Quartus Iuventius T. f(i)lius | missicius leg(ionis) XI | ann(or)um XXXV | h(ic) s(itus) e(st).
I век, на основу формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без епитета *Claudia pia fidelis*, указује на прву половину I века.
262. CIL III 8758 (=2054)
Надгробни споменик, нађен у Каштел Штафилићу, између Сплита и Трогира.
L. Tettenius | T. f(i)lius S[t]e(latina) Pansa | vet(eranus) leg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) f(idelis) | h(ic) s(itus) e(st).
I век, на основу именске формуле у којој је наведена триба и форму-

l(ibertus) Privatus | Fuficia C. l(iberta) Prisca Fuficia T. l(iberta) Prima.

I век, на основу именске формуле у којој је наведена триба и одсуства посвете *Dis Manibus*. Одсуство когномена у имену ветерана указује на прву половину I века. После реорганизације и прерасподеле трупа након битке код Акцијума легија *XX Valeria Victrix* била је стационирана у Илирику, у Бурнуму. Након 9. године, када је римска војска претрпела велики губитак због Варовог пораза у Теутобуршкој шуми, прекомандована је из Далмације на Рајну, да би се надокнадио губитак трупа. У Германији, у логору *Ara Ubiorum*, посведочена је већ 14. године н. е. (уп. Ritterling, *RE* XII 1770 и д.; Betz, *Untersuchungen*, 57 и д.; Wilkes, *Dalmatia*, 93). Стога би натпис требало датovati у прву половину I века.

Легија *XXX Ulpia Victrix*

270. CIL III 2064

Надгробни споменик, нађен у Сплиту.

M. Veratio | Severino | defunct(o) an(norum) V | M. Veratius |⁵ Severus vet(eranus) leg(ionis) | XXX Ulp(iae) Vic(tricis) et | Licinia vivi | posuerunt | fil(io) suo et sibi.

Као *terminus post quem* за датовање овог натписа мора се узети Трајанова влада, када је основана легија *XXX Ulpia* (уп. Ritterling, *RE* XII 1821 и д.). Натпис би се могао датovati у другу половину II или III век, на основу формуле *defunctus annorum*, која се у Далмацији јавља од друге половине II века (уп. Alföldy, *PND*, 30).

Непознате јединице:

271. CIL III 8766

Фрагмент натписа, непознато место налаза.

] | F vet(eranus) le[g(ionis) - - -] | domo [- - -] | Atest(ae) test(amento) | fieri ius[sit].

I век, на основу палеографских одлика текста: Hirschfeld, *CIL* III 8766.

272. CIL III 8772

Део натписа, нађен у Сплиту.

] | [- - -] tius Q. f(ilius) G[al(eria)?] | vet(eranus) leg(ionis) [- - -] | [sibi e]t suis [- - -] | [- - -]

I век, на основу облика слова: Hirschfeld, *CIL* III, 8772.

273. CIL III 12903

Део надгробног споменика, нађен у Сплиту.

] | [- - -] Iuni[us R]ufus [dom(o)] | [H]erac[lea] | [v]et(eranus) leg(ionis) [- - -] | [- - - c]uram e[git - - -] | vet(eranus) le[g(ionis) - - -] | [- - -]

Нема никаквих поузданих индиција за датовање овог натписа. Wilkes, *Dalmatia*, 469 сматра да је Јуније служио у легији *VII Claudia* и датовање натпис после 42. године. Уколико се његова претпоставка прихвати, натпис би се могао датovati у другу половину I или на почетак II века.

274. CIL III 12909

Део надгробног споменика, нађен у Сплиту.

] | [- - -] OL[- - -] | [ve]ter(anus) leg(ionis) | [?] VII Cl(audiae)] p(iae) f(idelis) v(ivus) f(ecit) | [sibi et] suis | [- - -]

Натпис је настао после 42. године, јер легија носи почасни назив *Claudia pia fidelis*. Формула *vivus fecit* упућује на другу половину I или прву половину II века.

275. CIL III 2060

Део надгробног споменика, нађен у Каштел Шућурцу.

M. Valerius [- - -] | Rufus vet(eranus) | militavit SP[- - -] | testamento [f(ieri) i(ussit)] |⁵ heredes fac(iendum) [cur(averunt)] | in fro(n)te p(edes) X [in agr(o) p(edes) - - -].

I век, на основу формуле *testamento fieri iussit*, мера споменика наведених на крају натписа и одсуства посвете *Dis Manibus*.

276. Wilkes, AV 25, 1974, n° 16
Гранични камен, нађен у Сплиту.
Her(culi) Aug(usto) [sa(crum) | .] Val(erius) Valens v[et(eranus)] | ex (centurione) limite[m] | pub(licum) prae[cl]us(um) ob decr(etum) Aur(elii) | Gall(i) leg(ati) | suo in(pendio) | aperuit | imp(eratore) Com(m)o[do] II |¹⁰ et Mar[tio] | Vero [II] | co(n)s(ulibus) VI [kal(endas)] Ma[i](as)].
27. април 179. године. Конзули су били Комод и Публије Марције Вер (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 932).
277. ILJug 2103
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
P. Aelio Proculino | veterano Aelia Procu|lina filia et Aelius | Urbanus lib(ertus) et her(es) bene[merenti] posterunt.
II век: Šašel, *loc. cit.*
278. CIL III 2005
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
Aurelio Apolinari vete|rano Aur(elius) Delma[ti]us filius patri | pientissimo.
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius* и когномена *Delmatius*, који се у Далмацији јавља тек од друге половине II века (уп. Alföldy, *PND*, 186). На познији датум указује и епитет *pientissimus* уз име покојника.
279. CIL III 2027
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
D(is) M(anibus) | Fl(avio) Caroso veterano | Attigia Ursacia | compatri benignissimo.
Друга половина II или III век, на основу имену *Ursacia*, које је у Далмацији посведочено тек од средине II века (уп. Alföldy, *PND*, 316).
280. CIL III 2042
Надгробни споменик, нађен у Сплиту.
D(is) M(anibus) | C. Mas[c]lino Romulo | veter(ano) integerrimo [- - -] |⁵ [- - -]
Друга половина II или III век, на основу когномена *Romulus*, који је у Далмацији посведочен само после средине II века (уп. Alföldy, *PND*, 283) и епитета *integerrimus*.
281. CIL III 2050
Надгробни споменик, нађен у Врагници.
Sesti(i) Nepot[is] veterani ex s(ignifero ?) | Aurelia Calli|ste marito p[essimo] (!) sibi.
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
282. CIL III 8721
Надгробни споменик, нађен у Клису.
D(is) M(anibus) | L. Apuleio Montano | vet(erano) exordinato dec(urioni) | et II viro col(oniae) Aequens[um] homini bono Octa|via Rufina marito inco|mparabili et sibi posuit.
Једину индикацију за датовање овог натписа у II или III век пружа епитет *incomparabilis*.
283. CIL III 14696a
Фрагмент надгробног споменика, нађен у Клису.
] | [- - -] INIO[- - -] | [Mari]timo qu[i] vix(it) | [a]n(nis) XXVII Ma[ximi]- | [a]nus vet(eranus) pate[r] | [f]ili[o] pientissi[mo].
Друга половина II или III век, на основу имена *Maximianus*, које је у Далмацији посведочено тек после средине II века (уп. Alföldy, *PND*, 241).
284. CIL III 2059
Фрагмент надгробног споменика, нађен у Сплиту.
]nnia Callityche | viva fecit sibi et | Valerio Proculo | veterano coniugi | [bene] merito.
1–2 – [Be]nnia: Alföldy, *PND*, 169.
Једину индикацију за датовање овог натписа у другу половину II или

- III век пружа формула *bene merito*, карактеристична за далматинске натписе познијег периода (уп. Alföldy, PND, 29).
285. CIL III 12910
Део надгробног споменика, нађен у Сплиту.
[D(is)] M(anibus) | [- - -]ing vet(erano) [- - -] | [- - -]
Једину индикацију за датовање овог натписа у II или III век пружа формула *Dis Manibus*.
286. ILJug 2632
Део надгробног споменика, нађен у Сплиту.
Mu[- - -] | vet(erano) [- - -] | Sym[- - -] | Secu[- - -]di XXXVII f(aciendum) [- - -].
1 – M(arco); 4-5 – Secu[ndus an(norum) - - -] | di(erum) XXXVII f(aciendum) [c(uravit)] J. Bronsted, *Recherches à Salone* I n° 36.
III век: Šašel, *ILJug*, 2632.
287. CIL III 14694
Део надгробног споменика, нађен у Сплиту.
[F]lavius VS[- - -] | centurio v[eter(anus)] | Aeliae Gau[den]||[ti]ae coniu[gi] |⁵ [mem]oriam [- - -] | [et] sib[i] pos[ui]t) ?].
Натпис би се могао датовати на крај III или у IV век, због имена *Gaudentia* које је у Далмацији посведочено тек од IV века (уп. Alföldy, PND, 209).
288. CIL III 2070
Део натписа, нађен у Каштел Новом.
Status Cra[- - -] | vet(eranus) | [- - -] TAID [- - -]
Нема никаквих индикација за датовање овог одломка.
- ЈАДЕР
- Легија VII *Claudia*
289. CIL III 2913
Надгробни споменик, нађен у Задру (Јадер).
- Sex. Atilius* | *Sex. f(iilius) Pap(iria)* | *veter(anus) leg(ionis) VII* | *domo Ticino* |⁵ *hic situs est* | *testamento* | *fieri iussit* | *in fronte p(edes) XV in a(gro) p(edes) XX*.
I век, на основу формула *hic situs est* и *testamento fieri iussit*, именске формуле у којој је наведена триба и одсуства посвете *Dis Manibus*. Одсуство когномена у имену ветерана и чињеница да легија не носи назив *Claudia pia fidelis* указују на прву половину I века.
- Легија XI *Claudia*
290. CIL III 2918
Надгробни споменик, нађен у Задру.
C. Trebius C. [f(iilius)] Firmus | *veteranus leg(ionis) XI* | *stipendiorum XXV annor(um) LXXX* | *A O V F F D S E M Q M C S*.
Једину индикацију за датовање овог натписа пружа назив легије, у коме нема почасних епитета *Claudia pia fidelis*. Стога би споменик можда требало датовати у прву половину I века. На I век указује и одсуство посвете *Dis Manibus*.
- Легија XX *Valeria Victrix*
291. CIL III 2911
Надгробни споменик, нађен у Задру.
C. Allio T. f(iilio) Fab(ia) Luc(a) | *veter(ano) leg(ionis) XX* | *C. Allio Prisco f(iilio)* | *ann(or)um X Allia C. l(iberta) Mete* |⁵ *patrono et filio* | *viva benemerenti (!)* | *in fronte p(edes) X in agr(o) p(edes) XVI* | *et C. Allio Vitali filio*.
I век, на основу именске формуле која садржи податке о пореклу ветерана, одсуства посвете *Dis Manibus* и околности да су наведене мере споменика. На рани датум указује и помен легије *XX Valeria Victrix* (уп. 269).
- Непознате јединице:
292. CIL III 2912
Надгробни споменик, нађен у Задру.

M. Antestius | Auctus vet(eranus) v(ivus) [f(ecit)] | sibi et suis | in fr(onte) p(edes) XX in agr(o) |⁵ p(edes) XVI [et] ustrin(ae) in fr(onte) | p(edes) XX.

I век, на основу мера споменика, формуле *vivus fecit* и одсуства посвете *Dis Manibus*.

293. CIL III 2915

Надгробни споменик, нађен у Задру.

L. Fadienus L. f(ilius) Pomp(tina) | Fuscus dom(o) Dert(ona) | vet(eranus) speculator v(ivus) f(ecit) sibi | et Camuriae Pollae uxori |⁵ L. Fadieno patri Vibiae Primae matri | Fadienae Pollae sorori Fadieno | Tertio fratri signifero leg(ionis) XVIII G(eminae) | suisque omnibus ossibus infer | in fr(onte) p(edes) XV in agr(o) p(edes) XXXI.

I век, на основу именске формуле у којој су наведени триба и домицил, мера на крају текста и одсуства посвете *Dis Manibus*.

БУРНУМ

Легија *XI Claudia*

294. CIL III 2839

Надгробни споменик, нађен у Билизини Книна.

Q. Valerius | Q. f(ilius) Ani(ensi) Niger | domo Foro | Iu[?]i(i) vet(eranus) leg(ionis) X[I] |⁵ C(laudiae) p(iae) f(idelis) ann(or)um XLV | stip(endiorum) XXIII h(ic) s(itus) e(st) | t(estamento) f(ieri) i(ussit) C. Pontius | et Q. Gussius [h(eredes) f(aciendum) | c(uraverunt)].

I век, на основу пуне именске формуле, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, са епитетима *Claudia pia fidelis*, указује на другу половину I века.

295. CIL III 15004¹

Надгробни споменик, нађен у Книну, код Бурнума.

L. Val(erius) Maximus Va|lerio Proc(u)lo a[n]n(or)um IXXX (!) | leg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) fide-

lis d(imisso) [h(onesta) m(issione)] T. Val(erio) | Giae vet(erano) e[t V]aleriae |⁵ Proclinae nep(oti) avuncu[lo].

Друга половина I века, јер легија носи почасни назив *Claudia pia fidelis*. Валерије Прокул је вероватно отпуштен пре 69. године, када је *XI Claudia* напустила Далмацију и више се није враћала у Бурнум (уп. с.). На I век указује и одсуство посвете *Dis Manibus*.

Непознате јединице:

296. CIL III 2840

Део надгробног споменика, нађен у Шупљој Цркви (Бурнум).

Dis Man(ibus) sac(rum) | [. .] aeloni C. [f(ili)] | [v]e[t]er[a]n[i] domo | Ar[r]etio an(norum) LXX |⁵ [.]aelonius Erastus | patron(o) p(osuit).

Друга половина I или сам почетак II века, због посвете *Dis Manibus* која није радикално скраћена.

297. CIL III 14990

Надгробни споменик нађену у Бурнуму.

D(is) M(anibus) | Aelio Mes|siano vete|rano defu|ncto ann(or)um LXX | Tesonia Iuli|ane pientissimo | marito et sibi | se viva fecit.

Друга половина II или III век, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *defunctus annorum* (уп. 270).

ТИЛУРИЈУМ

Легија *VII Claudia*

298. CIL III 2710

Надгробни споменик, нађен у Гардуну (Тилуријум).

Cn. Domitius Cn. f(ilius) Vel(ina) | Pessinunte | an(norum) XLIV stip(endiorum) |⁵ XXV veteran(us) | ex leg(ione) VII h(ic) s(itus) e(st) | testamento | fieri iussit.

I век, на основу формула *hic situs est* и *testamento fieri iussit*, именске формуле у којој је наведен домицил и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без епитета *Claudia pia fidelis*, указује на прву половину I века.

Легија IX Hispana

299. CIL III 13977

Надгробна стела, нађена у Гардуну.
Sex. Cornelius | Sex. filius) Camilia | nonan(orum) veter(anus) | [- - -

Прва половина I века, на основу именске формуле са трибом и одсуства когномена.

АРБА

Легија X Gemina

300. ILJug 2951

Фрагмент натписа, нађен у Рабу (Арба).

] | [- - -] mil(iti) | [leg(ionis) X] G(emi-nae) p(iae) f(idelis) | [- - -] le]g(ionis) eiusd(em) |⁵ [vete]rano | [- - -

Нема индиција за датовање овог споменика.

СЕНИЈА

Легија XIV Gemina

301. AE 1981, 701 (=AE 1980, 686)

Надгробни споменик, нађен у Сењу (Сенија).

D(is) M(anibus) | Valerio | Valeriano | veterano |⁵ leg(ionis) XIII Gemin(a) | Valerius Va|lerianus | filius patri | pientissimo.

Друга половина II или III век, на основу посвете *Dis Manibus*, епитета *pientissimus* и одсуства преномена у именима покојника и његовог сина.

Поред тога, когномен *Valerianus* чешће се среће у Далмацији тек од средине II века (уп. Alföldy, PND, 320).

НЕДИНУМ

Легија VIII Augusta

302. CIL III 2865

Фрагмент стуба, нађен на Градини код Надина (Нединум).

] | [vet]er(anus) | le(gionis) VIII | L.

Octavio [.] f(ilio) | Cla(udia) Frontin[o] |⁵ fratri.

Друга половина I или почетак II века. Натпис не би могао бити знатно млађи од прве половине II века, с обзиром на помен трибе у именској формули.

АСЕРИЈА

Легија VII Claudia

303. CIL III 9939

Надгробни споменик, нађен у Асерији.

Q. Magius | C. filius) Publ(ilia) dom(o) | Verona vetera(nus) | leg(ionis) VII annoru(m) |⁵ L stipend(iorum) XXV | t(estamento) f(ieri) i(ussit) h(ic) s(itus) e(st).

I век, на основу облика слова: Hirschfeld, CIL III 9939. Одсуство когномена у имену ветерана и назив легије, без епитета *Claudia pia fidelis* указују на прву половину I века.

ФЕРТИНИЈУМ

Легија VIII Augusta

304. CIL III 3127

Надгробни споменик, нађен у месту Омишаљ (Фертинијум) на Крку.

L. Trebivs Pau|lus vetera|nus leg(ionis) VIII | Aug(ustae) t(estamento) f(ieri) i(ussit).

I век, на основу формуле *testamento fieri iussit* и одсуства посвете *Dis Manibus*.

ПЕЛВА

Легија X Gemina

305. CIL III 9847

Саркофаг, нађен у Липи, на Ливањском пољу, на територији муниципија Пелве.

M. Nasidius | Secundus dec(urio) | mun(icipii) vet(eranus) b(ene)f(iciarius) | c[o(n)s(ularis)] leg(ionis) X G(emi-nae) v(ivus) f(ecit) |⁵ [s]ibi et Nasidi[o]

| *Rufi[n]o fil(io) an(norum) XX.*

Друга половина II или III век, на основу осталих споменика легије *X Gemina* у Далмацији (уп. 255).

ДЕЛМИНИЈУМ

Непознате јединице

306. АЕ 1987, 802

Вотивни споменик, нађен у Стипанићу, код Дувна.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) T. V(alerius) Sever(ianus ?) vet(er)anus [v(otum)] *s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

Крај II или почетак III века, на основу ономастичке формуле: V. Paškvalin, *Nekoliko epigrafskih spomenika iz rimskog doba iz Bosne i Hercegovine*, *GZM* 38, 1983, 95–96, n° 1.

НОВЕ

Легија *XI Claudia*

307. CIL III 1914 (=8506 + p. 2328¹²¹)

Надгробни споменик, нађен у Имотском код Руновића (Нове).

C. Appuleiu[s] Etr[us]cus speculator | vet(eranus) leg(ionis) XI decuri[o] | allectus Salona[e] |⁵ et C. Appuleius | Etruscus fili(us) anno|rum XIII h(ic) s(iti) su[nt] | Cuparia Lupu[la ? con(iunx ?)].

I век, на основу формуле *hic siti sunt* и одсуства посвете *Dis Manibus*. Натпис би се могао датovati у прву половину I века, јер легија не носи почасни назив *Claudia pia fidelis*.

308. CIL III 1915 (=8507 + p. 2328¹²¹)

Део надгробног споменика, нађен у Имотском.

SC[- - -] | Florent[ia] | vet(eranus) leg(ionis) XI C(laudiae) [p(iae) fidelis]] |⁵ testamento fieri iussit h(ic) s(itus) [e(st)] | in fronte p(edes) X | in agrum (!) p(edes) [- - -].

I – *Sc[ap(tia) domo] Betz, Untersuchungen*, n° 163.

I век, на основу формула *hic situs est* и *testamento fieri iussit*, мера споменика наведених на крају текста и одсуства посвете *Dis Manibus*.

ОКОЛИНА САРАЈЕВА

Легија *VIII Augusta*

309. CIL III 8375 (=12749)

Натпис је нађен у Градцу, западно од Сарајева.

D(is) M(anibus) | Aurel(ius) Super vet(er)anus ex [- -] leg(ionis) VIII Aug(ustae) | memoriam sibi |⁵ viv(u)s et Vere co(n)iuugi Maximinae | et Victorino fili(i)s | nostris filiam | defunctam vi|¹⁰xit annos XXVIII.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius* и когномена *Victorinus* који се у Далмацији чешће јавља тек од средине II века (уп. Alföldy, *PND*, 327).

Непознате јединице:

309а. CIL III 8374 (=2766а)

Вотивна ара, нађена у Швракином Селу, западно од Сарајева.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Tonitrat(ori) Aur(elius) | Maximus |⁵ ve(t(er)anus) | Aug(ustorum duorum).

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

MUNICIPIUM MALVESATIUM

Непознате јединице:

310. ILJug 1439

Вотивна ара, нађена у Прилипцу код Пожеге (*Municipium Malvesatium*).

I(ovi) Ful(guratori) s(acrum) | T. Aurel(ius) | Marcus | vet(eranus) cum |⁵ [su]is l(ibens) p(osuit).

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Облик слова упућује на нешто познији датум тј. III век.

MUNICIPIUM S.

Непознате јединице:

311. АЕ 1979, 455

Надгробни споменик, нађен у Коми нама (*Municipium S.*).

D(is) M(anibus) s(acrum) | T. Aurel(ii)

Aplini | *vet(eri)q(ui)v(ixit) a(nnos) LXX* | *et Aur(eliae) Vendoni* |⁵ *coniugi T. Aur(elius) | Turus p( ) p( ) posuit.*
6 – *p(atri) p(ientissimo) A.* Cermanović, Nekoliko novih rimskih natpisa iz Komina, *Starinar* 18, 204.
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

РОШКИ СЛАП

Легија *IV Macedonica*

312. CIL III 2817

Надгробни натпис, урезан у стену код водопада Рошки Слалп на Крки. [.] *Appinius | Pol(lia) Faven|[ti]a Quadra|atus (centurio) vete|⁵ranorum | leg(ionis) III Mac(edonicae) | anno(s) nat(us) XL | bis huc pietas | ossa bene |¹⁰ qui[es]cant.*

I век, на основу именске формуле у којој су наведени триба и домицил. Апионије је морао бити отпуштен пре 69. године, када је Веспасијан распустио легију *IV Macedonica* (уп. Ritterling, *RE* XII 1554).

Легија *XI Claudia*

313. CIL III 2818

Надгробни споменик, нађен у Висовцу, близу водопада Рошки Слалп на Крки.

T. Cillius | T. filius) Fab(ia) | domo Lara|nda vet(eranus) |⁵ leg(ionis) XI ann(or)um LXX | stipendioru(m) | [X]XXIIIX | [- - -]E [- - -].
8 – [*h(ic) s(itus) | e(st) ?*

I век, на основу именске формуле у којој су наведени триба и домицил и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, и одсуство когномена у именској формули указују на прву половину I века.

314. CIL III 9885

Надгробни натпис, урезан у стену код водопада Рошки Слалп на Крки. *M. Fraxsanius Sex. filius) | Pol(lia) domo Regio Lepido | veteranus leg(ionis)*

XI eques | annorum XLIII stipendiorum XXV donatus |⁵ phaleris torquibus | armilis h(ic) s(itus) e(st) | Primu(s) l(ibertus) pro meritis.

I век, на основу формуле *hic situs est*, пуне именске формуле и одсуства посвете *Dis Manibus*. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, и одсуство когномена у именској формули указују на прву половину I века.

315. CIL III 9896 (=6418)

Надгробни споменик, нађен у Мратову, источно од Крке.

A. Sentius A. filius) | Pom(ptina) Arreti | vet(eranus) leg(ionis) XI h(ic) s(itus) e(st) t(estamento) fieri) i(ussit) | hic est oculus |⁵ finibus Varvari|norum in agello | secus Titium flu|men ad petram | longam f(aciendum) c(uravit) her(es) |¹⁰ Q. Calventius L. filius) Vitalis.

I век, на основу облика слова: *CIL* III 9896. Назив легије, без почасних епитета *Claudia pia fidelis*, и одсуство когномена у именској формули указују на прву половину I века.

ОКОЛИНА ДОБОЈА

Непознате јединице:

316. CIL III 14222

Део надгробног натписа, нађен у Црквеници код Добоја.

D(is) M(anibus) | Septimio A[- - -] | veterano v[ixit] | an(nis) LII Titia [- - -] |⁵ [m]arito pie[ntis]si|mo et si[bi] | [f(aciendum)] c(uravit) | [- - -]B[- - -]

Друга половина II или III век, на основу посвете *Dis Manibus* и одсуства преномена у ономастичкој формули.

ОКОЛИНА ПРИЈЕДОРА

Легија *X Gemina*

317. ILJug 163

Надгробна стела, нађена у Милошевићима близу Приједора.

D(is) M(anibus) et perpetuae se|curi-

tati | Tatoniae Procu|lae ann(orum) XXXIII con(iugi) |⁵ pi{t}ent(issimae) M. Aur(elius) Surus | vet(eranus) leg(ionis) X G(eminae) ex b(ene) f(icia-rio) et | M(arci duo) Aureli(i) Optatus | et Firminianus ma|tr(i) infelicissimae

|¹⁰ et libert(i) Aur(elii) Baosus | et Sum-pa et Zipandus | et Caro|ni libert(o) (o)bito | h(eredes) f(aciendum) c(ura-verunt).

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

ГОРЊА МЕЗИЈА

СКУПИ

Легија I Italica

318. IMS VI 37

Надгробни споменик, нађен у Мирковцима, северно од Скопља (Скуппи).

M. Licinius M. f(iilius) | Volt(inia) Luco Optat[us] | [v]et(eranus) leg(ionis) I Ital(icae) m[il]itavit ? [- - -

Крај I века: В. Драгојевић–Јосифовска, *IMS VI* р. 71. Именска формула у којој су наведени триба и домицил, и одсуство посвете *Dis Manibus* указују да је натпис тешко могао настати после почетка II века.

Легија IV Flavia

319. IMS VI 38

Надгробна стела, нађена у Злокућанима, јужно од Скопља.

D(is) M(anibus) [s(acrum)?] | Aurelius Mes(trianus) vet(eranus) | leg(ionis) III Flaviae (!) |⁵ vixit annis | L h(ic) s(itus) e(st) Aelia | Respecta | coniugi bene merenti |¹⁰ posuit.

Датовање овог натписа заснива се на идентификацији Аурелија Местријана са истоименим војником легије IV Flavia који је подигао споменик свом оцу, Аурелију Местрију, ветерану VII Claudia (334). Према мишљењу Б. Драгојевић–Јосифовске, Местрије (334) се спомиње на латеркулуму из Виминацијума из 195. године

(356b, ant. (b) 12 и lat. dextr. (b), 56), а његов епитаф треба датovati најраније у трећу деценију III века (В Драгојевић–Јосифовска, *IMS VI* 50). Уколико прихватимо ову претпоставку, натпис 319 требало би датovati у средину III века.

Легија IV Macedonica

320. IMS VI 39

Надгробна стела, нађена у Сопишту, јужно од Скопља.

L. Valeris (!) L. f(iilius) Gal(eria) | Galenus Luc(o) | veteranus | leg(ionis) III Mac(edonicae) |⁵ vixit an(nis) | LV militavit | an(nis) XXVIII | h(ic) s(itus) e(st) | e(res) (!) f(aciendum) c(uravit).

I век, на основу пуне именске формуле, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*. В. Драгојевић–Јосифовска, *IMS VI* 39 датује натпис на крај 70-их година I века.

Легија V Alaudae

321. IMS VI 41

Надгробна стела, нађена у Моранима, југоисточно од Скопља.

C. Iulius C. f(iilius) Volt(inia) | Velox domo Luc(o) | Voconti(orum) vet(eranus) leg(ionis) V | Alaud(ae) mil(itavit) ann(is) |⁵ XXXV vix(it) an(nis) LX | C. Iulius Valens | [heres] f(aciendum) c(uravit) | h(ic) s(itus) e(st).

I век, на основу пуне именске формуле, формуле *hic situs est* и одсуства

посвете *Dis Manibus*. Легија *V Alaudae* уништена је у поразу Корнелија Фуска против Дачана, 86. године (уп. Ritterling, *RE* XII 1569).

Легија *V Macedonica*

322. IMS VI 43

Надгробна стела, нађена у Скопљу. *L. Apuleius L. filius* | *Scaptia Valens* | *Berua vet(eranus) leg(ionis) V* | *Mac(edonicae) vix(it) ann(is) L mil(ita-vit) ⁵ ann(is) XXII h(ic) s(itus) e(st) | h(eredes) f(aciendum) c(uraverunt) Maxima filia* | *et Hesperis lib(erta) | itemque con(iunx).*

Крај I или почетак II века: В. Dragojević–Josifovska, *IMS* VI 43. На I век указују пуна ономастичка формула, формула *hic situs est* и одсуство посвете *Dis Manibus*.

Легија *VII Claudia*

323. IMS VI 46

Надгробна стела, нађена у Радишанима, северно од Скопља.

[*L. Marcianus - - -*] *ndus* | *d[om]o Sa<D>onis ve[t(eranus)] | leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) mil(itavit) annis | [X]XII BMVE leg(ati) consula(ris) ⁵ ques(tor) (!) II v<i>r col(oniae) Fl(aviae)] | [f]e[l(icis) D[...]] | vixit annis LX t(itulum) <f>(ieri) i(ussit) h(ic) s(itus) e(st) | L. Marcianus Probatas | L. Marcianus Successus li<b>e(rti) | f(aciendum) c(uraverunt).*

1 – *Secu*ndus Vulić, *Spomenik* LXXI, 1931, n° 650; 4 – *b(ene)ficiarius et immunitus* Vulić, *loc. cit.*; *b(eneficiarius) M. V(alerii) E(trusci)* R. Syme, *Danubian Papers*, 1971, p. 215; *b(eneficiarius) mu(ni)<f>(ex) leg. consul. ?* V. Dragojević–Josifovska, *IMS* VI 46, под претпоставком да је *E* грешком урезано уместо *F*; 5 – *Fl(aviae) fel(ix) D(omitiana)* Vulić, *loc. cit.*; *D[ard(anorum)]* или *D[ar(danorum)]* V. Dragojević–Josifovska, *loc. cit.*

Крај I века: В. Dragojević–Josifovska *loc. cit.* Предложено датовање поткрепљује формула *hic situs est*.

324. IMS VI 51

Надгробна стела, нађена у Добром Дољу, јужно од Скопља.

P. Caetenni|us P. f(ilius) Clemens | Salon(is) vet(eranus) leg(ionis) VII | C(laudiae) p(iae) f(idelis) milit(avit) annis XXI ⁵ vixit annis LXX | h(ic) s(itus) e(st) | P. Caetennius Felici(anus) | libert(us) et heres | f(aciendum) c(uravit).

Друга половина или крај I века, на основу назива легије са епитетима *Claudia pia fidelis*, формуле *hic situs est*, именске формуле у којој је наведен домицил ветерана и одсуства посвете *Dis Manibus*.

325. IMS VI 54

Надгробна стела, нађена у Кучевишту, северно од Скопља.

Q. Petroni|us M. f(ilius) Sca(ptia) | Rufus | vet(eranus) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) ⁵ deducticius | t(itulum) f(ieri) i(ussit).

Друга половина или крај I века, на основу назива легије са епитетима *Claudia pia fidelis*, именске формуле у којој је наведена триба и одсуства посвете *Dis Manibus*.

326. IMS VI 55

Надгробна стела, нађена у Бардовцима, северозападно од Скопља.

M. [Pe]troni|us M. <f>(ilius) Vetu|r[i-]a Placen|tia Severus ⁵ vet(eranus) leg(ionis) VII | C(laudiae) p(iae) f(idelis) meruit | annos XXVIII | vixit annis LXXX | h(ic) s(itus) e(st) ¹⁰ Petronius Teres | patrono bene | merenti de suo | f(aciendum) c(uravit).

Друга половина или крај I века, на основу имена легије са епитетима *Claudia pia fidelis*, именске формуле у којој су наведени триба и домицил, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.

327. IMS VI 56

Надгробна плоча, нађена у Бразди, северно од Скопља.

C. Rauconi|us | C. f(ilius) Scaptiae | Verecundus | veteranus leg(ionis) ⁵ VII

- C(laudiae) p(iae) f(idelis) mil(itavit) in signi(s) | ann(is) XXXII deduct[us] | ded(uctione) vi[xi]t ann(is) LXX | h(ic) s(itus) e(st).*
 7 – *ded(uctione) [m]i[I]t(ari) ? ann(orum) LXX CIL III 8200; ded(uctione) a[g]r(aria) it(erata) Mócsy, Moesia Superior, 68.*
 Друга половина или крај I века, на основу назива легије са епитетима *Claudia pia fidelis*, ономастичке формуле у којој је наведена триба, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.
328. IMS VI 57
 Надгробна стела, нађена у Злокућама или Бардовцима.
 [- - -] | *Cl(udia) Maxu|mus Curico | veter(anus) leg(ionis) VII* |⁵ *C(laudiae) p(iae) f(idelis) stip(endiorum) XX* |] | *vi[x]it an(nis) LX | Fortunata et Rhoios liberti | h( ) t(itulum) f(aciendum) c(uraverunt).*
 9 – *h(eres)es* ili *h(unc)*
 Крај I века: В. Драгојевић–Јосифовска, *IMS VI 57*. Именска формула у којој су наведени триба и домицил поткрепљује предложено датовање.
329. IMS VI 48
 Надгробна стела, нађена у Скопљу.
*T. Abudius T. f(ilius) | Vel(ina) Priscus Alquileia vet(eranus) | leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) vix(it) |*⁵ *ann(is) LXXXV | h(ic) s(itus) e(st) | Felicula con(iunx) | f(aciendum) c(uravit).*
 Крај I или прва трећина II века: В. Драгојевић–Јосифовска, *IMS VI 48*. На I век указују именска формула са домицилом, формула *hic situs est* и одсуство посвете *Dis Manibus*.
330. IMS VI 49
 Надгробна стела, нађена у Барову, југозападно од Скопља.
L. Aufidius[s] L. (?) f(ilius) | Celer vet(eranus) [leg(ionis) VII] | C(laudiae) p(iae) f(idelis) dec(urio) c[ol(oniae) Scup(inorum)] | vixit an(nis) [± 5] |⁵ *Capito f(ilius) . . .] | h(eres) [f(aciendum) c(uravit)].*
 Последње деценије I века, на основу помена колоније Скупи, која је основана под Флавијевцима. Натпис не би требало датovati касније од краја I века, будући да на почетку нема посвете *Dis Manibus*.
331. ŽA 33, 1983, 216
 Надгробна стела, нађена у Чешми, код Бардоваца.
M. Pomponius M. f(ilius) Scaptia | Marcellus | vet(eranus) leg(ionis) VII |⁵ *C(laudiae) p(iae) f(idelis) militavit | annis XXXV | vixit an(nis) LXXXV | h(ic) s(itus) e(st).*
 Друга половина I века, на основу назива легије са епитетима *Claudia pia fidelis*, именске формуле која садржи трибу, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.
332. IMS VI 52
 Надгробни споменик, нађен у Мирковцима, северно од Скопља.
C. Iul(ius) [L]on[ginus] [vet(eranus)] | leg(ionis) VII [C(laudiae) p(iae) f(idelis)] | mi[l(itavit) ann(is) - - -] |⁵ *[deduc]t[us] | [S]cup(os) h(on(esta)) missio[ne vix(it)] | ann(is) LX | Iuli[i]* |¹⁰ *Dar[danus] | Long[inus] | et Lon[ginus] | fili[i].*
 5 – *[deduc]t[us] in col(onia) | Scup(inorum)* Domaszewski, *CIL III 8197*. Уколико је просечна дужина редова у натпису износила 8 до 9 слова (процена се заснива на факсимилу који је објавио А. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum*, Westminster 1885, fig. 61 и није сасвим поуздана), предложена допуна петог реда је прегрљачка.
 Једину индикацију за датовање овог натписа у I век пружа одсуство посвете *Dis Manibus*.
333. IMS VI 53
 Надгробна плоча, нађена у Бардовцима, северозападно од Скопља.
[D(is)] M(anibus) | C. Iulio Ponti|co

vet(erano) leg(ionis) VII | C(laudiae) p(iae) f(idelis) | deductus ⁵ *Scup(os) vixit ann(is) | LX h(ic) se[pul]tus | est in praedio | suo iug(erum) [ ] in | quadra[tum]* ¹⁰ *[Lu]lia Po[n]tinia (?)*.

Почетак II века, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *hic sepultus est*.

334. IMS VI 50

Надгробни споменик, нађен у Марковој Сушици, јужно од Скопља.

M. Aurelius | Mestrius vet(eranus) | leg(ionis) VII Cl(audiae) vi|xit annis LXXX ⁵ *M. Aurel(ius) Mes|trianus fil(ius) | patri et fili|o posuit.*

Друга половина II или III век, према гентилном имену *Aurelius*. Трећа деценија III века: В. Dragojević–Josifovska, IMS VI50.

РАЦИЈАРИЈА

Легија *IV Flavia*

335. Геров, Романиз. I 32

Вотивни споменик, нађен у Синаговцима, на територији Рацијарије.

Dianae | L. Herennius Ge|rmanus vet(eranus) leg(ionis) | III P(?) F(laviae) et Herennia ⁵ *Secunda l(ibens) m(erito) | posuit.*

4 – *F(laviae) f(elicis) ?*

Почетак II века, на основу назива легије: Геров, Романиз. I p. 76.

Легија *VII Claudia*

336. Геров, Романиз. I 30

Део надгробног споменика, нађен у Арчару (Рацијарија).

C. Aufidio | [C. ?] fil(io) Pap(iria) | [Pu]denti | [vete(rano) le]g(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) ⁵ *[...] LD | [vixit an]n(is) LXX* [- - -

Друга половина I или почетак II века, на основу именске формуле која садржи трибу, назива легије са епитетима *Claudia pia fidelis* и одсуства посвете *Dis Manibus*.

337. Геров, Романиз. II 12

Надгробни споменик, нађен у Арчару.

D(is) M(anibus) | C. Valerio | C. fil(io) Pap(iria) Firmo | vet(erano) leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) ⁵ *conscripto | dec(urioni) Rat(iariae) vixit ann(is) | LXXV C. Val(erius) Firmus | dec(urio) col(oniae) eiusd(em) | patri pientissim(o)* ¹⁰ *f(aciendum) c(uravit).*

Прва половина II века, на основу именске формуле у којој је наведена триба, посвете *Dis Manibus* и помена колоније Рацијарије, која је основана под Трајаном.

338. Геров, Романиз. II 9

Део надгробног споменика, нађен у Видину, на територији Рацијарије.

D(is) M(anibus) | L. Val(erio) Basso | vet(erano) leg(ionis) VII Cl(audiae) | v(ixit) an(nis) LX ⁵ *L. Val(erius) Valen[s - - -] | [- - -*

Једину индицију за датовање овог натписа у II век пружа трочлана именска формула.

339. Геров, Романиз. II 11

Део надгробног споменика, нађен у Држаници, на територији Рацијарије.

D(is) M(anibus) | (et) memoriae | Numitoriae | Proculae ⁵ *C. Numitor|i Senecae | [ve]t(erani) leg(ionis) VII Cl(audiae)* [- - -

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus* и израза *memoriae* који се јавља на мезијским натписима II и III века (уп. Petrović, *Paleografija*, 79). Трочлана именска формула указује на II век.

340. CIL III 7421

Надгробни споменик, нађен у Мокрешу, на територији Рацијарије.

D(is) M(anibus) | G. Iul(ius) Aemilianus | vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae) | vixit annis ⁵ *LX mesibus (!) X | diebus III Emil(ius) (!) | Vitalis m(iles) pret(orianus) (!) | fil(io) et Dudis fra(tri) | et Victor et* ⁵ *Iul(ius) et Ael(ius) fil(ii) kari(ssimo) | patri beneme|renti posueru|nt.*

III век, на основу облика слова.

Легија XIII Gemina

341. Геров, Романиз. II 292

Надгробни споменик, нађен у Арчару.

D(is) [M(anibus)] | Aurel[io] | Domi[- - -] | vet(erano) ex (centurione) [leg(ionis)] |⁵ XIII Gem(inae) v(ixit) [a(nnis)] | LX Aur(elia) Sur[il]|la coni- u[nx] | [ma]rito [- - -] 3 – Domi[tio] ?

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Напис би можда требало датovati у другу половину III века, због помена легије XIII Gemina, која је у Рацијарији стационирана од 275. године (уп. Ritterling, *RE* XII 1346, 1720).

Непознате јединице:

342. CIL III 6292

Надгробни споменик, нађен у Видину, на територији Рацијарије.

D(is) M(anibus) | Aur(elio) Pisto mi|litavit annis | XXVII b(ene)f(iciarius) vixit |⁵ annis LXXIII | Val(eria) Faventina | coniux vix(it) annis LXXII | Val(erius) Paulinus trib(unus) leg(ionis) | Vincen- tius Exuperis (!) |¹⁰ et Pistus circit(or) fili(i) | Sisia filia patri bene me(renti) | sepulcrum onorave(runt).

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Имена *Exuperis* и *Vincen-tius* могла би указивати на нешто познији датум (уп. Alföldy, *PND*, 122, 328). Schallmayer, *BI* 609 датује споменик у доба Севера.

СИНГИДУНУМ

Легија IV Flavia

343. IMS I 33

Надгробни споменик, нађен у Београду (Сингидунум).

L. Calpur(nio) Tert(io) | vet(erano) ex aqui(lifero) leg(ionis) | III Fl(aviae) f(elicis) vix(it) ann(is) XXX | L. Calpur(nius) INAMORIO | TIUS CONCITA-TUS | armatura legion(is) eiusd(em).

II век: Šašel, Probleme und Möglich- keiten onomastischer Forschung,

Opera Selecta, 92. Mirković, *IMS* I 33 сматра да натпис треба датovati у прву половину II века због одсуства посвете *Dis Manibus*.

344. IMS I 34

Надгробна стела, нађена у Београду.

D(is) M(anibus) | L. Albanus | L. fil(ius) Fl(avia) Septi|minus Sirmi |⁵ imag(inifer) leg(ionis) III Fl(aviae) | stip(endiorum) XXIII iu|ssu ipsius sepulcrum C. Titius Cres|cens vet(era- nus) leg(ionis) III Fl(aviae) |¹⁰ L. Alba- nus Hermes | et Philomusus An|dronici heredes | fecerunt.

После 150. године, због помена псеудо-трибе: Mirković, *IMS* I 34.

345. IMS I 37

Надгробна стела, нађена у Београду.

D(is) M(anibus) | [± 5] Cres|[cens] Scup(is) | [vet(eranus) ?] leg(ionis) |⁵ [III Fl(aviae) f(elicis) e]x eq(uite) | [milit]av(it) an[nis] XXVI vix(it) | [a]nn(is) XLV Petronia Secun(da) |¹⁰ her(es) coniug(i) | b(ene) m(erenti) p(osuit).

II век, на основу облика слова.

346. IMS I 40

Надгробна стела, нађена у Београду.

D(is) M(anibus) | Valer|ia Victo|ria vi|⁵xit ann(is) | L. Aurel(ius) | Mercator vet(eranus) | leg(ionis) III Fl(aviae) |¹⁰ Ant(oniniana) coni(ugi) | b(ene) m(erenti) p(osuit).

Доба Септимија Севера или Каракале, на основу почасног епитета *Antoniniana* у називу легије.

347. IMS I 42

Надгробна стела, нађена у Београду.

D(is) M(anibus) | Valeria Apphion | vixit ann(is) II m(ensibus) VIII | C. Val(erius) Valens vet(eranus) |⁵ leg(ionis) III [F]l(aviae) et Vale(ria) | Elpis parentes | filiae carissima[e] .

III век, на основу облика слова.

348. IMS I 16

Вотивна ара, нађена у Београду.
*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et | Terrae Ma-
 tri | Libero Pat(ri) et Libi(re (!) sac(rum)*
⁵ *T. Aur(elius) Atticus | vet(eranus)*
leg(ionis) III Fl(aviae) ex | sig(nifero)
P. K. q(uin)q(uennalis) Sing(iduni) |
dec(urio) col(oniae) Sirmens(ium) |
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).
 7 – *p(raefectus) k(astrorum)* Vulić,
Spomenik XLVII, 1909, 142, n° 62;
p(raefectus ?) k(anabarum ?) Dušanić,
AV 41, 588 и д.

Друга половина II или III век, на осно-
 ву гентилног имена *Aurelius*.

349. IMS I 29

Надгробна стела, нађена у Београду.
D(is) [M(anibus)] | M. Aure[l(io)] |
*Papiae | vet(erano) leg(ionis) III Fl(avi-
 ae) |⁵ ex b(ene)ficiario leg(ati) v(ixit)*
a(nnis) LXX | Ael(ia) Iusta con[iunx] |
et Aur(elia) Iustina fl[li]a | A]el(ius)
Herculanu[s] | c(ustos) a(rmorum)
leg(ionis) eiusd[em] |¹⁰ gener | b(ene)
m(erenti) p(osuerunt).

Друга половина II или III век, на осно-
 ву гентилног имена *Aurelius*.

350. IMS I 30

Надгробна стела, нађена у Београду.
*[D(is) M(anibus) | pe]rpe[ltuae] securita-
 [ti] | M. Ulp(io) Manliano | vet(erano)*
*leg(ionis) III Fl(aviae) |⁵ ex b(ene)fici-
 ario trib(uni) | vixit ann(is) XLIII |*
[A]el(ia) (?) Flora co[n]iugi | b(ene)
m(erenti) p(osuit).

II или III век, на основу посвете *Dis*
Manibus и гентилног имена *Aelius*.

Преномен у имену покојника укази-
 вао би на нешто ранији датум.

351. IMS I 39

Надгробна стела, нађена у Београду.
*D(is) M(anibus) | Ulp(iae) Pi[a]e dom-
 [o] | Vindo[bona] | vixit ann(is) XXI[. .*
⁵ *Aur(elius) Maxi[mus] | vet(eranus)*
*leg(ionis) III [F]l(aviae) [co]niugi pi-
 entiss[imae] et U[l]p(iae) Caiae | so[c]r-
 [a]e et matri |¹⁰ eius et sibi vius (!).*

Друга половина II или III век, на осно-
 ву гентилног имена *Aurelius*.

352. IMS I 35

Надгробна стела, нађена у Београду.
*D(is) M(anibus) | Larsinia In|genia vi-
 xit | annis XXXX P. Ae(lius) |⁵ Dionysius*
ve(teranus) | le(gionis) III F(laviae)
felicis ex si(gnifero) co[n]iugi bene |
merenti pos(uit).

III век, на основу облика слова.

Непознате јединице:

353. IMS I 81

Део стеле, нађен у Ритопеку.
Aurelius D[. . .] | vet(eranus) leg(ionis)
⁵ *| [- - -] | sibi vivo |⁵ [- - -] | [- - -] | vix(it)*
⁵ *annis [- - -] | b(ene) m(erenti).*

Друга половина II или III век, на осно-
 ву гентилног имена *Aurelius*.

354. IMS I 41

Надгробна стела, нађена у Београду.
D(is) I(nferis) M(anibus) s(acrum) |
Aur(elius) Victor vet(eranus) et Aur(elia)
⁵ *| Victoria coniuges | vivi sibi posuerunt*
⁵ *titulo suo (!) et Aure[lio] | Alpino (?)*
⁵ *patri genitiv[o] | qui vixit ann(is) XC |*
⁵ *et P. Aure(lia) A[lu]mn(o) (?) | qui vix[it]*
⁵ *an(nis) [...] | [...] CE[.] FIA ET ICVS (?) |*
⁵ *annonario posuit.*

Крај III или почетак IV века, на
 основу облика слова и титуле *anno-*
narius, уколико се односи на војску:
 Mirković, IMS I 41.

ВИМИНАЦИЈУМ

Легија *IV Flavia*

355. IMS II 16

Вотивна ара, нађена у Костолцу (Ви-
 минацијум).

Dio (!) | Eroni (!) | Aur(elius) Gai|us
⁵ *vet(er) a[⁵nus] l(e)g(ionis) | III Fl(aviae)*
⁵ *An(toniniana) | vot(um) s(ol)v(it).*

Влада Септимија Севера или Кара-
 кале, на основу почасног епитета
Antoniniana у називу легије.

356. IMS II 95

Надгробни споменик, нађен у Смедереву.

[D(is)] M(anibus) | L. Paternio | T. f(ilio) Ianuar|[i]o vet(erano) leg(ionis) III⁵ [Fl(aviae)] et Iunia[e] | [Ianu]a[r]i-ae | [Pa]ternia | [Ian]uaria | [fil(ia) e]t here[s - - -] |¹⁰ II V? [- - -]

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus* и назива легије без епитета *Felix*.

Легија VII *Claudia*

356a. IMS II 51

Фрагмент базе (?), нађен у Костолцу.

[Pro sal(ute) | [Imp(eratoris) Ca]e]s(aris) T. Ael(ii) | [Anton(ini) A]ug(usti) Pii | [et Veri] Caes(aris) |⁵ [vet(erani) le]g(ionis) VII | [Cl(audiae) p]iae) f(idelis) pr[ob]ati | [Servia]no et | [Varo et Po]ntian(o) | [et Attic]o co(n)s(ulibus) |¹⁰ [m(issi) h(onest) m(issione) pe]r Cur[iti]um Ius]tum | [leg(atum) Aug(usti)] pr(o) pr(aetore) | [± 4 le]g( ) leg(ionis) | [et sun]t n(umero) CCXXXIX |¹⁵ следе имена ветерана.

Ветерани су регрутовани 134. и 135. године (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 887, 888). Отпуштени су вероватно 159. године (Mirković, *IMS II 51*).

356b. IMS II 53

База, нађена у Костолцу.

[Imp(eratori) Caes(ari)] L. Septimio Severo Pertin]a[ci | Aug(usto) Arab(ico) Adiab(enico) et M.] Aurel(io) | [Anton(ino) Caes(ari) vet(erani)]leg(ionis) VII Cl(audiae) |⁵ [p]iae) f(idelis) prob(ati) Prisco et Ap]ollinar(e) co(n)s(ulibus) | [m(issi) h(onest) m(issione) per C. Gabi]n(ium) Pompeianum | [leg(atum) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)] et Lael(ium) Maximum | [leg(atum) leg(ionis) VII Cl(audiae) p]iae) f(idelis) Cle]ment(e) et Prisco co(n)s(ulibus) | следе имена преко 270 ветерана.

Ветерани су регрутовани 169, а отпуштени 195. године (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 922, 949).

357. IMS II 117

Надгробни споменик, нађен у Костолцу.

D(is) M(anibus) | C. Iulio Valen|ti mil(iti) leg(ionis) VII Cl(audiae) | b(eneficiario) proc(uratoris) stip(endiorum) XXV vi⁵xit ann(is) L L. Iulius | Valens fil(ius) et | heres facien|dum curavit | h(ic) s(itus) e(st).

Прва половина II века, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *hic situs est*.

358. IMS II 131

Надгробни споменик, нађен у Костолцу.

D(is) M(anibus) | Q. Helvius Probus | vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae) | vix(it) ann(is) LIII |⁵ h(ic) s(itus) e(st) | Pontia Optata | coniugi suo pi|enti(ssimo) ben(e) mer(enti) pos(uit) | Q. Helvius Optatus |¹⁰ [patri s]uo [be(ne)] mer(enti) | [posuit].

Прва половина II века, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *hic situs est*.

359. IMS II 134

Надгробни споменик, нађен у Костолцу.

D(is) M(anibus) | M. Val(erius) Va|lens Fab(ia) | Eracl(ea) (!) ve[t(eranus)] |⁵ [leg(ionis) VII Cl(audiae) p]iae) f(idelis) | vix(it) an(nis) LXX | Val(eria) Vener(ia) | lib(erta) patro[no] b(ene) m(erenti) | et s[ibi] pos(uit).

II век, на основу посвете *Dis Manibus*. На нешто ранији датум, можда прву половину II века, указивала би именска формула у којој су наведени триба и домицил.

360. IMS II 127

Надгробни споменик, нађен у Дрмну, јужно од Костолца.

D(is) M(anibus) | P. Ael(ius) Priscus | mil(es) leg(ionis) VII Cl(audiae) | stip(endiorum) XXV v(ixit) a(nnis) L |⁵ P. Ael(ius) Ursulus | fil(ius) et P. Ael(ius) Ca|pito lib(ertus) | heredes f(aciendum) c(uraverunt).

II век, на основу облика слова.

361. IMS II 308

Вотивна ара, нађена на брегу Сопот, северно од Пожаревца.

Deo Invi(cto) Mitr(ae) (!) | C. Iul(ius) Val(ens ?) ve|t(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae) |⁵ ex b(ene) f(iciario) co(n)s(ularis) | nunc dec(urio) | Vim(inacii) temp(lum) | a solo re|fecit.

Друга половина II века, на основу палеографских одлика слова: Premerstein, Vulić, Antike Denkmäler in Serbien, *Jahresh.* 3, Bbl. 109, n° 4.

362. IMS II 120

Надгробна плоча, нађена у Костолцу.

D(is) M(anibus) | T. Aur(elio) Mer(catori) vet(erano) | ex imag(inifero) leg(ionis) |⁵ VII Cl(audiae) vix(it) ann(is) | L et Aur(elio) Marci|ano mil(iti) leg(ionis) | eiusd(em) vix(it) ann(is) | XXX mil(itavit) ann(is) V |¹⁰ T. Aur(elius) Quintus vet(eranus) | leg(ionis) eiusd(em) h(ic) p(ositi) s(unt).

Крај II века, на основу палеографских одлика, посвете *Dis Manibus* и *tria nomina*: Mirković, Novi natpisi iz oblasti rimskog limesa u Gornjoj Mezi-ji, *ZA* 15, 382–383.

363. IMS II 122

Надгробни споменик, нађен у Смедереву.

] | [- - -] IVSA III [faciend(um) ?] | curavit C. Terentius C. f(ilius) | Cl(audia) Catullus Vir(uno) vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae) | p(iae) f(idelis) ex sig(nifero) contirun[c]u[l]o et |⁵ contubernali pientissimo | Crispino [et Iulian]o II [co(n)s(ulibus)].

224. година. Конзули су били Апије Клаудије Јулијан и Гај Бругије Кристин (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 977).

364. IMS II 121

Надгробни споменик, нађен у Костолцу.

D(is) M(anibus) | L. Aur(elius) Andro(nicus) vet(eranus) ex | signifero leg(ionis) |⁵ VII Cl(audiae) vix(it) a(nnis) LIII | L. Aur(elius) Salvia(nus) libr(arius) co(n)s(ularis) | filius.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

365. IMS II 126

Надгробни натпис, нађен у Костолцу.

D(is) M(anibus) | Aur(elius) Vitalis veter(anus) ex | mensore tritici | leg(ionis) VII Cl(audiae) et Aurel(ia) |⁵ Macedonia coniux | memoria(m) vivi fabrikabimus (!) | et quod nescientes | accepimus invit reddidimus | Таџта.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

366. IMS II 130

Надгробни споменик, нађен у Костолцу.

D(is) M(anibus) | M. Aur(elius) Heliodor(us) vet(eranus) leg(ionis) | VII Cl(audiae) vix(it) an(nis) |⁵ XXXV mil(itavit) | ann(is) XXVI | M. Calidi(us) Bass(us) | et M. Ulp(ius) Maxim(us) | her(edes) b(ene) m(erenti) p(osuerunt).

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

367. IMS II 110

Надгробни споменик, нађен у Костолцу.

D(is) M(anibus) | M. Valerius Speratus | vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae) ex b(ene) f(iciario) | co(n)s(ularis) dec(urio) m(unicipii) A(elii) V(iminacii) praef(ectus) coh(ortis) |⁵ I Aquet(anorum) v(ixit) a(nnis) LV (obitus) in Britt(ania) | Lucia Afrodisia con(iugi) b(ene) m(erenti) et sibi vivae | posuit.

II век или прве деценије III века, на основу помена муниципија Виминацијума. Хадријан је цивилно насеље (*conventus civium Romanorum*) у близини логора уздигао на ранг муниципија. *Terminus ante quem* за датовање овог натписа је 239. година када је Виминацијум стекао колонијални статус (уп. Mirković, IMS II р. 47 и д.).

368. IMS II 45

Део вотивног споменика, нађен у Смедереву.

] | *Ael(ius) Vita[li]s | vet(eranus) ex me[n(sore) tr]i|itici leg(ionis) V[II] Cl(audiae) pr]o salute sua [± 4] |⁵ [vo]l(um) p[os]uit.*

II или III век. Једину индицију за давање мужа гентилно име *Aelius*.

369. IMS II 129

Надгробни споменик, нађен у Костолцу.

D(is) M(anibus) | P. Ael(ius) Antio|chus veter(anus) | leg(ionis) VII Cl(audiae) v(ixit) a(nnis) |⁵ LX et P. Aelius | Donatus alm|nus (!) eius v(ixit) a(nnis) VII | P. Ael(ius) Agathan|gelus et P. Ael(ius) |¹⁰ Primitivos lib(erti) | et heredes | f(aciendum) c(uraverunt).

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus* и гентилног имена *Aelius*. Трочлана именска формула упућује на нешто ранији датум.

370. IMS II 132

Надгробни споменик, нађен у Пасаровићима.

D(is) M(anibus) | Oppiae Aga|then[i] matri | v(ixit) a(nnis) LX et Iul(io) |⁵ Quadrato | pat(ri) vet(erano) leg(ionis) VII | Cl(audiae) v(ixit) a(nnis) LXV Hercula|no frat(ri) v(ixit) a(nnis) VIII | Iul(ius) Bassus mil(es) leg(ionis) I II P(?) |¹⁰ s( ) co(n)s(ularis) b(ene) m(erentibus) p(osuit).
9 – *I It(alicae)*; 10 – *s(trator)*.

II или III век, на основу формуле *bene merenti posuit* и посвете *Dis Manibus*.

371. IMS II 116

Надгробни споменик, нађен у Костолцу.

D(is) M(anibus) | C. Val(erius) Maxi|mus vet(eranus) | [e]g(ionis) | VII Cl(audiae) ex corn(iculario) |⁵ trib(uni) vix(it) ann(is) | [.] VII Aebutia | [T]aburtilla | [---] et [V]ale | [---] |¹⁰ b[---] p(osuit).

9 – [*coniugi et patri*] ?; 10 – *b(ene) [m(erenti) ?]*

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *bene merenti posuit*.

372. IMS II 133

Надгробни споменик, нађен у Костолцу.

D(is) M(anibus) | L. (?) Val(erio) Quin|ino vet(erano) leg(ionis) | [VII] Cl(audiae) vix(it) ann(is) |⁵ XLV et L. Val(erio) Cel|so mil(iti) leg(ionis) VII Cl(audiae) | vix(it) ann(is) XX m(ilitavit) an(nis) II | Licinia Cel|sina coniu|gi karissi[mo] | et fil(io) incom|parabili | b(ene) m(erentibus) p(osuit) | H S M E.

14 – *H(oc) s(ibi) m(emoria) e(st) Vulić, Antički spomenici u Srbiji, Spomenik XLVII, 1909, 119-120, n° 27; h(ic) s(iti) m(emores) e(stote) Mirković, IMS II 133.*

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *bene merenti posuit*.

Непознате јединице:

373. IMS II 139

Део надгробног споменика, нађен у Костолцу.

] | *manus vet(eranus) | legionis [± 4] | vixit an(nis) [± 4] | h(ic) s(itus) e(st) Titu[s] |⁵ Flavius | [.] legi[o]nis | eiusdem hel|res bene[me]renti po[suit].*

Прва половина II века, на основу формуле *hic situs est*.

374. IMS II 150

Надгробни споменик, нађен у Костолцу.

] | [.] *Petroni|us | [± 6] ETER | [vix(it) an]n(is) LXV | [± 8] nia |⁵ M[a]rcia con|iugi et Petro|nius Cogita|tus Petronius | Fuscus Marcia |¹⁰ Marcellina P[e]tronus Amyni|anus fili patri | bene merenti | posuerunt.*

2 – [.....v]eter(anus ?) Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien, Jahresh. 15, 1912, Bbl. 214, n° 3.*

III век, на основу облика слова.

375. IMS II 147

Надгробни споменик, нађен у Новом Костолцу.

D(is) M(anibus) | Aurel(ius) Secundinus vet(eranus) | v(ixit) a(nnis) LX Aurelii ⁵ *Secundina Secundio Iulia et Lidira | patri b(ene) m(erenti) p(osuerunt)*.

Друга половина II или III век, због гентилног имена *Aurelius*.

376. IMS II 140

Део надгробног споменика, нађен у Костолцу.

]] | - - -] *us vet(eranus) leg(ionis)* [- - -] | [- - -] *anus frat(er* - - -

Нема индикација за датовање овог фрагмента.

377. IMS II 153

Део надгробног споменика, нађен у околини Костолца.

]] | [- - -] *eni vet(erano)* [- - -

Нема индикација за датовање овог фрагмента.

378. IMS II 154

Део надгробног споменика, нађен у Костолцу.

]] | [- - -] *us vet(eranus)* [- - -] *ilia* [- - -

Нема индикација за датовање овог фрагмента.

УЛПИЈАНА

Непознате јединице:

379. АЕ 1981, 725

Вотивна ара, нађена у Липљану (Улпијана).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Melcid | Ael(ius) Octavianus ⁵ *vet(eranus) cum | suis v(otum) p(osuit)*.

Крај II или почетак III века: Z. Mirdita, *Novitates epigraphicae e Dardania collectae*, AV 31, 1980, 187.

НАИСУС

Легија VII *Claudia*

380. IMS IV 12

Вотивна плоча, нађена у Нишу (Наисус).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | sacrum | C. Fl(avius) Felix | vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae) | [- - -

Крај II века, на основу облика слова и трочлане именске формуле: P. Petrović, *Epigraphska saopštenja*, *Starinar* 19, 1968, 227.

381. IMS IV 21

Вотивна ара, нађена у Нишу.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Pa|terno Ae|pilofio (!) | Sanc( ) Oriens ⁵ *Cor(nelius) Mide P. | Ael(ius) Cocaius | vet(erani) leg(ionis) VII Cl(audiae) Sev(eriana) | ex voto posu(erunt) | Maximo et Aeli* ¹⁰ *ano co(n)s(ulibus)*.

223. година. Конзули су били Луције Марије Максим Перпетуо Аурелијан и Луције Росције Елијан Пакул Салвије Јулијан (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 976).

Непознате јединице:

382. IMS IV 25

Вотивна ара, нађена у Нишу.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Ful( ) | et Iun(oni) Reg(inae) | et Deo Lib(ero) | et Hilare (!) ⁵ *G. Iul(ius) Servan|dus vet(eranus) et | Fl(avii) Numisius [et] | [N]umisianus* - - -

Једину индикацију за датовање овог натписа у II век пружа трочлана именска формула.

383. IMS IV 36

Надгробни споменик, нађен у Нишу.

- - -] | *et sibi viba (!) et | Aur(elius) Valenti|nus v(e)t(eranus) fili* ⁵ *ae b(ene) m(erenti) p(o)s(uerunt)*.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Натпис би, на основу слова, можда требало датovati у III век.

384. IMS IV 37

Надгробни споменик, нађен у Нишу.

D(is) M(anibus) | C. Iul(io) Vindici | vet(erano) vix(it) ann(is) LX | et Aeliae Sere|nae eius vix(it) ann(is) | XXX C. Iuli Her|mocora (!) Nici|[a] Florus Mestri|us et Tzitzis ¹⁰ *liberti et Aelius*

Fecundus Cos|mus b(ene)m(erentibus) f(aciendum) c(uraverunt).

II или III век, на основу гентилног имена *Aelius*, посвете *Dis Manibus* и формуле *bene merentibus*.

MUNICIPIUM DARDANORUM

Непознате јединице:

384a. ILJug 507

Део натписа, нађен у Сочаници (*Municipium Dardanorum*).

M. Aur[el(ius)] | Asclep[ia] | des ve[t(eranus)] | ex leg(ione) [- - -]

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

HORREUM MARGI

Легија VII Claudia

385. IMS IV 84

Део надгробне стеле, нађен у Ћуприји (*Horreum Margi*).

- - - | vix(it) an(nis) XX mi|litavit menses (!) | VIII P. Aur(elius) Marcianus mi-<[es] |⁵ leg(ionis) VII Marcian|us v[et(eranus)] leg(ionis) VII pater | et Aur(elia) Marcia | mater se viva | sibi et filis bene |¹⁰ merentis pos(uit) | Aur(elia) Rufina | brutes.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

TIMACUM MINUS

Легија VII Claudia

386. IMS III/2 32

Надгробни споменик, нађен у Равној (*Timacum Minus*).

D(is) M(anibus) | C. Iulius Her|culanus vet(eranus) | leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) |⁵ se vivo posuit | et Antoniae Vi|biae con(iugi) b(ene) m(erenti) | vix(it) an(nis) L | h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur).

Друга половина II века, на основу палеографских одлика: Vulić, *Jahresh.* 3, Bbl. 140, n° 40.

387. IMS III/2 30

Надгробни споменик, нађен у Равној.

D(is) M(anibus) | Iulia Charitine vix(it) an(nis) XLV T. Cl(audius) | Valerianus mil(es) leg(ionis) VII Cl(audiae) stip(endiorum) IIII | vix(it) an(nis) XXII T. Cl(audius) Valens vet(eranus) ex tess(erario) |⁵ leg(ionis) s(upra) s(criptae) coniugi et filio karissimis b(ene) m(erentibus) p(osuit) | et se vivo et Iuliae Valentinae et Titus Claudius | Valentinus Valenti et Valentioni filius fecit.

III век, на основу облика слова.

Непознате јединице:

388. IMS III/2 59

Надгробни споменик, нађен у Равној.

D(is) [M(anibus)] | Trebia Lucia | vix(it) a(nnis) XXXV Sall(ustius) | Vales (!) vet(eranus) cum |⁵ filis eius con(iugi) b(ene) m(erenti) et | sibi vivo | posuit. Крај II века, на основу облика слова: Vulić, *Jahresh.* 3, Bbl. 141, n° 41.

389. IMS III/2 60

Део надгробног споменика, нађен у Равној.

- - - | [.] Sep(timius) [Feli?]x | vet(eranus) vix(it) an(nis) | LVII et Se(p(timio) | Testae (?) vet(erano) [vix(it)] |⁵ ann(is) LX[- - -] | [- - -]I[- - -]

Почетак III века, на основу облика слова: Premerstein, Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien und Makedonien, Jahresh.* 6, Bbl. 47, n° 53.

390. IMS III/2 57

Надгробни натпис, нађен у Равној.

D(is) M(anibus) | Aur(elius) Tati-us vet(eranus) | vix(it) ann(is) LX Aur(elia) | Longina con(iugi) cum | filis suis | simul et sibi | se viva fecit.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

391. IMS III/2 58

Надгробни споменик, нађен у Равној.

- ± 3] *Dassius* | *vet(eranus) v(ixit) a(nnis) LX b(ene) m(erenti) | simul et vivae | Aur(eliae) Severae con(iugi)* |⁵ *eius siq* (!=*sicut*) *test(amento) suo | Ael(io) Ennio pr(imo) h(eredi) | interc(essione) Val(erii) Aquilini def(unctus) Doma|v(ia) del]egav|[it - - -*
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
392. IMS III/2 56
Надгробни споменик, нађен у Равној.
D(is) M(anibus) | M. Aur(elius) Severus | vet(eranus) vix(it) ann(is) LX | et Severianus |⁵ *vix(it) ann(is) XX et | Crescentilla | vix(it) ann(is) II Iulia | Cassia con|iugi et filis b(ene) m(erentibus) |*¹⁰ *simul et sibi se | vivo (!) p(osuit).*
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
393. IMS III/2 28
Надгробни споменик, нађен у Равној.
D(is) M(anibus) | Aur(elius) Aurelianus | mil(es) leg(ionis) III Fl(aviae) | vixit annis XXXV |⁵ *Aur(elius) Bithus vet(eranus) | pater et Aelia | Aide mater filio | b(ene) m(erenti) et sibi se vi|vis posuerunt.*
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*. Натпис би можда требало датovati у II век, на основу палеографских одлика текста.
- ПАМ
Легија VII *Claudia*
394. CIL III 8100 (=1644)
Део надгробног споменика, нађен у Рању.
Tib. Cl(audius) Valen[s] | vet(eranus) leg(ionis) VI[I Cl(audiae)] | vixit a(nnis) X | - - -
II или III век, на основу помена легије VII *Claudia*.
- ТАЛИЈАТА
Непознате јединице:
395. ILJug 474
Надгробни споменик, нађен у Доњем Милановцу (Талијата).
D(is) M(anibus) | M. Ulpio Cris|po vet(erano) patri et | Sallustiae Epic |⁵ *tumi matri et | Ulpis Caio et | Hercliano | fratribus | hic siti sunt* |¹⁰ *M. Ulpius Seru|llenus b(ene) m(erentibus) | pos(uit).*
Средина II века, на основу палеографских одлика слова и облика споменика: Petrović, Klesarska radionica u Talijati, *Starinar* 20, 1969, 299 и д.
- КОСМАЈ
Непознате јединице:
396. IMS I 99
Вотивна ара, нађена на Градишту код Стојника, на Космају.
[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) | [.] Scribonius | Faustus vet(eranus) ili v(eteranus) Aureliu[s] ili Aurelia | [- - -
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

ДОЊА МЕЗИЈА

ЕСКУС

Легија I Italica

397. Геров, Романиз. I 25

Надгробни споменик, нађен у Гигену (Ескус).

[Q. T]al[o]n(ius) | [Q. f(i)lius] An[i(en-si)] | Co(n)sta(n)s Ar[im]ini vet(era)nus | leg(ionis) I Itali(cae) | vix(it) ann(is) L | h(eres) f(aciendum) c(uravit).

I век или прве деценије II века, на основу пуне именске формуле.

398. CIL III 14491

Надгробни споменик, нађен у Челеји, на левој обали Дунава, прекопута Гигена.

D(is) M(anibus) | G. Crispinus | G. fil(ius) Claudia | Firmus Aspe|ndo v(eteranus) le(gionis) II It(alicae) | Aureliae Se|verae co(n)iu|gi vix(it) an(nis) XXVI | et nepotibu|s Aur(elius) Prim|iliae SB [- - -] | [- - -] MAE pos(uit).

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена Aurelius.

Легија IV Flavia

399. CIL III 7425

Вотивна ара, нађена у Гигену.

T. Tettiu[s] | Plotu[s] | vet(era)nus leg(ionis) II[II] | F(laviae) f(elicis) p(ater) s(acrorum) D[ei] |⁵ Invicti v(otum) [s(olvit)] | l(ibens) m(erito).

Једину индикацију за датовање овог споменика на крај I или почетак II века пружа назив легије са епитетима F(lavia) f(elix).

Легија V Macedonica

400. Геров, Романиз. I 16

Нагробна плоча, нађена у Гигену.

C. Rosciu[s] | C. f(i)lius Ani(enis) [C]a|-

pito Troad(e) | veteran(us) leg(ionis) V |⁵ Mac(edonicae) milita(v)it ann(is) XXIV vixit | ann(is) LV h(ic) s(itus) e(st) | C. Val[er]ius | Pud[e]n[s] m[iles] | leg(ionis) V M[a]c(edonicae) (centuria) A[ti]¹⁰li Veri heres | fiduciarius f(aciendum) c(uravit).

Средина I века, према облику слова: Филов, Антични паметници в Народния Музеи, Известия БАН 3, 1912, 5, n° 2.

401. Геров, Романиз. I 17

Надгробни споменик, нађен у Борилу, близу Гигена.

C. Vibi[us] C. f(i)lius | Fab(ia) Fro|nto do |⁵ mo Bri|xia vet(e)r(anus) leg(ionis) V | Ma[c(edonicae)] vi|xit [an]n(is) |¹⁰ LXXXIII [- - -]

I век, на основу пуне именске формуле и одсуства посвете Dis Manibus.

402. CIL III 14415

Надгробни споменик нађен у Гигену.

C. Anni[us] C. f(i)lius | Ani(ens) Milo | Luca vet(era)nus |⁵ leg(ionis) V Mac(edonicae) | vix(it) ann(is) | LX [- - -]

I век, према облику слова и стилу натписа: Димитров, Надгробните плочи, n° 6.

403. Геров, Романиз. I 4

Надгробни споменик, нађен у Гигену.

L. Septimius C. [f(i)lius] mi(l)es leg(ionis) V Mace(donicae) vix(it) a(nnis) LX militav(it) a(nnis) XXX h(ic) s(itus) e(st) Moeolia l(iberta) [et] co(n)iu|x f(aciendum) c(uravit).

I век, на основу формуле hic situs est и одсуства посвете Dis Manibus. Domaszewski, Westd. Zeit. 21, 189, нап. 212 сматра да је натпис настао

- најкасније под Веспасијаном, јер Септимије нема когномен.
404. АЕ 1960, 128
Надгробни споменик, нађен у Гигену.
C. Iulius G. f(i)lius | *Menenia Lon|ginus Heracl|ea vet(eran)us leg(ionis) V* |⁵ *Mac(edon)icae vix(it) ann(is) L h(ic) s(itus) e(st)* | *G. Iulius Her|mes libert(us) id|emque heres | optimo patro|no suo f(aci)endum c(uravit)*.
I век, на основу пуне именске формуле, формуле *hic situs est* и одсуства посвете *Dis Manibus*.
405. Геров, Романиз. I 21
Надгробни споменик, нађен у Рибену, југоисточно од Гигена.
L. Varro|nius Fe|lix vet(eran)us | leg(ionis) V M(acedon)icae V |⁵ *alerial Varro|nia Ma|xima fil(ia) | et C. Iulius | Rusticus* |¹⁰ *gener [pi]entiss|mo posu|erunt*.
Крај I или сам почетак II века: Геров, Романиз. I 21. Одсуство посвете *Dis Manibus* указује да би натпис требало датovati у I век.
406. CIL III 7428
Надгробни споменик, нађен у Гигену.
D(is) [M(an)ibus] | *C. Iuli(o) C. [f(ilio)] | Col(l)ina Cele|ri veter(ano) | leg(ionis) V Mac(edon)icae* |⁵ *et Iuliae Tyche | C. Iulius Cres|cens (centurio) leg(ionis) I | Italic(ae) | parentib(us) piissimis fec(it)*.
Почетак II века, на основу облика споменика, посвете *Dis Manibus* и околности да је из именске формуле изостављен *origo*: Димитров, *Надгробните плочи*, п^о 3.
407. Геров, Романиз. I 19
Надгробни споменик, нађен у Гигену.
D(is) M(an)ibus | *P. Scribon[i]us P. f(i)lius Col(l)ina* | *Epheso Varus* |⁵ *vet(eran)us leg(ionis) V | Mac(edon)icae* | *mil(itavit) annis XXVI | vix(it) ann(is) LV | h(ic) s(itus) e(st)* |¹⁰ *Arellia Celer|na et Scriboni|us Celer mil(es) leg(ionis) | eiusdem f(aci)endum c(uraverunt)* |¹⁵ *coniux et fil(ius)*.
Почетак II века, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *hic situs est*.
408. Геров, Романиз. I 22
Надгробни споменик, нађен у Плиски, близу Гигена.
D(is) M(an)ibus |⁵ *[s(acrum)] | M. Octavius | Firmi f(i)lius Pal(at)ina* | *Aper Nicom(ed)ia medicus vixit* |⁵ *annis p(hus) m(inus) LXIX | et Lisame Polla | vixit [a]nn(is) p(hus) m(inus) LXV | quae O[ctav]io [v]i[vo] | natis viv[is] le[gem]* |¹⁰ *natura[e] absolvit | Marcus Octavius [Pal(at)ina] D[o] | mitius Nicom(ed)ia vet(eran)us [L]eg(ionis) | V Mac(edon)icae matri suae et | [f]ratri pientis(simo) posuit*.
Почетак II века, на основу посвете *Dis Manibus* и пуне именске формуле.
409. Геров, Романиз. I 24
Вотвина ара, нађена у Коприви, код Гигена.
Deum Matri | Mag(nae) Caia Va|leria C. Val(eri) | Longi(ni) ve|ter(ani) leg(ionis) V | Mac(edon)icae | *co(n)iux | v(otum) l(ibens) s(olvit)*.
Почетак II века: Геров, Романиз. I p. 74.
- Легија XI *Claudia*
410. Геров, Романиз. II 68
Надгробни споменик, нађен у Рибену, југоисточно од Гигена.
D(is) M(an)ibus M. Aur(el)ius Silvanus vet(eran)us leg(ionis) XI Clau(dia)e vivo suo sibi et Val(eriae) Marciae carissimae co(n)iugi sui Au(re)lio Sabino previgno vix(it) ann(is) XXX et Aureliae fil(iae) vix(it) ann(is) XV Silvano nepoti vix(it) ann(is) III.
Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.
- Непознате јединице:
411. CIL III 14417
Надгробни споменик, нађен у Гигену.

D(is) M(anibus) | L. Firmo | L. filio Narbo(ne) | Valentin(o) |⁵ veteran(o) | vix(it) ann(is) LXX | Firmia Se|cunda lib(erta) | patrono |¹⁰ b(ene) m(eren-ti).

Прва половина II века, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *bene merenti*: Димитров, *Надгробните плочи*, н^о 10.

412. Геров, Романиз. II 44

Надгробни споменик, нађен у Сомовићу, код Гигена.

D(is) M(anibus) | Aurel(ius) Drigi|sa vet(eranus) vix[it] | [a]n(nis) L[X]V[III ?] |⁵ Valeria coniu[x] | vixit an(nis) XL | Ael(ius) Val<i>ntin(us) | filius [vix]it an(nis) [...] | et Ael(lia) | Sissa vix(it) | an(nis) [- - -] |¹⁰ Aur(elius) Vitalis | pat[r](onis) b[en][e] m[e]r[en]t[ib](us) p[os]uit.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

413. Геров, Романиз. II 67

Вогивна ара, нађена у Рибену, југоисточно од Гигена.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Tamiteno | M. Iulius Fro|ntinianus | [v]et(eranus) Aug(ustorum) n(ostrorum duorum).

Једину индикацију за датовање овог натписа у другу половину II или III век пружа помен двојице августа. Геров, *loc. cit.* сматра да потиче из времена заједничке владе Септимија Севера и Каракале (198–211).

НОВЕ

Легија *I Italica*

414. Геров, Романиз. I 26

Надгробни споменик, нађен у Стеклуну (Нове).

C. Bruttio C. filio) | Cla(udia) Gouto Vir(uno) | vet(erano) leg(ionis) I Ital(icae) vix(it) | ann(is) LXXX h(ic) s(itus) e(st) C. Vibius Therapo | amico bene merenti | secundum formulam | testamenti [eius] | faciendum c(uravit).

I век или сам почетак II века, на основу пуне именске формуле, формуле

hic situs est и одсуства посвете *Dis Manibus*.

415. Геров, Романиз. I 27

Део надгробног споменика, нађен у Стеклуну.

D(is) M(anibus) | C. Iul(io) Fab(ia) An|cyra Mag|no vet(erano) leg(ionis) I |⁵ Ital(icae) vix(it) an(nis) | [- - -

Почетак или прва половина II века, на основу посвете *Dis Manibus* и ономастичке формуле у којој су наведени триба и домицил.

416. Геров, Романиз. II 49

Надгробни споменик, нађен у Стеклуну.

[- - -] C. f(ilius) Papiria Severus Oesc(i) vet(eranus) leg(ionis) I Ita(l)icae et Marciae Marcellae coniugi h(oc) m(onumentum) p(atens) in f(ron)te p(edes) LXXX in agr(o) p(edes) LXXX h(eredem) n(on) s(equitur).

Прва половина II века: Димитров, *Надгробните плочи*, н^о 84.

417. ILN 54

Надгробна стела, нађена у Калма Чесми, југоисточно од Нова.

D(is) M(anibus) | Aureliae Qui|ete et Fl(avio) | Decebalo |⁵ vet(erano) leg(ionis) I Ital(icae) | Severianae | marito eius | [S]ammonia Anto|[nia] e|t Aur(elius) Ianua|¹⁰[rius] v|et(eranus) et Aur(elius) | Elpid(e)phorus | her(edes) et test(amento) | faciendum c(uraverunt) | o(ptomus) s(it) v(obis) t(erra) l(evis).

Влада Александра Севера (222-235), на основу епитета *Severiana* у називу легије.

418. CIL III 756

Надгробни споменик, нађен у Свиштову, западно од Нова.

D(is) M(anibus) | L. Cornelio | Mampsa|l|chano vixit |⁵ annos VII. Cor|nelius [F]ronto | vet(eranus) ex ima|g(inifero) le|g(ionis) | [I] Ita(l)icae pater et V[i]b|bia Marcia ma|¹⁰ter filio pientis|simo honoris | causa bene me|renti posue|runt viato|¹⁵r[e]s havetis.

Крај II или III век, на основу облика слова. Уп. Димитров, *Надгробните плочи*, n° 22.

Легија XI Claudia

419. ILN 15

Део вотивне плоче, нађен у Стекле-ну.

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) pro salu]te Imp(eratoris) Cae[s(aris)] | [- - - Au]g[usti] | [- - - veteran(?)]us leg(ionis) XI C[l(audia)].

3 –V. Vožilova, *ILN 15* истиче да је група *VS* могла представљати неки чин или звање које се завршава на *-us*. Прва допуна трећег реда изгледа прихватљивија, јер се војничка звања која се завршавају на *-us* по правилу у натписима наводе као скраћенице, док се термин *veteranus* релативно често среће у нескраћеном облику (уп. 5, 11, 16, 52, 89, 109, 229, 236, 290, 314, 320, 327, 471, 475, 495).

II или III век, на основу помена легије XI Claudia, која је у Доњу Мезију, у Дуросторум, дошла око 105. или 106. године (уп. с. 169).

Легија XIII Gemina

420. Геров, Романиз. II 48

Надгробна плоча, нађена у Новама. - - - A]urel(io) Mac|[eni]o vet(era-no) leg(ionis) | [Ge]min(ae) domo | [Ca]pp(adociae) vixit |⁵ [an]nis LX M. Val(erius) | [Ma]cenio fil[ius] et | [he]-r(es) patri kar(issimo) | f(aciendum) c(uravit).

Аурелије је, према Дечеву, служио у легији XIII Gemina, која је у Аурелијаново доба била стационирана у Рацијарији. Број XIII испред назива Gemina био је изостављен због скућеног простора (Дечев, Антични паметници, *Известия БАН* 12, 1938, 300, n° 26). Подаци о распореду легија оправдавају његово мишљење: XIII Gemina је од свих јединица са овим називом била најближа Доњој

Мезији и Новама; током II и III века била је у Дакији, а од 275. године у Горњој Мезији. Остале легије – VII Gemina, X Gemina и XIV Gemina – нису имале никакве везе са Доњом Мезијом.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена Aurelius.

Непознате јединице:

421. CIL III 12366

Надгробни споменик, нађен у Новама.

] | [- - -T]auriscum | ex (centurione) veterano | avom suum | f(aciendum) c(uravit).

II век: Геров, Романиз. II n° 50.

422. ILN 12

Вотивна плоча, нађена у Новама.

Concordia Consacranis | I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iunoni Reg(inae) et Minervae | C. Staboratius vet(eranus) ex b(ene)f(iciario) c(onsulari) | Consecranis Iovianorum |⁵ ob honore(m) immunitatis eius DC | num(mum) dedit.

Око 205–211. године. Израз Concordia Consacranis на луку рељефа који представља Јупитера, Јунону и Минерву, Колендо доводи у везу са другом половином владе Септимија Севера, истичући да се тада у званичној царској пропаганди инсистирало на слози у царској породици, због општепознатих сукоба и неслагања између Каракале и Гете (Kolendo, *ILN 12*).

423. Геров, Романиз. II 55

Надгробни споменик, нађен у Карасену, близу Нова.

D(is) M(anibus) P. Aelius Gerrus ex dupl(ario) vet(eranus) [- - -

II или III век, на основу гентилног имена Aelius.

424. ILN 43

Део царског натписа, нађен у Новама.

[Pro] salute [- - -] | [- - -] | [- - - v]et(eranus) ex imag(inifero) le[g(ionis) - - -] | [- - -]tem a sol[o - - -

III век, на основу околности да је царево име избрисано. II век, уколико је цар био Комод: Kolendo, *ILN* 43.

425. *ILN* 63

Део надгробне стеле, нађен у Новама.

] | [- - -]GA[- - -] | [- - -]IE.PR[- - -] | REM ve[t(eranum) - - -] | [vixit annis] LI mi[litavit annis - - -].

Нема индикација за датовање овог споменика.

ДУРОСТОРУМ

Легија XI *Claudia*

425а. АЕ 1974, 571

Вотивни натпис, нађен у Силистрији (Дуросторум).

Mercu|rio sa|ncto | sacrum ⁵ *pro salut(e) Aug(ustorum duorum) | L. Sep(timii) Se|veri et [M. Aur(elii) An|tonini et | L. Sep(timii) Ge|tae Ca]e[s(aris)] C. Anton(ius) Hercu|l¹⁰anus vet(eranus) | leg(ionis) XI Cl(audiae) | ex c(ustode) a(rmorum) | vet(eranis) con|sisten|¹⁵tibus huius | loci d(onum) d(edit).*

198–209. година. Каракала је за августа проглашен 198. године, док је Гета титулу цезара носио од 198. до 209. године, када је и он проглашен за августа.

425б. АЕ 1974, 570

Вотивни натпис, нађен у Силистрији.

Flattor(ibus) Ventis et Bono Fl[a]nto per quibus (!) consta<ta>nt | male genus bene gubernan|tes sanctis sacrum C. Ant(onius) ⁵ Herculanus vet(eranus) leg(ionis) XI Cl(audiae) | ex c(ustode) a(rmorum) vicanis d(onum) d(edit) quia tu|nc sacrum conveniunt.

col. I: *Val(erius) Villanus sac(erdos) | [- - -] Publicius [- - -] | [- - -] Crispinus vet(eranus) | Iul(ius) Iulianus vet(eranus) | Aur(elius) Asc[. . .]s vet(eranus) | Coc(ceius) Hercu|l[a]n(us) [v]et(era-*

nus) Val(erius) Valerianu[s vet(eranus)] | Corn(elius) Lycius ve(teranus) | Bel(licius) Aelianus vet(eranus).

col II: *Fl(avius) Gaius cor(nicularius) | Fl(avius) Valerius | [- - -]V[- - -] Quintus | Val(erius) Apolli(naris) | Coc(ceius) Ae[- - -] | Se<te>mpro(nius) | Val(erius) Valenti[n(ianus)] | Val(erius) [- - -] | [- - -] Po]mpeiano et A[vito co(n)s(ulibus)].*

209. година. Конзули су били Помпејан и Авит (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 58)

ТРЕЗМИС

Легија V *Macedonica*

426а. ISM V 137

База стуба, нађена у Трезмису.

[? *Imp(eratori) Caes(ari) Traiano Hadr(iano) Aug(usto) | pont(ifici) m(a)x(imo) trib(unicia) pot(estate) XVIII | co(n)s(uli) III p(atri) p(atriciae) veterani qui militare coeperunt Annio et Atilio co(n)s(ulibus) et Palma | et Tullo co(n)s(ulibus) missi honesta missione su]b | [Iu]lio Maiore leg(ato) | Aug(usti) pr(o) pr(aetore) ⁵ et Plotio Iuliano leg(ato) Aug(usti) | следе имена ветерана.*

Ветерани су регрутовани 108. и 109. године (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 861, 862). Отпуштени су 134. године, када је Доњом Мезијом управљао Секст Јулије Мајор (уп. Stein, *Legaten*, 67; Thomasson, *Laterculi*, 133).

426. CIL III 6166

Вотивни споменик, нађен у Иглици (Трезмис).

[*P]ro sa[l]ute | Imp(eratoris) Caes(aris) | Tra(iani) Hadr(iani) | Aug(usti) C. Val(erio) ⁵ Pud(enti) vet(erano) le(gionis) V | Mac(edonicae) et M. Ulp(io) Le[ont]io mag(istris) canabe(nsiu)m et | Tuc(cio) Ael(iano) aed(ili) d(onum) d(ant) | vet(erani) et c(ives) R(omani) cons(istentes) ad ¹⁰ canab(as)*

leg(ionis) VM[ac(edonicae)].

Време Хадријанове владе (117–138).

427. ISM V 155

Део вотивног споменика, нађен у Иглици.

[*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) sacrum | pro sal(ute) Imp(eratoris) T. Ael(ii) Hadriani Antonini Aug(usti) Pii et Aur(elii) Veri Caes(aris)*] | *sub Fufcio Corn[u]lto leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) de|dicante Q. Caecili[o]* |⁵ *Reddito leg(ato) Aug(usti) T. | Fl(avius) Alexander vet(eranus)* |¹⁰ *leg(ionis) VM[ac(edonicae) domu Fab(ia) | Ancyra q(uin)q(uennalis) canaben(sium) | cum Iulia Florent[i]* |¹⁰ *na uxore et Flavi(i)s Alexandro Valente | Pisonе Maximila Res|pecta fili(i)s d(e) s(uo) p(osuit) item(que) | (denarios) |¹⁵ CCL ob honor(em) q(uin)q(uennalitat)is cu|riae donavit ex quo(rum) | incre[mentis sportulae ? | dividerentur ?] om[nibus] | decurionibus ?].*

147–155. године. Натпис је датован на основу помена Фуфиција Корнута који је између 147. и 155. године био намесник Доње Мезије (уп. Thomason, *Laterculi*, 134).

428. AE 1960, 337

Вотивна ара, нађена у Иглици.

[*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) pro*] | *salute Imp(eratoris) T. Aeli(i) Hadriani Antonini Aug(usti) Pii et Aureli(i) Veri Caes(aris) sub Iul(io) Severo leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) dedicante Ae<|>lio Optato leg(ato) Aug(usti) L. Licin(ius) | domo Ni[copoli ?] Cleme[n]s | vet(eranus) leg(ionis) VM[ac(edonicae) q(uin)q(uennalis) c]anab(ensium) |¹⁰ et dec(urio) Troesm(ensium) c[u]m Licinia | Veneria coniuge Lucia Licinia fil(ia) et Iul(io) [C]lemente et Octavio Clementian(o) et Licinia Cle[m]entiana et O[c]l[av]av(io) Cle[m]ente et Lic(inio) Cle[m]ente et | Oct(avio) Lic(inio) nep(otibus) d(e) s(uo) p(osuit) et ded(is) cur(iae) (denarios) CCL | ob honor(em) q(uin)q(uennalitat)is ex quo(rum) incre[¹⁵m]en[tis] omnib(us) [decurioni-*

bus sportulae dividuntur ?].

160. година, на основу помена Луција Јулија Статилија Севера, намесника Доње Мезије (уп. Thomason, *Laterculi*, 135).

429. CIL III 6162

Вотивни споменик, нађен у Иглици.

[*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | pro sal(ute) Imp(eratoris) | Caes(aris) T. Ael(ii) Had(riani) | Ant(oni) Aug(usti) Pii et M. |⁵ Aur(elii) Ver(i) Caes(aris) | P. Val(erius) Clemes (!) et | L. Cominius Val(ens) vet(erani) leg(ionis) VM[ac(edonicae) | ma]g(istri)] |¹⁰ et L. Val(erius) Crispus | aedilis de s(uo) pos(uerunt). 139–161. године. Марко Аурелије Вер је проглашен за цезара 139. године, када га је усвојио Антонин Пије; 161. године је наследио свог поочима.*

430. CIL III 7505

Фрагмент вотивног споменика, нађен у Иглици.

[*T. Val(erius) | T. fil(ius) Pol(l)ia Marci[anus] cas(tris) vet(eranus) leg(ionis) VM[ac(edonicae) ex | [b(ene)]f(iciario) co(n)]s(ularis) milit(are) coep(it) imp(erat)ore | [Anton]i(n)o III co(n)s(ule) funct(us) ex[⁵]pedi)t(ione) Orientali sub St[at]at(io) Pri[sco] Iul(io) Severo M[art]art(io) | Vero] c(larissimis) v(iris) item Germ(anica) sub | [Ca]l[pur]nio Agricola Cl[audio] Fronto[n]e c(larissimis) v(iris) m(issus) h(onesta) m(issione) in Da[¹⁰]cia Cethe(go) et Claro co(n)s(ulibus) | sub Corne(lio) Clemente c(larissimo) v(iro) r[ever]s(us) at lares suos et Marcia Basiliss(a) matre | dend(rophorum) enupr(a) sibi Val(eria) Lon[¹⁵]ga sorore pro sal(ute) sua suor(um)q(ue).*

Крај II века. Валерије Марцијан је регрутован 145, а отпуштен 170. године (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 898, 923).

431. CIL III 7506

Део надгробног споменика, нађен у Иглици.

-] | [---]s *Vitales* (!) ex [b(ene)ficiario] *vet(eranus) leg(ionis) V Mac(edonicae)* | [sa]cerd(os)q(ue) provin|c(iae)] *vix(it) ann(is) LX viv[us] se (!) fecit reliquiarum* | [c]uragent(e) *Tib. Vi|tale fil(io) et her(ede) | h(ic) s(itus) e(st)*.
 II век, на основу помена легије *V Macedonica* (уп. с. 171). Формула *hic situs est* указује на прву половину II века.
432. CIL III 6184
 Надгробни споменик, нађен у Иглици.
 C. Antistius [. *f(ilius)*] | *Ancyra* *Vale[ns vet(eranus)] | leg(ionis) V Mac(edonicae) vi|x(it) post] | mission(e) an(nis) X[. . . men]* |⁵ses *XI dies XV f(ilius) | Antistius Zot[icus] | patri beneme[renti] | et Atilia Fort[una] | ita pio coniu[gi et] |¹⁰ sibi | f(aciendum) curavit*.
 II век, на основу помена легије *V Macedonica*. Именска формула, која садржи податке о пореклу, и одсуство посвете *Dis Manibus* указују на прву половину II века.
433. CIL III 7501
 Надгробни споменик, нађен у Иглици.
D(is) M(anibus) | T. Fl(avius) T. f(ilius) Teretin(a) Val(ens) A|mast(ri) | vet(eranus) leg(ionis) V Mac(edonicae) an(norum) | LXV Valeria Fortunat(a) |⁵ uxor eius an(norum) LX et Ale|xander frater an(norum) LXIII | Marcia Bassissa uxor | eius an(norum) L in locum titu|lum posuerunt sibi.
 II век, на основу помена легије *V Macedonica*. Именска формула, која садржи податке о пореклу, и одсуство посвете *Dis Manibus* указују на прву половину II века.
434. CIL III 7507
 Део надгробног споменика, нађен у Иглици.
 ] | *vet(eranus) leg(ionis) [V Mac(edonicae) do]|mo Ulp(ia) [- - - vixit] | annis*
- L[- - - Re]|stuta c[oniu]gi vir]]⁵ginio d[ulcissi]|mo et [sibi] | po[suit]*.
 2 – *Ulp(ia) [Oesci ? vixit] Dorutiu-Boila, ISM V 184*.
 II век, на основу помена легије *V Macedonica*. Натпис би можда требало датovati у прву половину или средину II века, јер је у именској формули наведен домицил.
435. АЕ 1980, 821
 Надгробни споменик, нађен у Иглици.
D(is) M(anibus) | [V]al(erio) Firmo | [v]et(erano) leg(ionis) V Mac(edonicae) ex | [c(ustode ?)] a(rmorum) domo Nicia |⁵ [vi]xit ann(is) LX De[cu ?]ria Procula co[ni]ux et Valeri(i) Fir|minus et Firmian(us) | [f]il(ii) posuerunt.
 II век, на основу помена легије *V Macedonica*. Натпис би можда требало датovati у прву половину или средину II века, јер је у тексту наведен домицил.
436. CIL III 6190
 Надгробни споменик, нађен у Иглици.
D(is) M(anibus) | C. Iulius Sa|turninus | domo Oesci |⁵ ex optione vet(eranus) | leg(ionis) V Mac(edonicae) vi|vo se posuit | cum Scribonia | Melitine coniugi.
 II век, на основу помена легије *V Macedonica*. Натпис би можда требало датovati у прву половину или средину II века, јер је у тексту наведен домицил.
437. CIL III 7499
 Надгробна плоча, нађена у Иглици.
D(is) M(anibus) | P. Ael[ius] | Abi[- - -] | vet(eranus) |⁵ le[g(ionis) V Mac(edonicae) s]|e vivo | et coniuge (!) | posuit.
 II век, на основу помена легије *V Macedonica*. Као *terminus post quem* треба узети Хадријанову владу, због гентилног имена *Aelius*.

Непознате јединице:

438. CIL III 7500

Надгробни споменик, нађен у Иглици.

D(is) M(anibus) | Ti. Clau(dius) | Ti. filius | Quirina Pris^scus Hemesa | ex c(ustode) a(rmorum) vixit | annis L mil(itavit) | ann(is) XXVI pos(t) mission(e) |¹⁰ vixit ann(is) II | convete|rani qui et | heredes | b(ene) m(erenti) p(osuerunt).

Прва половина II века, на основу пуне ономастичке формуле и посвете *Dis Manibus*.

439. CIL III 7502

Надгробни споменик, нађен у Иглици.

D(is) M(anibus) | Iul(ius) Ponticus vixit | ann(is) XXXII milit(avit) | ann(is) XIV in leg(ione) V |⁵ Mac(edonica) natus Amas10 fratres cohered(es) | b(ene) m(erenti) d(e) s(uo) p(osuerunt).

II век, на основу посвете *Dis Manibus* и помена легије *V Macedonica*.

МОНТАНА

Непознате јединице:

440. Montana II 110

Надгробни споменик, нађен у Краводеру, на територији Монтане.

D(is) M(anibus) | Val(erius) Rufus vet(eranus) ex vico Voro|vo minore vivo suo | sibi et coniugi sue (!) Aur(eliae) Zuraturmeni |⁵ memor|iam fecit insuper so|lum [s]uum qui est annor|um LXV valeat viator | vibat (!) qui leget.

Друга половина II века, на основу облика слова: V. Velkov, G. Aleksandrov, *Montana* II 110.

441. Montana II 68

Вотивна ара, нађена у Монтани.

Aeterno Maxi|mo deo pro | salute Monta|nes(ium) et L Civi |⁵ Sanctus vet(eranus) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Доба Севера: Velkov, Aleksandrov, *Montana* II 68.

442. Montana II 100

Фрагмент натписа, нађен у Кутловици (Монтана).

Vin|us | vet(e)|ran|⁵us.

Прва половина III века: Velkov, Aleksandrov, *Montana* II 100.

ТОМИ

Легија *I Italica*

443. CIL III 7555

Део натписа, нађен у Констанци (Томи).

] | [- - -] vete[ran(us) - - -] | [leg(ionis)] Ita[lic(ae) - - -] | [- - -] ann(is) LVI [- - -] | [- - -] D[- - -]

Нема индиција за датовање овог натписа.

Легија *V Macedonica*

444. CIL III 14454

Део надгробног споменика, нађен у Констанци.

D(is) M(anibus) | [- - -] us Rufus v(ete-ranus) | [leg(ionis) V M]ac(edonicae) prob(atus) m(iles) | [an(nis) . . .] mil(itavit) an(nis) X |⁵ [- - -] pos(t) missione(m) v(ixit) | [an(nis) - - -]

Једину индицију за датовање овог натписа у II или III век пружа посвета *Dis Manibus*.

445. AE 1982, 847

Фрагмент надгробне плоче, нађен у Констанци.

] | [- - - ex] eq(uite) | [vet(eranus)]leg(ionis) V | [Mac(edonicae) vix]it an(nis) | [- - - et] Mama [con(iux) ? ei]us vix(it) | [an(nis) - - -] et Fl(avius) | [- - -] i(lius) ?).

Код овог натписа могуће је одредити само *terminus post quem*. На основу гентилног имена *Flavius*, то је друга половина I века.

Легија *XIII Gemina*

446. CIL III 7545

Надгробни споменик, нађен у Констанци.

- C. Antonius* | *Fronto vete(ranus)* | *leg(ionis) XIII Cem(inae) (!)* | *ex b(ene)ficiario co(n)s(ularis) lucum* |⁵ *et sepulchrum* | *vi(v)us sibi et suis* | *exornavit* | *salve*.
Γ. Ἀντώνιος | Φρόντων | οὐετρα-
νός | λεγιῶνος | γ' | Διδύμης τὸ
σύν|δεῦδρον καὶ τὸ μνημῖον |
ζῶν ἑαψτῶ καὶ | τοῖς ἰδίοις |
ἐξήρτισεν.
- Друга половина II или почетак III века: Schallmayer, *BI*, 621.
447. CIL III 12497
Надгробни спменик, нађен у Хасиду-
луку, југозападно од Томија.
D(is) M(anibus) | *Q. Baebio Pro|culo*
vet(erano) leg(ionis) | *XIII G(eminiae)*
vix(it) an(nis) LX |⁵ *Germinia Va|*
lentina con(iugi) | *b(ene) m(erenti)*
p(osuit).
II или III век, на основу посвете *Dis*
Manibus и формуле *bene merenti*
posuit. Трочлана именска формула
упуђује на II век.
- Непознате јединице:
448. CIL III 7560
Надгробни споменик, нађен у Кон-
станци.
C. Arrius Quintianus bis | *duumviralis*
et augur mun(icipii) | *Troesmens(ium)*
vet(erani) filius et Clau|dia Servata
uxor se vivis me|⁵moriam sibi fecerunt
curan|tibus Arriis Qu|i]ntiano filio et
Ia|nuario lib[er]to.
Друга половина II или III век, на
основу помена муниципија *Troes-*
mensium. Трезмис је муниципални
статус стекао између одласка легије
V Macedonica из логора (уп. Betz,
RE VII A 596; Mann, *Recruitment and*
Settlement, 38) и 208. године (уп. *CIL*
III 6177).
449. CIL III 770
Надгробни споменик, нађен у Кон-
станци.
D(is) M(anibus) | *M. Ulpius Longinus*
| *ex dec(urione) vet(eranus) bul(euta)*
Tomitan(orum) | *se vivo sibi et U[l]piae*
Aquilinae |⁵ *coniugi suae memoriam*
fecit | *in preadio suo*.
II или III век, на основу посвете *Dis*
Manibus. Трочлана именска формула
указује на II век.
450. CIL III 14214²⁸
Надгробна плоча, нађена у Констан-
ци.
D(is) M(anibus) | *Fl(avius) Ursinia-*
[nus] | *mil(es) offic(ii) pre[sid(is) !]*
| *vix(it) ann(nis) XXV m[il(itavit)]* |⁵
ann(is) unum me(n)s(es) | *VIII et soror*
ann(orum) | *III pos(uit) Martinus* |
vet(eranus) ex q(uaestionario) pater |
eorum estote T |¹⁰ *val(e) viator*.
II или III век, на основу посвете
Dis Manibus. Одсуство преномена
у ономастичкој формули могло би
указивати на нешто познији датум,
другу половину II или III век.
451. CIL III 7551
Надгробни споменик, нађен у Кон-
станци.
D(is) M(anibus) | *Valerius Seve|rus*
vet(eranus) sibi et Memo|riae Cinenes
maritae |⁵ *[be]ne meritae de s(uo)* |
[---]
II или III век, на основу посвете *Dis*
Manibus. Одсуство преномена у оно-
мастичкој формули могло би указива-
ти на нешто познији датум тј. другу
половину II или III век.
452. AE 1977, 753
Надгробна стела, нађена у Сацида-
ви.
D(is) M(anibus) | *Val(erius) Septi|mi-*
us vet(eranus) vix(it) | *ann(is) LXIII*
me(n)s(ibus) | *VI d(iebus) XVI Aelia* |⁵
Domna con|iux et Valeri(i) Vale|rianus
et Vita|lis et Martialis | *patri dignissi-*
mo posuerunt.
II или III век, на основу посвете *Dis*
Manibus. Одсуство преномена у оно-
мастичкој формули могло би указива-
ти на нешто познији датум тј. другу
половину II или III век.

ХИСТРИЈА

Легија V *Macedonica*

453. ISM I 276

Надгробни споменик, нађен у Хистрији.

D(is) M(anibus) | Ulp(ius) Latinus ex sig(nifero) | vet(eranus) leg(ionis) V Mac(edonicae) | vixit annis LX⁵ Aufidia Avita | coiu(x) (!) eius heres | [p]ientissima bene | m]erenti posuit | de suo.

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *bene merenti posuit*. Натпис би можда требало датovati у другу половину II или III век, будући да у имену ветерана нема преномена.

454. CIL III 7524

Део надгробног споменика, нађен у Касапкеју, северно од Хистрије.

] | [.] *Braetius Favor | vet(eranus) leg(ionis) V Mac(edonicae) mil(itavit) | ann(is) XXVI vixit an(nis) LX | Val(erius) Ingenus (!) filius⁵ et heres patri pien[tismo] (!) et Fla(via) Fir[ma] coigi (!) bene | [merenti posuerunt].*

Једину индикацију за датовање овог натписа у II или III век пружа формула *bene merenti posuerunt*.

НИКОПОЛИС

455. CIL III 12411

Надгробни споменик, нађен у Недању, североисточно од Никополиса.

D(is) M(anibus) | L. Val(erius) L. filius Proc(u)lus | mil(es) leg(ionis) V M(acedonicae) b(eneficiarius) lega(ti) | opt(io) ad spe(m) ordin(is) | (centurio) leg(ionis) eiusd(em) d(onatus) tor(qui)bus) ar(millis) |⁵ pha[le]r(is) bel(lo) Dac(ico) centurio leg(ionis) I | Ital(icae) (centurio) leg(ionis) XI Cl(audiae) (centurio) leg(ionis) | XX V(aleriae) V(ictricis) (centurio) leg(ionis) VIII Hisp(anae) | mis(sus) h(onesta) mis(sione) vix(it) an(nis) LXXV | h(ic) s(itus) e(st).

Почетак II века, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *hic situs est*.

Легија I *Italica*

456. CIL III 12409

Надгробни споменик, нађен у Недању, североисточно од Никополиса.

Dis Manib(us) | P. Pompeio | P. filio [A]em(ilia) Ma[gn]o S[t]o(bis)⁵ vet(erano) leg(ionis) I Ital(icae) | vixit an(nis) LX. | [h(ic)] s(itus) e(st) | C. Pompeius | Magnus filius |¹⁰ et h(eres) patri | bene merit(o) et Pom[p]eia | Marcia co(n)iu(x) hono¹⁵ris [e]t facul[tatis] causa | posuerunt.

Почетак II века, на основу пуне ономастичке формуле, посвете *Dis Manibus* и формуле *hic situs est*.

457. CIL III 6144

Надгробни споменик, нађен у Горњој Ораховици, јужно од Никополиса.

D(is) M(anibus) | Tib. Claud(ius) | Tib. filius) Sergia | Nicopoli⁵ Niger vet(eranus) leg(ionis) | I Ital(icae) vi(xit) an(nis) LX | Tib. Cl(audius) Zoticus | lib(ertus) et h(eres) f(aciendum) c(uravit).

Почетак или прва половина II века, на основу именске формуле која садржи трибу и домицил, и посвете *Dis Manibus* (уп. Димитров, *Надгробните плочи*, n° 104).

458. Геров, Романиз. II 78

Фрагмент споменика, нађен у Недању, североисточно од Никополиса.

] | [- - - *arcam extr]uxit sibi vivus aticus qua nunc [sepulti sunt ?] | M. Aurel(ius) Mucianus vet(eranus) ex b(ene)f(iciario) leg(ati) leg(ionis) I Ita(licae) | Muciane (!) fil(iae) eius et Aurel(io) Dizze vet(erano) fratri fec(it) | Mucianus⁵ fecit.*

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

Непознате јединице:

459. CIL III 12438

Надгробни споменик, нађен у Бурумљују, северно од Никополиса.

L. Val(erio) Pude[nti] | veterano ex signi[fero] et Val(eriae) Restute | et

Val(eriae) Pudentillae ⁵ *et Val(erio) Pudent[i]ano* | *Kalpurnia Procla* | *marito dulciss[is]mo mater natis* | *m(emoriam) mere(n)s posuit*.

II век, на основу *tria nomina*: Димитров, *Надгробните плочи*, п^о 63.

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus*. Трочлана именска формула указује на II век.

КАПИДАВА

Непознате јединице:

460. CIL III 12422

Надгробни споменик, нађен у Горњој Ораховици, јужно од Никополиса.

Lucius Aurelius Surus bul(euta) civitatis IVS | *L. Aur(elium) Surum vet(eranum) ex* | *signif(ero) patrem et Cl(audiam)* ⁵ *Gaillam matrem et* | *Domitiam Valentiam* | *coniugem secum ita(que)* | *haec memoriae con[s]ilio suo usus* ¹⁰ *de suo dignatus est*.

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

463. CIL III 12477

Надгробни споменик, нађен у Балдагшту, близу Капидаве.

D(is) M(anibus) | *C. Iulio Ca[pitoni] ex ses[q]uiplicario* *vet(erano) vixit an* ⁵ *n(is) LXV milita|vit ann(is) XXV* | *hic situs est* | *Iulius Capi|to* [*fil(ius) et h(er)es*] *e* ¹⁰ [*ius b(ene) m(erenti) posuit*].

Почетак II века, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *hic situs est*.

МАРЦИЈАНОПОЛИС

Непознате јединице:

461. CIL III 14212

Надгробни споменик, нађен у Девни (Марцијанополис).

D(is) M(anibus) | *Val(erius) Hercu(lanus)* | *Val(erii) Silva[ni] vet(erani) fil(ius)* ⁵ *vix(it) an(n)is XII* | *me(nsibus) VI* | *Cl(audia) Secun(da)* | *mat(er) filio* *BHE* | *Firmi Ve[i]* ¹⁰ *C p(osuit)*.

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus*. Одсуство преномена у именским формулама указује на познији датум тј. другу половину II или III век.

ЦИЈУС

Легија *V Macedonica*

464. CIL III 12479

Део вотивне аре, нађен у Хасарлику (Цијус).

] | [*Genio*] *vici Vero|titiani C. Iuliu[s]* | *Vale(n)s veter(anus) leg(ionis) VMa|ced(onicae) mag(ister) vici* ⁵ *v(otum) s(olvit) l(bens) m(erito)*.

1–2 [v]ici *Verg[o|b]rittiani Dorutiū–Boila, ISM V 115*.

Једину индицију за датовање овог споменика у II века пружа трочлана именска формула.

УТУМ

Легија *I Italica*

462. CIL III 12354

Надгробни споменик, нађен у Гаурену (Утум).

D(is) M(anibus) | *C. [Valer]ius* | *Rufus vet(eranus)* | *leg(ionis) I Itali(cae)* ⁵ *mer(uit) an(nis) XX* | *vix(it) a[n(nis) L ?]X* | *Iulia Verec[un]da coniux* | *coniugi et* ¹⁰ *Valerius* | *Rufus fil(ius)* | *f(aciendum) c(uraverunt)*.

АБРИТУС

Легија *XI Claudia*

465. Геров, Романиз. II 90

Надгробни споменик, нађен у Разграду (Абритус).

D(is) M(anibus) | *Aur(elio) Vict[ori] vet(erano) qui mil(itavit)]* | *in leg(ione) XI Cl(audia) S(everiana)* [*A(lexandriana) an(nis) - - - vix(it) | an(nis) LXX et Cl(audiae) [- - -]* ⁵ *coniugi eius* [*quae vix(it) | an(nis) LI et Drizu [- - - fil(io) | eorum*].

6 – *Drizu[parae ?]*

Влада Александра Севера (222–235), на основу почасних епитета *Severiana Alexandriana* у називу легије.

ЧУМАКОВЦИ

Легија *I Italica*

466. АЕ 1976, 612

Фрагмент вотивне плоче, нађен у Глави Панега.

[*Mu-* или *Mar*]cianus vet(eranus) leg(ionis) *I It(alicae)* | [- - -] votum posuit *l(ibens) m(erito)*.

Нема индикација за датовање овог споменика.

Непознате јединице:

467. Геров, Романиз. II 62

Вотивни споменик, нађен у Глави Панега.

[*Sal*]daecapute[no] *L. Naevius Probus vet(eranus) posuit* | *Silvano et Dianae v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) p(osuit)*.

II век: Геров, Романиз. II 62.

468. Геров, Романиз. II 298

Надгробни споменик, нађен у Чумаковцима.

D(is) M(anibus) | Ma[r]c[i]an[us] | vet(eranus) ex ordi[nato] vixit |⁵ annis CIII | et Veneria Va[le]ntina qui et Pelma coniux | carissima vi[ro] suo sibi | fecerunt | s(it) t(erra) t(ibi) l(evis).

III или IV век: Димитров, *Надгробните плочи*, н° 85.

469. CIL III 12396

Надгробни споменик, нађен у Глави, североисточно од Чумаковаца.

Tu viator [q]ui tr[ans]is, r[e]st(a), leg(e) tit(ulum) o[b]iter; le(ge) et rep(one) s(it) D(is) M(anibus) t(ibi) | t(erra) [l(evis)] Valerius Tzita qui et Vi[ta]lis vet(eranus) et Florenti[us] filius mil(es) et Vitalis | fil(ius) mil(es) Tzita pate[r] | posuit Laurentzio | [f]ilio suo carissim[o].

Нема индикација за датовање овог натписа. Сигнум указује на познији датум.

МАКЕДОНИЈА

ДИЈУМ

Легија *IV Scythica*

470. CIL III 592

Вотивни натпис, узидан у цркву у Карици, на територији Дијума.

[*Ge*]nio | [*s(enatus)*] p(opuli)q(ue) R(omani) | [*ex t*]estamento [*L.*] Ca[s]si ?]ani veterani |⁵ leg(ionis) III Sc[yth]ic(ae) | [*C.*] Mestrius C. fil(ius) Pa[latina] | Priscus C. Mestrius | C. l(ibertus) Placidus | heredes f(aciendum) curaverunt).

Почетак или прва половина I века, на основу помена легије *IV Scythica*, која је до Тиберијеве владе, заједно са *V Macedonica*, била стационирана

у Македонији. У Мезију је пребачена одмах по далматско-панонском устанку, 9. године н. е. (уп. Filow, *Legionen*, 6 и д.; Ritterling, *RE* XII 1556 и д.; Papazoglou, *ANRW* II 7.1, 341; eadem, *Villes*, 341, нап. 170). Њено присуство на Дунаву сигурно је посведочено 33/34. године, када је са легијом *V Macedonica* градила пут дуж реке (*ILJug* 57 и 60). На рани датум настанка нашег натписа указује и одсуство когномена у имену ветерана.

Легија *XIII Gemina*

471. ILGR 190

Надгробни споменик, узидан у цркву у Љаскову, на територији Дијума.

M. Valerius | M. f(iilius) Pub(lilia) Vero|na veteranus | leg(ionis) XIII Ge[m(inae)]⁵ vixit a[n]nos | LXXmeruit | annos [- - -] | [h(ic)] s(itus) e(st).

Почетак или прва половина I века, на основу одсуства когномена у именској формули и помена легије XIII Gemina, која је до 9. године н.е. била стационарирана у Македонији (уп. Pazaroglou, ANRW II 7.1, 341).

Непознате јединице:

472. ILGR 191

Надгробни споменик, нађен у Карици, на територији Дијума.

D(is) M(anibus) | Aur(elio) Diony|sio veter(ano) | ex pe(dite) A(?)ET⁵ Aurelii Hi|larus et Ly|caro coix (!) | h(ere-des) f(ecerunt).

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена Aurelius

ФИЛИПИ

Легија VII Claudia

473. JRS 60, 1970, 142

Надгробни споменик, нађен у Гармени, северозападно од Филипа.

Ti. Claudius | Maximus veter(anus) | [s(e)] v(ivo) f(aciendum) c(uravit) militavit | eque(s) in leg(ione) VII C(laudia) p(ia) f(idelis) fac⁵tus qu(a)estor equit(um) | singularis legati legionis eiusdem vexil|larius equitum item | bello Dacico ob virtu¹⁰te(m) donis donatus ab Imp(eratore) Domitiano factus dupli(carius) | a divo Troiano (!) in ala secund(a) | Pannoniorum a quo et fa(c)tus explorator in bello Da¹⁵cico et ob virtute(m) bis donis | donatus bello Dacico et | Parthico et ab eode(m) factus | decurio in ala eade(m) quod | cepisset Decebalu(m) et caput²⁰ eius pertulisset ei Ranissto|ro missus voluntarius ho|nesta missione a Terent[i]o Scau|riano consulari [exerci]tus provinciae nov[ae] ? Mes²⁵opotamiae - - -

Прва половина II века, после 114–115. године (уп. M. Speidel, The

Captor of Decebalus: A New Inscription from Philippi, JRS 60, 1970, 142–153).

Легија XIII Gemina

474. CIL III 14206¹⁴

Надгробни споменик, нађен у Борјанима, северно од Филипа.

Magia L. f(ilia) Secu|nda sibi et Ca[e]|lio C. l(iberto) Philarg[yro] | viro suo et L. Magio⁵ L. f(ilio) vet(erano) leg(ionis) XIII patri | suo et M. Vesonio | M. f(ilio) Repentino fra|tri suo et Aniniae | Elpidi viva sibi et¹⁰ [- - -

I век, на основу одсуства посвете Dis Manibus. Одсуство когномена у именској формули упућује на рани датум тј. почетак или прву половину I века.

Легија II Parthica

475. Collart, Philippes, p. 294

Надгробни споменик, нађен у Филипима.

M. Aurelius Lucius | veteranus ex le|gione secunda Pa[r]|thica ann(orum) LV h(ic) s(itus) e(st) Au[re]l(ia)⁵ Calliste coix (!) et Aurel(ia) | Lucilla filia patri dulcis|simo bene merenti memoriaca|s aras posuerunt.

III век. Легија II Parthica основана је под Септимијем Севером (уп. Ritterling, RE XII 1476).

Непознате јединице:

476. CIL III 648

Фрагмент натписа, нађен између Филипа и Кавале.

|| [- - -] NOCRI [- - -] | D vet(eranus) Ulp(ius) [- - -] | [- - -] Long(us) [- - -] | [- - -] Ulpian(a ?) [- - -] | [- - -

Једину индикацију за датовање овог натписа у II или III век пружа гентилно име Ulp(ius).

477. Collart, Philippes, p. 294 = BCH 61, 1937 (non vidi)

Фрагмент надгробног споменика, нађен у Курову, на територији Филипа.

] | [- - -]us vete|[ranus - - -] | [- - -]FR
sibi et [- - -] | [- - -]
Нема индиција за датовање овог
натписа.

478. Collart, Philippes, p. 294 = BCH 47,
1923, p. 63, n° 23

Натпис је нађен у Кумбалици, на
територији Филипа.

*M. Vietius Cerius | vet(eranus) vicanis
d(e) s(uo) f(aciendum) c(uravit) | cum
C. f(ilio) suo.*

Нема индиција за датовање овог
натписа.

СТОБИ

Легија *IV Scythica*

479. Spomenik LXXI 100

Надгробна плоча, нађен у Стобима.
*C. Senti[us Satur]ninus ve[t(eranus)
le]g(ionis) III | Scyth[icae po]s(uit)
sibi et C. [Senti]o | Saturnino [militi
coh(ortis) p]raetor(iae) III equiti
fi[l(io) Gavia]e Iuliae | [con(iugi) et
Sentiae Z]osumi lib(ertae) suae.*

*Γ. Σέντιος Σατουρνίνος οὐετρανός
[λε]γιῶνος Δ | Σκυθικῆς [ἐαυτῶ ζῶν
ἐποι]ησεν καὶ Γ. Σε[ντιῶ] Σατουρνίνῳ
| στρατιότη σ[πειρας] δ̄ πραιτορι[ανῆς]
ἰππεὶ τῷ υἱῷ Ἰοῦλλίᾳ Γχανίᾳ | τῇ
συ[μβίῳ] ἐαυτοῦ καὶ Σε[ντιᾶ] Ζοσφῶνι
τῇ ἀ[πελευθέρῳ].*

I век. Натпис је вероватно настао у
другој половини I века, јер се провин-
цијалци у преторијанским кохортама
први пут јављају под Калигулом и
Клаудијем (уп. M. Dufry, *Les cohortes
prétoiriennes*, Paris 1938, 241). Одсу-
ство посвете *Dis Manibus* указује да
је споменик тешко могао настати
после краја I или почетка II века.

ХЕРАКЛЕЈА

Легија *IV Scythica*

480. IG X/2, fasc. 2, 38

Надгробни споменик, нађен у До-
њим Српцима, код Битоља (Хера-
клеја).

*C. Signius | Valens missi[cius leg(ionis)
III | Sc(ythicae)]⁵ Niceros et An[nus
lib(erti) p]atr[ono].*

I век: M. Ricl, *IG X/2*, fasc. 2, 38

Легија *VII Claudia*

481. IG X/2, fasc. 2, 82

Део надгробног споменика, нађен у
Хераклеји.

] | *Fab(ia) L[ca. 5]O[- - -] | C. Vet-
li[us] C. [f(ilius)] | Fab(ia) Sedatus
Her(aclea) | vet(eranus) leg(ionis)
VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) v(ixit)
an(nis) L |⁵ m(ilitavit) a(nnis) XXV h(ic)
s(itus) e(st).*

Друга половина I или прва половина
II века: Ricl, *IG X/2*, fasc. 2, 82.

ЕДЕСА

Легија *VII Claudia*

482. ILGR 208

Надгробни споменик, нађен у Еде-
си.

*D(is) M(anibus) | P. Cl(audius) Valeri-
us Sec[us] Valerii f(ilius) | [mi]ssus
veteran[us] |⁵ [le]gione VII | [Claudi]a
Macedoni[ca] | [mi]litavit annos | XXIII
vixit annos L | dies XXVIII |¹⁰ Cl(audi-
us) Val(erius) Flavius et | Cl(audius)
Val(erius) Publius et | Cl(audius) La-
etus Aur(elius) et | Cl(audius) Laetus
Iulius | ex testamento |¹⁵ h(ic) s(itus)
e(st).*

Натпис је настао после 42. године,
када је легија добила почасни на-
зив *Claudia*. Посвета *Dis Manibus* и
формула *hic situs est* указују на прву
половину II века.

ПЕЛАГОНИЈА

Легија *I Minervia*

482a. IG X/2, fasc. 2, 163

Надгробни споменик, нађен у Ви-
толишту.

*C. Domitio Be[llico veterano] | leg(ionis)
I Minerviae | militavit annos |⁵ XXV Do-*

mitius Va|les filius Dome|tia Claudia et Do|metia Iulia filie | ex testam(ento) cura(verunt).

Прва половина II века: M. Ricl, *IG X/2*, fasc. 2, 163.

Легија *VIII Augusta*

483. *IG X/2*, fasc. 2, 160

Надгробни споменик, нађен у Морихову.

C. Iulius Bassus C. f(i)lius Maec(ia) | Pelago(nia) mis(sus) vete(ranus) ex leg(ione) | VIII Aug(usta) mil(ita-vit) ann(is) XXV | vixit ann(is) LXXV her(edes) d( ) f(ecerunt) |⁵ C. Iulius Caenialis et | C. Iulius Olumpus et | C. Iulius Expeditus et | C. Iulius Felix | ex t(estamento) a(d) m(onumentum) den(arios) LX.

I век: M. Ricl, *IG X/2*, fasc. 2, 160.

ТРАКИЈА

АПРИ

Легија *II Adiutrix*

484. Eck, *ZPE* 17, 1975, 296

Надгробни споменик, нађен у Гермејан Кеју (Апри).

D(is) M(anibus) s(acrum) | [. Ca]ssius Rufi[|nus] vet(eranus) leg(ionis) II | [Adiut]ricis mili[|]tavi[|]t annos XXV | vixit ann(os) [± 5/6] | [dec(urio) c(oloniae)] Apr(ensis) h(ic) s(itus) e(st).

Као *terminus post quem* при датовању овог натписа треба узети 68. годину, када је основана легија *II Adiutrix*. Посвета *Dis Manibus* и формула *hic situs est* указују на прву половину II века.

d(e) e(a) r(e) fie[ri p(laceret), d(e) e(a) r(e) i(ta) c(ensuerunt)]; cum militaverimus in leg(ione) VIII Aug(usta) et emer[|]tis XXV stipendiis | a sacratissimo imp(eratore) in coloniam Deultum [deducti simus, peten]dum ab eo, ut secundum summam humani[tatem] suam dignetur pat[ro]cinium succipere coloniae n[ost]rae, tabulamque de ea re con[scri]ptam in domu sua poni per[|]mitta, ut ita ipse gaudeat | humanitate sua incrementi[que] nostri status ita officia[que] eius nota sint.

82. година. Конзули су били Домицијан и Тит Флавије Сабин (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 835).

ДЕУЛТУМ

Легија *VIII Augusta*

485. *CIL VI* 31962 (=3828)

Део бронзане табле, нађен на Есквину.

Imp(eratore) Domitiano [Aug(usto) VI-II] T. Flavio Sabi[no co(n)s(ulibus)] | idibus Iu[. . .] in colonia Flavia Pacis Deultensium in [curia? . . .] Laeca et C. Occeius Niger Ilviri verba fec(erunt) decerni de C. Avi[|]dio Quieto leg(ato) Aug(usti) ornatissimo viro [remunerando et re] coloniae nostrae esse; q(uid)

ФИЛИПОПОЛИС

Легија *VII Claudia*

486. *CIL III* 6120

Вотивни споменик, нађен у рушевинама цркве у Аклану, југоисточно од Филипополиса.

Deo Μηδουζει mensam | C. Minutius Laetus vet(eran)us | leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) pro se et suis | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) |⁵ imp(eratore) Vespasiano VII co(n)s(ule), | Ἀντιοχέως τῆς πρὸς Δάφνην τὸδε δῶρον.

Натпис је из 76. године, када је Веспасијан седми пут био конзул, са својим сином Титом (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 829).

AUGUSTA TRAIANA

Непознате јединице:

487. АЕ 1979, 556

Вотивни споменик, нађен у Крану.

Aur(elius) Timotheus vet(eranus) ex voto pos(uit).

Друга половина II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

КАБИЛА

Непознате јединице:

488. АЕ 1978, 729

Надгробни споменик, нађен у Кабили.

D(is) M(anibus) | Valerio Proculo | vet(erano) qui vixit | annis LX |⁵ L. Valerius | Valens eq(ues) | fratri b(ene)

m(erenti) posu|it.

II или III век, на основу посвете *Dis Manibus* и формуле *bene merenti posuit*. Одсуство преномена у именској формули указује на другу половину II или III век.

ИКЛИМАН

Легија *V Macedonica*

489. CIL III 14207¹⁷

Вотвина ара, нађена у Иклиману, на античком путу између Сердице и Филипополиса.

[I]ovi Optimo | Maximo | ara voto | lives (!) po(s)uit |⁵ pr(o) salut(e) Ipa|[r(ator) (!) August[i] | Septimius [CI]|a[r]us vet(era)nus | legion(i)s V Ph(ilippiana)e] [M(acedonicae)] |¹⁰ pia(e) fidel[is | pr]o salute Au[g(ustorum) | e[t] dom(inorum) n(ostorum)].
Влада Филипа Арапина (244–249), на основу почасног епитета *Philippiana* у називу легије.

АХАЈА

ПАТРЕ

Легија *X Equestris*

490. Rizakis, Patras, n° 155

Надгробни споменик, нађен у манастиру Јерокомио, код Патраса.

C. Vetullus M. filius) | Qui(rina) signifer | leg(ionis) X Equ(estris).

Крај I века пре н. е. или почетак I века н. е.: Rizakis, *loc. cit*.

CI[. . .] IAROVIV T aedi[I]i d(ecreto) d(ecurionum) [- - -] | LINNAE [hono]rato OSOO[.]ES [h]onorato [- - -] |⁵ FRIQE [- - -] | C. Aurelio C. filio) IA[. . . . .]IRX Prisco VVir(o).

1 – *leg(ionis) XI CIL III 503*

Крај I века пре н. е. или почетак I века н. е.: Rizakis, *loc. cit*.

Легија XII

491. Rizakis, Patras, n° 157

Надгробна плоча, нађена у поду манастира Јерокомио, код Патраса.

C. Aurelio P. filio) Quir(ina) veter(ano) leg(ionis) X Equ(estris) aedil(iciis) ornament(is) | D[.] I[. . .] DATIS O C [.] filio) Qu[i]r(ina) [P]rocu[- - -] |

491a. Rizakis, Patras, n° 151

Надгробни стела, нађена у Патрасу.
P. Fulvius Q. filius) Quir(ina) vet(eranus) | leg(ionis) XII medicus.

Крај I века пре н. е. или почетак I века н. е.: Rizakis, *loc. cit*.

491b. Rizakis, Patras, n° 152
Надгробна стела, нађена у Патрасу.
[*P. Do*]mitius *P. f(i)lius*] | [*ca 2 T*]ro(*men-*
tina) *Oriculo* | (*veteranus*) *leg(ionis)*
XII.
Крај I века пре н. е. или почетак I века
н. е.: Rizakis, *loc. cit.*

Легија *XII Fulminata*

492. Rizakis, Patras, n° 154
Надгробни споменик, нађен у Сара-
бали, јужно од Патраса.
M. Coelio P. f(i)lio *ve[t(erano)]* |
leg(ionis) XII Fulm(inatae) | *Felix*
lib(ertus) | *V Coelia M. f(ilia) Secun-*
da.
Крај I века пре н. е. или почетак I века
н. е.: Rizakis, *loc. cit.*

493. Rizakis, Patras, n° 368
Надгробни споменик, нађен у Па-
трасу.
L. Vibius C. f(i)lius | *Quir(ina) vete(ra-*
nus) leg(ionis) | *XII Fulm(inatae)*.
Крај I века пре н. е. или почетак I века
н. е.: Rizakis, *loc. cit.*

494. Rizakis, Patras, n° 153
Надгробни споменик, нађен у Па-
трасу.

L. Veirio L. f(i)lio Qui(rina) | *Frontoni*
| *veter(ano) leg(ionis) XII Ful(mina-)*
tae.
Крај I века пре н. е. или почетак I века
н. е.: Rizakis, *loc. cit.*

495. Rizakis, Patras, n° 369
Надгробна плоча, нађена у Наупак-
ту.
P. Maedio P. f(i)lio Qui(rina) vet(era-
no)] | leg(ionis) XII F[ulm(inatae)] | ex
testamento [feri iussit].
Крај I века пре н. е. или почетак I века
н. е.: Rizakis, *loc. cit.*

КОРИНТ

Легија *II Adiutrix*

496. ILGR 125
Надгробни споменик, нађен у Кен-
хреји код Коринта.
D(is) M(anibus) fecit | *v(ivus) M.*
Iulius M. f(i)lius | *Aem(ilia) Crispus*
| *veteranus* |⁵ *leg(ionis) II Ad(iutricis)*
sibi et | Iuliae Basilae | coniugi sue (!)
li- b[er]isque suis | libertis lib[er]te[re]
bu- sq[ue] suis F(?) f(aciendum) c(uravit).
Прва половина II века, на основу
именске формуле у којој је наведена
триба и посвете *Dis Manibus*.

НАТПИСИ КОЈИ СЕ ТИЧУ ВЕТЕРАНСКИХ КОЛЕГИЈА И УЛОГЕ ВЕТЕРАНА У ЖИВОТУ ГРАДОВА

497. CIL III 3505
Вотивна ара, нађена у Будимпешти
(Аквинкум).
Volcano | sacrum | vet(erani) et
c(ives) R(omani) | co(n)sis(tentes) ad
|⁵ *leg(ionem) II Ad(iutricem) cu|ram*
agent[i]b(us) Val(erio) Res|pecto et
Ut|edio Max[i]m[i]no | m(ag)istris].

498. ISM I 324
Вотивна ара, нађена на територији
Хистрије.

Herculi Invicto | pro salute imp(erato-
ris) | T. Ael(ii) Antonin(i) | Hadriani
Aug(usti) Pii |⁵ *et Aureli(i) Veri Ca-*
es(aris) | vet(erani) et c(ives) R(omani)
et Bessi | consistentes | vico Quintio|nis
auditorio |¹⁰ *restituto cura|gentibus*
Sulpicio Narcisso | et Derzeno Aul|u-
pori magistra|¹⁵tis et Cocceio Phoe|bo
quaestore sigillum posuerunt.
139–161. (уп. 429).

499. ISM I 326

Вотивна ара, нађена у Касапкеју, на територији Хистрије.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | sac(rum) pro salute Imp(eratoris) Caes(aris) | Titi Ael(ii) Antonini Had<r>iani | Aug(usti) Pii et M. Aureli(i) Veri C⁵aes(aris) vet(erani) et c(ives) R(omani) et Bessi | consistentes vico | Quinis cura agen|tibus mag(istris) Cla(udio) Gai|us (!) et Durisse Bithi |¹⁰ idibus Iunis Orfjito et Prisco co(n)s(ulibus) | et quaestore Servi|lio Primigenio.

13. јун 149. године. Конзули су били Луције Салвидијен Орфит и Квинт Сосије Приск (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 902).

500. ISM I 327

Фрагмент вотивне аре, нађен у Касапкеју, на територији Хистрије.

] | [- - - vet(erani) | et c(ives) R(omani) et Bessi con|sistentes v]ico Quin[ti]|onis cur(agentibus) mag(istris) |⁵ Aelio Bellico | et Mucaporo | Ditugenti et | qu(a)es(tore) Cl(audio) Ianu|ario idibus Iunis |¹⁰ imp(eratore) Vero III [et] | Quadr(ato) co(n)s(ulibus).

13. јун 167. године. Конзули су били Луције Вер и Марко Умидије Квадрат (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 920).

501. ISM I 328

Вотивна ара, нађена у Касапкеју, на територији Хистрије.

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] | [sa]cr[um] pro | sal(ute) imp(eratoris) Aug(usti) | vet(erani) et c(ives) R(omani) et |⁵ Bessi con(sistentes) vic(o) | Q(uintionis) cur(am) a(gentibus) ma(gistris) | Iulio Gemini | et Genicio Brin(i) et qu(a)es(tore) | Cocceio Fir|¹⁰mo idibus Iu|nis Prisco et Apollina|re co(n)s(ulibus).

169. године. Конзули су били Сосије Приск и Публије Целије Аполинарис (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 922).

502. ISM I 330

Вотивна ара, нађена у Касапкеју, на територији Хистрије.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | sacrum pro | sal(ute) imp(eratoris) vet(erani) | et cives R(omani) et Be⁵ssi con(sistentes) vico | Quintionis | cur(agentibus) ma(gistris) Aelio Bellico et | Mucatralo |¹⁰ Doli et qu(a)es(tore) Do|tu Zinebti idibus Iunis Piso|ne et Iuliano | co(n)s(ulibus).

175. година. Конзули су били Луције Калпурније Пизон и Публије Салвије Јулијан (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 928).

503. ISM I 331

Вотивна ара, нађена у Касапкеју, на територији Хистрије.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | sac(rum) pro [sal(ute)] | imp(eratoris) vet(er)ani) e[ ] | c(ives) R(omani) et Bes(si) c[o]⁵n(sistentes) vic(o) Quin(tionis) | curag(entibus) mag(istris) | Tib(erio) Firmo et | Val(erio) Cutiunis | et qu(a)estor[e] |¹⁰ Fl(avio) Secundo | idibus Iuni[s] | Apro II et Pol[i]one II co(n)s(ulibus).

176. година. Конзули су били Тит Помпоније Прокул Витрасије Полион и Марко Флавије Апер (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 929).

504. ISM I 332

Вотивна ара, нађена у Касапкеју, на територији Хистрије.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | sa]c(rum) pro | [sal(ute) i]mp(eratoris) vet(er)ani) e|t c[i]v(es) [R(omani)] et Bes(si) co⁵n(sistentes) v]ic(o) Quin(tionis) | cura[g(entibus)] mag(istris) | Iul(io) Flor[o] et D|erz(eno) Bit(i) [et] qu(a)estore) Front(ono) Bul[?r]i|¹⁰sitsinis id[i]bus Iunis | imp(eratore) Com|modo et Q|uintillo co(n)s(ulibus).

177. године. Конзули су били Комод и Марко Педуцеј Плауције Квинтил (уп. Degrassi, *Fasti consolari*, 930).

505. AE 1957, 97

Вотивна ара, нађена у Хисарлуку (Абритус) код Разграда.

[Her]culi sacrum) | [p]ro salute Anto|ni[ni] | Aug(usti) Pii et Veri Caes(aris)

| *veterani et c(ives) R(omani) |⁵ et
consistentes | Abrito ad c[an(abas)]
| posueru[nt].*

Натпис је настао између 139. и 161.
године (уп. 429).

506. CIL III 11097 (=4496a)

Фрагмент votivног натписа, нађен
у Карнунтуму.
] | [*Iulius V]ales e[*t* Flavius] Adauct[us
m]agistri col(legii) vet[er]anoru(m)*

*centonarioru(m) i(mpensis) s(uis)
p(osuerunt).*

507. CIL III 14250¹

Надгробни натпис, нађен у Сплиту.
*Iulius Martianus | sibi vivo posuit et |
coniugi obsequentissimae suae | Aeliae
Cassiae |⁵ si qui vero post mortem | no-
stram eandem arcam | aperire voluerit
inferet | convivio (!) veteranorum sive
Martensium X C.*

1. НАСЕЉАВАЊЕ ВЕТЕРАНА У БАЛКАНСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА У ДОБА ПРИНЦИПАТА¹

1.1 ПАНОНИЈА

Место налаза	Укупан бр. ветерана	Делукција	Појединачно насељавање		Непознат разлог насељавања
			Останак на месту службе	Повратак у завичај	
Емона	6	5	1		
Саварија	12	6	2		4
Сисција	1		1		
Петовио	10	2	3		5
Виндобона	6		6		
Карнунтум	45	6*	39		
Бригетио	30		30		
Скарбантија	11	8		2	1
Невиодунум	2		2		
Андаутонија	2			1	1
Сала	1				1
Могентијана	1		1		
Мурсела	2			2	
<i>Ad Fines</i>	1		1		
Сирмијум	4		2	1	1
Мурса	3	1	2		
Аквинкум	60		60		
Сопијане	1			1	
Солва	1				1
<i>Pon(t)e Navata</i>	1				1
Цирпи	2		1		1
<i>Ulcisia Castra</i>	9		7	1	1
Кампона	1		1		
Барачка	1				1
Интерциза	11		6		5
Белчке	1		1		
<i>Matrica</i>	1			1	
Лусонијум	1			1	
<i>Ad Statuas</i>	1		1		
Акуминкум	1			1	
Таурунум	1				1
УКУПНО:	230	28	167	11	24

¹ При изради табела у обзир је узет укупан број од 530 ветерана, посведочених на 496 натписа.

1.2 ДАЛМАЦИЈА

Место налаза	Укупан бр. ветерана	Дедукција	Појединачно насељавање		Непознат разлог насељавања
			Останак на месту службе	Повратак у завичај	
Еквум	4	4			
Нарона	17	14		1	2
Салона	52	12	18	2	20
Јадер	5		5		
Бурнум	5		4	1	
Тилуријум	2		2		
Арба	1			1	
Сенија	1				1
Нединум	1			1	
Асерија	1		1		
Фертинијум	1			1	
Пелва	1		1		
Делминијум	1			1	
Нове	2		2		
Околина Сарајева	2			2	
<i>Municipium Malvesatium</i>	1			1	
<i>Municipium S.</i>	1				1
Околина Добоја	1				1
Околина Приједора	1		1		
Рошки Слап	4	4			
УКУПНО:	104	34	34	11	25

1.3 МЕЗИЈА

Место налаза	Укупан бр. ветерана	Дедукција	Појединачно насељавање		Непознат разлог насељавања
			Останак на месту службе	Повратак у завичај	
Скупи	17	14	1	2	
Рацарија	8	3	2	2	1
Сингидунум	12		12		
Виминацијум	25		25		
Улпијана	1		1		
Наисус	6				6
<i>Municipium Dardanorum</i>	1				1
<i>Horreum Margi</i>	1		1		
<i>Timacum Minus</i>	9		1	1	7
Рам	1		1		
Талијата	1		1		
Космај	1		1		
Ескус	17	7	7	2	1
Нове	13		12		1
Трезмис	15		15		
Монтана	3		1		2
Томи	10		3		7
Хистрија	2		2		
Ницополис на Истру	7			5	2
Марцијанополис	1			1	
Утум	1				1
Капидава	1		1		
<i>Cius</i>	1			1	
Абритус	1			1	
Чумаковци	4			2	2
УКУПНО:	167	24	95	17	31

1.4 МАКЕДОНИЈА

Место налаза	Укупан бр. ветерана	Дедукција	Појединачно насељавање		Непознат разлог насељавања
			Останак на месту службе	Повратак у завичај	
Дијум	3	2		1	
Филипи	6	1		3	2
Стоби	1			1	
Хераклеја	2			2	
Едеса	1			1	
Пелагонија	2			2	
УКУПНО:	15	3		10	2

1.5 ТРАКИЈА

Место налаза	Укупан бр. ветерана	Дедукција	Појединачно насељавање		Непознат разлог насељавања
			Останак на месту службе	Повратак у завичај	
Апри	1			1	
Деултум					
Филипополис	1		1		
<i>Augusta Traiana</i>	1			1	
Кабила	1				1
Иклиман	1			1	
УКУПНО:	5		1	3	1

1.5 АХАЈА

Место налаза	Укупан бр. ветерана	Дедукција	Појединачно насељавање		Непознат разлог насељавања
			Останак на месту службе	Повратак у завичај	
Патре	8	8			
Коринт	1			1	
УКУПНО:	9	8		1	

1.6 УКУПНО НАСЕЉАВАЊЕ ВЕТЕРАНА У БАЛКАНСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА

Место налаза	Укупан бр. ветерана	Дедукција	Појединачно насељавање		Непознат разлог насељавања
			Останак на месту службе	Повратак у завичај	
Панонија	230	28	167	11	24
Далмација	104	34	34	11	25
Мезија	167	24	95	17	31
Македонија	15	3		10	2
Тракија	5		1	3	1
Ахаја	9	8		1	
УКУПНО:	530	97	297	53	83

2. ПОРЕКЛО ВЕТЕРАНА

РАЗЛОЗИ НАСЕЉАВАЊА	ИТАЛИЦИ	ПРОВИНЦИЈАЛЦИ	НЕПОЗНАТО ПОРЕКЛО
Дедукција	21	24	51
Останак у близини места службе	19	52	226
Непознати разлози насељавања (дедукција, останак на месту службе или породичне везе)	1	3	80
УКУПНО:	41	79	357

2.1 ДЕДУКЦИЈЕ

а) ЈУЛИЈЕВЦИ-КЛАУДИЈЕВЦИ

МЕСТО НАЛАЗА	ИТАЛИЦИ	ПРОВИНЦИЈАЛЦИ					НЕПОЗНАТО ПОРЕКЛО
		НГ	НО	АХ	МК	МА	
Дијум	1						1
Филипи							1
Патре							8
Емона	1	1					3
Скарбангија		1		1			6
Нарона (Бигесте)	2				1	6	5
Рошки Слап	3					1	
Саварија	4	1	1				6
Еквум	1	1					2
Сикули	4		1			1	6
УКУПНО:	16	16					38

НГ = Нарбонска Галија; НО = Норик; АХ = Ахаја; МК = Македонија; МА = Мала Азија

б) ФЛАВИЈЕВЦИ, ТРАЈАН И ХАДРИЈАН

МЕСТО НАЛАЗА	ИТАЛИЦИ	ПРОВИНЦИЈАЛЦИ				НЕПОЗНАТО ПОРЕКЛО
		ХИ	НГ	ДЛ	МА	
Скупи	3	1	1	3		6
Петовио	1					1
Рациарија						3
Ескуе	1		1		2	3
Мурса						1
УКУПНО:	5	8				14

ХИ = Хиспанија; НГ = Нарбонска Галија; ДЛ = Далмација; МА = Мала Азија

2. 2 ВЕТЕРАНИ КОЈИ СУ СЕ НАСТАНИЛИ У БЛИЗИНИ МЕСТА СЛУЖБЕ

а) ОД АВГУСТА ДО ХАДРИЈАНА

ПРОВИН- ЦИЈА	ИТ	ПРОВИНЦИЈАЛЦИ											Укупно	
		НГ	ГР	НО	ГП	ДП	ДЛ	МК	ГЛ	БП	СР	?		
Панонија	9	1	2	2	1	1	2		1			3		13
Далмација	7	1						2	2				1	6
Мезија	3	1		1						1				3
УКУПНО:	19												22	

ИТ = Италија; НГ = Нарбонска Галија; ГР = Германија; НО = Норик; ГП = Горња Панонија; ДП = Доња Панонија; ДЛ = Далмација; МК = Македонија; ГЛ = Галатија; БП = Битинија и Понт; СР = Сирија

б) ОД ХАДРИЈАНА ДО КРАЈА III ВЕКА

ПРОВИНЦИЈА	ПРОВИНЦИЈАЛЦИ													УКУПНО
	АФ	НО	ДП	ГМ	ДМ	МК	ТР	АЗ	ГЛ	БП	ЛП	КП	СИ	
Панонија	3		3	1	1	1	1	1					2	13
Мезија		1		1	4	1		2	3	2	1	1	1	17
УКУПНО:														30

АФ = Африка; НО = Норик; ДП = Доња Панонија; ГМ = Горња Мезија; ДМ = Доња Мезија; МК = Македонија; ТР = Тракија; АЗ = Азија; ГЛ = Галатија; БП = Битинија и Понт; ЛП = Ликија и Памфилија; КП = Кападокија;

СР = Сирија

3. ПОРОДИЦЕ ВЕТЕРАНА

ВРЕМЕ НАСЕЉАВАЊА	ПОРОДИЧНО СТАЊЕ	
	СА ПОРОДИЦОМ	БЕЗ ПОРОДИЦЕ
Од Августа до Хадријана	68	146
Од Хадријана до краја III века	154	148
Непознато време насељавања	1	13
УКУПНО	223	307

3.1 ДЕДУКЦИЈЕ

ПРОВИНЦИЈА	ВРЕМЕ НАСЕЉАВАЊА ПОРОДИЧНО СТАЊЕ					
	ЈУЛИЈЕВЦИ-КЛАУДИЈЕВЦИ		ФЛАВИЈЕВЦИ, ТРАЈАН И ХАДРИЈАН		НЕПОЗНАТО ВРЕМЕ ДЕДУКЦИЈЕ	
	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.
Панонија	11	14	1	2		
Далмација	7	25			1	1
Мезија			10	14		
Македонија	1	2				
Ахаја		8				
УКУПНО	19	49	11	16	1	1

3.2 ВЕТЕРАНИ КОЈИ СУ СЕ НАСТАНИЛИ
У БЛИЗИНИ МЕСТА СЛУЖБЕ

ПРОВИНЦИЈА	ВРЕМЕ НАСЕЉАВАЊА ПОРОДИЧНО СТАЊЕ					
	ОД АВГУСТА ДО ХАДРИЈАНА		ОД АДРИЈАНА ДО КРАЈА III ВЕКА		БЕЗ ДАТУМА	
	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.
Панонија	11	31	61	62		2
Далмација	6	19	4	5		
Мезија	12	10	34	36		3
Тракија				1		
УКУПНО	29	60	99	104		5

3.3 ВЕТЕРАНИ КОЈИ СУ СЕ ВРАТИЛИ У ЗАВИЧАЈ

ПРОВИНЦИЈА	ВРЕМЕ НАСЕЉАВАЊА ПОРОДИЧНО СТАЊЕ					
	ОД АВГУСТА ДО ХАДРИЈАНА		ОД ХАДРИЈАНА ДО КРАЈА III ВЕКА		БЕЗ ДАТУМА	
	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.
Панонија			5	5		1
Далмација		2	4	4		1
Мезија		1	13	3		
Македонија		6	2	1		1
Тракија		1		2		
Ахаја	1					
УКУПНО	1	10	24	15		3

3. 4 ВЕТЕРАНИ ЗА КОЈЕ НИЈЕ БИЛО МОГУЋЕ УТВРДИТИ РАЗЛОГЕ НАСЕЉАВАЊА

ПРОВИНЦИЈА	ВРЕМЕ НАСЕЉАВАЊА ПОРОДИЧНО СТАЊЕ					
	ОД АВГУСТА ДО ХАДРИЈАНА		ОД ХАДРИЈАНА ДО КРАЈА III БЕКА		БЕЗ ДАТУМА	
	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.	СА ПОР.	БЕЗ ПОР.
Панонија	2	4	4	13		1
Далмација	3	6	11	4		1
Мезија	1	1	16	12		1
Македонија					1	1
Тракија						1
УКУПНО	6	11	31	29	1	5

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

<i>Acta arch. hung.</i>	<i>Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae</i> , Budapest.
<i>AE</i>	<i>L'année épigraphique</i> , Paris.
<i>AIJ</i>	A. Hoffiller, B. Saria, <i>Antike Inschriften Jugoslawiens I: Noricum und Pannonia Superior</i> , Zagreb 1938.
<i>AEM</i>	<i>Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich</i> , Wien
<i>ANRW</i>	<i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i> , Berlin–New York.
<i>App. BC</i>	Appianus, <i>Bella Civilia</i>
<i>Arch. Yüg.</i>	<i>Archaeologia Yugoslavica</i> , Beograd
<i>AV</i>	<i>Arheološki vestnik</i> , Ljubljana.
<i>BD</i>	<i>Bulletino di archeologia e storia Dalmata</i> , Spalato
<i>CIL</i>	<i>Corpus inscriptionum Latinarum</i>
<i>Dict. des ant.</i>	C. Daremberg, E. Saglio, <i>Dictionnaire des antiquités grecques et romaines</i>
<i>Dig.</i>	<i>Corpus iuris civilis</i> vol. I: <i>Institutiones, Digesta</i> , ed. T. Mommsen, P. Krüger, Berolini 1882.
<i>Dio</i>	Dio Cassius Cocceianus, <i>Historiarum Romanarum quae supersunt</i>
<i>Diz. ep.</i>	E. De Ruggiero, <i>Dizionario epigrafico di antichità romane</i>
<i>ES</i>	<i>Epigraphische Studien</i> , Köln–Graz.
<i>ČZN</i>	<i>Časopis za zgodovino in narodopisje</i> , Maribor.
<i>Festschrift A. Betz</i>	<i>Altertumskunde und Epigraphik, Festschrift für A. Betz zur vollendung seines 80. Lebensjahres</i> , Wien 1985.
<i>GMDS</i>	<i>Glasnik Muzejskega Društva za Slovenijo</i> , Ljubljana.
<i>GZM</i>	<i>Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini</i> , Sarajevo.

<i>IG</i>	<i>Inscriptiones Graecae</i>
<i>ILGR</i>	M. Šašel–Kos, <i>Inscriptiones Latinae in Graecia repertae, Additamenta ad CIL III</i> , Faenza 1979.
<i>ILJug</i>	A. et J. Šašel, <i>Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX et inter annos MCMLX et MCMLXX et inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt</i> , Ljubljana 1963, 1978, 1986.
<i>ILN</i>	V. Božilova, J. Kolendo, L. Mrozewicz, <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznan 1992.
<i>ILS</i>	H. Dessau, <i>Inscriptiones Latinae selectae I–III</i> , Berlin 1892–1916.
<i>IMS</i>	<i>Inscriptions de la Mésie Supérieure I, II, III/2, IV, VI</i> , Beograd 1976–1995.
<i>ISM</i>	<i>Inscripțiile din Scythia Minor I, V</i> , București 1983, 1980.
<i>It. Ant.</i>	<i>Itineraria Romana I: Itinerarium Antonini Augusti et Burdigalense</i> , ed. O. Cuntz, Lipsiae 1929.
<i>Известия БАД</i>	<i>Известия на Българското археологическо дружество</i> , София.
<i>Известия БАИ</i>	<i>Известия на Българския археологически институт</i> , София.
<i>Jahresh.</i>	<i>Jahreshefte des österreichischen archäologischen instituts in Wien</i> , Wien.
Jos. Flavius, <i>Bell. Iud.</i>	Josephus Flavius, <i>Bellum Iudaicum</i>
<i>JRS</i>	<i>Journal of Roman Studies</i> , London.
<i>LA I</i>	<i>Laureae Aquincenses I, Dissertationes Pannonicae II/10</i> , 1938.
<i>Mitt. DAI</i>	<i>Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts</i> , Mainz.
<i>Not. dign.</i>	<i>Notitia dignitatum</i> , ed. O. Seeck, Berolini 1876.
Plin. <i>NH</i>	Plinius, <i>Naturalis Historia</i>
Ptol. <i>Geogr.</i>	Claudius Ptolemaeus, <i>Geographia</i>
<i>RE</i>	A. Pauly–G. Wissowa, <i>Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i>
<i>RGDA</i>	<i>Res Gestae divi Augusti, ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi</i> , ed. T. Mommsen, Berolini 1883 ² .
<i>RIU</i>	<i>Die römische Inschriften Ungarns I–IV</i> , Budapest–Bonn 1972–1984.
<i>RLIÖ</i>	<i>Römische Limes in Österreich</i> , Wien.
<i>Roman Limes</i>	<i>Roman Limes on the Middle and Lower Danube</i> , Beograd 1996.
<i>Spomenik</i>	<i>Spomenik Srpske akademije nauka i umetnosti</i> , Beograd.

<i>Steph. Byz.</i>	<i>Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt</i> , ed. A. Meineki, Graz, 1958.
Tac. <i>Ann.</i>	Tacitus, <i>Annales</i>
Tac. <i>Hist.</i>	Tacitus, <i>Historiae</i>
<i>VAHD</i>	<i>Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku</i> , Split.
Vell. Pat.	C. Velleius Paterculus, <i>Historiae Romanae libris duobus quae supersunt</i>
<i>VHAD</i>	<i>Vjesnik hrvatskog arheološkog društva</i> , Zagreb
<i>Westd. Zeit.</i>	<i>Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst</i>
<i>WMBH</i>	<i>Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegowina</i> , Wien
ŽA	Živa antika, Skopje
Zbornik FFB	Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd
ZPE	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i> , Bonn

СПИСАК УПОТРЕБЉЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- M. Abramić, Archäologische Funde in Pettau, *Jahreshefte* 17, 1914, Bbl. 87–150.
- M. Abramić, Speculatores i beneficiarii na nekim solinskim spomenicima, *Starinar* III/1, 1922, 57–64.
- M. Abramić, Novi natpisi iz Petovija, *ČZN* 26, 1931, 177–201.
- M. Abramić, Dva historijska natpisa iz antikle Dalmacije, *Известия БАИ* 16, 1950, 235–240.
- G. Alföldy, Die Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des I. Jahrhunderts, *Acta arch. hung.* 11, 1959, 113–141.
- G. Alföldy, Das Leben der dalmatinischen Städte in der Zeit des Prinzipates, *ŽA* 12, 1963, 323–337.
- G. Alföldy, Veteraneneduktionen in der Provinz Dalmatien, *Historia* 13, 1964, 167–179.
- Alföldy, *Dalmatien* = G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft in der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965.
- G. Alföldy, Die Verbreitung von Militärsiegeln im römischen Dalmatien, *ES* 4, 1967, 44–51.
- G. Alföldy, Zu neuen Inschriften aus Aquincum, *ES* 4, 1967, 52–60.
- Alföldy, *PND* = G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- G. Alföldy, *Noricum*, London–Boston 1974.
- G. Alföldy, Zu den Inschriften der Legio VIII Augusta in Dalmatia, *VAHD* 82, 1989, 201–206.
- Assmann, *De coloniis* = J. Assmann, *De coloniis oppidisque Romanis, quibus imperatoria nomina vel cognomina imposita sunt*, Langensalzae 1905.
- Balla, *Savaria* = L. Balla, *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*, Budapest 1971.
- L. Barkóczi, *Brigetio*, Budapest 1944–1951.
- L. Barkóczi, Beiträge zum Rang der Lagerstadt am Ende des II und Anfang des III. Jahrhunderts, *Acta arch. hung.* 3, 1953, 201–203.
- L. Barkóczi, The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian, *Acta arch. Hung.* 16, 1964, 257–356.
- J. Beloch, *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt*, Leipzig 1886.

- D. Benea, *Din istoria militara a Moesiei Superior si a Daciei*, Cluj–Napoca 1983.
- A. Betz, Thrake, *RE* VI A, 1936, 452–472.
- A. Betz, H. Kenner, Ausgrabungen und Funde im Friedhof von Carnuntum, *RLIÖ* 18, 1937, 23–98.
- A. Betz, Troesmis, *RE* VII A, 1939, 591–596.
- Betz, *Untersuchungen* = A. Betz, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Wien 1939.
- F. Beuchel, *Legio I Italica*, Lipsiae 1903.
- E. Birley, Veterans of the Roman Army in Britain and Elsewhere, *Ancient Society* 13/14, 1982/1983, 265–276.
- E. Birley, The Flavian colonia at Scupi, *ZPE* 64, 1986, 209–216.
- Y. le Bohec, *L'armée romaine*, Paris 1990.
- I. Bojanovski, Problem ubikacije Bigeste, *GZM* 27/28, 1973, 303–311.
- I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo 1974.
- I. Bojanovski, Dva rimska vojnička natpisa iz okolice Ljubuškog (Novi natpis veterana leg. XV Apollinaris), *Tribunia* 5, 1979, 41–51.
- I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo 1988.
- Bojanovski, Legio VIII Augusta u Dalmaciji, *AV* 41, 1990, 699–712.
- R. Bratanić, Nove najdbe iz Ptuja, *AV* 4, 1953, 282–289.
- J. Bronsted, E. Dyggve, *Recherches à Salone I*, Copenhagen 1928.
- J. Brunšmid, Colonia Aelia Mursa, *VHAD* 4, 1899/1900, 21–42.
- J. Brunšmid, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VHAD* 10, 1908/1909, 151–276.
- J. Brunšmid, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VHAD* 11, 1910/11,
- F. Bulić, Iscrizioni inedite, *BD* 29, 1906, 8–23.
- F. Bulić, Iscrizioni inedite trovate nelle macerie delle rovine di Salona lungo la ferrovia campestre negli anni 1905 e 1906, *BD* 30, 1907, 37–80.
- R. Cagnat, Missio, *Dict. des ant.* III, 1904, 1938.
- A. Cermanović, Nekoliko novih rimskih natpisa iz Komina, *Starinar* 18, 201–206.
- H. Cohen, J. C. Egbert, R. Cagnat, *The Coin-Inscriptions and Epigraphical Abbreviations of Imperial Rome*, Chicago 1978.
- P. Collart, *Philippe*, Paris 1937.
- O. Cuntz, Legionäre des Antonius und Augustus aus dem Orient, *Jahresh. ÖAI* 25, 1929, 70–81.
- C. M. Danoff, Oescus, *RE* XVII, 1937, 2033–2038.
- C. M. Danoff, Die Thraken auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstantinopels, *ANRW* II 7.1, Berlin–New York 1979, 21–185.
- Degrassi, *Fasti consolari* = A. Degrassi, *I fasti consolari del imperio romano*, Roma 1952.
- Degrassi, *Quattuorviri* = A. Degrassi, *Quattuorviri in colonie romane e in municipi retti da duoviri*, *Scritti vari di antichità*, Roma 1962, 99–177.

- Д. Дечев, Антични паметници, *Известия БАИ* 12, 1938, 281–303.
- Detschew, *Thr. Sprachr.* = D. Detschew, *Die Thrakischen Sprachreste*, Wien 1957.
- H. J. Diesner, *Protectores (domestici) RE Suppl.* XI, 1968, 1113–1123.
- Димитров, *Надгробните плочи* = Д. Н. Димитров, *Надгробните плочи от римско време в Северна Булгария*, Софија 1942.
- Dobó, *Verwaltung* = A. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Amsterdam 1968.
- A. v. Domaszewski, *Ausgrabungen in Carnuntum, AEM* 10, 1886, 12–60.
- A. v. Domaszewski, *Studien zur Geschichte der Donauprovinzen I: Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrische Grenzzoll, AEM* 13, 1890, 129–154.
- A. v. Domaszewski, *Die politische Bedeutung des Traiansbogens in Benevent, Jahresh.* 2, 1899, 173–192.
- A. von Domaszewski, *Die Beneficiärerposten und die römischen Strassennetze, Westd. Zeit.* 21, 1902, 159–211.
- Domaszewski, *Rangordnung* = A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres* (Einl., Bericht u. Nachtr. von B. Dobson), Köln–Graz 1967².
- B. Dragojević–Josifovska, *Inscriptions de la Mésie Supérieure VI: Scupi et la région de Kumanovo*, Beograd 1982.
- S. Dušanić, *Bassianae and its Territory, Arch. Yug.* 8, 1967, 67–81.
- S. Dušanić, M. Mirković, *Inscriptions de la Mésie Supérieure I: Singidunum et le nord-ouest de la province*, Beograd 1976.
- S. Dušanić, *Anonimni kvadransi, Numizmatičar* 1, 1978, 23–39.
- S. Dušanić, *The Issue of Military Diplomata under Claudius and Nero, ZPE* 47, 1982, 149–172.
- S. Dušanić, *Pre–Severan Diplomata and the Problem of “Special Grants”, Heer und Integrationspolitik: Die römischen Militärdiplome als historische Quelle, Passauer Historische Forschungen* 2, 1986, 190–240.
- S. Dušanić, *The Legions and the Fiscal Estates in Moesia Superior: Some Epigraphical Notes, AV* 41, 1990, 585–595.
- S. Dušanić, *The Frontier and the Hinterland: The Role of Scupi in Domitian’s Wars on the Danube, Roman Limes*, 41–51.
- M. Durry, *Les cohortes prétoriennes*, Paris 1938.
- W. Eck, *Die Claudische Kolonie Apri in Thrakien, ZPE* 16, 1975, 295–299.
- W. Ensslin, *Praeses, RE Suppl.* VIII, 1956, 598–614.
- A. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum*, Westminster 1885.
- Б. Филов, *Помощниџ войски на римската провинџия Мизия, Известия на Българското истор. дружество* 2, 1906, 1–50.
- Filow, *Legionen* = B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, Leipzig 1906.
- B. Filow, *Zur Entstehung des römischen Legionslager in Troesmis, Klio* 7, 1907, 455–457.
- Б. Филов, *Антични паметници в Народня Музея, Известия БАД* 3, 1912, 1–52.
- J. Fitz, *Intercisa, RE Suppl.* IX, 1962, 84–103.

- M. Fluss, Scupi, *RE* II A, 1921, 910.
- M. Fluss, Singidunum, *RE* III A, 1927, 234–235.
- M. Fluss, Taliata, *RE* IV A, 1932, 2068.
- M. Fluss, Taurisci, *RE* V A, 1934, 1–14.
- M. Fluss, Mursa, *RE* XVI, 1935, 670–676.
- Forni, *Reclutamento* = G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano–Roma 1953.
- F. Fülep, *Sopiana*, Budapest 1984.
- B. Gabričević, Arheološki nalazi iz Gale, *VAHD* 55, 1953, 181–197.
- Gaebler, *Antiken Münzen* = H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonien und Paionia* II, Berlin 1935.
- H. Galsterer, CIL III 2733 und die Entstehung der Kolonie in Aequum, *ZPE* 7, 1971, 79–91.
- B. Galsterer–Kroll, Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum, *ES* 9, 1972, 44–145.
- A. Garzetti, *From Tiberius to the Antonines*, London 1974.
- J. Gascon, *La politique municipale de l'Empire Romain en Afrique Proconsulaire de Trajan à Séptime-Sévère*, Rome 1972.
- Геров, Романиз. = Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана I–III, *Годишник на Софийския Университет* 45, 1948/1949; 47, 1950/1951–1951/1952; 48, 1952/1953.
- B. Gerov, Römische Bürgerrechtsverleihung und Kolonisation in Thrakien vor Trajan, *Studii Clasice* 3, 1961, 1–10.
- B. Gerov, Die Rechtstellung der untermösischen Stadt Novae, *Akten des IV internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, Wien 1964, 118–133.
- Graf, *Ant. Geogr.* = A. Graf, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*, Budapest 1936.
- Grant, *From Imperium to Auctoritas* = M. Grant, *From Imperium to Auctoritas: A Historical Study of the Aes Coinage in the Roman Empire 49 B.C.-A.D. 14*, Cambridge 1946.
- S. Gsell, *Essai sur la regne de l'empereur Domitien*, Paris 1893.
- S. Gsell, *Inscriptions latines de l'Algérie I: Inscriptions de la Proconsulaire*, Paris 1922.
- B. V. Head, *Historia Nummorum*, Chicago 1967.
- O. Hirschfeld, Inschriften aus Carnuntum, *AEM* 5, 1881, 208–222.
- H. Hofmann, Römische Grabsteine aus Walbersdorf bei Ödenburg, *Jahresh. ÖAI* 12, 1909, 224–242.
- A. Holder, *Sprachschatz* = A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, Leipzig 1894–1916.
- Intercisa: Geschichte der Stadt in der Römerzeit* I–II, Budapest 1954–1957.
- A. Jagenteufel, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Wien 1958.
- Kajanto, *Cognomina* = I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965.

- R. Katičić, Das mitteldalmatische Namengebiet, *ŽA* 12, 1963, 255–292.
- J. Klemenc, B. Saria, *Archäologische Karte von Jugoslawien: Blatt Ptuj*, Beograd–Zagreb 1936.
- E. Kornemann, Coloniae, *RE* IV, 1900, 511–588.
- Krahe, *PN* = H. Krahe, *Lexicon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929.
- Kubitschek, *Imp. Rom.* = W. Kubitschek, *Imperium Romanum tributim descriptum*, Praga–Vindobonae–Lipsiae 1889.
- S. J. de Laet, *Portorium*, Brugges 1949.
- F. Lammert, Missio, *RE* XV, 1932, 2052–2053.
- J. M. Lassere, *Ubique Populus*, Paris 1977.
- Lillenam, Duoviri, *RE* V, 1903, 1798–1842.
- B. Lörincz, Zur Datierung des Beinamens Antoniniana bei Truppenkörpern, *ZPE* 48, 1982, 142–148.
- B. Lörincz et F. Redó, *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum I–III*, Budapest 1994.
- S. Ljubić, Nadpis rimski iz Mitrovice, *VHAD* 12, 1890, 1–3.
- E. Maionica, R. Schneider, Bericht über eine Reise im westlichen Ungarn, *AEM* 1, 1877,
- Mann, *Recruitment and Settlement* = J. C. Mann, *Legionary Recruitment and Veteran Settlement During the Principate*, London 1983.
- A. v. Maxfield, A soldier's Tombstone from Emona, *AV* 37, 1986, 279–286.
- Mayer, *Ill. Sprache* = A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrer*, Wien 1957.
- E. Mayer, Patrai, *RE* XXIII, 1949, 2191–2222.
- R. Merkelbach, *Mithras*, Hain 1984.
- I. Mikulčić, Neilirski elementi medju skupskim nalazima na prelazu iz predrimskog u rimsko doba, *Sahranjivanje kod Ilira*, Beograd 1979, 243–258.
- Miller, *Itin. Rom.* = K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916.
- Z. Mirdita, Novitates epigraphicae e Dardania collectae, *AV* 31, 1980, 186–197.
- M. Mirković, Novi natpisi iz oblasti rimskog limesa u Gornjoj Meziji, *ŽA* 15, 1966,
- Mirković, *Gradovi* = Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968.
- M. Mirković, *Sirmium* I, Beograd 1971.
- M. Mirković, S. Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure I: Singidunum et le nord-ouest de la province*, Beograd 1976.
- M. Mirković, Septimius Severus und die Legio VII Claudia Antoniniana, *AV* 28, 1977, 183–186.
- M. Mirković, Die römische Soldatenehe und der “Soldatenstand”, *ZPE* 40, 1980, 259–271.
- M. Mirković, *Inscriptions de la Mésie Supérieure II: Viminacium et Margum*, Beograd 1986.
- M. Mirković, Beneficarii consularis in Sirmium, *Chiron* 24, 1994, 345–404.
- M. Mirković, The Iron Gates (Đerdap) and the Roman Policy on the Moesian Limes AD 33–117, *Roman Limes*, 27–40.

- M. Mirković, The Legio VIII Augusta in the Balkans, *Novensia* 10, 1998, 89–98.
- J. B. Mispoulet, Veteranus, *Dict. des ant.* V, 773–775.
- A. Mócsy, Das Territorium Legionis und die Canabae in Pannonien, *Acta arch. hung.* 3, 1953, 179–199.
- Mócsy, *Bevölkerung* = A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959.
- A. Mócsy, Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Moesia Superior, *Acta arch. hung.* 11, 1959, 283–307.
- A. Mócsy, Pannonia, *RE Suppl.* IX, 1962, 516–776.
- A. Mócsy, Tilurium, *RE Suppl.* XI, 1968, 1259–1268.
- Mócsy, *Moesia Superior* = A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970.
- Mócsy, *Pannonia and Moesia* = A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London–Boston 1974.
- Nomenclator = A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton, M. Szilágyi, *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpiniae cum indice inverso, Dissertationes Pannonicae* III/1, Budapest 1983.
- Mócsy, Zum Gentiliz der Neubürger unter Septimius Severus, *Festschrift A. Betz*, 403–415.
- T. Mommsen, *Römische Geschichte* V, Berlin 1894.
- A. Neumann, Vindobona, *RE* IX A₁, 1961, 53–80.
- A. Neumann, Veterani, *RE Suppl.* IX, 1962, 1597–1609.
- E. Nowotny, Die Grabungen im Standlager zu Carnuntum 1908–1911, *RLIÖ* 12, 1914, 1–222.
- F. Papazoglou, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times*, Amsterdam 1978.
- F. Papazoglou, Quelques aspects de l'histoire de la province de Macédoine, *ANRW* II 7.1, Berlin–New York 1979, 302–369.
- Papazoglou, *Villes* = F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, Athenes 1988.
- F. Papazoglou, M. Riel, M. Milin, *Inscriptiones Graecae X/2: Inscriptiones Macedoniae, fasc. 2: Inscriptiones Macedoniae Septentrionalis*, Beorolini 1999.
- Pape–Benseler, *GEN* = W. Pape–G. E. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1911³.
- Parker, *Roman Legions* = H. M. D. Parker, *The Roman Legions*, Oxford 1928.
- E. Pašalić, Römische Strassen in Bosnia und Herzegowina, *Arch. Jug.* 3, 1959, 61–73.
- C. Patsch, Zur Verwaltung des illyrischen Zolles, *Mitt. DAI* 8, 1893, 192–200.
- C. Patsch, Legio VIII Augusta u Dalmaciji, *GZM* 7, 1894, 143–146.
- C. Patsch, Archäologisch–epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien I, *WMBH* 4, 1896, 243–295.
- C. Patsch, Archäologisch–epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien II, *WMBH* 5, 1897, 177–241.
- C. Patsch, Brigetio, *RE* III, 1899, 847–851.

- C. Patsch, Burnum, *RE* III, 1899, 1068–1070.
- C. Patsch, Archäologisch–epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien V, *WMBH* 8, 1902, 61–130.
- C. Patsch, Der Illyrische Zoll und die Provinzialgrenzen, *Mitt. DAI* 20, 1905, 223–229.
- C. Patsch, Zur Geschichte und Topographie von Narona, *Schriften der Balkankommission* 5, Wien 1907.
- C. Patsch, Archäologisch–epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien VII, *WMBH* 11, 1909, 104–183.
- C. Patsch, Archäologisch–epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien VIII, *WMBH* 12, 1912, 68–167.
- Patsch, *Beiträge V/1 = Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/1: Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas. Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, Wien 1932.
- Patsch, *Beiträge V/2: Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2: Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas. Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Wien 1937.
- Pavan, *Pannonia Superior* = M. Pavan, *La provincia Romana della Pannonia Superior*, Roma 1955.
- Pavan, *Dalmazia* = M. Pavan, *Ricerche sulla provincia Romana di Dalmazia*, Venezia 1958.
- H. v. Petrikovits, Vetera, *RE* VIII A, 1938, 1801–1834.
- P. Petrović, Epigrafska saopštenja, *Starinar* 19, 1968, 225–233.
- P. Petrović, Klesarska radionica u Talijati, *Starinar* 20, 1969, 299–307.
- Petrović, *Paleografija* = P. Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, Beograd 1975.
- P. Petrović, *Inscriptions de la Mésie Supérieure IV: Naissus–Remesiana–Horreum Margi*, Beograd 1979.
- P. Petrović, *Inscriptions de la Mésie Supérieure III/2: Timacum Minus et la vallée du Timok*, Beograd 1995.
- H. G. Pflaum, Remarques concernant des surnoms impériaux des villes érigées sous les Flaviens et les Antonins en colonies ou municipes, *ZPE* 17, 1975, 260–262.
- Philipp, Sacerdotes, *RE* I A, 1920, 1631–1653.
- D. Pinterović, Limesstudien in der Baranja und in Slawonien, *Arch. Yug.* 9, 1968, 55–82.
- Pinterović, *Mursa* = D. Pinterović, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek 1978.
- A. von Premerstein, Die Anfänge der Provinz Moesien, *Jahresh. ÖAI* 1, 1898, Bbl. 145–196.
- A. von Premerstein, N. Vulić, Antike Denkmäler in Serbien, *Jahresh.* 3, 1900, Bbl. 105–178.
- A. von Premerstein, N. Vulić, Antike Denkmäler in Serbien, *Jahresh. ÖAI* 4, 1901, Bbl. 73–169.

- A. von Premerstein, N. Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien und Makedonien, Jahresh.* 6, god. i bbl.
- E. Ritterling, Legio, *RE* XII, 1924, 1186–1829.
- Rizakis, Patras = A. D. Rizakis, *Achaïe II. La cité de Patras: Épigraphie et histoire*, Athènes 1998.
- P. Romanelli, *Storia delle province Romane dell’Africa*, Roma 1959.
- C. B. Rüter, *Germania Inferior*, Köln–Graz 1968.
- B. Saria, Emona als Standlager der Legio XV. Apollinaris, *LA* I, 1938, 245–255.
- B. Saria, Viminacium, *RE* VIII A, 1938, 2172–2181.
- B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, *GMDS* 20, 1939, 115–151.
- B. Saria, Poetovio, *RE* XXI, 1951, 1167–1184.
- R. Saxer, Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian, *ES* 1, 1967.
- Schallmayer, *BI* = E. Schallmayer, *Die römische Weihebezirk von Osterburken I, Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer-Inschriften des Römischen Reiches*, Stuttgart 1990.
- J. Schmidt, Philippi, *RE* IX A, 1938, 2206–2244.
- Schober, *Grabsteine* = A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien 1923.
- E. Schönbauer, Municipia und Coloniae in der Prinzipatszeit, *Anzeiger des phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akad. der Wissenschaften* 2, 1954, 13–48.
- A. Schulten, Τολησεῖς, *RE* VI A, 1937, 1672–1673.
- Schulze, *LE* = W. Schulze, *Zur Geschichte lateinische Eigennamen*, Berlin 1904.
- D. Sergejevski, Rimski kameni spomenici sa Glamočkog i Livanjskog polja, *GZM* 40, 1928, 79–97.
- A. N. Sherwin–White, *The Roman Citizenship*, Oxford 1939.
- M. Speidel, The Captor of Decebalus: A New Inscription from Philippi, *JRS* 60, 1970, 142–153.
- C. G. Starr, *Roman Imperial Navy 31 B.C.–A.D. 324*, Cambridge 1960.
- Stein, *Legaten* = A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest 1940.
- G. H. Stevenson, *Roman Provincial Government*, Oxford 1939.
- H. Stiglitz, Carnuntum, *RE* Suppl. XII, 1970, 1575–1588.
- M. Suić, O municipalitetu antičke Salone, *VAHD* 60, 1958, 11–42.
- M. Suić, Municipium Varvaria, *Diadora* 2, 1960–61, 179–198.
- Suić, *Zbornik “Zadar”* = M. Suić, Nekoliko pitanja u vezi s municipalitetom antičkog Zadra, *Zbornik “Zadar”*, Zagreb 1964, 117–128.
- Suić, *Zadar* = M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981.
- E. Swoboda, Forschungen am obermoesischen Limes, *Schriften der Balkankommission, Ant. Abt.* 10, Wien 1939.
- Swoboda, *Carnuntum* = E. Swoboda, *Carnuntum, seine Geschichte und Denkmäler*, Graz–Köln 1958.
- R. Syme, Rhine and Danube Legions under Domitian, *JRS* 18, 1928, 41–55.

- R. Syme, The First Garrison of Trajan's Dacia, *LA* I, 1938, 267–286.
- R. Syme, Hadrian in Moesia, *AV* 19, 1968, 101–109.
- J. Szilágyi, *Inscriptiones tegularum Pannonicarum*, Budapest 1933.
- J. Szilágyi, Roman Garrisons Stationed at the Northern Pannonian–Quad Frontier Sectors of the Empire, *Acta Arch. hung.* 2, 1952, 189–222.
- J. Szilágyi, Aquincum, *RE Suppl.* XI, 1968, 61–131.
- J. Šašel, C. Vindonius Successus, *ŽA* 5, 1955, 127–139.
- J. Šašel, O najstarejšem napisu iz Emone, *Kronika Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 3, 1955, 110–115.
- J. Šašel, Epigraphica, *AV* 11–12, 1960–61, 187–210.
- J. Šašel, Emona, *RE Suppl.* XI, 1968, 540–568.
- J. Šašel, Andautonia, *RE Suppl.* XII, 1970, 71–75.
- J. Šašel, Siscia, *RE Suppl.* XIV, 1974, 702–741.
- J. Šašel, Circitor, *Opera Selecta*, Ljubljana 1992, 352–354.
- J. Šašel, La fondazione delle città Flavie quale espressione di gratitudine politica, *Opera Selecta*, 332–344.
- Šašel, Probleme und Möglichkeiten onomastischer Forschung, *Opera Selecta*, 79–98.
- J. Šašel, J. Weiler, Zur Augusteisch–Tiberischen Inschrift von Emona, *Opera Selecta*, 277–279.
- M. Šašel-Kos, The 15th Legion at Emona—Some Thoughts, *ZPE* 109, 1995, 227–244.
- Z. Šubić, Novi rimski napisi iz Poetovione (1960–72), *AV* 28, 1977, 92–99.
- L. Teutsch, *Das Städtewesen in Nordafrika in der Zeit von C. Gracchus bis zum Tode des Kaisers Augustus*, Berlin 1962.
- Thomasson, *Laterculi* = B. E. Thomasson, *Laterculi praesidium* I, Goeteborg 1984.
- Tomaschek, Augustae, *RE* II, 1896, 1232.
- J. Tušek, Novi rimski reljefni kameni natpisi iz Ptuja, *AV* 37, 1986, 343–369.
- И. Велков, Новооткрити старини, *Известия БАН* 4, 1926/27, 312–320.
- V. Velkov, Zum Militärwesen der römischen Provinz Thracien, *Chiron* 8, 1978, 433–439.
- V. Velkov, G. Aleksandrov, *Montana* I–II, Sofia 1987–
- Vermasseren, *Corp. mithr.* = M. Vermasseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithraicae* I–II, Hagae 1956–1960.
- Vittinghoff, *Kolonisation* = F. Vittinghoff, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik*, Wiesbaden 1951.
- F. Vittinghoff, Die rechtliche Stellung der *canabae legionis* und die Herkunftsangabe *castris*, *Chiron* 1, 1970, 299–318.
- N. Vulić, Mezijske legije do 68. g. po Hr., *Glas SKA* 74, 1907, 268–293.
- N. Vulić, Antički spomenici u Srbiji, *Spomenik* XLVII, 1909, 109–191.
- N. Vulić, Antike Denkmäler in Serbien, *Jahresh.* 15, 1912, Bbl. 213–238.
- N. Vulić, Ratiaria, *RE* I A, 1914, 261.

- N. Vulić, Rimsko pozorište kod Skoplja, *Nekoliko pitanja iz antičke istorije naše zemlje i rimske starine*, Beograd 1961, 3–23.
- Wagner, *Dislokation* = W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien, von Augustus bis Gallienus*, Berlin 1938.
- W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrian*, 1907.
- G. Webster, *The Roman Imperial Army*, London 1969.
- Van de Weerd, *Trois légions* = H. van de Weerd, *Étude historique sur trois légions romaines du Bas-Danube*, Louvain–Paris 1907.
- J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.
- J. J. Wilkes, Boundary Stones in Roman Dalmatia I. The Inscriptions, *AV* 25, 1976, 258–274.
- M. Zaninović, Burnum: Castellum–municipium, *Diadora* 4, 1968, 119–129.
- A. Zelenika, Nalaz rimskog nadgrobnog spomenika u Humcu kod Ljubuškog, *GZM* 15–16, 1960–1961, 323–324.

РЕГИСТАР

ГЕОГРАФСКА ИМЕНА И ИМЕНА ПОЗНАТИЈИХ ЛИЧНОСТИ

А

Абритус 127, 173, 204, 304, 311
Авала 158
Август 9–12, 15, 17, 18, 37–40, 42, 44,
53, 63, 68, 80, 84, 88, 91–93, 95,
96, 100–102, 108–111, 117, 119,
122, 131, 150, 175, 179, 184, 187,
192, 193, 195, 197, 202
Авентикум 72
Авидије Нигрин 155
Агрипа 100
Ad Fines 141, 204, 253
Ad Flexum 13
Ad Satuas 153, 249, 266
Азија 61, 121, 179, 203
Аквилеја 22, 37, 41, 42, 67, 73, 120,
141, 198
Аквинкум 19, 33, 52, 99, 127,
142–148, 150–153, 155, 157, 158,
160, 161, 199, 200, 201, 204, 207,
246, 254, 255, 257, 258, 259,
261, 310
Аклан 126, 308
Акуминкум 153, 266
Акцијум 35, 93, 94, 100, 101, 275
Александар Север 127, 137, 163,
167, 247, 262, 296, 305
Александрија у Троади 88, 104, 121
Алор 109
Алсогала 248
Алтинум 13
Амастрис 172
Амедара 43, 44, 72, 145
Андаутонија 140, 205, 252
Андетријум 115
Анкира 167, 172
Антиохија 27, 126

Антоније 18, 69, 92, 94, 95, 110, 179,
186
Антонин Пије 77, 158, 169, 171,
176, 299
Анцијум 26, 58, 188, 197
Апамеја 151, 201
Апенинско полуострво 121
Апијан 95
Апулум 45
Ara Ubiorum 275
Арабија 17
Арабона 13
Арба 279
Аргенторате 52
Арецијум 116, 177, 178
Ариминум 87
Арменија 152
Арунције Скрибонијан 175, 235
Арчар 285, 286
Асерија 111, 115, 180, 279 ?
Аспенд 89
Атеста 106
Augusta Traiana 127
Augustae 88
Аурелијан 45, 80, 82, 297 ?
Африка 17, 32, 43, 44, 51, 61, 72, 79,
85, 134, 144, 145, 167, 203, 258
Ахаја 9, 12, 14, 100, 183, 184, 195,
202
Ач 249

Б

Балатон 238
Балдагешт 304
Балкан 14, 17
Балканско полуострво 9, 22, 78, 183,
184, 186

- Барачка 153, 264
 Бардоваци 70, 71, 76, 283, 284
 Барово 76, 284
 Бедријакум 106, 176
 Белчке 153, 265
 Београд 30, 156, 286, 287
 Беочин 54
 Беритос 100, 138
 Бeroја 73
Berua 73
 Бетера 26, 120
 Беч 240, 241
 Биач 103–105, 271, 274
 Бигесте 107–113, 192, 207, 268
 Биле 105, 274
Bistue Vetus 114
 Битинија 86
 Битинија и Понт 63, 121, 122, 172, 203
 Битољ 307
 Боји 22, 38, 198
 Бољетин 84
 Бононија 104
 Борјани 306
 Бораси 269
 Борил 88, 294
 Бразда 76, 283
 Бреуци 23
 Бригеттио 13, 19, 22, 124, 136–140, 142, 161, 199, 205, 207, 246, 248, 249, 250
 Бриксија 60, 88
 Британија 17, 74, 163, 167, 169, 198
 Брут 18, 91, 92, 93
 Будим 147
 Будимпешта 142, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 310
 Бурнум 61, 64, 65, 68, 105, 107, 115, 116, 154, 175–178, 180, 183, 184, 200, 278, 193, 196, 199, 202, 275
 Бурумли 303
- В**
- Валберсдорф 120
 Вал 261
 Ваније 38
 Варварија 115, 116, 192
 Вардар 76
 Вардомб 266
- Вар 175, 275
 Вач 146, 257, 259
 Вашаровина 60
 Велеј Патеркул 131
 Велм 240
 Верешвар 146, 258
 Верона 23, 25, 93, 104, 111, 238
 Веспазијан 30, 46, 53, 70–72, 74, 75, 84, 97, 114, 119, 126, 132, 166, 176, 188, 189, 192, 281, 295, 309
 Ветера 56, 57, 137
 Видо 268, 269
 Видин 285, 286
 Вијена 123
 Виминацијум 13, 16, 19, 73, 75, 77, 81–83, 87, 155, 157, 158–164, 185, 191, 200, 205, 207, 282, 287, 289
 Виндобона 31, 120, 121, 124 129–131, 142, 158, 200, 206, 240
 Виндониса 30, 137
 Вирунум 134, 161, 167
 Вителије 74, 75
 Витолиште 307
 Вишеград 262
 Влае 76
 Врагница 276
 Врањић 64
- Г**
- Гај Јулије Кастин 144, 256
 Гала 267
 Галатија 63, 109, 110, 137, 138, 144, 167, 172, 203
 Галба 106, 131
 Галија 30, 41, 80, 163
 Галијен 45, 148, 257
Gallia Belgica 163
Gallia Lugdunensis 163
 Гардун 179, 180, 278
 Гармени 306
 Гатердорф 246
 Гаурен 304
 Германи 136, 142
 Германија 17, 72, 95, 111, 137, 142, 143, 203, 275
 Гермејан Кеј 308
 Гета 247, 297

- Гиген 84, 86, 88, 89, 294, 295
 Глава Панега. 305
 Глава 305
 Главице 62, 267
 Гордијан III 91
 Горња Германија 30, 74
 Горња Мезија 13, 15, 16, 45, 78, 80,
 82, 85, 145, 155–159, 161–165,
 176, 178, 190, 203, 297
 Горња Ораховица 303
 Горња Панонија 15, 25, 46, 57, 85,
 124, 129, 130, 136, 139, 140, 153,
 199, 200, 204
 Горњи Илирик 18
 Госпођин Вир 84
 Градац 280
 Градина 279
 Градиште 293
 Грчка 14, 17
- Д
- Дакија 17, 33, 45, 79, 82, 85, 130,
 155, 161, 168, 171, 191, 196,
 200, 297
 Далмација 9, 12, 14–19, 20, 23, 34,
 35, 44, 47, 56–60, 62, 63, 65–67,
 68, 72, 80, 103–107, 110, 111,
 113–118, 129, 135, 144, 145, 147,
 149, 154–156, 159, 161, 162, 168,
 175–180, 183–185, 188, 192, 193,
 195–205, 233–235, 270, 273–280
 Дарданија 71, 75, 159
 Дачани 29, 43, 70, 73, 74, 76, 85,
 130, 142, 143, 154, 155, 159, 160,
 168, 283
 Девна 304
 Делминијум 180
 Дертона 68
 Деултум 15, 72, 97, 98, 186, 188,
 189, 198
 Деценије Гемин 58
 Дијум 14, 18, 91–94, 186, 187, 305
 Дирахијум 18, 92, 112
 Добој 180, 281
 Добри Дол 76, 283
 Дожмат 24, 237
 Дојч-Алтенбург 241, 242, 244
 Долно Нерези 71
- Домицијан 30, 53, 54, 70, 71, 73, 75,
 76, 84, 85, 98, 123, 126, 136, 142,
 155, 159, 160, 169, 176, 188, 189,
 199, 308
 Доња Германија 43, 56, 57, 65, 74,
 85, 134, 137
 Доња Мезија 14, 17, 43, 57, 74,
 79, 85, 135, 161, 166, 167, 169,
 170–174, 190, 203, 204, 206, 297,
 298, 299
 Доња Панонија 14, 99, 139, 143–
 145, 153, 203, 256
 Доње Село 114, 269
 Доњи Илирик 36, 175
 Доњи Милановац 293
 Доњи Српци 307
 Драва 13
 Држаница 285
 Дрмно 288
 Дувно 280
 Дунабогдањ 262, 263
 Дунав 9, 13, 14, 17, 19, 20, 22, 23,
 30, 38, 45, 52–54, 71, 75, 76, 79,
 84, 85, 87, 89, 96, 111, 120, 121,
 129, 131, 132, 137, 140, 142, 143,
 148, 151, 153–155, 158, 159–161,
 166, 170, 171, 174, 176, 185, 187,
 191, 199, 200, 204, 207, 247, 264,
 266, 294, 305
 Дунаујварош 152
 Дуросторум 89, 90, 155, 168, 169,
 170, 173, 200, 204, 297, 298
- Ђ
- Ђердап 84, 159
- Е
- Египат 17
 Едеса 307
 Еквикули 133
 Еквум 16, 18, 20, 43, 44, 56–62, 144,
 180, 184, 186, 188, 196, 205, 267
 Екланум 51
Ептауs 72
 Емерита 44
 Емона 16, 18, 22, 25, 36–46, 111,
 122, 131, 144, 183, 185, 186, 187,
 196, 198

Епидеурум 18, 63, 67
 Епир 123
 Есквилин 308
 Ескус 19, 29, 42, 43, 44, 51, 57, 74,
 79, 82, 84–90, 161, 166, 167, 169,
 171, 172, 185, 186, 190, 191, 196,
 198, 199, 200, 207, 262, 294
 Естергом 262
 Етрурија 42

З

Задар 67, 68, 277, 278
 Залавар 252
 Земун 266
 Злокућани 75, 76, 282, 284

И

Иглица 171, 298, 300
 Игувијум 106
 Иклиман 309
 Иконијум 137, 138
 Илирик 18, 30, 35, 40, 61, 63, 68, 75,
 82, 110, 111, 116, 122, 132, 166,
 175, 193, 275
 Имотски 181, 280
 Индустрија 34
 Интерциза 14, 149, 151–153, 201,
 207, 246, 264, 265
 Истра 156
 Италија 9, 17, 21, 26, 37, 40, 41, 42,
 51, 53, 57, 60, 61, 63, 65, 68, 69,
 73, 75, 80, 87, 88, 92, 95, 96, 102,
 104, 108, 109, 112, 114, 116, 120,
 121, 133–135, 140, 148–150,
 156, 159, 161, 169, 172, 176, 177,
 183–185, 197, 203
Iulia Concordia 40

Ј

Јадер 9, 63, 67, 68, 115, 177, 183,
 184, 277
 Јадранско море 9, 64, 78, 177, 180,
 183, 184, 198, 199, 202
 Јазиги 155
 Јерменија 57
 Јерусалим 51, 72

Јесенице 65, 274
 Јосиф Флавије 57, 72
 Јувавум 24, 25
 Југославија 13
 Јудеја 72
 Јулија Домна 39
 Јулије Капитон 82
 Јустинијан 11

К

Кабила 309
 Кавала 306
 Калагурис 104
 Калигула 39, 42, 104, 122, 150, 307
 Калма Чесма 296
 Камбодунум 147
 Кампона 153, 207, 264
 Камулодунум 198
 Кападокија 168, 203, 251
 Капидава 14, 173, 304
 Капуа 108
 Карaisen 297
 Каракала 11, 27, 83, 89, 90, 124, 131,
 135, 139, 140, 144, 156, 159, 163,
 167, 169, 200, 235, 237, 242, 247,
 248, 256, 286, 287, 296, 297
 Карица 91, 305, 306
 Карнунтум 19, 22–27, 38, 39, 41, 43,
 44, 52, 72, 111, 120, 121, 124,
 130,—136, 158, 161, 185, 187,
 188, 197–199, 204, 205, 242–244,
 246, 249, 312
 Касандреја 18, 91, 92, 94
 Касапкеј 303, 311
 Кастулон 29
 Каштел Нови 277
 Каштел Штафилић 105, 273
 Каштел Шућурац 275
 Квади 136
 Кенхреја 310
 Керње 249
 Киликија 69
 Кир 133
 Кистање 175
 Клаудије 15, 16, 18, 19, 21–26, 28,
 29, 37, 40, 43, 56, 59, 62, 58, 88,
 98, 102–107, 112, 119, 133, 149,
 154, 175, 185, 187, 188, 192–194,
 197, 201, 202, 235, 307

Клис 64, 276
 Книн 278
 Комине 280
 Комод 89, 276, 298, 311
 Конана 109
 Константин Велики 12
 Констанца 301, 302
 Коњиц 112, 114, 269
 Копилице 64
 Коприва 295
 Корбулон 58, 131
 Коринијум 58
 Коринт 310
 Корнелије Фуск 74
 Космај 165, 293
 Косово и Метохија 13
 Костолац 159, 161, 287–290
 Краводер 301
 Кран 127, 309
 Кремона 35, 74, 133, 166, 176
 Крк 279
 Крка 114–116, 281
 Ксантен 56
 Куманово 13
 Кумбалица 307
 Купа 48
 Курикум 73
 Курово 306
 Кутловица 14, 301
 Кучевиште 76, 283

Л

Ларанда 116
 Лауријакум 120
 Леањивар 250
 Лепенац 76
 Либурнија 156
 Ливањско поље 60, 181, 279
 Ливно 181
 Ликија и Памфилија 89
 Ликс 98
 Липа 181, 279
 Липљан 291
 Лисос 78
 Лом 82
 Лука 68, 88
 Лусонијум 13, 153, 265
 Луције Јулије Статилије Север 299

Луције Вер 163, 248, 311
Lucius Augusti 74
Lucius Vocontiorum 27, 73, 135
 Љ

Љасково 305
 Љубљана 36, 39, 41–43, 45, 236
 Љубушки 108, 109, 193, 198, 267,
 268

М

Мадаур 44, 72
 Мађарсек 262
 Македонија 9, 12, 14, 17, 18, 42,
 61, 63, 73–75, 88, 91–94, 96,
 109–111, 121, 138, 161, 168, 183,
 184, 186, 187, 195, 202, 203, 306
 Максимин Трачанин 39, 135, 235,
 242
 Мала Азија 17, 116
 Маргум 13
 Марко Аурелије 46, 83, 89, 90, 105,
 124, 131, 139, 140, 145, 151, 157,
 159, 163, 167, 169, 170, 171, 176,
 235, 240, 241, 246, 248, 250, 258,
 259, 261, 264–266, 273, 299
 Маркова Сушица 285
 Маркомани 38, 145
 Маробод 131
 Марцијанополис 85, 173, 186, 304
Matrica 153, 264
 Мауретанија 98, 167
 Медиоланум 31
 Мезија 9, 17–19, 30, 57–59, 71, 74,
 76, 80, 84, 85, 87, 97, 104, 129,
 145, 159, 160, 163, 166, 168, 169,
 176, 179, 184, 185, 188, 192, 194,
 198, 199, 233, 305
 Мемије Регул 104, 194
 Месопотамија 17
 Милијада 109
 Милошевићи 281
 Мирковци 76, 282, 284
 Митровица в. Сремска Митровица
 Могентијана 13, 22, 140, 252
 Могунтијакум 74
 Мокреш 285
 Монтана 173, 301

Морани 76, 282

Морихово 308

Мостар 112

Мрагово 115, 116, 281

Municipium Dardanorum 292

Municipium Malvesatium 180, 280

Municipium S. 180, 280

Мурса 49–52, 144, 185, 186, 192,
196, 254, 259

Мурсела 13, 140, 253

Н

Надин 279

Наисус 13, 17, 164, 165, 186, 291

Нарбона 42, 87, 89

Нарбонска Галија 26, 27, 42, 60, 61,
73, 95, 111, 120, 121, 123, 135,
177, 203

Нарона 18, 20, 41, 63, 67, 103, 108,
109, 111–114, 116, 117, 149, 180,
183, 184, 192, 193, 195, 198,
267–269

Наупакт 310

Невиодунум 140, 207, 252

Недан 303

Нединум 58, 180, 279

Нерва 31, 136

Неретва 114

Нерон 18, 26, 58, 59, 75, 98, 120,
166, 188, 197, 202

Никеја 172

Никомедија 86

Никополис (на Истру) 85, 135, 172
173, 207, 303

Никополис (у Епиру) 123

Ниш 291

Нове (у Доњој Мезији) 14, 75, 87,
166–169, 173, 185, 191, 200,
296, 297

Нове (у Далмацији) 180, 181, 205,
280

Нови Костолац 291

Норик 13, 17, 24, 28, 65, 106, 125,
130, 134, 136, 139, 146, 157, 158,
161, 162, 167, 168, 202–204

Нумидија 145

Нуцерија 108

О

Окрикулум 101

Октавијан в. Август

Омишалъ 279

Ондоод 24, 237

Oppidum Novum 44

Осијек 49, 51, 192, 254

Островица 115

Отон 176

П

pagus Scunasticus 108, 110, 111, 113

Палестина 17

Панонија 9, 13, 15–19, 21–23, 25, 29,
30, 36, 40, 44, 46–49, 52, 59, 72,
79, 103, 116, 119, 121–125, 129,
131, 134, 135, 137, 139, 140,
144–150, 157, 158, 162, 167–169,
178, 179, 183–185, 187–190, 192,
194, 195–199, 203, 233, 235, 240,
246, 249, 250, 251–253, 258, 259,
261, 264, 266

Парма 35, 147

Парндорф 241

Парћани 33, 52, 58, 131, 132, 137

Пасаровићи 290

Пасимона 63

Патавијум 133

Патрас 309

Патре 14, 100, 101, 102, 186, 187

Пела 18

Пелагонија 63

Пелва 205, 279

Песинунт 109, 110, 114, 179

Пестум 47

Петовио 11, 12, 19, 20, 22, 24,
29–36, 43, 44, 57, 72, 74, 79, 82,
85, 86, 121, 130, 154, 166, 183,
185, 186, 188, 190, 191, 196,
198, 238

Петровина 252

Петронел 241, 243, 244

Пизаурум 104

Питунтијум 274

- Плауције Силван 57
 Плаценција 73
 Плиније 15, 40, 46, 53, 59, 70,
 71, 97, 98, 103, 104, 119, 121,
 186–189, 192, 194
 Плиска 295
 По 41
 Подстрана 274
 Пожаревац 289
 Пожега 280
 Пола 39, 40
 Помаж 149, 263
 Помпеји 58, 101
Pon(t)e Navata 153, 262
 Поречка река 159
 Поцнојзидл 246
Praetorium Latobicorum 252
 Приједор 180, 281
 Прилипац 280
 Пропонтида 97, 198
 Птоlemeј 71, 154
 Птуј 32–34, 238, 239
 Публије Мемије Регул 194, 270
 Путеоли 58, 59
- P
- Раб 279
 Равна 13, 164, 165, 186, 292, 293
 Радишане 76, 283
 Разград 304, 311
 Рајна 66, 75, 110, 175, 193, 275
 Рам 165, 293
 Рама 114
 Рацијарија 29, 44, 45, 78–83, 85,
 154–156, 185, 186, 190, 191, 196,
 198, 205, 207, 285, 297
 Рач-Алмаш 265
 Регијум Лепидум 116
 Ремезијана 13
 Репчесемере 251
 Реција 17, 147, 157
 Рибен 295, 296
 Ридер 66, 115, 192, 205
 Рим 101, 134, 138, 166
 Ритопек 287
 Роксолани 169
 Ромула 82
 Рошки Слап 114–118, 149, 192, 193,
 198, 281
 Руновић 280
- C
- Саварија 13, 16, 19–28, 44, 59, 72,
 74, 102, 133, 134, 185–188, 197,
 198, 205, 236, 238
 Сава 48
 Сазхаломбата 264
 Сак 246
 Сала 13, 140, 252
 Салона 18, 20, 62–67, 72, 77, 103–
 106, 112, 115, 129, 177, 181, 183,
 192, 194, 201, 202, 205, 206, 272
 Сарабала 310
 Сарајево 180, 280
 Сармати 30, 74, 136, 142, 169
 Сармизегетуза 29, 79, 82, 155
 Сацидава 302
 Свеви 30, 137
 Свиштов 296
 Себаста 63
 Секешфехервар 255, 257
 Секст Јулије Мајор 298
 Сенија 279
 Сент-Андреја 149, 150, 152, 153,
 257, 263
 Сент-Киралъ 237
 Сењ (у Мађарској) 246–249
 Сењ (у Далмацији) 279
 Септимије Север 27, 28, 131, 135,
 140, 144, 147, 156, 163, 200, 235,
 237, 242, 247, 248, 251, 256, 257,
 259–261, 286, 287, 296, 297, 306
 Сердика 309
 Сикули 18, 62, 103–107, 192, 194,
 201, 205
 Силистрија 160, 298
 Сил 250
 Синаговци 285
 Сингидунум 13, 16, 30, 77, 80, 154,
 155, 157–159, 164, 185, 191, 199,
 205, 286
 Синопа 63, 109, 121, 122
 Сињ 267
 Сирија 17, 133, 138, 148, 151, 172,
 201, 203
 Сирмијум 46, 52–55, 82, 153, 185,
 186, 188–190, 205, 253
 Сисак 38, 46, 48, 190, 238

- Сисција 37, 38, 46–48, 52, 53, 140,
141, 185, 186, 188–190, 238
Ситифис 44
Сицилија 17
Siculi 18, 59, 103, 192, 271
Скарбангија 13, 25, 103, 116,
119–125, 149, 183, 185, 192, 194,
196, 198, 250
Скардона 114, 115, 192
Скопље 71, 76, 282–285
Скопска Црна гора 76
Скупи 13, 16, 19, 51, 70–78, 185,
186, 188, 189, 196, 197, 199,
205, 282
Сланкамен 266
Смедерево 288–290
Смрдeљи 176
Солва 153, 262
Сомбатељ 24, 236, 237
Сомовиг 296
Сомођивар 238
Сопијане 262
Сопиште 76
Сопот 289
Сочаница 165, 292
Сплит 62, 64, 103, 194, 201, 270–
277, 312
Средоземно море 9
Сремска Митровица 54, 55, 253
Стара Загора 103, 127
Стектен 166–168, 296, 297
Стефан Византинац 49
Стипанић 280
Стобера 42, 73
Стоби 307
Страбон 100
Суфетула 144
Суцидава 89
- Т
- Такапа 32
Талијата 165, 293
Тамугади 51, 79, 85
Тараконска Шпанија 104, 105
Тарент 26, 58, 188, 197
Тарквинији 42
Тата 247, 248
Таурусци 168
Таурунум 52, 153, 266
Тацит 10, 29, 36, 47, 57, 58, 75, 108,
197
Тевесте 43, 144, 145, 258
Тегеанум 58
Тергеста 39, 40
Тетeњ 264
Тиберије 9, 10, 12, 18, 20, 21, 22,
25, 38–45, 88, 91, 107–113, 115,
117–123, 131, 149, 150, 159, 185,
187, 192–196, 198, 199, 200, 202,
267, 305
Тибур 57
Тилуријум 18, 43, 56, 57, 60, 61, 64,
68, 105, 107, 109, 179, 180, 183,
184, 199, 200, 202, 278
Timacum Minus 13, 17, 207, 292
Тимок 13, 159
Тингис 98
Тит 53, 71, 309
Тицијус 103, 114–118, 149, 192, 193,
195, 197, 198
Тицинум 68, 135
Toleses 138
Томи 82, 174, 186, 201, 205, 207, 301
Топуско 38, 140, 141, 204, 253
Трагуријум 18, 103, 115
Трајан 9, 19, 29–35, 43, 44, 49, 51,
56, 73, 78, 79, 80, 81, 83–88, 90,
123, 130, 132, 138, 143, 147, 155,
158, 160, 163, 166, 168, 169, 171,
172, 185, 190–192, 199, 202, 206,
235, 239, 241, 243, 244, 275, 285
Тракија 9, 13, 15, 17, 29, 96–99, 103,
126, 127, 147, 168, 170, 187–189,
195, 198, 258
Трачани 29, 30
Требижат 107
Требња 252
Тревeри 52
Трезмис 14, 19, 43, 57, 85, 127, 161,
169–173, 185, 191, 200, 201,
204–206, 207, 298, 302
Тржишче 252
Трогир 103, 271–273
Trophaeum Traiani 85

Ћ	Хемус 97
Туприја 164, 292	Хемеса 153, 172
У	Хераклеја (у Италији) 88
Улпијан 11	Хераклеја (у Македонији) 65, 161, 307
Улпијана 78, 156, 157, 165, 291	Хераклеји (у Тракији) 161
<i>Ulpia Traiana</i> 56, 85	Хераклеја Синтичка 138, 161
<i>Ulcisia Castra</i> 148–150, 152, 153, 201, 204, 263	Хетењ 247
Умбрија 101	Хигин 29
Утум 173, 304	Хисарлук 311
Ф	Хистрија 14, 127, 173, 174, 205, 303, 310, 311
Фавенција 25, 44, 116, 133	<i>Horreum Margi</i> 13, 17, 207, 292
Фертинијум 180, 279	Хрвати 62, 267
Филипи 14, 17, 18, 61, 91, 92, 94–96, 186, 187, 306	Хумац 108, 109, 112, 268, 269
Филип Арапин 39, 148, 150, 153, 235, 309	Ц
Филипополис 103, 126, 127, 308, 309	Цезар 17, 37, 39, 63, 68, 91, 101, 108, 116
Филовача 268	Цезараугуста 44, 104, 121
Фирстенбург 56	Цезарејска Мауританија 134
Флоренција 63, 102, 109, 112	<i>Celamantia</i> 250
<i>Forum Iulii</i> 59, 121, 177	Цивилис 30, 111, 176
Фригија 156	Цијус 173, 304
Фуфиције Корнут 299	Цирпи 153, 262
Х	Црквеница 281
Хадријан 12, 15, 21, 47, 49–52, 67, 77, 91, 115, 126, 127, 129, 135, 137, 138, 147, 150, 155, 158, 159, 162, 167, 169, 171, 172, 178, 184, 186, 192, 195, 200, 204, 206, 234, 235, 239, 259, 289, 300	Црно море 9, 173, 174, 205
Хардомиље 107, 268	Ч
Хасарлик 304	Челеја 89, 294
Хасидулук 302	Четењ 253
Хаста 133	Чешма 284
Хелада 18	Читлук 62, 267, 268
Хелиополис 133, 138	Чумаковци 173, 305
	Ш
	Шопроњ 250, 251
	Шпанија 17, 74, 105, 116, 121, 131, 134
	Шћитарјево 252
	Шупља Црква 278

ВОЈНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Легије:

I 43, 57

I Adiutrix 19, 26, 28, 30–34, 108,
123–125, 132, 136–139, 151, 152,
190, 199, 206, 207, 236, 246, 249,
250, 258I Italica 44, 73, 74, 75, 76, 81, 86–90,
164, 166–168, 171, 189, 191, 196II Adiutrix 12, 19, 31–34, 44, 51, 52,
99, 108, 142–154, 188, 190, 192,
196, 199, 201, 204, 206, 207, 259,
260, 308

II Parthica 96, 306

III Augusta 32, 33, 43, 44, 51, 145,
258

III Gallica 10, 30

III Parthica 164

IV Flavia 31–34, 44, 64–66, 74, 77,
79, 80, 81, 83, 86, 87, 108, 123,
142, 143, 154–157, 159–161, 163,
164, 169, 176, 177, 190–192, 196,
199, 200, 206, 250, 254, 270, 282IV Macedonica 74–76, 114–118, 189,
192, 193, 281IV Scythica 29, 30, 57, 75, 85, 92, 93,
154, 159, 166, 187, 305

V 31

V Alaudae 44, 73–75, 169, 189, 196,
283V Macedonica 18, 29, 30, 43, 44, 57,
58, 64, 73–76, 78, 80, 84–88, 103,
104, 154, 159, 169–172, 174, 185,
189, 191, 194, 196, 200, 201,
205–207, 300, 302, 305VII Claudia 18, 20, 30, 44, 56–64, 66,
68, 71–73, 75–77, 79, 80–83, 96,
103–114, 126, 155, 159, 160, 161,
162, 163, 164, 165, 175, 179, 180,
188, 189, 191, 193, 194, 196,
200–203, 205, 207, 272, 275,
282, 293

VII Gemina 131, 132, 297

VIII Augusta 29, 30, 35–37, 41–45,
57, 97, 108, 154, 166, 176, 180,
187, 189, 191, 196

IX Hispana 36, 37, 179

X 100

X Equestris 101, 187

X Fretensis 51, 101

X Gemina 26, 27, 28, 64, 67, 124,
130–132, 136, 143, 147, 148, 181,
199, 201, 205, 207, 240, 272, 273,
280, 297XI Claudia 35, 36, 44, 57, 59–66,
68, 81, 88, 89, 101, 103–106,
112–118, 137, 166, 168–171,
175–177, 179, 180, 188, 192–194,
196, 200–202, 274, 278, 297

XII Antiqua 101, 187

XII Fulminata 100, 101, 102, 187

XIII Gemina 30–32, 34–36, 43–46,
57, 74, 82, 83, 86, 92, 93, 95, 130,
132, 166, 168, 174, 187, 190, 196,
286, 297, 306XIV Gemina 26, 27, 28, 47, 48,
106, 107, 121, 123, 124, 130,
132, 134–136, 194, 195, 199, 207,
243, 297XV Apollinaris 22–36, 37–39, 41–45,
111–113, 119–123, 125, 130–134,
140, 185, 187, 193, 194, 196, 197,
199, 203, 204, 237, 244, 251

XV Primigenia 111

XVI Flavia Firma 81

XVIII Gemina 69

XVIII Libyca 69

XX Valeria Victrix 43, 57, 62, 63, 68,
69, 113, 175, 202, 275, 277

XXI Rapax 142

XXII Primigenia 43, 56, 132

XXVIII 95

XXX Ulpia 64–66, 137, 275

Але:

I Britannica milliaria 129
I civium Romanorum 54
I Hispanorum 142
I Pannoniorum 170
I Scubulorum 119, 120
Asturum 142
Augusta 88
Claudia Nova 59
Frontoniana 142
Gemelliana 119, 120
Hispanorum Auriana 142
Sulpicia 129

Кохопре:

I Alpinorum 151
I Aquetanorum 163
I Belgarum 178
I Cisipadensium 81
I Hemesenorum 151, 152, 207
I milliaria nova Severiana Surorum
sagittariorum 150
III Alpinorum 178
Numidarum milliaria 207

**ЕПИГРАФСКИ РЕГИСТАР
ЛИЧНА ИМЕНА**

A

T. Abudius Priscus 329
Aebutia [T]aburtilla 371
Ae[l(ia) ?] VC[- - -] 199
Aelia Aide 393
Aelia Cassia 507
Aelia Concordia 152
Aelia Decorata 202
Ael[ia] Dom[- - -] 181
Aelia Domitina 156
Aelia Domna 452
[A]elia Flora 350
Aelia Gau[denti]a 287
A[e]lia Ingenua 82
Aelia Iusta 349
Ae[l(ia)] Ius[t]ina 216
Aelia Lorina 173
Aelia M[- - -] 197
Aelia Magnilla 104
Aelia Mercatilla 93
Aelia Proculina 214, 277
Aelia Respecta 319
Aelia Saturnina 173
[Ael(ia) Se]cundina 186
Aelia Serena 384
Ae[l(ia)] Sissa 412
Aelia Verina 152
[Ael(ius) ? - - -]s 197
P. Ael[ius] Abi[- - -] 437
Aelius Aelianus 151
P. Aelius Agathangelus 369
P. Aelius Antiochus 369
Aelius Attius 139
Aelius Bellicus 500, 502
Aelius Caesianus 186
P. Aelius Capito 360
P. Aelius Carus 149
P. Aelius Cocaius 381
P. Aelius Dionysius 352
P. Aelius Donatus 369
Aelius Ennius 391
Aelius Fecundus 384
P. Aelius Firminianus 156

P. Aelius Firminus 156
Aelius Florianus 146, 173
P. Aelius Gerrus 423
[A]elius Herculane[s] 349
Aelius Ingenuilis 208
P. Aelius Iustus 152
P. Aelius Lucus 137
P. Aelius Lycus 137
Aelius Marcianus 102
P. Aelius Martialis 151
Aelius Messianus 297
Aelius Octavianus 379
Ae<l>lius Optatus 428
P. Aelius Primitivos (!) 369
P. Aelius Priscus 360
P. Aelius Proculinus 277
[Ael(ius ?) P]roculus 197 (duo)
P. Aelius Provincialis 152 (duo), 196
P. Aelius Romanus 112
Aelius Saturninus 173
Aelius Secundinus 186
Aelius Urbanus 277
P. Aelius Ursulus 360
Aelius Val<i>ntinus 412
Aelius Verus 173
Aelius Victor 203
Aelius Vi[talis ?] 45
Aelius Vita[li]s 368
L. Albanus Hermes 344
L. Albanus Septiminius 344
C. Alfius Secundus 11
Allia Hesperis 69
Allia Mete 291
C. Allius 291
C. Allius Priscus 291
C. Allius Vitalis 291
M. An[- - -] 1
C. Anaenius 57
M. Ancharius Secundinus 40
Aninia Elpis 474
Annius, cos. 426a
C. Annus Milo 402
M. Antestius Auctus 292

L. Antistius Bellicianus 92 (duo)	Aurelia Augusta 48
L. Antistius Bellicus 92	Aurelia Barbilla 47
C. Antistius Vale[ns] 432	Au[rel(ia)] Calliste 475
Antistius Zot[icus] 432	Aurelia Calliste 281
Antonia Vibia 386	Aurelia Candida 267
C. Antonius Augurinus 232	[Aur(elia)] Cupita 110
M. Antonius Cele[r] 42	Aurelia Domnina 183
L. Antonius Fortunatus 28	Aurelia Festina 95
C. Antonius Fronto 446	Aurelia Gaiana 205
Γ. Ἀντώνιος Φρόντων 446	Aurelia [I]anuaria 162
C. Antonius Herculanus 425a, 425b	Aurelia Iulia 165, 375
M. Antonius Maximus 232	Aurelia Iustina 349
L. Antonius Modestus 27	Aureliua Lidira 375
M. Antonius Surus 238	Aurelia Longina 390
L. Antonius Valens 28	Aurelia Lucilla 475
C. Antonius Valentinus 44	Aurelia Lupula 110
[.] Appinius Quadratus 312	Aurelia Macedonia 365
C. Appuleiu[s] Etr[us]cus 307 (duo)	Aurelia Marcellina 96
L. Apuleius Montanus 282	Aurelia Marcia 385
L. Apuleius Valens 322	Aurelia Martia 158
Arellia Celerina 407	Aurelia Nardanosa 212
C. Arestius Firmus 66	Aurelia Primilla 398
L. Armentiacus 67	Aurelia Quieta 417
Arrius Ianuarius 448	Aurelia Reg[ina] 218
Arrius Qu[.]titanus 448	Aurelia Respecta 188
C. Arrius Quintianus 448	Aurelia Rufina 207, 385
S. Arrius Super 174	Aurelia Secundina 34, 375
L. Arruntius 244	Aurelia Septumina 48
C. Arruntius Primus 52	Aurelia Severa 391, 398
T. Arsinius Sita 167	Aurelia Supera 162
Ateria Sabina 7	Aurelia Sur[il]la 341
Atilia Fort[una]ta 432	Aurelia Ursa 2
M. Atius Rufus 193	Aurelia Ursina 237
Atilius, cos. 426a	Aurelia Ursula 29
L. Atilius 224	Aurelia Valeria 7
Atilius Verus 400	Aurelia Valeriana 207
Sex. Atilius 289	Aurelia Vendo 311
Attigia Ursacia 279	Aurelia Vera 184
At[t(ilius)] Severus 31	Aurelia Victoria 354
L. Attius [- - -] 126	Aurelia Victorida 106
Aufidia Avita 453	Aurelia Zuraturme 440
L. Aufidiu[s] Celer 330	[Au]relius 253
Aufidius Gallus 276	C. Aurelius 491 (duo)
C. Aufidius [Pu]dens 336	Aurelius [- - -] 128, 200
C. Aufidius Sura 60	M. [Aurelius - - -] 153
Aurelia 128, 410	M. Aurelius Achilleus 131
[Aur(elia)] 110	Aurelius Adiutor 88
Aurelia Aeterna 91	Marcus Aurelius Aficus 48
Aurelia Alexandria 47	M. Aurelius Alexander 47, 207
[Aur(elia)] A[tt]ula 110	Aurel[ius] Alpinus 354

- Aurelius A[lu]mnus 354
 M. Aurelius Amandus 153
 L. Aurelius Andronicus 364
 T. Aurelius Aplinus 311
 Aurelius Apolinaris 278
 Aurelius Ascl[. . .]s 425b
 M. Aur[el(ius)] Asclep[ia]des 384a
 T. Aurelius Atticus 348
 M. Aurelius Augendus 153
 Aurelius Aulupor 160
 Aurelius Aurelianus 393
 M. Aurelius Aurelianus 207
 T. Aurelius Avitus 130
 Aurelius Baosus 317
 Aurelius Bavila 182
 Aurelius Bitus 146
 Aurelius Bithus 393
 M. Aurelius Candidus 93
 T. Aurelius Carvus 237
 M. Aurelius Celerinus 191
 [Aur(elius)] Cupitus 110
 Aurelius D[. . .] 353
 Aurelius Delma[t]ius 278
 Aurelius Demophilus 87
 M. Aurelius D[io]medes ?] 131
 Aurelius Dionysius 472
 Aurelius Dizza 458
 M. Aurelius Domitianus 198
 Aurel[ius] Domi[tius ?] 341
 Aurelius Donatus 145
 Aurelius Drigisa 412
 Aurelius Elpidephorus 417
 Aurelius Emeritus 93
 Aurelius Eutices 190
 M. Aurelius Firminianus 317
 Aurelius Florianus 177
 Aurelius Gaianus 205
 Aurelius Gaius 355
 Aurelius Gallus 276
 M. Aurelius Glabrio 18
 M. Aurelius Heliodoros 366
 Aurelius Heuticianus 106
 Aurelius Hilarus 472
 [M. Aurelius] Ianuarius 82
 Aurelius Ianua[r]ius 417
 Aurelius Ierax 148
 Aurelius Iovinus 2
 Aurelius Iulius 95
 M. Aurelius Lucius 475
 Aurelius M[- -] 241
 [A]urelius Mac[eni]us 420
 Aurelius Manaia 212
 M. Aurelius Marcellinus 154
 Aurelius Marcianus 362
 P. Aurelius Marcianus 385
 T. Aurelius Marcus 310
 M. Aurelius Martialis 157
 Aurelius Maturus 146
 Aurelius Maximus 159, 309a
 Aurelius Maxi[mus] 351
 Aurelius Meaximus 210
 M. Aurelius Mellitus 157
 L. Aurelius Mercator 346
 T. Aurelius Mercator 362
 M. Aurelius Messo[r]ianus] 166
 Aurelius Mestrianus 319
 M. Aurelius Mestrianus 334
 M. Aurelius Mestrius 334
 Aurelius Mortimus 211
 Aurelius Mucianus 183
 M. Aurelius Mucianus 458
 T. Aurelius Nepos 237
 M. Aurelius Optatus 317
 Aurelius Papia 153
 M. Aurel[i(ius)] Papia 349
 Aurelius Piso 145
 Aurelius Pistus 342
 Aurelius Plotianus 95
 Aurelius Proclianus 47
 Aurelius Proculinus 216
 Aurelius Proculus 216
 T. Aurelius Quintus 362
 Aurelius Respectianus 162
 Aurelius [R]espectus 162
 Aurelius Respectus 189
 M. Aurelius Romanianus 7
 M. Aurelius Romanus 7
 Aurelius Sabinus 410
 L. Aurelius Salvianus 364
 Aurelius Secundinus 375
 Aurelius Secundio 375
 T. Aurelius Secundus 163
 Aurelius Servatus 188
 M. Aurelius Severus 392
 M. Aurelius Silvanus 410
 Aurelius Sumpa 317
 Aurelius Super 162, 217, 309
 L. Aurelius Surus 460 (duo)
 M. Aurelius Surus 317
 Aurelius Tata Pusintulus 212

- Aurelius Tattius 390
 M. Aurelius Terentianus 87
 Aurelius Timotheus 487
 T. Aurelius Turus 311
 M. Aurelius Valens 144
 Aurelius Valentinus 383
 M. Aurelius Valerianus 207
 Aurelius Varro 267
 Aurelius Verus 267
 Aurelius Vibianus 182
 Aurelius Vibius 88
 Aurelius Vict[or] 465
 [Aur(eliu)] Victor 110
 Aurelius Victor 354
 Aurelius Victorinus 146
 Aurelius Vitalis 107, 160, 365, 412
 Aurelius Zipandus 317
 Avia Ingenua 47
 [C. Avi]dus Quietus 485
- B
- Baebia 235
 M. Baeb[idiu]s ili –iliu]s Front[?]o 136
 Baebius [- - -] 235
 L. Baebius 235
 Q. Baebius Proculus 447
 Barbia Paulla 265
 L. Barb[us] [- - -] 265
 Q. Barbi[us] [- - -] 53
 L. Barb[us] Con[stitu]tus 53
 Bellicius Aelianus 425b
 M. Bietius Cerius 478
 C. Billienius Vitalis 21
 [B]ononius Vitalis 82
 [.] Braetius Favor 454
 C. Bruttius Goutus 414
- C
- Q. Caecilius Redditus 427
 M. Caecilius Saturninus 222
 Caelia Bonosa 256
 Ca[e]lius Philarg[yrus] 474
 L. Caesius Bassus 247
 P. Caetennius Clemens 324
 P. Caetennius Felicianus 324
 L. Calavius Vitalis 109
 Caletonius Secundus 76
 M. Calidius Bassus 366
 L. Calpurnius 343
 [Cal]purnius Agricola 430
 L. Calpurnius Tertius 343
 T. Calventius 3
 Q. Calventius Vitalis 315
 Camuria Polla 293
 Cassi[a Cresc?]entina 37
 Cassia Modesta 73
 [L.] Ca[ssi?]anus 470
 C. Cassius Celer 24
 L. Cassius Flor[e]ntinu[s] 46a
 L. Cassius Pudens 155
 L. Cassius Regulianus 155
 [.] Ca[ssius] Rufi[nu]s 484
 P. [Cassius] Sabinus 37
 C. Cassius Silvester 22, 23
 Cavia Nice 56
 Censorinius Maximus 132
 T. Cillius 313
 Claudia [- - -] 465
 Claudia Candida 216
 Claudia Euche 249
 Claudia Gailla 460
 Claudia Irene 138
 Claudia Iustina 91
 Claudia Ligurina 91
 Claudia Monimosa 208
 Claudia Secunda 461
 Claudia Secundina 83
 Claudia Servata 448
 C[la]ud[i]us 65
 Claudius [- - -] 65
 [T]i. Claudius A[li]ypus 249
 Ti. Claudius Celsus 239
 Ti. Claudius Dasius 138
 Claudius Fronto 430
 Claudius Gaius 499
 Claudius Ianuarius 500
 Claudius Laetus Aurelius 482
 Claudius Laetus Iulius 482
 Tib. Claudius Macedo 91
 Ti. Claudius Maximus 473
 Tib. Claudius Niger 457
 Ti. Claudius Priscus 438
 Tib. Claudius Satto 175
 C[l(audius)] Spectatus 179
 T. Claudius Valens 387 (duo)
 Tib. Claudius Valen[s] 394
 Tib. Claudius Valentinus 91
 T. Claudius Valentinus 387
 T. Claudius Valentio 387
 T. Claudius Valerianus 387

Claudius Valerius Flavius 482	C. Domitius [- - -]ovicinus 225
Claudius Valerius Publius 482	Cn. Domitius 298
P. Claudius Valerius Secundus 482	L. Domitius Aquila 225
Tib. Claudius Zoticus 457	C. Domitius Bellicus 482a
Cocceius Ae[- - -] 425b	[P. Do]mitius Oriculo 491b
Cocceius Firmus 501	L. [D]omitius [V]alens 240
Cocceius Hercul[a]nus 425b	Domitius Vales 482a
Cocceius Phoebus 498	
Coelia Secunda 492	E
M. Coelius 492	Eli[a] (!) Dubitata 185
L. Coelius Pupio 113	Emilius (!) Vitalis 340
[L. C]oelius [T]ulli[o] 113	
Comag[enia] Ingenua 119	F
Comina Maximilla 214	L. Fabius Saturninus 249
Cominius Avitus 68	Fadiena Polla 293
L. Cominius Valens 429	L. Fadienus 293
[Cominus] Maximus 214	L. Fadienus Fuscus 293
Comminia Valagenta 8	Fadienus Tertius 293
Comminius Optatus 8	L. Fa[n]ni[u]s Quadratus 19
L. Corellius I[u]cundus 242	Firmia Secunda 411
[Cor]nelia [- - -] 37	L. Firmus Valentinus 411
L. Cornelius 259	Flavia Agathe 151
M. Cornelius 57	Flavia Firma 215, 454
Cornelius Clemens 430	Flavia Firmi[n]a 215
L. Cornelius [F]ronto 418	Flavia Insequentina 6
[Corn]elius Ingen[uius] 37	Flavia Maximilla 427
Cornelius Lycius 425b	Flavia Respecta 427
L. Cornelius Mampsalachanus 418	Titu[s] Flavius 373
Cornelius Mide 381	T. F[l(avius) - - -] 194
Cotonia Prima 117	Flavius [- - -] 445
L. Cotonius Campanus 117	[Flavius] Adaut[us] 506
Sex. Cornelius 299	Flavius Alexander 427
C. Cornelius Verus 21	T. Flavius Alexander 427
G. Crispinus Firmus 398	Flavius Carosus 279
Cuparia Lupu[la ?] 307	T. Flavius Clemens 85
C. Curiatius Secundus 248	Flavius Decebalus 417
C. Curius Placidus 56	C. Flavius Felix 380
Curius Valerius 56	[F(avius)] Firmus 215
T. Curtiacus 252	Flavius Gaius 425b
Cur[tius Ius]tus, leg. Aug. pr. pr. 356a	T. Flavius Iustinus 125
	T. Flavius L[- - -] 194
D	[F]lavius Nov[e]llianus 214
Dasimius [- - -] 136	Flavius [N]umisia[nus] 382
Decimius Dionysius 153	Flavius Numisius 382
De[cu?]ria Procula 435	Flavius Piso 427
Derzenus Aulupor 498	T. Flavius Sabi[nus], cos. 485
Dometia Claudia 482a	Flavius Secundus 503
Dometia Iulia 482a	T. Flavius Seneca 194
Domitia Valentia 460	Flavius Tutor 139
C. Domi[- - -] 240	Flavius Ursinia[nus] 450

- [F]lavius Us[- - -] 287
 Flavius Valens 427
 T. Flavius Valens 433
 Flavius Valerius 425b
 M. Fraxsanius 314
 C. Fruticius Serenus 61 (duo)
 Fuficia Prima 269
 Fuficia Prisca 269
 T. Fuficius 269
 Fuficius Corn[u]tus, leg. Aug. pr. pr. 427
 T. Fuficius Privatus 269
 P. Fulvius 491a
- G
- [C. Gabi]nius Pompeianus, leg. Aug. pr. pr. 356b
 L. Gargilius Felix 20
 Gavia Iulia 479
 L. Gavius 233
 M. Gavius 233
 Gellia Quintilla 90
 M. Geminius 54
 M. Geminius Aria 54
 Germinia Valentina 447
 M. Granius Datus 174a
 Granius Felix 174a
 Granius Martinus 174a
 Q. Gussius 294
- H
- Q. Helvius Optatus 358
 Q. Helvius Probus 358
 Herrenia Secunda 335
 L. Herrenius 226
 L. Herrenius Germanus 335
 M. Herrenius Pudens 206
 Hortensia Quarta 242
 Q. Hortensius 242
- I
- Iulia Basila 496
 Iallius Ba[ssus] 133
 Iulia Cassia 392
 Iulia Charitine 387
 Iulia Dom[n]a 164
 Iulia Flora 9
 Iulia Forent[i]na 427
 [Ἰο]υλία Γαῦια 479
 Iulia Heraclia 218
 Iulia Hispani[lla] 36
 Iulia Iulia 35
 Iulia Iuli[a]na 164
 Iulia Optata 125, 197
 [Tu]lia Po[n]tina 333
 Iulia Procula 92
 Iulia Sabina 232
 Iulia S[abi]nilla 218
 Iulia Tyche 406
 Iulia Valentina 35, 387
 Iulia Verecunda 462
 Iulia Victorina 50
 Iulius 501
 G. Iulius Aemilianus 340
 Iulius Bassus 370
 C. Iulius Bassus 483
 C. Iulius Ca[e]nialis 483
 Iulius Capito 463
 C. Iulius Capito 463
 Iulius Cassianus 35
 C. Iulius Castinus, leg. Aug. pr. pr. 146
 C. Iulius Celer 406
 Iulius [C]lemens 428
 C. Iulius Crescens 406
 Iulius Crispinianus 201
 M. Iulius Crispus 496
 Iulius Dar[danus] 332
 C. Iulius Dolens 256
 Iulius Eutyches 90
 C. Iulius Expeditus 483
 Iulius Faustinus 39
 C. Iulius Felix 483
 Iulius Florus 32
 Iulius Flor[us] 504
 C. Iulius Florus 384
 M. Iulius Frontinianus 413
 Iulius Fuscinus 99
 Iulius Herculianus 187
 C. Iulius Herculianus 386
 C. Iulius Hermes 404
 C. Iulius Hermocora 384
 C. Iulius Honoratus 202
 C. [I]ul[i]us [Io]vinus 257
 Iulius Iulianus 164, 425b
 C. Iulius Iulianus 9
 Iulius Long[inus] 332
 C. Iulius Longinus 404
 C. Iulius [L]onginus 332
 Iulius Lon[gus] 332
 C. Iulius Lon[g]us 83
 Iulius Luc[i]lius 266

C. Iulius Magnus 415	L
[Iu]lius Maior, leg. Aug. pr. pr. 426a	Laelius Maximus 356b
Iulius Martianus 507	Larsinia Ingenua 352
C. Iu[l(ius)] Maximianus 127	L. Lartius 115
Iulius Messius 105	Lasta Apicula 231
C. Iulius Mestrius 384	P. Lastus Diodorus 231
C. Iulius Nici[a] 384	P. Lastus Felix 231
C. Iulius Olumpius 483	P. Lastus Scaeva 231
Iulius Ponticus 439 (duo)	Lucia Licinia 428
C. Iulius Ponticus 333	Licinia 270
C. Iulius Praetorinus 35	Licinia Celsina 372
Iulius [P]rimio 90	Licinia Clementiana 428
C. Iulius Primitivus 34	Licinia Veneria 428
C. Iulius Probianus 202	C. Licinius 230a
M. Iulius Probus 202	L. Licinius Clemens 428 (duo)
M. Iulius Proculus 90	L. Licinius Lepidus 15
Iulius Quadratus 370	M. Licinius Optat[us] 318
Iulius Quintus 178	Lisame Polla 408
C. Iulius Rogatus 141	M. Livius 229
Iulius Rufus 195	L. Longinius Valens 58
C. Iulius Rusticus 405	L. Luc[- -] Prim[us] 234
C. Iulius Saturninus 436	Lucia Afrodisia 367
Iulius Secundinus 192	L. Lucillius 114
C. Iulius Serenus 218	C. Lucretius 250
G. Iulius Servandus 382	Lucretius Priscus 171
C. Iulius Severinus 124	Q. Lurium Maximus 116
Iulius Severus, leg. Aug. pr. pr. 428, 430	Q. [L]ut[a]tius Lusius Saturninus, cos. 239
Sex. Iu[lius] Silva[nus] 219	
Iulius Tertius 71	M
C. Iulius Tzitzis 384	L. Mac(cius ?) Celer 81
C. Iulius V[. . . .]ius Donatus 169	P. Maecius Sabinus 12
[Iulius V]ales 506	P. Maedius 495
C. Iulius Valens 35, 321, 357, 361	Magia Secunda 474
C. Iuliu[s] Valens 464	Cn. Magius 236
L. Iulius Valens 357	L. Magius 474
I[u]lius Valerius 134	Q. Magius 303
C. Iulius Valerius 32	Magius [- -] 181
C. Iulius Velox 321	C. Magius [- -] 181
C. Iulius Veranus 41	Magius Emeritus 181
C. Iulius Verecundus 75	M. Magius [I]ngenuus 16
Iulius Victorinus 123	L. Magius Proculus 128a
C. Iulius Vindex 384	Manilius Rogatus 185
Iunia [Ianu]a[r]ia 356	Marcia Basilissa 430, 433
Iunius [A]lbucus 61	Marcia Marcella 416
Iuni[us R]ufus 273	Marcia Marcellina 374
Quartus Iuuentius 261	Marcia Maxima 224
	Marcia Rufina 88
K	[L. Marcianus - -]ndus 323
Kalpurnia Procla 459	L. Marcianus Probatus 323

L. Marcianus Successus 323
 Maria Quinta 264
 M[artius Verus] 430
 C. Mas[c]linus Romulus 280
 P. Me[mm]ius Regulus, leg. Aug. 239
 Memoria Cinene 451
 C. Mestrius Placidus 470
 [C.] Mestrius Priscus 470
 C. Minutius Laetus 486
 D. Miscenius Verecundus 62
 [M.] Mullonius Secundian[us] 121
 C. Mullonius Ve[r]us 121
 M. Munatius Placidus 78
 T. Mursius 115

N

Naevia Lucida 13
 L. Naevius Probus 467
 L. Naevius Rufus 13
 L. Naevius Silvanus 13
 Nasidia Severa 172
 Nasidiu[s] Rufi[n]us 305
 M. Nasidius Secundus 305
 Neria Pieris 254
 Nonius Ianuarius 199
 C. Novetius Restitutus 120
 Numitoria Procula 339
 C. Numitorius Seneca 339

O

C. Occeius Niger 485
 Oclatia Expectata 3
 L. Oclatius Tarquiniensis 3
 Oclatius (Adventus, cos.) 143
 Octavia Revocca 180
 Octavia Rufina 282
 Octavia Secunda 221
 M. Octavius Aper 408
 O[c]t[avius C]lemens 428
 Octavius Clementianus 428
 Marcus Octavius D[o]mitius 408
 L. Octavius Frontin[us] 302
 T. Octavius Hister 263
 Octavius Licinius 428
 C. Octavius Vital[i]s 221
 C. Offon[ius ?] Domiti[us] 240
 Oppia Agathe 370
 L. Oppius Segninus 228

P

Pasia Prima 238
 [Pa]ternia [Ian]uaria 356
 L. Paternius Ianuar[i]us 356
 C. Pedusius 51
 L. Pescennius Saturninus 264
 Sex. Peticius 57
 Q. Petic[ius] Seren[us] 17
 Petilia [- -] 147
 Petilia Secundina 268
 C. Petilius [Fi]rminianus 147
 C. Petilius Firmus 147
 Petilliena Ingenua 73
 C. Petillienus 73
 Pet[r]onia 4
 Petronia Secunda 345
 [. Petron]ius [- -] 374
 P[et]ronius Amyntianus 374
 Petronius Cogitatus 374
 Petronius Fuscus 374
 Q. Petronius Rufus 325
 M. [Pe]tronus Severus 326
 Petronius Teres 326
 Pinaria [- -] 245
 C. Pinarius Scarpus 245
 Plotius Iulianus 426a
 C. Plotius Primus 67
 Pollia Marcellina 170
 Pollia Martina 170
 G. Pollius Martianus 170
 G. Pollius Martinianus 170
 Pompeia Fusca 111
 Pom[p]eia Marcia 456
 Pompeia Valentina 196
 P. Pompeius Colonus 111
 C. Pompeius Magnus 456
 P. Pompeius Magnus 456
 M. Pomponius Marcellus 331
 Pontia Optata 358
 C. Pontius 294
 Postumia Iucunda 26
 A. Postumius Seneca 26
 L. Praec[i]l[i]us Clemens Iulianus 239
 Sex. Proculeius Rufus 118
 Publicius [- -] 425b
 C. Publius Censorinus 43

Q

P. Quint[i]us 59

R

C. Rauconius Verecundus 327
 Rennius Candidus 96
 Riccia Bulla 224
 L. Riccius 224
 L. Riccius Gallus 224
 L. Riccius Valens 224
 C. Rosciu[s C]apito 400

S

T. Sabinus 243
 Sallustia Epictumius 395
 Sallustius Vales (!) 388
 Salvius Aebutius 114
 [S]ammonia Anto[nia] 417
 L. Sam[uconius - - -] 101
 T. Sariolenus 119
 Scribonia Melitis 436
 Scribonius Celer 407
 [.] Scribonius Faustus 396
 P. Scribon[i]us Varus 407
 M. Seius Veranus, cos. 239
 Sempronius 425b
 P. Senecionius Lucianus 86
 [Sentia Z]osumius 479
 [Σε]ντία Ζοσ[οῦνι]ς 479
 A. Sentius 315
 Sentius Ponticus 439 (duo)
 C. [Senti]us Saturninus 479
 C. Senti[us Satur]ninus 479
 Γ. Σέντι[ς Σατουρνίν]ος 479
 Γ. Σέ[ντιος] Σατουρνίνος 479
 Septimia Bonata 188
 Septimia Crispina 48
 Septimia Flora 32
 [Septi]mia Lucilla 33
 Septimia Martina 179
 Septimia Matrona 18
 Septimia Prob[. . .]a 188
 Septimia Pusina 173
 Septimia Qui[nt]a 162
 Septimia Vale 179
 L. Septimius 403
 Septimius A[- - -] 316
 Septimius Alcides 50
 L. Septimius Celsinus 29
 Septimius [Cl]a[r]us 489
 L. Septimius Cupitus 89
 [.] Septimius [Feli?]x 389
 Septimius I[ana]rius 162

Septimius Martinus 162
 Septimius Messianus 184
 Septimius Messor 104
 Septimius Messorinus 104
 Septimius Primio 104
 Septimius Probatas 188
 Septimius Probianus 188
 Septimius Proculus 188
 Septimius Quadratus 173
 Septimius Respectus 188
 Se[p(timius)] Testa 389
 Septimius Ursulinus 103
 L. Septimius Valerianus 86
 L. Septimius Veranus 143
 Servilius Primigenius 499
 Sestius Nepos 281
 P. Sestius Vales 68
 C. Signius Valens 480
 Sit[ius Theo]doretus 161
 P. Sittius Donatus Mustiolus 161
 P. Sittius Mustiolus 161
 C. Staboratius 422
 St[atius Pri]scus 430
 Status Cra[- - -] 288
 Strabonia Victorina 124
 Sulpicius Narcissus 498

T

[Q. T]al[o]nius Constans 397
 Tartonius Finitianus 8
 Tartonius Secundi[nus] 8
 Tatonia Procula 317
 M. Tauritius Marcellus 239
 C. Terentius Catullus 363
 Terent[ius Scau]rianus 473
 Tertius Abascantus 78
 Tersonia Iuliane 297
 L. Tettinius Pansa 262
 T. Tettiu[s] Plotu[s] 399
 Titia [- - -] 316
 Titia Myrsine 255
 Titia Potita 33
 C. Titius Crescens 344
 Titius Lucil[li]anus 33
 C. Titius Restitutus 249
 Titius Successus 33 (duo)
 L. Titulenus Respectus 255
 Trebia Lucia 388
 C. Trebius Firmus 290
 L. Trebius Paulus 304

- Tuccius Aelianus 426
 Tullia Florentina 9
 Tullia Sprata 173
 P. Turranius Firminus 142
- U
- Ulpia Appiana 130
 U[l]pia Aquilina 449
 U[l]pia Caia 351
 Ulpia Faventina 91
 Ulpia Marcia 172
 Ulpia Optata 172
 Ulpia Pia 351
 Ulpia Ursula 175
 Ulpia Victorina 154
 Ulpus [- - -] 150, 476
 M. Ul[p(ius) - - -] 165
 [Ulp]us [A]m[a]ndianus 46
 Ulpus Amandus 46
 Ulpus Caius 395
 [M. U]lpus [Cast?]rensis 94
 M. Ulpus Castrensis 97, 98
 M. Ulpus Crispus 395
 M. Ulpus Dasianus 158
 Ulpus Herclianus 395
 M. Ulpus Iulianus 213
 Ulpus Latinus 453
 M. Ulpus Leontius 426
 C. Ulpus Licinius 124
 M. Ulpus Longinus 449
 M. Ulpus Manlianus 350
 M. Ulpus Mar[c]us 108
 M. Ulpus Maximus 366
 M. Ulpus Natalis 180
 M. Ulpus Octavianus 180
 Ulpus Ophelimus 204
 M. Ulpus Optatus 172
 M. Ulpus Quietus 133
 Ulpus Romanus 168
 M. Ulpus Sabinianus 180
 M. Ulpus Serullenus 395
 M. Ulpus Silvester 100
 Ulpus T[e]rentius 77
 M. Ulpus Valens 127b
 Ulpus Valentinus 30
 M. Ulpus Victor 154
 M. Ulpus Victorinus 154
 Utedius Max[i]m[i]nus 497
 M. Uttedius Salubianus C. Petilius
     Amandus 268
- Uttiedia Fus(ca ?) 14
 Sex. Utti[e]dius Celer 14
- V
- Valent(ia ?) Provincia 14
 Caia Valeria 409
 Valeria Apphion 347
 Valeria Censorinilla 6
 Valeria Elpis 347
 Valeria Faventina 342
 [Va]l(eria) Firmina 84
 Valeria Fortunata 433
 Valeria Iuli[a] 110
 Valeria Longa 430
 Valeria Marcia 410
 Valeria Proclina 295
 Valeria Pudentilla 459
 Valeria Restuta 459
 Valeria Varronia Maxima 405
 Valeria Veneria 359
 Valeria Victoria 346
 C. Valerius 260
 M. Valerius 471
 P. Valerius 260
 Valerius [- - -] 425b
 M. Valerius Albanus 55
 Valerius Apollinaris 425b
 Valerius Aquilinus 391
 L. Valerius Bassus 338
 L. Valerius Celsus 372
 Valerius Censorinianus 6
 L. Valerius Censorinus 6
 M. Valerius Cladens 69
 P. Valerius Clemes (!) 429
 L. Valerius Crispus 429
 C. Valerius Dento 227
 Valerius Firminianus 435
 Valerius Firminus 435
 [V]alерius Firmus 435
 C. Valerius Firmus 337 (duo)
 Valerius Florentinus 6, 129
 L. Valerius Galenus 320
 T. Valerius Gia 295
 Valerius Herculanus 461
 Valerius Ingenus (!) 454
 L. Valerius Longinus 84 (duo)
 C. Valerius Longinus 409
 L. Valerius Lu[- - -]anus 79
 M. Valerius [Ma]cenio 420
 [T. Valerius] Marci[anus] 430

- M. Valerius Marinus 80
 Valerius Martialis 452
 Valerius Maxim[us] 113
 C. Valerius Maximus 70, 371
 L. Valerius Maximus 295
 Q. Valerius Niger 294
 Valerius Paulinus 342
 Valerius Proculus 284, 295, 488
 L. Valerius Proculus 455
 C. Valerius Pudens 400, 426
 L. Valerius Pude[ns] 459
 Valerius Pudent[i]anus 459
 L. Valerius Quin[t]inus 372
 Valerius Respectus 497
 Valerius Rufus 64, 74, 440, 462
 C. [Valer]ius Rufus 462
 M. Valerius Rufus 275
 L. Valerius Rufus 79
 C. Valerius Secundus 71, 135
 Sex. Valerius Secundus 122
 Valerius Septimius 452
 T. Valerius Severianus 306
 Valerius Severus 451
 Valerius Silvanus 461
 M. Valerius Speratus 367
 Valerius Tzita Vitalis 469
 Valerius V[- - -] 258
 Valerius Valens 276
 C. Valerius Valens 347
 L. Valerius Valen[s] 338
 L. Valerius Valens 488
 M. Valerius Valens 359
 Valerius Valenti[n(ianus)] 425b
 Valerius Valerianus 301 (duo), 425b,
 452
 Valerius Venerius 6
 L. Valerius Verecundus 127a
 L. Valerius Verinus 38
 Valerius Veteranus 6
 [Va]lerius Victorinus 122
 Valerius Villanus 425b
 Valerius Vitalis 41, 452
 Vatinia Felicula 251
 C. Vatinius Capito 251
 L. Vegnonius 246
 M. Varenus Secundus 220
 M. Varenus Valens 220
 [.] Varius 4
 T. Varius 230
 L. Varius Pudens 176
- L. Varronius Felix 405
 L. Veirius Fronto 494
 Veneria Valentina Pelma 468
 M. Veratius Severinus 270
 M. Veratius Severus 270
 M. Vesonius Repentinus 474
 C. Vetilius Sedatus 481
 C. Vettenius 5
 T. Vettenius 5
 Vettia Fortunata 148
 Vettia Sabina 66
 C. Vetullus 490
 V[i]bia Marcia 418
 Vibia Prima 293
 L. Vibius 493
 M. Vibius 115
 C. Vibius Fronto 401
 L. Vibius [M]arcellinus 49
 C. Vibius Therapo 414
 Victori[us] Fovientianus 63
 C. Victorius Urso 36
 Vinucia Quarta 72
 P. Vinucius Rufus 72
 Viria 222
 L. Virius Verecundus 71
- [. .]aelonius 296
 [.]aelonius Erastus 296
 M. An[- - -] 1
 [- - -]cia Vi[ctori]na 258
 [- - -]nia M[a]rcia 374
 [- - -]nnia Callityche 284
 [- - -]opaena F[abr]icia 246
 [- - -]s Vitales (!) 431
 [- - -]tius 272
 [- - -]us Rufus 444

COGNOMINA

A

- Abascantus 78
 Achilleus 131
 Acrinis 263
 Adauct[us] 506
 Adiutor 88
 Aebutius 114
 Aelianus 151, 381 (cos.), 425b, 426
 Aelius 340
 Aemilianus 192 (cos.), 340

- Aeterna 91
 Aficus 48
 Afrodisia 367
 Agathangelus 369
 Agathe 151, 370
 Aglavus 208
 Agricola 189 (cos.), 430
 Aide 393
 Albanus 55
 [Al]bucus 61
 Alcides 50
 Alexander 47, 207, 427 (duo), 433
 Alexandria 47
 Alpinus 354
 A[lu]mnus 354
 A[l]ypus 249
 Amanda 51
 [A]m[a]ndianus 46
 Amandus 46, 153, 268
 Amynianus 374
 Andronicus 344, 364
 An[i]ma 79
 Annus 480
 Antiochus 369
 Anto[nia] 417
 Anullinus 40 (cos.), 142 (cos.)
 Aper 140 (cos.), 217 (cos.), 408, 503
 (cos.)
 Apicula 231
 Aplinus 311
 Apolinaris 278
 Apollinaris 425b, 501 (cos.)
 [Ap]ollinaris 356b (cos.)
 Apphion 347
 Appiana 130
 Apta 67
 Aquila 225
 Aquilina 449
 Aquilinus 192 (cos.), 391
 Aria 54
 Arrianus 178 (cos.)
 Asclep[ia]des 384a
 Atticus 348
 [Attic]us 356a
 Attius 139
 A[tt]ula 110
 Auctus 292
 Augendus 153
 Augurinus 133 (cos.), 232
 Augusta 48
 Aulupor 160, 498
 Aurelianus 207, 393
 Aurelius 482
 Avita 453
 Avitus 68, 130, 425b (cos.)
- B
- Baosus 317
 Barbarus 127b (cos.)
 Barbilla 47
 Basila 496
 Basilissa 430, 433
 Bassus 44 (cos.), 141 (cos.), 247, 338,
 366, 370, 483
 Bavila 182
 Bellicianus 92 (duo)
 Bellicus 92, 482a, 500, 502
 Bithus 393, 499
 Bitus 146, 504
 Bonata 188
 Bonosa 256
 Brinus 501
 Bulla 224
 Bu[?rt]sitsinis 504
- C
- Ca[e]nialis 483
 Caesianus 186
 Caia 351
 Caius 395
 Calliste 281, 475
 Callityche 284
 Campanus 117
 Candida 216, 267
 Candidus 93, 96
 Capito 251, 330, 360, 463 (duo)
 [C]apito 400
 [Ca]pito 190
 Caro 317
 Carosus 279
 Carus 149
 Carvus 237
 Cassia 392, 507
 Cassianus 35
 Castinus 146
 Castrensis 97, 98
 [Cast?]rensis 94
 Catullus 363
 Celer 14, 24, 81, 330, 406, 407
 Cele[r] 42
 Celerina 407

- Celerinus 191
 Celsina 372
 Celsinus 29
 Celsus 239, 372
 Censorinianus 6
 Censorinilla 6
 Censorinus 6, 43
 Cerius 478
 Cethegus 430 (cos.)
 Charitine 387
 Cinene 451
 Cit[us] 42
 Cladens 69
 Clarus 430 (cos.)
 [Cl]a[r]us 489
 Claudia 482a
 Clemens 85, 239, 324, 428, 430
 Cleme[n]s 428
 [C]lemens 428
 [Cle]mens 356b (cos.)
 Clementiana 428
 Clementianus 428
 Clementinus 189 (cos.)
 Clemes (!) 429
 Cocaius 381
 Cogitatus 374
 Colonus 111
 Concordia 152
 Constans 397
 Con[stitu]tus 53
 Corn[u]tus 427
 Cosmus 384
 Crescens 193, 344, 406
 Cres[cens] 345
 Crescentilla 392
 [Cresc?]entina 37
 Crispina 48
 Crispinianus 201
 Crispinus 363 (cos.), 425b
 Crispus 395, 429, 496
 Cupita 110
 Cupitus 89
 Cupi[t]us 110
 Cutiunis 503
- D
- Daiber 8
 Dar[danus] 332
 Dasianus 158
 Dasius 138
- Dassius 391
 Datus 174a
 Decebalus 417
 Decorata 202
 Delma[t]ius 278
 Demophilus 87
 Dento 227
 Derzenus 504
 Dio 191 (cos.)
 Diodorus 231
 D[iomedes ?] 131
 Dionysius 352, 472
 Dion[y]sius 153
 Ditugentus 500
 Dizza 458
 Dolens 256
 Dolus 502
 Domitianus 198
 [D]omit[i]anus 12
 Domitina 156
 D[o]mitius 408
 Domna 452
 Dom[n]a 164
 Domnina 183
 Donatus 145, 161, 169, 369
 Dotus 502
 Drigisa 412
 Dubitata 185
 [Du]bitata 166
 Dudis 340
 Durisses 499
- E
- Elpidephorus 417
 Elpis 347, 474
 Emeritus 93, 181
 Ennius 391
 Epictumis 395
 Erastus 296
 Etruscus 307
 Etr[us]cus 307
 Euche 249
 Eutices 190
 Eutyches 90
 Expectata 3
 Expeditus 483
 Exuperis (!) 342
- F
- Fabianus 43 (cos.)
 F[abr]icia 246

Faustina 161	Gaius 355, 425b, 499
Faustinus 39	Galenus 320
Faustus 396	Gallus 224, 276
Faventina 91, 342	Gau[denti]a 287
Favor 454	Geius 176
Fecundus 384	Geminus 501
Felicianus 324	Genicius 501
Felicula 251, 329	Gentianus 44 (cos.), 141 (cos.)
Felix 20, 174a, 231, 380, 405, 483, 492	Germanus 335
[Feli?]x 389	Gerontiana 280
Festina 95	Gerrus 423
Finitianus 8	Gia 295
Firma 215, 454	Glabrio 18
Firmianus 435	Goutus 414
Firmilla 250	Gregorius 198
Firmina 84	
Firmi[n]a 215	H
Firminianus 156, 317	Heliodorus 366
[Fi]rminianus 147	Heraclia 218
Firminus 142, 156, 435	Herclianus 395
Firmus 66, 147, 215, 290, 337 (duo), 398, 408, 435, 501, 503	Herculanus 187, 370, 386, 425a, 425b, 461
Flavius 482	Herculanu[s] 349
Flora 9, 32, 350	Hercul[a]nus 425b
Florentina 9	Hermes 238, 344, 404
Florent[i]na 427	Hermetio 106
Florentinus 6, 129	Hermocora (!) 384
Flor[e]ntinu[s] 46a	Hesperis 69, 322
Florentius 469	Heuticinus 106
Florianus 146, 173, 177	Hilarus 233, 472
Florus 32, 384	Hispani[lla] 36
Flor[us] 504	Hister 263
Fortunata 148, 328, 433	Honoratus 202
Fort[una]ta 432	
Fortunatus 28, 117	I
Fovientianus 63	[I]anuaria 162
Frontinianus 413	[Ianu]a[r]ia 356
Frontin[us] 302	[Ian]uaria 356
Fronto 40 (cos.), 401, 418, 430, 446, 494, 504	Ianuarus 82, 199, 448, 500
[Front?]o 136	I[anu]arius 162
Φρῦτων 446	Ianuar[i]us 356
Fusca 14, 111	Ianua[r]ius 417
Fuscinus 99	Iassianus 205
Fuscus 293, 374	Ierax 148
	Ingenua 47, 73, 82, 119, 352
G	Ingenuilis 208
Gaiana 205	Ingenus (!) 454
Gaianus 205	Ingen[uus] 37
Gailla 460	[I]ngenuus 16
	Insequentina 6

Iovinus 2	Lupus 102 (cos.)
[Io]vinus 257	Lycaro 472
СНЛО "ψλῆα" 479	Lycius 425b
Irene 138	Lycus 137
Iucunda 26	
I[u]cundus 242	M
Iulia 35, 165, 375, 479, 482a	Macedo 91
Iuli[a] 110	Macedonia 365
Iuli[a]na 164	[Ma]cenio 420
Iuliane 297	Mac[eni]us 420
Iulianus 9, 164, 213, 239, 425b, 426a, 502	Magnilla 104
[Iulian]us 363 (cos.)	Magnus 415, 456 (duo)
Iulius 95, 340, 482, 501	Maior 426a
Iusta 349	Mama 445
Iustina 91, 349	Mampsalachanus 418
Ius[t]ina 216	Manaia 212
Iustinus 125	Manlianus 350
Iustus 152	Marcella 416
	Marcellina 96, 170, 374
L	Marcellinus 154
Laeca 485	[M]arcellinus 49
Laetus 482 (duo), 486	Marcellus 239, 331
Lateranus 125 (cos.)	Marcia 172, 374, 385, 410, 418, 456
Latinus 453	M[a]rcia 374
Laurentius 198	Marcianus 102, 362, 385 (duo)
Laurentzius 469	Marci[anus] 430
Leontius 426	Ma[r]c[i]an[us] 468
Lepidus 15	Marcus 310
Liberal[is] 10	Mar[c]us 108
Licinius 124, 428	Maria 175
Lidira 375	Marinus 80
Ligurina 91	[Mari]timus 283
Longa 430	Martia 158
Longina 390	Martialis 133, 151, 157, 452
Longinus 84 (duo), 404, 409, 449	Martianus 170, 507
Long[inus] 332	Martina 170, 179
[L]onginus 332	Martinianus 170
Longus 476	Martinus 162, 174a, 450
Lon[g]us 83	Matrona 18
Lon[gus] 332	Maturus 146
Lorina 173	Maxima 224, 322, 405
Lucia 388	Maximianus 127
Lucianus 86	Ma[ximia]nus 283
Lucida 13	Maximilla 214, 427
Luc[i]lius 266	Maximina 309
Lucilla 33, 475	Max[i]m[i]nus 497
Lucil[li]anus 33	Maximus 70, 102 (cos.), 132, 140
Lucius 475	(cos.), 159, 214, 217 (cos.), 232,
Lucus 137	295, 309a, 356b, 366, 371, 381
Lupula 110	(cos.), 473
Lupu[la ?] 307	

Maxim[us] 113	Optata 125, 172, 197, 358
Maxi[us] 351	Optatus 8, 172, 317, 358, 428
Maxumus 116, 328	Optat[us] 318
Meaximus (!) 210	Orfitus 499 (cos.)
Melitis 436	Oriculo 491b
Mellitus 157	
Mercatilla 93	P
Mercator 346, 362	Palma 426a (cos.)
Messianus 184, 297	Pansa 262
Messius 105	Papia 153, 349
Messor 104	Papus 178 (cos.)
Messo[rius] 166	Pater[nus] 203 (cos. ?)
Messorinus 104	Paulinus 342
Mestrianus 319, 334	Paulla 265
Mestrius 334, 384	Paulus 304
Mete 291	Pelma 468
Mide 381	Philarg[yrus] 474
Milo 402	Philomusus 344
Mira 193	Phoebus 498
Modesta 73	Pia 351
Modestus 27	Pieris 254
Moeolia 403	Piso 145, 427, 502 (cos.)
Monimosa 208	Pistus 342 (duo)
Monimus 208	Placidus 56, 78, 470
Montanus 282	Plotianus 95
Mortimus 211	Plotu[s] 399
Mucaporus 500	Pol[i]o 503 (cos.)
Mucatralus 502	Polla 293 (duae), 408
Muciana 458	Pompeianus 356b
Mucianus 43 (cos.), 183, 458 (duo)	[Po]mpeianus 425b (cos.)
Mustiolus 161 (duo)	[Po]ntianus 356a (cos.)
Myrsine 255	Ponticus 333, 439 (quattuor)
	Po[n]tinia 333
N	Pot[it]a 33
Narcissus 498	Praetorinus 35
Nardanosa 212	Prima 117, 238, 269, 293
Natalis 180	Primigenius 26, 499
Nepos 237, 281	Primilla 398
Nice 56	[P]rimio 90
Niceros 480	Primitiva 194
Nici[a] 384	Primitivos 369
Niger 294, 457, 485	Primitivus 19, 34
Nov[e]llianus 214	Primus 52, 67, 104, 314
[N]umisia[nus] 382	Prim[us] 234
Numisius 382	Prisca 269
	Priscus 171, 291, 329, 356b (cos.), 360,
O	430, 438, 470, 491, 499 (cos.),
Octavianus 180, 379	501 (cos.)
Olumpus 483	[Pri]scus 430
Ophelimus 204	Privatus 269

- Probatus 188, 323
 Probianus 188, 202
 Probus 202, 358, 467
 Procla 459
 Proclianus 47
 Proclina 295
 Procula 92, 317, 339, 435
 Proculina 214, 277
 Proculinus 188, 216, 277
 Proculus 90, 128a, 197, 216, 284, 295,
 447, 455, 488
 [P]roculus 197
 Provincia 14
 Provincialis 152 (duo), 196, 250
 Publius 482
 Pudens 155, 176, 206, 426
 [Pu]dens 336
 Pud[e]n[s] 400
 Pude[ns] 459
 Pudent[i]anus 459
 Pudentilla 459
 Pupio 113
 Pusina 173
 Pusintulus 212
- Q
- Quadratus 19, 173, 312, 370, 500
 (cos.)
 Quarta 72, 242
 Quieta 417
 Quietus 133, 485
 Quinta 264
 Qui[nt]a 162
 Quintia 265
 Quintianus 145 (cos.), 448
 Qu[i]ntianus 448
 Quintilla 90
 Quintillus 504 (cos.)
 Quin[t]inus 372
 Quintus 178, 362, 425b
- R
- Redditus 427
 Reditus 48
 Reg[ina] 218
 Regulianus 155
 Regulus 127b (cos.), 239
 Repentina 14
 Repentinus 474
 Respecta 188, 319, 427
- Respectianus 162
 Respectus 188, 189, 255, 497
 [R]espectus 162
 Restitutus 120, 249
 Restuta 459
 [Re]stuta 434
 Revocca 180
 Rhoios 328
 Rogatus 141, 185
 Romanianus 7
 Romanus 7, 112, 168
 Romulus 280
 Rufina 88, 207, 282, 385
 Rufinus 125 (cos.)
 Rufi[n]us 305
 Rufi[nus] 484
 Rufus 13, 64, 72, 74, 79, 118, 193, 195,
 275, 325, 440, 444, 462 (duo)
 [R]ufus 273
 Rusticus 405
- S
- Sabina 7, 66, 232
 Sabinianus 180, 209
 S[abi]nilla 218
 Sabinus 12, 142 (cos.), 177 (cos.), 209,
 410
 Sabi[nus] 485 (cos.)
 [S]abinus 37
 Sacerdos 144 (cos.)
 Sallubianus 268
 Salvianus 364
 Sanctus 441
 Σατουρνῖνος 479 (duo)
 [Σατουρνῖνο]ς 479
 Satto 175
 Satura 173
 Saturnina 173
 Saturninus 173, 222, 239 (cos.), 249,
 264, 436, 479 (duo)
 Scaeva 231
 Scarpus 245
 [Scau]rianus 473
 Secunda 221, 335, 345, 411, 461, 474,
 492
 Secundian[us] 121
 Secundina 34, 71, 83, 268, 375
 [Se]cundina 186
 Secundinus 40, 186, 192, 375
 Secundi[nus] 8
 Secundio 375

- Secundus 11, 71, 76, 122, 135, 163, 220,
 248, 305, 503
 Sec[un]dus 482
 Sedatus 481
 Segninus 228
 Sellene 126
 Seneca 26, 194, 339
 Septiminus 344
 Septimius 452
 Septumina 48
 Serena 384
 Serenus 61 (duo), 218
 Seren[us] 17
 Serullenus 395
 Servandus 382
 Servata 448
 Servatus 188
 Serva[t]us 117
 [Servia]nus 356a (cos.)
 Severa 172, 391, 398
 Severianus 306, 392
 Severinus 124, 270
 Severus 31, 127 (cos.), 145 (cos.), 270,
 326, 392, 416, 428, 430, 451
 Silvanus 13, 133 (cos.), 410 (duo), 461
 Silva[nus] 219
 Silvester 22, 23, 100
 Sisia 342
 Sissa 412
 Sita 167
 Spectatus 179
 Speratus 367
 Sprata 173
 Suadulla 71
 Successus 323
 Succes[sus] 33
 Successu[s] 33
 Sumpa 317
 Super 162, 174, 217, 309
 Supera 162
 Sura 60
 Sur[il]la 341
 Surus 238, 317, 460 (duo)
- T
- [T]aburtilla 371
 Tarquiniensis 3
 Tata 212
 Tatius 390
 Terentianus 87
- T[e]rentius 77
 Teres 326
 Tertius 71, 293, 343
 Testa 389
 [Theo]doretus 161
 Therapo 414
 Timotheus 487
 Tor[quatus] 117
 Tuce 24
 [T]ulli[o] 113
 Tullus 426a (cos.)
 Turus 311
 Tutor 139
 Tyche 250, 406
 Tzita 469
 Tzitzis 384
- U
- Ulpiana 476 (?)
 Urbanus 277
 Urbaf[nus ?] 19
 Ursa 2
 Ursacia 279
 Ursina 237
 Ursinia[nus] 450
 Urso 36
 Ursula 29, 175
 Ursulinus 103
 Ursulus 360
- V
- Valagenta 8
 Vale (!) 179
 [V]ale 371
 Valens 28, 35, 58, 127b, 144, 220, 224,
 276, 321, 322, 347, 357, 359, 361,
 387, 427, 429, 433, 464, 480 488
 [V]alens 240
 Valen[s] 338, 394
 Vale[ns] 432
 Valentia 460
 Valentina 35, 196, 205, 387, 447, 468
 Valenti[n(ianus)] 425b
 Valentinus 30, 44, 91, 383, 387, 411
 Valentio 387
 Valeria 7, 412
 Valeriana 207
 Valerianus 86, 207, 301 (duo), 387,
 452
 Valerianu[s] 425b
 Valerius 32, 56, 134, 425b, 482 (tres),
 503

- Hercules 505
 Conservator 74
 Augustus 276
 Invictus 498
- Hero
 Dius Ero (!) 355
- Hilara 382
- Iuno 81
 Regina 89, 100, 103, 127, 134, 178, 382, 422
- Iuppiter
 Fulgurator 310
 Optimus Maximus 17, 30, 31, 75, 81, 100, 102, 103, 105, 107, 118, 120, 127, 127b, 128a, 129, 132, 134, 141, 143, 145, 146, 149, 150, 167, 168, 171, 174, 178, 191, 204, 257, 306, 348, 380, 396, 422, 427, 428, 429, 489, 499, 501, 502, 503, 504
 Optimus Maximus Augustus 89
 Optimus Maximus Conservator 94
 Optimus Maximus Dolichenus 46, 419
 Optimus Maximus Dulcenus Helio-politanus 163
 Optimus Maximus Ful( ) 382
 Optimus Maximus Melcid 379
 Optimus Maximus Paternus Aepi-lofius (!) 381
 Optimus Maximus Tamitenus 413
 Optimus Maximus Tonitrator 309a
- Lares 151, 430
- Liber
 Augustus 87
 Deus 382
 Pater 210 (=Patter), 211, 348
- Libera 348 (=Libira)
 Augusta 87
- Mars 76
- Mater Magna
 Deum 409
 Augusta 96
- Mercurius 80
 Sanctus 425a
- Minerva 81, 89, 422
- Minitra (!) 177
- Mithra
 Deus Invictus 361
- Nemesis
 Augusta 43, 144
 Regina 40
- Regina Augusta 123
- Nundin(a)
 Aug(usta) 85
- Quadribiae
 Augustae 44
- Saldaecaputenus 467
- Silvanae
 Augustae 44
- Silvanus 70, 467
 Domesticus 99, 201
 Silvestris Augustus 192
- Terra Mater 348
- Victoria
 Augusta 22
- Volcanus 497
- [- -] Augusta (?) 49
 [- - -] Regina 189
- СВЕШТЕНИЧКА ЗВАЊА И
 ПОЈМОВИ ВЕЗАНИ ЗА РЕЛИГИЈУ
- augur
 mun. Troesmensium 448
- augustalis
 col. Aquinci 153 (duo)
 mun. Brigetionis 90
- consacrani Iovianorum 422
- flamen 239
- mensa
 deo Μηδυζει 486
- pater sacrorum 399
- pontifex 239
 col. Salona 219
 col. Salonitanae 268
- sacerdos 425b
 sacerdos provinciae 431
- sevir 491
 col. Aquinci 152
- templum
 Silvano Silvestri Augusto 192
 Deo Invicto Mitrae 361
- ГЕОГРАФСКИ НАЗИВИ
- Abritus 505
 canabae 505

- Aequiculi 55
 Aequum 136
     colonia Aequensium 282
     colonia Claudia Aequum 219
 Africa 161, 174a
 Agrippiniensis 194
 Alorus 229
 Amastris 433, 439
 Ancyra 198, 415, 427, 432
 Andautonia
     municipium Andautonensium 123
 Antiochia 7
 Apameia
     Claudia Apemia 206
 Apris
     colonia Aprensensis 484
 Aquileia 329
 Aquincum 158
     colonia Aquincensis 154
     colonia Aquincum 152, 153
 Ara (Agrippinensium) 58
 Ariminum 397
 Armeniaca 212
 Arretium 251, 296, 315
 Aspendus 398
 Assta 52
 Atesta 271
 Baeterrae 16 (?)
 Berua 322
 Bessi 498, 499, 500, 501, 502, 503,
     504
 Bononia 252
 Brigetio 80
     municipium Brigetio 90
 Britannia 367
 Brixia 221, 401
 Cambodunum 175
 Cappadocia 420
     castris 430
     civitas
         IUS[- - -] 460
 Conana 228
 Cremona 24, 51
 Curicum 328
 Cyrus 68
 Dacia 430
 Dalmata 195
 Dalmatia 136, 219
 Dertona 21, 293
 Deultum
     colonia Deultum 485
     colonia Flavia Pacis Deultensium
     485
 Domavia 391
 Emona 135 (=Aemona)
 Ephesus 407
 Faventia 65, 69, 312
 Florentia 231, 246, 308
 Foroiuliensis 219
 Forum Iulii 294
 Hemesa 216, 438
 Heraclea 273, 359 (=Eraclea), 404,
     481
 Heupolis 60
 Iconium 78
 Iguvium 268
 Industria 27
 Iuvavum 53
 Laranda 313
 Luca 291, 402
 Lucus 318
 Lucus (Augusti Gallaeciae) 320
 Lucus Vocontiorum 41, 321
 Matrica
     territorium Matricensium 203
 Mediolanum 13, 122
 Mesopotamia 473 (?)
 Moesia Superior 2 (?)
 Montanenses 441 (=Montanenses)
 Mursa
     colonia Aelia Mursa 170
 Myliada 225, 226 (=Muliada)
 Narbo 4, 411
 Narona
     colonia Naronitana 223, 223a
 Nicia 435
 Nicomedia 408 (bis)
 Nicopolis 48 (=Nicapolis), 109, 428
     (?) 457
 Oescus 416, 436
 pagus Scunasticus 223, 223a
 Parma 26, 176
 Passimona 244 (=Passimoe)
 Patavium 61
 Pelagonia 259, 483
 Pessinus 224, 230, 298
 Pisaurum 247
 Placentia 326
 Poetovio
     colonia Ulpia Traiana Poetovio 21,
     28 (?)
 Ranisstorum 473
 Ratiaria 337
     colonia Ratiaria 337
 Regium Lepidum 314

Riderum	Vindobona 351
municipium Riderum 267	Virunum 71, 363, 414
[Rom]a ? 94	
Salonae 248, 323, 324	
colonia Salona 219	ТРИБЕ
colonia Salonitana 268	
Savaria	Aemilia 456, 496
colonia Claudia Savaria 6, 41	Aniensis 24, 51, 57, 115, 219, 225 (bis),
colonia Claudia Savariensium 12	294, 397, 400, 402
(?) , 13	Arnensis 57
Scupi 332, 333, 345	Camilia 247, 299
colonia Scupinorum 330	Claudia 6, 14, 15, 19, 53, 54, 55, 58, 66,
colonia Flavia Felix D. 323	67, 69, 71, 72, 135, 137, 194, 302,
Sebaste 243	328, 363, 398, 414
Singidunum 348	Collina 68, 78, 406, 407
Sinope 230a	Fabia 94, 221, 230a, 243, 291, 313, 359,
Sirmium 125, 214, 344	401, 415, 427, 481 (bis)
colonia Sirmensium 348	Falerna 264
Siscia 127a	Flavia 214 (?), 344
Stobi 456	Galeria 272 (?), 320
Sufetula 174a (=Sufetla)	Lemonia 57, 73, 118, 252
Surus 216	Maecia 259, 483
Tacapae 20	Menenia 404
Theveste 161 (=Teveste)	Oufentina 63 (?)
Thessalonica 137	Palatina 79, 229, 236, 408 (bis), 470
Thracia 183	Papiria 4, 38, 42, 161, 226, 289, 336,
Ticinum 42, 289	337, 416
Titium 315	Pollia 27, 52, 65, 114, 117, 119, 269,
Toleses 107	312, 314, 430
Tomitani 449	Pomptina 21, 293, 315
Traiana 38	Publilia 59, 233, 303, 471
Troas 400	Pupinia 16, 116
Augusta Troas 248	Quirina 20, 60, 122, 125, 438, 490, 491,
Troesmis	491a, 493, 494, 495
Troesmensis 428	Scaptia 1 (?), 322, 325, 327, 331
municipium Troesmensium 448	Sergia 12, 109, 166 (?), 228, 238, 248,
Ulpia [- - -] 434	457
Varvarini 315	Stellatina 262
Verona 15, 67, 233, 250, 303, 471	Teretina 433
vicus	Tromentina 136, 491b
Quinis 499	Velina 224 (bis), 230, 263, 298, 329
Quintio 498, 500, 501, 502, 503,	Veturia 326
504	Voltinia 41, 111, 220, 318, 321
Verotitanus 464	
Vorovus minor 440	ЦАРЕВИ
Vienna 111 (=Viana)	Divus Augustus 223, 223a
Viminacium 361	Ti. Caesar Aug. f. Aug. 223, 223a
municipium Aelium Viminacium	Ti. Cl. Caesar 249
367	Imp. Vespasianus VII cos. 486
	Imp. Domitianus 473
	Imp. Domitianus Aug. VIII cos. 485

Divus Troianus (!) 473
 Imp. Caes. Tra. Hadr. Aug. 426
 [Imp. Caes. Traianus Hadr. Aug. pont. max. trib. pot. XVIII cos. III p. p.] 426a
 Imp. [Antoni]nus III cos. 430
 [Imp. T. Ael. Hadrianus Antoninus Aug. Pius et Aur. Verus Caes.] 427
 Imp. T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug Pius et Aurelius Verus Caes. 428, 499
 I[mp.] Caes. T. Ael. Had. Ant. Aug. Pius et M. Aur. Verus Caes. 429
 [Imp. Caes. T. Ael. [Antonin. A]ug. Pius [et Verus] Caes. 356a
 T. Ael. Antoninus Hadrianus Aug. Pius et Aurelius Verus Caes. 498
 Antoni[nus] Aug. Pius et Verus Caes. 505
 M. [A]ntoninus III et L. [Verus] cos. 134
 Imp. Verus III cos. 500
 Imp. Commo[dus II] cos. 276
 Imp. Commodus cos. 504
 [Imp. Caes. L. Septimius Severus Pertin]a[x Aug. Arabicus Adiabenicus et M.] Aurelius [Antoninus Caes.] 356b
 Augg. L. Sept. Severus et [M. Aur. Antoninus et L. Sep. Geta Ca]e[s.] 425a
 Imp. d. n. Severi [c]os. 87
 Imp. Antoninus cos. 143
 Imp. d. n. Antoninus cos. II 144
 [Imp. Caes. M. Aurelius Severus Alexander] cos. 191
 [Imp. Caes.] C. [Iul. Verus M]aximinus P. F. [Invictus Au]g. 46
 Ipar. (!) Augustus 489

Augg. 108, 309a
 Aug. d. n. 489
 Augg. nn. 413
 Dd. nn. Augg. 94, 146
 Imp. Caes. - - - Au]g. 419
 sacratissimus imp. 485
 Imp. dd. nn. Augg. 107
 Dd. nn. imp. [- - -] Augg. 46a
 Domus divina 46a

КРАЉЕВИ
 Decebalus 473

ДАТОВАЊЕ ПО КОНЗУЛИМА

Imp. Vespasiano VII cos. (76) 486
 Imp. Domitiano [Aug. VIII] T. Flavio Sab[ino cos.] (82) 485
 Anno et Atilio cos. (108) 426a
 Palma et Tullo cos. (109) 426a
 [Servia]no et [Varo] cos. (134) 356a
 [Po]ntiano [et Attic]o cos. (135) 356a
 Imp. [Anton]jino III cos. (145) 430
 Idibus Iunis Orfito et Prisco cos. (13. jun 149) 499
 die VI idas Iu[nias ili -]ias Silvano] et Augurino [cos.] (8. jun ili jul 156) 133
 Barbaro et Regulo cos. (157) 127b
 M. [A]ntonino III et L. [Vero] cos. (161) 134
 idibus Iunis imp. Vero III [et] Quadrato cos. (13. jun 167) 500
 idibus Iunis Prisco et Apollinare cos. (13. jun 169) 501
 [Prisco et Ap]ollinare cos. (169) 356b
 Cethego et Claro cos. (170) 430
 idibus Iunis Pisone et Iuliano cos. (13. jun 175) 502
 idibus Iuni[s] Apro II et Pol[i]one II cos. (13. jun 176) 503
 idibus Iunis imp. Commodo et Quintillo cos. (13. jun 177) 504
 Imp. Commo[do II] et Vero [III] cos. VI [kal.] Ma[i.] (26. april 179) 276
 [Cle]mente et Prisco cos. (195) 356b
 Laterano et Rufino cos. (197) 125
 Anullino et Frontone cos. (199) 40
 Victorino et Severo cos. (200) 127
 Muciano et Fabiano cos. (201) 43
 Apro et Maximo cos. (207) 140, 217
 [P]ompeiano et A[vito cos.] (209) 425b
 Gentiano et Basso cos. (211) 44, 141
 Sabino II e[t] Anullino cos. (216) 142
 Imp. Antonino e[t] Oclatio cos. (218) 143
 Imp. d. n. Antonino II Sacerdote cos. (219) 144
 Maximo et Aeliano cos. (223) 381
 Crispino et [Iulian]o II [cos.] (224) 363
 [Imp. Caes. M. Aurelio Severo Alexandr]o Dione cos. (229) 191

Agricola et Clementino cos. (230) 189
 Lupo et Maximo cos. (232) 102
 Severo et Quintiano cos. (235) 145
 Sabino II et Venusto cos. (240) 177
 Arriano et Papo cos. (243) 178
 Aemiliano et Aquilino cos. (249) 192
 Q. [L]ut[al]tio Lusio Saturnino M. Seio
 Verano cos. (39-44) 239
 Imp. d. n. Sev. cos. (202, 205. ili 208)
 87

ВОЈНЕ ЈЕДИНИЦЕ И ПОЈМОВИ
 БЕЗАНИ ЗА ВОЈСКУ

Преторијанска гарда:

Cohors III praetoria
 eques 479
 miles 479

Σπείρα Δ πραιτωριανή
 ιππεύς 479
 στρατιότης 479

eques praetorianus 121
 miles pretorianus (!) 340

Легије:

Legio I

ex b(eneficiario) tr(ibunus) 81
 veteranus 79, 101, 109

Legio I Adiutrix

ex aquilifero 110
 ex beneficiario consularis 6, 120
 candidatus 86
 cornicularius tribuni 90
 ex custode armorum 91
 ex imaginifero 93
 miles 95
 missus honesta missione 93
 ex optione spei (?) 100
 veteranus 6, 35, 36, 37, 83, 86, 87,
 92, 94, 96, 97, 98, 99, 124, 205

Legio I Adiutrix pia fidelis

missus missione nummaria 20
 missione nummaria missus 19
 optio 19
 ex sign(ifero) 80
 veteranus 78, 82, 84, 85

Legio I Adiutrix Severiana

missus honesta missione 88
 veteranus 89

Legio I Italica

ex beneficiario legati 458
 centurio 406, 455
 ex imaginifero 418
 veteranus 318, 397, 398, 414, 415,
 416, 443, 456, 457, 462, 466

Legio I Italica Severiana

veteranus 417

Legio I Minervia

veteranus 482a

Legio II

ex custode armorum 164

Legio II Adiutrix

adiutor officii corniculariorum
 consularis 155
 ex beneficiario consularis 133,
 155
 beneficiarius consularis 92
 beneficiarius consularis 121
 candidatus 202

centurio 146

ex custode armorum 131, 151,
 170

custos armorum 136

deductus missione agraria II 21

emeritus 145

eques ili miles 194

equites singulares 146

exactus officii praesidis 92

librarius legati 157

ensor ili miles 145

miles 92 (duo), 155

missus honesta missione 133, 194,
 217

praefectus 151

primus pilus 145

protector Augusti 151

ex signifero 157, 196, 214

ex stratore consularis 207

strator legati 205

tribunus 133

veterani et cives Romani consis-
 tentes 497

veteranus 125, 130, 134, 135, 136,

137 (duo), 138, 141, 146 (duo) 152,

153, 154, 156, 158, 159, 161, 166,

167, 169, 171, 172, 173, 174a, 188,

193, 195, 198, 202, 203, 204, 207,

208, 215, 216, 484, 496

- Legio II Adiutrix Antoniniana
ex corniculario 142
veteranus 144
- Legio II Adiutrix pia fidelis
missus honesta missione 162
signifer 197
veteranus 139 (duo), 143, 160, 163,
165, 168, 174, 189, 199, 206
- Legio II Adiutrix pia fidelis Antonini-
ana
ex beneficiario praefecti 147
veteranus 148, 149, 150
- Legio II Adiutrix pia fidelis Severiana
beneficiarius tribuni 191
- Legio II Parthica
veteranus 475
- Legio III Augusta
miles 141
- Legio IIII Flavia
ex beneficiario legati 349
ex beneficiario tribuni 350
custos armorum 349
imaginifer 344
miles 393
ex signifero 23, 348
veteranus 319, 335, 344, 347, 351,
356
- Legio IIII Flavia Antoniniana
veteranus 346, 355
- Legio IIII Flavia felix
ex aquilifero 343
armatura 343
ex equite 345
ex signifero 352
veteranus 22, 111, 218, 238, 399
- Legio IIII Macedonica
centurio veteranorum 312
veteranus 320
- Legio IIII Scythica
missicius 480
veteranus 470, 479
- Λεγίων Δα' Σκυθική
ὀυτρανός 479
- Legio V Alaudae
veteranus 321
- Legio V Macedonica
ex beneficiario 431
ex beneficiario consularis 430
beneficiarius legati 455
centuria Atilii Veri 400
centurio 455
donatus torquibus armilis phaleris
455
ex custode armorum 435
ex equite 445
miles 400, 403, 407, 439, 455
missus honesta missione 430
ex optione 436
optio ad spem ordinis 455
praefectus castrorum 239
primipilaris 239
probatus miles 444
ex signifero 453
veterani et cives Romani consis-
tentis ad canabas 426
veteranus 240, 241, 322, 400, 401,
402, 404, 405, 406, 407, 408, 409,
427, 428, 429 (duo), 432, 433, 434,
437, 454, 464
- Legio V Philippiana Macedonica pia
fidelis
veteranus 489
- Legio VII
honesta missione missus 225
miles 225, 385
veteranus 224, 225, 226, 227, 228, 229,
230, 230a, 242, 243, 244, 245, 246,
289, 298, 303, 385
- Legio VII Claudia
ex beneficiario consularis 361,
367
beneficiarius procuratoris 357
ex corniculario tribuni 371
ex imaginifero 362
ex mensore tritici 365, 368
miles 357, 360, 362, 372, 387
ex signifero 364
ex tesserario 387
veteranus 334, 338, 339, 340, 358,
362, 366, 369, 370, 372, 380, 394
- Legio VII Claudia Macedonica
missus veteranus 482
- Legio VII Claudia pia fidelis
deducticius 325
deductus 332, 333

- deductus deductione 327
donis donatus bello Dacico 473
donis donatus bello Dacico et Parthico 473
eques 231, 473
legatus 356b, 473
quaestor equitum 473
singularis legati 473
ex signifero 363
veteranus 219, 220, 221, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 337, 356a, 356b, 359, 386, 481, 486
vexillarius equitum 473
- Legio VII Claudia Severiana
veteranus 381 (duo)
- Legio VIII
veteranus 3, 302
- Legio VIII Augusta
legatus Augusti 485
missicius 25
missus veteranus 483
veteranus 24, 304, 309
- Legio VIII Hispana
centurio 455
veteranus 299
- Legio X Equestris 491
signifer 490
veteranus 491
- Legio X Gemina
ex actario 112
ex beneficiario 317
beneficiarius 255
ex beneficiario consularis 256
beneficiarius consularis 305
custos armorum 39
veteranus 7, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 121, 175, 176, 257
- Legio X Gemina pia fidelis
miles 300
veteranus 258, 300
- Legio XI
donatus phaleris torquibus armillis 314
eques 314
- missicius 26, 261
speculator 307
veteranus 259, 260, 290, 313, 315
- Legio XI Claudia
centurio 455
cornicularius 425b
ex custode armorum 425a, 425b
veteranus 410, 419
- Legio XI Claudia pia fidelis
dimissus honesta missione 295
miles 267
signifer 232
veteranus 222, 262, 263, 264, 265, 266, 294, 308
- Legio XI Claudia Severiana Alexandriana
veteranus 465
- Legio XII
medicus 491a
veteranus 491b
- Legio XII Fulminata
veteranus 492, 493, 494, 495
- Legio XIII
veteranus 474
- Legio XIII Gemina
ex beneficiario consularis 446
ex centurione 341
deductus 28
duplarius 2
miles torquatus 2
veteranus 27, 28, 122, 447, 471
- Λεγίων Π'α' Διδυμή
οὔτερανός 446
- Legio Gemina
veteranus 420
- Legio XIII
veteranus 47
- Legio XIII Gemina
ex beneficiario consularis 18
candidatus 46
custos armorum 46
librarius numeris 46
miles 8, 46
miles defunctus in expeditione 8
missicius 113
nactus missionem honestam 40
optio octava principis prioris 46

ex optione custodiarum 43	ala
signifer 46	ex decurione 23
veteranus 9, 40, 41, 44, 47, 48, 50, 268, 301	Кохорте:
Legio XIII Gemina Antoniniana	Cohors I Aquetanorum
veteranus 10, 45	praefectus 367
Legio XIII Gemina Martia Victrix	Cohors milliaria Hemesenorum
veteranus 42, 49	miles 207
Legio XIII Gemina Maximiniana	Cohors milliaria Numidarum
ex custode armorum 46a	miles 202
Legio XV	Непознате јединице:
veteranus 3, 4, 114, 116, 118, 233	accepta missio 132
Legio XV Apollinaris	beneficiarius 342
deductus 12, 13, 53	ex beneficiario consularis 128a, 177, 178, 180, 186, 422
eques 57	beneficiarius consularis 127b, 132
veteranus 11, 12, 13, 14, 15, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 115, 117, 127a, 234	ex beneficiario legati 106, 184
Legio XVIII Gemina	centurio 287
signifer 293	ex centurione 213, 276, 421
Legio XX	consularis exercitus provinciae novae
veteranus 269, 291	Mesopotamiae 473
Legio XX Valeria Victrix	conveterani 438
centurio 455	ex custode armorum 438
Legio XXX Ulpia Victrix	ex decurione 449
veteranus 270	ex duplario 423
Legio I II P(?)	ex duplikario 76
miles 370	eques 73, 488
strator consularis 370 (?)	ex imaginifero 424
Legio V[III - - -]	legatus 276
veteranus 1	legatus Augusti 426a, 427, 428
Legio X[I - - -]	librarius consularis 364
veteranus 235	medicus 408
Legio XI[. . .]	miles 469
veteranus 74	miles officii presidis (!) 450
Legio [- - -]	missus honesta missione 34, 127b, 128a
ex imaginifero 424	ex pedite 472
veteranus 5, 126, 181, 271, 272, 273 (duo), 274, 353, 373, 376, 384a	ex quaestionario 450
Але:	ex sesquiplicario 463
Ala secunda Pannoniorum	ex signifero 127, 281 (?), 459, 460
decurio 473	speculator 293
duplicarius 473	strator consularis 370 (?)
explorator 473	tribunus legionis 342
	veterani consistentes 425a
	veterani et cives Romani et Bessi consistentes vico Quinis 499

- veterani et cives Romani et Bessi consistentes vico Quintionis 498, 500, 501, 502, 503, 504
- veterani et cives Romani et consistentes Abrito 505
- veteranus 8, 16, 17, 57, 75, 77, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 119, 123, 128, 129, 179, 182, 183, 185, 187, 190, 192, 200, 201, 208, 209, 210, 211, 212, 224, 236, 237, 275, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 292, 295, 296, 297, 306, 309a, 310, 311, 316, 354, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 382, 383, 384, 388, 389 (duo), 390, 391, 392, 393, 395, 396, 411, 412, 413, 417, 423, 425, 440, 441, 442, 448, 451, 452, 458, 461, 467, 468, 469, 476, 477, 478, 487, 488
- vexillarius equitum 473
- contirunculus 363
- contubernalis 263, 363
- deducticius 325
- deductus 12, 13, 21, 28, 53, 332, 333, 485
- deductus deductione 327
- missio agraria 28
- missio agraria II 21
- honesta missio 34, 40, 88, 93 127b, 128a, 133, 140, 162, 194, 217, 295, 332, 430, 455, 473
- missio nummaria 19, 20
- Ратови:
- bellum Dacicum 455, 473
- bellum Parthicum 473
- expeditio Germanica 430
- expeditio Orientalis 430
- expeditio Parthica 143
- ПРОВИНЦИЈСКА И ГРАДСКА УПРАВА
- canabae 505
- legionis V Macedonicae 426
- canabenses 427, 428
- aedilis 426, 429, 491
- col. Claudiae Aequi 219
- buleuta
- Tomitanorum 449
- civitatis IUS[- - -] 460
- circitor 342
- conscriptus decurio
- Ratiariae 337
- decurio 146, 305, 491
- col. Aequensium 282
- mun. Andautonensium 123
- coloniae Aprensis 484
- Brigetione 80
- Brigetionsium 79
- col. Ratiariae 337
- mun. Rideri 267
- allectus Salonae 307
- col. Salonitanae 268
- col. Claudiae Savariae 6, 41
- col. Scupinorum 330
- col. Sirmensium 348
- Troesmensium 428
- Viminacii 361
- mun. Aelii Viminacii 367
- Пивир
- col. Aequensium 282
- col. Flaviae Felicis D. 323
- coloniae Flaviae Pacis Deultensium 485
- duumviralis
- mun. Troesmensium 448
- legatus Augusti
- P. Memmius Regulus 239
- legatus Augusti pro praetore
- Curtius Iustus 356a
- Fuficius Cornutus 427
- C. Gabinius Pompeianus 356b
- Iallius Bassus 133
- Iulius Maior 426a
- Iulius Severus 428
- legatus Augg. pro praetore
- C. Iulius Castinus 146
- magister 79, 429, 497, 499, 500, 501, 502, 503, 504
- canabensium 426
- ludorum 117
- vici Verotitiani 464
- magistratus 498 (duo)
- quaestor 79, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504
- col. Aquincensis 154
- col. Salonitanae 268
- col. Flaviae Felicis D. 323

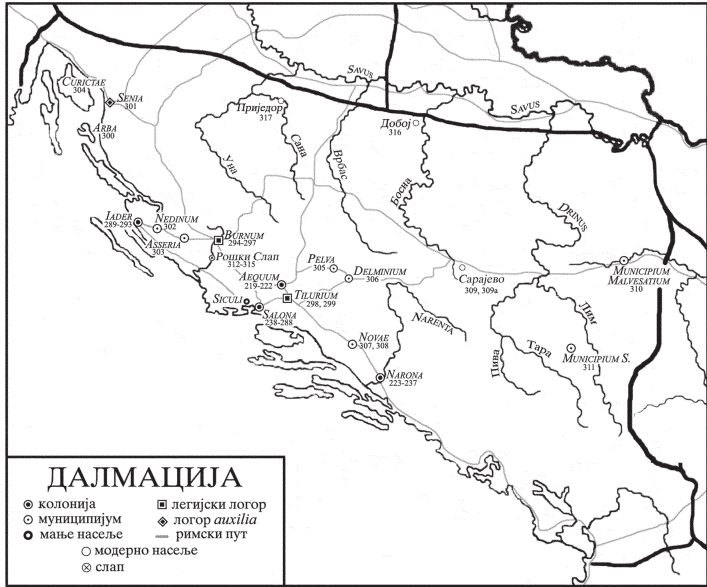

IIIvir iure dicundo	patronus coloniae 239
col. Salona 219	perpetua securitas 317, 350
quinquennalis	praedium 333, 449
canabensium 427, 428	regressus ad lares patrios 151
Sigiduni 348	reversus ad lares suos 430
quinquennalis designatus 239	sarcophagus 218
summus curator civium Romanorum	sepulcrum 446
provinciae Dalmatiae 219	serva 176
vicani 425b, 478	sit terra tibi levis 164, 468, 469
	sit terra vobis levis 417
	tu viator qui transis, resta; lege titulum
	obiter; lege et repone 469
<i>COLLEGIA И ЗАНИМАЊА</i>	vale viator 450
collegium Cereris 138	valeat viator vibat (!) qui leget 440
collegium conveteranorum	viatores havetis 418
magister 46a	vir egregius 246
collegium cultorum 206	viridiarium 50
collegium fabrum et centonariorum 135,	
169, 195	
collegium veteranorum 136, 127a	
collegium veteranorum centonariorum	
magister 506 (duo)	
convibium veteranorum sive Marten-	
sium 507	
scriba	
Salonis 248	
	<i>МЕСТА НАЛАЗА СПОМЕНИКА</i>
<i>VARIA</i>	Аклан 486
aedilicia ornamenta 491	Алсогала 91
agellum 315	Арчар 336, 337, 341
aeternae quieti et perpetuae securitati	Асерија 303
91	Ач 103
alumnus 369	Балдагешт 463
annonarius 354	Барачка 204
clarissimus vir 276, 430	Бардовци 326, 328, 333
cohoredes 439	Барово 330
Concordia Consacranis 422	Белчке 214
devotus numini maiestati (!) 46a	Београд 343-352, 354
excubitorium ad tutelam signorum et	Беч 29, 31, 33, 34
imagineum sacrarum 142	Биач 246, 263
ides decembres 128a	Биле 264
limes publicus 276	Бораси 232
lucus 446	Борјани 474
memoria 92, 151, 153, 157, 158, 287,	Борил 401
309, 339, 365, 440, 448, 459, 460	Бразда 327
monumentum 5, 416	Будимпешта 133, 134, 136-142, 144-
municipes 41	149, 151, 153, 154, 157-161, 163-
numen 46a, 177	166, 168-185, 187, 497
numine ostenso 11	Бурнум 297
ornatissimus vir 485	Бурумли 459
	Вал 156, 186
	Вардомб 216
	Вач 135, 152, 155, 167
	Велм 32
	Верешвар 162
	Видин 338, 342
	Видо 231, 236

- Винден ам Зее 50
 Висовац 313
 Витолиште 482а
 Вишеград (Мађарска) 189
 Врагница 281
 Гала 222
 Гардун 298, 299
 Гармени 473
 Гаурен 462
 Гересдорф 30
 Гермејан Кеј 484
 Гиген 397, 399, 400, 402-404, 406,
 407, 411
 Глава 469
 Глава Панега 466, 467
 Главице 221
 Горња Ораховица 457, 460
 Градац (код Сарајева) 309
 Градина (код Надина) 302
 Градиште (код Стојника) 396
 Девна 461
 Добри Дол 324
 Дојч–Алтенбург 35-37, 46а, 47, 48,
 61, 65
 Доње Село 237
 Доњи Милановац 395
 Доњи Српци 480
 Дожмат 12
 Дрмно 360
 Држаница 339
 Дунабогдањ 191, 192
 Едеса 482
 Есквилин (Рим) 485
 Естергом 189
 Задар 289-293
 Залавар 124
 Земун 218
 Злокућани 319, 328
 Иглица 426а–439
 Иклиман 489
 Имотски 307, 308
 Интерциза 206-209, 211-213
 Јерокомио (манастир код Патраса)
 490, 491
 Јесеница 267
 Кабила 488
 Калма Чесма 417
 Карaisen 423
 Карица 470, 472
 Карнунтум 42, 43, 45, 46, 54, 62, 63,
 75, 506
 Касапкеј 454, 499-504
 Каштел Нови 288
 Каштел Штафилић 262
 Каштел Шућурац 275
 Кенхреја 496
 Керње 100
 Клис 282, 283
 Книн 294, 295
 Комине 311
 Констанца 443-446, 448-451
 Коприва 409
 Костолац 355, 356а, 356b, 357-359,
 362, 364-367, 369, 371-378
 Кран 487
 Краводер 440
 Кумбалица 478
 Курово 477
 Кутловица 442
 Кучевиште 325
 Леањивар 108
 Липа 305
 Липљан 379
 Лусонијум 215
 Љасково 471
 Љубљана 1–5
 Љубушки 223, 223а, 226, 233, 234
 Мађарсек 188
 Милошевићи 317
 Маркова Сушица 334
 Мирковци 318, 332
 Мокреш 340
 Монтана 441
 Морани 321
 Морихово 483
 Мратово 315
 Нарона 235
 Наупакт 495
 Недан 455, 456, 458
 Ниш 380-384
 Нове 420-422, 424, 425
 Омишаљ 304
 Ондод 13, 14
 Осијек 130-132
 Панонхалма 126
 Папкес 125
 Парндорф 39
 Пасаровићи 370
 Патрас 491а, 491b, 493, 494
 Петронел 38, 40, 41, 44, 49, 51-53, 55-
 60, 64, 76, 77

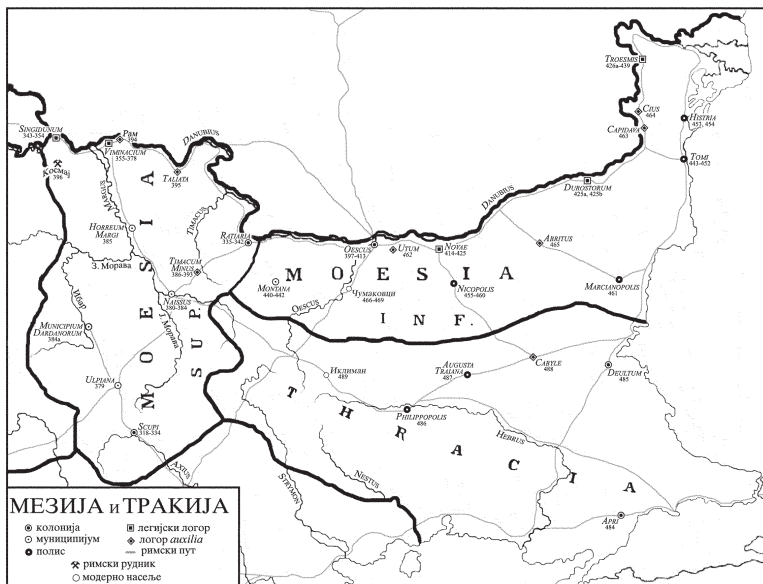
Петровина 123	Сопот (брдо код Пожаревца) 361
Пилишсанто 201	Сочаница 384а
Плиска 408	Сплит 238-245, 247-254, 256-261, 265, 266, 268-270, 272-274, 276-280, 284-287, 507
Подстрана 267	Сремска Митровица 127b, 128, 128а, 129
Помаж 194	Стипанић 306
Прилипац 310	Стектен 414-416, 419
Птуј 19-28	Стоби 479
Раб (Мађарска) 300	Тага 90, 94
Равна 386-393	Тетењи 202
Радишани 323	Топуско 127а
Разград 465	Требња 120
Рам 394	Трогир 255
Рач–Алмаш 210	Тржишче 121
Репчесеме 116	Филовача 225
Рибен 405, 410, 413	Филипи 475, 478
Ритопек 353	Хардомиље 229, 230
Рошки Слап 312, 314	Хасарлик 464
Сазхаломбата 203	Хасидулук 447
Сак 81	Хераклеја 481
Сарабала 492	Хетењи 83
Сацидава 452	Хисарлук 505
Свиштов 418	Хистрија 453
Секешфехервар 143, 150	Хумац 227, 228, 230а
Сент–Андреја 193, 195-200	Црквеница 316
Сент–Кираљ 7	Челеја 398
Сењ (Мађарска) 78-80, 82, 84-89, 92, 93, 95-99, 101, 102, 104-107	Четењи 127
Сењ (Хрватска) 301	Чешма 331
Сил 110	Читлук (код Сиња) 219, 220
Силистрија 425а, 425b	Читлук (код Вида) 224
Синаговци 335	Чумаковци 468
Сисак 18	Ћуприја 385
Скопље 322, 329	Швракино Село 309а
Сланкамен 217	Шопроњ 109, 111, 113-115, 117-119
Смедерево 356, 363, 368	Шопроњкохида 112
Сомбател 6, 8-11, 15, 17	Шупља Црква 296
Сомовиг 412	Шћитарјево 122
Сомођивар 16	
Сопиште 320	

▶ На карти су уцртана само насеља на чијој територији су посведочени ветерани. Испод назива места дати су бројеви натписа.

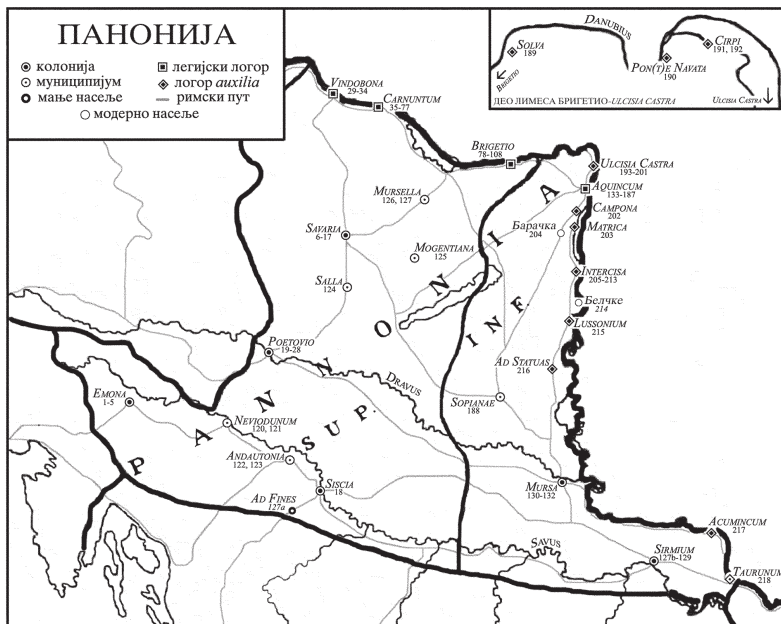

▶ На карти су уцртана само насеља на чијој територији су посведочени ветерани. Испод назива места дати су бројеви натписа.

▲ На карти су уцртана само насеља на чијој територији су посведочени ветерани. Испод назива места дати су бројеви натписа.

▲ На карти су уцртана само насеља на чијој територији су посведочени ветерани. Испод назива места дати су бројеви натписа.